

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY

OLBA XXVIII

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY

OLBA XXVIII

KAAM YAYINLARI

OLBA

XXVIII

© 2020 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 18698

OLBA dergisi;

ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST

ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas, opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.

Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according to the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Doç. Dr. Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:

Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri

Other Correspondance Addresses

Tel: +90 324 361 00 01 • 14730 / 14734

Fax: +90 324 361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

Baskı / Printed by

Sonsöz Gazetecilik, Matbaacılık, Rek. İnş. San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Mah. Matbaacılar Sit. 1341. Cad. No: 56-58 İvedik OSB - Yenimahalle / ANKARA

Tel: +90 312 394 57 71 Fax: +90 312 394 57 74 • Sertifika No: 18698

Grafik / Graphic

Digilife Dijital Basım Yay. Tan. ve Org. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Güvenevler Mah. 1937 Sk. No.33 Yenişehir / MERSİN

Tel: +90 324 231 14 16 • www.digilifemersin.com

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM) YAYINLARI-XXVII

MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY (KAAM)-XXVIII

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Marion MEYER (Viyana Üniversitesi)
Prof. Dr. Susan ROTROFF (Washington Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İ. Hakan MERT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Yelda OLCAY-UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)

MERSİN

2020

İçindekiler / Contents

A. Tuba Ökse Yukarı Dicle Havzası – Ambar Çayı Vadisi Yerleşim Tarihi (<i>Upper Tigris Region - Settlement History of the Ambar Çay Valley</i>)	1
Hamza Ekmen – F. Gülden Ekmen – Ali Güney İnönü Cave: New Results of the Early Iron Age Culture in the Western Black Sea Region (<i>İnönü Mağarası: Batı Karadeniz Bölgesi Erken Demir Çağı Kültürüne İlişkin Yeni Sonuçlar</i>)	35
Deniz Kaplan – Serra Durugönül Head of a Kouros from the Hinterland of Tarsus Belonging to the Period of the Syennesis Dynasty (<i>Tarsus Hinterland'ından Syennesis Hanedanlığı Dönemi'ne Ait Bir Kouros Başı</i>).....	57
Elçin Doğan Gürbüz Terracotta Figurines from the Temple of Aphrodite at Aphrodisias (<i>Aphrodisias Aphrodite Tapınağı'ndan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler</i>)	69
Ahmet Mörel A Young Dionysos-Satyr Group from Akkale (Rough Cilicia) (<i>Akkale'den (Dağlık Kilikia) Bir Genç Dionysos-Satyr Grubu</i>)	99
Ulus Tepebaş Tarsus Hinterlandı'ndan Büstlü Bir Lahit (<i>A Sarcophagus with Busts from the Hinterland of Tarsus</i>)	115
Zeliha Gider-Büyüközer Knidos Dorik Stoa (Sostratos?): Stilistik Değerlendirme (<i>Knidos Doric Stoa (Sostratos?): Stylistic Evaluation</i>)	131
Aytekin Büyüközer Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?) (<i>The Fortification of Knidos: Defence System of Cape Crio and Tower 56 (?)</i>) .	165
Erdoğan Aslan – Uğurcan Orhan – L. Ufuk Erdoğan Aslanlı Burun ve Kap Krio Sualtı Araştırmaları (<i>Underwater Researches of Cape Aslan and Cape Crio</i>)	207

Gökhan Coşkun – Erkan Alkaç Seyitömer Höyük’de Ele Geçen Mühürlü Amphora Kulpları (<i>Stamped Amphora Handles from Seyitömer Höyük</i>)	243
Rahşan Tamsü-Polat – Nurten Kanbur Yeni Araştırmalar Işığında Midas Kale Phryg Seramikleri (<i>Phrygian Potteries of the Midas Fortress in the Light of New Researches</i>)	263
Hatice Körsulu Sinabiç’tan (Dalisandos?) Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri (<i>Hellenistic and Roman Period Pottery from Sinabiç (Dalisandos?)</i>)	295
Handegül Canlı Philadelphia’dan (Isauria) Nadir Bir Buluntu: Silindirik Asma Kilit (<i>A Rare Find from Philadelphia (Isauria): Cylindrical Padlock</i>).....	339
Jon C. Cubas Diaz Korasion: Eine unsichtbar gewordene kilikische Kleinstadt (<i>Korasion: Görünmez Hale Gelen Bir Kilikia Kasabası</i>)	351
Ertekin Doksantalı Knidos ‘Liman Caddesi’ Geç Antik Dönem Atölye/Dükkan ve Buluntuları (<i>Late Antiquity Workshop/Shop and Findings from Knidos’ “Harbor Street”</i>)	377
Ülkü Kara A Group of One-Handled “Sardis Type” Amphorae from the Excavations at Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea ?) (<i>Küçükçekmece Göl Havzası Arkeolojik Kazıları’ndan (Bathonea ?) “Sardis Tip” Olduğu Düşünülen Bir Grup Tek Kulplu Amphora</i>)	421
Şener Yıldırım Side Müzesi’nden Champlévé Tekniğinde Bezenmiş Erken Bizans Dönemi Levhaları (<i>Early Byzantine Plates Decorated with Champlévé Technique in the Side Museum</i>)	439
Güray Ünver A New Honorary Inscription From Knidos (<i>Knidos’tan Yeni Bir Onurlandırma Yazıtı</i>).....	463
Ahmet Tolga Tek Antik ve Orta Çağ Kaynaklarında, Yazıtlarda ve Sikke Basımları ile Podalia (<i>Podalia in Ancient and Medieval Sources, Inscriptions and its Coinage</i>).....	477

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI 'OLBA'

Amaç

Olba süreli yayını; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Arkeolojik çalışmalarda sadece belli bir alan veya bölge ile sınırlı kalmaksızın 'Eski Çağ Bilimleri'ni birbirinden ayırmadan ve bir bütün olarak benimseyerek bilim dünyasına değerli çalışmaları sunmayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayı sonunda gönderilmiş olması gerekmektedir.

1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ile Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nüvizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a- Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
b- Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
c-Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
d-Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
 - a) Metin içinde her cümlelerin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
 - b) Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.

c) Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).

d) Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).

3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inchriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar ve makaleler için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece "fig." kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

5. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
6. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
7. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
8. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
9. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
10. Metin, figürler ve figürlerin dizilimi (layout); ayrıca makale içinde kullanılan özel fontlar 'zip'lenerek, We Transfer türünde bir program ile bilgisayar ortamında gönderilmelidir; çıktı olarak gönderilmesine gerek yoktur.
11. Figürlerde çözünürlük en az 300 dpi; format ise tif veya jpeg olmalıdır.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is the end of November each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
 - b. The text should be written in 10 puntos ; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
 - c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continuous numbering.
 - d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choices (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
 - a) One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
 - b) The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
 - c) The indication fig.:
 - *It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);
 - *If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

- d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).
3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books and articles):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an author that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation ‘fig.’ should be used in continuous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviation should not be used).
5. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
6. A list of figures should take part at the end of the article.

7. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
8. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
9. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German.
10. Figures should be at least 300 dpi; tif or jpeg format are required.
11. The article, figures and their layout as well as special fonts should be sent by e-mail (We Transfer).

YUKARI DİCLE HAVZASI – AMBAR ÇAYI VADİSİ YERLEŞİM TARİHİ

A.Tuba ÖKSE *

ABSTRACT

Upper Tigris Region - Settlement History of the Ambar Çay Valley

The Ambar Dam, which is established in the Kocaköy District of Diyarbakır, will affect three mounds. Salvage excavations carried out in 2018 provide important data on the settlement history of the upper basin of Ambar Çayı. The soundings on the eastern skirt of Ambar Höyük brought out four levels of Medieval architecture. The material recovered from the soil agglomerated from the mound is dated to the Pottery Neolithic Period, the Middle Bronze Age, the New Assyrian period and Middle Ages. The settlement in Gre Filla (Ambar I) had begun in the Pre-Pottery Neolithic B, and continued during the Neolithic period, and Kendale Hecala had been inhabited during the Pottery Neolithic period. Both mounds have been resettled in the Medieval Period. A “crested blade” and a “Byblos point” recovered among the surface soil in Gre Filla date the earliest inhabitancy of the region in the Pre-Pottery Neolithic B. “Early Mineral Tempered Ware” and “Dark Faced Burnished Ware”, being produced in the 7th millennium BC, are numerous in all mounds. The “Light Coloured Straw Tempered” and “Dark Faced Burnished” pots produced in the Early Pottery Neolithic witnessed a continuous settlement in Gre Filla. The sherds belonging to light coloured bowls decorated with incisions and red paint belong to the “Hassuna Pottery”. “Husking Tray” fragments were also found together with these groups. In all three mounds, several sherds of the Halafian Painted Pottery, produced in the Late Neolithic Period have been found in all three mounds. In Kendale Hecala, Dark Faced Burnished Ware and painted vessels reflecting the characteristics of the early phase have been detected. Middle Halafian sherds have been identified in all mounds, and a Late Halafian sherd in Gre Filla. All three mounds seem to have been abandoned after the Neolithic Age. The sherds dating to the Early Bronze Age IV, Middle Bronze Age, New Assyrian period and the Roman period have only been recovered in Ambar Höyük. All mounds provide sherds belonging to coarse common ware, unglazed moulded vessels with relief decoration, and green glazed pots dating to the 11th-14th centuries. An area of 2 km in radius around Ambar Höyük is a high agricultural area with deep water in the southern half, where Gre Filla and Kendale Hecala are located, and is suitable for rain-fed agriculture and animal grazing

* Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Umuttepe Kocaeli-TR. E-posta: tubaokse@yahoo.com. Orcid No: 0000-0003-3533-8936

in the northern half. All three mounds have been inhabited during the Neolithic period, suggesting these being very close to each other, as small scattered farmer settlements connected to each other. The same is also true for the Middle Ages. The pot sherds dated to the Byzantine, Islamic and Seljuk periods show the same characteristics in all three mounds. According to the “Site Catchment Area” and “Site Territorial Area” analysis, the obsidian residues on the surface of all mounds indicate these to be located in the distribution area of the resources to the west of Solhan district of Bingöl. Ambar valley is a natural route leading to one of the most suitable mountain passages between the main trade route of Northern Mesopotamia and the raw material resources in the Taurus range, and nomadic pastoralists still use this route during seasonal migrations.

Keywords: Upper Tigris, Ambar River, Neolithic, Bronze Age, Iron Age, Medieval.

ÖZ

Diyarbakır’ın Kocaköy İlçesinde inşa edilen Ambar Barajı’ndan etkilenecek üç höyükte 2018 kış aylarında yürütülen kazılar, Ambar Çayı’nın yukarı havzasının yerleşim tarihine ilişkin önemli veriler sunmuştur. Ambar Höyük’ün doğu eteğine kazılan sondajda dört tabakalı Orta Çağ mimarisi açığa çıkmış, höyükten akarak gelen toprakta ele geçen malzeme Çanak-Çömlekleli Neolitik Dönem, Orta Tunç Çağı, Yeni Assur dönemi ve Orta Çağ’a tarihlenmiştir. Gre Filla’da (Ambar I) Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B döneminde başlayan yerleşim Neolitik Çağ sonuna kadar sürmüştür, Kendale Hecala da Çanak-Çömlekleli Neolitik dönem boyunca iskân edilmiştir. İki höyükte de Orta Çağ’da tekrar yerleşilmiştir. Yüzey toprağından gelen Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B dönemine tarihlenen “Sırtlı Dilgi” ve “Biblos ucu”, bölgede en eski yerleşimin Gre Filla’da kurulduğunu göstermiştir. MÖ 7. binde üreilmeye başlanan “Erken Mineral Katkılı Kaplar” ile “Koyu Yüzlü Açıklı Kaplar” üç höyükte de yoğundur. Erken Çanak-Çömlekleli Neolitik dönemde üretilen açık renk hamurlu saman katkılı kaplar ile perdah izi bezemeli “Koyu Yüzlü Açıklı Kaplar”, Gre Filla’da yerleşimin kesintisiz sürdüğüne tanıklık etmektedir. Üzerine kazıma ve kırmızı boya bezemeler uygulanan açık renk hamurlu kaplara ait parçalar “Hassuna Seramiği” tipindedir. Bunlarla birlikte “Husking Tray” parçaları da ele geçmiştir. Geç Neolitik dönemde üretilen Halaf boyalılarına ait parçalar üç höyükte de bulunmuştur. Kendale Hecala’da “Koyu Yüzlü Perdahlı Kaplar” ile erken evre özelliklerini yansıtan boyalı kap parçaları, üç höyükte de Orta Halaf özellikleri gösteren kap parçaları, Gre Filla’da Geç Halaf boyalı kabına ait bir parça ele geçmiştir. Neolitik Çağ sonunda üç höyük de terk edilmiş görünmektedir. Erken Tunç Çağı IV, Orta Tunç Çağı, Yeni Assur dönemi ve Roma dönemine tarihlendirilen kap parçaları sadece Ambar Höyük’te bulunmuştur. Üç höyükte de 11-14. yüzyıllara ait kaba günlük kaplara, kalıp baskı tekniğı ile üretilen sırsız ve yeşil sırlı kaplara ait parçalar bulunmuştur. Ambar Höyük çevresindeki 2 km yarıçaplı alanın, Gre Filla ve Kendale Hecala’nın da yer aldığı güney yarısı dip suyu yüksek tarım alanıdır, kuzey yarısı yağmura dayalı tarıma ve hayvan otlatmaya müsaittir. Her üç höyükte de Neolitik Çağ süresince yerleşilmesi, birbirine çok yakın bu alanların birbirine bağlı dağınık küçük birimler halinde tarım alanlarına kurulduğunu düşündürmektedir. Benzeri durum, Orta Çağ için de geçerlidir. Bizans dönemine, İslami döneme ve Selçuklu dönemine tarihlendirilen kap parçaları üç höyükte de aynı özellikleri göstermektedir. “Yerleşim Kullanım Alanı” ve “Yerleşim Egemenlik Alanı” analizleri doğrultusunda, höyüklerin yüzeyinde bulunan obsidyen artıkları, höyüklerin Bingöl’ün Solhan ilçesinin batısındaki kaynakların dağı-

tım alanında bulunduğunu göstermektedir. Ambar Çayı vadisi Kuzey Mezopotamya ana ticaret yolu ile Toros silsilesinde bulunan hammadde kaynakları arasındaki en uygun dağ geçitlerinden birine ulaşan doğal bir güzergâhtır ve göçer hayvancılıkla geçinen gruplar bu yolu halen mevsimlik göçlerde kullanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yukarı Dicle, Ambar Çayı, Neolitik, Tunç Çağ, Demir Çağ, Orta Çağ.

Giriş

Toros Dağları'ndan doğarak Basra Körfezine kadar 1850 km uzunlukta bir vadiden akan Dicle Nehri'nin yukarı havzası Güneydoğu Toros Dağları'nın ortalama 1576 m yükseltilerdeki güney kıvrımları, ortalama 900-1400 m yükseltilerdeki Mardin-Midyat Platosu ve ortalama 1957 m yükseltideki Karacadağ kütlesi ile sınırlanır (fig. 1). Havza kuzeyden Ambar Çayı, Kuruçay, Pamuk Çayı, Salat Çayı, Batman Suyu, Garzan Suyu, Botan Suyu, Hizan Çayı ve Reşan Çayı, güneyden Gökusu ve Savur Çayı ile beslenir. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü bu alanın tarımsal verimini artırmak amacıyla, Dicle Nehri'ni kuzeyden besleyen kollar üzerine Silvan, Ergani, Çermik, Ambar, Başlar ve Kuruçay barajlarını inşa etmiştir.

Diyarbakır'ın Hani ilçesi yakınından doğan Ambar Çayı'nın 23 km uzunlukta kuzey bölümü dağlık yükseltiler arasından, ortalama 60 m genişlikte bir vadiden, Dicle Nehri'ne kadar 72 km uzunlukta, 120-200 m genişlikte bir vadiden akar¹. Kocaköy İlçesi'nin yaklaşık 6 km batısındaki Ambar Köyü'nün yaklaşık 5 km güneyine, Ambar Çayı üzerine inşa edilen barajdan üç höyük etkilenecektir (fig. 2-4). Ambar Köyü içinde, Ambar Çayı'nın batı kıyısında yer alan Ambar Höyük'ün doğu yamacı, 200 m güneyindeki Gre Filla (Ambar I) ile bunun 800 m güney-güneydoğusunda, vadinin doğusunda yer alan Kendale Hecala'nın da tamamı barajın su tutma alanında kalmaktadır. Bu kesimde ilk arkeolojik araştırmalar “Diyarbakır Küçük Çaylar Yüzey Araştırması” kapsamında 2002 yılında², ilk arkeolojik kazılar da 2018 kış aylarında³ yürütülmüştür.

Ambar Höyük, adını aldığı köy sınırları içinde, ortalama 0,7 ha alan kaplayan tepe ile güneyindeki, ortalama 9 hektar alana yayılan etek yerleşiminden oluşmaktadır. Höyüğün doğu eteğine 2018 yılında kazılan 8x8 m boyutlardaki sondajda açığa çıkarılan taş mimari dört tabakadan oluşmuştur. Sondajın üst seviyesinde höyükten akarak

-
- 1 Diyarbakır İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu. T.C. Diyarbakır Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. Diyarbakır, 2017.
 - 2 Ambar Höyük (Büyük Ambar Höyük) ile Gre Filla (Küçük Ambar Höyük), Bk. Peasnell 2004.
 - 3 Kazılar 01.10.-30.12.2018 tarihlerinde Diyarbakır Müze Müdür Vehbi Yurt başkanlığında, yazarın bilimsel danışmanlığında, Dr. Ayşin Konak'ın katılımı ile arkeologlar Şakir Can, Sadi Canbolat, İbrahim Tayfur Aşkar, Yücel Erdaş, Elif Bozkurt, Ebru Serbes, Sabri Yıldız, Fevziye Koncalar, Şeyma Çiftçi, Kübra Canbolat, Songül Yetişir, Buket Beşikçi, Tarık Günce, Berivan Atabay, Abdülsemal Çetinkaya, Müjdat Ayhan ve restoratör Tuğba Uluyer'den oluşan ekip tarafından yürütülmüştür. Kazılarda Diyarbakır Müzesini arkeologlar Azad Gül ve Mevlut Çolak temsil etmiştir. Bk. Ökse v.d. Baskıda.

gelen toprak tabakası içerisinde ele geçen malzemeye göre burada yerleşim Çanak-Çömlekli Neolitik Dönem boyunca sürmüş, Orta Tunç Çağı'nda, Yeni Assur döneminde ve Orta Çağ'da tekrar iskân edilmiş, Yakın Çağ'da mezarlık olarak kullanılmıştır.

Gre Filla (Ambar I) Ambar Höyük'ün 110 m güneyinde, Ambar Çayı'nın 140 m batısında yer alır. Ortalama 0,5 ha alan kaplayan höyük 7-8 m yüksekliktedir. Toprak çekilerek tahrip edilmiş kuzey kenarına 2018 yılında 10x10 m boyutlarda iki açma kazılmıştır. Yüzeyinde tarım yapılmış olmasından ve Yeni/Yakın Çağ'da mezarlık olarak kullanılmasından dolayı üst katmanlarda karışık malzeme gelmiştir. Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B döneminde başlayan yerleşim Neolitik Çağ sonrasında terk edilmiş, Orta Çağ'da tekrar yerleşim alanı olarak seçilmiştir.

Kendale Hecala, Ambar Höyük'ün kuş uçuşu 2600m güneyinde, Ambar Çayı'nın 120 m doğusunda yer alır. Ortalama 0,65 ha alan kaplayan höyük 3-4 m yüksekliktedir. Höyüğün kuzey yarısında 2018 yılında kazılan 10x10 m boyutlarda iki açmada Orta Çağ'a ait iki mimari tabaka ve Geç Neolitik döneme ait iki mimari tabaka açığa çıkmıştır.

Neolitik Çağ

Küresel iklim tarihi araştırmalarına⁴ (fig. 5) göre Önasya'da son buzul çağı sonrasında hüküm süren nemli çevre koşulları göl ve nehir taraçalarını ve vadileri oluşturmuş, bölgeyi meşe ormanları kaplamış, yabani tahıl türlerini de içeren zengin otsu türler yaygınlaşmıştır. MÖ 10500-9500 yıllarında meydana gelen hızlı soğuma (Younger Dryas) sonrasında ortaya çıkan daha sıcak ve istikrarlı iklim dönemi (GÖ 10.3-10.2ka) günümüze kadar süren yerleşik yaşam tarzının başlamasına uygun ortam sağlamıştır.

Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik A (MÖ 10.200-8800) avcı-toplayıcı grupların besin üretmeye başladıkları, dal-örgü duvarlı dairesel barınaklar ve depolama birimleri kullandıkları dönemdir⁵. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B (MÖ 8800-6900) erken evresinde birkaç küçük odadan oluşan dörtgen konutlar kullanılmış, GÖ 10.1ka nemli iklim koşullarında⁶ tarım yaygınlaşmış, köyler büyümüştür. Garzan Çayı kıyısına kurulan Sumaki Höyük'ün hücre planlı yapılar bulunan iki tabakası MÖ 7000-6800 yıllarına, Dicle Vadisi'ne kurulan Boncuklu Tarla'da küçük dörtgen mekânlı yapıları ve terrazzo tabanlar MÖ 7500-7000 yıllarına tarihlenmiştir⁷. Gre Filla'da yüzeyden elde edilen bir "Nemrik ucu" ile karışık malzeme içeren yüzey toprağından gelen "Sırtlı Dilgi" ve "Biblos ucu" (fig. 6), Ambar Çayının yukarı havzasında ilk yerleşimin bu dönemde kurulduğunu göstermiştir⁸.

4 Erinç 1980, 68-70; Bond v.d. 1997; 2001; Mayewski v.d. 1997; 2004; Weninger v.d. 2009; Rohling v.d. 2002; Wanner v.d. 2008; Frumkin v.d. 2001; Migowski v.d. 2006.

5 Weninger v.d. 2009, 23; Willcox v.d. 2009. H. Tekin (2017: 150. 174.) bu dönemi "Erken Neolitik I" olarak tanımlamaktadır.

6 Frumkin v.d. 2001; Bond v.d. 2001; Migowski v.d. 2006; Weninger v.d. 2009, 16-18. 24-25. H. Tekin (2017, 150, 217.) bu dönemi "Erken Neolitik II" olarak tanımlamaktadır.

7 Erim-Özdoğan 2011b, 24. 37.; Ökse v.d. 2014.

8 Nemrik ucu için bk. Peasnell 2004, 31. "Sırtlı Dilgi" ve "Biblos Ucu" Dr. Aysin Konak tarafından

Ambar Çayı yukarı havzasındaki üç höyükte de Önasya'nın ilk pişmiş toprak kapları olan “Erken Mineral Katkılı Kaplar”⁹ saptanmıştır (fig. 7:7-8). Bu dönem Salat Cami Yanı I¹⁰, Sumaki Höyük üst iki tabaka¹¹ (MÖ 6700-6200) ve Akarçay Tepe III. evre “en erken seramikli Neolitik” tabakada¹² bulunmuştur. Açık renk hamurlu, gri alacalı ve perdahlı, bazıları kırmızı astarlı veya fırça ile paralel vev kırmızı hatlarla bezelidir¹³. Elde biçimlendirilmiş, siyah, koyu kahverengi, kırmızı astarlı ve perdahlı “Koyu Yüzlü Açıklı Kaplar”¹⁴ basit ağız kenarlı derin çanaklar ile boyunsuz ve kısa silindirik boyunlu çömleklerden oluşmuştur (fig. 7: 1-6). Kendale Hecala'da ele geçen, üzeri kazıma ve saplama bezemeli minyatür kap parçasının (fig. 8: 1-2) benzerleri Mezraa Teleilat'ta Erken Neolitik, Hakemi Use'de Geç Neolitik tabakalarda ele geçmiştir¹⁵. Gre Filla'da bulunan kaba saman katkı kaplar parçaları, Kuzey Mezopotamya'da MÖ 6700-6400 arasında üretilmiştir¹⁶.

Bu dönemde küçük odaları olan dörtgen yapılar ve çevresinde geniş açık yaşam alanları bulunan kırsal yerleşmeler kurulmuştur¹⁷. Yapılar büyük kil bloklarla inşa edilmiş, tabanlar ve duvarlar beyaz sıvanmıştır. Birbiri üzerine aynı plan ve yönde inşa edilen bu yapılarda küçük kübik depolama birimleri kullanılmıştır.

GÖ 8.2ka (GÖ 8250, MÖ 6200/6100) soğuk ve kurak iklim dönemi Ege Denizi yüzey ısıları ile Sibiryaya Yüksek Basıncı'nın ve eriyen buzul sularının Kuzey Atlantik akıntılarına etkisiyle küresel ısı düşüş ortalaması 4°C olup, yaklaşık 200 yıllık bir kurak dönem yaşanmış, ağaç polenlerinde azalma tespit edilmiştir¹⁸. Bu soğuk ve kurak

tarihlenmiştir. Biblos Uçları Akarçay Tepe Doğu Höyük I. evrede (orta PPNB) bulunmuş, V. evrede (geç PPNB) iki yönlü dilgiler azalırken, tek yönlü sırtlı dilgiler ve baskı ile alınan dilgiler artmıştır (Arimura v.d. 2000, 249-250, fig. 14:16; Akkermans v.d. 2006, 137-141, fig. 13).

- 9 Early Mineral Ware (Nieuwenhuys v.d. 2010, 82) Balih IIA evresi (MÖ 6600-6200) (Akkermans v.d. 2006, 127-131.). H. Tekin (2017, 237.) bu dönemi “Geç Neolitik I (MÖ 6900-6200)” olarak adlandırmaktadır.
- 10 Miyake 2011, 142.
- 11 Erim-Özdoğan 2011b, 37.
- 12 Özbaşaran – Duru 2011, 196; Arimura v.d. 2000, 249-250.
- 13 Nieuwenhuys v.d. 2010, 77-79, fig. 6-7.
- 14 Yukarı Dicle havzasında Hakemi Use (Tekin 2011, 166; 2017, Lev XA, 238.), Sumaki Höyük 1-2 (Erim-Özdoğan 2011, 55.) ve Salat Cami Yanı 3-2 (Miyake 2011, 145-147.), Orta Fırat havzasında Mezraa Teleilat IIB-C (Özdoğan 2011, 240-241. 253. Red-slipped pottery) tabakalarında bulunan “Proto Hassuna” ve “Koyu Yüzlü Perdahlı” kaplar vişneçürüğü astarlılar, gri astarlılar ve perdah bezelilerden oluşmaktadır. Kırmızı şerit boyalılar (Painted Dark Faced Burnished) Tell Sabi Abyad'da bulunmuştur (Nieuwenhuys 2007, Pl. 125; Akkermans v.d. 2006, fig. 12).
- 15 Mezraa Teleilat: Özdoğan 2011, 250-251; Hakemi Use: Tekin 2011, 168; 2017, Levha XIB
- 16 “Coarsely-Made Plant-Tempered Ware” (CMPT) Tell Sabi Abyad (Nieuwenhuys v.d. 2010, 76. 74. 82. fig. 2) ve Şeker al-Aheimar'da (Nishiaki – Le Mièrre 2005, 63) tanımlanmıştır.
- 17 Tell Sabi Abyad'da bu tip yapılar MÖ 8. bin sonundan 6. bin başına kadar kullanılmıştır (Nieuwenhuys v.d. 2010, 74-75. 82.). Kil depo birimleri için bk. Akkermans v.d. 2006; Bartl 2004, 547-550.
- 18 Weninger v.d. 2009, 10-11; Thomas v.d. 2007; Bond v.d. 1997; Dormoy v.d. 2009; Rasmussen v.d. 2014; Arz v.d. 2003; Migowski v.d. 2006; Rohling – Pälke 2005; Pross v.d. 2009; Weninger v.d. 2009, 12. 43.

dönemde Önasya’da yaşam tarzı belirgin biçimde değişmiş, basit küçük konutlardan oluşan kırsal yerleşimler kurulmuştur¹⁹.

Bu yerleşimlerde devetüyü renkte gevşek dokulu hamurla üretilmiş, kalın cidarlı ve özlü pişmiş kaplar küresel, kısmen keskin gövdeli ve yuvarlak dipli, bazıları boyunlu biçimlendirilmiştir²⁰. Orta Fırat Havzası’nda Kumartepe, Sürük Mevkii, Tell Halula; Tell Assouad, Gürcütepe, Tell Sabi Abyad III, Tell Damishliyya 2 ve Akarçay Tepe IIa evresinde hamuruna kıyılmış ot katılmış, kaba yapımlı, yüzeyi sıvazlanmış ya da astarlanmış kaplar bulunmuştur. Kaba kaplar kalın cidarlı olup, küresel gövdeli boyunsuz çanak ve çömlekler (hole-mouth), düz kenarlı, keskin gövdeli ve kısa silindirik boyunlu kâseler, huni boyunlu çömlekler ve düz dipli iri çömleklerden oluşmuştur. Bazı parçalar üzerinde kazıma bezeme ve kabartma şeritlere, bazılarında boya bezemeye rastlanmıştır²¹. Bu tabakalarda saman katkılı kaplar ağırlıkta iken, Akarçay Tepe IIb evresinde mineral katkılı, yüksek ısıda pişmiş, kırmızı, gri ya da açık renkli, bazıları perdahlı kaba kaplar artmıştır²². Kaplar yuvarlak dipli küresel ve yarı küresel çanaklar, kısa huni boyunlu çömlekler ve yuvarlak dipli sıg tabaklardan oluşmuş, ağız kenarının hemen altına dikey ip delikli tutamaklar ve yatay kabartma şeritler yerleştirilmiştir. Yerleşimin I. evresinde ince boya astarlı, perdahlı, açık zemine koyu renk boyalı kaplar üretilmiştir.

Gre Filla’da ele geçen kazıma bezemeli ve kırmızı boyalı kaplara ait parçalar, ince nitelikli turuncu hamurlu “Hassuna seramiği”²³ içerisinde değerlendirilmektedir (fig. 9: 1-4). Yüksek ısıda fırınlanmış, bazen koyu özlü pişmiş kaplar üzerine kırmızı ve kahverengi boya ile çapraz üçgenler, içi dolu üçgen ve baklava dizileri çizilmiş, kazıma ve baskı bezeme de uygulanmıştır. Bazı kaplarda kazıma ve boyama birlikte kullanılmış, bazı kaplar bezememiştir. “Kaba Standart Kaplar” yalın veya kırmızı astarlı, “İnce Kaplar” açık devetüyü hamurlu, yalın yüzeyli ve ince cidarlı biçimlendirilmiş, yüksek ısıda özsüz pişirilmiş Standart, Turuncu Rengi ve Boyalı gruplardan oluşmuştur. Kaplar çeşitli boyutlarda çanaklar ile boyunsuz ya da boyunlu, şişkin gövdeli ve düz dipli çömleklerden oluşmuştur. Gre Filla’da iç yüzeyleri parmak baskılı, varlığı Neolitik Çağ boyunca süren “Husking Tray” adı verilen kaba yapımlı iri tepsilere ait

19 H. Tekin (2017, 246.) bu dönemi “Geç Neolitik II (MÖ 6200-5700)” olarak adlandırmaktadır. Yukarı Dicle havzasında Çayönü Tepesi (Özdoğan – Özdoğan 1993), Salat Cami Yanı (Miyake 2011, 135.) ve Sumaki Höyük (Erim-Özdoğan 2011b, 37.), Orta Fırat havzasında Akarçay Tepe (Özbaşaran – Duru 2011), Mezraa Teleilat (Özdoğan 2011) ve Balih IIC (MÖ 6200-6100) evresinde Tell Sabi Abyad (I: 10-7, III: B8-4, V: Phase II) (Nieuwenhuys 2007; Nieuwenhuys v.d. 2010; van der Plicht v.d. 2011).

20 “Dabaghiyah-Sotto” ya da “Proto-Hassuna” kapları (Tekin 2017, 259-263.).

21 Cruells – Nieuwenhuys 2005; Nieuwenhuys 2007. Akarçay Tepe için bkz. Arimura v.d. 2000, 239-240. Sürük Mevkii için bkz. Stein 1992.

22 Arimura v.d. 2000, 238-239; Akkermans v.d. 2006, 149-154. fig. 18. 23-24; Nieuwenhuys v.d. 2015, fig. 4-5.

23 Bu seramik farklı isimlerle yayınlanmıştır (Tekin 2017, 264-268.): Yukarı Dicle havzasında Hakemi Use’de “Purplish Brown Slipped and incised ware” (Tekin 2011, 167.), Til Huzur-Yayvantepe’de “incised/painted Hassuna” (Caneva 2011, 183.), Tell Sabi Abyad’ın 10-8. tabakasında (MÖ 6200-6000) Pre-Halaf (kazıma bezemeli Arkaik Hassuna: İnce Turuncu Kaplar), 7-4. tabakasında (MÖ 6000-5900) Geçiş Dönemi (Boyalı Standard Hassuna: İnce Kaplar) boyalıları (Nieuwenhuys 2007, 31-45. 51.).

parçalar ele geçmiştir²⁴.

Kuzey Mezopotamya’da MÖ 5800 yıllarında başlayan, günümüzden daha sıcak iklim (GÖ 7.5ka) döneminde boyalı kaplar da değişime uğramıştır. Arkeoloji literatüründe “Halaf Seramiği” olarak tanımlanan bu kaplar üç gelişim evresine ayrılmıştır²⁵ (MÖ 5900-5300). Kendale Hecala’da ulaşılan en üst Neolitik tabakalarda “Koyu Yüzlü Perdahlı Kaplar” ile birlikte Erken Halaf (MÖ 5900/5800-5700) özelliklerini yansıtan boyalı kap parçaları bulunmuştur (fig. 9: 6-8, 10). Siirt Türbe Höyük ve Karavelyan²⁶ kazılarında bilinen basit biçimli, bazıları keskin karınlı veya dışa açılan ağızlı, hafif iç bükey gövdeli çanaklar ile düz dipli, şişkin karınlı, dışa doğru açılan kısa, bazen uzun boyunlu çömleklerden oluşan kaplar katkısız hamurlu, özsüz pişmiş, devetüyü hamurlu, nadiren astarlı ve perdahlıdır. Boyasız ve Gri Perdahlı Kaplar yaygındır. Boyalı kapların iç ve dış yüzeylerine kahverengi veya siyah boya ile içi çapraz taralı eşkenar üçgen ve dörtgen dizileri ile içleri dalgalı hatlar ve nokta dizileri ile doldurulmuş metoplar halinde basit geometrik motifler çizilmiş, çok az boğa veya bitki motifi kullanılmıştır. Kendale Hecala’da bu kaplara ait parçalar iki sıralı ahşap direk dizisi ile tanımlanan açık yaşam alanı ile bunun altında kil (*pisé*) duvarlı mekânlar, beyaz sıvalı tabanlar ve petek biçimli sıvalı küçük dörtgen depo birimlerinden oluşan mimari ile ilişkilendirilmiştir²⁷. Yüzey toprağında bulunan, başının tepesi sivriltilmiş, gözleri birer çizgi ile belirtilmiş pişmiş toprak figürü (fig. 8: 3) Salat Cami Yanı ve Hakemi Use’de²⁸, başı ile kolları küt, alt gövdesi silindirik biçimlendirilmiş bir çıplak kadın figürü (fig. 8: 5) de Akarçay Tepe’de bulunan örneklere benzemektedir²⁹. Yassı taş baltanın (fig. 8: 3) ve çift delikli taş boncuğun benzerleri de Sumaki Höyük, Salat Cami Yanı, Akarçay Tepe ve Mezraa Teleilat’ta bulunmuştur³⁰.

Ambar Höyük (fig. 9: 5) ve Gre Fılla’da ele geçen ince nitelikli hamurdan üretilmiş keskin karınlı kaplara ait parçalar ile Kendale Hecala’da ocak ve turuncu toprakla belirginleşen yangın enkazında ele geçen açık devetüyü hamurlu, pembe boyalı derin çanağın (fig. 9: 9) en yakın benzeri Tell Sabi Abyad’ın MÖ 6000’lere tarihlendirilen

24 Til Huzur-Yayvantepe’de "possible husking trays" olarak tanımlanmıştır (Caneva 2011, 183.).

25 Yukarı Dicle havzasında Halaf dönemi MÖ 5500-5300/5200 (Akkermans – Schwartz 2003, 115. 136-139.). H. Tekin (2017, 287.) bu dönemi “Geç Neolitik Dönem III (MÖ 5700-5200)” olarak adlandırmaktadır. Yukarı Dicle havzasında Girikihacıyan (Watson – Le Blanc 1990, 6. 31. şek. 4.0, 1-8) ve Til Huzur-Yayvantepe (Caneva 2011, 177-178.) üç evreyi de kapsamaktadır.

26 Yukarı Dicle havzasında Siirt Türbe Höyük (Sağlamtimur – Ozan 2007, 3. 16.) ve Karavelyan (Tekin 2011; 2014; 2017), Balih IIIA (MÖ 6100-5900) evresinde Tell Sabi Abyad I (Akkermans 1987; Akkermans v.d. 2006, 127-131. fig. 4).

27 Sumaki Höyük 2. tabakada ahşap dikme yuvaları (Erim-Özdoğan 2011, 26. 44. 49.) bulunmuştur. Benzeri depo birimleri Mezraa-Teleilat’ta (Karul v.d. 2002) bulunmuştur. Sumaki Höyük 2. tabaka PA yapısında dal-örgü duvarlar ve taş toplulukları, 3. tabakada siva izleri (Erim-Özdoğan 2011, 27. 52.) bulunmuştur.

28 Salat Cami Yanı: Miyake 2011, 148; Hakemi Use: Tekin 2017, Lev. XIVA.

29 Özbaşaran – Duru 2011, 201.

30 Sumaki Höyük: Erim-Özdoğan 2011, 57; Salat Cami Yanı: Miyake 2011, 148; Akarçay Tepe: Özbaşaran – Duru 2011, 200; Mezraa Teleilat: Özdoğan 2011, 258.

6. tabakasında açığa çıkmış³¹ olmakla birlikte, çanağın kaidesinin olması, bunun Orta Halaf evresine ait olabileceğini düşündürmektedir. Kapların içleri ve ağız kısmından karın keskinliğine kadar dış yüzeylerindeki boya bezeme kalın şeritlerle ayrılan metoplar halinde düzenlenmiştir. Gre Filla'da ele geçen bir kap parçası, birden fazla rengin yanı sıra beyaz boya ile bezenen Geç Halaf evresi örneklerine benzerlik göstermektedir. Bu dönemde kaideli küresel gövdeli çömlekler, omurgalı tabaklar ve fincanlar, kısa boyunlu tutamaklı çömlekler, tas biçimli kaplar üretilmiştir. Bu dönem yerleşimlerinde de kerpiç veya *pisé* duvarlı yuvarlak planlı yapılar ile aralarındaki açık alanlara inşa edilmiş ocaklar ve depolama çukurları kullanılmıştır.

Önasya'da Gö 6.5-5.9ka (6400–6200) döneminde iklim tekrar soğumuştur³². MÖ 4. bin ve 3. binin ilk yarısında Güneydoğu Anadolu'da orman örtüsü gelişmiş, akarsu sistemi ve yağış düzenli hale gelmiş, dip suyu yükselmiştir³³. Ambar Çayı'nın yukarı havzasındaki höyükler bu dönemde terk edilmiş görünmektedir. Tescilli alan sınırları dışında kalan tarlalarda yapılan yoğun yüzey taramasında küçük buluntuya rastlanmaması ve 1920'li yıllarda Ambar Çayı'nın höyüğün kenarından aktığına ilişkin bilgiler, mil dolgunun höyüğü gömmüş olabileceği izlenimini bırakmıştır³⁴. Kendale Hecala'nın çevresindeki mil dolgu, Kalkolitik Çağ'da meydana gelen sellerle ilişkili görünmektedir. Ambar Höyük yüzeyinde bir Ubeyd boyalı kabına ait parça ele geçtiği belirtilmekle³⁵ birlikte, 2018 kazılarında Ubeyd boyalılarına rastlanmamıştır.

Tunç ve Demir Çağları

MÖ 3. binin ilk yarısında (GÖ 4.8-4.5ka) daha nemli iklim koşulları oluşmuş³⁶, buna karşın, Ambar Çayı'nın yukarı havzasında bu döneme tarihlendirilebilecek buluntuya rastlanmamıştır. Binyılın ikinci yarısı kurak geçmiş ve Akkad döneminde (MÖ 2300-2200) Kuzey Mezopotamya'da sulamalı tarım uygulanmıştır. MÖ 2250-1850 yıllarında iklimdeki bozulmayla Dicle ve Fırat nehirlerinde seviye düşüşleri yaşanırken³⁷ Habur Havzası'nda yerleşim sayısı düşmüş ve boyutları küçülmüş³⁸, buna karşın, daha yoğun yağış alan Yukarı Dicle Havzası'nda kültürel süreklilik gösteren kırsal tarımcı yerleşimler yoğunlaşmıştır³⁹. Seramik koleksiyonlarında görülen yakın benzerlik, güneylilerin bir bölümünün kuzeye göç ettiğini düşündürmektedir.

Bu dönemler Ambar Barajı su toplama havzasında sadece Ambar Höyük'te

31 Tell Sabi Abyad "burnt village"de "Standard Fine Ware Bowl" (Nieuwenhuys 2007, 41. Pl. 137).

32 Bond 4 dönemi (Bond v.d. 1997).

33 Dicle ve Fırat Nehirlerinin en yüksek seviyesi bu döneme tarihlenmiştir. Bkz. Thompson 2004, 638-639.

34 Ş. Can, yaşlıların ifadelerine göre Ambar Çayının 1920'li yıllara kadar höyüğün kenarından geçtiğini, höyüğün eteklerinin büyük olasılıkla çayın taşıdığı altıvyonla kaplanmış olabileceğini bildirmiştir.

35 Peasnell 2004, 30. Res. 1/1, 7.

36 Wanner v.d. 2008.

37 Thompson 2004, 638-639; Arz v.d. 2006; Kuzucuoğlu 2007, 474.

38 Courty 2001, 368; Weiss – Bradley 2001; Weiss v.d. 1993, 1000-1001.

39 Brancato 2017, 61-62. 348.

saptanmıştır. Doğu etek üzerine akarak yığılan toprakta ele geçen “Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı” kapların dış yüzeyine daldırma tekniği ile koyu kızıl kahverengi, şarap kırmızısı ve koyu gri-siyah boya astar uygulanmıştır (fig. 10: 1-2). Bu karakteristik seramik türü Yukarı Dicle Havzası’nda yaygın standart seramik grubunu oluşturmuştur⁴⁰. Ambar Höyük’te koyu gri perdahlı “Cezire Gri Seramiği” ile “Habur Boyalıları”na ait parçanın yanı sıra, Yukarı Habur ve Yukarı Dicle’de MÖ 22.-17. yüzyıllarda (Erken Tunç Çağı IV-Orta Tunç Çağı) yaygın kullanılan “Koyu Ağzılı Portakal Rengi Çanak” parçası bulunmuştur⁴¹ (fig. 10: 3-4). Bu dönemde Kuzey Mezopotamya’da hüküm süren *Hurri* krallıkları Yukarı Dicle Havzası’na *dimtu* çiftlikleri kurmuştur⁴². MÖ 1400-1000 yıllarında ise bölgeye hâkim durumdaki Orta Assur krallığı tarafından *dunnu* adı verilen çiftlikler kurulmuştur⁴³. I. Salmanasar’ın Uruatri, I. Tukulti-Ninurta’nın (MÖ 1244-1208) Alzu (Ergani) ve Nairi, I. Tiglat-Pileser’in (MÖ 1115-1077) Nairi ülkelerinin, sayıları 20-60 arasında değişen kralarını yendiğini anlatması ve ganimetlerin hayvan sürüleri ile yüklü dokumalardan oluşması, bunların göçer kabileler olabileceğine işaret etmektedir. Ambar Çayı’nın yukarı havzasında bu döneme ait buluntulara rastlanmayışı ve bölgenin yüksek plato sınırında bulunması, Nairi topluluklarının bu bölgeyi de kullanmış olabileceklerini ve Orta Assur krallarının bu nedenle burayı tarım çiftlikleri kurmak için tercih etmediğini düşündürmektedir.

MÖ 1050-980 (GÖ 3000-2930) yıllarında hüküm süren soğuma (GÖ 3.2ka iklim olayı)⁴⁴ sonucu Dicle ve Fırat nehirlerinin seviyeleri düşmüş⁴⁵, Orta Assur krallığı Assur-bel-kala (1073-1056 BC) döneminde Yukarı Dicle’den çekilmiş⁴⁶, bölge göçer toplulukların kışlık konaklama alanına dönüşmüştür⁴⁷. Ambar Höyük’te doğu etek üzerine yığılan toprakta bulunan kap parçaları arasında el yapımı “Yatay Oluk Bezemeli” yerel Demir Çağı kaplarının astarlı ve perdahlı, daha özenli yapılmış kaliteli örneklerine de rastlanmıştır (fig. 10: 5-8). Yukarı Dicle Havzası’nda yerli topluluklar tarafından kullanılan bu kaplar⁴⁸ Yeni Assur döneminde daha özenli ve tip

40 Kenantepe: Parker – Swartz Dodd 2005, 78-79; Ziyarettepe: Matney v.d. 2003, 183-188; Üçtepe: Özfırat 2006, 25-29; Giricano: Schachner 2002, 42-48; Hirbemerdon: Laneri v.d. 2006, 156-157; Türbe Höyük ve Başur Höyük: Baştürk 2017; Salat Tepe IIA:5 Ökse – Görmüş 2006, 139-140; Ökse 2012, 5.

41 Bu seramik grupları Yukarı Dicle havzasında Orta Tunç Çağında yaygındır. Bk. Bianchi 2012, 275-279. 285. 288; Özfırat 2006, 15; Matney – Rainville 2005, 22; Matney v.d. 2002, 61-63; 2003, 178-179.

42 Radner – Schachner 2004, 113; Ökse v.d. 2012. *Dimtu* çiftlikleri Hurri krallarının soylulara tahsis ettiği “tumar” çiftlikleridir.

43 Radner – Schachner 2004. *Dunnu* çiftlikleri Orta Assur krallarının tahsis ettiği “tumar” çiftlikleridir.

44 Weninger v.d. 2009, 43; Kaniewski v.d. 2013.

45 Thompson 2004, 638-639.

46 Radner – Schachner 2004, 52-53.

47 Kozbe 2006; Ökse 2017. Aramiler için Bk. Parker 2002, 384.

48 Hakemi Use: Tekin 2006; Kavuşan Höyük: Kozbe 2006; 2008; Giricano: Schachner 2002, 24-26. fig. 14; Üçtepe: Köroğlu 1998, 37. 40-41. Şek. 16:2, 13; 2003, 235; Hirbemerdon: Laneri v.d. 2006, 155. fig. 4; Guarducci 2011; Kenantepe: Parker 2003, 549; Parker – Swartz-Dodd 2005, 81; Ziyarettepe: Matney v.d. 2002, 66-67. fig. 24; 2009, 56. fig. 17; Salat Tepe: Ökse – Görmüş 2014.

çeşitliliği geniş gruplara dönüşmüştür. Bej astar üzerine kırmızı boya ile uygulanan şerit ve noktalarla bezeli kaba ait parçalar (fig. 10: 9-10) Murat havzasındaki Norşun Tepe ve Dicle Vadisi'ndeki Gre Dimse'de ele geçen Erken Demir Çağı boyalılarının benzeridir⁴⁹.

GÖ 3.3-2.5ka (2800–2600) soğuk iklim dönemi Demir Çağı'nın ilerleyen dönemlerinde etkili olmuş, Yukarı Dicle Havzası MÖ 9. yüzyılda Yeni Assur kralları tarafından fethedilmiştir. Ambar Höyük'te bulunan çark yapımı "Yeni Assur Standart Kapları"na ait parçalar⁵⁰ kaba küplere, orta kaba günlük kaplara ait olup, bunlar arasında ince nitelikli, kaliteli içki bardakları da yer almıştır (fig. 10: 11-12). Bu kapların el yapımı kaplarla eşzamanlı kullanılmış olabileceği ve Yeni Assur döneminde burada yerli bir topluluğun yaşamış olabileceği düşünülmektedir. II. Assurnasirpal "açlık nedeniyle Şubria ülkesine giden halkı" MÖ 881 yılında Tuşhan'a (Ziyarettepe) yerleştirmiştir⁵¹. Şubria ülkesinin bölgenin kuzey kesimleri olabileceği önerisi doğrultusunda, içinde Ambar Çayı'nın yukarı havzasının da bulunduğu plato eteklerini kapsamı aklı yakın gelmektedir.

Antik Çağ ve Orta Çağ

Yukarı Dicle Havzası MÖ 331'den sonra Büyük İskender, MÖ 312'den itibaren Selevkos Krallığı, MÖ 140-85 arasında Part idaresine girmiştir. Ambar Höyük'te tepeden doğu etek üzerine akarak yığılan toprakta ele geçen çark yapımı, ince cidarlı, yüksek ısıda fırınlanmış, turuncu astarlı zarif bir kaba ait parçalar ile Gre Fılla'daki Hıristiyan mezarlarının dolgu toprağında ele geçen bir sikke, höyüğün Hellenistik dönemde kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir.

MÖ 85-MS 231 yılları arasında Ermeni, Roma ve Part krallıkları, 231-298 yılları arasında Roma ve Sasani krallıkları arasında el değiştiren bölge, Roma ve Bizans dönemleri boyunca Anadolu ile İran'daki siyasi güçler arasında çok sayıda savaşa sahne olmuştur⁵². Bu tarihi olaylar önemli ölçüde nüfus değişimlerini, artışlarını ve kargaşa ortamını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, MS 1. binde (GÖ 2000-1000) Doğu Akdeniz'de ağaç polenlerinde saptanan azalma, Roma döneminde orman örtüsünün insan eliyle kaldırılması ve hayvancılığın artışı ile açıklanmıştır⁵³. Ambar Höyük'te bulunan, yüksek ısı üreten fırınlarda pişirilmiş kaplara ait parçalar Doğu Akdeniz, Suriye ve Mezopotamya'daki pişirme kapları ve Brittle Ware⁵⁴ ile Geç Antik Çağ/Bizans (5-7. yüzyıllar) kaplarına benzerlik göstermektedir⁵⁵.

49 Karg 2002, şek. 3/d.

50 Benzerleri için bk. Matney v.d. 2007, 71; Lumsden 1999, 13; Köroğlu 1998, res. 9-10.

51 Köroğlu 1998, 9. 14. 19. 23-24. 91; Parker 2002, 380. 384.), Bit-Zamani, Şubria, Nirdün ve Urumu Nairi ülkeleri arasında sayılmıştır (Parker 2001, dn. 793).

52 Akşit 1970, 311-312; Ostrogorsky 1981, 65. 535.

53 Lemcke – Sturm 1997; Wick v.d. 2003.

54 Anderson-Stojanović 1992, 135-140; Domzalski v.d. 2004; Vegas 1973; Vokaer 2007; Martz 2008; Ökse v.d. 2018, 99-112.

55 Bakırer 1978; Hayes 1972, 72; Williams 1989, fig. 33. 37. 59.

Avrupa’da MS 300-600 yılları arasındaki “Karanlık Çağ/Kavimler Göçü” GÖ 500-300 (1.75-1.35ka) soğuk dönemine rastlamaktadır⁵⁶. Bu dönemde Batı Roma İmparatorluğu yıkılmış, Doğu Roma İmparatorluğu Arap orduları ile savaşmıştır. Yukarı Dicle Havzası 639 yılında Arap orduları tarafından fethedilmiş⁵⁷, ardından Selçuklu, Eyyubi ve İlhanlı hanedanlarına bağlı Artuklular tarafından yönetilmiştir⁵⁸.

Ambar Höyük doğu eteğinde dört, Gre Filla’da üç ve Kendale Hecala’da iki yapı katı oluşturan taş temelli yapılarda bulunan günlük kaba ve orta kaba nitelikli kaplar, pişirme kapları, kalıp baskı tekniği ile şekillendirilen kabartmalı (barbutin) sırsız kaplar ve yeşil sırlı kapların benzerleri Hasankeyf ve Samsat Höyük’te 11.-14. yüzyıllara tarihlenmiştir⁵⁹ (fig. 11). Kapların üç höyükte de benzer özellikler göstermesi, buralarda eşzamanlı yerleşildiğini düşündürmektedir.

Çevre Kullanımı

Tarımsal Kullanım Alanı

Eski insan topluluklarının çevrelerinden nasıl yararlandıklarının anlaşılması için uygulanan analizler, yerleşim için yer seçiminde bu çevrenin boyutlarına göre minimum enerji ve zaman harcanarak maksimum yararlanma olanakları esasına dayanır⁶⁰. Yukarı Habur Havzası’nda ortalama 2-3 ha alan kaplayan höyükler çevresindeki alanda seyrek ve küçük seramik parçalarının dağılımı ile uydudan belirlenen eski patikaların uzandığı en uzak noktalar ölçüt alınarak, küçük tarımcı yerleşimleri çevreleyen tarlaların en fazla 2 km yarıçapında bir alanda kaldığı anlaşılmıştır⁶¹. Buna göre, tarımcı köylerin yakın çevresinde bulunan, buna bağlı küçük mezralardan oluşan tarım yönetim sistemi tanımlanabilmektedir⁶².

Yukarı Dicle Havzası’nda ortalama 700-800 m yükseltinin altındaki düzlüklerde step oluşumları ile kireç ve potasyum bakımından zengin, kırmızımsı Akdeniz toprakları (fig. 12), engebeli kuzey kesimde kireçli orman toprakları bulunur. Dağ eteklerinde meşe, fundalık, çalılık, kızılağaç, gürgen, isfendan, yabani gül, yabani fındık ağaçlarından oluşan, yoğun tahribata uğramış eski orman kalıntıları (ağaçlı bozkır) bulunur. Karasal Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü havza yıllık 500-700 mm yağış alırken, Ambar Çayı’nın yukarı havzasına, yükseltiye göre yıllık 800-1200 mm yağış düşer (fig. 13), yıllık ısı dağılımı ortalama 12-16°C arasında değişir⁶³. Ortalama 700

56 Wanner v.d. 2008.

57 Ostrogorsky 1981, 258-259.

58 Turan 1984, 179. 347. 419. 623.

59 Özkul-Fındık 2008, 129-130. 137-139; Bulut 1984; 2000, 17; Tunçel 2002; Moore 1993; Fehervari 2000, 133-141. Ayrıca Bkz. Vroom 2009.

60 “Site Catchment Analysis” için bk. Vita Finzi – Higgs 1970; Hodder 1977; Hodder – Orton 1976.

61 Wilkinson 1989, 31-46; 1993, 560-565; 1994, 493. 497.

62 Johnson 1977, 494-501.

63 Onur 1964.

000 hektara yayılan bölge yağmura dayalı tarıma elverişlidir ve halen ekonomisinin üçte ikisi tarıma dayalıdır. Yüksek çayırlar hayvancılık için uygun olup, fundalıklarda kıl keçisi beslenir⁶⁴.

Yukarı Dicle Havzası'nın Toros Dağ eteklerine doğru yükselen kuzey kesiminde yer alan Ambar Çayı'nın yukarı havzası kuru tarım bakımından Dicle Vadisi'nden daha avantajlıdır. Ambar Höyük çevresindeki 2 km yarıçaplı alanın (1100 ha) güney yarısı dip suyu yüksek tarım alanıdır, kuzey yarısı yağmura dayalı tarıma ve besiciliğe uygundur (fig. 14). Ambar Höyük'ten 200 m uzaklıktaki Gre Fılla ile yaklaşık 1000 m uzaklıktaki Kendale Hecala bu dairesel alanın güney yarısında yer almaktadır. Üç yerleşimin eşzamanlı kullanıldığı dönemlerde bunlar, tarım alanını bölüşen, birbirine bağlı küçük dağınık birimler görünümündedir. Bu alanın engebeli kuzey yarısının otlak olarak kullanıma uygun olması, burada yaşamış toplulukların karma besin ekonomisi yürütebilecek olanaklara sahip olduğunu göstermiştir. Etnolojik gözlemlere göre avcı-toplayıcı gruplar besinlerini konaklama yerlerinden en fazla 2 saatlik yürüme mesafesinde (10 km) toplarken tarımcı toplulukların tarlaları yerleşim alanlarına en fazla 1 saatlik yürüme mesafesinde (5 km) yer almaktadır⁶⁵. Ambar Höyük'ten Bingöl yaylalarına ulaşan ortalama 100 km uzunluktaki güzergâh yarı göçer hayvancılık için de uygun bir mesafedir. Bu durumda, nüfusun bir bölümü tarımla uğraşırken bir bölümünün hayvanları çevredeki otlaklarda gezdirmesi ve sürüleri tekrar köylerine getirmesi olasıdır.

Erişim Alanı

Yerleşim yeri seçiminde erişim alanında yer alan doğal kaynakların kullanımının rolü büyüktür. Yerleşilen alanın ulaşım olanakları, besin ve mineral kaynaklarına olan mesafeler, kaynak miktarı ve mevsimsel değişimler göz önünde bulundurulmalıdır. Günlük azami yürüme mesafesi temel alınarak farklı hammadde kaynaklarının da yer aldığı geniş alanın kullanıldığından yola çıkılarak buluntuların ve hammadde kaynaklarının bölgesel dağılımı üzerinden belirlenen ekonomik sınırlar arayıcılığı ile değiş-tokuşun işleyişi çözümlenebilir⁶⁶.

Yukarı Dicle Havzası konglomera, kumtaşı gibi tortul kayaçlarla kaplı karstik yapıda bir gömülme havzasıdır⁶⁷. Avrasya ve Arabistan levhalarının çarpışması sonucu oluşan bindirme kuşağında halen 7-8 şiddetinde depremler meydana gelir, Dicle Vadisi boyunca yayılan diyagonal yönlü çok sayıda fay kırığı, daha düşük yerel depremlere neden olur (fig. 15-16). Hazro antiklinali içerisinde kömür ve bakır yatakları, Kulp civarında demir ve kurşun yatakları bulunur⁶⁸. Ambar Çayı'nın yukarı havzasına en yakın bazalt kaynağı Lice'deki Tersiyer-Eosen Maden Karmaşığı, en yakın kireçta-

64 Çağlıyan – Durmuş 2010.

65 Bailey 2005.

66 "Site Territory" ve "Trend Surface" analizleri için bk. Vita Finzi – Higgs 1970.

67 Eriñç 1980, 67-68; Karadoğan – Tombul 2001, 343-344; Karadoğan – Yıldırım – Atalay 2012, 17. 14-15. 20-23.

68 Kavak 2013a, 10-12. 14-15; 2013b

şığı kaynağı da Lice Formasyonu'dur.

Her üç höyükte de yapı temellerinde ve mezarların sınırlarını belirlemek için kireçtaşı levlar kullanılmıştır. Ambar Vadisi'nin kuzey bölümünü oluşturan kanyonun yardığı dağlık kesimdeki ve Hani ilçesinin yaklaşık 8-10 km güneyinde bulunan mermer ve kireçtaşı kaynakları bu yerleşimlerde oturan topluluklar tarafından kullanılmış olmalıdır. Bazalttan üretilmiş havanlar da büyük olasılıkla güneybatıya doğru, ortalama 60 kilometrelik bir yolla ulaşılan Karacadağ bazalt kaynaklarından elde edilmiş olmalıdır. Dicle Nehri aşan yolun yaklaşık iki günlük yürüme mesafesinde olması ve bazalt buluntuların az olması, bu taşın hammadde olarak getirilmesinden çok, işlendiği atölyelerden getirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Gre Fılla ve Kendale Hecala'da demir buluntular toplumsal iş bölümü ve gelişkin uzmanlaşmanın gelişkin olduğu Orta ve Yakın çağlara tarihlenen kontekstlerden elde edilmiştir. Ambar Höyük'e en yakın bakır kaynakları kuzeybatısındaki, yaklaşık 40 km uzunlukta bir yolla ulaşılan Dicle İlçesine ve kuzeydoğusundaki, yaklaşık 35 km uzunlukta bir yolla ulaşılan Lice İlçesi çevresinde bulunmaktadır. En yakın demir yatakları da bölgenin kuzeydoğusundaki, yaklaşık 70 km uzunluktaki dağ yolu izlenerek ulaşılan, Kulp İlçesi çevresinde bulunmaktadır. Yolun kısmen dağlık alandan geçmesi nedeniyle demir yataklarına 2-3 günlük yürüyüşle ulaşılabilecektir. Bu cevher de obsidyen gibi yarı göçer gruplar tarafından bölgeye getirilmiş olabileceği gibi, göçer madencilerin de cevheri işleyip dağıtmaları mümkün görünmekle birlikte, bu madenin tarımcı köylerde işlenmeyip, hazır mal olarak getirilmesi akla yakın gelmektedir. Kömür madeni de Ambar Höyük'ün doğusunda, dağ geçitlerinden aşan 27 km uzunlukta bir yolla ulaşılabilen Hazro çevresindedir.

Obsidyenin kaynağından uzaklaştıkça buluntu oranının azalması, ortalama 300 km mesafelere kadar yayılan bu hammaddenin toplanma ve dağıtım sisteminin kültür grupları arasındaki ilişkilerle açıklanmasını sağlamıştır⁶⁹. Ambar Höyük, Gre Fılla ve Kendale Hecala yüzeyinde çok sayıda obsidyen artığı bulunması, bu yerleşimlerin yaklaşık 110 km uzunlukta bir yolla ulaşılan, Bingöl'ün Solhan ilçesinin batısındaki, akarsu taraçaları içinde taşınmış farklı renk ve dokularda obsidyen yumru tarlalarının⁷⁰ dağıtım alanında bulunduğunu göstermektedir (fig. 17). Solhan obsidyeninin Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde Orta Fırat havzası üzerinden Doğu Akdeniz'e taşındığı belirlenmiştir⁷¹. Bu hammaddeyi hayvanlarını Bingöl yaylalarında otlatan yarı göçer toplulukların getirmeleri olası görünmektedir.

Yol Güzergâhı

Eski yol güzergâhları, engibeli arazide bir günde aşılabilecek mesafenin, bir günde aşılabilecek düz yol mesafesinden daha kısa olduğu esasına ve nehrin bir yayanın ya

69 Johnson 1977, 484-485.

70 Çaltak, Alatepe, Çavuşlar, Arçuk ve Şeref Meydanı kaynakları. Bk. Yılmaz – Şaroğlu – Güner 1987, 142. 149. 154. 158; Balkan-Atlı 2003; Bigazzi v.d. 1997, 66. şek. 11; Gratuze 1999, 872-873. şek. 1. tab. 5-6; Balkan-Atlı – Cauvin 2007, 71-77; Akköprü v.d. 2017, 51-55.

71 Gratuze 1999, 876; Ibáñez v.d. 2018, fig. 1-2.

da atlının geçmesine olanak tanıdığı noktaların en yakın merkeze olan uzaklığına göre belirlenir. Bir insanın yürüyerek 5 kilometrelik mesafeyi bir saatte kat edebileceği öngörülmektedir⁷². Pers İmparatorluğunun “Kral Yolu” üzerine, aralarında 20-25 km mesafeler bulunan 111 konaklama alanı kurduğu⁷³, MÖ 2. yüzyılda hanların 20-30 mil (32-48 km) aralıklarla inşa edildiği⁷⁴ bilinmektedir. Anadolu kervan yolları üzerine 12-13. yüzyıllarda kurulan Selçuklu kervansarayları arasındaki mesafeler, bir devenin 160-450 kilo yük ile yolun koşullarına göre günde 8-10 saatte 30-40 km (1 menzil) mesafe almasına göre hesaplanmıştır⁷⁵. Engebeli bölge ile düz ovanın sınırına kurulmuş olan Ambar Höyük yerleşimi, bu bağlamda kilit noktada yer almaktadır (fig. 18).

Ambar Höyük'ten kuzey-kuzeybatı'ya doğru modern Diyarbakır-Bingöl yolu izlenerek toplam 70 km uzunlukta bir güzergâh üzerinden Murat Nehri vadisine ulaşılmaktadır. Hani yakınında Ambar Çayı üzerinde bir han ile Lice sapağına yakın Berlas Hanı Diyarbakır-Bingöl yolunun geçtiği bu kesime Selçuklu döneminde inşa edilmiştir⁷⁶. Yol, 1500 m yükseklikteki Eshapkeyf ve Şeytanbur dağları arasındaki, 1000 m yükseltideki geçitten geçen 35 km uzunlukta bir güzergâhı izleyerek Bırkleyn Çayı'nın güney kenarındaki mağaralara ulaşmaktadır⁷⁷. Kevrebaze Tepesinin güneyinde, Korha Dağı'nın uzantısı olan kayalıklarda bulunan mağaraların duvarlarına kazınmış olan, I. Tıglatpileser (MÖ 1114-1076) ve III. Salmanassar'a (MÖ 859-828) ait üç kabartma ve beş çivi yazıtlı kitabeye göre, Yeni Assur kralları Nairi ülkesine yaptıkları seferler sırasında buraya uğrayarak tanrılara sunular bırakmışlardır⁷⁸. 2004 yılında yapılan yüzey araştırması sırasında mağaralarda MÖ 6. ve 4. bin ile 2. binin ve 1. binin ilk yarısına tarihlenen malzeme ele geçmiş, dağ geçidinin iki yanında da Bizans döneminden 14. yüzyıla kadar kullanılmış bir kalenin ve kentin kalıntıları bulunmuştur. Bırkleyn Çayı geçildikten sonra kuzeye doğru, 1600 m yükseltideki Altıkardeş ve 2280 m yükseltideki Surpuluz Dağları arasındaki 1250 m yükseltideki geçitten geçen 31 km uzunlukta bir güzergâh izlenerek Murat Nehri'nin güney kıyısına ulaşılmaktadır. Bu güzergâh, halen Dicle vadisinde kışlayan ve yaz aylarını Şerafettin Dağları'nda geçiren göçer topluluklar tarafından kullanılmaktadır. Genç ilçesinden doğuya doğru ortalama 30 km Murat Vadisi izlendikten sonra kuzeye doğru 10 km uzunlukta bir dağ yolu üzerinden Bingöl/Solhan obsidyen kaynaklarına ulaşılmaktadır.

Ambar Höyük'ten güneye doğru Ambar Çayı vadisi izlenerek Mardin-Midyat Platosu üzerinden Yukarı Habur havzasına ulaşmak mümkündür. Ambar Höyük'ten 18 km güneyde, vadinin 500 m batısında Pir Hüseyin Höyüğü yer alır⁷⁹. Höyükte 1892 yılında bulunarak İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesine getirilen diyorit taşından

72 Hodder – Orton 1976, 233. fig. 7.4.

73 Mansel 1971, 257.

74 Belke 2017, 32-33.

75 Erdmann 1961; Özergin 1965.

76 Tuncer 1999, 151. 160. çizim 2. no. 106.

77 Koordinatlar x: 38.52714167, y: 40.55450833, z: 1134m.

78 Köroğlu 1998, 85-86. 91; Schachner v.d. 2009.

79 Koordinatlar x: 38.11179167, y: 40.39061111, z: 657m.

yapılmış stel, Akkad Kralı Naramsin'in (MÖ 2260-2223) *Subartu* Ülkesinin “Yukarı Ülke”lerine yaptığı seferlerle ilişkilidir⁸⁰. Yüzey araştırmasından⁸¹ elde edilen ob-sidyen artıklarının yanı sıra MÖ 3. bin ortalarına tarihlendirilen “Karaz” kabına ve “Malatya/Keban Boyalısı”na ait parçalar, kuzeydeki bölgelerle olan ilişkisini kanıtlar niteliktedir.

Buradan 12 km güneyde, Sarıkamış Köyünün 4,5 km güney-güneydoğusunda, Ambar Çayı'nın batı sekisine kurulmuş 4,5 ha alan kaplayan bir höyük⁸² ile bunun 1 km güney-güneydoğusunda, Kuşburnu köyünün 1 km kuzey-kuzeybatısına kurulmuş, 2 ha alan kaplayan başka bir höyük yer almaktadır. Ambar Höyük ile bu höyükler arasındaki 30-32 km mesafe, bir günde yürünerek kat edilebilecektir.

Buradan Ambar Çayı vadisi izlenerek güneye doğru 27 km uzunlukta bir yol üzerinden Dicle Vadisi'ne ulaşılabilir. Vadinin 1,5 km güneyine kurulmuş Üçtepe'de (*Tidu*)⁸³ bulunan yazıtlı ve kabartmalı iki stel, Assur kralları II. Assurnasirpal'in (MÖ 883-859) MÖ 879 yılında *Nairi* ülkesine düzenlediği seferden, oğlu III. Salmanasar'ın (MÖ 858-824) yedinci krallık yılında diktirdiği stel ise *Qarqar* savaşından söz etmektedir⁸⁴. Kalkolitik Çağ'dan Roma İmparatorluk dönemine kadar kesintisiz yerleşime sahne olan höyükte duvar boyaları olan bir Helenistik dönem yapısı ile batı kesiminde Yeni Assur döneminin geç evresine ait duvar boyalı bir başka yapı ile sur duvarı bulunmuştur⁸⁵. Bir diğer saray benzeri yapı da doğu yamaçta açığa çıkarılan Orta Tunç Çağı yapısıdır⁸⁶. Buradan Göksu Vadisi izlenerek Mardin-Midyat Platosu'nu yaran Göksu kanyonuna ulaşmak için de ortalama 30 km mesafe bulunmaktadır. Bu yol Yeni Assur, Pers ve Roma dönemlerinde yoğun kullanılmıştır.

Sonuç

Ambar barajından etkilenecek olan üç höyükte yapılan kurtarma kazılarında elde edilen ön sonuçlar, Ambar Çayı'nın yukarı havzasının MÖ 9. binden itibaren yerleşim alanı olarak seçildiğini göstermiştir. En eski yerleşim Gre Filla'da Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B döneminde başlamış, Erken Seramikli Neolitik dönemde Ambar Höyük ve Kendale Hecala'da yerleşilmiştir. Akkad kralı Naramsin'in Ambar Höyük'ün 18 km güneyindeki Pir Hüseyin'de bir kent kurduğunu dönemde ve bunu izleyen Hurri krallıkları döneminde Ambar Höyük'te yerleşilmiştir. Orta ve Yeni Assur krallarının Ambar Höyük'ün 35 km kuzeyindeki Bırkleyn Mağaralarına ulaştığı dönemde Ambar Höyük'te de yerleşilmiştir. Bu küçük kırsal birimlerin eşzamanlı kullanıldıkları Neolitik Çağ ile Orta Çağ'da daha geniş alan kaplayan Ambar Höyük'ün

80 Frayne 1993, 86.

81 Peasnell – Algaze 2010.

82 Koordinatlar x: 38.01903611, y: 40.37234444, z: 661 m (Erveni mahallesi 120 Ada, 1 Parsel, Pafta L44-c-23-d, Taşınmaz no. 60862016).

83 Koordinatlar x: 37.82068056, y: 40.54068056, z: 585 m. Köroğlu 1998, 75-85.

84 Köroğlu 1998, 9, 14.

85 Köroğlu 1998, 33-36.

86 Özfirat 2006, 19-20.

bu kesimdeki merkezi yerleşim olabileceği, Gre Filla ve Kendale Hecala'nın da buna bağlı mezzarlar olabileceği düşünülmektedir.

Ambar Çayı vadisi Kuzey Mezopotamya krallıklarının Güneydoğu Toros Dağlarında ve kuzeyinde bulunan hammadde kaynaklarına ulaşımı için en uygun dağ geçitlerinden birine ulaşan doğal bir güzergâhtır. Bu güzergâhi göçer hayvancılıkla geçinen toplulukların aynı zamanda hammadde dolaşımında etkin rol alarak kullanmış olabileceği düşünülmektedir. Ambar Çayı'nın yukarı havzasında sürdürülecek kurtarma kazıları ile yüzey araştırmalarından elde edilecek veriler, bölgenin çeşitli dönemlerde hammadde dolaşımı ve hayvancılıkla geçinen göçer topluluklar tarafından nasıl kullanılmış olabileceğine ışık tutacaktır.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akkermans 1987 Akkermans, P. M. M. G. "A Late Neolithic and Early Halaf Village at Sabi Abyad, Northern Syria", *Paléorient* 13/1, 23-40.
- Akkermans – Schwartz 2003 Akkermans, P. M. M. G. – G. M. Schwartz, *The Archaeology of Syria From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca. 10,000-300 BC)*, Cambridge.
- Akkermans v.d. 2006 Akkermans, P. M. M. G. – R. Cappers – C. Cavallo – O.P. Nieuwenhuyse – B. Nilhamn – I. N. Otte. "Investigating the Early Pottery Neolithic of northern Syria: new evidence from Tell Sabi Abyad", *AJA* 110, 123-56.
- Akköprü v.d. 2017 Akköprü, E. – D. Mouralis – A.-K. Robin – C. Kuzucuoğlu – M. K. Erturaç, "Doğu Anadolu'daki Obsidiyen Kaynak Alanlarının Belirlenmesinde Jeomorfolojik ve Volkanolojik Göstergelerin Önemi", *Türkiye Jeoloji Bülteni* 60/1, 49-61.
- Akşit 1970 Akşit, O., *Roma İmparatorluk Tarihi (M.S. 193-395)*, İstanbul.
- Anderson-Stojanović 1992 Anderson-Stojanović, V. R., *STOBI, The Hellenistic and Roman Pottery*, Oxford.
- Arimura v.d. 2000 Arimura, M. – N. Balkan-Atlı – F. Borell – W. Cruells – G. Duru – A. Erim-Özdoğan – J. Ibanez – O. Maede – Y. Miyake – M. Moliste – M. Özbaşaran, "A New Neolithic settlement in the Urfa region: Akarçay Tepe, 1999", *Anatolia Antiqua* 8, 227-255.
- Arz v.d. 2003 Arz, H. W. –F. Lamy –J. Pätzold –P. J. Müller –M. Prins, "Mediterranean Moisture Source for an Early-Holocene Humid Period in the Northern Red Sea", *Science* 300, 118-121.
- Arz v.d. 2006 Arz, H. W. – F. Lamy – J. Patzold, "A pronounced dry event recorded around 4.2 ka in brine sediments from the Northern Red Sea",

- Quaternary Research 66/3, 432-441.
- Bailey 2005 Bailey, G., “Site Catchment Analysis”, *Archaeology, The Key Concepts* (ed. Routledge C. Renfrew – P. Bahn), London, New York, 172-175.
- Bakırer 1978 Bakırer, Ö., “The Medieval Pottery and Baked Clay Objects”, *Korucutepe 3, Final Report on the Excavations of the Universities of Chicago, California (Los Angeles) and Amsterdam in the Keban Reservoir, Eastern Anatolia 1968–1970, Studies in Ancient Civilization* (ed. M. N. van Loon), Amsterdam.
- Balkan-Atlı 2003 Balkan-Atlı, N., “Obsidien ‘Ticareti’: Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni sorunlar: Bir Deneme”, *Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar* (ed. M. Özbaşaran v.d.), İstanbul, 9-16.
- Balkan-Atlı – Cauvin 2007 Balkan-Atlı, N. – M. C. Cauvin, “Anadolu Obsidyeni: Bir Dönemin Tanığı”, *12000 Yıl Önce, Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı: Neolitik Dönem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 71-77.
- Bartl 2004 Bartl, K. *Vorratshaltung. Die spätëpipaläolithische und frühneolithische Entwicklung im westlichen Vorderasien, Ex Oriente, Berlin.*
- Baştürk 2017 Baştürk, E., “Siirt -Türbe Höyük Orta Tunç Çağ Çanak Çömleği”, *Barış Salman Anı Kitabı* (ed. I. Adak Adıbelli), İstanbul, 19-35.
- Belke 2017 Belke, K., “Communications: Roads and Bridges”, *The Oxford Handbuch of Byzantine Studies* (ed. E. Jeffreys v.d.), Oxford, 295-308.
- Bianchi 2012 Bianchi, A., *Comparative Studies on the Pottery of Sector AK of the Royal Building in Tell Mozan/Urkes (Syria), Harrasowitz, Wiesbaden.*
- Bigazzi v.d. 1997 Bigazzi, G. – Z. Yeğingil – T. Ercan – M. Oddone – M. Özdoğan, “Doğu Anadolu’daki Obsidiyen İçeren Volkaniklerin ‘Fizyon Track’ Yöntemiyle Yaş Tayini”, *Türkiye Jeoloji Bülteni* 40/2, 57-72.
- Bond v.d. 1997 Bond, G. – W. Showers – M. Cheseby – R. Lotti – P. Almasi – P. Demenocal – P. Priore – H. Cullen – I. Hajdas – G. Bonani, “A Pervasive Millennial-Scale Cycle in North Atlantic Holocene and Glacial Climates”, *Science* 278, 1257-1266.
- Bond v.d. 2001 Bond, G. – B. Kromer – J. Beer – R. Muscheler – M. N. Evans – W. Showers – S. Hoffmann – R. Lotti-Bond – I. Hajdas – G. Bonani, “Persistent Solar Influence on North Atlantic Climate During the Holocene”, *Science* 294, 2130-2136.
- Brancato 2017 Brancato, R., *Settlement Patterns and Political Landscapes in the Upper Tigris River Valley. Center for Ancient Mediterranean and Near Eastern Studies, Roma.*
- Bulut 1984 Bulut, L., “Kabartma Desenli Samsat Ortaçağ Seramikleri”, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi* 7, 1-18.
- Bulut 2000 Bulut, L., *Samsat Ortaçağ Seramikleri: Sıraltı ve Lüsterler, İzmir.*
- Caneva 2011 Caneva, I., “Til Huzur-Yayvantepe”, *The Neolithic in Turkey 1: The Tigris Basin. New Excavations and New Research, İstanbul, 173-184.*

- Courty 2001 Courty, M.-A., "Evidence at Tell Brak for the Late EDIII/Early Akkadian air blast event (4 kyr BP)", *Excavations at Tell Brak, 2. Nagar in the third millennium BC* (ed. D. Oates – J. Oates – H. McDonald), McDonald Institute Monographs, Cambridge, 367-372.
- Cruells – Nieuwenhuys 2005 Cruells, W. – O. P. Nieuwenhuys. "The Proto-Halaf period in Syria. New sites, new data", *Paléorient* 30/1, 47-68.
- Çağlıyan – Durmuş 2010 Çağlıyan, A. – E. Durmuş, "Diyarbakır Havzası ve Yakın Çevresinde Küçükbaş Hayvancılık", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2, 29-56.
- Domzalski v.d. 2004 Domzalski, K. – U. Wicenciak – M. El-Tayeb – T. Waliszewski, "Late Hellenistic and Early Roman Pottery Production Center at Jiyeh: Rescue Excavations, 2004", *Polish Archaeology in the Mediterranean* 16, 429-439.
- Dormoy v.d. 2009 Dormoy, I. – O. Peyron – N. Combourieu-Nebout – S. Goring – U. Kotthoff – M. Magny – J. Pross, "Terrestrial climate variability and seasonality changes in the Mediterranean region between 15000 and 4000 years deduced from marine pollen records", *Climate of the Past* 5, 615-632.
- Erdmann 1961 Erdmann, K., *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts I-II*, Berlin.
- Erim-Özdoğan 2011 Erim-Özdoğan, A., "Sumaki Höyük: A New Neolithic Settlement in the Upper Tigris Basin", *The Neolithic in Turkey 1: The Tigris Basin. New Excavations and New Research*, İstanbul, 19-60.
- Erinç 1980 Erinç, S., "Kültürel Çevre Bilim Açısından Güneydoğu Anadolu (İstanbul ve Chicago Üniversitesi Karma Projesi)", *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 65-72.
- Fehérvári 2000 Fehérvári, G., *Ceramics of the Islamic World in the Tareq Rajab Museum*, New York.
- Frayne 1993 Frayne, D., *The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Sargonic and Gutian Periods (2334-2113 BC)*, Toronto.
- Frumkin v.d. 2001 Frumkin, A. – G. Kadan – Y. Enzel – Y. Eyal, "Radiocarbon chronology of the Holocene Dead Sea: attempting a regional correlation", *Radiocarbon* 43(3), 1179-1189.
- Gratuze 1999 Gratuze, B., "Obsidian Characterization by Laser Ablation ICP-MS and its Application to Prehistoric Trade in the Mediterranean and the Near East: Sources and Distribution of Obsidian within the Aegean and Anatolia", *Journal of Archaeological Science* 26, 869- 881.
- Guarducci 2011 Guarducci, G., *Facing an Empire: Hirbemerdon Tepe and the Upper Tigris Region during the Early Iron Age and Neo-Assyrian Period*, New Jersey.
- Hayes 1972 Hayes, J. W., *Late Roman Pottery*, British School at Rome, London.

- Hodder 1977 Hodder, I. R., “Some new directions in the spatial analysis of archaeological data at the regional scale”, *Spatial Archaeology* (ed. D. L. Clarke), New York, 223-351.
- Hodder – Orton 1976 Hodder, I. R. – C. Orton, *Spatial Analysis in Archaeology*, Cambridge.
- Ibáñez 2018 Ibáñez, J. J. – D. Ortega – D. Campos – L. Khalidi – V. Méndez, “Testing complex networks of interaction at the onset of the Near Eastern Neolithic using modelling of obsidian Exchange”. *Journal of Royal Society* 12, 20150210. <http://dx.doi.org/10.1098/rsif.2015.0210>
- Johnson 1977 Johnson, G. A., “Aspects of Regional Analysis in Archaeology”, *Annual Review of Anthropology* 6, 479-508. URL: <http://www.jstor.org/stable/2949341>
- Kaniewski v.d. 2013 Kaniewski, D. – E. Van Campo – J. Guiot – S. Le Burel – T. Otto – C. Baeteman, “Environmental Roots of the Late Bronze Age Crisis”, *PLoS ONE* 8(8): e71004. doi:10.1371/journal.pone.0071004
- Karadoğan – Tombul 2001
Karadoğan, S. – S. Tombul, “Dicle Havzasındaki Doğal Çevre ve Beşeri Özellikler ile Arkeolojik Değerlerin, Bölge Paleo-Coğrafik ve Paleo-Kültürel Koşulların Belirlenmesindeki Rolü ve Bugünkü Durum”, *Türkiye’de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras*, İstanbul, 341-351.
- Karadoğan – Yıldırım – Atalay 2012
Karadoğan, S. – A. Yıldırım – İ. Atalay, “Siesmicity Analysis of Southeast Anatolia with GIS Method”, *Potentials and Problems of Natural Environment in Turkey and Romania* (ed. İ. Atalay), İstanbul, 13-30.
- Karg 2002 Karg, N., “Gre Dimse (Ilisu) Research in 2000”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (ed. N. Tuna – J. Velibeyoğlu), Ankara, 699-722.
- Karul v.d. 2002 Karul, N. – A. Ayhan – M. Özdoğan. “Mezraa Teleilat 2000”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (ed. N. Tuna – J. Velibeyoğlu), Ankara, 115-41.
- Kavak 2013a Kavak, O., “Diyarbakır Lice İlçesinin ve Çevresinin Yer Altı Zenginlik Kaynakları”, *Diyarbakır Yeraltı Kaynakları*, 7-16.
- Kavak 2013b Kavak, O., “Diyarbakır Hazro Bölgesinin Kömür Potansiyelinin Özellikleri”, *Diyarbakır Yeraltı Kaynakları*, 34-42.
- Kozbe 2006 Kozbe, G., “Çanak Çömlek Gelenekleri Işığında Geç Tunç Çağı Sonundan Geç Demir Çağı Sonuna dek Yukarı Dicle Bölgesinde Assur Varlığı”, *Cultural Reflections: Studies in Honor of Hayat Erkanal* (ed. A. Erkanal-Öktü), İstanbul, 496-509.
- Kozbe 2008 Kozbe, G., “The Transition from Late Bronze Age to Early Iron Age in the Upper Tigris Region, Southeastern Anatolia: Identifying Changes in Pottery”, *Ceramics in Transitions: Chalcolithic through Iron Age in the Highlands of the Southern Caucasus and Anatolia* (ed. K. S. Rubinson

- A. Sagona), Leuven, 291-322.
- Köroğlu 1998 Köroğlu, K., Üçtepe I: Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Coğrafyası, Ankara.
- Köroğlu 2003 Köroğlu, K., “The Transition from Bronze Age to Iron Age in Eastern Anatolia”, Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions (ed. B. Fischer v.d.), İstanbul, 231-244.
- Kuzucuoğlu 2007 Kuzucuoğlu, C., “Climatic and environmental trends during the third millennium B.C. in Upper Mesopotamia”, Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie? (ed. C. Kuzucuoğlu – C. Marro), Varia Anatolica 19, Boccard, Paris, 459-480.
- Laneri v.d. 2006 Laneri, N. – A. D’Agostino – M. Schwartz – S. Valentini – G. Pappalardo, “A preliminary report of the archaeological excavations at Hirbemerdon Tepe, southeastern Turkey, 2005”, Anatolica 32, 153-188.
- Le Mière – Nieuwenhuys 1996
Le Mière, M. – Nieuwenhuys, O., "The prehistoric pottery", PTell Sabi Abyad. The late Neolithic Settlement (ed. M. M. G. Akkermans), İstanbul, 119-284.
- Lemcke – Sturm 1997 Lemcke, G. – M. Sturm, “ $\delta^{18}O$ and trace element measurements as proxy for the reconstruction of climate changes at Lake Van (Turkey): preliminary results”, Third millennium BC climate change and Old World collapse (ed. H. N. Dalfes – G. Kukla – H. Weiss, NATO ASI Series, I/49, Berlin, 653-678.
- Lumsden 1999 Lumsden, S., “Neo-Assyrian Pottery from Nineveh”, Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-eastern Anatolia (ed. A. Hausleiter – A. Reiche), Münster, 3-15.
- Mansel 1971 Mansel, A. M., Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Martz 2008 Martz, A.-S., “La brittle ware, une vaisselle multiculturelle. L’exemple de Zeugma”, XVII International Congress of Classical Archaeology Meetings Between Cultures in the Ancient Mediterranean, Direzione Generale per le Antichità, Roma, 1-14.
- Matney – Rainville 2005
Matney, T. – L. Rainville, “Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe, 2003-2004”, Anatolica 31, 153-88.
- Matney v.d. 2002 Matney, T. – M. Roaf – J. MacGinnis – H. McDonald, “Archaeological excavations at Ziyarettepe, 2000 and 2001”, Anatolica 28, 47-89.
- Matney v.d. 2003 Matney, T. – J. MacGinnis – H. McDonald – K. Nicoll – L. Rainville – M. Roaf – M. L. Smith – D. Stein, “Archaeological investigations at Ziyarettepe-2002”, Anatolica 29, 175-221.
- Matney v.d. 2007 Matney, T. – L. Rainville – K. Köroğlu – A. Keskin – T. Vorderstrasse – N. Özkul Fındık – A. Donkin, “Report on Excavations at Ziyaret Tepe, 2006 Season”, Anatolica 33, 23-74.

- Matney v.d. 2009 Matney, T. – T. Greenfield – B. Hartenberger – A. Keskin – K. Köroğlu – J. MacGinnis – W. Monroe – L. Rainville – M. Shepperson – T. Vorderstrasse – D. Wicke, “Excavations at Ziyaret Tepe 2007-2008”, *Anatolica* 35, 37-84.
- Mayewski v.d. 1997 Mayewski, P. A. – L. D. Meeker – M. S. Twickler – S. Whitlow – Q. Yang – M. Prentice, “Major features and forcing of high latitude northern hemisphere circulation using a 110000-year-long glaciochemical series”, *Journal of Geophysical Research* 102, 26345-26366.
- Mayewski v.d. 2004 Mayewski, P. A. – E. E. Rohling – J. C. Stager – N. W. Karle – K. A. Maascha – L. D. Meeker – E. A. Meyerson – F. Gasse – S. Van Kreveld – K. Holmgren – J. Lee-Thorpe – G. Rosqvist – F. Racki – M. Staubwasser – R. R. Schneider – E. J. Steig, “Holocene climate variability”, *Quaternary Research* 62, 243-255.
- Migowski v.d. 2006 Migowski, C. – M. Stein – S. Prasad – J. F. W. Negendank – A. Agnon, “Holocene climate variability and cultural evolution in the Near East from the Dead Sea sedimentary record”, *Quaternary Research* 66/3, 421-431.
- Miyake 2011 Miyake, Y., “Salat Cami Yanı: A Pottery Neolithic Settlement in the Tigris Valley”, *The Neolithic in Turkey 1: The Tigris Basin. New Excavations and New Research* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), İstanbul, 129-149.
- Moore 1993 Moore, J., *Tille Höyük I: Medieval Period*, London.
- Nieuwenhuys 2007 Nieuwenhuys, O., *Plain and Painted Pottery. The Rise of Neolithic Ceramic Styles on the Syrian and Northern Mesopotamian Plains*, *Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities* 3, Brepols, Turnhout.
- Nieuwenhuys v.d. 2010 Nieuwenhuys, O. P. – P. M. M. G. Akkermans – J. van der Plicht 2010. “Not so coarse, nor always plain – the earliest pottery of Syria”, *Antiquity* 84, 71-85. <http://antiquity.ac.uk/ant/84/ant840071.htm>
- Nieuwenhuys v.d. 2015 Nieuwenhuys, O. P. - Roffet-Salque, M. – Evershed, R. P. – Akkermans, P. M. M. G. – Russell, A. “Tracing pottery use and the emergence of secondary product exploitation through lipid residue analysis at Late Neolithic Tell Sabi Abyad (Syria)”, *Journal of Archaeological Science* 64, 54-66.
- Nishiaki – Le Mièrre 2005 Nishiaki Y. – M. Le Mièrre, “The oldest Pottery Neolithic of Upper Mesopotamia: new evidence from Tell Seker al-Aheimar, the Khabur, northeast Syria”, *Paléorient* 31/2, 55-68.
- Onur 1964 Onur, A., *Türkiye’de Kar Yağışları ve Yerde Kalma Müddeti Üzerine Bir Etüd, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No 152*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ostrogorsky 1981 Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi* (çev. F. Işıltan), Ankara.

- Ökse 2012 Ökse, A. T., “Salat Tepe Stratigrafisine göre Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi”, *Arkeoloji Dergisi* 17, 1-29.
- Ökse 2017 Ökse, A. T., “Eastern Anatolian ‘Early Iron Age’ Tribes in the Upper Tigris Region: A Cultural and Chronological Assessment”, *At the Northern Frontier of Near Eastern Archaeology: Recent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age* (ed. E. Rova), Brepols, Turnhout, 369-389.
- Ökse – Görmüş 2006 Ökse, A. T. – A. Görmüş, “Excavations at Salat Tepe in the Upper Tigris Region: Stratigraphical Sequence and Preliminary Results of the 2005-2006 Seasons”, *Akkadica* 127, 119-149.
- Ökse – Görmüş 2014 Ökse, A. T. – A. Görmüş, “Demir Çağında Salat Tepe”, *SCRIPTA: Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar. Veli Sevin’e Armağan* (ed. A. Özfirat), İstanbul, 233-255.
- Ökse v.d. 2012 Ökse, A. T. – E. Oybak Dönmez – A. Görmüş – M. Gürbüz – M. Özdeğer, “The Middle Bronze Age Farming Economy of the Upper Tigris Region: A Reconstruction Basing on Archaeological, Archaeobotanical and Ethnoarchaeological Analysis”, *Akkadica* 133/1, 67-106.
- Ökse v.d. 2014 Ökse, A. T. – Taşkiran, H. – Kartal, M. – Görmüş, A. – Atay, E. – Erdoğan, N. “İlisu Barajı İnşaat Sahası 2012 Yılı Kurtarma Kazısı”, *KST* 35/1, 102-112.
- Ökse v.d. 2018 Ökse, A. T. – N. Erdoğan – A. Görmüş – E. Atay – İ. Çetinkaya – A. Güneş – Y. Atay – H. Levent – M. Eroğlu – S. Torpil – Z. Güneş – A. Yücel – M. Turan – S. Altun – H. Akan – V. Akkaş – Y. Erdaş – V. Gürdil Öncü – A. Öncü – A. A. Bayraktar – M. Boz – A. Görmez – Bölüm Yazarları E. Oybak Dönmez – E. Ünal – H. Köker – M. Gürbüz – A. Emanet – Z. Erdal – H. Menteşe, *İlisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III: Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri, Mardin Müze Müdürlüğü, Mardin*.
- Ökse v.d. (baskıda) Ökse, A. T. – A. Konak – V. Yurt, “Ambar Barajı – Ambar Höyük, Gre Filla ve Kendale Hecala 2018 Kurtarma Kazıları”, *KST* 42.
- Özbaşaran – Duru 2011 Özbaşaran, M. – G. Duru, “Akarçay Tepe: A PPNB and PN Settlement in Middle Euphrates-Urfa”, *The Neolithic in Turkey 2: The Euphrates Basin. New Excavations and New Research* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), İstanbul, 165-202.
- Özdoğan 2011 Özdoğan, M., “Mezraa-Teleilat”, *The Neolithic in Turkey 2: The Euphrates Basin. New Excavations and New Research* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), İstanbul, 203-260.
- Özdoğan – Özdoğan 1993 Özdoğan, M. – Özdoğan, A., “Pre-halafian pottery of Southeastern Anatolia, with special reference to the Çayönü sequence”, *Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata* (ed. M. Frangipane v.d.), Roma, 87-103.

- Özergin 1965 Özergin, M. K., “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 15/20, 141-170.
- Özfırat 2006 Özfırat, A., Üçtepe II. Tunç Çağları (Kazı ve Diyarbakır-Bismil Yüzey Araştırması Işığında), Ege Yayınları, İstanbul.
- Özkul-Fındık 2008 Özkul-Fındık, N., Hasankeyf Seramikleri (2004-2006), Ankara.
- Parker 2001 Parker, B. J., *The Mechanics of Empire, The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*, Helsinki.
- Parker 2002 Parker, B. J., “At the edge of the Empire: conceptualizing Assyria’s Anatolian frontier ca 700 BC”, *Journal of Anthropological Archaeology* 21, 371-395.
- Parker 2003 Parker, B. J., “Archaeological Manifestations of Empire: Assyria’s Imprint on Southeastern Anatolia”, *American Journal of Archaeology* 107/4, 525-558.
- Parker – Swartz-Dodd 2005 Parker, J. B. – L. Swartz-Dodd, “The Upper Tigris Archaeological Research Project. A Preliminary Report from the 2002 Field Season”, *Anatolica* 31, 69-110
- Peasnell 2004 Peasnell, B. L., “2002 Diyarbakır Small Streams Archaeological Survey”, *AST* 21/2, 29-44.
- Peasnell – Algaze 2010 Peasnell, B. L. – G. Algaze, “The Survey of Pir Huseyin, 2004”, *Anatolica* 36, 165-195.
- Pross v.d. 2009 Pross, J. – U. Kotthoff – U. C. Müller – O. Peyron – I. Dormoy – G. Schmiedl – S. Kalaitzidis – A. M. Smith, “Massive perturbation in terrestrial ecosystems of the Eastern Mediterranean region associated with the 8.2 ka climatic event”, *Geology* 37/10, 887-890.
- Radner – Schachner 2004 Radner, K. – A. Schachner, “Das Archiv von Giricano”, *Das mittellassyrische Tontafelarchiv von Giricano/Dunnu-Sha-Uzibi. Ausgrabungen in Giricano 1* (ed. K. Radner), Brepols, Turnhout, 113-119.
- Rasmussen v.d. 2014 Rasmussen, S. O. – M. Bigler – S. P. Blockley – T. Blunier – S. L. Buchardt – H. B. Clausen – I. Cvijanovic – D. Dahl-Jensen – S. J. Johnsen – H. Fischer – V. Gkinis – M. Guillevic – W. Z. Hoek – J. J. Lowe – J. B. Pedro – T. Popp – I. K. Seierstad – J. P. Steffensen – A. M. Svensson – P. Vallenga – B. M. Vinther – M. J. C. Walker – J. J. Wheatley – M. Winstrup, “A stratigraphic framework for abrupt climatic changes during the Last Glacial period based on three synchronized Greenland ice-core records: refining and extending the INTIMATE event stratigraphy”, *Quaternary Science Reviews* 106, 14-28.
- Rohling – Pälike 2005 Rohling, E. – H. Pälike, “Centennial-scale climate cooling with a sudden cold event around 8,200 years ago”, *Nature* 434, 975-979.
- Rohling v.d. 2002 Rohling, E. J. – J. Casford – R. Abu-Zied – S. Cooke – D. Mercione – J. Thomson – I. Croudace – F. J. Jorissen – H. Brinkhuis – J.

- Kallmeyer – G. Wefer, “Rapid Holocene climate changes in the eastern Mediterranean”, *Droughts, Food and Culture: Ecological Change and Food Security in Africa’s Later Prehistory* (ed. F. Hassan), New York.
- Sağlamtimur – Ozan 2007
Sağlamtimur, H. – A. Ozan, “Siirt-Türbe Höyük Kazısı, Ön Rapor”, *Arkeoloji Dergisi* 10/2, 1-32
- Schachner 2002
Schachner, A., “Ausgrabungen in Giricano (2000-2001). Neue Forschungen an der Nordgrenze des Mesopotamischen Kulturraums”, *IstaMitt* 52, 9-57.
- Schachner v.d. 2009
Schachner, A. – K. Radner – U. Doğan – Y. Helmholz – B. Öğüt, *Assyriens Könige an einer der Quellen des Tigris. Archäologische Forschungen im Höhlensystem von Birkleyn und am sogenannten Tigris-Tunnel, Tübingen.*
- Stein 1992
Stein, G. "Archaeological survey at Sürük Mevkii: A ceramic Neolithic site in the Euphrates River Valley, Southeast Turkey", *Anatolica* 18, 19-32.
- Tekin 2006
Tekin, H., “Yatay Oluk Bezekli Bir Seramik Grubunun Ele Geçtiği Yeni Bir Merkez: Hakemi Use”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23/1, 151-172.
- Tekin 2011
Tekin, H., “A Newly Discovered Late Neolithic Site in Southeastern Anatolia”, *The Neolithic in Turkey I: The Tigris Basin. New Excavations and New Research* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), İstanbul, 151-172.
- Tekin 2017
Tekin, H., *Tarihöncesinde Mezopotamya: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yorumlar ve Yeni Kronoloji*, Ankara.
- Thomas v.d. 2007
Thomas, E. R. – E. W. Wolff – R. Mulvaney – J. P. Steffensen – S. J. Johnsen – C. Arrowsmith – J. W. C. Whited – B. Vaughn – T. Popp, “The 8.2 ka event from Greenland ice cores”, *Quaternary Science Reviews* 26, 70-81.
- Thompson 2004
Thompson, W. R., “Complexity, Diminishing Marginal Returns, and Serial Mesopotamian Fragmentation”, *Journal of World-Systems Research* 10/3, 613-652.
- Tsuneki – Miyake 1998
Tsuneki, A. – Miyake Y. (eds.), *Excavations at Tell Umm Qseir in Middle Khabur Valley, North Syria. Al-Shark, I. Tsukuba. Department of Archaeology. Institute of History and Anthropology, Tsukuba.*
- Tuncer 1999
Tuncer, O. C., “Diyarbakır - Harput Kervan Yolu”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 5, 151-172.
- Tunçel 2002
Tunçel, G., “Anadolu’da Barbutin Dekorlu Küpler”, *Prof. Dr. Haluk Karamağaralı’ya Armağan, Türkiye Diyanet Vakfı*, Ankara, 283-315.
- Turan 1984
Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul.
- Van der Plicht v.d. 2011
Van der Plicht, J. – P. M. M. G. Akkermans – O. P. Nieuwenhuys – A.

- Kaneda – A. Russell, “Tell Sabi Abyad, Syria: radiocarbon chronology, cultural change, and the 8.2 ka event”, *Radiocarbon* 53/2, 229-243.
- Vegas 1973 Vegas, M., *Cerámica Común Romana Del Mediterráneo Occidental*, Publicaciones eventuales, Barcelona.
- Vita-Finzi – Higgs 1970 Vita-Finzi, C. – E. Higgs, “Prehistoric Economy in the Mount Carmel Area of Palestine: Site Catchment Analysis”, *Proceedings of the Prehistoric Society London* 36, 1-37.
- Vokaer 2007 Vokaer, A., “La Brittle Ware Byzantine et Omeyyade en Syrie du Nord”, *LRCW 2: Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean Archaeology and Archaeometry* (ed. M. Bonifay – J.-C. Trégliat), 701-714.
- Vroom 2009 Vroom, J., “Medieval Ceramics and the Archaeology of the Consumption in Eastern Anatolia”, *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten (ed. T. Vorderstrasse – J. Roodenberg), Leiden, 234-258.
- Wanner v.d. 2008 Wanner, H. – J. Beer – J. Butikofer – T. J. Crowley – U. Cubasch – J. Flückiger – H. Goosse – M. Grosjean – F. Joos – J. O. Kaplan – M. Kuttel – S. A. Müller – I. C. Prentice – O. Solomina – T. F. Stocker – P. Tarasov – M. Wagner – M. Widmann, “Mid- to Late Holocene climate change: an overview”, *Quaternary Science Reviews* 27, 1791-1828.
- Watson – Le Blanc 1990 Watson, P. J. – S. A. Le Blanc, *Girikihaciyan: A Halafian Site in Southeastern Turkey*, California.
- Weiss – Bradley 2001 Weiss, H. – R. S. Bradley, “What Drives Societal Collapse?”, *Science* 291, 609-610. DOI: 10.1126/science.1058775
- Weiss v.d. 1993 Weiss, H. – M.-A. Courty – W. Wetterstrom – F. Guichard – L. M. Senior – R. Meadow – A. Curnow, “The genesis and collapse of third millennium north Mesopotamian civilization”, *Science* 261, 995-1004.
- Weninger v.d. 2009 Weninger, B. – L. Clare – E. J. Rohling – O. Bar-Yosef – U. Böhner – M. Budja – M. Bundschuh – A. Feurdean – H.-G. Gebel – O. Jöris – J. Linstädter – P. Mayewski – T. Mühlenbruch – A. Reingruber – G. Rollefson – D. Schyle – L. Thissen – H. Todorova – C. Zielhofer, “The Impact of Rapid Climate Change on prehistoric societies during the Holocene in the Eastern Mediterranean”, *Documenta Praehistorica* 36, 7-59.
- Wick v.d. 2003 Wick, L. – G. Lemcke – M. Sturm, “Evidence of Lateglacial and Holocene climatic change and human impact in eastern Anatolia: high-resolution pollen, charcoal, isotopic and geochemical records from the laminated sediments of Lake Van, Turkey”, *The Holocene* 13/5, 665-675.
- Wilkinson 1989 Wilkinson, T. J., “Extensive Sherd Scatters and Land-Use Intensity: Some Recent Results”, *Journal of Field Archaeology* 16, 31-46.
- Wilkinson 1993 Wilkinson, T. J., “Linear Hollows in the Jazira, Upper Mesopotamia”.

- Antiquity 67, 548-562.
- Wilkinson 1994 Wilkinson, T. J., "The Structure and Dynamics of Dry-Farming States in Upper Mesopotamia", *Current Anthropology* 35/5, 483-520.
- Willcox v.d. 2009 Willcox, G. – R. Buxo – L. Herveux, "Late Pleistocene and early Holocene climate and the beginnings of cultivation in northern Syria", *The Holocene* 19/1, 151-158.
- Williams 1989 Williams, C., *Anemorium. The Roman and Early Byzantine Pottery*. Pontifical Institute of Medieval Studies, Ontario, Toronto.
- Yılmaz – Şaroğlu – Güner 1987
Yılmaz, Y. – F. Şaroğlu – Y. Güner, "Doğu Anadolu'da Solhan (Muş) Volkanitlerinin Petrojenetik İncelenmesi", *Bulletin for Earth Sciences* 14, 133-164.

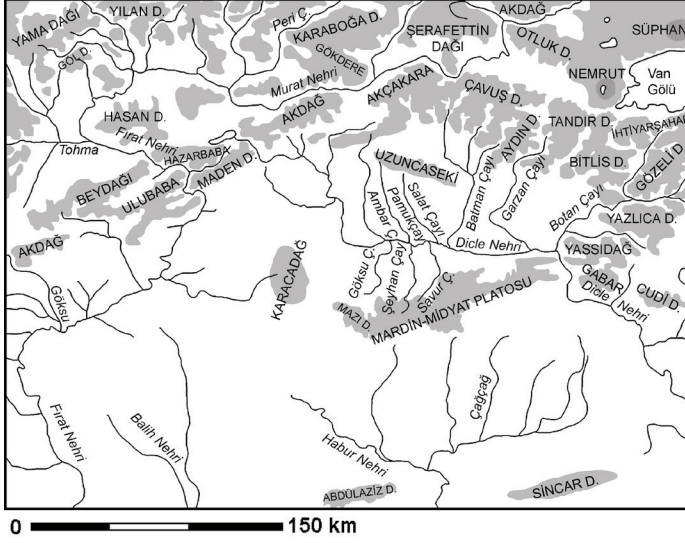

Fig. 1 Güneydoğu Anadolu: Yer Şekilleri ve Akarsular.

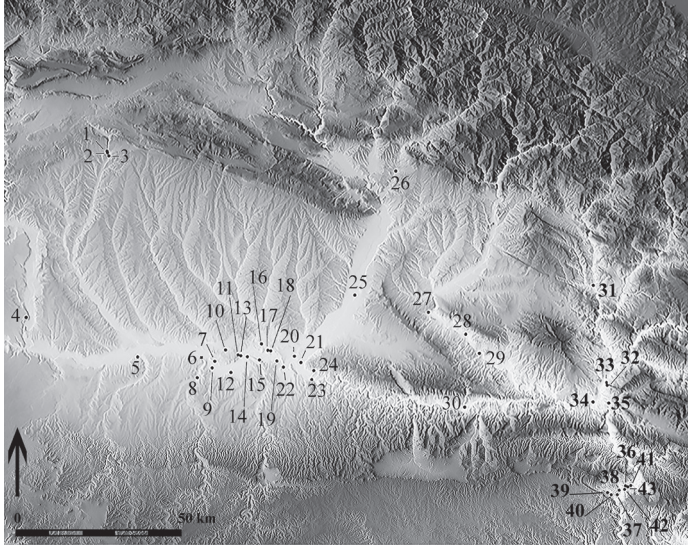

Fig. 2 Yukarı Dicle Havzasındaki Kazı Alanları (Harita: Şakir Can): 1. Ambar Höyük, 2. Gre Fılla, 3. Kendale Hecala, 4. Amida Höyük, 5. Üçtepe, 6. Kavuşan Höyük, 7. Giricano, 8. Yenice Yanı, 9. Hakemi Use, 10. Boztepe, 11. Kenan Tepe, 12. Ziyaret Tepe, 13. Karavelyan, 14. Aluç, 15. Gre Abrudahman, 16. Talavaş Tepe, 17. Salat Cami Yanı, 18. Salat Tepe, 19. Aşağı Salat, 20. Gre Dimse, 21. Körtik Tepe, 22. Müslümanentepe, 23. Hirbemerdon, 24. Kurikki Höyük, 25. Demirköy Höyük, 26. Hallan Çemi, 27. Sumaki Höyük, 28. Gre Amer, 29. Çemialo, 30. Hasankeyf, 31. 32. Motit Kalesi, Başur Höyük, 33. Türbe Höyük, 34. Çattepe, 35. Gusir Höyük, 36. Zuraki Zeri, 37. İlsu Höyük, 38. Kilokki Rabeseki, 39. Zeviya Tivilki, 40. Boncuklu Tarla, 41. Zeviya Kavla, 42. Tatka, 43. Havuz Mevkii.

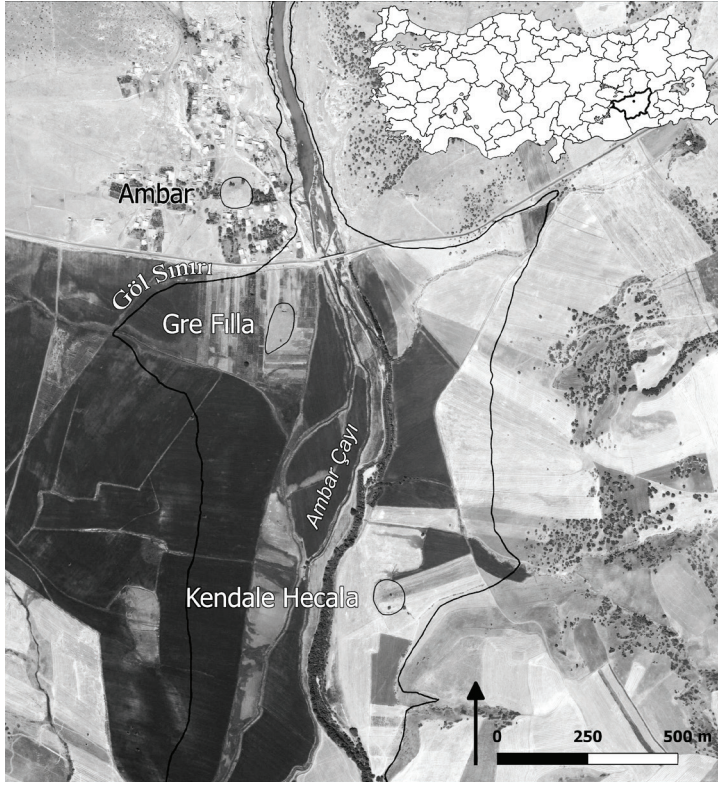

Fig. 3 Ambar Baraj Gölü Dolum Alanında Kalan Üç Höyük (Harita: Şakir Can).

Fig. 4 Ambar Vadisine güneyden bakış; arka planda Güneydoğu Toros Dağları ve güney eteklerindeki engebeli alan ve Ambar Baraj Gölü Dolum alanında kalan üç höyük (Fotoğraf: Kazı Arşivi).

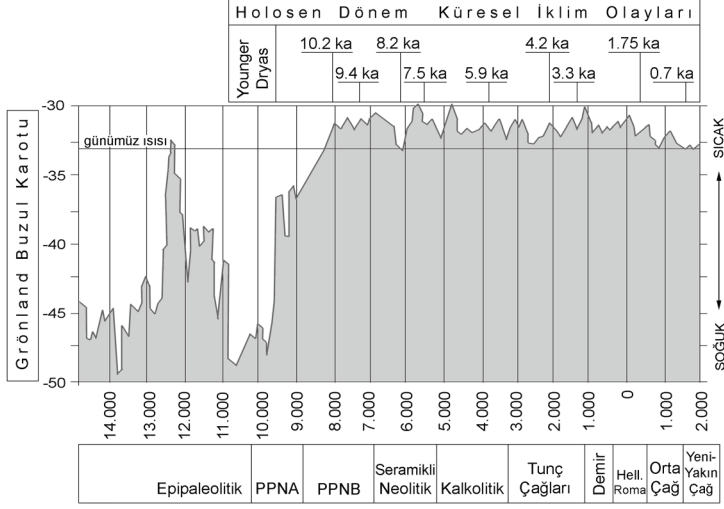

Fig. 5 Holosen Dönemde Önasya'da İklim Olayları (Bar-Matthews et al. 1999; Kaniewski v.d. 2013; Clarke v.d. 2015 yayınlarından derlenmiştir).

Fig. 6 Gre Filla'da bulunan Sırtlı Dilgi ve Biblos Ucu, Çanak Çömleksiz Neolitik B (Fotoğraf: Kazı Arşivi).

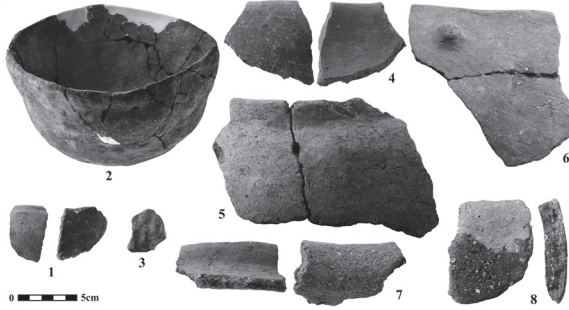

Fig. 7 Koyu Yüzlü Açıklı Erken Neolitik Seramik (Fotoğraf: Kazı Arşivi): 1. Ambar Höyük, 2-3. Gre Filla, 4-6. Kendale Hecala; Yoğun Taşçık katkılı Seramik (Fotoğraf: Kazı Arşivi): 7-8. Kendale Hecala.

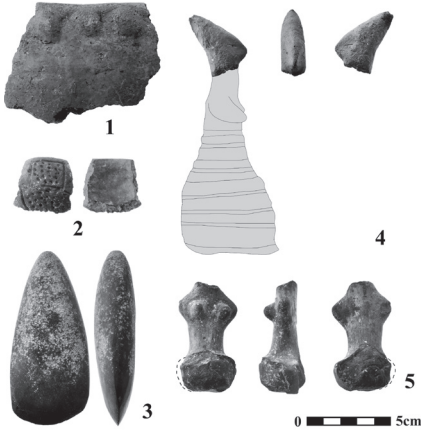

Fig. 8 Kendale Hecala (Fotoğraf: Kazı Arşivi): 1-2. Bezemeli Erken Neolitik Seramik; 3. Yassı Taş Balta, 4-5. Pişmiş Toprak Figürin.

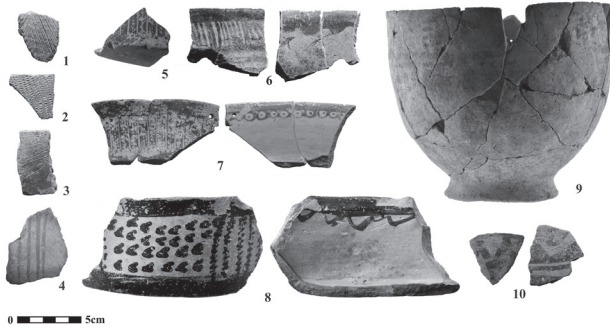

Fig. 9 Boyalı Geç Neolitik Seramik (Fotoğraf: Kazı Arşivi): Hassuna Seramiği: 1-4. Kendale Hecala; Halaf Seramiği: 5. Ambar Höyük, 6-8. Gre Filla, 9-10. Kendale Hecala.

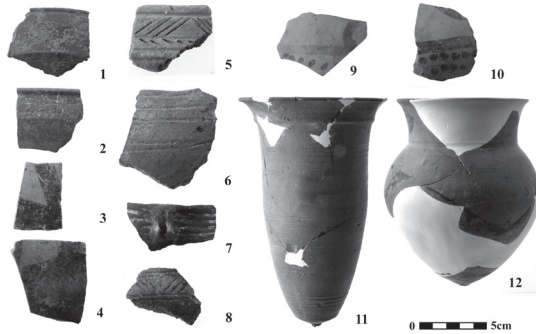

Fig. 10 Ambar Höyük Dolgu Alanında Bulunan Kap Parçaları (Fotoğraf: Kazı Arşivi): 1-2. Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı Kaplar, 3-4. Habur Boyalıları, 5-8. Oluk Bezeli Yerel Demir Çağı Kapları, 9-10: Erken Demir Çağ Boyalıları, 11-12. Yeni Assur Bardakları.

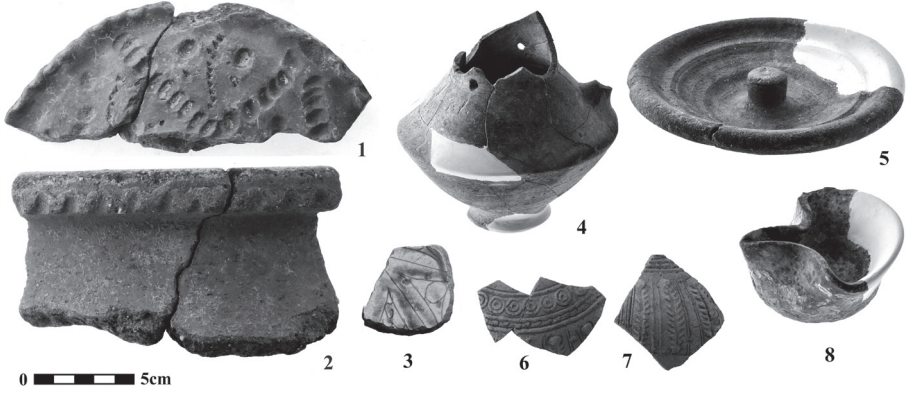

Fig. 11 Orta Çağ Kapları (Fotoğraf: Kazı Arşivi): Ambar Höyük: 1-2, Küp ve Küp Kapağı, Gre Filla: 3. Sırlı Kap Parçası, Kendale Hecala: 4. Standart Kap, 5. Küp Kapağı, 6-7: Kalıp Baskı Tekniği ile Bezeli Kap Parçaları, 8: Sırlı Yağ Kandili.

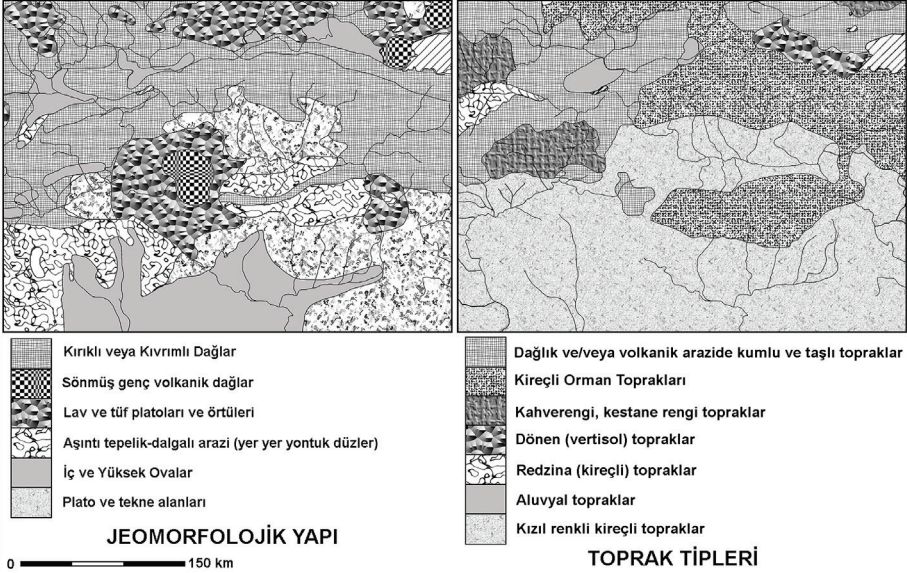

Fig. 12 Yukarı Dicle Havzası Jeomorfoloji Yapısı ve Toprak Cinsleri (<http://www.mta.gov.tr> ve <http://cografyaharita.com> sitesindeki haritalardan derlenmiştir).

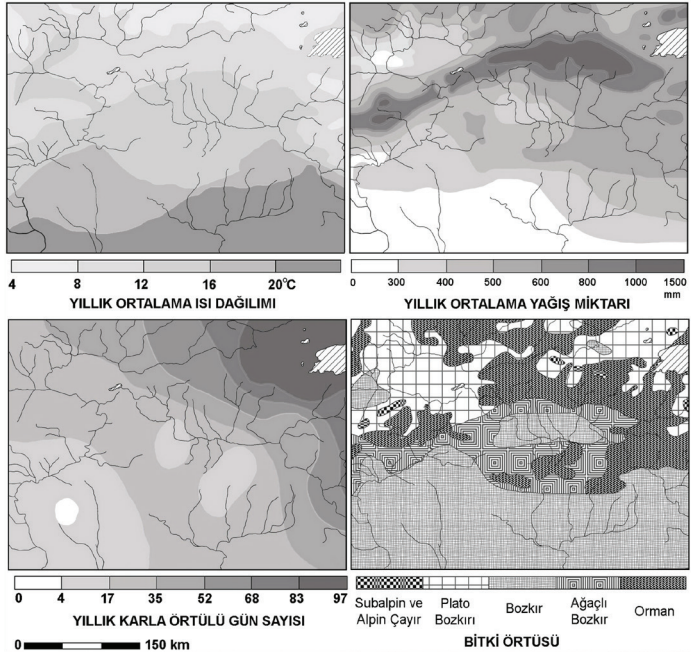

Fig. 13 Yukarı Dicle Havzası İklim ve Bitki Örtüsü (<http://cografyaharita.com> sitesindeki haritalardan derlenmiştir).

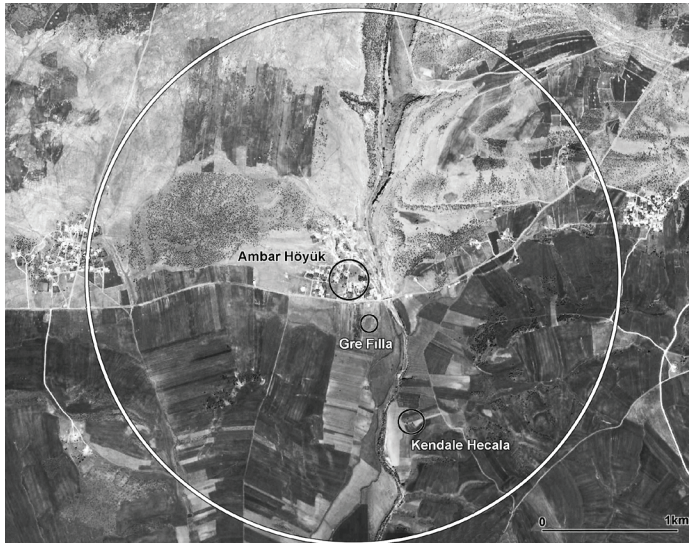

Fig. 14 Ambar Höyük, Gre Filla ve Kendale Hecala höyüklerinin 2km çapında daire içerisindeki konumu.

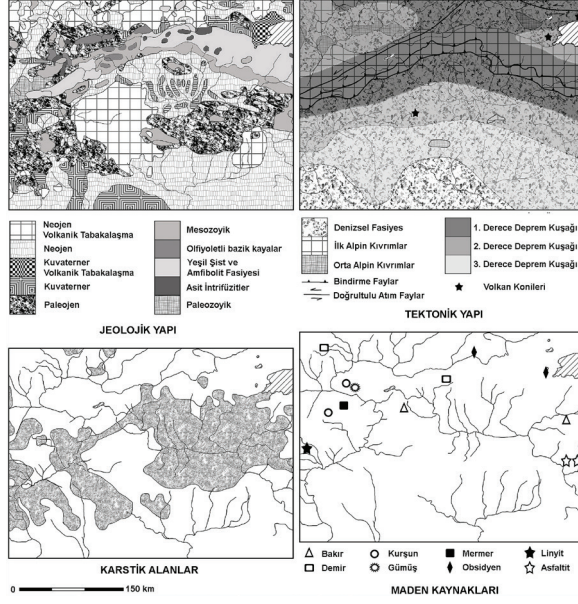

Fig. 15 Yukarı Dicle Havzası Tektonik ve Jeolojik Yapısı ve Maden Yatakları (<http://www.mta.gov.tr>, <https://www.dunyaatlası.com> ve <http://www.cografyabilimi.gen.tr> sitesindeki haritalardan derlenmiştir).

Fig. 16 Ambar Vadisine yukarıdan bakış; arka planda vadinin karstik katmanları ile Ambar Höyük ve Gre Filla (Fotoğraf: Kazı Arşivi).

Fig. 17 Ambar Çayının Bingöl ile Akdeniz-Mezopotamya Ticaret Yolu Üzerindeki Konumu (Dörtgen Çerçeve: Şekil 18).

Fig. 18 Murat Nehri Vadisi ile Mardin-Midyat Platosu Arasındaki Kervan Yolu.

İNÖNÜ CAVE: NEW RESULTS OF THE EARLY IRON AGE CULTURE IN THE WESTERN BLACK SEA REGION

Hamza EKMEK – F. GülDen EKMEK – Ali GÜNEY *

ÖZ

İnönü Mağarası: Batı Karadeniz Bölgesi Erken Demir Çağı Kültürüne İlişkin Yeni Sonuçlar

Bu makale, ana hatlarıyla, Türkiye'nin Batı Karadeniz kıyısında bulunan İnönü Mağarası kazılarının Erken Demir Çağı dönemi sonuçlarını ve C14 yaş analizlerini içermektedir. Mağarada 2017 ve 2018 yılında yapılan kazılar ile ulaşılan veriler, mağaranın II. yapı katının Erken Demir Çağı'nın başlarında kullanıldığını göstermiştir. Anadolu ve Doğu Akdeniz'in Geç Tunç Çağı Sonu-Erken Demir Çağı başı ile ilgili, hala cevaplanmayı bekleyen birçok soru varken, bu dönemin Batı Karadeniz kültürleri hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Burada, İnönü Mağarasının II. yapı katının verilerinin detaylı bir şekilde değerlendirilmesiyle, M.Ö. 2. Binyılın sonunda, Batı Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan kültürü ana hatlarıyla tanımlamak ve bu kültürün Balkan kökenli topluluklar ile ilişkisini göstermek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batı Karadeniz Bölgesi, Erken Demir Çağı, İnönü Mağarası, Balkan Göçleri, Deniz Kavimleri Göçü, Zonguldak.

ABSTRACT

This article contains the Early Iron Age period results and C14 age analyses of the excavations in İnönü Cave located on the Western Black Sea coast of Turkey. The data achieved through the excavations carried out in the cave in 2017 and 2018 have demonstrated that the level II of the cave was settled at the beginning of the Early Iron Age. While there are still many unanswered questions regarding the end of the Late Bronze Age-the beginning of the Early Iron Age in Anatolia and the Eastern Mediterranean, there is almost no information about the Western Black Sea cultures

* Dr. Öğr. Üyesi Hamza Ekmen, Dr. Öğr. Üyesi F. GülDen Ekmen, Araş. Gör. Ali Güney, Zonguldak Bülent Ecevit University, Archaeology Department, İncivez/Zonguldak. E-posta: ekmenhamza@gmail.com, ekmengulden@gmail.com, aliguney@gmail.com.

Orcid No: Hamza Ekmen: 0000-0002-3452-2494; F. GülDen Ekmen: 0000-0002-6818-9431; Ali Güney: 0000-0003-3617-7628

This article was supported by TÜBİTAK 2219 International Postdoctoral Research Scholarship Programme (2018/2, 1059B191802092).

of this period. The present study aims to outline the culture of the Western Black Sea Region at the end of the 2nd millennium BC and to show the relationship of this culture with the communities of the Balkans by the detailed evaluation of the data on the level II of İnönü Cave.

Keywords: Western Black Sea Region, Early Iron Age, İnönü Cave, Balkan Migrations, Sea People, Zonguldak.

Introduction

The end of the Late Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age, 1250/1200-1100 BC, are known as the period of chaos due to the collapse of central authorities in Anatolia and the Eastern Mediterranean¹. During this period, called the *Dark Age*², factors causing chaos still remained unclear, and this turmoil environment was associated with many causes such as internal disturbance³, economic collapse⁴, volcanic eruption⁵, earthquake⁶, drought-related famine⁷, climatic changes⁸, and the Sea Peoples Migration⁹. During this period of multiethnic movements, various communities advanced to Egypt, and the subject took its place in written history thanks to written documents, such as the Medinet Habu Temple depictions, the Karnak inscription, the Harris papyrus, and other philological data uncovered outside Egypt.

Studies on the subject include archaeological and philological data and evaluations from different aspects of the Sea Peoples, points of origin, their routes of movement towards Egypt, the problems of origin, and war technologies. When the material culture of the period is examined closer, some characteristics specific to this culture manifest themselves in terms of spools¹⁰, loom weights¹¹, spindle whorls¹², various architectural traditions¹³ and burial methods¹⁴. However, the pottery culture, known as the Late Helladic IIIC, in Greece, has also been recognized by some scientists as

1 Rutter 1992, 68-70.

2 Snodgrass 1971; Dickinson 2006, 3-9.

3 Hooker 1976.

4 Kilian 1988, 134.

5 Marinatos 1939.

6 Schaeffer 1948.

7 Klengel 1974.

8 Weiss 1982.

9 Maspero 1881; Deger-Jalkotzy 1977.

10 Rahmstorf 2003, 406.

11 Carrington – Smith 1992, 675.

12 Rahmstorf 2003, 406; Kilian 2007, 43.

13 Dever 1992, 102.

14 Waldbaum 1966, 334.

concrete data of the Sea Peoples¹⁵. Based on the findspots of this pottery, some routes have been created, and it has been attempted to explain these routes and the distribution of pottery with the migration of the Sea Peoples¹⁶. However, this theory began to be questioned after the 1990s¹⁷.

In the geography that hosted the mobility of the Sea Peoples, besides the Late Helladic IIIC pottery, there were two interrelated pottery traditions regarded as a foreign cultural element to the region from the 13th century to the end of the 12th century BC. The first one of these is the pottery group known as *Dorian/NW Greek/Handmade Burnished/Coarse/Barbarian Ware* (hereafter Coarse Ware). This pottery group is handmade, polished in some places and coarse. It has finger or nail impressed decorations on a relief strip band on the body, and the vessel repertoire is limited to cooking or storage forms¹⁸. The second tradition is a pottery group with different names in the literature such as *Knobbed ware*, *Buckelkeramik*, *Handmade Lustrous Ware* (hereafter Buckelkeramik), characterized by knobs on it and having incised, impressed or grooved decorations¹⁹. Rutter associated the tradition of Coarse Ware with the communities of southeastern Romania origin²⁰. On the contrary, there are also those who argue that this pottery tradition was produced by the natives of the Mycenaean region²¹. Buckelkeramik was also considered to be of southeastern Romania and Bulgaria origin²². Due to the fact that this pottery was found throughout the Eastern Mediterranean during the Late Helladic IIIC early phase, some researchers emphasized its relationship with the communities of Balkan origin within the Sea Peoples²³.

In this study, Coarse ware and Buckelkeramik samples recovered at the level II of İnönü Cave located on the Western Black Sea coast of Turkey were evaluated extensively by putting the migration theories aside. The data obtained by systematic excavations in the region where we have not known anything about the Early Iron Age cultures to date are presented together with architectural findings and other small finds.

İnönü Cave and Its Surroundings

The largest cave and numbered 1 of İnönü Caves, which are located in the southwest of Alacabük village, Zonguldak province, Karadeniz Ereğli district (fig. 1) and consist of three separate chambers, is 235 m on average above sea level. The width of the cave with the mouth looking west (fig. 2) reaches approximately 25 m in the inner

15 Bryce 2005, Cline 2014.

16 Maspero 1881; Cline O'Connor 2003.

17 Vandersleyen 1985; Mountjoy 1988; Drews 1995; Silberman 1998; Killebrew 2013.

18 Hnila Pieniasek-Sikora 2002, 97; Aslan → Hnila 2015, 187-188.

19 Aslan Hnila 2015, 189.

20 French 1969; Rutter 1975.

21 Walberg 1976; Sandars 1978, 191-195; Sherratt 1982, 590.

22 Rutter 1975.

23 Badre 2006; Yasur-Landau 2010.

part, and its height reaches 10 m in some places. The cave consists of three sections, one large and two small ones, named A, B, and C (fig. 5). The Gülüç Stream, which takes its origin from the high mountains in the east and is formed by the merging of large and small streams, flows through the valley where İnönü Cave is located. In this form, the valley constitutes the natural route that provides connection and transportation between the coastal and inner parts in the mountainous geography of the Western Black Sea region²⁴. The Kelçe Creek, Kızlar Creek and İn Creek that form the tributaries feeding the Gülüç Stream, located in the immediate surroundings of the cave, have great importance for the agricultural, animal husbandry and fishing activities of the local people nowadays. Furthermore, the forests surrounding the cave have a rich flora and are home to a large number of hunting animals. Due to the location of the cave, even the endpoints remain illuminated from sunrise to sunset. Therefore, both the location and the natural equipment have made İnönü Cave quite suitable for life.

İnönü Cave was discovered for the first time by the research carried out by G. Karauğuz in the Devrek District and its immediate vicinity²⁵. In the above-mentioned study, it was determined that the pottery found in the cave belonged to the Chalcolithic and Bronze Ages²⁶. Afterward, the cave was visited by the authors of this article, and it was thought to have a significant potential for to shed light on the early period cultures in the Western Black Sea Region. For this reason, the excavations of İnönü Cave started in 2017 under the presidency of the Karadeniz Ereğli Museum and the scientific consultancy of Dr. Hamza Ekmen. The stratigraphy determined as a result of the excavations in 2017 and 2018 is presented in fig. 4.

Level II: The Early Iron Age Occupation of the Cave

Architectural Findings

The architectural findings determined at the level II of İnönü Cave belonging to the Early Iron Age were recovered in a highly damaged condition and in pieces. These consist of a wall extending in the northeast-southwest direction formed by medium-sized stones and preserved in a single row and mudbrick pieces around it. The compressed soil base, which is supposed to have been connected to the wall, was plastered with clay (fig. 3). Although it has been heavily damaged by illegal excavations, the wall and other equipment are important in terms of showing the existence of simple architectural arrangements within the cave.

Another architectural element of this layer is a semi-round pit next to the cave wall (fig. 3). A large number of spindle whorls and its fragments, and loom weights were found in the pit together with the abundant amount of animal bones and pottery pieces. Furthermore, a miniature vessel filled with wheat (fig. 6), a necklace made of bear

24 Ekinci 2011, 83-91.

25 Karauğuz – Akış – Kunt 2010, 175.

26 Karauğuz – Düring 2009, 154-156.

teeth, and bone tools were found in the pit. Most of the pottery fragments found in this area have incised or relief band with finger impressed decorations. The southern part of the pit, the northern and northeastern parts of which were next to the cave wall, was surrounded by vertically placed stones in such a way to draw a crescent. In Menekşe Çatağı where groups of people of Balkan origin were said to come by sea in the Early Iron Age and settle, pits reminding of the pit in İnönü Cave were found. It was stated that decorated pottery pieces found in the pits called “Votive Pits” were deliberately carried to these pits and the Iron Age communities had the chain of highly complex beliefs with this pottery and its fragments²⁷.

Moreover, the pits determined in Istanbul surveys and formed by being carved into the bedrock were also named as “cultic well/votive pit”²⁸. A similar practice is also known from the Aşağı Pınar settlement. In Aşağı Pınar, more than one hundred were found in an area regarded as a “sacred place” at the beginning of the Iron Age. These pits called “votive pits” are represented by many examples in Bulgaria at the beginning of the Iron Age²⁹.

When the qualities of the finds discovered in the pit in İnönü Cave and decorated pottery fragments are taken into consideration, it can be said that the representatives of a similar tradition lived in this cave in the Early Iron Age.

Small Findings

Among the small findings discovered during the first season excavations, there are a terracotta spool (fig. 7), sewing needle, necklace beads made of terracotta and bear teeth (fig. 10a-c), spindle whorls (fig. 8-9) and loom weights (fig. 11).

The high number of spindle whorls, loom weights and spools found reveal the weaving activities of the communities that settled in the cave during this period. The clay used in the manufacturing of spools, spindle whorls and loom weights has similar properties to the clay used in the pottery of the same level.

Incised and impressed decoration elements are observed on some of the spindle whorls. Flattened spherical, cylindrical, symmetrical or asymmetrical, biconical forms are common among spindle whorl forms. Especially biconical forms and a groove in the middle constitute the typical forms of the period (fig. 9).

Similar spindle whorls to the mentioned ones are known from the level of Troy VIIb³⁰. Loom weights have a round, pyramidal and flat body with rounded corners (fig. 11). Similar forms were found in the levels of Troy VIIa³¹ and VIIb³².

27 Erim-Özdoğan 2003, 222-223.

28 Aydıngün – Aydıngün 2013, 73-74.

29 Özdoğan 2000, 72-73.

30 Blegen et al. 1958a, 257, 37.676, 37.683, 37.280, 37.305, 37.60.

31 Blegen et al. 1958a, 221, 37.289.

32 Blegen et al. 1958a, 256, 37.153, 37.287.

It was stated that Coarse ware users living in the region after the collapse of the Mycenaean palaces were advanced in textile production. Small findings related to weaving activities in İnönü Cave are proof that cave dwellers were developed in the textile production.

Pottery

It is possible to evaluate the pottery of the level II that was all handmade according to the paste and type characteristics.

Four groups were determined according to the paste characteristics. The first group has a dark brown paste and is fine tempered. It contains minerals, especially mica. No slip and polish were applied in this group. In the second group, reddish-pinkish gray and reddish brown tones are dominant. Pottery included in this group, both mineral and plant tempered, was generally poorly fired. Sand, grit, and mica are used as a mineral additive, and slip and polish are also not encountered in this group. The pottery in the third group is in brown tones and is stone and plant tempered. This group exhibits the most coarse paste properties. Cooking and storage vessels constitute the pottery forms included in this usually poorly fired group. In groups numbered 1, 2 and 3 and called Coarse Ware, finger or nail impressed decorations on horizontal or vertical strip bands constitute the most common decoration elements. The fourth paste group of the level II pottery in İnönü Cave is of gray, dark gray and brownish gray colors and is usually mineral tempered and fine tempered. While slip application is not encountered in the pottery of this group, the surface of some samples was slightly polished. Incised/grooved decorations, among Buckelkeramik samples in Troy, are found only in this group. Similar incised decoration elements are encountered among the “buckelkeramik” samples of Gordion Troy VIIb2 level, Menekşe Çatağı.

It is observed that vessel forms are generally composed of storage and cooking vessels. The number of service vessels is less. Types with a simple/direct rim and oval body constitute one of the most common forms (fig. 12). In some samples, there is a vertical handle extending from the rim towards the center of the body (fig. 12.3). The decoration elements of the vessel pieces in this group are nail impressed decoration (fig. 12.1-3), relief band with finger impressed decoration (fig. 12.5-6) or notches (fig. 12.4). The pottery with a similar form is known from Troy level VIIb and Gordion Early Iron Age levels³³. The tradition of nail impressed decoration on the rim of the pottery (fig. 12.1) or similar ones of notch decorations (fig. 12.4) are again common elements in Troy level VIIb³⁴. The first and second groups of the aforementioned prosperous groups used in the production of vessels included in this type were used predominantly. Although another form of pottery in the repertoire is similar to the first group in terms of body characteristics, it is distinguished from the first group by the everted rim (fig. 13). Some samples have handles in the form of a “horseshoe” in the shoulder part (fig. 13.1- 3). Nail, finger, and notch decorations are observed

33 Sams 1994, Fig. 27/581; Koppenhöfer 2002, 680; Hnila 2012, Pl. 171/1456, 172/1472, 183/1616.

34 Hnila 2012, Pl. 209/890, 209/1131, 210/1270.

on this form (fig. 13.5-6). Samples of a similar form appear in Troy level VIIb²³⁵. The handled samples of this type were recovered in the Early Iron Age level of the Çadır Höyük and Boğazköy-Büyükkaya settlements³⁶. Although a horseshoe-shaped handle was used on some vessels (fig. 13.1-3) in a long period of time extending to the Chalcolithic Period, it is also present in the Early Iron Age levels of Troy and Boğazköy³⁷. The horn-shaped horizontal handle are also the distinctive features of the period and are represented by many examples. Another horn-shaped handle which is found in the Cide-Derebağ Köy Cave, is similar to the samples of Inonu Cave. This type of handle was reported to be widespread during the Early Iron Age in Greece and the Balkans³⁸. Similar practices are found among the examples of “Knobbed Ware” in level VIIb2 of the Troy settlement³⁹, whereas the double-protruding horn-shaped practice (fig. 13.2) is presently a unique feature for İnönü Cave.

The third group among the vessel forms has a slightly inverted rim and an extending or thick, vertical body. There are finger or nail impressed decorations around the rim (fig. 14).

The pottery of a similar form was recovered in the Early Iron Age levels of the Troy VIIb⁴⁰ and Gordion⁴¹ settlements. The second paste group was usually preferred in the production of the vessels included in this type.

The pottery with a spherical body, simple or everted rim constitutes another form group (fig. 15.1-2). Vessels are decorated with finger impressed decorations on horizontal or vertical relief bands. The handled examples of this form are observed in level VIIb in Troy⁴² and Gordion⁴³. The round impressed decoration on the vertical relief band is also similar to that on the pottery in Troy level VIIb⁴⁴. The pottery with an everted rim and strap handle (fig. 15.3-4), is another form of the Early Iron Age pottery repertoire of İnönü Cave. Similar examples were recovered in Troy level VIIb⁴⁵. The pottery has a low base (fig. 16.3-4) or flat-convex base (fig. 16.5-6). The pottery found in Troy levels VIIb1 and VIIb2 exhibits parallel features to the samples found in İnönü Cave in terms of the bottom form⁴⁶. Deep pots/bowls with a vertical, horn shaped handle are unique to İnönü Cave (fig. 16.1). There may be finger impressed decorations on horizontal or vertical relief bands. Similar examples of everted rim

35 Hnila 2012, Pl. 188/1671, 206/1014, 208/739.

36 Genz 2000, Abb. 4/3; Genz 2001, 160, fig. 1/10-11.

37 Blegen et al. 1958a, 286/16; Genz 2000, Abb. 11; Hnila 2012, Pl. 208/471, 209/660.

38 Şerifoğlu 2015, 223, fig.8.2-3.

39 Pintér 2005, 199/DIA13.

40 Koppenhöfer 2002, 680.

41 Sams 1994, Fig. 3.11.

42 Blegen et al. 1958a, 218/c85.

43 Gunter 1991, Fig. 25/544.

44 Hnila 2012, Pl. 211/1042.

45 Blegen et al. 1958a, 274/9, 274/10.

46 Blegen et al. 1958a, 288/32.16; Hnila 2012, Pl. 206/1106, 211/1042.

bowls (fig. 16.2) are found in the Gordion⁴⁷, Boğazköy⁴⁸, and Troy settlements⁴⁹. The examples found in İnönü Cave are different with their decoration.

The miniature vessels, shaped quite verdantly, constitute another form group of the period (fig. 17.1-4, 6). The horseshoe-shaped handle on a sample (fig. 17.6) shows similarity to vessels of the normal size of the period. The lids that we can associate with cooking vessels have a conic handle, and there are two opposing holes on them (fig. 17.5). A similar sample is known from Troy level VIIIb⁵⁰.

In the group called “Coarse Ware,” there are finger or nail impressed decoration elements on the body parts. In the rim parts, they are observed to be applied sometimes directly on the vessel surface (fig. 12.2), and in some examples, they are applied on the relief bands placed in such a way to form horizontal, vertical or wavy lines on the vessel surface (fig. 12.5- 6).

In some examples, decorations made directly on the paste and with the impressed technique on a relief strip band are observed together (fig. 13.5). Nail or finger impressed decorations made directly on the vessel are observed to be usually applied on the neck and/or rim (fig. 13.5; 14.7). Therefore, it can be said that the body parts usually consist of samples with finger or nail impressed decorations on a relief band (fig. 18.1-8). Although this ornamentation tradition was used in a wide geography over a long period of time, the closest examples to it were recovered in surveys in Troy VIIb1⁵¹, Maydos-Kilisetepe⁵², Gordion⁵³, Boğazköy⁵⁴ and in the vicinity of Istanbul⁵⁵. In addition, during the construction of the Istanbul Archaeological Museums in 1968, a handmade rim fragment with finger impressed decoration was found⁵⁶. Ş. Dönmez states that this type of pottery were seen in the transition period from the Late Bronze Age to the Early Iron Age in the southeast of the Balkan Peninsula⁵⁷.

Another decoration element observed on the Early Iron Age pottery in İnönü Cave is incised decorations consisting of zigzags or bands around the vessel (fig. 19). This type of decorations appears in Troy level VIIb2 and is called “Knobbed Ware”⁵⁸. The

47 Gunter 1991, Fig. 27/589.

48 Genz 2000, Abb. 3/3.

49 Hnila 2012, 187/1646.

50 Blegen et al. 1958a, 266/37.918.

51 Blegen et al. 1958a, 281.

52 Sazcı 2012, Fig. 4.

53 Gunter 1991, Pl. 32/B.

54 Genz 2000, Abb. 11.

55 Aydıngün – Aydıngün 2013, Fig. 1, 3.

56 Dönmez 2006, fig. 1b.

57 Dönmez 2017, fig. 22.

58 Blegen et al. 1958b, 143.

closest samples in terms of decoration were recovered in the Troy⁵⁹ and Gordion⁶⁰ settlements. It is noteworthy that almost all the pottery with this group decoration belongs to the fourth paste group. The samples with the profile of the pottery in this group with a thinner wall and better paste compared to the Coarse ware group pottery demonstrate that this group was preferred more in the production of pots and/or deep pots. A completely similar sample to a piece of pottery belonging to this group found in İnönü Cave (fig. 19.5) was recovered in Troy level VIIb⁶¹.

The Relationship Between Buckelkeramik, Coarse Ware, and Balkan Cultures

As it is known, the chaos that started in the Aegean, Anatolia and Eastern Mediterranean regions in 1200s BC caused the collapse of central authorities such as the Mycenaeans and Hittites.

During this period, the Mycenaean palaces were destroyed or abandoned, the Hittite capital Boğazköy/Hattuşa was evacuated, and many Anatolian and Eastern Mediterranean cities were destroyed. The collapse of the Late Bronze Age was characterized by the disappearance of city centers, trade, and political authority and was often called the “Dark Age”⁶².

The movements of the peoples called the “Sea Peoples” and described as “*those who come from the middle of the sea, those who live in the middle of the sea, the people coming from the north, those who live on ships*” in the Egyptian sources have been shown to be responsible for this chain of disasters⁶³. Numerous views have been suggested on the causes of the process, which caused the population groups of the period to move. Although its relationship with destructions could not be fully explained, it was emphasized that communities of Balkan origin came to Anatolia over the Thrace region during this period and pottery types such as “Coarse Ware” and “Buckelkeramik” were associated with these “newcomers”⁶⁴.

The number of settlements of the inhabitants of Anatolia or where their traces could be followed in the relevant period, i.e. the end of the Late Bronze Age-the beginning of the Early Iron Age, is limited. Troy is one of the settlements where the period in question can be observed in the best way in Anatolia. The end of Troy level VIIa is simultaneous with the destruction of the Mycenaean centers, the collapse of the Hittite Empire and the destruction levels of Cyprus and Levant cities. These events determine the end of the Late Bronze Age in Troy, and the Early Iron Age starts with continuous level VIIb⁶⁵. The end of Troy level VIIa is dated to approximately

59 Blegen et al. 1958a, 280–283.

60 Gunter 1991, Pl. 32/C-D.

61 Hnila 2012, cat. no. 452.

62 Kealhofer et al. 2009, 275.

63 Maspero 1881, 118; Gür 2012, 44-45.

64 Blegen et al. 1958, 144; Aydıngün – Aydıngün 2013, 65.

65 Becks 2003, 50.

1190-1180s BC. The short-lived level VIIb1 is followed by level VIIb2⁶⁶. Along with level VIIb1, in addition to wheel made pottery, the handmade “Coarse ware” tradition of coarse quality emerges⁶⁷. While this pottery tradition is observed in the Early Iron Age in Anatolia, it emerges earlier in the Balkans, Northwest Black Sea and Mycenaean regions⁶⁸. When looking at Troy again, another handmade pottery tradition “Buckelkeramik” is observed in VIIb2. Incised, impressed or grooved decorations are frequently encountered on among this pottery⁶⁹. This pottery group is known from the Balkan region and the western part of the Russian steppes during the Bronze Age⁷⁰.

The tradition of Coarse Ware and Buckelkeramik that emerged in Troy levels VIIb1 and VIIb2 is accepted as the evidence of the presence of new peoples of Balkan origin in Troy⁷¹. The co-existence of these samples with local wheel made pottery of Troy called “Gray Ware” and “Tan Ware” and used since the Bronze Age indicates the existence of a peaceful environment and the synthesis of cultures⁷².

Other from Troy, the Maydos-Kilisetepe findings provide evidence for this situation. According to the findings obtained from this settlement, it was stated that the local people and the population group of Balkan origin lived together for at least a certain period of time⁷³.

Coarse ware was also found in the surveys conducted in the vicinity of Istanbul, and the migration routes of the communities of Balkan origin were formed by considering the coarse ware centers determined by Ş. Aydıngün⁷⁴.

Gordion is a center with certain stratigraphy where coarse ware and buckelkeramik samples are found together. Moreover, it is important in terms of demonstrating that the distribution area of these pottery traditions extends to Central Anatolia. A group of pottery called the “Early Phrygian Handmade Ware” emerges together with the Late Bronze Age pottery in EPB1, which is the earliest stage of the building named the Early Phrygian Building (EPB) in Gordion. While “Early Phrygian Handmade Ware” continues to be used in stage EPBII, gray wheel made pottery starts to be observed in the Early Phrygian period. However, “Early Phrygian Handmade Ware” is not observed in the later stages. It was indicated that this pottery stated to be imported had common features with “Coarse Ware” and “Buckelkeramik” recovered in the Balkans and Troy levels VIIb, and “Early Phrygian Handmade Ware” was interpreted as an

66 Koppenhöfer 1997, 295-353.

67 Blegen et al. 1958b, 158; Hnila – Pieniazek-Sikora 2002, 97; Aslan – Hnila 2015, 187-188.

68 Hnila – Pieniazek-Sikora 2002, 97; Rutter 1975, 25-27.

69 Aslan – Hnila 2015, 189.

70 Rutter 1975, 25-30.

71 Blegen et al. 1958b, 144; Aydıngün – Aydıngün 2013, 65-66.

72 Hnila – Pieniazek-Sikora 2002, 99-100.

73 Sazcı – Başaran-Mutlu 2017, 332-333.

74 Aydıngün – Aydıngün 2013, 65-67.

indication of the presence of the Southeastern European culture in Anatolia after the collapse of the Hittite Empire⁷⁵.

Coarse ware samples were recovered in the levels of the first half of the 12th century BC in Hydos, Bozburun, Kition, Hala Sultan Tekke and Enkomi on the island of Cyprus, and they were associated with newcomers⁷⁶.

The pottery of the Coarse ware tradition was found in Tell Kazel, Tell Arqa, Tell Afis, Rash Ibn Hani, Beyrut and Tell Qasile in the Kenan Region, and the existence of this tradition on the Eastern Mediterranean coasts in the early phase of Lade Helladic IIIC was explained by the presence of a people of Balkan origin⁷⁷. Although Buckelkeramik is a complement to Coarse ware, Buckelkeramik known from a narrower geography, the Northern Aegean region and the Balkans, is concentrated in Anatolia, the Thrace and Marmara regions (fig. 22). It is known to be found in Menekşe Çatağı⁷⁸, Gordion⁷⁹, and level VIIb2 following level VIIb1 in Troy⁸⁰. It was also reported to be moved by groups of people who settled/lived along the Northwestern Marmara coast to the island of Avşa⁸¹. This type of pottery is found in caves and cemeteries, in the Late Bronze and Early Iron Age settlements in Southeastern Europe⁸². Similar examples of incised decoration found in İnönü Cave are also found in the settlements mentioned above together with “buckelkeramik”. İnönü Cave is the first cave settlement where these samples were recovered in the Western Black Sea region.

İnönü Cave C14 Dating

In order to clarify the chronology of the level II of İnönü Cave dated to the Early Iron Age, the C14 method was used.

The results of the C14 analysis performed on the samples obtained from the level II indicate the dates between 1221-1016 BC and 1131-979 BC (fig. 20, fig. 21) and are thus highly compatible with the analogical evaluation of the material.

Conclusions

Coarse ware, commonly observed in the Balkans, Italy, Southeast Romania or the Middle Danube region, or even further in the north in Central Europe before the Iron Age, also appears in South Greece, Crete, Cyprus, Troy, Central Anatolia and the Western Black Sea region in the period which can be defined as the crisis years, i.e.

75 Sams 1994, 327-328.

76 Karageorghis 2002, 75.

77 Badre 2006, 87; Yasur – Landau 2010, 168.

78 Erim-Özdoğan et al. 2004, Table 1.

79 Sams 1994, pls. 3-227, pls. 7-191, 230.

80 Blegen et al. 1958b, 142-143, 154, 158; Hnila 2012, nr. 395, 398, 424, 425, 452, 727, 1077, 1202, 1204.

81 Erim-Özdoğan 2003, 222.

82 Hüryılmaz 1990, 312.

in the Early Iron Age (fig. 22).

What happened after the Late Bronze Age still contains many questions. The most common question is whether the vessels in the Coarse ware tradition are an indication of migration between Anatolia, the Aegean region and the Balkans or whether they have a cultural relationship. It is reasonable to explain the pottery belonging to a foreign tradition in a region by the presence of a group of immigrants. However, certain judgments on this subject should be avoided because it is extremely difficult to monitor rapid population movements with archaeological remains. Furthermore, the existence of a foreign pottery tradition alone is not sufficient to prove the movement of many people. To distinguish whether it is an invasion or migration is also a difficult theoretical part of the subject. While the invasion creates a war atmosphere in mind, the word migration means a more peaceful environment. Thus, the Coarse ware tradition that emerged with the collapse of the Mycenaean palaces in Greece was explained by an invasion⁸³. However, evaluating the findings of the level II of İnönü Cave from the same perspective may not give accurate results because another distinguished pottery tradition has not been determined yet together with the Coarse ware and Buckelkeramik findings or prior to them. Moreover, İnönü Cave is located on the Black Sea coast, which is not far from the Balkan geography indicated as the origin for Coarse ware. In other words, this tradition may have been used in the cave before the destruction of the Mycenaean palaces.

If it is necessary to become abstracted from space and time briefly, certain parameters, such as burial customs, architecture, style of small objects, and especially the pottery tradition, are needed to define human communities living in an archaeological area. From this point of view, our knowledge about the community inhabiting the level II of İnönü Cave is very limited. At the present time, we know that they used only the pottery in the Coarse ware and buckelkeramik tradition and produced textile. We are witnessing the existence of a complex belief system because of a pit that was probably the votive pit.

The fact that the question whether it was a migration or cultural interaction has been unanswered by Hnila yet has been attributed to the lack of information about rural settlements in the northern regions of the Hittite Empire during the Late Bronze Age and Early Iron Age. Furthermore, the Thrace region in Turkey is also an important region for clarifying this issue because the shortest way of transportation or communication between Anatolia and the Balkans is the Western Black Sea coast of Turkey. Moreover, it would be wrong to think that Romania and Bulgaria were not connected to the cultures on the Black Sea coast of Turkey. Therefore, the findings of the level II of İnönü Cave provide important data for both the Western Black Sea archaeology, about which nothing is known, and for understanding the population mobility in Anatolia at the beginning of the Early Iron Age in relation to the entry of new groups of people of Balkan origin to Anatolia and thus the chaos experienced in a wide geography. Thanks to this information, it would be right to say that while the Sea

83 Bouzek 1969; Drews 1995.

Peoples chaos was experienced, some groups which used pottery in the tradition of the Balkan culture and produced textile lived for a while/continuously in İnönü Cave in the Western Black Sea region. There is no need to associate these findings with migration or invasion because the region is already considered within the Anatolian-Balkan cultural formation region earlier than the Iron Age⁸⁴. To sum up, Coarse ware, which was carried to Greece, Italy, the Eastern Mediterranean coast and Cyprus due to invasion or migration, may not have come to the Western Black Sea region in this way. The inhabitants of İnönü Cave may be the representatives of this tradition due to their proximity to the Balkan cultures⁸⁵.

On the other hand, if we look at the subject from the point of the phenomenon of migration, it is possible to think that the groups of people coming to the Western Black Sea coasts by sea advanced to the inner parts along the Güllüç Valley if there was a wave of migration from Balkans to Anatolia through the Thrace region. Upon examining the surroundings of the cave, it is observed that İnönü Cave was not a single settlement inhabited by Coarse ware users (fig. 22). During the surveys, the pottery of Coarse Ware type was also found in Dörtinler and Sarmaşıkini caves detected by our team. Furthermore, some pottery found during the Sinop Fortress salvage excavations was associated with Coarse Ware⁸⁶. In addition, the spools, loom weights and spindle whorls found in the cave show the skills of the newcomers in textile production and overlap with the ideas that the Balkan immigrants carried out weaving activities⁸⁷.

The first season findings on İnönü Cave, which sheds light on a little known period and on a little known region, will provide new insights into the inhabitants of Anatolia and what was experienced in Anatolia in the Early Iron Age and before it with ongoing excavation studies.

Acknowledgements

We would like to thank Prof. Dr. Turan Efe for his support and experience, Assoc. Prof. Dr. Şengül Aydingün and Assoc. Prof. Dr. Aslı Erim-Özdoğan who shared her deep knowledge and experience about the region with us and gave recommendations about pottery evaluation for their advice. Moreover, we would like to express our gratitude to Burak Kader and Ümmügülsüm Uğurlu who contributed to the arrangement of the figures in this study.

84 Özdoğan 1993, 173.

85 In recent years, excavations at Gordion, Boğazköy, Çadır Höyük, Kaman-Kalehöyük (Matsumura 2008, 43-44), Oymaağaç (Yılmaz 2012, 69) and Oluz Höyük have provided important data on the understanding beginnings of the Anatolian Iron Age (1190-900 BC). However, we do not have sufficient information about the Central Black Sea Region and the Western Black Sea Region at the Beginnings of the Early Iron Age. The data related to the Early Iron Age of Oymaağaç Höyük are not sufficient to comment. In Early Iron Age Levels, painted pottery found in Oluz Höyük (Dönmez – Yurtsever-Beyazıt 2016, 281) is unique to Central Anatolia and is not found in the İnönü Cave. For this reason, it is quite difficult to establish any relationship between the Central Anatolia or Central Black Sea Region and Western Black Sea Region in the Early Iron Age.

86 Doonan 2004, 57, fig. 3-5.

87 Sandars 1978, 192.

Bibliography and Abbreviations

- Aslan – Hnila 2015 Aslan, C. C. – P. Hnila, “Migration and Integration at Troy from the End of the Late Bronze Age to the Iron Age”, *Nostoi: Indigenous Culture, Migration, and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age* (eds. N. C. Stampolidis – Ç. Maner – K. Kopanias), İstanbul, 185-209.
- Aydınğün – Aydınğün 2013 Aydınğün, Ş. – H. Aydınğün, “Erken Demirçağ’da ‘İstanbul Boğazı’ Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Gelişine Ait İlk Bulgular”, *Arkeoloji ve Sanat* 142, 65-78.
- Badre 2006 Badre, L., “Tell Kazel-Simyra: A Contribution to a Relative Chronological History in the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 343, 65-95.
- Becks 2003 Becks, R., “Troia VII: the Transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age”, *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, (eds. B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroglu), İstanbul, 41-53.
- Blegen et al. 1958a Blegen, C. W. – C. G. Boulter – J. L. Caskey – M. Rawson, *Troy: Settlements VIIa, VIIb and VIII, Volume IV (Plates)*, New Jersey.
- Blegen 1958b Blegen, C. W., *Troy: Settlements VIIa, VIIb and VIII, Volume IV (Text)*. New Jersey.
- Bouzek 1969 Bouzek, J., “The beginnings of the Protogeometric pottery and the “Dorian Ware””, *Opuscula Atheniensia* 9, 41-57.
- Bryce 2005 Bryce, T., *The Kingdom of the Hittites*, Oxford.
- Carrington-Smith 1992 Carrington-Smith, J., “Spinning and Weaving Equipment”, *Excavations at Nichoria in Southwest Greece, vol. 2*, (eds. W. A. McDonald – N. C. Wilkie), 674-711.
- Cline 2014 Cline, E., *1177 B.C.: The Year Civilization Collapsed*, Princeton.
- Cline – O’Connor. 2003 Cline, E. – D. O’Connor, “The Mystery of the Sea Peoples”, *Mysterious Lands* (eds. D. O’Connor – S. Quirke), London, 107-138.
- Deger-Jalkotzy 1977 Deger-Jalkotzy S., *Fremde Zuwanderer im spätmykenischen Griechenland: zu einer Gruppe handgemachter Keramik aus den Myk. III C Siedlungsschichten von Aigeira*, Wien.
- Dever 1992 Dever, W. G., “The Late Bronze Age-Early Iron Age I horizon in Syria-Palestine: Egyptians, Canaanites, ‘Sea Peoples’ and Proto-Israelites.” *The Crisis years: the 12th century B.C. : from beyond the Danube to the Tigris*, (eds. W. A. Ward – M. S. Joukowski), Iowa, 99-110.
- Dickinson 2006 Dickinson, O., *The Aegean from Bronze Age to Iron Age: Continuity and Change Between the Twelfth and Eighth Centuries BC*, London.
- Drews 1995 Drews, R., *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe of ca. 1200 B.C.*, New Jersey.

- Doonan 2004 Doonan, O. P., Sinop Landscapes: Exploring Connection in a Black Sea Hinterland, Philadelphia.
- Dönmez 2006 Dönmez, Ş., “The Prehistory of the İstanbul Region: A Survey”, ANES 43, 234-264.
- Dönmez 2017 Dönmez, Ş., “The Protohistoric Times of Istanbul in the Light of New Evidence”, TÜBA-AR 21, 93-115.
- Dönmez – Yurtsever-Beyazıt 2016 Dönmez, Ş. – A. Yurtsever-Beyazıt, “Oluz Höyük Kazı ve Araştırmalarına Dair Değerlendirmeler”, Colloquium Anatolicum 15, 273-293.
- Erim-Özdoğan 2003 Erim-Özdoğan, A., “Kuzeybatı Marmara’da bir Kıyı Köyü, Menekşe Çatağı”, Ufuk Esin’e Armağan: Köyden Kente Yakınoğu’da İlk Yerleşimler (eds. M. Özdoğan – H. Hauptmann – N. Başgelen), İstanbul, 217-232.
- Ekinci 2011 Ekinci, D., Güllüç Çayının Uygulamalı Jeomorfoloji Özellikleri, İstanbul.
- Erim-Özdoğan et al. 2004 Erim-Özdoğan, A. – F. Aksaç – M. A. Işın, “Tekirdağ Menekşe Çatağı, Doğu Çatak Kazısı”, KST 25/2, 421-434.
- French 1969 French, E. B., “The First Phase of LHIIIC”, AA 86, 133-136.
- Genz 2000 Genz, H., “Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der Keramischen Funde vom Büyükkaya in Boğazköy/Hattusa“, TÜBA-AR 3, 35-54.
- Genz 2001 Genz, H., “Iron Age pottery from Çadır Höyük”, Anatolica XXVII, 159-170.
- Gunter 1991 Gunter, A., Gordion Excavations Final Reports III: The Bronze Age, Philadelphia.
- Gür 2012 Gür, B., Tunç Çağını Sona Erdiren Halklar: Deniz Kavimleri, İstanbul.
- Hnila 2012 Hnila, P., Pottery of Troy VIIb. Chronology, Classification, Context and Implications of Trojan Ceramic Assemblages in the Late Bronze Age/ Early Iron Age Transition, Tübingen.
- Hnila – Pieniazek-Sikora 2002 Hnila, P. – M. Pieniazek-Sikora, “Erken Demir Çağı’nda Troia (Troia VIIb1-3)” Troya: Efsane ile Gerçek Arası bir Kente Yolculuk (ed. E. Işın), İstanbul, 94-103.
- Hooker 1976 Hooker, J. T., Mycenaean Greece, London..
- Hüryılmaz 1990 Hüryılmaz, H., Troia VII b2 Tabakalarında Ele Geçen Buckelkeramik ve Güneydoğu Avrupa ile Olan İlişkisi, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Karageorghis 2002 Karageorghis, V., Early Cyprus: Crossroads of the Mediterranean, Oxford.
- Karağuz – During 2009 Karağuz, G. – B. S. During, “A Note on the Prehistory of the Devrek Region, Northern Turkey”, Anatolica XXXV, 153-165.

Karağuz – Akış – Kunt 2010

Karağuz, G. – A. Akış – H. İ. Kunt, *Zonguldak Bölgesi Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi ve Coğrafya Araştırmaları*, Konya.

Kealhofer et. al. 2009 Kealhofer, L. – P. Grave – H. Genz – B. Marsh, “Post-collapse: The re-emergence of Polity in Iron Age Boğazköy, Central Anatolia”, *Oxford Journal of Archaeology* 28/3, 275-300.

Kilian 1988 Kilian, K., “Mycenaeans up to Date, Trends and Changes in Recent Research”, *Problems in Greek Prehistory: Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens* (eds. E. B. French – K. A. Wardle), Birstol, 115-152.

Kilian 2007 Kilian, K., *Tiryns XV, Die Handgemachte Geglattete Keramik Mykenischer Zeitstellung*, Wiesbaden.

Killebrew 2013 Killebrew, A. E., “Chapter Six Early Philistine Pottery Technology at Tel Miqne-Ekron: Implications for the Late Bronze–Early Iron Age Transition in the Eastern Mediterranean”, *The Philistines and Other “Sea Peoples” in Text and Archaeology* (eds. A. E. Killebrew – G. Lehmann), Atlanta, 77-130.

Klengel 1974 Klengel, H., “Hungerjahre in Hatti”, *Altorientalische Forschungen* 1, 165-174.

Koppenhöfer 1997 Koppenhöfer, D., “Troia VII Versuch einer Zusammenschau einschliesslich der Ergebnisse des Jahres 1995”, *Studia Troica* 7, 295-353.

Marinatos 1939 Marinatos, S., “The Volcanic Destruction of Minoan Crete”, *Antiquity* 13/52, 425-439.

Maspero 1881 Maspero, G., “Notes sur quelques points de Grammaire et d’Histoire”, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 19, 116-131.

Matsumura 2008 Matsumura, K., “The Early Iron Age in Kaman-Kalehöyük: The Search for its Roots”, *Fundstellen Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Altvorderasiens ad honorem Hartmut Kühne* (eds. D. Bonatz – R. M. Czichon – F. J. Kreppner), 41-50.

Mountjoy 1988 Mountjoy, P. A., “LH IIIC Late versus submycenaean: the Kerameikos Pompeion cemetery reviewed”, *JDI* 103, 1-33.

Özdoğan 1993 Özdoğan, M., “Vinča and Anatolia: A New Look at a Very Old Problem”, *Anatolica* 19, 173-193.

Özdoğan 2000 Özdoğan, M., “Kırklareli Kazıları: Aşağı Pınar ve Kanlı Geçit”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* (eds. O. Belli), İstanbul, 69-76.

Pintér 2005 Pintér, F., *Provenance Study of the Early Iron Age Knobbed Ware in Troia, NW Turkey and the Balkans, Petrographic and Geochemical Evidence*, Tübingen.

Rahmstorf 2003 Rahmstorf, L. “Clay Spools from Tiryns and Other Contemporary Sites, An Indication of Foreign Influence in LH III C?”, *The Periphery of the Mycenaean World, 2nd International Interdisciplinary Colloquium* (eds. N. Kyparissi-Apostolika – M. Papakonstantinou), Athens, 397-415.

- Rutter 1975 Rutter, J. B., "Ceramic Evidence for Northern Intruders in Southern Greece at the Beginning of the Late Helladic IIIC Period", *AJA* 79 1, 17-32.
- Rutter 1992 Rutter, J. B., "Cultural Novelities in the Post-Palatial Aegean World: Indices of Vitality or Decline?", *The Crisis Years: the 12th century B.C. : From Beyond the Danube to the Tigris* (eds. W. A. Ward – M. S. Joukowsky), Iowa, 61-78.
- Sams 1994 Sams, G. K., *The Gordion Excavations, 1950-1973, Final Reports, Volume IV The Early Phrygian Pottery*. Ephrata.
- Sandars 1978 Sandars, N. K., *The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean: 1250-1150 B. C.*, London.
- Sazcı 2012 Sazcı, G., "Maydos Kilise-tepe Höyüğü", *Arkeoloji ve Sanat* 140, 13-20.
- Sazcı – Başaran-Mutlu 2017 Sazcı, G. – M. Başaran-Mutlu, "Maydos Kilise-tepe Höyüğü Kazısı 2015 Sezonu Çalışmaları", *KST* 38/1, 329-342.
- Schaeffer 1948 Schaeffer, C. F. A., *Stratigraphie Comparée et Chronologie de l'Asie Occidentale (IIIe et IIe millénaires)*, London.
- Sherratt 1982 Sherratt, S., *The Pottery of Late Helladic IIIC and its Significance*, Oxford.
- Silberman 1998 Silberman, N. A., "The Sea Peoples, the Victorians, and Us", *Mediterranean Peoples in Transition: Essays in Honor of Trude Dothan* (eds. S. Gitin – A. Mazar – E. Stern), Jerusalem, 268-275.
- Snodgrass 1971 Snodgrass, A. M. *The Dark Age of Greece: An Archeological Survey of the Eleventh to the Eighth Centuries B.C.*, Edinburgh.
- Şerifoğlu 2015 Şerifoğlu, T. E., "The Cide-Şenpazar Region in the Iron Age (ca. 1200 to 325/300 BC)", *Kinetic Landscapes The Cide Archaeological Project: Surveying the Turkish Western Black Sea Region* (eds. B. S. Düring – C. Glatz), 212-236.
- Vandersleyen 1985 Vandersleyen, C., "Le Dossier Egyptien des Philistins", *The Land of Israel: Cross-roads of Civilizations* (eds. E. Lipiński), Leuven, 39-54.
- Walberg 1976 Walberg, G., "Northern Intruders in Mycenaean IIIC?", *AJA* 80, 186-187.
- Waldbaum 1966 Waldbaum, J. C., "Philistine Tombs at Tell Fara and Their Aegean Prototypes", *AJA* 70, 31-40.
- Weiss 1982 Weiss, B., "The Decline of Late Bronze Age Civilization As a Possible Response to Climatic Change", *Climatic Change* 4/2, 173-198.
- Yasur-Landau 2010 Yasur-Landau, A., *The Philistines and Aegean Migration at the End of the Late Bronze Age*, Cambridge.
- Yılmaz 2012 Yılmaz, M. A., "Contributions to the Early Iron Age Problem in the Central Black Sea Region in Light

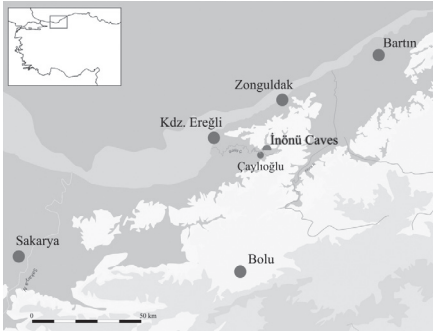

Fig. 1 Map showing İnönü Cave.

Fig. 2 View of the cave from the west.

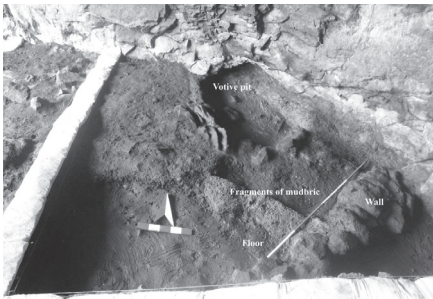

Fig. 3 Architectural findings of Level II.

Level	Period
I	Medieval Age
II	Early Iron Age
III	Late Bronze Age
IV	Early Bronze Age
V	Chalcolithic Age

Fig. 4 The stratigraphy of the İnönü Cave.

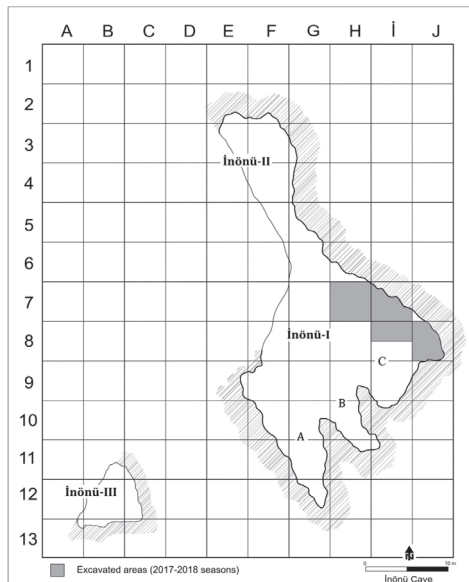

Fig. 5 Plan of the İnönü Cave.

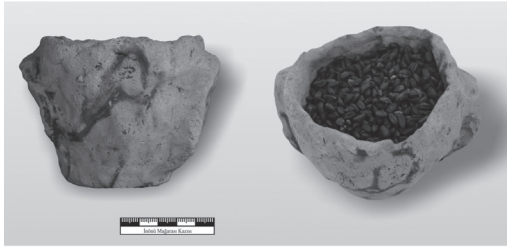

Fig. 6 Miniature vessel filled with wheat from Level II

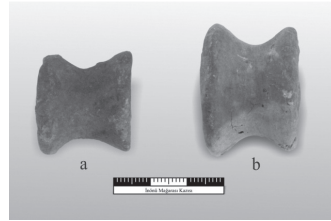

Fig. 7 Spools from Level II.

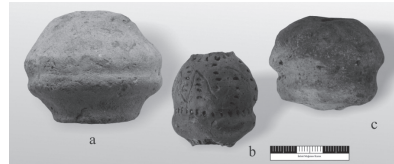

Fig. 9 Grooved biconical spindle whorls from Level II.

Fig. 8 Spindle whorls from Level II.

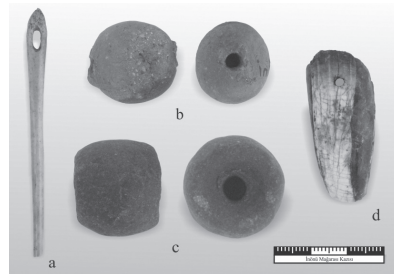

Fig. 10 Miscellaneous objects from Level II.

Fig. 11 Loom weights from Level II.

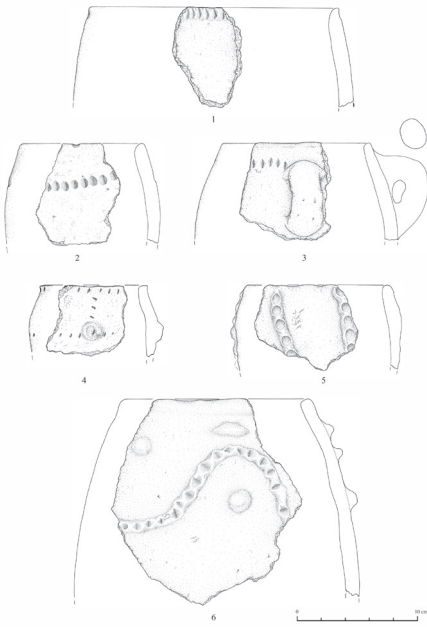

Fig. 12 Pottery from Level II.

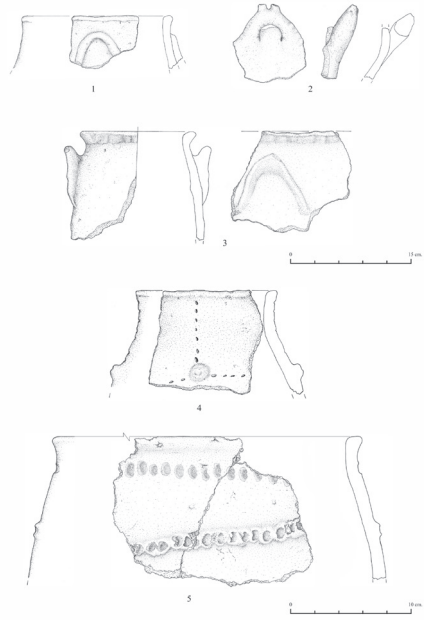

Fig. 13 Pottery from Level II.

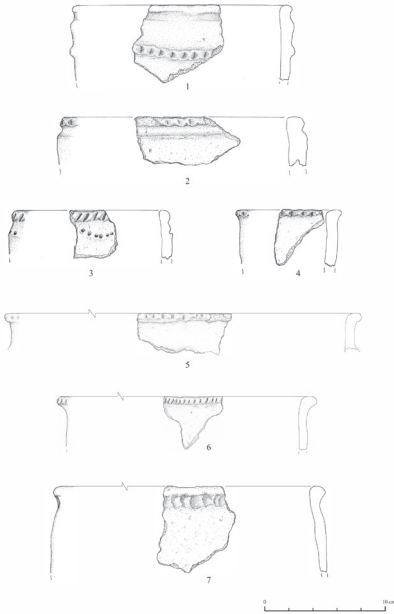

Fig. 14 Pottery from Level II.

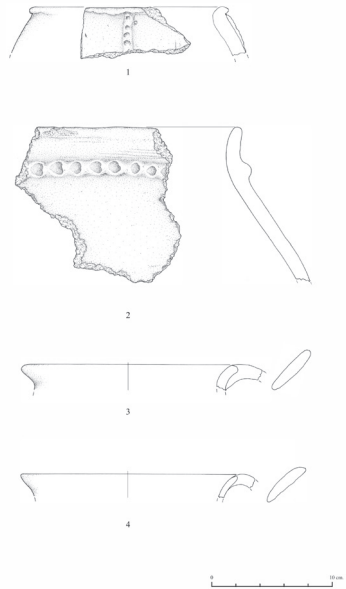

Fig. 15 Pottery from Level II.

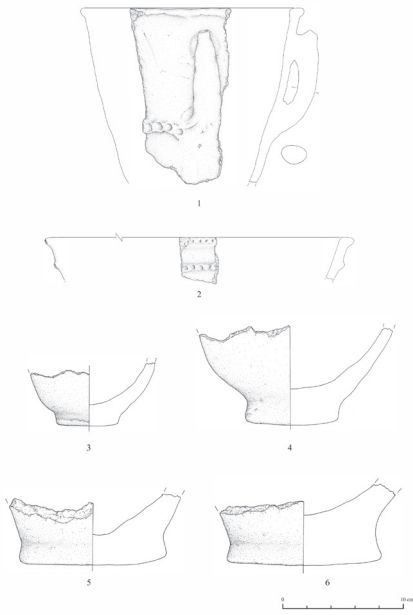

Fig. 16 Pottery from Level II.

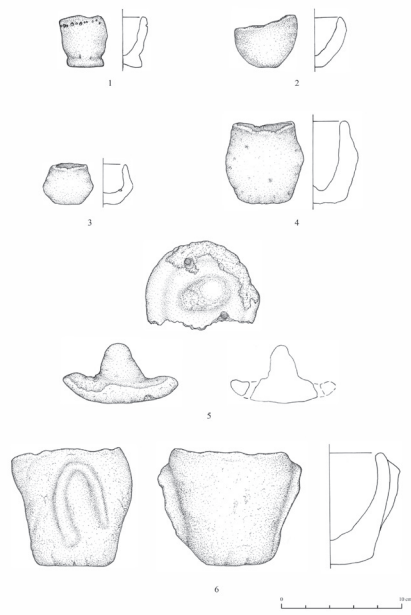

Fig. 17 Pottery from Level II.

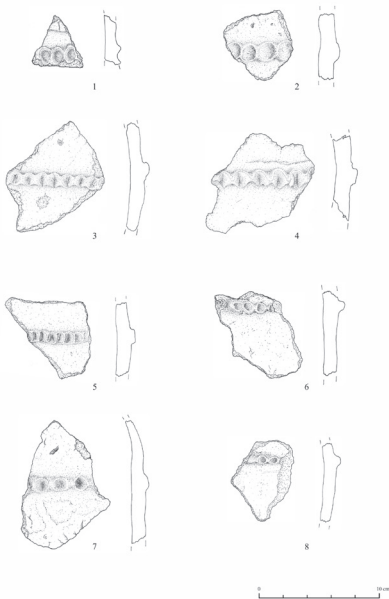

Fig. 18 Pottery from Level II.

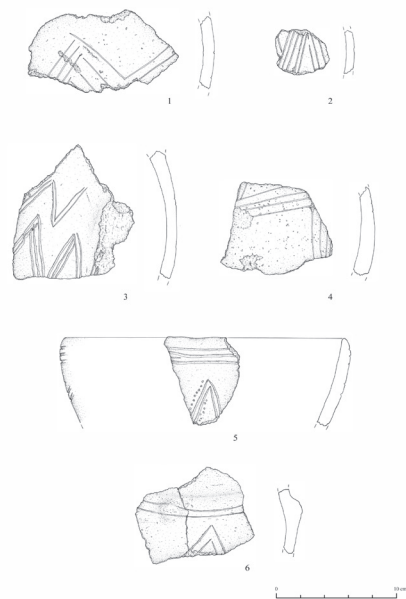

Fig. 19 Pottery from Level II.

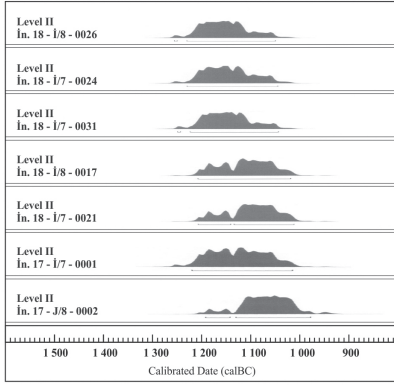

Fig. 20 C14 analysis results of Level II samples.

Trench	Level	Material	C14 Date	Probability	Report Number
J/8	II	An. bone	1131-979 BC	% 87,4	82325108-125.05-28/5957
I/7	II	Carbon	1221-1016 BC	% 95,4	82325108-125.05-28/5957
I/7	II	Carbon	1134-1013 BC	% 73,7	82325108-125.05-28/6874
I/8	II	Carbon	1209-1020 BC	% 95,4	82325108-125.05-28/6874
I/7	II	Carbon	1231-1051 BC	% 94,7	82325108-125.05-28/6874
I/7	II	Carbon	1231-1045 BC	% 95,4	82325108-125.05-28/6874
I/7	II	Carbon	1231-1051 BC	% 94,7	82325108-125.05-28/6874

Fig. 21 C14 analysis results of Level II samples.

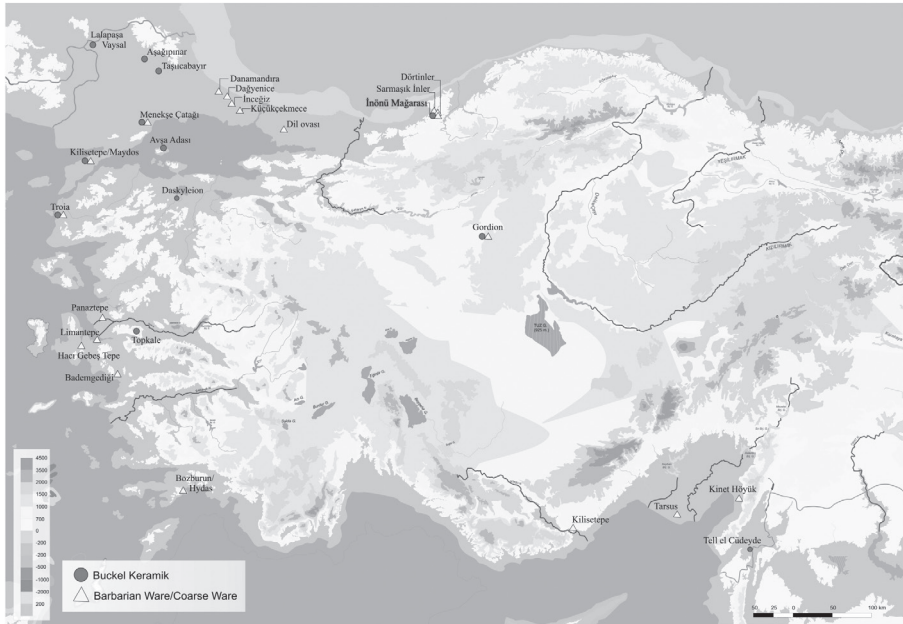

Fig. 22 Map showing Buckelkeramik and Coarse Ware sites.

HEAD OF A KOUROS FROM THE HINTERLAND OF TARSUS BELONGING TO THE PERIOD OF THE SYENNESSIS DYNASTY

Deniz KAPLAN – Serra DURUGÖNÜL *

ÖZ

Tarsus Hinterlandı'ndan Syennessis Hanedanlığı Dönemi'ne Ait Bir Kouros Başı

Bu makalede incelenen Tarsus başı dışında Tarsus'dan başka bir Arkaik Dönem *kourosu* bilinmemektedir. Tarsus başı için en yakın benzer örnekler Kıbrıs buluntuları arasında rastlanması, iki coğrafya arasındaki bağlantılara işaret eder. Bu da şaşırtıcı değildir; çünkü Kilikia Bölgesi'nden gelen diğer Arkaik figürinler veya seramiklerde de aynı bağlantıdan söz edilebilmektedir. Ayrıca Tarsus başının en büyük benzerliği gösterdiği Idalion (Dhali), Kition, Golgoi ve Vouni başları, Kıbrıs'ta MÖ 520-480 tarihleri arasında yoğunlaşan kireçtaşı adak heykellerinin en çok elde edildikleri yerlerdir. Karşılaştırma örnekleri ile benzerliğinden dolayı Tarsus başı, Kıbrıs Arkaik heykeltıraşlık kronolojisine göre 'Doğu ve Batı Neo-Kıbrıs Stili'nin bittiği (MÖ 560-520) ve 'Arkaik Kıbrıs-Yunan Stili'nin (MÖ 540-480) başladığı zamana tarihlenir. Tarsus Başı'nın nasıl bir konteksten geldiğini söylemek mümkün olmasa da, bulunduğu yerin yakınında bir nekropolün bulunmaması, onun daha ziyade bir açık hava *temenosu*na ait bir tapınım ile ilişkilendirilebilmesini olanaklı kılar. Bu durum Kilikia'da bugüne kadar varlığı kanıtlanmamış Arkaik kutsal alanlardan birinin Tarsus Hinterlandı'ndaki varlığını bizlere düşündürmektedir. Tarsus/Keşbükü Arkaik başının zamansal aidiyetliği ise az bilgiye sahip olduğumuz Syennessisler ile ilgili ilişkilendirmeyi mümkün kılmaktadır. MÖ 585 yılından itibaren varlığı antik kaynaklarda anılan Syennessislerin başkenti, sadece MÖ 5. yüzyılda değil, MÖ 6. yüzyılda da Tarsus olmalıdır. Arkaik başın ele geçtiği nokta ise Tarsus ile Illubru arasındaki konumu ile Syennessisler'in hakimiyet alanı içerisinde olabilir. Zira Keşbükü, Tarsus ile Illubru arasındaki antik yolun üzerinde, ona hakim bir noktada yer almaktadır. Sonuç olarak, Tarsus/Keşbükü

* Doç. Dr. Deniz Kaplan, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü, Yenişehir/Mersin-TR. E-posta: denizkaplan@mersin.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-2106-5503

Prof. Dr. Serra Durugönül, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü, Yenişehir/Mersin-TR. E-posta: sdurugonul@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-4574-1035

This article is the result of the project lead by Associate Professor Dr. Deniz KAPLAN which is supported by BAP (Scientific Research Projects Office of the Mersin University under the project number 2018-1-AP5-2835).

Arkaik Başlı Doğu Akdeniz Arkaik Heykeltıraşlığı bakımından doğuda ele geçen son örnektir. Ayrıca buluntu yeri, Syennessisler'in egemenlik alanı dahilindedir. Bugüne kadar Syennessisler'in egemenlik zamanları içerisine ait herhangi bir heykeltıraşlık buluntusu bilim dünyasına sunulmamıştır. Dolayısıyla Tarsus/Keşbükü Arkaik Başlı, Kilikalı Yerel Syennessisler Hanedanlığı'nın yönetim yıllarına ait ilk heykeltıraşlık eseridir.

Anahtar Kelimeler: Tarsus/Keşbükü, Arkaik, Kouros, Syennessis Hanedanlığı.

ABSTRACT

Apart from the head discussed in this article, there is no other kouros belonging to the Archaic Period known from Tarsus. The fact that the closest examples of the Tarsus head are found among the Cypriot finds points out to connections between the two geographies. This is in fact not surprising because similarities can be mentioned also for Archaic figurines or ceramics from Cilicia. Moreover, the heads, to which the head from Tarsus bears the strongest resemblance, are from Idalion (Dhali), Kition, Golgoi and Vouni, from where the limestone votive statues dating between the years of 520 and 480 BC are obtained the most. In comparison to these parallels, the Tarsus head is dated according to the chronology of the Archaic Cypriot Statuary to the end of the 'Eastern and Western Neo-Cypriot Style' (560-520 BC) and the beginning of the 'Archaic Cypro-Greek Style' (540-480 BC). Even though it is not possible to say from which context the Tarsus Head comes, the fact that there is no necropolis in the vicinity of the findspot makes it possible to associate the head rather to a worship belonging to an open-air temenos. This gives rise to the thought that in Cilicia there may have been an Archaic sanctuary in the hinterland of Tarsus, of which the presence has not been proven to date. The temporal relation of the Archaic head from Tarsus/Keşbükü makes it possible to link it to the Syennessis Dynasty of which we know little. The capital of the Syennessis Dynasty as Tarsus, is mentioned in the ancient texts from 585 BC; so the existence of Tarsus as a capital must not only go back to the in the 5th century BC but also to the 6th century BC. The location of the Archaic head's findspot between Tarsus and Illubru could be within the territory of the Syennessis reign because Keşbükü resides on the ancient road between Tarsus and Illubru overlooking it. In conclusion, the Archaic Head from Tarsus/Keşbükü is the latest example recovered from the east in terms of Archaic Eastern Mediterranean Statuary. Additionally, the findspot is within the territory of the Syennessis rule. To date, there has been no statuary find belonging to the reign of the Syennessis presented to the scientific world. Therefore, the Archaic Head from Tarsus/Keşbükü is the first sculpture belonging to the ruling period of the local Cilician Syennessis Dynasty.

Keywords: Tarsus/Keşbükü, Archaic, Kouros, Syennessis Dynasty.

In the 2017 season of the Tarsus Surveys, researches have been conducted in the Keşbükü Village, approximately 15 km northeast to the city center of Tarsus (fig. 1). Within the Keşbükü Village, an area registered as a third degree site by the Museum of Tarsus has been visited. This hilly terrain lies to the east of the modern bridge

over the Valley of Keşbükü overlooking it (fig. 2). During the surveys carried out in the area, a large number of potsherds and terracotta figurines have been identified as surface finds. Among the artefacts found, a “head” drew attention. Recovered in an illegal excavation facing the soil (fig. 3), the artefact is carved from local limestone. Its preserved height is 15.7 cm. In this article, the aforesaid head, which is of particular importance as there is no other statue belonging to the Archaic Period found in Tarsus, is studied. First, this head of a kouros recovered from the surface is described in detail. Then, based on the stylistic criteria, the date is given as 530/520 BC. Finally, considering the findspot and the history of the Archaic sculpture a suggestion is made regarding the context it belongs to, and its place and significance in the Archaic Eastern Mediterranean Statuary is presented.

Description

The long and thin face as well as the facial features with the typical ‘Archaic Smile’ known from the Archaic statues (*kouroi*) are typical. However, here the distinctive and schematic smile is replaced with a more natural expression (fig. 4).

The eyes are large and almond shaped. The upper and lower eyelids form the outline of the eyes. In between the eyes, the nose widens down ending with broad nostrils. However, the nose and the lips almost conjoin. On the face, the upper and the lower lips are prominent. The nasolabial lines that run from each side of the nose to the lips are definite thus providing the features (*inkarnat*) of the cheeks look softer. The chin is round and full.

The ears are close to the head, and even though they are not carved explicitly, they are proportionate. The short hair is animated all over the head with lines (fig. 6). The hair falls on the forehead. Close to the forehead, there is a hair band encircling the head. Adjoining triangular decoration can be seen on the band (fig. 4.5.7).

Kouroi in Asia Minor and Cilicia

The life-sized sculptures of the Archaic Period in Asia Minor are discussed by Akurgal¹ separated into four groups (600-575 / 575-545 / 575-545 / 545-500 BC). The leading centers of the mentioned periods are all within the Ionian Region. The absence of Archaic artefacts in the Mediterranean is explained by the fact that there are fewer excavations in the region or that the strata reached in the excavations are not low enough. On the other hand, the attention is drawn to the artefacts in the ‘Greco-Persian’ style which appear in the Lycian Region as a result of the Persian presence in Asia Minor. Therefore when the sculpture of the Archaic Period is considered, it is difficult to show examples from the southern coast of Asia Minor for purposes of comparison. As a matter of fact, a head from the acropolis of Xanthos dated to 530/25 BC is regarded as the only Greek kouros that has been found in the entire southern

1 Akurgal 1989, 35ff.

coast of Asia Minor for a long time².

In this respect, the Tarsus head discussed in this article is important. Except for this head, there is no other kouros belonging to the Archaic Period known from Tarsus. There are only a few kouroi found in the Cilician Region: only one statue in the Museum of Mersin³ and five in the Museum of Adana⁴. According to Durugönül's view⁵, the kouroi preserved in the Museum of Adana are after all of Cypriot production, and were probably smuggled into Adana in our age.

However, as none of the heads of the kouroi of the Archaic Period (600-500 BC) in the Museum of Adana and the kouros (530-520 BC) in the Museum of Mersin have survived, they cannot be used for purposes of comparison regarding the head discussed in this article. As the head from Xanthos is very different, and has softer facial features (*inkarnat*), it cannot contribute to the head from Tarsus in terms of style regarding comparison.

The limestone and marble heads found in other regions as comparison material and the heads of the Archaic terracotta figurines which we know from Cilicia and other geographies⁶ provide us with data. The Archaic terracotta statuettes recovered from the scientific⁷ and illegal⁸ excavations carried out in Nagidos (Bozyazı) located 10 km east of Anemurium and belonging to a period from the mid 7th century BC to the end of the 6th century BC are grouped as votaries (*adorants*), soldiers and riders. Their parallels are the Cypriot sculpture found in Samos⁹. Even though the artefacts from Nagidos do not constitute similar examples to the Tarsus head, they indicate the presence of sanctuaries or temples in Cilicia in the Archaic Period.

Comparison and Dating of the Tarsus Head

The limestone artefacts of Cypriot origin found in the Heraion of Samos suggest that regarding the head from Tarsus the examples for comparison should be searched in Cyprus. The examples in Samos¹⁰ bear a similarity to the Tarsus head in terms of the distance and alignment of the wide nostrils to the lips, and the thickness of the lips. These examples are dated to the early 6th century BC. However, the Tarsus head must have been produced at a later date as the upper and lower eye lids outlining the eyes

2 Laflı – Recke 2005/1, 2. 13ff.

3 Laflı – Recke 2005/1, 6ff.

4 Durugönül 2003, 94ff.

5 Durugönül 2003, 114. 107ff: In fact, it is known that Cyprus had a strong influence on the entire Mediterranean basin from Syria to Ionia until 499 BC when the Ionian revolt failed, and subsequently it was cut off from the Greek world.

6 Laflı – Recke 2005/1, 18ff; Arslan 1999, 215ff; Berges 2006, 160 vd.

7 Durugönül 2007, 345-354.

8 Özhanlı 2004, 10ff.

9 Schmidt 1968, 4ff.

10 Schmidt 1968, 59.60 Taf 103 (C 196); 59.60 Taf 103 (C 196); 59.60 Taf 102 (C 211). Female Head: Taf 105 (C 243).

point to a much finer workmanship.

The fact that the closest examples of the Tarsus head are found among the Cypriot finds points out connections between the two geographies. This is in fact not surprising because same connections can also be mentioned for other Archaic figurines or ceramics from Cilicia. Moreover, the heads, to which the head from Tarsus bears the strongest resemblance, are from Idalion (Dhali), Kition, Golgoi and Vouni, from where the limestone votive statues between the years of 520 and 480 BC are obtained the most.

The head recovered from Idalion / Dhali in Cyprus and dated to the late 6th century BC is more similar to the Tarsus head in terms of the characteristics noted above¹¹. Additionally, another head from Idalion / Dhali¹² also has similar features: even though the outline of the eyelids are less definite it still enables comparison; here the lips are more natural, the tone *inkarnat* of the cheekbones are softer, and the nose widens down in correct proportion just like in that of the Tarsus head. Another example from Idalion¹³ is dated to the mid 5th century BC due to the loose folds of the clothing although the head has similar features with that of Tarsus. This indicates a slow development in the Archaic sculpture in terms of more natural features. Among the limestone examples from Kition, there are also examples that we can compare with the Tarsus head especially in terms of lower and upper eyelids, nose and facial *inkarnat*¹⁴. These comparison materials, which are particularly important for the Tarsus head in regard to the examples of Cypriot examples found in the Levant, are dated to circa 530 BC. The two heads found in Golgoi¹⁵, are dated to the second quarter of the 5th century BC. In comparison to the Tarsus example, although the eyes are more bulging here, especially the nose and lips bear strong resemblance. Similar examples from Vouni¹⁶ are dated between 520 and 480 BC, and parallelism is particularly noticeable in the workmanship of the eyes.

We see that the examples¹⁷ recovered from Cyprus and dated to the end of the 5th century BC or the beginning of the 4th century BC, now have well-proportioned eyelids and pupils, well-shaped lips, and a normal distance between the nose and the mouth.

In analogy to the examples above, the Tarsus head is dated according to the chronology of the Archaic Cypriot Statuary, to the end of the 'Eastern and Western Neo-Cypriot Style' (560-520 BC) and the beginning of the 'Archaic Cypro-Greek Style'

11 www.alamy.com/young-man-with-laurel-wreath-cypriot-iron-age-archaic-5th-century-bc-dalicyprus;https://goo.gl/images/PR3Lnc (20.02.2019)

12 Hermary – Caubet – Masson 1989, 53 No. 69.

13 Senff 1993, 36 Taf. 15 a-c; also for another similar example Jenkins 2001, 174, Fig.14 a.b.

14 Gaber-Saletan 1980, 46 Fig. 7.8; 47 Fig.9; 48 Fig.11; Gaber-Saletan 1981, 39ff. I would like to thank Gaber-Saletan for the information she shared via e-mail.

15 Hermary – Caubet – Masson 1989, 81 No. 129.130.

16 Gaber-Saletan 1980, 41 Fig.2-3 (female); 42 Fig.4.5 (especially the eyes and the wreath); 43 Gif.6.7.

17 Hermary – Caubet – Masson 1989, 215 No. 435.436.

(540-480 BC).

When Martini¹⁸ refers to the change of form in kouroi, he states that it is seen in both the movements and the content. In particular, the faces are now more expressive. Already by the years around 530 BC the ‘Archaic Smile’ becomes more natural, and the kouroi appear younger in age. Also, regarding the Tarsus head, the ‘smile’ expressed with tight lips as in the earlier examples is now replaced with relaxed and more natural lips. Another element for dating is the hairband encircling the head: After the mid 6th century BC the wreath is seen more prevalently on the Archaic Cypriot heads compared to other headgears¹⁹.

The Tarsus head is also similar to the head of the Aristodikos²⁰ kouros (circa 510 BC) in terms of the almond shaped and outlined eyes with upper and lower eyelids, relaxed thick lips, broad nostrils, rounded head and jaw angles. Undoubtedly, the Tarsus head is plainer as it is made of limestone and worked locally.

In the light of these data, it can be said that the Tarsus head reflects the influence of the Cypriot Statuary, and is dated to 530/520 BC.

The Purpose of the Kouroi

In their study, Meyer – Brüggemann²¹, discuss the chronological distribution of the votive and funerary kouroi. Accordingly, the earliest examples of the votive kouroi begin in Delos from the second half of the 7th century BC, and in Ptoion and Boeotia from the last quarter of the 7th century BC continuing with an increase in number. Besides these, in Kerkyra, Delphi, Attica, Peloponessos, Naxos, Paros, Siphnos, Rhodes, Didyma, Samos, Kreta and Euboea the introduction and prevalence appear in the 6th century BC.

While Meyer – Brüggemann do not include the Cypriot kouroi in their study, the extensive study of Fuchs – Floren²² emphasize that the Cypriot kouroi begin from the second half of the 7th century BC just like the Greek kouroi. However, in Cyprus, quantity surpasses quality. Additionally, here a heterogeneous style, blending the Greek, Eastern and Egyptian influences is dominant until the end of the 6th century BC, and by the end of the 6th century BC Greek forms dominate the production. Cypriot sculptors find numerous buyers in the Greek markets for the statues produced almost as mass production to be placed in the sanctuaries of the Eastern Mediterranean, especially on Rhodes, the Cyclades and Samos.

The earliest examples of the funerary kouroi are found on Thera towards the end of the 7th century BC. Naxos and the rest of the Cyclades follow the rank chronologically. In the 6th century BC, most of the examples come from Attica. A few examples

18 Martini 1990, 256ff.

19 Mylonas 1999, 137.

20 Schneider 1999, 238-241. Abb. 46.47.

21 Meyer – Brüggemann 2007, 105-112.

22 Fuchs – Floren 1987, 413-415.

are recovered from the Peloponnesos, and in Ionia some kouroi are found especially in Samos. The Samos examples are mostly Cypriot imports²³.

When compared, it is seen that votive kouroi are more in number than the funerary ones. The reason can be explained by the fact that votive kouroi represent both the god and the deceased, and sometimes the donors, the ‘bearers of the sacrifice’, and they rather find meaning in the sanctuaries.

In the light of the below historical developments, a suggestion will be made regarding where the Tarsus/Keşbükü find may have been displayed.

The Significance of the Tarsus/Keşbükü Head: The First Archaeological Finds Belonging to the Syennesis Dynasty

Even though it is not possible to say from which context the Tarsus head comes, the fact that there is no necropolis in the vicinity of the findspot makes it possible to associate the head rather to a worship belonging to an open-air temenos. This gives rise to the thought that in Cilicia there may have been an Archaic sanctuary in the hinterland of Tarsus, of which the presence has not been proven to date²⁴.

The temporal relation of the Archaic head from Tarsus/Keşbükü makes it possible to link it to the Syennesis Dynasty which we know little of.

Syennesis was first mentioned by Herodotus as a sovereign Cilician King²⁵. The five-year battle between Alyattes, King of Lydia, and Cyaxares, King of the Medes, ends with the occurrence of a solar eclipse. Both sides disengage the fight and the negotiations concerning the peace treaty commence. The aforesaid solar eclipse is dated to 585 BC. Syennesis of Cilicia comes into prominence as the mediator of the peace treaty negotiations²⁶. This provides us with the earliest evidence regarding the domination of Syennesis in the beginning of the first quarter of the 6th century BC in Cilicia.

When Croesus was defeated in 547 BC, whole Anatolia fell under the Persian domination. We do not have enough knowledge about the Syennesis at that time. On the other hand, Pixodaros, son of Mausolos of Kindye, had presented an opinion in the Carian council during the Carian Riot. Herodotus also mentions that Pixodaros had married one of the daughters of Syennesis, the King of Cilicia²⁷. Considering that this riot had occurred in 545 BC, it has been understood that after the Persian domination, the Syennesis had preserved their independence²⁸. However, none of the this information has yet shed light on the fact in which cities of Cilicia the Syennesis was

23 Schmidt 1968, 54ff. Taf. 96.103. However, it should also be considered that there were workshops for marble sculpture and over life-sized statues in Samos.

24 Laflı – Recke 2005, 17.

25 Herodotos I, 74.

26 Erzen 1940, 90-93.

27 Herodotos V, 118.

28 Erzen 1940, 97.

present in the 6th century BC.

From time to time, the Syennesis had offered support to the Persian army to guarantee the continuation of their sovereignty²⁹.

In 525 BC, Cilicians had joined King Cambyses's expedition into Egypt with 100 warships³⁰. The Syennesis are also present in the Battle of Salamis, one of the important battles between the Greeks and the Persians. As is mentioned by Herodotus, Oromedon of Cilicia, son of Syennesis, also joins the Salamis Naval Battle as one of the renowned naval officers of his time³¹. However, Oromedon dies in the battle in 479 BC, and Xenagoras from Halicarnassus, son of Praxilaus, is given the rulership of Cilicia³².

Beginning from 479 BC until 401 BC, no source makes mention of the Syennesis and their capital³³. However, Cilicia had always continued to be the point of meeting and departure for the Persian armies³⁴.

In the year of 401 BC, the Syennesis is again started to be called as the King of Cilicia. In this respect, especially Anabasis of Xenophon provides detailed information:

“Descending through this plain country, Cyrus advanced four stages—twenty-five parasangs—to Tarsus, a large and prosperous city of Cilicia. Here stood the palace of Syennesis, the King of the country³⁵.”

It also mentions that Menon pillaged Tarsus and the palace of Syennesis:

“They found that the city had been deserted by its inhabitants, who had betaken themselves, with Syennesis, to a fortified place on the hills³⁶.”

The aforesaid information indicates that Tarsus was the capital of the Syennesis. Additionally, *“a fortified place on the hills”* is associated with the Fortress of Namrun in the District of Çamlıyayla located circa 35 km in the northeast of Tarsus³⁷. This fortress is named as Illubru in the Assyrian documents belonging to the period of King Sennacherib³⁸.

Accordingly, the capital of the Syennesis Dynasty, of which the existence was mentioned in the ancient texts beginning from 585 BC, the existence of Tarsus as a

29 Erzen 1940, 98-99.

30 Herodotos VII, 91.

31 Herodotos VII, 98.

32 Erzen 1940, 111-112

33 Erzen 1940, 112.

34 Casabonne 2004, 93.

35 Ksenophon II, 23.

36 Ksenophon II, 24.

37 Casabonne 2004, 185.

38 Durukan 2015,69-71.

capital must not only go back to the in the 5th century BC but also to the 6th century BC. The location of the Archaic head's findspot between Tarsus and Illubru (fig. 1) could be within the territory of the Syennesis reign because Keşbükü resides on the ancient road between Tarsus and Illubru overlooking it. The abutment of the ancient bridge under the modern bridge in Keşbükü provides evidence concerning the route of this ancient road³⁹.

In conclusion, the Archaic head from Tarsus/Keşbükü is the latest example recovered from farther east after the Archaic kouros from Mersin/Zephyrion in terms of the Archaic Eastern Mediterranean statuary. Additionally, the findspot is within the territory of the Syennesis rule. To date, there has been no statuary find belonging to the reign of the Syennesis presented to the scientific world. Therefore, the Archaic Head from Tarsus/Keşbükü is the first sculpture belonging to the ruling period of the local Cilician Syennesis Dynasty.

Bibliography and Abbreviations

Akurgal 1989	Akurgal, E., <i>Bemerkungen zur Frage der örtlichen und zeitlichen Einordnung der griechischen archaischen Grossplastik Kleinasien</i> , 35-45.
Arslan 1999	Arslan, N., "Eisenzeitliche Terrakotten aus Gözce", <i>Kilikya: Mekanlar ve Yerel Göçler</i> (ed. A. Dinçol – S. Durugönül), 215-241.
Berges 2006	Dietrich, B., <i>Knidos. Beiträge zur Geschichte der archaischen Zeit</i> , Mainz am Rhein.
Casabonne2004	Casabonne, O., <i>La Cilicie, a l'époque achéménide</i> , Paris.
Durugönül 2003	Durugönül, S., "Archaic Cypriote Statuary in the Museum of Adana", <i>OLBA VII</i> , 93-118.
Durugönül 2007	Durugönül, S., "Nagidos Pişmiş Toprak ve Taş Heykellekler", <i>Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısı'nın Sonuçları: Nagidos</i> (ed. S. Durugönül), 345-354.
Durukan 2015	Durukan, M., <i>Mersin'den Tarsus'a Cilicia Kıyılarındaki Kayıp Kentler</i> , İstanbul.
Erzen 1940	Erzen, A., <i>Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft</i> , Leipzig.
Fuchs – Floren 1987	Fuchs, W. – Floren, J., <i>Die griechische Plastik. Band I. Die geometrische und archaische Plastik. Handbuch der Archäologie.</i> , München.
Gaber-Saletan 1980	Gaber-Saletan, P., "The Limestone Sculpture from Kition in the Medelhavsmuseet", <i>Medelhavsmuseet Bulletin</i> 15, 41-49.
Gaber-Saletan1981	Gaber-Saletan, P., "The Limestone Sculpture of the Vouni Region",

39 Hild – Hellenkemper 1990, 299.

- Medelhavsmuseet Bulletin 16, 39-46.
- Herodotos Herodot Tarihi (transl. M. Ökmen), 2002, İstanbul.
- Hermary – Caubet – Masson 1989
Hermary, A. – Caubet, A. – Masson, O., Musee du Louvre. Department des antiquites orientales. Catalogue des Antiquites de Chypre. Sculptures, Paris.
- Hild – Hellenkemper 1990
Hild, F. – Hellenkemper, H., Kilikien und Isaurien, Wien.
- Jenkins 2001
Jenkins, I., “Archaic Kuroi in Naucratis: The Case of Cypriot Origin”, AJA 105, 163-179.
- Ksenophon Anabasis (transl. T. Gökçöl), 1984, İstanbul.
- Laflı – Recke 2005
Laflı, E. – Recke, M., “Ein Marmorkuros in Mersin. Überlegungen zu Kilikien in späetarchaischer Zeit, AA 2005/1, 1-24.
- Martini 1990
Martini, W., Die archaische Plastik der Griechen, Darmstadt.
- Meyer – Brüggemann 2007
Meyer, M. – Brüggemann, N., Kore und Kouros. Weihgaben für die Götter, Wien.
- Mylonas 1999
Mylonas, M., Archaische Kalksteinplastik Zyperns, Mannheim.
- Özhanlı 2004
Özhanlı, M., Archaic Dönem Kilikya Pişmiş Toprak Figürinleri. Kilikya- Kıbrıs ve İyonya İlişkileri, Akdeniz University Unpublished PhD Thesis, Antalya.
- Senff 1993
Senff, R., Das Apollonheiligtum von Idalion. Architektur und Statuenausstattung eines kyprischen Heiligtums, Jonsered.
- Schmidt 1968
Schmidt, G., Kyprische Bildwerke aus dem Heraion von Samos, Bonn.
- Schneider 1999
Schneider, E., Untersuchungen zum Körperbild attischer Kuroi, Paderborn.
- Vermeule 1974
Vermeule, C., “Cypriote Sculpture, the Late Archaic and Early Classical Periods: Towards a More Precise Understanding”, AJA 78/3, 287-290.

Fig. 1 Tarsus. Keşbüğü Valley.

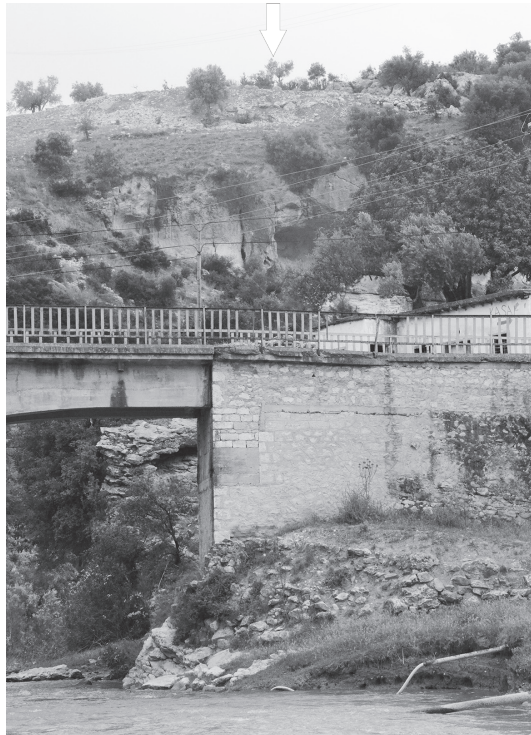

Fig. 2 Tarsus. Keşbüğü Bridge. Findspot of the Archaic Head.

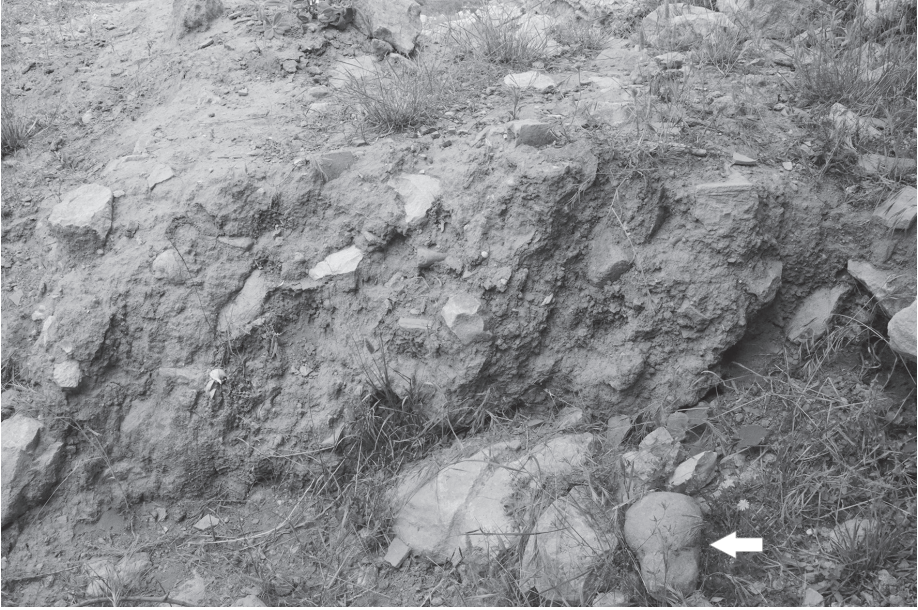

Fig. 3 Tarsus. Keşbüki. The Archaic Head Facing the Soil.

Fig. 4 Tarsus.
Keşbüki.
Archaic
Head
Frontally.

Fig. 5 Keşbüki.
Left Side
of the
Archaic
Head.

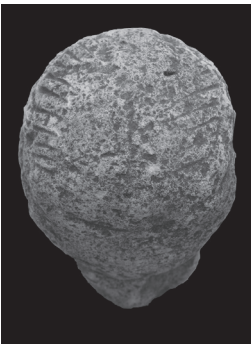

Fig. 6 Tarsus.
Keşbüki.
Rear
of the
Archaic
Head.

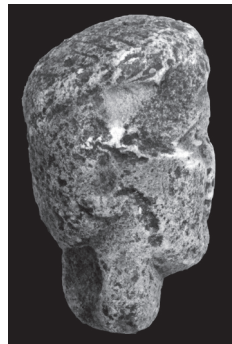

Fig. 7 Tarsus,
Keşbüki.
Right
Side
of the
Archaic
Head.

TERRACOTTA FIGURINES FROM THE TEMPLE OF APHRODITE AT APHRODISIAS

Elçin DOĞAN-GÜRBÜZER *

ÖZ

Aphrodisias Aphrodite Tapınağı'ndan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler

Antik Dönemde bir Karia kenti olan Aphrodisias, Türkiye'nin güneybatısında modern Geyre köyünün yanında, Morsynus ırmağının vadisinde konumlanmaktadır. Antik Dönemde Aphrodite kutsal alanı ve mermer heykeltıraşları ile ünlü olan kentte bilimsel kazı çalışmaları 1961 yılında başlamıştır ve günümüzde de devam etmektedir. Buradaki yapıların en önemlilerinden biri kentin baş tanrıçası Aphrodite'ye adanan tapınaktır. Tapınak, MÖ 30 yılında temelleri atılmış, MS 1. yüzyılda genişletilmiş, Geç Antik Çağ'da ise kiliseye dönüştürülmüş bir yapıdır. Tapınak kazılarında elde edilen buluntular, tapınağın tarihçesi hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Söz konusu buluntular arasında önemli bir grubu pişmiş toprak figürinler oluşturmaktadır. Yoğun olarak 60'lı yıllarda yapılan tapınak ve çevresindeki kazılardan toplam 32 adet pişmiş toprak figürin ele geçirilmiştir. Figürinlerin buluntu yerlerinin, temelde kutsal alan temenosu içerisindeki çeşitli açmalar olduğu görülmektedir. Ancak tapınak farklı dönemlerde çeşitli yapım aşamalarından geçmiş olduğu için figürinlerin in-situ olarak bulunduğunu söylemek zordur. Figürin tiplerine bakılacak olursa büyük bir çoğunluğunun kadın tiplerinden oluştuğu görülmektedir. Kadın tipleri içinde Arkaik döneme ait ünlü oturan kadın figürinleri, Tanagra tipinde baş ve giysi parçaları ve Hellenistik-Roma dönemlerinde sıkça karşılaşılan çeşitli tiplerde kadın başları bulunmaktadır. Ayrıca Aphrodite-Eros grubunun betimlendiği bir kabartma da pişmiş toprak figürinler arasında değerlendirilmiştir. Giyimli kadın tipleri dışında "Çıplak Aphrodite" tipinin varlığı çeşitli gövde ve kol parçaları ile ortaya konmaktadır. Eros betimleri grupta iki örnek ile temsil edilir. Bir tanesi bir kabartma parçası üzerindeki çocuk Eros betimi diğeri ise yine

* Asst. Prof. Elçin Doğan-Gürbüzler, Ege Üniversitesi, Çeşme Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Çeşme/İZMİR. E-posta: elcin.dogan.gurbuzer@ege.edu.tr.

Orcid No: 0000-0002-9047-8416

This study is based on a two-year research during the 2018 and 2019 campaigns at Aphrodisias under the direction of Prof. R.R.R. Smith. I would like to hereby thank Prof. Smith for his kind permission to publish these figurines and for the use of excavation documentation, which was necessary for this study. I am also grateful to Serra Somersan for proofreading the paper and to the staff of the Aphrodisias museum for all the help they gave me during the study of the figurines in the museum depots. I would also like to thank Dr. Ulrike Outschar and Dr. Muradiye Öztaşkın for informing me about the usage of local clay for pottery at Aphrodisias. All the images used in this study were acquired from the Aphrodisias excavation archive. The photographs of the figurines were taken by Afsheen Leonardo Amiri.

kabartma bir plaka olabilecek ayakta çıplak genç erkek figürüdür. Erkek figürlerinin Aphrodisias Aphrodite Tapınağı'ndaki figürin adakları arasında en az tercih edilen tip olduğu görülmektedir. Aphrodisias tapınak figürinleri içerisinde bir baş ve bir kouros figürinine ait arka yüz ile temsil edilen erkek tipleri çok azdır. Çalışmadaki bir diğer figürin grubu ise hayvan betimleridir. Güvercin, ayı, koç (ya da keçi) ve bir dört ayaklı büyükbaş hayvandan oluşan gruptaki tüm figürinler içi dolu olarak üretilmiş ve üzerindeki detaylandırmalar kazıma çizgi ve noktalarla yapılmıştır. Tüm bu figürinler kentin baş tanrıçası Aphrodite'ye adanmış adaklar olup, tanrıçanın kült faaliyetleri hakkında da bilgi sunarlar. En çok adanan kadın figürinleri Aphrodite'nin diğer merkezlerdeki adak sistemiyle de uyumludur. Erkek figürinlerinin azlığı tanrıçalara figürin adaklarında beklenen bir olgudur. Hayvan figürinleri, güvercin örneğinde olduğu gibi Aphrodite kültündeki kutsal öğeleri göstermesi açısından önemlidir. Çalışmadaki figürinler dönemsel olarak ele alındığında MÖ 6. yüzyılda tanrıçaya figürin adandığı görülür. Bu tarihten MÖ 3. yüzyıla kadar bir boşluk olmakla birlikte MÖ. 3.- MS 1. yüzyıllar arası figürin adaklarının arttığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak, Karia bölgesinin yerel bir kültürden türeyen Aphrodisias Aphrodite'sine adanmış pişmiş toprak figürinler, kültürün tarihi, yapısı ve işlevi hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Aphrodite, tapınak, figürin, terrakotta, kutsal alan, adak.

ABSTRACT

The ancient Carian city of Aphrodisias is located in southwestern Turkey, near the modern village of Geyre, in the upper valley of Morsynus River. The city was famous in antiquity for its sanctuary of Aphrodite and its marble sculptors. The first systematic excavations at the site started in 1961 and still continue today. One of the most important structures at the site is the Temple of Aphrodite dedicated to the patron deity of the city. The first phase of the temple is dated to 30 BC, it was enlarged in the 1st century AD and it was then converted into a church in late antiquity. The finds discovered in the excavations of the sanctuary present quite important information about the history of the temple. Amongst the finds, a significant group consists of terracotta figurines. Several areas of the temple were excavated in the 1960's and during these field works, a total of 32 fragments of figurines were brought to light. The figurines were mostly unearthed in the temenos of the sanctuary. Since the temple had a long and complicated history, the context of the figurines is not very clear. The majority of the figurines represents females. Female types include seated female representations, which were popular in the Archaic Period, fragments of head and drapery reflecting the Tanagra type and various female heads, which were widespread during the Hellenistic and Roman Periods. Furthermore, a relief representing an "Aphrodite-Eros" group has been evaluated within this study. The existence of the "Naked Aphrodite" type is proven through several body and arm fragments. There are two representations of Eros. One is an infant Eros on a relief fragment, the other is a nude youth on an applique fragment of a relief vase. It seems that the male figurines are the least favoured votive offerings to Aphrodite among the figurines from the sanctuary. They are represented with only two examples; the back of a draped kouros figurine and the fragment of head. Another group in this study is the animal representations including dove, bear, ram and cattle, which are all solid and decorated with incisions and lines. All the figurines in this study are votive offerings to Aphrodite and they give information about the cultic activities for the goddess. The

scarcity of male figurines is to be expected in the dedication of the votive offerings to deities. Animal representations like dove figurines, are important in terms of indicating the sacred elements in the cult of Aphrodite. The earliest figurines from the sanctuary are dated to the 6th century BC after which there is a hiatus until the 3rd century BC, when the dedication of figurines start again and continue increasingly until the 1st century AD. Thus, the terracotta figurines dedicated to the Aphrodisian Aphrodite that had originated from a local cult, are significant in terms of reflecting the history, the structure and the function of the cult.

Keywords: Aphrodite, temple, figurine, terracotta, sanctuary, votive offering.

Introduction

Aphrodisias in Caria is located near the modern village of Geyre. The city lies in the Meander River basin, in the fertile valley of a tributary stream called the Morsynus. Archaeological and epigraphic evidence at the sanctuary dedicated to Aphrodite show that the city was very famous for the local worship of the goddess in antiquity. The sanctuary of Aphrodite is located in the northern part of the city centre of Aphrodisias. It comprises the temenos wall on the east and three porticoes enclosing a rectangular area (ca. 63.01 x 94.63 m) lying to the north of the city centre in an east-west direction¹(fig. 1). The first marble in antis or prostyle temple built here is dated to the Hellenistic period and it was the first monumental building of the sanctuary. The pseudo-dipteral Ionic temple, which is visible today, is dated to the 1st century AD. The temple was converted into a Christian Church in late antiquity².

Much of the excavation activities carried out in the 1960's in the sanctuary concentrated on the temple of Aphrodite³. During the excavation campaigns, a number of votive offerings dedicated to the goddess were uncovered. Among the offerings, a total of thirty-two fragments of figurines including a back fragment of a kouros figurine, two seated female figurines, six female heads, one male head, a nude torso of a male, female drapery fragments, animal representations and a fragment of a relief decoration depicting Eros and Aphrodite were recorded. Terracotta figurines are one of the most important votives for understanding the historical background and activities of a cult. The figurines found at the sanctuary of Aphrodisias also give information about the cult activities of the Aphrodisian goddess.

The Archaeological Context of the Artefacts

The archaeological evidence concerning the early phase of the cult at the sanctuary is limited. However, the worship of a local goddess in Aphrodisias had probably

1 Doruk 1990, 67.

2 Cormack 1990, 76-88.

3 Erim 1986, 54.

started in the 6th century BC⁴. Terracotta figurines of seated females from the 6th century BC (**Nos. 1, 2**) besides a candle carved of green stone, pottery fragments indicating a votive character and a marble water spout in the shape of a lion head can be regarded as traces of early cultic activities in the sanctuary⁵. It seems that there is a hiatus between the 5th and 3rd centuries in the dedication of terracotta figurines, although the scattered potsherds indicate that cult activity in the sanctuary, which was still a small, local one, clearly continued during the 5th and 4th centuries BC. The earliest monumental building in the sanctuary dates back to the 3rd century BC. It is a rectangular structure and has a foundation wall, which was excavated in 1965. It lies underneath the later temple but has a slightly different orientation⁶. The Ionic temple visible today is dated to the 1st century AD, and was constructed after a structure probably including a columnar naos dated to the 30s BC by a dedication of the freedman C. Julius Zoilos inscribed on the door lintel⁷.

Between the 3rd and 1st centuries BC, the dedication of terracotta figurines to the goddess increased significantly. The types of figurines from the Hellenistic Period consist of mostly females - even the nude type, which is typical among the Hellenistic representations of Aphrodite, a small number of males and animals including the dove, bear and ram. It is quite interesting that although most of the monumental architecture in the sanctuary dates to the Roman Imperial Period, so far, no terracotta figurines from that period were found in the sanctuary. Eventually, by the 1st century AD the terracotta figurines started disappearing from the sanctuary or at least they were dedicated in a very small quantity.

The terracotta figurines analysed in this paper were found in the investigated trenches at the temple of Aphrodite and its vicinity in the course of a six-year research from 1963 until 1967 and again in 1983. Seated female figurines, **Nos. 1 and 2**, which are dated to the late 6th century BC were discovered in a trench behind the apse of the church, unfortunately in a disturbed context⁸. Along with the figurines of seated women, a dove (No. 26), a male head (No. 30), a Megarian bowl, a fragment of an Attic Black Figured vessel, pottery sherds dating to the 7th-6th centuries BC and flint and obsidian tools were unearthed⁹. K. Erim stated that the pottery found in the trenches behind the walls of the church and the main trenches of the cella were mixed and heaped up during the construction of Hellenistic temple¹⁰. **No. 4** was found in the nave of basilica which, was later revealed to be the pronaos area¹¹ while **No. 24** was

4 Brody 2007, 5.

5 De La Genière 1987, 54, figs. 1-8.

6 Erim 1966, 59-67; Brody 2007, 5.

7 Brody 2001, 96 (After Reynold 1982, Doc. 37). Also, the boundary stones marking the edges of the sacred area were erected by Zoilos (Smith 1993, 12, T5).

8 Erim 1986, 58.

9 Erim 1965, 137. About the Archaic findings of this context see, Eren 2005, 126,127, fig. 1.

10 Erim 1965, 137.

11 K. Welch, "The excavation of the temple of Aphrodite at Aphrodisias" unpublished report.

brought to light just in front of the entrance to the diaconicon lying on the marble flooring. The highest number of terracotta figurines in the sanctuary of Aphrodite was revealed in the 1964 excavation campaign. **Nos 3, 9, 14, 16** were uncovered together with the Hellenistic pottery sherds comprising mostly of terra sigillata. **No. 9** was from the western top side of the mound, which was a stone pile in the middle of the cella wall. Along with those figurines (**3, 9, 14, 16**), **Nos. 6, 13, 15** were discovered in one of the main trenches of the cella (trench 2). In a trench at the northeast corner of the temenos, animal figurines (**Nos. 27, 28**), a head (**No. 11**) and a drapery fragment (**No. 12**) along with the moulded lamps which, indicate the Hellenistic Period were brought to light. **No. 31** and **32**, were revealed in the same area, on a mosaic floor. It is also noteworthy that all the animal representations of the group were found in the north temenos trench. In 1967 the excavation area was extended towards the west. The excavators came across “two steps”, the crepis of the Temple built by Zoilos, where a Hellenistic figurine probably depicting Eros (or Attis) (**No. 25**) was uncovered¹². **No. 8** and **29** were also found in the same area as the previous one. Eventually while eighteen of the figurines in the sanctuary were found in several trenches in the temenos area (**Nos. 1, 2, 5, 7, 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 28 and 30**), thirteen of them were uncovered in the trenches of the temple (fig. 2).

Technique

The clay and the fabric of the figurines vary between light brown and reddish yellow including two examples of pink and red¹³ (fig. 3). Most of them have brown micaceous clay and the fabric is fired hard. One piece (**No. 19**) stands out strikingly among the buff and orange colour of the common fabric with its very red clay (Munsell 10 R 6/6) indicating that it might be an import. With the exception of a head and a body (**Nos. 7, 24**), the interiors of the figurines are treated carefully by smoothing the surface after the clay was pressed into the mould. On **No. 25**, however, traces of fingerprint on the back part are visible. It is clear that **No. 24** was shaped from a bipartite mould. Many figurines of female heads like **Nos. 7, 10, 11** seem to have been made of quite worn moulds. Animal figurines (**Nos. 28-31**) are solid, decorated with incision marks and lines. Most figurines were baked hard. The grayish interiors of some figurines indicate the hardness of their firing (**Nos. 1, 2, 24**). **Nos. 2** and **11** are badly fired. **No. 31** is fired very dark. The traces of white slip can be seen on almost all pieces. **Nos. 8** and **27** however, bear the best-preserved slip among the figurines. **No. 31**, which is the upper part of a ram-shaped vase, has traces of red slip around the rim. Pink paints were widely used, the traces of which are visible on the faces of female figurines¹⁴

12 K. Welch, “The excavation of the temple of Aphrodite at Aphrodisias” unpublished report.

13 The clay of the figurines is classified as below basing on Munsell Soil-Color Charts:

Reddish Yellow: 5 YR 7/6, 5 YR 6/6, 5 YR 7/6

Light Brown: 5 YR 6/4, 5 YR 5/4, 7.5 YR 6/4, 7.5 YR 6/3, 7.5 YR 5/2, 10 YR 7/4, 10 YR 8/4

Pink: 5 YR 7/4

Red: 10 R 5/4

14 In contrast, Reynold Higgins claims that female flesh is left white, while males are rendered in either red

(Nos. 7, 8). No 30, a dove figurine, has traces of black paint.

Types and Styles

Amongst the terracotta finds from the sanctuary of Aphrodite, female representations are dominant. This group includes the type of Archaic seated figurines (Nos. 1, 2)¹⁵. The figurines are seated frontally on a throne with a backrest. The legs stand on a footstool. The arms follow the outline of the body and rest on the knees. They are dressed in a long chiton and a himation covering the shoulders and arms ending on the shins with vertical falls. This type is included in the “Aphrodite Group”, which has been identified by R.A. Higgins¹⁶. The enthroned female figurines with a *polos* or *stephane* and a veil or without any ornament on the head are among the most widespread types of the Archaic Period and have Ionic origins¹⁷. These figures are seated firmly like “Branchidae” figures¹⁸. Another similar example to this group is the “Seated Goddess in Berlin”, which shows a blend of Archaic and Severe elements¹⁹. This type of terracotta figurines appeared in ca. 550 BC, became quite famous especially between 530-510 BC and lasted until ca. 500 BC²⁰.

Aphrodite is possibly represented with five fragments in the corpus²¹. No. 3, a semi-nude female figure, maybe leaning onto a pillar with the drapery wrapped around the hand and hip, reflects one of the best-known representations of the goddess especially in the Hellenistic Period. During this period, the depiction of drapery folds wrapped around the hand and wrist is commonly seen on draped or nude figurines²². A drapery fragment (No.4) could possibly have been the left-lower part of the representation of Aphrodite of Aphrodisias. The drapery is depicted with vertical folds falling monotonously. The heavier trimming of the hem points to a period not earlier

or pink. (Higgins 1969, 7). However pink skin color was also applied on some Tanagra figurines (see, Jeammet 2014, 210-211). For the craft practices of color on Tanagra figurines see, Bourgeois 2007, 81-89.

15 These two seated figurines and another fragment from a different sector were published earlier by Juliette de la Genière (De la Genière 1987, 54, fig. 8).

16 Higgins 1967, 34-37.

17 For Naxos; Sismantoni-Bourmias 2015, fig. 4; Claros; Doğan-Gürbüz 2014, 58-59, fig.3-4. Erythrai; Bayburtoğlu, 1977, cat. no. 3, 6, 7. Klazomenai; Mollard-Besques 1954, pl. 35 B 327, 329.

18 Tuchelt states that the same type was applied on the terracottas under the influence of great marble sculpture and they were found in altars and graves and within the middle of the 6th century BC, a number of replicas were produced also in Miletus. (Tuchelt 1970, 217).

19 Ridgway 1970, 93, no. 125.

20 Higgins 1967, 36.

21 Terracotta representations of the Aphrodite of Aphrodisias were also brought to light during the excavations. But since they were not found in or around the sanctuary, they were not included in this study. For a medallion and a terracotta bust of Aphrodite of Aphrodisias see, Brody 2007, 38-29, Pl. 12, figs. 17-18.

22 See Merker 2000, H 128, H 138.

than the 4th century BC²³. On **No. 5**, which could also be a relief of a plate, Aphrodite is seen with only her left arm and hand spreading out her veil above the head. The figure of the nude Eros is preserved completely, in the position of holding his right hand towards Aphrodite's left arm. A very close example to **No. 5**, showing Eros and Aphrodite together in the same composition was found in Cyprus in a domestic context²⁴. Aphrodite's half-naked representations and the gesture of touching to her head or veil are quite common in the visual arts of Classical Antiquity. This gesture is also a characteristic of the goddess²⁵.

Except a few examples, isolated female heads (**Nos. 6-11**) are poorly preserved. They could have belonged to draped standing or seated figurines representing goddesses or mortals in the Hellenistic Period. There are several facial types. Among them **No. 6** is the best preserved. The figure has a Classical look, due to its coiffure, which is arranged in the Cnidian fashion in front, swept down to the ears from a central part. However, the highbrow ridge, triangular forehead and extremely tilted head are signs of the Hellenistic period²⁶. The head reflects an intensive Classical influence and it resembles the works of Praxiteles in terms of the hair style and emotional expression of the eyes and cheeks²⁷. It represents the sculptural style of the mid-2nd century BC. According to D. Burr-Thompson, the coroplasts of the 2nd century BC become too careless to render the delicate features of Praxitelean face, and they develop a more incisive style with angular contours and sharp features²⁸. **No. 6**, with its angular face with small eyes, low forehead and pointed nose and chin, exhibits the 2nd century style mentioned by Burr-Thompson.

No. 7 is poorly preserved. The figurine has a slender face and pointed chin. It also appears to have had a coiffure with a thick wreath. The term "thick wreath" refers the ring or doughnut shaped wreath represented on all well-modelled examples as stippled with small dots or dashes²⁹. Thick wreaths with a fillet dates back to the 2nd century BC³⁰. Wreaths were worn by men, women, children and even by slaves until Hellenistic period and they are thought to be symbols of immortality. Also wearing such headdresses has been associated with festivals³¹. On the other hand, some banqueting figurines are also depicted with the thick wreaths³². The same round wreaths

23 Merker 2000, 34.

24 Papanitiou – Michaelides – Dikomitou-Eliadou 2019, 17, fig. I.8.

25 Higgins 1986, 109, fig. 128.

26 See Merker 2000, 163.

27 Hasselin-Rous – Çaldıran-Işık – Kongaz 2015, 58, no.28.

28 Burr-Thompson 1963, 32.

29 Burr-Thompson 1963, 45.

30 Merker 2000, 258; Romano 1995, 32; Töpperwein 1976, pls. 47-48, nos. 315, 321, 322; Rumscheid 2006, taf. 74, 80-81.

31 Burr-Thompson 1963, 45.

32 See Mollard-Besques 1963, 127, Pl. 153 d.

with the particular design of stippled thin ribbons falling to shoulders can be seen on some heads of Youthful Eros³³. Therefore, No. 7 may well have represented a mortal who participated in the festival of the city of Aphrodisias.

No. 8, with its round face and clearly modelled features, reflects the sculptural style of the early 2nd century BC that is mostly seen among Myrina terracottas. At Salamis a female head bearing similar features to **No. 8**, is proposed to be the head of Aphrodite³⁴. The figure has a smooth nose and full lips and cheeks. The slightly upright position of the head suggests the sculptural style of the Hellenistic Period. The most outstanding character of the figurine is the elaborated amphora-shaped earring. The amphora hangs from a disc or semi-circular plate. As a jewellery motif, the amphora seems suitable because of its amuletic properties and it became very popular in the Hellenistic Period especially in the 2nd and 1st centuries BC³⁵. Examples of this type of jewellery are known from Vulci, Perugia and Bettona, Delos or Samothrace and also from the Black Sea region³⁶. However, the terracotta figurines decorated with amphora-shaped earrings do not seem to have been used in a widespread manner.

A large-scale terracotta head, **No.9**, differs from the other Aphrodisian terracotta figurines in terms of its style. It has a long face with circular incised eyes, long nose and full upper lip adjacent to its nose. There is a dimple on the chin. The hair is parted in the middle covered by a veil. The general appearance, especially its coiffeur gives an archaistic effect to the figurine. A very similar example to **No. 9** comes from Smyrna, dated to the 2nd century BC³⁷. It bears the traces of a baroque style of which some remarkable examples can be seen in the sculpture of Pergamon³⁸. Although it is a fragmentary with its upper part broken, **No. 10** reflects a Classical influence with its head tilted to the right and its full lips and chin. **No. 11** is poorly preserved. It may have carried a wreath on its head.

Draped female figurines are also seen among the terracottas of Aphrodisias. They are dated to the Hellenistic Period and belong to the standing women type. **Nos. 12-14** are fragments of female drapery. **No. 12** appears to be related to the lower part of a standing female. The figurine is wrapped in a himation over a chiton. The pattern of the drapery resembles the “Tanagra” types³⁹. Similar figurines are defined as “mantle dancer”⁴⁰. However, the mantle of those dancer figurines is depicted extremely thin

33 Pisani 2006, 289, Pl. 36 f, no. 153, Hasselin-Rous – Çaldıran-Işık – Kongaz 2015, 43-44, fig. 17.

34 Herbert 1959, 106, Fig. 14

35 Higgins 1980, 163.

36 Higgins 1980, 163; Belaňová 2016, 118.

37 Hasselin-Rous – Çaldıran-Işık – Kongaz 2015, 155, No. 107.

38 Hasselin-Rous – Çaldıran-Işık – Kongaz 2015, 155, No. 107.

39 The main garment of “Tanagra ladies” is a chiton. A cloak or himation is also worn, which seems to have been linen and rarely of wool. The cloak is wrapped tightly round the body. Eventually, the multiple folds and creases running in opposing position are visible (see, Tzanavari 2017, 155, Higgins 1980, 120).

40 Merker 2000, 222, H 166, Pl. 30.

or transparent in order to reveal the body shape⁴¹. Therefore, **No. 12** could not be the rendition of a dancing figure. Considering the high quantity of “Tanagra Figurines” found in the Aegean throughout the Hellenistic Period, it is rather interesting that no Tanagra Figurine has been unearthed at Aphrodisias to the present day. **No. 13** probably belongs to standing draped female type. The fragment of drapery could have belonged to the lower part of the chiton of the figurine. The folds running slightly towards the left indicate the movement of the figure. Similar examples can be seen among the terracotta figurines of Pergamon⁴². **No. 14**, which is a tiny fragment of a female figurine must belong to a standing woman, due to the position of the hand. The hand gently lifts the drapery. Above the hand the broad fold of the drapery (?) is visible. These kinds of broad folds are rendered on standing peplos figurines from the Classical Period⁴³.

Nos. 15-23 are fragments of female figurines. **No. 15** represents the right breast while **No. 16** is a left breast, which is rendered slightly full and visible under a transparent chiton or the figure is totally nude. Similar renditions are seen among the figurines of Cybele from Troy reflecting the style of the 2nd century BC⁴⁴. These fragments may have also belonged to a naked representation of Aphrodite. **Nos. 17-20** reveal assorted fragments of arms belonging to female figurines. **No. 17** is bent 90 degrees. A single broad fold is visible on the upper part, which reflects the type of draped woman. A similar example is found among the terracotta figurines of Troy that may have been exports from Pergamon and it is identified as well modelled in the sculptural style of the early 2nd century BC⁴⁵. The position of the arm suggests that the left hand could have been resting on the hip. These kinds of figurines are identified as dancers. **Nos. 18-19** reflect the left arms of female figurines. While **No. 18** is depicted as holding the drapery with the left hand, the hand of **No. 19** is not preserved. The arm of **No. 19** appears to be bent much more. In any case, both must have represented the type of standing draped women. **No. 20** is a nude sharply bent arm of a female terracotta figurine. The position of the arm evokes the type of *Aphrodite Anadyomene*, representing the goddess emerging from the water and drying her hair. The origin of the *Anadyomene* type dates back to the painting art of the 4th century BC. According to the ancient sources, painter Apelles and his contemporary sculptor Praxiteles watched Phryne taking her clothes off, letting her hair free and walking to the sea at Eleusis. At that moment, while she was holding her hair at the same time, Apelles was inspired to use the nude depiction of her as *Aphrodite Anadyomene* (“rising from the sea”) in his panel-painting situated at the sanctuary of Asclepius at Kos⁴⁶. For the sculptured versions of *Aphrodite Anadyomene* derived from the painting, two major

41 Friesländer 2001, 2.

42 A close example from Pergamon is dated to the second half of the third century. See, Töpperwein 1976, 62, kat. 240, taf. 39.

43 See, Merker 2000, 83, pl. 2, C. 14.

44 Burr-Thompson 1963, 84, pl. XV, no. 49, 50.

45 Burr-Thompson 1963, 25-26, no.157.

46 Plinius, NH, 35.97; Atheneus 13.390. Havelock 2007, 86.

types have been proposed: standing half-draped type, and standing nude type⁴⁷. Both are represented with naked arms curved and lifted as can be seen obviously on the small fragment of **No. 20**. Amongst the terracotta figurines, various representations of *Aphrodite Anadyomene* became very popular during the Late Hellenistic and Roman Imperial Periods. Thus, **No. 20** is probably a fragment of the representation of *Aphrodite Anadyomene*. On the other hand, there are similar terracotta fragments of arms in Pergamon, which are identified as *Aphrodite Genetrix* type⁴⁸.

Nos. 21-22 are hand fragments of figurines holding a phiale. The most remarkable feature of the figurines is the arrangement of the fingers holding the phiale. The real position of holding a plate-like object is rendered. Also, the separated hand is another outstanding feature of the figure. The phiale-holding figurine types are very common among Cybele representations. However, they are mostly seen with the hand attached to the body. One example from Gordion is depicted with the hand holding the phiale separated from the figure⁴⁹. The figurine from Gordion is dated to the late 3rd – 2nd century BC. The same type of phiale with omphalos can be seen among the terracottas from Halicarnassus⁵⁰.

No. 23 is a unique example of the base of a female figurine among the corpus. It is a bare, single foot situated on the right corner of a high rectangular base. It is obvious that, originally, the legs of the figurine were not adjacent. Probably the right leg is advanced facing the corner of the base. Similar examples with the weight divided equally onto each leg are seen among the Peplos figurines dated to the Classical Period from Corinth⁵¹. According to G. S. Merker, the pose and the barefoot could be related to the ritual participants who were barefoot in Kallimochos' Hymn to Demeter⁵². Merker suggests that sandals could have been taken off during the ritual or bare feet may have been preferred in order to make a more direct connection with the earth as the source of fertility⁵³.

No. 24 is one of the earliest terracotta figurines among the group and it represents the back part of a draped kouros. The arms of the figurine hang along the body. His long hair falls to the back with rows of horizontal layers. The legs and buttocks are sticking out. Even though the front part is not preserved, it is obvious that this fragment belongs to a draped standing male figurine, which reflects a very common type originated in Ionian sculpture of the 6th century BC⁵⁴. Terracotta figurines of this type

47 Havelock 2007, 87-93. As a third type of Aphrodite Anadyomene, the depiction of goddess crouching as naked can be added. See. Ridgway 2002, 116-117, pl. 40; Brinkerhoff 1978, pl. XII, H, Rhodos Museum.

48 Kielau 2009, 47,46, pl. 7A, nos. 62-63

49 Romano 1995, pl.15, no.52.

50 Higgins 1969, pl.66, no.48,483.

51 Merker 2000, 30, C20.

52 Merker 2000, 30.

53 Merker 2000, 30.

54 For the sculptural examples of the type see, Boardman 2001, no.94, no. 174; Vermeule 1966, 103, fig.

have been found commonly at many centres of the Mediterranean world⁵⁵. Among them two centres are quite significant in terms of mass production of these figurines in series: Thasos and Claros. For Thasos figurines, S. Huysecom determined seven successive generations and three sub-groups of which two groups (A-B) are different in terms of hair modelling and the third (C) differs by the position of holding a lyre⁵⁶. At Claros, on the other hand, over 30 figurines of draped kouros were found within three different generations⁵⁷. Type I of Claros falls into the same group as Thasos type A, which reflects the Ionic “full face and body”⁵⁸. The Aphrodisian Figurine **No. 24**, should also be in the same group.

Amongst the figurines from the Temple of Aphrodite, one fragment possibly represents Eros. **No. 25** is a naked young male figure. It could have either belonged to a figurine or the applique of a relief vase. A wreathed youth with long wavy hair stands with the left leg forward. He is dressed in a cloak (chlamys) covering his back, falling behind the right shoulder and along the left leg, leaving his front naked. The cloak or mantle forms a kind of backdrop as some similar standing youths from Corinth⁵⁹. He holds a circular object like tympanum with his right hand on his left side. Naked young male figurines with a cloak from the Hellenistic Period are generally identified as Eros⁶⁰. Facial features of the figurine like the roundness and fullness also recall the representations of Eros. Thus **No. 25**, most probably is a rendering of Young Eros. **No. 26** is a male face. Deep eyes, full lips and chin of the figure are the characteristic features of Hellenistic terracottas. The hollowed vertical lines between the mouth and cheeks make the figure more realistic.

Animal figurines from the temple of Aphrodite are divided into four types: bear, birds, ram and a quadruped. In antiquity, terracotta representations of animals were also used as toys. On the other hand, they were dedicated to certain deities as votive offerings and are found commonly in the temples and sanctuaries. Animal figurines in this group are also votives dedicated to the Aphrodite of Aphrodisias. As **No. 27** is a small fragment, the type of figurine is not clear. However, the solid and full body suggests that it could have represented the hind part of a quadruped. **No. 28** is a small-scale figurine of a bear. Facial features are not represented except two small holes which were possibly rendered as ears or eyes. Tiny holes on the body must have

10; Hanfmann – Ramage 1978, figs. 55-57 (from Mysus); Richter 1960, 110, no. 128, fig. 371, 37.

55 Rhodos: Higgins 1969, 71-72, Pl 30, no. 151; Mollard-Besques 1963, 50, Pl. VIII, 2; Samos: Sinn 1975, pl. 18, no. 50; Miletos: Von Graeve 2007, 347, resim 4; Thasos: Huysecom 2000, 107-126; Delos: Laumonier 1956, Pl. XXIII, no.162; Klaros: Doğan-Gürbüz 2012, pl. 33-66; Kos: Mendel 1914, 128, Pl. III, fig. 11; Keos: Bournias 2015, fig. 3; Iasos: Laviosa 1985, 47, pl. IX, a-c; Tlos: Işın 2018, Cyprus: Senff 1993, 31-32, pl. 9-10; Gela: Orsi 1906, 187, fig. 142.

56 Huysecom 2000, 120.

57 Doğan-Gürbüz 2012, 101-109.

58 Bournias 2015, 35; Kyrieleis 1996, 111-121.

59 Merker 2000, 60, Pl. C 188-C191

60 A figurine vase from Athenian Agora is similar to no. 25 in terms of the general attitude and feature. This figure is called as “Youth Eros” (Reeder-Williams 1978, 390, pl. 97, no. 38).

been made to indicate the hair. Among the representations of animals, the bear is one of the least common ones in antiquity. Bears were regarded as sacred animals in the cult of Artemis Brauronia, which included a ritual for young girls called *Arkteia* who acted as little priestesses of Artemis and imitated bears⁶¹. Cybele is another deity in the cult of whom bears take part⁶². However, the representations of bears were mostly dedicated to the sanctuaries related to Artemis⁶³. In literary and archaeological sources, the connection between the cult of Aphrodite and the bear has not yet been proven. The bear figurine, **No. 28**, could have been chosen for dedication to the Aphrodite of Aphrodisias purely by chance. Possibly it was dedicated as an offering of a small toy.

In contrast to the bears, the birds were one of the most frequently represented types among the animals in ancient Mediterranean⁶⁴. At the temple of Aphrodite of Aphrodisias, two types of bird representations have been discovered. **No. 29** is a bird figurine depicted in the act of flight. The outstretched wings and long position of the body indicate the action. The details of the figurine are full, the anatomy is exact. The bird may be a pigeon or dove. **No. 30**, which could also be a pigeon or dove, is a fuller representation in comparison to the previous one. Wings and tails are rendered with incised lines. The lower part where the legs should be placed is depicted in a solid and cylindrical manner. Similar dove figurines with the same rendition of legs or base have been found especially in cemeteries of Southern Italy⁶⁵. Apart from cemeteries, sanctuaries yield terracotta figurines of birds quite frequently⁶⁶. This is because birds were held sacred to the deities. Aphrodite was one of these goddesses who received votives of bird representations. Among the birds, pigeons and doves were more associated with Aphrodite, as they were sacred in her cult⁶⁷. That doves were kept in the sanctuary of Aphrodisias is known from an inscribed marble base⁶⁸. According to Brody, the sanctity of doves at Aphrodisias is linked to a long-established tradition in the Near East especially in Babylonia where the Queen Semiramis was believed to have been transformed into a dove and the protected status of doves at the city

61 Aristophanes mentions that the girls between 5-10 years old dressed up like bears for the rites of Brauronian Artemis (Aristophanes, *Lysistrata*, 641-647). For the rituals of Brauronia see, Nielsen 2009, 78-80, Bevan 1987, 18-19; Papadimitrou 1963, 118. On the other hand, Pausanias gives information about the festival of Artemis at Patras during which live animals including bear cubs were thrown upon the altar (Pausanias 7.18.12).

62 According to Nonnus (Dionysiaca III. 70-74) lions and bears danced in the night festival of Cybele.

63 Bevan 1987, 17-21.

64 For the animal terracotta representations based on the findings from cemeteries in the Mediterranean basin see, Huysecom-Haxhi 2003. In this study, the terracotta representations of animals found in various sites of the Mediterranean were classified in terms of the types. According to that table, birds are the most wide-spread type among the animal figurines (Huysecom-Haxhi 2003, 96).

65 Tzanavari 2017, 334, no. 358; Vantrelli 2004, fig. 78.

66 The representations of birds were dedicated to female deities more than the male ones. (Bevan 1989, 163)

67 Plutarchos, *Moralia* 379D; Aelian, *De Natura Animalium* X. 33.

68 Reinach 1906, 107; Brody 2007, 97.

indicates the celestial aspect of the local deity as Aphrodite *Ourania*⁶⁹. The ram is also represented amongst the terracottas of Aphrodisias. **No. 31** is the upper part of a ram/goat-shaped vessel. Similar examples of figurines were found both in sanctuaries and cemeteries⁷⁰. The ones found at cemeteries must have had a function as toys that were quite common during Hellenistic and Roman periods. Ram figurines from sanctuaries like Claros⁷¹, Corinth⁷² and sacred caves on Gallesion mountain at Metropolis⁷³ could be interpreted either as a request to the deity or a symbol of a real sacrificial animal. The ram or goat could have had a special importance in the sanctuary of Aphrodisias, since that animal was sacred to *Aphrodite Pandemos*⁷⁴. She was represented riding on a ram (or goat) by Scopas at Elis⁷⁵. The final fragment **No. 32** could be an ear belonging to a large-scale animal representation. (fig. 4)

Conclusion

The six-year campaign in the sanctuary of Aphrodite at Aphrodisias produced quite important information about the worship of Aphrodite in Caria. The figurines found from the temple of Aphrodite suggest that in the 6th century BC the cult, probably a local one dedicated to the goddess, already existed. The terracotta votive figurines that she received in the earlier period were the common type of seated females originated in Ionia. A kouros figurine also reflects another widespread type from Archaic Period. It seems that the dedication of terracotta figurines between the 5th and 4th centuries BC was not very dense at the sanctuary. Most probably, the figurine deposit of the Classical Period has not been recovered yet. Nevertheless, the other small votives like fine ware pottery dating to this period have been revealed in the area. In the Hellenistic Period between the 3rd and 1st centuries BC when the Hellenistic Temple was constructed and the goddess was known as the Greek Aphrodite, the dedication of terracotta figurines increased. The most common type is female figurines including Tanagra type and several draped female representations, which left their mark on Hellenistic period. Naked females, which are most probably the renditions of the goddess herself, are also found amongst the figurines. We do not have any proof yet about the Roman figurines at the sanctuary.

Following the female types, the second essential group of votive figurines are animal representations. They vary in type consisting of doves, bear, ram and a quadruped. Doves have a special importance because of having a sacred character in the cult of Aphrodite. Male types were found at Aphrodisias only in a small quantity. This is not

69 Brody 2001, 99-100.

70 Blinkenberg 1931, 113, Nr. 2408; Higgins 1959, pl. 16, no. 1640; Romano 1995, pl. 6, Nr. 22; Meriç 2007, lev. 115, TK 120; Rhomipoulou 2017, 447, no.606.

71 Doğan-Gürbüzler 2012, lev. 44, Kat. No. 416.

72 Merker 2000, 267, V6.

73 Ekin Meriç 2007, 40, lev. 115, TK 120.

74 Smith – Spalding 1870, 228-229 s.v “Aphrodite”.

75 Pausanias.VI. 25. 1.

surprising due to the fact that the female figurines were more dominant in production in comparison to males and animals in antiquity. Besides, dedicating female figurines rather than male figurines to a goddess, to Aphrodite, seems unexceptional.

Were those figurines produced in Aphrodisias or were they imported? The answer changes depending on the period. The earlier examples like the seated females and the kouros must have been brought from the well-known production centres in Ionia, Caria or Rhodos. The clay of the earliest figurines at Aphrodisias varies in colour between pale brown and orange, which is the characteristic of the “Aphrodite Group” and a similar clay type is observed in the figurines from Ephesus and Priene⁷⁶. However, the Hellenistic figurines could have been produced at the city. Considering their clay and fabric, it appears that they mostly have tan micaceous character that could be the local clay of the district. The same characteristic of clay is seen on the pottery of the site. Ulrike Outschar states that for most of the ceramic material at Aphrodisias, a local or regional production can be suggested. Large clay deposits are known to be located next to Aphrodisias and in the Dandalos valley and are still in use today⁷⁷. According to the analysis on the pottery of Aphrodisias the most common inclusions in all fabrics are lime, quartz and mica as silver flakes. In general, all the Aphrodisias fabrics are quite micaceous. “Tan Micaceous Ware”, which is also very micaceous, was used in all periods and is the most common fabric⁷⁸. Although no kiln has been discovered yet, it is thought that a production centre could be hidden under the modern village of Geyre or one of the other villages around Aphrodisias, near the river⁷⁹. Moreover, an obvious evidence for terracotta figurine production at Aphrodisias is a clay mould found at the south wall, representing half of the lower part of a figure⁸⁰.

Since the temple had a long and complicated history, the context of the figurines is not very clear. They were found in several trenches mostly in the temenos area. In spite of the fact that the figurines are supposed to be found generally in *bothroi* at sanctuaries, the contexts where the figurines were uncovered were not identified as *bothroi*. As for the find spots of the figurines, we do not have definite evidence about the altar of the Archaic and Hellenistic temple⁸¹. Most probably the figurines around the altar and in any *bothros* were gathered with the earth fill and used when the temple was being converted into the church.

76 Higgins 1967, 32.

77 I hereby would like to thank Ulrike Outschar for sharing the manuscript of her upcoming article on the pottery from the South Agora at Aphrodisias.

78 De Staebler 2012, 61-62.

79 De Staebler 2012, 68.

80 Inv. Nr. 1975-075.

81 A circular marble base was discovered, which was thought to be a fragment of a circular altar of Archaic or Classical period. (De la Genière 1990, 44; K. Welch, “The excavation of the temple of Aphrodite at Aphrodisias” unpublished report.)

Catalogue

1. Seated Female

Inv. Nr. 1965-285.

Find Spot: T Aph Temenos I-III Water channel A.

H: 10,7 cm.

W: 5,9 cm. (at bottom).

D: 8,5 cm.

Clay: 5 YR 7/6 reddish yellow. Micaceous clay, badly fired.

Date: Late 6th century BC.

Description: Headless, hollow figurine of seated female, with hands on her knees. She sits on a throne with a long back rest and footstool. She wears a chiton and himation hanging with folds from the knees. Restored from several fragments.

Comparanda: Higgins 1969, pl. 14, 63, 73; pl 15, 6; Pl.22, 121-124, Rhomiopoulou 2017, 296, no. 272; Tolun 2015, fig. 12; Robinson 1931, Pl. 5 no. 21; Graeve 1992, taf. 15, 3-4; Sismantoni-Bournias 2015, fig. 4; Mellink 1983, pl. 59, fig. 11-12; Bayburtoğlu, 1977, cat. No. 3, 6, 7; Mollard-Besques, 1954, pl. 35 B 327, 329.

2. Seated Female

Inv. Nr. 1964-319 A-B (Museum Inv. Nr. 79/20/471).

Find Spot: T Aph Tem. I, -3.20-3.40 m.

H: 15 cm.

W: 5 cm.

D: 5 cm.

Clay: 5 YR 7/6 reddish yellow. Micaceous clay.

Date: Late 6th century BC.

Description: Head and right side of the body are broken. In two fragments. A vertical fold of himation is seen on the knee. Unevenly fired.

Comparanda: Higgins 1969, pl. 14, 63, 73; pl 15, 6; Pl.22, 121-124, Rhomiopoulou 2017, 296, no. 272; Tolun 2015, fig. 12; Robinson 1931, pl. 5 no. 21.

3. Semi-nude Aphrodite

Inv. No. 1964 -060

Find Spot: T Aph Trench 2

H: 5,4 cm.

W: 3,2 cm.

D: 3 cm.

Clay: 5 YR 7/6 reddish yellow. Micaceous clay

Decoration: Traces of white slip.

Date: 2nd-1st century BC.

Description: Fragment of a figurine. Left side of torso including entire circumference of neck. Torso is nude while left arm holds drapery at the side. Drapery is wrapped around the hand. Hollow.

Comparanda: Vassilipou – Skoumi – Nassioti 2015, fig. 7.

4. Draped female

Inv. No: 1963- 131.

Find Spot: T Aph Trench 1 Stratum 1, at -1.35.

H: 8,5 cm.

W: 3,5 cm.

D: 2,3 cm.

Clay: 7,5 YR 6/4 light brown. Broken ends show grayish interior.

Date: 3rd-2nd century BC.

Description: Drapery fragment. Two rows of long vertical drapery, traces of the base, back roughly modelled. The left foot seems to be pulled back and to the side. It could possibly belong to a statuette of the Aphrodite of Aphrodisias.

Comparanda: Merker 2000, Pl.5, C27.

5. Aphrodite and Eros

Inv. Nr. 1983-115 (83/39/3945).

Find Spot: T Aph East Temenos Trench A (north), 1.75 m.

H: 10 cm.

W: 6 cm.

D: 0,8 cm.

Clay: 5 YR 7/4 Pink.

Decoration: Traces of slip and pink coloured paint.

Date: Hellenistic Period.

Description: Terracotta figurine or a plate with

relief decoration. Slightly curved fragment, with hand-modeled back. Face concave, decorated with part of a scene in relief. Within a circular frame (?) to the right, figure of Eros, with frontal body, wings spread out on either side of his head, is turned to the left. Eros seems to be holding the hand of a larger female figure spreading out her drapery above her head, Aphrodite. Traces of paint on points above Aphrodite's head and below Eros' splayed legs.

Comparanda: Papantoniou – Michaelides - Dikomitou-Eliadou 2019, 17, figure I.8; Muller – Tartari – Toçi 2004, 618, fig.15; Queyrel 1988, pl. 12.

6. Female Head

Inv. Nr. 1964-064.

Find Spot: TAph Trench 2-1.60 to -1.80 m.

H: 3,6 cm.

W: 3,3 cm.

Clay: 5 YR 7/6 reddish yellow. Micaceous clay.

Decoration: Traces of white slip on the face and hair.

Date: 2nd century BC.

Description: Head tilted to left and slightly to the back. Face oval with triangular forehead. Eyes deeply set, both lips defined. Nose short and slightly wide. Mouth narrow, lips full. Chin full. Locks of hair wave down over ears from central part, gathered into a bun at back. Broad fillet incised around the head. An incised vertical line at the center of the head. Long neck with three creases.

Comparanda: Calafato 2016, tav. XI; Hasselin-Rous – Çaldıran-Işık – Kongaz 2015, no.28; Kielau 2009, Kat. 361; Burr- Thompson 1963, pl. XLIV, 206; pl. XLV, 209; pl. XLIX, 231.

7. Wreathed Female (?) Head

Inv. No. 1963-063.

Find Spot: TAph NW Temenos, Trench 1 Stratum 2 at -2.60 m.

H: 4,1cm.

W: 3,3 cm.

D: 1,8 cm.

Clay: 5 YR 7/6 reddish yellow.

Decoration: Traces of white slip and pink paint.

Date: 3-2nd century BC.

Description: Surface much effaced and features barely preserved. Triangular face, lumpy nose. Long hair with a thick wreath-like headdress. Back of head partly broken and partly flattened. Solid.

Comparanda: Karlsson 2015, fig.7; Kielau 2009, Kat. 417, 419; Rumscheid 2006, Tafel. 74, 80-81; Romano 1995, Pl. 20, 66; Queyrel 1988, Pl. 32, Burr-Thompson 1963, Pl. LII-LIII, nos. 261-271.

8. Female Head

Inv. Nr. 1967-163.

Find Spot: TAph 67/1, Stratum 3.

H: 4 cm.

W: 3,3 cm.

Clay: 7,5 YR 6/3 light brown. Small quantity of mica added. Traces of white slip and some pink and black paint

Date: 2nd century BC.

Description: Right hand extremity and hair mostly missing. Head is slightly upright. Full lips and cheeks. Smooth nose. Left ear is decorated with elaborate amphora-shaped earring.

Comparanda: For amphora-shaped earrings see, Higgins 1980, Pl. 48C

For the facial feature of the figure see, Herbert 1959, 106, Fig. 14.

9. Female Head

Inv. No. 1964-059 (mus. Inv. No.79/18/492).

Find Spot: TAph Trench 2.

H: 6,5 cm.

W: 4,5 cm

D: 0,3 cm.

Clay: 5 YR 5/4 reddish brown - 5YR 5/6 yellowish red. Traces of reddish slip.

Date: 2nd - 1st century BC.

Description: Front half of mould-made head. Hair is parted in middle and covered by a veil, which extends down both sides of face. Eyes are reduced to a linear formula of a circle with a dot in the center. Lips are pursed together immediately adjacent to nose. Chin is cleft. Archaistic.

Comparanda: Hasselin-Rous – Çaldıran-Işık – Kongaz 2015, no.107.

10. Female Head

Inv. No. 1965-212.

Find Spot: TAph Temenos V Trench 1, Stratum 4.

H: 3,7 cm.

W: 2,2 cm.

D: 1,7 cm.

Clay: 10 YR 7/4 very pale brown. Micaceous clay.

Date: 3rd-1st century BC.

Description: Fragment of hollow female figurine, consisting of neck and lower part of face. Head inclined to the right. Buff clay.

Comparanda: Merker 2000, Pl. 11, C98.

11. Female Head

Inv. Nr. 1966-422.

Find Spot: TAph North Temenos, Trench 22, Stratum 1.

H: 4 cm.

W: 4 cm.

Clay: 5 YR 6/4 light reddish brown. Micaceous clay.

Date: 3rd-2nd century BC.

Description: Front portion of head, probably female. Features mostly blurred.

Comparanda: Burr-Thompson 1963, Pl. LII-LIII, nos. 261-271.

12. Standing draped female

Inv. Nr. 1966-469.

Find Spot: TAph North Temenos, Trench 25, Stratum 1.

H: 4 cm.

W: 2,9 cm.

Clay: 5 YR 6/6 reddish yellow. Micaceous clay.

Date: 3rd- 2nd century BC.

Description: Fragment of drapery of standing draped woman. Preserved from abdomen to thigh. Himation is draped over chiton. Chiton folds modeled diagonally on the right side. Himation is rendered with “U” shaped overlapping folds on the left side.

Comparanda: Tzanavari 2017, fig. 5; Dewailly 2007, fig. 8,2; Merker 2000, Pl. 68, H148; Pl. 33, H99; Queyrel 1988, Pl. 4, No 20; Burr-Thompson, 1963, pl. XXXIII, no. 153.

13. Female drapery fragment

Inv. Nr. 1964-063.

Find Spot: TAph Trench 2-1.60 to-1.80 m.

H: 4 cm.

W: 3 cm.

Clay: 10 R 7/4 very pale brown. Micaceous clay.

Date: 2nd-1st century BC.

Description: Part of drapery. Vertical, shallow folds.

Comparanda: Queyrel 1988, pl. 30, nos. 273, 27; Töpperwein 1976, 62, Kat. 240, taf. 39.

14. Fragment of a female figurine with hand

Inv. No. 1964-057.

Find Spot: TAph Trench 2.

H: 4,9 cm.

W: 2,1cm.

Clay: 10YR 7/4 very pale brown. micaceous clay.

Date: 2nd - 1st century BC.

Description: A part of the body of draped female figurine. Upper part of the hand on the drapery is preserved.

Comparanda: Merker 2000, Pl.2, C 14, C15, Pl.24, H3, H10.

15. Fragment of female figurine

Inv. No. 1964-061.

Find Spot: TAph Trench 2.

H: 3,6 cm.

W: 0,3 cm.

Clay: 5 YR 7/6 reddish yellow. Micaceous clay.

Date: 2nd-1st century BC.

Description: Portion of right breast and torso. Nude female (?)

Comparanda: Queyrel 1988, Pl. 4, no. 2.

16. Fragment of a female figurine

Inv. No. 1964-062.

Find Spot: TAph Trench 2.

H: 6 cm.

W: 3,5 cm.

D: 2,5 cm.

Clay: 10 YR 8/4 very pale brown. Micaceous clay.

Date: 2nd-1st century BC.

Description: Left breast and part of torso. Fragment of a nude female.

Comparanda: Queyrel 1988, Pl. 4, no. 2, Pl. 13, no. 124; Burr-Thompson 1963, Pl. XV, no. 49, 50.

17. Arm of a female figurine

Inv. No. 1964-572b.

Find Spot: TAph Temenos III, Stratum 3 (S. end, W. side).

H: 3,8 cm.

Clay: 5 YR 6/4 light reddish brown. Micaceous clay.

Date: 2nd-1st century BC.

Description: Bent arm of draped female figurine. A horizontal band, possibly fold of drapery on upper arm.

Comparanda: Burr-Thompson 1963, no. 157a.

18. Arm of a female figurine

Inv. Nr. 1965-233.

Find Spot: TAph Temenos V Trench 1, Stratum 4.

H: 4 cm.

Clay: 5YR 7/6 reddish yellow. Micaceous clay.

Date: 2nd-1st century BC (?)

Description: Fragment of figurine consisting of left arm and hand holding drapery.

19. Arm of a female figurine

Inv. Nr. 165-259.

Find Spot: TAph Temenos East Water channel A.

H: 5 cm.

W: 2,5 cm.

Clay: 10 R 5/8 red. Micaceous clay.

Date: 2nd-1st century BC (?).

Description: Part of left arm. Bent.

Comparanda: For the position of the arm, see: Merker 2000, pl. 24, H9, H10.

20. Arm of a female figurine

Inv. Nr. 1967-255.

Find Spot: TAph North Temenos 67 Trench E, Stratum 3.

H: 4,6 cm.

W: 4,5 cm.

Clay: 7,5 YR 5/2-5/4. Yellow red. Micaceous clay.

Date: 2nd-1st century BC (?).

Description: Fragment of nude right arm of figure from shoulder to wrist. Fired very dark.

Comparanda: McK. Camp 1996, Pl. 70, no. 18; Kielau 2009, Taf. 7A, Kat. 63; Taf. 8B Kat. 72-73; Mollard-Besques 1963, 19 Taf. 19 d.

21. Hand holding phiale

Inv. Nr. 1965-241.

Find Spot: TAph Temenos V, Trench 1, Stratum 4.

H: 3,5 cm.

W: 3 cm.

Clay: 5 YR 6/4 light reddish brown. Micaceous clay.

Date: 3rd – 2nd century BC.

Description: Right hand holding phiale. Four long fingers are on exterior surface, thumb on the inside of phiale.

Comparanda: Higgins 1969, pl. 66, 48, 483; Romano 1995, pl.15, no.52.

22. Hand holding phiale

Inv. Nr. 1965-193.

Find Spot: Temenos V Trench 1, Stratum 3.

H: 3,8 cm.

W: 2,8 cm.

Clay: 5 YR 6/6 reddish yellow.

Date: 3rd-2nd century BC.

Description: Fragment of figurine consisting of

hand holding phiale. Four long fingers are on the exterior surface, thumb is on the inside of phiale.

Comparanda: Higgins 1969, pl. 66, 48, 483; Romano 1995, pl.15, no.52.

23. Base with a foot

Inv. Nr. 1965-223.

Find Spot: Temenos V Trench 1, Stratum 4.

H: 3,7 cm.

W: 2,8 cm.

Clay: 5 YR 6/4 light reddish brown. Very micaceous clay.

Description: A rectangular base with right bare foot.

Comparanda: Merker 2000, Pl.2, C20.

24. Draped Kouros Figurine

Inv. No. 1962-260.

Find Spot: TAph "XV".

H:10,5 cm.

W: 3,4 cm.

Clay: 7,5 YR 6/4 light brown.

Date: Second half of the 6th century BC.

Description: Part of a back. Shaped from a bipartite mold. Inside slightly burned. Fine lines at one point. Arms hang along the sides of the body. Hair falling down to the back, depicted in horizontal layers.

Comparanda: Higgins 1969, 71-72, pl 30, no. 151; Laumonier 1956, pl. XXIII, no.162; Senff 1993, 31-32, pl. 9-10; Bourmias 2015, fig. 4; Işın 2018, fig. 1-3.

25. Nude male figurine / applique portion of relief vase

Inv. Nr. 1967-159 (79/20/486).

Find Spot: TAph "67/1" Stratum 2.

H: 8,6 cm.

W: 5,6 cm.

Clay: 7,5 YR 7/6 reddish yellow. Plenty of mica and medium lime added, coarse textured.

Decoration: Traces of white slip and pink coloring.

Date: 4th century BC (?).

Description: Figure is a nude youth, preserved from head to below right shin. He seems to be wearing a chlamys? drapery of which seems to fall behind right shoulder and along left leg. Hair is long, head seemingly wreathed or garlanded. With his right hand, across his waist, he stretches out and seems to hold a circular object. Traces of fingerprints in back.

Comparanda: Tzanavari 2017, 335, no. 360; Williams 1978, pl. 97, no. 38.

26. Male Head

Inv. Nr. 1964-266 (Mus. Inv. No. 4670).

Find Spot: TAph Temenos 1 Stratum 2.

H: 5 cm.

W: 3,1cm.

D: 2,5 cm.

Clay: 5 YR 6/6 reddish yellow. Micaceous clay.

Date: 3rd-2nd century BC.

Description: Face of a man. Deep eyes. Both lids well defined. Large nose. Full lips. Vertical lines near to lips are rendered. Prominent chin.

Comparanda: Merker 2000, H 217, H 406; Queyrel 1988, Pl. 8, no. 48.

27. Quadruped?

Inv. Nr. 1966-607.

Find Spot: TAph North Temenos Trench 25, Section W, Stratum 4.

H: 4,5cm.

Clay: 5 YR 6/6 reddish yellow. Micaceous clay, traces of white slip and paint.

Description: Hind legs and buttocks of a bovine (?). Solid.

28. Bear figurine

Inv. Nr. 1966-167 (4675).

Find Spot: TAph North Temenos Trench 15.

H: 3,5cm.

W: 5,5 cm.

Clay: 10 R 6/6 light red. Micaceous clay.

Description: Small animal toy, probably bear. Hand modeled. Decorated with holes over body to indicate hair (?). Two holes on head for eyes or ears. Front right leg and back left paw missing.

29. Bird figurine

Inv. Nr. 1967-161 (4677).

Find Spot: TAph "67/1", Stratum 2.

H: 3,2 cm.

W:2,6 cm.

Clay: 5 YR 6/4 light brown. Micaceous clay with traces of white slip.

Description: Bird in act of flight, with outstretched wings. Possibly a finial. Most of wings and tail missing. Feathers indicated with incision marks, lines, pockmarks on body. Probably pigeon or dove.

30. Dove or Pigeon figurine

Inv. Nr. 1964-268 (79-20-482).

Find Spot: TAph Temenos 1 Stratum 2.

H: 4,5 cm.

W: 3,6 cm.

D: 7 cm.

Clay: 5 YR 7/6 reddish yellow.

Decoration: Traces of white slip and black paint.

Date: 3rd-1st century BC.

Description: Dove or pigeon. A cylindrical base. Hollow. Double mould. Wings are shown with incised lines starting from body coming through the tail.

Comparanda: Tzanavari 2017, 334, no. 358; Vantrelli 2004, fig. 78; Dewailly 2003, 58, pl. XVI,2; Pesetti 1994, pl. 10, 6; Weill 1985, pl. 10, no. 58-63.

31. Ram figurine

Inv. Nr. 1966-345.

Find Spot: TAph Mosaic area Level 2A.

H: 5,6 cm.

W: 3,2 cm.

Clay: 7,5 YR 6/4 light brown. Micaceous clay. Soft fabric.

Decoration: Traces of red slip on the lip of opening.

Date: 3rd-1st century BC. (?)

Description: Upper portion of an animal-shaped (ram) vase. Only head and neck of the ram preserved with a circular opening for pouring.

Comparanda: Blinkenberg 1931, 113, nr. 2408; Higgins 1959, pl. 16, no. 1640; Romano 1995, pl. 6, nr. 22; Meriç 2007, Lev. 115, TK 120; Rhomipoulou 2017, 447, no.606.

32. Ear of an animal figurine?

Inv. Nr. 1966-330.

Find Spot: TAph NE corner Level 4.

H: 3,4 cm.

W. 1,9 cm.

Clay: 7,5 YR 6/4 light brown. Micaceous clay.

Description: Figurine fragment in the shape of an oval spoon, possibly an ear? of an animal.

Bibliography and Abbreviations

- Bayburtoğlu 1977 Bayburtoğlu, C., Erythrai II, Pişmiş Toprak Eserler, Terracottas in Erythrai, Ankara.
- Belaňová 2016 Belaňová, P., “Ancient Adornments of Central Asia Influenced by the Greek Jewellery of the Classical and Hellenistic Period”, *Studia Hercynia* 20/1, 111-126.
- Bevan 1987 Bevan, E., “The Goddess Artemis, and the Dedication of Bears in Sanctuaries”, *BSA* 82, 17-21.
- Boardman 2001 Boardman, J., Yunan Heykeli. Arkaik Dönem (çev. Y. Ersoy), İstanbul.
- Bourgeois 2007 Bourgeois, B., “Pratiques artisanales de la couleur” in: V. Jeammet, (ed.), *Tanagras: De l'objet de collection à l'objet archéologique*, Actes du Colloque organisé par le musée du Louvre à la Bibliothèque nationale de France le 22 Novembre 2003, 81-89.
- Bournias 2015 Bournias, L. C., “A new Ionian Kouros Terracotta Figurine from the Temple of Athena at Karthaia” in: A. Muller – E. Lafli – S. Huysecom-Haxhi (eds.), *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine. Volume 2. Iconographie et contextes. Colloque international, 2-6 juin 2007, Izmir, Turquie. Lille, 23-30.*
- Brinkerhoff 1978 Brinkerhoff D. M., *Hellenistic Statuettes of Aphrodite. Studies in the History of Their Stylistic Development*, New York – London.
- Brody 2001 Brody, L. R., “The Cult of Aphrodite at Aphrodisias in Caria”, *Kernos* 14, 93-109.
- Brody 2007 Brody, L. R. *Aphrodisias III: The Aphrodite of Aphrodisias*. Mainz.
- Burr-Thompson 1963 Burr-Thompson, D., *Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period (Supplementary Monograph 3)*, Princeton.
- Calafato 2016 Calafato, E., “Coroplastica Ellenistica nella Collezione Archeologica “Francesco Messina”, *Lanx* 24, 1-85.
- Camp 1996 Camp, McK. J., “Excavations in the Athenian Agora: 1994 and 1995”, *Hesperia* 65-3, 231-261.
- Cormack 1990 Cormack, R., “The Temple as the Cathedral”, in: C. Roueché – K. Erim (eds.), *Aphrodisias papers. Recent work on architecture and sculpture. Including the papers given at the Second International Aphrodisias Colloquium held at King's College London on 14 November 1987*, Michigan, 76-88.
- De la Genière 1987 De la Genière, J., “Premières recherches sur Aphrodisias préromaine” in: J. de la Genière – K. T. Erim (eds.), *Aphrodisias de Carie, Colloque de l'Université de Lille III, 13 November 1985*, Paris, 53-63.
- De Staebler 2012 De Staebler, P.D. “Roman Pottery” in: C. Ratté – P. D. De Staebler (eds.) *Aphrodisias V. The Aphrodisias Regional Survey*, Mainz, 59-86.
- Dewailly 2007 Dewailly, M., “Une Collection Tanagréenne pour Artémis dans le Sanctuaire de Claros”, in: V. Jeammet, (ed.), *Tanagras: De l'objet de collection à l'objet archéologique*, Actes du Colloque organisé par le

- musée du Louvre à la Bibliothèque nationale de France le 22 Novembre 2003, 134-154.
- Doğan-Gürbüz 2011 Doğan-Gürbüz, E., Klaros Kazılarında Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler ve Kültler Açısından Değerlendirilmeleri. (Unpublished Ph.D. Dissertation, Ege University) İzmir.
- Doğan-Gürbüz 2014 Doğan-Gürbüz, E., “Pişmiş Toprak Kadın Figürin Buluntuları Işığında Klaros'ta Tanrıça Kültleri”, *Arkeoloji ve Sanat* 145, 57-65.
- Doruk 1990 Doruk, S., “The architecture of the temenos” in: C. Roueché – K. Erim (eds.), *Aphrodisias papers. Recent work on architecture and sculpture. Including the papers given at the Second International Aphrodisias Colloquium held at King's College London on 14 November 1987*, Michigan, 66-74.
- Eren 2015 Eren, K., “La sculpture archaïque d'Aphrodisias” in: S. Montel (ed.), *La sculpture gréco-romaine en Asie Mineure. Synthèse et recherches récentes. Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité, Besançon*, 123-136.
- Erim 1965 Erim, K. T., “Aphrodisias 1964 Hafriyatı”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 14-1, 135-141.
- Erim 1986 Erim, K. T., *Aphrodisias. City of Venus Aphrodite*, New York.
- Friesländer 2001 Friesländer E., “The Mantle Dancer in the Hellenistic Period: Glorification of the Himation”, *Assaph* 6, 1-30.
- Hanfmann – Ramage 1978 Hanfmann, G.M.A. – N.H. Ramage, *Sculpture from Sardis: The Finds through 1975, Sardis Report 2*, Cambridge.
- Havelock 1995 Havelock, C. M., *The Aphrodite of Knidos and Her Successors: A Historical Review of The Female Nude in Greek Art*, Michigan.
- Hasselin-Rous – Çaldıran-Işık – Kongaz 2015 Hasselin-Rous, I. – M. E. Çaldıran-Işık – G. Kongaz, *Musées archéologiques d'Istanbul catalogue des figurines en terre cuite grecques et romaines de Smyrne / İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yunan-Roma Dönemi Pişmiş Toprak Smyrna Figürinleri Kataloğu*, İstanbul.
- Herbert 1959 Herbert, K., “Terracotta Figurines at Bowdoin College”, *CIJ* 55-3, 98-111.
- Higgins 1959 Higgins, R. A., Vol. 2: Text and plates. Part 1. Plastic Vases of the 7th and 6th Centuries B.C. Part 2. Plastic Lekythoi of the 4th Century B.C. London: The British Museum.
- Higgins 1967 Higgins, R. A., *Greek Terracottas*, London.
- Higgins 1969 Higgins, R. A., *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum. Volume I-II. Greek: 730-330 B.C.* Oxford.
- Higgins 1980 Higgins, R. A., *Greek and Roman Jewellery*, Los Angeles.
- Higgins 1986 Higgins, R. A., *Tanagra the Figurines*. New Jersey.

- Huysecom 2000 Huysecom, S., “Un kouros en terre cuite d’origine ionienne à Thasos. Production et diffusion d’une série”, in: F. Blondé – A. Muller (eds.), *L’artisanat en Grèce ancienne, Les productions, les diffusions. Actes du Colloque de Lyon, Maison de l’Orient Méditerranéen, décembre 1998*, Lyon, 107-126.
- Huysecom-Haxhi 2003 Huysecom-Haxhi, S., “Terres cuites animales dans les nécropoles grecques archaïques et classiques du bassin méditerranéen”, in: A. Muller – B. Gratien – D. Parayre (eds.), *Figurines animales des mondes anciens, Actes de la journée d’études organisée par l’Institut des Sciences de l’Antiquité de l’Université Charles-de-Gaulle - Lille 3, Villeneuve d’Ascq, 8 juin 2002*, 91-103.
- Işın 2018 Işın, G., “An Archaic Kouros Figurine from Tlos”, in: T. Korkut – B. Özen-Kleine (eds.), *Festschrift für Heide Froning, İstanbul*, 115-127.
- Jeammet 2014 Jeammet, V., “Sculpture en miniature. Polychromy on Hellenistic Terracotta Statuettes in the Louvre Museum’s Collection”, in: J. S. Østergaard – A. M. Nielsen (eds.), *Transformations. Classical Sculpture in Colour*, 209-222.
- Jones 1986 Jones, R. E., *Greek and Cypriot Pottery: A Review of Scientific Studies*, Athens.
- Karlsson 2015 Karlsson, L., “Terracotta Figurines from Labraunda (Caria). A Brief Note.”, in: A. Muller – E. Lafli – S. Huysecom-Haxhi (eds.), *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine. Volume 2. Iconographie et contextes. Colloque international, 2-6 juin 2007 / Izmir, Turquie, Lille*, 523-527.
- Kielau 2009 Kielau, S., *Terrakotten aus Pergamon. Tonfiguren aus Wohnhäusern der Stadtgrabung.* (Unpublished Ph.D. Dissertation, Universität Munster) Munster.
- Kyrieleis 1996 Kyrieleis, H., “Der Tänzer vom Kap Phoneas”, *IstMitt* 46, 111-121.
- Laumonier 1956 Laumonier, A., *Exploration Archéologique de Délos. XXIII: Les Figurines de terre cuite*, Paris.
- Laviosa 1985 Laviosa, C. 1985. “Il Santuario di Zeus Megistos e il suo Kouros Archaico”, *Studi su Iasos di Caria Bollettino d’Arte, Suppl.* 31-3, 47-56.
- Mendel 1912-1914 Mendel, G., *Catalogue des Sculptures grecques, romaines et byzantines, Vol. III, İstanbul*.
- Meriç 2007 Meriç, A. E., *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası.* (Unpublished Ph.D. Dissertation, Dokuz Eylül University) İzmir.
- Merker 2000 Merker, G. S., *The Sanctuary of Demeter and Kore. Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic, and Roman Periods*, New Jersey.
- Mollard-Besques 1954 Mollard-Besques, S., *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs, En Terre-Cuite Grecs et Romains I Epoques Préhellénique, Géométrique, Archaïque et Classique, Myrina, Paris*.
- Mollard-Besques 1963 Mollard-Besques, S., *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs, En Terre-Cuite Grecs et Romains II, Myrina, Paris*.

- Muller – Tartari – Toçi 2004
Muller, A. – F. Tartari – I. Toçi, “Les terres cuites votives du "sanctuaire d'Aphrodite" à Dyrhachion. Artisanat et piété populaire” in: P. Cabanes – J. L. Lamboley (eds.), *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité*. Bd.4, Paris, 609-622.
- Nielsen 2009
Nielsen, I, “The Sanctuary of Artemis Brauronia: Can Architecture and Iconography Help to Locate the Settings of the Rituals?”, in: T. Fischer-Hansen – B. Poulsen (eds.), *From Artemis to Diana: The Goddess of Man and Beast*, *Acta Hyperborea* 12, Copenhagen, 83-116.
- Orsi 1906
Orsi, P., *Gela: Scavi del 1900-1905*, Milano.
- Papadimitriou 1963
Papadimitriou, J., “The Sanctuary of Artemis at Brauron”, *Scientific American* 208-6, 110–122.
- Papantoniou – Michaelides – Dikomitou-Eliadou 2019
Papantoniou, G. – D. Michaelides – M. Dikomitou-Eliadou, “Terracottas in a Domestic Context: The Case of the House of Orpheus in Nea Paphos, Cyprus”, in: G. Papantoniou – D. Michaelides – M. Dikomitou-Eliadou (eds.), *Hellenistic and Roman Terracottas*, Leiden, 7-43.
- Ratté – Commito 2017
Ratté, C. – A. Commito, *The Countryside of Aphrodisias*, Michigan.
- Reynolds 1982
Reynolds, J. M., *Aphrodisias and Rome: Documents from the Excavation of the Theater at Aphrodisias*, London.
- Reynolds 1990
Reynolds, J. M., “Inscriptions and the building of the Temple of Aphrodite,” in: C. Roueché – K. T. Erim (eds.), *Aphrodisias Papers: Recent Work on Architecture and Sculpture*. *Journal of Roman Archaeology Supplement* 1, 37-40.
- Rhomiopoulou 2017
Rhomiopoulou, K., “Akanthos. Figurines from the Coastal Cemetery”, in: P. Adam-Veleni – A. Koukouvou – O. Palli – E. Stefani – E. Zografou (eds.), *Figurines. A Microcosmos of Clay*, Thessaloniki, 87-90.
- Robinson 1931
Robinson, D. M., *Excavations at Olynthus. Part IV. The Terracottas of Olynthus Found in 1928*, Oxford.
- Romano 1995
Romano, I. B., *Gordion II. The Terracotta Figurines and Related Vessels*, Philadelphia.
- Rumscheid 2006
Rumscheid, F., *Die Figürlichen Terrakotten von Priene*, Berlin.
- Pisani 2006
Pisani, M., “The Collection of Terracotta Figurines in the British School at Athens”, *BSA* 101, 269-368.
- Reeder-Williams 1978
Reeder-Williams, E., “Figurine Vases from the Athenian Agora”, *Hesperia* 47-4, 356-401.
- Reinach 1906
Reinach, T., “Inscriptions d'Aphrodisias” *Revue des études Grecques* 19, 205-298.
- Reynolds 1982
Reynolds, J. M., *Aphrodisias and Rome: Documents from the Excavation of the Theater at Aphrodisias*, London.
- Reynolds 1990
Reynolds, J. M., “Inscriptions and the building of the Temple of Aphrodite”, in: C. Roueché – K. T. Erim (eds.), *Aphrodisias Papers: Recent Work on Architecture and Sculpture*, *Journal of Roman*

- Archaeology Supplement 1, 37-40.
- Rhomiopoulou 2017 Rhomiopoulou, K., "Akanthos. Figurines from the Coastal Cemetery", in: P. Adam-Veleni – A. Koukouvou – O. Palli – E. Stefani – E. Zografou (eds.), *Figurines. A Microcosmos of Clay*, Thessaloniki, 87-90.
- Richter 1960 Richter, G. M. A., *Kouroi. Archaic Greek Youths. A Study of the Development of the Kouros Type in Greek Sculpture*. London.
- Ridgway 1970 Ridgway, B. S., *The Severe Style in Greek Sculpture*, Princeton.
- Senff 1993 Senff, R., *Das Apollonheiligtum von Idalion: Architektur und Statuenausstattung eines Zyprischen Heiligtums*. SIMA 94. Jonserd, Åströ.
- Smith 1993 Smith, R. R. R., *Aphrodisias I. The Monument of C. Julius Zoilos*, Mainz.
- Smith – Spalding 1870 Smith, W. – T. Spalding, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Boston.
- Sinn 1977 Sinn, U., *Antike Terrakotten, Kataloge der staatlichen Kunstsammlungen Kassel*, Kassel.
- Sismantoni-Bournias 2015 Sismantoni-Bournias, E., "Enthroned Goddesses from the Sanctuary of Hyria on Naxos", in: A. Muller – E. Laflı – S. Huysecom-Haxhi (eds.), *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine*. Volume 2. *Iconographie et contextes*. Colloque international, 2-6 juin 2007/Izmir, Turquie, Lille, 23-30.
- Thomas 2015 Thomas, R. I., *Naukratis: Greek Terracotta Figures*, London.
- Tolun 2015 Tolun, V., "Terracotta Figurines from the Western Necropolis of Assos", in: *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque romaine*, A. Muller – E. Laflı (eds.), *Les éditions du Septentrion*, Villeneuve d'Ascq, 375-384.
- Töpperwein 1976 Töpperwein, E., *Terrakotten von Pergamon*, Berlin.
- Tuchelt 1970 Tuchelt, K., *Die archaische Skulpturen von Didyma. Beiträge zur Frühgeschichte Plastik in Kleinasien*, *IstForsch* 27, Berlin.
- Tzanavari 2017 Tzanavari, K., "The types of the Tanagra figurines in northern Greece", in: P. Adam-Veleni – A. Koukouvou – O. Palli – E. Stefani – E. Zografou (eds.), *Figurines. A Microcosmos of Clay*, Thessaloniki, 153-157.
- Vassilipou – Skoumi – Nassiotti 2015 Vassilipou, V. – N. Skoumi – E. Nassiotti, 2015, "Aphrodite Figurines from the Sanctuary of Nymph Kronia" at Mount Helicon", in: A. Muller – E. Laflı (eds.), *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine II*, *Iconographie et contextes*, Septentrion, 473-480.
- Vermeule 1966 Vermeule, C., "Small Sculptures in the Museum of Fine Arts", *CIJ* 62/3, 97-113.
- Von Graeve 2008 von Graeve, V., "2006 Yılı Milet Çalışmaları", *KST* 29/3, 343-360.

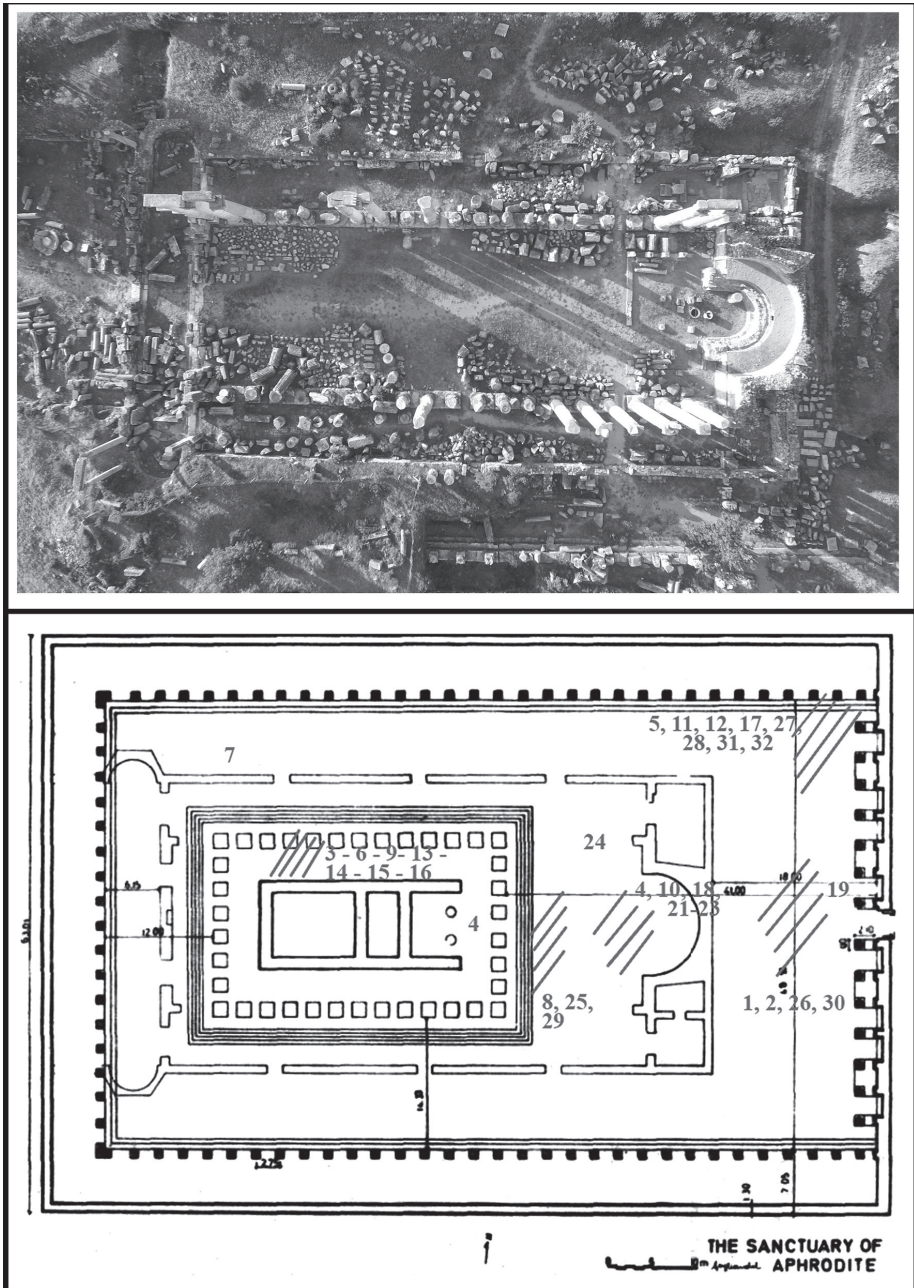

Fig. 1 The aerial photo of the Sanctuary of Aphrodite and possible find spot of the figurines on the plan. The plan in Fig.1 is from Doruk 1990 and has been modified. "

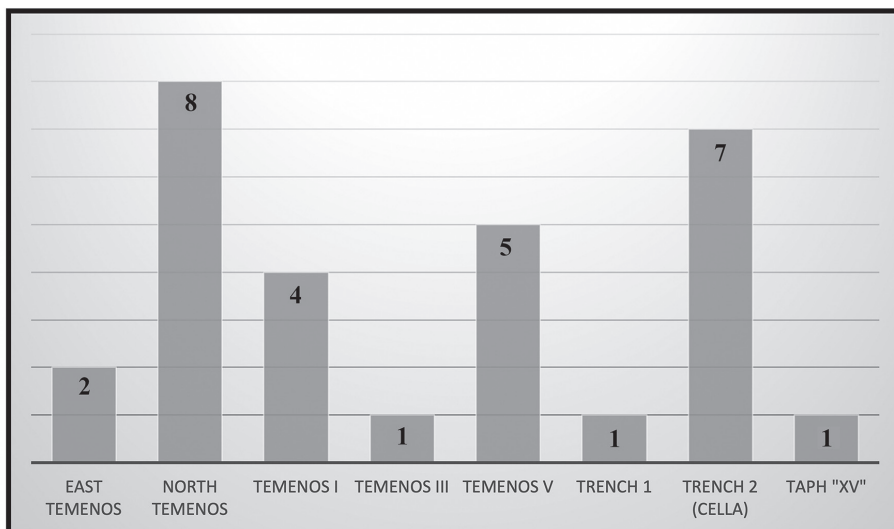

Fig. 2 The distribution of the figurines according to the trenches at the sanctuary.

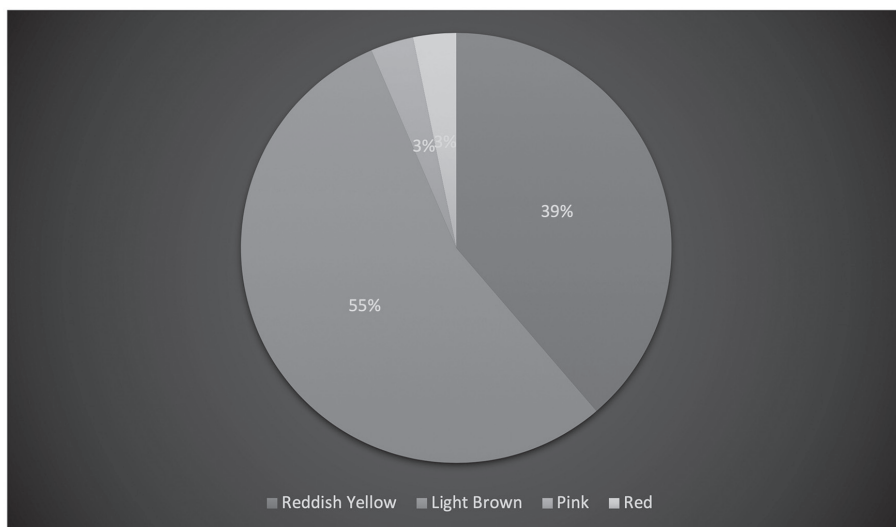

Fig. 3 Clay of the figurines. The colours are identified according to Munsell Soil-Color Charts.

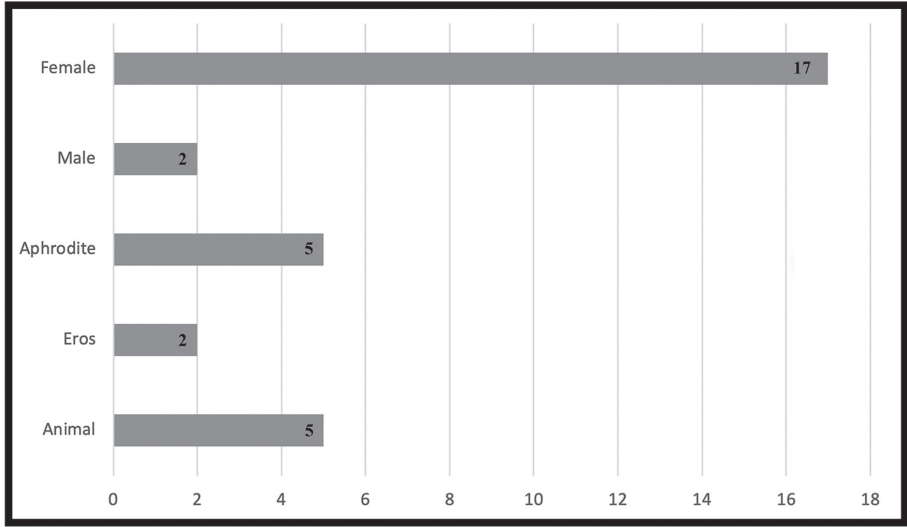

Fig. 4 The types of the figurines of the Sanctuary of Aphrodite.

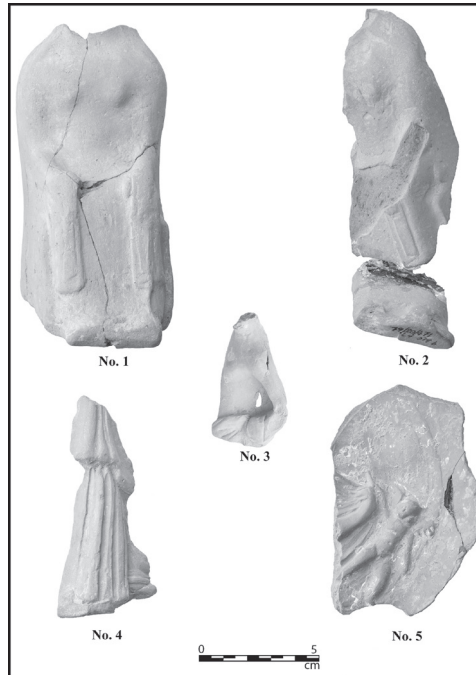

Fig. 5 Female Figurines and Aphrodite-Eros group.

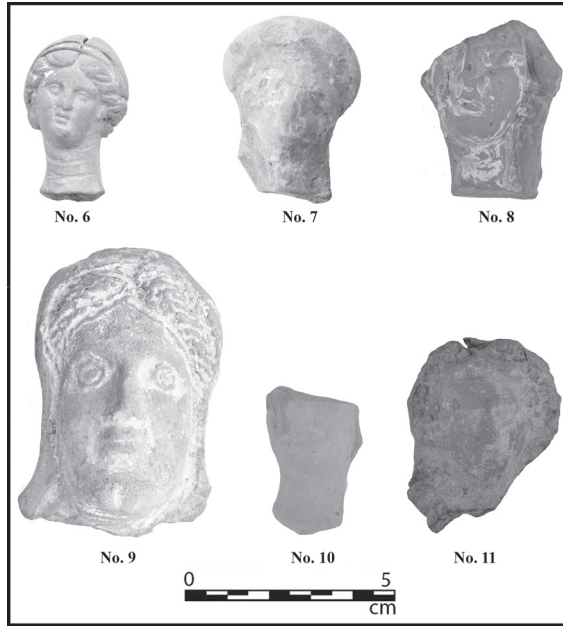

Fig. 6 Female Heads.

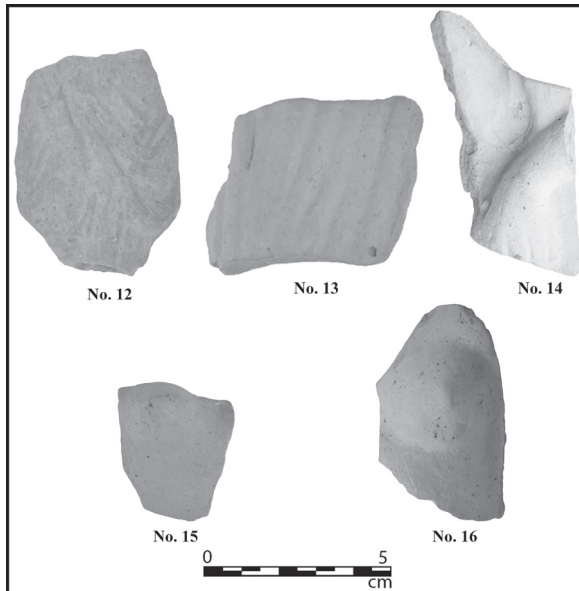

Fig. 7 Female Drapery Fragments.

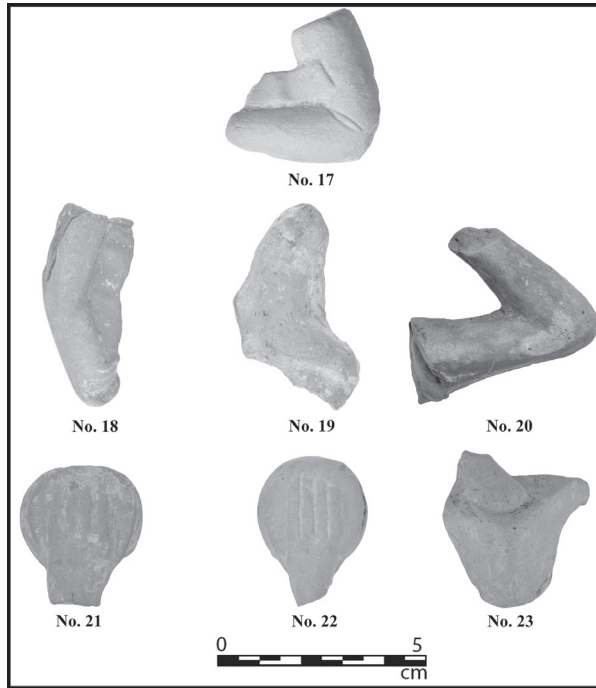

Fig. 8 Several fragments of female figurines.

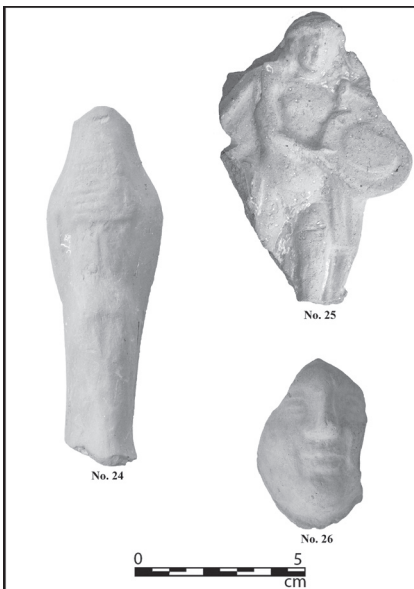

Fig. 9 Male figurines.

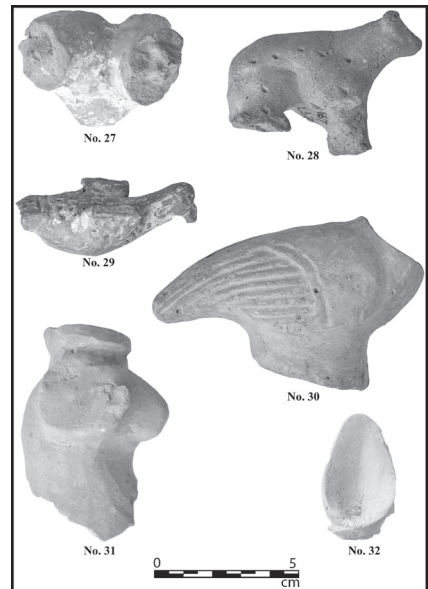

Fig. 10 Animal figurines.

A YOUNG DIONYSOS-SATYR GROUP FROM AKKALE (ROUGH CILICIA)

Ahmet MÖREL *

ÖZ

Akkale'den (Dağlık Kilikia) Bir Genç Dionysos-Satyr Grubu

Bu makalede, Doğu Dağlık Kilikia Bölgesinin doğu sınırında yer alan Akkale Liman yerleşiminden ele geçen bir baş ile alt gövdenin ikonografik olarak anlaşılandırılması ve stilistik tarihlendirilmesi yapılmaktadır. Yerleşimin içinde bulunduğu alan Doğu Dağlık Kilikia bölgesinin doğudaki doğal sınırını oluşturan Lamos (Limonlu) nehrine yakın konumu ile dikkat çeker. Yerleşim hem ekonomik hem de stratejik açıdan önemli bir noktada yer almaktadır. Antik liman yerleşiminde Mersin Müze Müdürlüğü ve Mersin Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından yürütülen temizlik ve kurtarma kazıları sırasında yeni verilere de ulaşılmıştır. Söz konusu çalışmalar sırasında ele geçen genç Dionysos-Satyr heykel grubuna ait bir baş ve bir torso çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Heykelin alt vücut torso bölümü 2017 yılı çalışmalarında deniz fenerinin giriş kapısının önünde, baş bölümü ise 2018 yılı çalışmalarında han yapısının ön bölümünde giriş kapısına yakın bir konumda ele geçmiştir. İkonografik olarak Woburn Abbey tipine geri giden ve Hadrianus ve Erken Antoninuslar Dönemlerinde karşılaşılan klasik yeni yaratısının bir örneği olarak değerlendirilen heykel grubu aynı zamanda Geç Antik Dönem'de sevilerek kullanılmaya devam eden politeist inancın bir tanrısına yaklaşımın Doğu Dağlık Kilikia Bölgesindeki durumunu ortaya koyması açısından da önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Cilicia, Akkale, Roma Heykeli, Dionysos-Satyr, Geç Antik.

ABSTRACT

In this article an iconographic interpretation and stylistic dating are proposed of the head and lower body of a marble statue group found at the Akkale Port settlement, situated on the eastern border of the region of East Rough Cilicia. The area in which the settlement is located is remarkable for its location close to the Lamos (Limonlu) river, which forms the natural border of Eastern Rough Cilicia to the east. The harbour

* Dr. Öğr. Üyesi Ahmet MÖREL, Süleyman Demirel University, East Campus, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, 32260 Çünür - Isparta/TR. E-posta: ahmetmrl@yahoo.co.uk. Orcid No: 0000-0002-3051-9626.

settlement of Akkale is an important location within this region, both economically and strategically. During the cleaning and rescue excavations carried out at the ancient settlement by the Directorate of the Mersin Archaeological Museum and the Archaeology Department of Mersin University some interesting finds were made. A marble head and a torso belonging to a young Dionysos-Satyr sculpture group uncovered during these works constitute the main subject of this study. The lower torso of the statue was found in front of the entrance door of the lighthouse in 2017, while the head was found in 2018 in front of the local inn, close to its entrance door. The sculpture group, which can iconographically be identified as a classicistic variant of the Woburn Abbey type commonly encountered during the Hadrianic and Early Antonine Periods, also sheds light on the status of the polytheistic god in the region of Eastern Rough Cilicia during Late Antiquity.

Keywords: Rough Cilicia, Akkale, Roman Sculpture, Dionysos-Satyr, Late Antiquity.

Introduction

The settlement of Akkale is located within the borders of the Erdemli district in the province of Mersin. The area in which the settlement is situated attracts attention with its location close to the Lamos (Limonlu) river, which forms the eastern natural border of Eastern Rough Cilicia¹. Akkale itself is located at an economically and strategically important point within this region (fig.1).

Several publications by 19th and 20th century researchers deal with the Akkale settlement². However, recent studies have shown that it stands out as an important Late Antique harbour settlement with well-preserved structures³. The latter included an inn, a lighthouse that was built at the same time as the inn, a domed monumental tomb with three floors, a bath building and two big cisterns connected with the latter, a church, a wine press, an olive oil workshop, and many warehouses⁴ (fig. 2).

1 The boundaries of Cilicia in ancient times were defined by the 1st century BC geographer Strabo. In the eastern part of the Rough Cilicia, which is limited by Pompeiopolis to the east and Korakesion in the west, the section between the Lamos (Limonlu) and Kalykadnos (Göksu) rivers is referred to as the Olba Territorium. As a geographically central location it was the center of administrative and religious administration of a territory between the two rivers (Strabon XIV.5.10; Durugönül 1998, 69; Durugönül 2004, 27). This area is referred to by different names in different periods. During the Roman period, it was located within the borders of the Provincia Cilicia and in the Late Antiquity it became part of the province of Isauria (Bickerman 1947, 355; Jones 1983, 208; Kaya 2005, 19; Sayar 1999, 211; Hild – Hellenkemper 1990, 34).

2 Beaufort 1818; Irby – Mangles 1823; de Laborde 1838; Langlois 1861; Bent 1891; Alishan 1899; Ramsay – Bell 1909, 471; Feld 1965; MacKay 1968; Eyice 1981; Hild – Hellenkemper 1990; Furlan 2003.

3 The Akkale settlement is part of the rural settlement pattern in the region. For the rural settlement pattern in the region see Aydınöglü 2010; Aydınöglü – Çakmak 2011, 80-84; Aydınöglü 2013, 73 sqq.; Mörel 2014.

4 For a more detailed description of the Akkale settlement see Mörel 2017, 96 sqq.

During the excavations at the settlement⁵, a marble torso was found in front of the entrance door of the lighthouse in 2017, and a marble head was found near the entrance door in the front part of the inn structure in 2018 (fig. 3). This head and torso, which are suggested to belong to a statue group representing a young Dionysos and Satyr, are the subject of this study. In this article the head and torso will be stylistically examined and dating suggestions will be made in the light of similar examples. Opinions about the use of this “Dionysos and Satyr” statue type in Late Antiquity will be evaluated and the function of the statue group in Akkale will be discussed.

Description of Head and Torso

The head of the marble statue is 0.20 m wide and 0.22 m high, and is broken off from the part where the neck crosses over to the shoulder. It represents the head of a youthful male figure, which is slightly turned to the left and has a thoughtful expression (fig. 4). His long hair is parted in the middle. The upper front part of the head is crowned by diagonally arranged grapes and ivy berries falling on both sides of the head. Bunches of grapes end at the level of the ears on both sides of the head and a vine leaf is placed on top of them (fig. 5-6). The strands of curly hair that hang down from the bunches of grapes on both sides of the head come out of the hair in the nape and fall to the shoulders. Although the shoulder part is not preserved, it was observed that the curls of hair in the nape continued towards the shoulders. This proves also the presence of hair falling on the shoulders in this iconographical type. The deep drill marks in the bunches of grapes are also noteworthy. On top of the head, the hair is parted in the middle (fig. 7). In this part, the channel separating the hair from the middle can be seen. The hair takes the form of smooth but unsymmetrical waves and is combed sideways. Ivy branches and leaves of the wreath can be seen between the top and the side of the head. The hair is tied in the shape of a bun decorated with ivy leaves at the back of the neck. The extremities of the ivy leaves here face upwards. The forehead is very narrow and the hair on the forehead is left unworked. The eyebrows are rendered in a narrow fashion. The upper eyelid is thickly worked, while the lower eyelid is relatively thin. Tear ducts can be seen in both eyes. The right tear duct was left deeper than the left one. The face has an oval shape towards the chin. The nose is broken off and lines of the fracture are very sharp. These sharp lines indicate that the sculpture was repaired after the nose got damaged. The deep and flattened lines in particular indicate that the nose was deliberately recarved during the repair process after the fracture. The crack in the middle part of the upper lip must have occurred at the time when the nose was first fractured, and may have been caused by the same blow that damaged the nose (fig. 4). The lip part has very smooth transitions. The upper lip is thinner than the lower lip. The depth of the folds in the corners of the mouth differs as did that of the tear ducts: the left corner was carved deeper than the right one. Folds

5 Since 2017 the excavations at the ancient harbour settlement of Akkale are continuing under the auspices of the Mersin Archaeological Museum Directorate and with the scientific collaboration of Associate Professor Ümit Aydınoğlu of Mersin University. A monograph that will present the results of these excavations is forthcoming.

of the cheek and the transition from the jaw to the neck are also indicated.

The height of the lower torso is 0.39 m and its width is 0.25 m. The navel of the torso, broken at the level of the waist, can be seen. The navel was left in the shape of a hollow and not further sculpturally elaborated. The right leg was broken off just above the knee level while the left leg was broken off a bit higher compared to the right one. The area between the legs is not fully worked. The torso is turned towards the right. The genitals were deliberately cut off or broken (fig. 8a-8b). Transitions in the groin have straight and hard lines. At the back of the torso, three fingers and part of an index finger can be seen as part of a hand holding the waist (fig. 9a-9b). Traces of the arm – now missing – can be observed over the hip. The knuckles and nails of the fingers were left without details. The hip section has rounded lines and the posture to the right is also rendered in this area. The depth of the hip line is shallow and has hard transitions and straight lines. The opening between the legs is not fully sculpted in the proximal part of the upper leg.

Evaluation

From an iconographical point of view, the statue of Dionysos from Akkale can be described as young and beardless. This type of beardless Dionysos (Bacchus) is used in depictions of revelry in the company of satyrs and Pan as part of Dionysiac (Bacchanal) festivals and processions. As such, the god is frequently represented drunk, supported by a satyr or Pan. This iconography can be found in various categories of material culture, ranging from figurines made of different materials, over vase paintings, to figures on the handles of metal containers⁶. There are numerous iconographic parallels for this type, yet the statue groups dated to the end of the 2nd century AD and exhibited at the Vatican Museum⁷ and at the National Museum of Rome under the name of Ludovisi Dionysos⁸, are among the most similar examples.

At the same time, the sculptures found in the corner *aediculae*⁹ of the Antonine Nymphaeum in Sagalassos, currently on display at the Burdur Museum, are also very similar to our example. Based on local numismatic¹⁰ and stylistic evidence¹¹, the examples from Sagalassos should be dated to the reign of Marcus Aurelius (AD 161-180). The example of the Faustina Baths in Miletus¹² and the “Dionysos and Satyr”

6 Pochmarski 1990, Pl. 29. 55. 62. 63 sqq; LIMC 1986, No. 124.

7 Amelung 1903, 704-706 Pl. 75, 588.

8 Venetucci 1938, 84-90; Pochmarski 1990, 200, 205 P27-P28.

9 Waelkens et al. 1997, 136-162; Waelkens et al. 2000, 268-279. Fig. 71; Jacobs 2010, 270-271; Talloen – Poblome 2019, 414 Fig. 2.

10 Levante – Weiss 1994, No. 1774.

11 It has been suggested that the statue of the Dionysos and Satyr group should be dated to the reign of Marcus Aurelius since it was depicted on local bronze coins minted under this emperor (Talloen – Poblome 2019, 414).

12 Dally et al. 2011, 97; Neugebauer – Wiegand 1928, 118-121.

group in the Mithraeum in London¹³ dated to the 4th century AD, also display the same iconographic characteristics as the Akkale statue group.

It is known that instances of the Dionysos type similar to the one from Akkale were popular in the region of Rough Cilicia. In addition to the statues of Dionysos and Pan exhibited at the Silifke Archaeological Museum¹⁴, two torsos of Dionysos and a statue of Dionysos and Pan recovered from the excavations at Soloi-Pompeiopolis¹⁵ resemble the iconography of the Akkale example¹⁶. The Akkale statue differs iconographically from these examples with the posture of its right arm. Unlike the sculptures listed above, the Akkale example displays no signs of a right arm resting on top of the head of Dionysos.

There are parallels for the head part as well. Heads from Salamis¹⁷, Basel Museum¹⁸, Pergamon¹⁹, as well as the head of Dionysos in the Howard Castle collection²⁰ all display similarities with the Akkale example. The head of the Howard Castle collection in particular is suggested to be a classicistic recreation of late 4th century BC examples, which was made in the middle of the 2nd century AD²¹. Similarly, such examples go back to the Woburn Abbey type, as E. Berger already emphasized, and S. Durugönül stated that such copies and variations (*Freie Nachbildung*) encountered in the Hadrianic and Early Antonine Periods can be qualified as "classicistic recreations" (*Klassistische Neuschöpfung*)²².

As also proposed by S. Durugönül for the "second Dionysos torso" of the Silifke Archaeological Museum²³, the workmanship of the head part and the schematized

13 Toynbee 1986, 41, 62.

14 Durugönül 2011, 287-290 Fig. 6-11.

15 Tulunay 2004, 25.

16 Compared to the (now missing) satyr of the Akkale statue, the satyr statue found in Soloi will have been smaller, but iconographically they were similar (Tulunay 2004, Fig. 6).

17 Karageorghis – Vermeule 1964, 36-37.

18 Schefold 1952, 94 Fig. 36.

19 Winter 1908, 357 Fig. 457 Pl. 34 S4.

20 Michaelis 1882, 328 Cat. No. 23; Borg – Hesberg-Linfert 2005, 60 Cat. no. 21 Pl. 21, 3-4.

21 Borg – Hesberg-Linfert 2005, 60.

22 Durugönül 2011, 289.

23 The similarities between the unprovenanced piece kept at the Silifke Archaeological Museum, designated as a "second torso" by S. Durugönül (Durugönül 2011, 281) and the finds from Akkale are remarkable, both in workmanship and in dimensions. The height of the "second torso" is 0.46m and its width 0.36m; the torso from Akkale is 0.39m high and 0.25m wide. In addition, the fracture of the upper torso from the Silifke Museum and the fracture of the lower torso from Akkale give the impression that these two pieces fit. Together with the similarities in dimensions and workmanship, it suggests that the three pieces may belong to a single group of sculptures. Especially the undetailed elaboration is a matter that unites all three pieces. Because the head and lower torso excavated at the Akkale settlement are kept at the Mersin Museum while the upper torso is present in the Silifke Museum, it was not possible to bring the pieces physically together. Therefore, it was not possible to corroborate the hypothesis of a single statue group. It is hoped that in the future it will be possible to determine whether all three pieces belong to a single statue.

stance of the lower torso of the Akkale statue bring to mind the idea that these artefacts were local products, made by sculptors from Cilicia²⁴. Similar instances from the Cilicia region and the “second torso” cited above are dated to the 2nd century AD by S. Durugönül. She argued that the Cilician examples should be dated to the Hadrianic-Antonine Period due to the fact that they were rendered without any detailing of the musculature and because of their general feminine appearance²⁵. Consequently, the “Dionysos and Satyr” group from Akkale should be also dated to the 2nd century AD. It would be appropriate to treat it as an example of the “classicistic recreation” of the Hadrianic-Antonine Period.

The head and lower body excavated at Akkale must have been displayed in the Late Antique settlement in a second phase of use. Although there are many buildings in the settlement, it would be appropriate to suggest that the “Young Dionysos and Satyr” group was displayed in the *frigidarium* or *apoditerium* sections of the local bathhouse²⁶. The presence of similar “Dionysos and Satyr” groups in the Antonine Nymphaeum at Sagalassos and in the Faustina baths of Miletus supports this idea. The iconography of the “Young Dionysos and Satyr” statue group was clearly used in water-related structures and thus suitable for a bath building.

Research at the site indicates that the Akkale settlement was inhabited extensively during Late Antiquity. It is noteworthy that the young Dionysos-Satyr sculpture group, representing a polytheistic god, was used in a Late Antique building, at a time when Christianity became widespread in the region. As I. Jacobs²⁷, Hernandez de la Fuente²⁸ and Olszewsk²⁹ stressed, after Christianity became the official religion of the Roman Empire, Dionysos was a deity who enjoyed popularity for a longer time in Late Antiquity in comparison to other polytheistic deities, partly due to the similarities of his character with Jesus. However, it has been suggested that the statues of polytheistic gods reused in the Late Antiquity were adapted to the contemporary norms of sexuality and morality, especially by eliminating genitals³⁰. It has been noted, for example, that the sexual organs of the gods and goddesses represented by sculptures at the Sebasteion of Aphrodisias³¹ and in the Faustina baths at Miletos³² were deliberately broken. Similarly, in the ancient city of Cremna, it is known that in the local bath building designated as the “Q” structure, statues of polytheistic gods were gathered from all over the city and displayed there during the Late Antique period³³. Especially

24 Durugönül 2011, 290.

25 Durugönül 2011, 290; Berger 1990, 345-350; Pochmarski 1990, 208.

26 Mörel 2017, 102.

27 Jacobs 2010, 2.

28 Hernandez De la Fuente 2013, 466-467.

29 Olszewski 2013, 207-240.

30 Talloen – Poblome 2019, 418; Smith 2012, 283-326.

31 Smith 2012, 306.

32 Dally et al. 2011, 98.

33 Horsley 1987, 87-90.

on the reliefs of the Sebasteion of Aphrodisias, not only those of Dionysos, Nymphs and Satyrs, but also the genital parts of the Emperor Claudius, Empress Livia and mythological figures such as the Three Graces, Achilles and Penthesilea were deliberately damaged³⁴. The traces of such deliberate fracture of the sexual organs in the Akkale statue group add support to our opinion that the “Dionysos and Satyr” group was displayed in the bath building during the Late Antique Period.

Because the sculpture group dated to the Hadrianic - Early Antonine Period is displayed in a building dated to the Late Antique Period, we believe that its first place of display was not at Akkale. This is supported by the predominantly Late Antique occupation of the settlement. Moreover, compared to the coastal cities of Soloi, Seleukeia ad Kalykadnos, Elaiussa Sebaste and Korykos in Eastern Rough Cilicia, as well as the big inland cities such as Diocaesarea, Akkale does not have a character that can claim a status beyond that of a small harbour settlement. Although the marble statue group was probably a local product in view of its craftsmanship, it would be normal to expect that the site where it was first displayed would have had an urban character, given that the region is poor in terms of natural marble deposits and was therefore dependent on imports. Consequently, it should be considered that the sculpture group was brought to the bath building of Akkale from a neighbouring city such as Elaiussa Sebaste, Korykos or Soloi which are close to the harbour settlement. While it seems less likely that the statue group was brought to Akkale from the ancient city of Diocaesarea, due to its greater distance from the harbour settlement, this possibility too should not be ignored³⁵.

The number of Dionysos statues in Eastern Rough Cilicia is remarkable. Although the five Dionysos statues kept at the Silifke Museum³⁶ and the Akkale examples do not all display similar iconographies, they indicate that Dionysos was a commonly worshipped or they do point to his popularity in the region. Furthermore, the fact that Dionysos was depicted on the coins of Seleukeia ad Kalykadnos³⁷ and Elaiussa Sebaste³⁸ in the period starting from the last quarter of the 2nd century AD and conti-

34 Smith 2012, 306-315, Fig. 13.15-16a-b-17-18-19a-20a-b.

35 When considering the structure of the nymphaeum in the ancient city of Diocaesarea, this possibility can make sense. The niches of the Diocaesarea nymphaeum (Özbay 1998, 126) are relatively small in size and are suitable for exhibiting statues whose overall height do not exceed 1.50m, like the “Dionysos and Satyr” group from Akkale. The original phase of the nymphaeum is dated to the middle of the 1st century AD, but when considering the repairs of the nymphaeum in the late 2nd, late 4th and after the early 5th centuries AD, there is the possibility that the statue group from Akkale was displayed here in the late 2nd century AD (Hild – Hellenkemper 1990, 239-240; Dorl-Klingenschmid 2001, 178; Wannagat 2005, 145-149; Richard 2012, 135, 162, 265; Murphy 2016, 90). The relatively small size of the statue group should also allow it to be transported over a greater distance.

36 Durugönül 2011, 288 sqq.; Tepebaş – Durugönül 2013, 63-66 Cat. No. 24-27, 68 Cat. No. 30.

37 Dionysos is represented between AD 211 and 235 on the reverse side of the coins of Seleukeia ad Kalykadnos minted during the reigns of Caracalla (211-217 AD), Macrinus (217-218 AD) and Severus Alexander (222-235 AD) (Ziegler, 1988: Cat. No. 438-441, 443, 457).

38 The earliest coinage from Elaiussa Sebaste depicting Dionysos is dated to the reign of Commodus (172-192 AD) (Ziegler, 1988, Cat. No: 572). Representations of the god together with a panther can be seen

ning until the middle of the 3rd century shows that the number of representations of Dionysos increased in the region during the Roman Imperial Period. There are also several votive and honorary inscriptions in which the name of Dionysos is mentioned; they were recovered from the cities of Diocaesarea³⁹ and Seleukeia ad Kalykadnos⁴⁰. The fact that Dionysos was mentioned together with the name of Marcus Aurelius⁴¹ in the honorary inscription on a statue base from the city of Diocaesarea, is another important indication for the worship of Dionysos during the Roman Imperial Period. Also the five Dionysos statues kept at the Silifke Museum and the Akkale example dated to the 2nd century AD coincide with this. Considering the archaeological indications for a very intensive wine production which played an important role in the economy of the region⁴², it is only natural for Dionysos to have received such worship in the region as he was the god associated with fertility and viticulture⁴³.

on the reverse sides of the Elaiussa Sebaste coins during the reign of Valerianus (253-260 AD) (Ziegler 1988, Cat. No: 578).

39 Hagel – Tomaschitz 1990, 326 OID 9.

40 Hagel – Tomaschitz 1990, 358 Sel 62.

41 Hagel – Tomaschitz 1990, 326 OID 12; Hicks 1891, 265, No. 55.

42 Aydınöğlü 2009, 57; Aydınöğlü 2009, 3; Mörel 2014, 153; Aydınöğlü – Mörel 2015, 176-177; Mımaroğlü – Aydınöğlü , 2017 126; Mörel 2017, 104.

43 Seaford 2006, 15-18; Cole 2007, 327-341.

Bibliography and Abbreviations

- Alishan 1899 Alishan, L., *Sissouan on L'Arménie-Cilicie: Description Géographique Et Historique*, Venise.
- Amelung 1903 Amelung, W., *Die Sculpturen des Vaticanischen Museums, Band I*, Berlin.
- Aydinoğlu 2009 Aydinoğlu, Ü., *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*, İstanbul.
- Aydinoğlu 2010 Aydinoğlu, Ü., “The Farms in Rough Cilicia in The Roman and Early Byzantine Period”, *Adalya* 12, 243-282.
- Aydinoğlu – Çakmak 2011 Aydinoğlu, Ü. – Ü. Çakmak, “A Rural Settlement in The Rough Cilicia-Isauria Region: Karakabaklı”, *Adalya* 14, 71-105.
- Aydinoğlu 2013 Aydinoğlu, Ü., “Paslı: Dağlık Kilikia’da Bir Kırsal Yerleşimin Değişim Süreci”, *Olba* 21, 71-100.
- Aydinoğlu – Mörel 2015 Aydinoğlu, Ü. – A. Mörel, “Zeytinyağı Üretim Merkezi Kanytellis”, *Kanytellis – Kanlıdivane: Dağlık Kilikia’da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi* (ed. Ü. Aydinoğlu), İstanbul, 159-190.
- Beaufort 1818 Beaufort, F., *Karamania or a Brief Description of the South Coast of Asia Minor in the Years 1811-1812*, London.
- Bent 1891 Bent, J. T., “A Journey in Cilicia Tracheia”, *The Journal of Hellenistic Studies* 12, 206-224.
- Berger 1990 Berger, E., *Antike Kunstwerke aus der Sammlung Ludwig III, Skulpturen*.
- Bickerman 1947 Bickerman, E. J., “Syria and Cilicia”, *The American Journal of Philology* 68/4, 353-362.
- Borg et al. 2005 Borg B. – H. V. Hesberg – A. Linfert, *Die Antiken Skulpturen in Castle Howard, Monumentis Artis Romanae* 31, Wiesbaden.
- Cole 2007 Cole, S. G., “Finding Dionysos”, *A Companion to Greek Religion* (ed. D. Ogden), Chichester, 327-341.
- Dally et al. 2001 Dally, O. – M. Maischberger – P. I. Schneider – A. Scholl, “The Town Centers of Miletus from Roman Imperial Times to Late Antiquity”, *Archaeology and the Cities of Asia Minor in Late Antiquity* (ed. O. Dally – C. Ratté), Michigan, 81-102.
- De Laborde 1838 De Laborde, L., *Voyage De L'Asie Mineure*, Paris.
- Dorl-Klingenschmid 2001 Dorl-Klingenschmid, C., *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten. Funktion im Kontext, Studien zur antiken Stadt* 7, München.
- Durugönül 1998 Durugönül, S., “Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien, Eine Untersuchung zu den Archäologischen Hinterlassenschaften im Olbischen Territorium”, *Asia Minor Studien* 28, Bonn.

- Durugönül 2004 Durugönül, S., “Krallar Rahipler ve Korsanlar, Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eskiçağ’da Mersin Bölgesi”, Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin (ed. F. Özdem), Mersin, 27-53.
- Durugönül 2011 Durugönül, S., “Silifke Müzesi’nden Dionysos-Pan Heykeli ve İki Torso”, Adalya 14, 287-296.
- Eyice 1981 Eyice, S., “Elaiussa Sebaste=Ayaş Yakınlarındaki Akkale”, VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, 865-886.
- Feld 1965 Feld, O., “Beobachtungen an Spätantiken und Frühchristlichen Bauten in Kilikien”, Römische Quartalschrift 60, 131-143.
- Furlan 2003 Furlan, I., “Illo E Le Epigrafi Relative Alla Sua Tenuta di Akkale”, EPKOΣ: Studi in Onore di Franco Sartori (ed. F. Sartori), 109-112.
- Hagel – Tomaschitz 1998
Hagel, S. – K. Tomaschitz, Repertorium der Westkilikischen Inschriften, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris Band 22, Wien.
- Hernandez de la Fuente 2013
Hernandez de la Fuente, D., “Parallels between Dionysos and Christ in Late Antiquity: Miraculous healings in Nonnus’ Dionysiaca”, Redefining Dionysos (ed. A. Bernabé – M. Herrero de Jauregui – A. I. Jiménez San Cristobal – R. Martin Hernandez), Berlin, 464-487.
- Hicks 1891 Hicks, J., “Inscriptions From Western Cilicia”, The Journal Of Hellenistic Studies 12, 225-273.
- Hild – Hellenkemper 1990
Hild, E. – H. Hellenkemper, Kilikien und Isaurien, TIB5, Wien.
- Horsley 1987 Horsley, G. H. R., “The Inscriptions from the So-Called “Library” at Cremna”, Anatolian Studies 37, 49-80.
- Irby – Mangles 1823 Irby, Ch. L. – J. Mangles, Travels in Egypt and Nubia, Syria and Asia Minor During The Years 1817-1818, London.
- Jones 1983 Jones, A. H. M., The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford.
- Jacobs 2010 Jacobs, I., “Production to Destruction? Pagan and Mythological Statuary in Asia Minor”, AJA 114/2, 267-303.
- Kaya 2005 Kaya, M. A., “Anadolu’daki Roma Eyaletleri: Sınırları ve Roma Yönetimi”, TAD 24, 11-30.
- Karageorghis – Vermeule 1964
Karageorghis, V. – C. C. Vermeule, Sculptures from Salamis I, Nicosia.
- Langlois 1861 Langlois, V., Voyage dans La Cilicie, Paris.
- Levante – Weiss 1994 Levante, E. – P. Weiss, Syllogue Nummorum Graecorum France 3. Cabinet des Médailles. Pamphylic, Pisidie, Lycaonie, Galatie, Zurich.
- Mackay 1968 Mackay, T. S., Olba in Rough Cilicia, Ann Arbor.
- Michaelis 1882 Michaelis, A., Ancient Marbles in Great Britain, Cambridge.
- Mimaroglu – Aydınoğlu 2017

- Mimaroğlu, S. – Ü. Aydınöglu, “Dağlık Kilikia’da Geç Antik Dönem Kırsal Yerleşim Düzenlemesi: Öküzlü Örneği”, Antik Dönemde Akdeniz’de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri (ed. Ü. Aydınöglu – A. Mörel), Mersin, 122-141.
- Mörel 2014 Mörel, A., “Dağlık Kilikia Bölgesinde (Olba Territoriumu) Özköy Antik Yerleşimi: Tarımsal Organizasyon ve Yerleşim Düzenlemesi”, Regional Studies in Archaeology Symposium Proceedings 4 (ed. D. B. Erciyas – E. Sökmen), 147-171.
- Mörel 2017 Mörel, A., “Doğu Dağlık Kilikia Bölgesi’nde (Isauria) Bir Liman Yerleşimi: Akkale”, Antik Dönemde Akdeniz’de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri (ed. Ü. Aydınöglu – A. Mörel), Mersin, 95-121.
- Murphy 2016 Murphy, D., “The Ancient Aquaeduct of Diocaesarea in the Olbian Territory of Southern Turkey”, De Aquaeductu Atque Aqua Urbium Lyciae Pamphyliae Pisidiae, The Legacy of Sextus Julius Frontinus (ed. G. Wiplinger), Tagungsband des Internationalen Frontinus-Symposiums Antalya, 31. Oktober – 9. November 2019, 85-91.
- Neugebaue – Wiegand 1928 Neugebauer, K. A. – T. Wiegand, “Die Faustinathermen. Die Skulpturen”, Milet I, 9, Thermen und Palaestren (ed. A. Von Gerkan – F. Kirschen), Berlin, 97-125.
- Talloon – Poblome 2019 Talloon, P. – J. Poblome, “The Age of Specialization. Dionysus and the Production of Wine in Late Antiquity: A View From Sagalassos (SW Turkey)”, Olba 27, 411-440.
- Pochmarski 1990 Pochmarski, E., Dionysische Gruppen: Eine Typologische Untersuchungen Zur Geschichte Der Stutzmotivs, Wien.
- Ramsay – Bell 1909 Ramsay, M. W. – L. G. Bell, The Thousand and one Churches, London.
- Richard 2012 Richard, J., Water for the City, Fountains for the People: Monumental Fountains in the Roman East : An Archaeological Study of Water Management, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 9, Brepols.
- Sayar 1999 Sayar, M. H., “Antik Kilikya’da Şehirleşme”, Türk Tarih Kongresi XII/1, 193-216.
- Schefold 1952 Schefold, K., “Der Basler Dionysos”, ÖJH 39, 93-100.
- Seaford 2006 Seaford, R., Dionysos, Gods and Heroes of the Ancient World, London
- Smith 2012 Smith, R. R. R., “Defacing the Gods at Aphrodisias”, Historical and Religious Memory in the Ancient World (ed. B. Dignas – R. R. R. Smith), 283-326, Oxford.
- Strabon 1987 Strabon, Geografika XII-XIII-XIV (trans. A. Pekman), İstanbul.
- Tepebaş – Durugönül 2013 Tepebaş, U. – S. Durugönül, “Arkaik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlık Eserlerinin Kataloğu ve Değerlendirmesi”, Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltıraşlık ve Mimari Plastik Eserler (ed. S. Durugönül), İstanbul, 35-153.

- Olszewski 2013 Olszewski, M. T., "The iconographic programme of the Cyprus mosaic from the House of Aion reinterpreted as an anti-Christian polemic", Et in Arcadia ego. Studia memoriae professoris Thomae Mikocki dicata (ed. V. Dobrowolski), Warsaw, 207-240.
- Toynbee 1986 Toynbee, J. M. C., The Roman Art Treasures from the Temple of Mithras, London.
- Tulunay 2005 Tulunay, E., "Soloi Pompeiopolis Heykelleri (2000-2003)", AST 22/2, 23-30.
- Venetucci 1983 Venetucci, B. P., Museo Nazionale Romano. Le Sculture Vol. I.4 (ed. Antonio Giuliano), Roma, 84-90.
- Ziegler 1988 Ziegler, R., Münzen Kilikiens aus Kleineren Deutschen Sammlungen, Vestiga Bd. 42, München.
- Waelkens et al. 1997 Waelkens, M. – M. Waelkens – E. Paulissen – H. Vanhaverbeke – I. Öztürk – B. De Cupere – H. A. Ekinci – P. M. Vermeersch – J. Poblome – R. Degeest, "The 1994 and 1995 Excavation Seasons at Sagalassos", Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995 (ed. M. Waelkens – J. Poblome), Leuven, 103-216.
- Waelkens et al. 2000 Waelkens, M. – H. Vanhaverbeke – E. Paulissen – V. Hannelore – J. Reyniers – J. Poblome – W. Viaene – J. Deckers – B. Decupere – W. Van Neer – H. A. Ekinci – M. Erbay, "The 1996 and 1997 Excavation Seasons at Sagalassos", Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997 (ed. M. Waelkens – L. Loots), Leuven, 217-398.
- Wannagat 2005 Wannagat, D., "Neue Forschungen in Uzuncaburç 2001-2004. Das Zeus-Olbios Heiligtum und die Stadt Diokaisareia", AA 2005/1, 117-165.
- Winter 1908 Winter, F., Altertümer von Pergamon (Band VII, Tafeln): Die Skulpturen mit Ausnahme der Altarreliefs, Berlin.

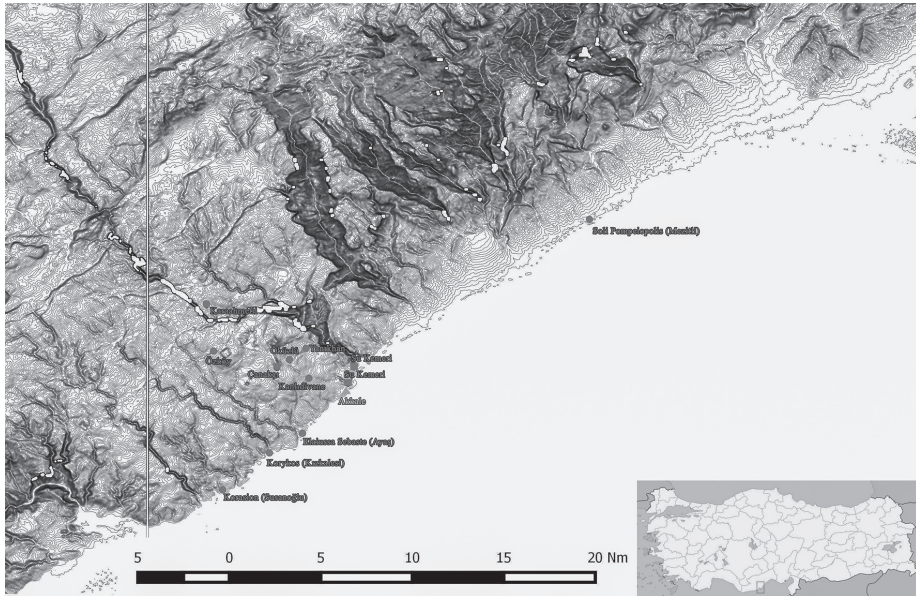

Fig. 1 Location of the Akkale Settlement (Source: Mörel 2017, Fig. 1.)

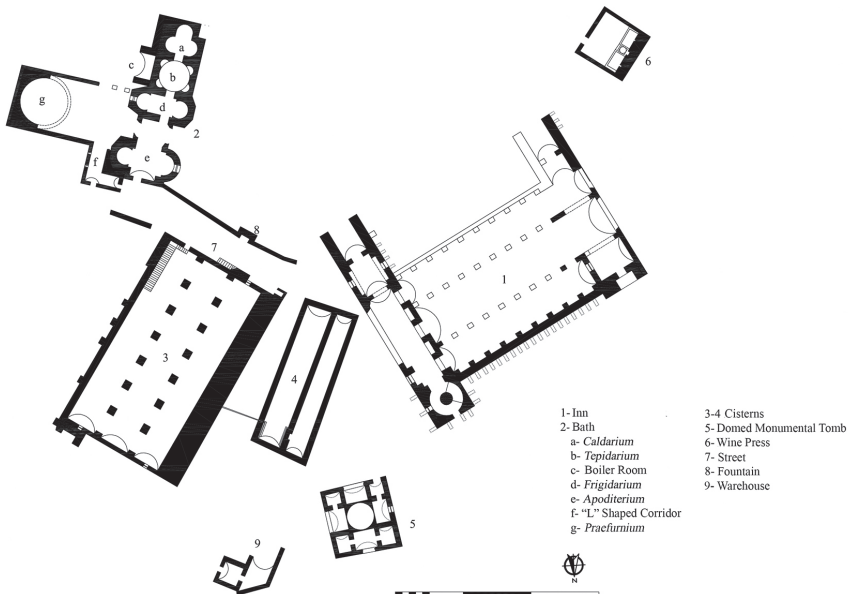

Fig. 2 Plan of the Akkale Settlement (Source: Mörel 2017, Fig.2.)

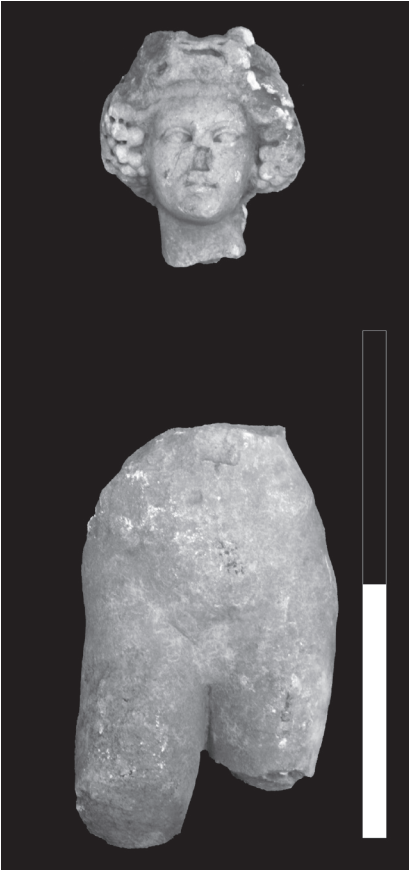

Fig. 3 Head and Lower Torso of Dionysos

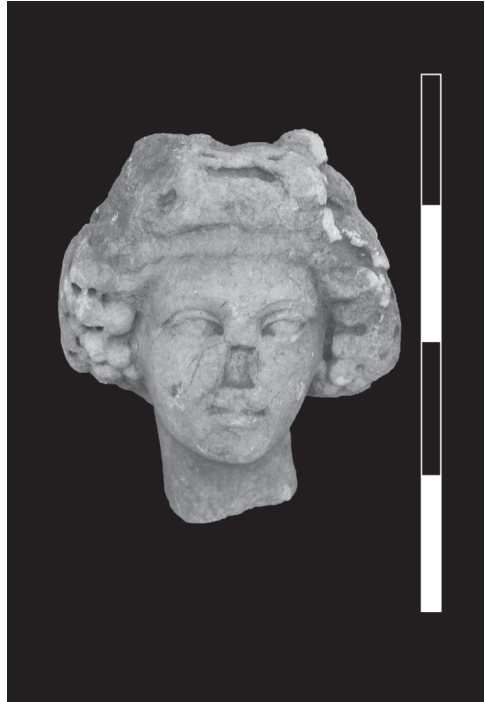

Fig. 4 Head of Dionysos - Frontal View

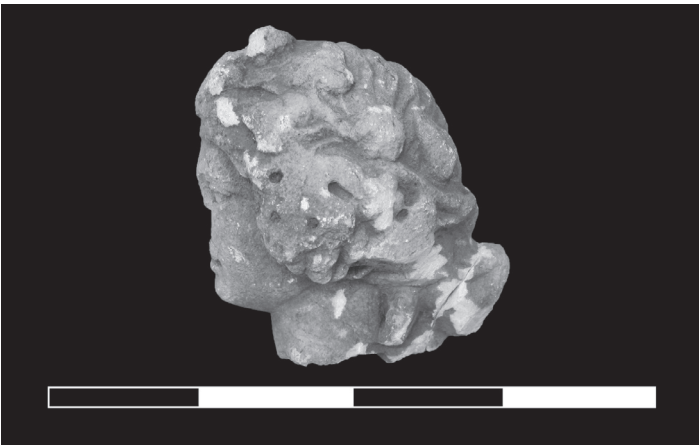

Fig. 5 Head of Dionysos - Left View

Fig. 6 Head of Dionysos - Right View

Fig. 7 Head of Dionysos - Top View

Fig. 8a Lower Torso of Dionysos - Frontal View

Fig. 8b Lower Torso of Dionysos - Right View

Fig. 9a Lower Torso of Dionysos - Left View

Fig. 9b Lower Torso of Dionysos - Back View

TARSUS HİTERLANDI'NDAN BÜSTLÜ BİR LAHİT

Ulus TEPEBAŞ *

ABSTRACT

A Sarcophagus with Busts from the Hinterland of Tarsus

The sarcophagus considered in this article is located about 30 kms north of the Tarsus city center in Sakızçukuru which is at the district of Sıraköy where an ancient settlement has been discovered. There are many houses, workshops and olive - wine production equipments in this settlement. The necropolis is located to the north of the settlement where numerous sarcophagae were found. One of them has a special importance in terms of having busts with a stele on it. The subject of this study is this sarcophagus which has not been discussed in any study yet. Here the description, the typological and iconographical comparisons as well as workshop suggestions will be undertaken. Finally a dating will be proposed by considering the the busts and the form of the sarcophagus.

Keywords: Cilicia, Sakızçukuru, Tarsus, Sarcophagus, Busts.

ÖZ

Tarsus kent merkezinin yaklaşık 30 km kuzeyinde Sıraköy Mahallesi'ne bağlı Sakızçukuru olarak adlandırılan mevkiide bir antik bir yerleşim keşfedilmiştir. Söz konusu yerleşimde çok sayıda konut, atölye, işlik ve üretim donanımları bulunur. Yerleşimin kuzeyinde nekropolisi yer alır. Burada çok sayıda lahit tespit edilmiştir. Bunlardan bir tanesi, üzerinde büstlerin ve bir stelin olması bakımından özel bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın konusunu henüz herhangi bir çalışmada ele alınmamış büstlü lahit oluşturmaktadır. Çalışmada ilk olarak lahitin tanımı yapılmaktadır Tipoloji, ikonografi ve atölye önerilerinin ardından büstlerden ve lahit formundan yola çıkılarak tarihlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kilikia, Sakızçukuru, Tarsus, Lahit, Büst.

* Öğr. Gör. Dr. Ulus TEPEBAŞ, Mersin Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çiftlik-köy 33110 Yenişehir/MERSİN. E-Posta: utepebas@mersin.edu.tr. Orcid No: 0000-0003-4182-9969
Bu çalışmada ele alınan lahit, TC Kültür ve Turizm Bakanlığının izniyle yürütülen "Tarsus Hinterlandı Arkeolojik Yüze Araştırmaları" sırasında keşfedilmiştir. Eseri çalışmam konusunda önerileri için Sayın Doç. Dr. Deniz KAPLAN'a teşekkür ederim. Bu çalışma ebediyete geç ederek aramızdan ayrılan değerli Hocam ve meslektaşım Öğr. Gör. Ceyhun DORA'nın anısına ithaf edilmiştir.

Tarsus Hinterlandı Yüzey Araştırmaları¹ kapsamında gerçekleştirilen incelemeler esnasında, Tarsus'a bağlı Sıraköy Mahallesi'nin Sakızçukuru olarak adlandırılan mevkiisinde yeni keşfedilen yerleşimde bulunan bir lahit, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu lahid, üzerinde büst ve bir mezar steli barındırması bakımından, Kilikia Bölgesi örnekleri arasında özellikli bir yere sahiptir. Bu çalışma içerisinde öncelikle lahdin tanımı yapılmakta, ardından ikonografik, tipolojik ve stilistik değerlendirmeleri yapılarak eser tarihlendirilmektedir.

Tanım

Yerel kireçtaşından yapılmış lahdin teknesi 1,20 metre yüksekliğindedir. Lahdin genişliği, 1,29 metre ve uzunluğu 2. 29 metredir. Lahit teknesinin iç yüz genişliği 0,98 metre ve derinliği ise 0,75 metredir. Yatak uzunluğu 1,99 metredir (fig.1).

Lahdin arka yüzü kaba bırakılmıştır. Eserin köşelerinde pilasterler mevcuttur. Bunların üzerinde pilaster başlıklar yer alır ve lahdin ayak ve taç profillerinde olduğu gibi, bir adet kademeli profile sahiptirler. Lahdin kapağı kırma çatı şeklinde olup köşeleri akroterle hareketlendirilmiştir. Ayrıca lahdin ön yüzü dikkat çekicidir. Burada sahneyi sınırlandıran pilasterler arasında birer adet çelenk mevcuttur ancak biri tahrip edilmiştir. Çelenklerin arasında bir adet mezar steli ve iki adet büst bulunmaktadır. Stelin sadece dış hatları kabartılarak verilmiştir. Lahit yüzeyine dikey olarak konumlandırılmış alınlığı, köşe ve tepe akroterleriyle düzenlenmiştir (fig.2). Stelin yanındaki büst, başörtülü bir kadını ifade etmektedir. Onun yanında ise bir erkek büstü bulunmaktadır.

Soldaki, karın üzerine kadar çalışılmış kadın büstü giysilidir (fig. 3). Kadın, sol ve sağ omuzdan geçerek vücudun önüne gelen başın üzerine çekilmiş başörtüsü görünümü veren kalın kumaşlı himation ve boynun hemen altında seçilen chiton giymektedir. Başörtüsü, sol üst yanındaki kırık dışında iyi korunmuştur. Stilistik olarak, kıvrım sırtları geniş ve hafifçe yuvarlatılmış olup himationun kumaşının kalın olduğu hissi verilmiştir. Kıvrımlar arasındaki kıvrım çanakları oldukça derin ve geniştir. Sol ve sağ kaşı, sol yanağı ve çenesinde kırıklar bulunan kadın başı, lahdin kabartma düzleminden oldukça derin bir şekilde ayrılmıştır. Yüzünün dış profili, baştan çeneye doğru sivrilir ve çene altında düzleşen yüz fizyonomisine üçgenimsi bir görünüm verir. Başörtüsünün hemen altından geniş ve bombeli bir alın seçilebilir. Kaşlar ayrıntılı çalışılmamıştır. Göz çukuru oldukça derindir. Göz kapakları olmaksızın matkap yardımıyla gözler göz çukurundan ayrılmıştır. İris ve göz bebeğinde matkap izine rastlanmaz. Kulaklar doğal olmaktan uzak sadece yarım daire şekli verilerek kepece bir görünümde başın her iki yanındadır. Burun, yüzden sadece dış formu verilerek ayrılmış ve doğallıktan uzak stilize bir görünüm sunar. Ağzı, gözlerin işçiliğinde olduğu gibi bir matkapla delinerek sadece bir açıklık olarak verilmiştir ve dudakları görülmez.

Kadın figürünün hemen solunda karın üzerine kadar büst şeklinde işlenmiş erkek figürü giysilidir (fig.4). Sol omzundan öne doğru atılmış olan himationun kıvrımları,

1 Tarsus Hinterlandı Yüzey Araştırmaları için bk. Kaplan v.d. 2019.

kalın kumaşlı oluşunu gösterir nitelikte kalındır. Giysinin kıvrımları arasındaki çanaklar derin ve geniştir. Erkek başının alınının solunda, sağ ve sol kulağında, sol yanığında ve çenesinde aşınma ve kırılmalar vardır. Erkek başının stilistik tanımlanmasında, kadın başına benzer özellikler görülür. Bunlar, alından çeneye doğru sivrileşen üçgen yüz fizyonomisi, geniş ve şişkin alın, derin göz çukurları, matkap yardımıyla göz çukurundan ayrılmış gözler, detaylı çalışılmamış kepçe kulaklar, kütleli biçimde başa yapışık hacimli kısa sık saçlar olarak sıralanabilir.

Lahdin Tipoloji ve Bezeme Açılarından İncelenmesi

Sakızçukuru lahdi, Küçük Asya lahit geleneğinin bezeme özelliklerini gösterir. Küçük Asya erken dönem lahit geleneği, Erken Roma kent merkezli lahitlerinden² etkilenmemiştir ve kendi geleneğine sahiptir. Roma lahitlerinde genellikle ön yüzün işlenip diğer kısa kenar ve arka uzun kenarların işlenmeden bırakılması önemli bir farklılıktır. Bu durumun aksine Attik ve Küçük Asya'ya özgü lahitlerde 4 veya genellikle 3 kısım da bezenir³. Buna benzer olarak Tarsus örneğinde de ön kısımda portreler ve bir adet mezar steli ayrıca bir adet çelenk bulunurken, kısa kenarlar pilaster sütunlarla çerçevelenerek, lahdin 3 tarafı da plastik eserler ve mimari unsurlar ile bezenmiştir. Derin taş keski izlerinin görüldüğü arka kısım sadece kabaca yontularak işlenmeden bırakılmıştır.

Tarsus kentine bağlı Sakızçukuru yerleşiminin de dahil olduğu eyalet olan Kilikia'da, arka kısmın işlenmeden bırakıldığı örneklerle, aynı bölgenin dağlık kısmındaki⁴ Elaiussa Sebaste ve Korykos nekropollerinde yer alan serbest duran lahitlerde de rastlanır⁵.

Sakızçukuru lahdi uzun ve kısa kenarlarında yer alan köşe pilasterleriyle ilk bakışta Likya'ya özgü olan köşe pilasterli ve tabulalı tipin⁶ yerel ve basit bir uyarlaması gibi görünür, çünkü bu örneklerde olduğu gibi kısa kenarlarda da köşe pilasterleri dışında herhangi bir dekoratif veya figüratif eleman bulunmaz. Ayrıca köşe pilasterlerinin görüldüğü bir diğer örnek ise tekne üzerinde mitolojik sahnelerin köşe pilasterlerle sınırlandırıldığı ve 'Terra Nova' tipi altında incelenen Megiste Lahdi'dir. Bugün Atina Müzesi'nde korunan ve MS 150-200 yıllarına tarihlenen Dokimeion üretimi örnek, köşe pilasterlerin sahneyi sınırlandırması açısından Tarsus örneği ile tipolojik

2 Erken Dönem Roma lahit örnekleri ve ayrıntılı bilgi için bk. Koch – Sichtermann 1982, 36-40.

3 Platt 2012, 213.

4 Antik Dönemde Kilikia olarak adlandırılmış bölgede özellikle jeolojik açıdan birbirinden farklı iki bölüm yer almaktadır. Bunlardan ilki olan Dağlık Kilikia (Kilikia Trakheia), Coracesium (Günümüzdeki Alanya)'dan Soloi-Pompeïopolis'e (Günümüzdeki Viranşehir) kadar uzanmaktadır. İkinci bölüm ise Ovalık Kilikia Soloi-Pompeïopolis'ten Aleksandria kat Isson (Günümüzdeki İskenderun)'a kadar uzanan tarım açısından oldukça verimli bir bölge üzerinde bulunmaktadır. Büstlü lahdin bulunduğu Sakızçukuru Mevki, Ovalık Kilikia kentlerinden biri olan Tarsus'un hinterlandında yer alır. Kilikia Bölgesi'nin coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Strabon, XIV.V.9.

5 Machatschek 1967, 37.

6 Koch – Sichtermann 1982, 537 Abb. 22.

açıdan benzeşir⁷. Köşe pilaster uygulamasına Tarsus kent merkezindeki örneklerde de rastlanır. Tarsus ilçesinde 1958 yılında bulunmuş ve Adana Müzesi'nde 999 envanter numarasıyla korunan, 'Terra Nova' grubuna dahil edilmiş bir lahit vardır. Üzerinde Akhilleus konu edilmektedir. Bezeme ve ikonografisinden dolayı Attika tipi Akhilleus lahitlerinden 2. Gruba girdiği önerilen lahit de köşelerde pilaster bulundurması açısından Sakızçukuru örneğiyle benzeşir⁸.

Sakızçukuru lahdinin ön uzun yüzü üzerindeki çelenkler, mezar steli ve büstler Likya, Attika ve 'Terra Nova' tiplerinden farklılaşan bezeme özellikleridir. Ayrıca Attika lahitlerinde 4 kenarın da figürlerle bezenmesi söz konusudur. Sakızçukuru örneğiyle köşe sütunlarının kullanılması açısından benzeşen 'Terra Nova' lahitleri ise sütunlu lahitler gurubu altında incelenmektedir. Küçük Asya sütunlu lahitleri friz benzeri bir işlemeyle sahip olup bunlarda izole alan söz konusu olduğundan, lahit teknelerindeki figürler genellikle heykel ve heykel kompozisyonunda işlenen figürlere sahiptir⁹. Sakızçukuru lahdinin bu tiplere benzeyip farklı bir bezeme göstermesi şaşırtıcı değildir, çünkü Küçük Asya'da lahitlerin büyük bir kısmı birbiriyle etkileşim içinde olup genellikle mimari bezemeye sahiptirler. Bunlar arasında girlandlı, uçan Eroslu ya da Nikeli ve frizli örneklerin yanı sıra Sakızçukuru büstlü lahdindeki gibi bazen köşelerde yarım sütun ya da pilaster görülen örnekler de vardır. Bu lahitler Koch –Sichtermann tarafından Küçük Asya lahit geleneğinde olan 'Ana Grup' (*Hauptgruppe*) olarak adlandırılırlar¹⁰.

Koch tarafından çalışılan Kilikia Bölgesi lahitlerinden örnekler içerisinde yerel üretim olduğu önerilen lahitler, 'Ana Grup' altında bezemelerine göre sınıflandırılmıştır. Bunlardan biri de Küçük Asya 'Ana Grup' lahit tipolojisinde yerel üretimlerde teknenin ön uzun yüzünde büstlerin ana motif olarak kullanıldığı tiptir¹¹. Buradan yola çıkarak, lahit teknesinde mimari unsurlardan çok bezeme türüne bakılması ve böylelikle bir gelenek oluşturulması gerektiği söylenebilir. Sonuç olarak Sakızçukuru lahdinin Küçük Asya geleneğiyle üretilmiş, 'Ana Grup'ta ve ön uzun yüzünde büstün ana motif olarak kullanıldığı tipe girdiği önerilebilir. Küçük Asya 'Ana Grup' içerisinde değerlendirilen lahitler, tek bir atölyede ya da bu bağlamda bağlantılı bir atölyede üretilmiş olabilirler¹².

Sakızçukuru lahdi üzerindeki bezemelerde büstlerin kullanılmasında, genelde görüldüğü gibi, ölü gömme kültürünün geleneksel etkisi vardır. Sunaklarda, mezar stellerinde, lahitlerde yaygın şekilde portrelerin kullanılması, portrelerin ölü gömme kontekstinde önemli bir rol oynadıklarını gösterir¹³. Erkek başları, genellikle clipei veya çelenkler içinde Eroslar tarafından taşınmakta ya da başlar kartallarla

7 Turak 2011, Lev. IX. Res. 31,

8 Çelik 2010, 56-62, Lev. LXIIb. Çiz. 21 a.

9 Wiegartz 1965, 67.

10 Koch – Sichtermann 1982, 497.

11 Koch 2008, 639.

12 Koch – Sichtermann 1982, 498.

13 Fejfer 2008, 105.

çevrenmektedir. Bu şekildeki küçük büstlerin erken örnekleri MS 2. yüzyılın ortasına kadar görülmektedir¹⁴. Sakızçukuru örneğinde de portre ve büst geleneğinde üretilmiştir fakat figürler tam anlamıyla portre özellikleri taşımamaktadır. Bununla beraber lahit üzerindeki kadın ve erkek büstleriyle mezar sahipleri betimlenmek istenmiştir.

Kırsal bir yerleşim olan Sakızçukuru'nda bu lahdi sipariş verenin neden büstlü bir örneği seçtiği sorulmalıdır. Bu durum bölgedeki diğer örneklerden etkilenmiş olabileceğini gösterir. Büstlü örneklerin çalışıldığı Koch'un makalesinde aynı soruya değinilmiş ve Sağlıklı'daki örnek için bunların belki de Kanlıdivane ya da diğer Dağlık Kilikia yerleşimlerinde görülen kaya mezarı betimlemelerinden akla gelmiş olabileceği fikri sunulmuştur¹⁵. Bunun yanı sıra heykel sanatının ve özellikle portre-büst ikonografisinin Dağlık ve Ovalık Kilikia'da erken dönemlerden itibaren gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Özellikle Dağlık Kilikia'da Lamas ve Kalykadnos nehirleri arasında, yani Olba Territorium'unda¹⁶, altmış adedin üzerinde ana kayaya işlenerek yapılmış kaya kabartması vardır. Askerler ve ölü ziyafeti sahnelerini konu alan bu örnekler ölü gömme kültürüyle ilintilidir¹⁷. Bölge'de, büstlerin tipolojik erken örnekleri vardır. Korykos antik kenti Yapılıkaya mevkiinde bulunan 'Aile Betimli Kabartmalı Alınlık' parçasında göğüs altına kadar çalışılmış kadın, erkek ve onların arkasında bir çocuk betimlemesi bulunur. Alınlığın altındaki yazıtta Roma vatandaşı isimleri (*Tria Nomina*), bir yerel isim (*Agosia*) ve bir Roma Tribus'u (*Collina*) adı görülmektedir. Burada, kökleri İtalya'ya giden bir ailenin yaptırmış olduğu yapı söz konusudur. Saçsız ve kepçe kulaklı bu şekilde yarım büst olarak betimlenen İtalya örneklerinin varlığı bilinmektedir. Buradan yola çıkılarak Dağlık Kilikia büstlerinde Roma bağlantısının hem yazıt hem de ikonografik olarak belgelendiği önerilmektedir¹⁸. Bu durum özellikle erken örneklerde Kilikia'da Geç Cumhuriyet Dönemi-Erken İmparatorluk Dönemi'nde batının yani Roma kent merkezli heykeltıraşlığın etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Roma kent merkezli örneklerin bölgede görülmesiyle birlikte, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Kilikia Bölgesi'nde baş-portre ve büst heykeltıraşlığı gelişme gösterir. Özellikle Olba Territorium'unda anakaya lahitlerinin üzerinde, sunaklarda ve anıtsal mezarlarda büstler görülmeye başlanır. Bunlar arasında Korykos kentinin üçüncü nekropolünde yer alan, başı tahrip edilmiş erkek büstü ve çelenk betimi örnek olarak verilebilir. Ayrıca kentin ikinci nekropolünde bir kaya lahinde semer-dam kapak üzerinde karı koca büstü yer alır. Bunlar MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir¹⁹. Ayrıca girlandlı lahitlerin kavis boşluklarında da Elaiussa Sebaste ve Kanytella'daki MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen lahitlerde büstler

14 Koch – Sichtermann 1982, 56.

15 Koch 2008, 639.

16 Durugönül 2009, 67.

17 Durugönül 2004, 38. Bu örnekler hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Durugönül 1989.

18 Dağlık Kilikia Yerel Heykeltıraşlığı konusu için ayrıca detaylı bilgi için bk. Durugönül 2009, 66-68.

19 Karatüzüm 2005, 51, Lev. 58 fig. 91, Lev. 58-59 Fig. 92 a-b.

kullanılmıştır²⁰. Cambazlı'da yine bir geç MS 2. yüzyıla tarihlenen lahit üzerinde kadın ve erkek büstleri bulunmaktadır²¹. Meydankale'de bir kaya mezarı üzerinde erkek, kadın ve bir çocuk büstünün görüldüğü örnek yer almaktadır²². Sunaklardaki büstlere ise Silifke Müzesi'nde korunan MS 2. yüzyılın sonu ve 3. yüzyıla tarihlenen eserler örnek olarak verilebilir²³. Belirtilen bu örneklerde büstler karın üstüne kadar yarım çalışılmış bir büst tipolojisi gösterirler. Bölgede ölü gömme kültüründe mezar büstlerinin yanı sıra mezar kültürüyle bağlantılı anıtsal mimari yapılarda da büst kullanımını söz konusudur. Buna örnek olarak ise Dağlık Kilikia yerleşimi olan Demircili/Dösene Imbriogion yerleşimindeki tapınak mezar verilebilir. Burada tapınak mezarın alınlığında iki adet sol omzuna atılmış himation dışında yarı çıplak karın üzerine kadar büst vardır. Ayrıca MS erken 3. yüzyıla tarihlenen bu mezarın içindeki lahdin uzun kenarında iki kadın büstü yer almaktadır²⁴.

Tarsus hinterlandında da benzer örneklerin aranması gerekir. Bu bağlamda, yine Tarsus kentinin hinterlandında bulunan Sağlıklı köyündeki merkezi motif olarak büstlerin kullanıldığı lahit verilebilir²⁵. Sakızçukuru büstlü lahdinde olduğu gibi Sağlıklı lahdinde de bezemeler kaideli lahdin ön yüzündedir. Burada iki çelenk arasında, altında ince bir profil bulunan büstler yer almaktadır. Büstlerin ortasında düz bir kabartma üzerinde bir kuş vardır. Çelenklerin altında ise sağda bir üzüm salkımı, solda ise bir testi motifi vardır. Ayrıca kadının hemen sağında büyük bir kısmı kırık olan büyük düz alanda çalışılmadan bırakılmış bir üçüncü büst ya da bir sunak yer alır. Lahdin kapağında Sakızçukuru lahdinde olduğu gibi köşelerde büyük akroterleri bulunur. Ayrıca Koch söz konusu çalışmasında, Tarsus hinterlandında Sağlıklı köyü ve Sakızçukuru büstlü lahit örneklerinde olduğu gibi çeşitli bezeme unsurlarının ufak değişmeler göstermelerine rağmen, merkezi motif olarak çelenk ve büstlerin kullanılmış olduğunu aktarır. Sağlıklı ve Sakızçukuru yerleşimleri Tarsus kentinin hinterlandında uzanan Roma yolunun kenarındadır. Yani bunlar Tarsus kentinin *choras*ında yer alan kırsal yerleşim özellikleri gösteren yerleşim alanlarıdır.

Sonuç olarak Sakızçukuru örneğinde büstlerin yer almasının nedeni, Kilikia Bölgesi'nde portre ve büstlerin yaygın olarak lahitlerde, sunaklarda, tapınak mezarlarda ve mezar kabartmalarında kullanılma geleneğinin olmasıdır. Bu durum Kilikia Bölgesi'nde portre baş ve büst geleneğinin mezar konteksinin birçok alanında var olması şeklinde açıklanabilir. Ancak anılan iki örnek dışında benzer örneklerin Tarsus hinterlandında yaygınlaşmadığı görülür.

Büstlerin hemen yanında sembolik anlam içeren alttan bağlı çelenklerden, lahdin sağında yer alan çelenk büyük oranda kırılmıştır. Buna rağmen alt kısmındaki çelenk düğümü halen görülebilir. Çelenklere de ölü gömme kültürü bağlamında, lahitlerde ve

20 Karatüzüm 2005, 46, Lev. 40 Fig. 64 a-b, Lev. 42 Fig. 66 a-c, Lev. 36 Fig. 60 a-c.

21 Koch 2008, 647 Abb. 117

22 Durukan 2007, 149 Fig. 2.

23 Tepebaş – Durugönül 2013, 117-121, Kat. No: 83-87.

24 Cormack 2004, 206-209, Fig. 78-79.

25 Koch 2008, Abb. 21-22.

mezar kabartmalarında sıkça rastlanır. Smyrna'dan bulunmuş bir mezar steli buna örnek verilebilir. Burada onur çelengi kişinin demos olduğunu kanıtlamaktadır. Böylelikle demos çelenkleri kişinin toplumun saygı gösterilen onurlu bir üyesi olduğunu simgelemektedir²⁶. Bunun yanı sıra bu durum bir çiftin betimlendiği mezar stelinin friz levhalarında yer alır. Burada kadın ve erkeğin işlerine dair sembolik nesnelere bulunur. Erkeğin gymnasium'da kullandığı malzemeler arasında çelenk, bir zafer çelengi olarak mezar steli üzerinde vurgulanır. Ayrıca çelenk motifi kültür, eğitim ve jimnastikle ilişkilidir²⁷. Böylelikle bu çelenklerin sporda kazanılan başarıları ve sporla ilgilenen kişileri simgelediği de söylenebilir. Çelenkler lahit üzerindeki figürlerin başında görüldüklerinde de zaferi simgelerler²⁸. Bunun yanı sıra özellikle Hellenistik Dönem'de genellikle çelenkler zeytin yaprağından yapılmakta ve bu örnekler onur çelengi ya da ölü çelengi olarak kitonik bir anlam taşımaktadır; bunlar *boule* (kent meclisi) *gerusia* (yaşlı konseyi), *neoi* (gençler), *paides* (çocuklar) gibi toplulukları nitelemektedir²⁹.

Kilikia Bölgesi'nde çelenkli lahitlere sıklıkla rastlanır³⁰. Ölü gömme kültürüne ilişkin bu örneklerden yola çıkarak Sakızçukuru lahdinde de, lahdi siparişi verenler, toplumdaki saygınlıklarını, statülerini ve ölü gömme adetlerini (kitonik anlam) çelenklerle lahitlerinde sembolleştirmek istemiş olabilirler.

Lahdin uzun kenarındaki diğer kabartma ise bir mezar stelidir. Oldukça dar ve uzun bir şekilde işlenmiş mezar stelinin kabartma alanında bezeme veya figür yoktur. Bu stel, aedicula formundan dolayı bir sunağı çağırırsa da, daha ziyade bir mezar steli betimi olduğu düşünülmektedir³¹. Nitekim geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk Dönemleri'nde, lahitlerde akroterli mezar steli kabartmaları görülmektedir³². Bunların üzerinde çerçevelere ayırmadan sade şekilde işlenmiş ve perdahlanmamış kabartmalar, talep üzerine keyfi bir şekilde yerleştirilmiştir. Basit stel formunda olan bu örnekler

26 Schmaltz 1983, 239-240. Demos yazıtını içeren çelenkli mezar steli için bk. Schmaltz 1983, Taf. 22,1.

27 Pfuhl – Möbius 1977, 543 Kat. No: 2275.

28 Işık 1986, 167.

29 Pfuhl – Möbius 1977, 544.

30 Aşkın 2012, 153 Fig. 246; Karatüzüm 2005, Lev. 62- 63 Fig. 96-98; Koch 2008, Abb. 17. Fig. 17.

31 Yine Adamkayalar'da, mezar kabartmalarının ortasındaki bir alanda aedicula formlu bir sunak, ölü gömme veya anma törenleri sırasında dua ve kurban işlemlerinin yapılacağı yer olarak ana kayaya oyulmuştur. Buna rağmen lahit üzerinde görülen sunaklar genellikle aedicula şekline sahip değildir. Bu sebepten Sakızçukuru örneğinin üstündeki aedicula formlu bir mezar steli olmalıdır (Tarsus'dan bir aedicula için bk. Kaplan – Durugönül 2018). Çünkü Kilikia Bölgesi'nde görülen ve MS 2. yüzyılın sonlarıyla MS 3. yüzyıla tarihlenen lahitlerin üzerinde kabartma şeklinde verilen sunaklar genellikle dikdörtgenler prizması formuna sahiptir. Korykos Nekropolis'i'nde bir çok ana kaya lahdi üzerinde sadece alınlıklı bir örnek dışında bütün sunaklar profilli ve dikdörtgenler prizması formundadır. Yine Kanytella ve Elaiussa Sebaste yerleşimlerinde de benzer sunaklı lahitler görülür. Aşkın 2012, 153, 155. Fig. 244; Karatüzüm 2005, Lev. 53, Fig. 83 ayrıca 143, 146-147, 149-150, 153, 159. Fig. 206-207, Fig. 212-213, Fig. 214-215, Fig. 218-219, Fig. 231, Fig. 233, 245; Karatüzüm 2005, Lev. 22 Fig. 37, Lev. 23 Fig 39 a., Lev. 25 Fig. 40 ve ayrıca Lev. 18, Fig. 33 a, Lev. 48-56, Figs. 73-74, 75, 77-78a, 79, 81-82, 85 a-88.

32 Pfuhl – Möbius 1977, 201 Kat. No. 749., 124-125. Kat. No 347.

en fazla yazıtlar için kullanılmaktadır³³. Lahit üzerinde mezar stellerinin görüldüğü ilk örnek Rodosto'dan (Rhaidestos/Tekirdağ) üzerinde 4 adet stel bulunan lahittir. Sırasıyla soldan sağa, bir erkek figürünün ve hizmetlilerinin olduğu dikdörtgen formlu stel, atlı bir kişinin betimlendiği kare formlu stel, oturan kadın ve iki adet ayakta duran iki figürün betimlendiği kare stel, en sağda içinde ayakta duran kadın figürü bulunan stel, lahit üzerinde betimlenmektedir. Rodosto örneği Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir³⁴. Rhodos Arkeoloji Müzesi'nde 13603 envanter numarasıyla korunan ve Rhodos buluntusu olan, lahde ait olabileceği önerilen bir mezar steli, bir diğer örnektir ve Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenir. Burada stellerde bir ziyafet sahnesi ayrıca bir aedicula içinde ayakta duran kadın ve erkek figürleri vardır³⁵. Hem mezar stelinin hem de aedicula formlu stelin lahit üzerinde kullanılması açısından Sakızçukuru örneğiyle benzeşmektedir. Ayrıca Selanik'te Eski Müze'de korunan MS 164 yılına tarihlenen bir lahit üzerinde Zosime ve Asklepiades'in ziyafet sahneli mezar steli yer almaktadır. Bu örnekteki stel, kare formlu olup Medusa başlarının ortasına, merkez kabartma şeklinde lahit üzerine yerleştirilmiştir³⁶. Mezar stelinin lahit üzerinde görülmesine bir diğer örnek, Paros'taki Hellenistik Dönem'de üretildiği düşünülen lahit üzerindeki stellerdir. Paros örneğinin üzerinde, MS 1. yüzyılda, MS 2. yüzyılda ve MS 3. yüzyılda olmak üzere farklı dönemlerde mezar stelleri işlenmiştir³⁷. Burada ayrı ayrı şekilde farklı dönemlere tarihlenen altı farklı kabartma, kendi çerçevesinin içinde olmak üzere lahdin uzun yüzünde yer alır. Bu durum lahit üzerinde mezar stellerinin de kullanılabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Belirtilen örnekler ışığında lahit üzerinde stellerin kullanılabileceği görülmektedir. Oldukça nadir oldukları bilinen bu örneklerden birinin de Sakızçukuru örneği olması; lahdin oldukça önemli stel bezemesiyle dikkat çekici bir özelliğe sahip olduğunu gösterir.

Belirli bir kabartmaya sahip olmayan ve bezemesiz bırakılan stel formu, Sakızçukuru lahdinde yaptıran kişinin tercihi olmalıdır. Zaten Kilikia Bölgesi'nde, bilinen ikonografilerin 'abstrakt' bir şekilde, bir anlamda 'özet aktarım'ı yaygındır. Bunun bir yansıması olarak, Adamkayalar'da ziyafet sahneli anakaya mezar kabartmalarında, yemek sehpasının olmaması gösterilebilir³⁸.

Atölye Önerisi

Sakızçukuru ve Sağlıklı lahitleri yerel malzemeden yapılmıştır. Antik dönemde taş kesimi ile nakliyatı, dolayısıyla lahit yapımı oldukça masraflıdır³⁹ ve sipariş üzerine gerçekleştirilir. Lahdi sipariş edenlerin, bezemelerini Tarsus'taki kent merkezinde

33 Pfuhl – Möbius 1977, 53.

34 Pfuhl – Möbius 1977, I, 95 Nr. 182 Taf. 39.

35 Pfuhl – Möbius 1977, 167 Nr. 553 Taf. 87.

36 Herdejürgen 1981, 424-425 Abb. 9- Abb. 10.

37 Koch – Sichtermann 1982, 363, Kat. No. 399. Form açısından lahit üzerinde bulunan örneklerle ayrıca Byzantion, Byzanthe'de rastlanmaktadır.

38 Durugönül 1989, 72-89.Kat. Nr. 6, Kat. Nr. 8, Kat. Nr. 12, Kat. Nr. 16, Kat Nrs. 25-30.

39 Russell 2010, 119.

bulunan lahitlerde gördükleri gibi seçmiş olmaları mümkündür. Bu doğrultuda lahitlerini Tarsus'un kent merkezindeki lahit ustalarına yaptırmış da olabilirler. Nitekim Tarsus kentinden çok sayıda çeşitli tiplerde lahit ele geçmiştir⁴⁰ ve kentte birçok mezar tipini barındıran nekropol alanı da bulunur⁴¹. Zaten Sağlıklı Köyü yerleşiminden başlayan yol, Sakızçukuru yerleşimine kadar uzanır ve Tarsus kentine yol ile bağlanır; bu da merkez ile hinterland arasındaki kültürel bağlantıyı beraberinde getirir.

Tarihleme

Özellikle erkek figürünün saçının stilistik Sakızçukuru lahdinin büstlerinin stilistik incelemesi ile tarihlenmesi yapıldığında⁴², yerel özellikler gösteren bu büstlerin Roma kent merkezli örneklerin yanı sıra Küçük Asya ve Kilikia Bölgesi'nden örnekler ile karşılaştırılabildiği görülmektedir.

Sakızçukuru lahdi üzerindeki erkek büstünün stilistik özelliklerini Roma İmparatorluk Dönemi imparator portreleri örneklerinden takip etmek mümkündür. İlk örnek Kapitol Müzesi'nde korunan Aleksander Severus portresidir. Burada saçlar alın üzerini sınırlandırır şekilde sık ve kısa işlenmiştir⁴³. Ayrıca Küçük Asya'dan Özel Şahıs Portrelerinde (*Privatporträt*) benzer örnekler bulunur. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 5127 envanter numarasıyla korunan Adam Başı olarak adlandırılan örnek, İznik'te (Nicaea) bulunmuştur. MS 230-240 yıllarına tarihlendirilen Adam Başı'nın saçları, alnını Sakızçukuru'ndaki erkek figürüne benzer şekilde sınırlandırmaktadır⁴⁴. Kafatasını bone şeklinde saran sık ve kısa yapısıyla, benzer saç stiliğine sahip örnek ise MS 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen İzmir Müzesi'nde korunan Adam Başı'dır⁴⁵. Kilikia Bölgesi'nde bulunan ve MS geç 2. yüzyıla tarihlendirilen Cambazlı'daki lahit üzerindeki erkek büstünün⁴⁶ sakalları ve saçlarının dolgunluğu, yüzünün fizyonomisinin ovallığı ve doğala yakın olması ile Sakızçukuru büstüne olan benzerliği görülür. Buna karşın kısa saç ve daha doğallıktan uzak üçgenimsi fizyonomik yüz özellikleri açısından Sakızçukuru lahdi, daha geç dönemde üretilmiş olmalıdır. Bölgede mezar büstlerinde de lahit üzerindeki erkek figürünün başının stilistik özelliklerine benzerlik gösteren örnekler vardır. Antakya Müzesi'nde korunan 18024 envanter numaralı Misis (Yakapınar) erkek mezar büstü⁴⁷, aynı müzedeki 1820 envanter numaraları Misis (Yakapınar) buluntusu erkek Mezar Büstü⁴⁸ gözlerin doğallıktan uzak işlenişi, uzun sivri yüz fizyonomisi ayrıca başa yapışık sık saçlarla işlenmiş olmasından dolayı Sakızçukuru lahdindeki erkek büstünün başıyla stilistik açıdan benzer

40 Kaplan 2016, Kat. Nr: 44, Kat. Nr 47, Çevirici-Coşkun 2018, 214-215 Adana Ark. Müz. Env. No. 898.

41 Nekropol alanları ve mezarlar için ayrıca bk. Alkaç – Kaplan 2017, 105-117.

42 Altmann 1902, 99 vd.

43 Bergmann 1977, 8. Taf. 2,2; Taf. 3,4.

44 Inan – Rosenbaum 1966, 97, No. 85 Pl. LII 1-2.

45 Inan – Rosenbaum 1966, 118, No. 130 Pl. LXXVIII.

46 Koch 2008, 647, Fig 1-20.

47 Çalık 1997, 285, Kat. No. 226 Pl. 113 b.

48 Çalık 1997, 285-286, Kat. No. 227 Pl. 114 a.

özellikler taşımaktadır. Ayrıca ostotek üzerinde Sakızçukuru lahdine benzer stilistik özelliklere sahip erkek başı görülür. Buna Alanya Müzesi'nde korunan MS 220-240 tarihlenen ostotek üzerindeki baş, gözleri, yüzü ve kulaklarındaki stilistik özellikleriyle Sakızçukuru lahdindeki erkek başına karşılaştırma örneği olarak verilebilir⁴⁹.

Kadın büstünün, özellikle gözlerinin stilistik detayına bölgeden örnekler sunmak mümkündür. Özellikle Sakızçukuru lahdinin de bulunduğu Ovalık Kilikia'nın yerleşimlerinden biri olan Misis (Yakapınar) buluntusu olan mezar büstleri karşılaştırma açısından önemlidir. Bu örneklerin özellikle göz kenarlarına doğru incelen, doğallıktan uzak yerel işçilikteki orbital yapısı bu örneklerde de mevcuttur. Antakya Müzesi'nde korunan 18018, 18019, 18022 nolu kadın mezar büstleri de benzer göz stilistiğine sahiptirler⁵⁰. Ayrıca yüzlerinin fizyonomisi de, çeneye doğru sivrilen yapıyla Sakızçukuru lahdî üzerindeki kadın büstünün yüzüyle benzerlik gösterirler. Bu eserlerin tamamı MS 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Büstlerdeki stilistik özelliklerin yanı sıra giysilerin stilistik detayları ile tarihlendirme yapmak mümkündür. Bölgede gırtlı lahitlerin kavis boşlularında büst kullanılmaktadır. Elaiussa Sebaste'den bir örnekte gırtlıların kavis boşluğunda yer alan bir erkek büstünün giysi kıvrımları geniş ve üzeri yuvarlak olup Sakızçukuru lahdindeki erkek büstünün giysi kıvrımlarından daha plastikselleşmiş bir etki yaratmaktadır. Bu örnek ve gırtlı çelenkleri arasında büst bulunan lahitler stil kritiği yöntemiyle MS 2. yüzyılın ortasından sonraya tarihlenmektedir⁵¹. Silifke Müzesi'nde korunan sunaklar üzerinde de yarım büst olarak çalışılmış örneklerin giysi kıvrımlarının sırtları yuvarlak ve geniş, kıvrım çanakları ise derin matkap kanallarıyla çalışılmıştır⁵². Özellikle Sunak 2⁵³, Severuslar Dönemi'nin saç stili örneklerini gösteren bir erkek büstüne sahiptir. Sakızçukuru lahdinin kıvrım sırtları biraz daha özensiz ve düz çalışılmış olmasıyla Geç Severuslar Dönemi'nde yapılmış olmalıdır.

Stilistik karşılaştırmaların yanı sıra Sakızçukuru lahdinin taç ve kaide profili de tarihlendirme için önem taşımaktadır. Sakızçukuru lahdinin kaide ve taç profilleri ayrıntıdan uzak ve sadece tek kademelidir. Lahdin profili, Tarsus yerleşiminin yaklaşık 5 km kuzeydoğusunda bulunan Sağlıklı Roma Yolu üzerindeki bir kaya anıtının profili ile benzeşmektedir. Bu kaya anıtı, kesin tarihli olması açısından önemli bir karşılaştırma örneğidir. Söz konusu kaya anıtında Roma Yolu'nun İmparator Caracalla zamanında onartıldığına dair bilgi verilmektedir. Yazıt, kesin olarak MS 211-217 yıllarına aittir⁵⁴. Kaya anıtındaki benzerlik, Sakızçukuru lahdinin taç ve kaidesinin profilli yapısının Orta Severuslar Dönemi ya da hemen sonrasında yapıldığını göstermesi açısından önemlidir ve Sakızçukuru lahdî için *terminus ante quem* oluşturur. Bu profillendirme, Tarsus ve Kilikia'nın başka yerleşimlerinde görülen örnekler ile

49 Korkut 2006, 95, Taf. 52 Nr. 124.

50 Çalık 1997, 262-264 Kat. 189, Pl. 95 a, Kat. 190 Pl 95 b, Kat. 191 Pl. 96 a. Kat. 193 Pl 97.

51 Karatüzüm 2005, 46. Lev. 42 Fig. 66 a-c.

52 Tepebaş – Durugönül 2013, 117. 119, Kat. No: 83, Kat. No: 85.

53 Tepebaş – Durugönül 2013, 117 Kat. No: 83.

54 Kaplan 2019, 45.

de benzerdir⁵⁵.

Kilikia Bölgesi kentleri için *terminus post quem* oluşturacak Eskiçağ tarihi bilgisi sunmak da mümkündür. Şapur'un Roma İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirmiş olduğu 3. sefer (MS 261) Perslerin bakış açısından değerlendirilmiştir. Burada Şapur'un işgal ettiği kentler arasında Tarsus kenti de sayılmaktadır. Bu durum Sakızçukuru lahdinin üretimi için en geç tarihi oluşturmaktadır⁵⁶.

Sonuç olarak, stilistik ve Eskiçağ tarihi bilgilerinden yola çıkarak Sakızçukuru lahdinin tipolojik açıdan Küçük Asya lahit geleneğinde 'Ana Grup' içine giren, MS 3. yüzyılın 2. çeyreğinde yerel bir atölyede üretilen büstlü bir örnek olduğu söylenebilir.

55 Kademe profillerinin Kilikia Bölgesi örneklerinin tarihleme kriteri olarak kullanılması hususunda bk. Kaplan 2019, 43-45.

56 Şapur istilası, istilanın görüldüğü kentler ve isyanın bölgedeki anıtsal mimari üzerindeki etkisi için bk. Dodgeon – Lieu 1991, 49; Kaplan 2015, 83.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

Antik Kaynaklar

Strabon Strabon, Geographika XII-XIV (Çev. A. Pekman), İstanbul.

Modern Kaynaklar

- Alkaç – Kaplan 2017 Alkaç, E. – D. Kaplan, Bir Başkent'in Tarihi ve Anıtları: Tarsus, Mersin.
- Altmann 1902 Altmann, W., Architectur und Ornamentik der Antiken Sarkophage, Berlin
- Aşkın 2012 Aşkın, E., Dağlık Kilikia'daki Korykos Antik Kentinin Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Kentleşme Süreci, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin.
- Bergmann 1977 Bergmann, M., Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhunderts n. Chr., Bonn.
- Cormack 2004 Cormack, S., The space of death in Roman Asia Minor, Wien.
- Çalık 1997 Çalık, A., Roman Imperial Sculpture from Cilicia, London University unpublished Phd Thesis. London.
- Çevirici-Coşkun 2018 Çevirici-Coşkun, F., "Adana Müzesi'nden Attika Tipi Lahit Parçaları", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 57, 205-216.
- Çelik 2010 Çelik, A., "Adana Müzesi Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri", Çukurova Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana.
- Dodgeon – Lieu 1991 Dodgeon, M. H. – S. N. C., Lieu, The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (AD 226±363), London/Newyork.
- Durugönül 1989 Durugönül, S., Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien, Oxford.
- Durugönül 2004 Durugönül, S., "Krallar, Rahipler ve Korsanlar: Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eskiçağ'da Mersin Bölgesi", Sırtı Dağ Yüzü Deniz Mersin, 27-51.
- Durugönül 2009 Durugönül, S., "Dağlık Kilikia (Olba Territorium'u) Kabartmalarında Yerel Heykeltraşlık Unsurları", Mersin Sempozyumu, 62-69, Mersin.
- Durukan 2007 Durukan, M., "Dead cult in Olba Region during Hellenistic and Roman Periods", Anatolia Antiqua XV, 147-164.
- Fejfer 2008 Fejfer, J., Roman Portraits in Context, Berlin.
- Herdejürgen 1981 Herdejürgen, H., "Frühkaiserzeitliche Sarkophage in Griechenland", JDI 96, 413-436.
- Işık 1986 Işık, F., "Ein wiedergefundener Girlandensarkophag in Milet", IstMitt 36, 161-181.
- İnan – Rosenbaum 1966 İnan, J. – E. Rosenbaum, Roman and early Byzantine portrait sculpture in Asia Minor, London.
- Kaplan 2015 Kaplan, D., "Kanytellis'deki Tristylös Prostylös Planlı Mezar: Yerel

- Bir Yapı Atölyesine (Bauhütte) Ait Kanıtlar”, Kanytellis - Kanlıdivane Dağlık Kilikia'da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi (ed. Ü. Aydınoğlu), 79-83, Mersin.
- Kaplan 2016 Kaplan, D., “Tarsus Müzesi’ndeki Roma Dönemi Lahitleri”, Tarsus Müzesi Heykeltraşlık Eserleri: Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler (ed. S. Durugönül), 141-151, Mersin.
- Kaplan – Durugönül 2018 Kaplan, D. – S. Durugönül, “Tarsus Müzesi’nden Bir Aedicula Kabartması Olarak ‘Antiokheia Tykhe’si”, Cedrus VI, 1-12.
- Kaplan 2019 Kaplan, D., Doğu Dağlık Kilikia Mimarisi. Yeni Tespitler ve Öneriler, Mersin.
- Kaplan v.d. 2019 Kaplan, D. – Alkaç, E. – Yıldırım, Ş. – Evgen, G., “Tarsus Hinterlandı Arkeolojik Yüzey Araştırması (2016-2017)”, AST 36/1, 429-438.
- Karaüzüm 2005 Karaüzüm, G., Doğu Dağlık Kilikya Bölgesi Lahitleri, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Koch – Sichtermann 1982 Koch, G. – H. Sichtermann, Römische Sarkophage, München.
- Koch 2008 Koch, G., Zu einigen kaiserzeitlichen Sarkophagen mit Porträts in Kleinasien, Archaeologia Adriatica II, 635-657.
- Korkut 2006 Korkut, T., Girlanden-Ostotekhen aus Kalkstein in Pamphylien und Kilikien, Münster.
- Machatschek 1967 Machatschek, A. Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien, Graz.
- Pfuhl – Möbius 1979 Pfuhl, E. – H. Möbius, Die ostgriechischen Grabreliefs, Mainz.
- Platt 2012 Platt, V., “Framing the Dead on Roman Sarcophagi”, RES: Anthropology and Aesthetics, 213-227.
- Russell 2010 Russell, B., “The Roman Sarcophagus ‘Industry’: a Reconsideration”, Life, Death and Representation (ed. J. Elsner – J. Huskinson), 119-149, Berlin/Newyork.
- Schmaltz 1983 Schmaltz, B., Griechische Grabreliefs, Darmstadt.
- Tepebaş – Durugönül 2013 Tepebaş,U., Durugönül,S., “Arkaik - Roma Dönemi Heykeltraşlık Eserlerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi”, Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler (ed. S. Durugönül), 35-153. Mersin.
- Turak 2011 Turak, Ö., Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Wiegartz 1965 Wiegartz, H., Kleinasiatische Säulensarkophage: untersuchungen zum Sarkophagtypus und zu den figürlichen Darstellungen, Berlin.

Fig. 1

Fig. 2

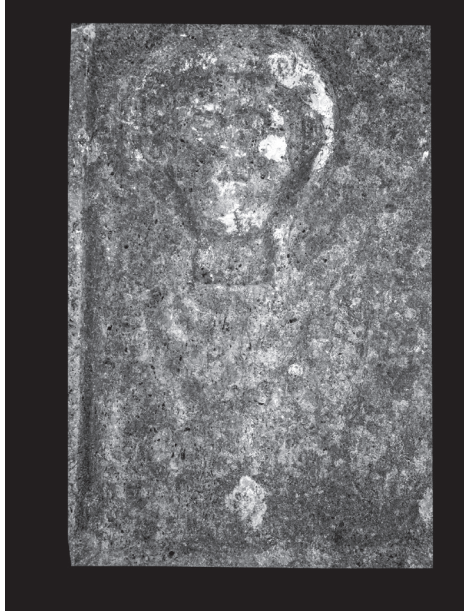

Fig. 3

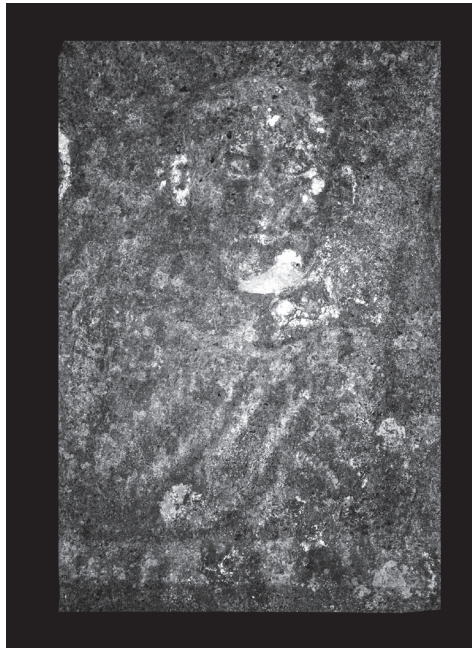

Fig. 4

KNIDOS DORİK STOA (SOSTRATOS ?): STİLİSTİK DEĞERLENDİRME

Zeliha GİDER-BÜYÜKÖZER *

ABSTRACT

Knidos Doric Stoa (Sostratos ?): Stylistic Evaluation

West of the ancient city of Knidos, situated on the southern end of the third terrace are the remains of a stoa built in the Doric order which is referred to as the “Corinthian Temple Terrace”. The stoa is built along an east-west axis facing towards the Great Harbor. The stoa has a single story with an I-shaped plan and is two-aisled. Many architectural blocks are preserved and cuttings in the bed rock are visible in the field. The stoa is part of a larger building complex probably built by the famous architect Sostratos of Knidos referred to as the “pensilis ambulatio (hanging promenade)” by Pliny (nat. XXXVI, 83), which are generally accepted to be dated to the first half of the 3rd century BC. In previous studies, however, researchers have not taken the style of the architectural blocks into consideration. In this study, architectural blocks of the Doric stoa are studied in detail, and their style characteristics are identified and compared with Doric buildings in the region and in Anatolia. The Doric capitals, the arrangement of the triglyph-metope blocks, and the shape of the triglyph ears closely resemble other buildings established under the sponsorship of Ptolemies. In addition, the Ionic fluted column drums, the execution of the taenia, regulae, and guttae on the architrave blocks, the configuration of the mutulus-guttae in the geison blocks, and the style of cyma reversa type beak profile used as a geison crown are compatible with the architecture of the 3rd century BC. Based on these data we conclude that the stylistic features of Doric Stoa’s architectural elements support the traditional dating in the first half of the 3rd century, and therefore could be associated with Sostratos. The remains of the stoa are insufficient to connect this building with Sostratos’ “pensilis ambulatio” as mentioned in Pliny. It seems that Sostratos of Knidos was active from at least 323 to the 270s and spent all this time in Ptolemaic service. The data obtained from the inscriptions and the stylistic feature of the architectural blocks indicate that the building may have been built between 290-270 BC.

Keywords: Anatolia, Knidos, Sostratos, Stoa, Doric Order, Doric architrave, triglyph-metope, Doric geison, pensilis ambulatio.

* Doç. Dr. Zeliha Gider-Büyüközer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/ TÜRKİYE.E-posta: zgider@gmail.com Orcid No: 0000-0003-4608-6471
Söz konusu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından 17401122 proje numaralı “Anadolu Dor Mimarisinde Entablatur” konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

ÖZ

Knidos antik kentinin batısında, “Korinth Tapınak Terası” olarak adlandırılan üçüncü terasın güney sınırında, dor düzeninde inşa edilmiş bir stoanın kalıntıları yer almaktadır. Doğu-batı doğrultulu uzanan yapının ön cephesi güneye, büyük limana bakmaktadır. Stoa, I planlı, iki nefli, tek katlıdır. Bugün alanda çok sayıda mimari blok ile yapının doğal kayaya oyulan kısımlarının bir bölümü görülebilmektedir. Stoa, Knidoslu ünlü mimar Sostratos tarafından inşa edilen ve antik kaynaklarda “*pensilis ambulatio* (asma yürüyüş salonu)” olarak aktarılan yapı kompleksi ile bağdaştırılmış, bu nedenle de genel olarak MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği kabul edilmiştir. Ancak bu tarihlendirme esnasında araştırmacılar yapının mimari bloklarının stiline hiç değinmemiştir. Bu çalışmada Dorik Stoa’nın mimari blokları detaylıca ele alınarak, stil özellikleri belirlenmiş ve bu stil özellikleri bölgedeki ve Anadolu’daki yapılarla karşılaştırılarak, yapının inşa edildiği dönem sorgulanmıştır. Stoanın mimari elemanlarından dor başlıkları, triglif metop bloklarının düzenlenişi ve triglif kulaklarının biçimi özellikle Ptolemaioslar’ın sponsorluğunda inşa edilen yapılarla uyum içindedir. Bunun yanı sıra ionik yivli sütun tamburları, arşitrav bloklarında taenia, regula ve guttaenin işlenişi, geison bloklarında mutulus-guttaenin düzenlenişi ve geison tacı olarak kullanılan kyma reversalı şahingagası profilinin stili MÖ 3. yüzyıl yapılarıyla bağdaşmaktadır. Tüm bu veriler doğrultusunda, Knidoslu ünlü mimar Sostratos ile bağlantılı olduğu düşünülecek MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Dorik Stoa’nın mimari elemanlarında görülen stil özelliklerinin de bu tarihi desteklediği sonucuna varılmıştır. Dorik Stoa’nın mevcut kalıntıları, bu yapıyı Sostratos’un “*pensilis ambulatio*” yapı tarzı ile bağdaştırılabileceğini düşündürmektedir. Sostratos MÖ 323-270 yılları arasında kariyerinde aktif rol oynamıştır. Yazıtlardan elde edilen veriler ve mimari blokların stil özellikleri yapının MÖ 290-270 yılları arasında inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Knidos, Sostratos, Stoa, Dor Düzeni, dorik arşitrav, triglif-metop, dorik geison, pensilis ambulatio.

Giriş

Knidos antik kenti, Muğla ili, Datça ilçesi sınırları içinde, günümüzde Datça ya da Reşadiye Yarımadası olarak adlandırılan, antik dönemde ise Knidos Yarımadası olarak bilinen yarımadanın en uç noktasındaki Tekir Burnu üzerinde, Ege ve Akdeniz’in birleştiği noktada yer almaktadır¹. Herodotos (Hdt. I. 174, 2-3) Knidos Yarımadası’nı Bybassos Boğazı’ndan başlatır ve batı uç noktasındaki Triopion Burnu’na dek tüm karayı Knidos toprağı olarak tanımlar. Kent, Kap Krio ve ana kara olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır². Knidos, 18. yüzyıldan itibaren pek çok Avrupalı seyyahın

1 Bu çalışma, 30.09.2013 tarih ve 2013/5387 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 20.06.2014 tarih ve 120642 sayılı yazıları ile başkanlığını Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı’nın yürüttüğü Knidos Kazı ve Araştırmaları’nın bir bölümü olarak gerçekleştirilmiştir. Destek ve katkılardan dolayı kazı başkanı sayın Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı başta olmak üzere Dr. Öğr. Üyesi G. Ünver ve Dr. W. Bruce’a teşekkür ederim.

2 Kap Krio ile ilgili değerlendirmeler için bk. Bruns-Özgan 2002a, 99-101; Doksanaltı 2003, 27; Doksanaltı 2006, 24-29.

ilgi odağı haline gelmiştir.

Knidos antik kentinin batısında, “Korinth Tapınak Terası” olarak adlandırılan üçüncü terasın güney sınırında, dor düzeninde inşa edilmiş bir stoaanın kalıntıları yer almaktadır (fig. 1-2). Doğu-batı doğrultulu uzanan yapının ön cephesi güneye, büyük limana bakmaktadır. Yapı hakkında ilk detaylı bilgiler, Dilettanti Cemiyeti adına 1812 yılının Haziran ayında kente ulaşan W. M. Leake tarafından verilmiştir³. 1857-1859 yıllarında Knidos antik kentinde ilk kazı çalışmalarını yapan C. T. Newton, Dorik Stoa’dan kısaca bahsetmiştir⁴. Yapıda ilk kazı çalışmaları ise 1967 yılında, I. C. Love döneminde başlamıştır. Beş sezon devam eden bu çalışmalar sonucu yapının planı belirlenmiş ve cephe restitüsyonu hazırlanmıştır⁵.

Dorik Stoa, Knidoslu ünlü mimar Sostratos tarafından inşa edilen ve antik kaynaklarda “*pensilis ambulatio* (asma yürüyüş salonu)” olarak aktarılan yapı kompleksi ile bağdaştırılmış, bu nedenle de genel olarak MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği kabul edilmiştir. Ancak bu tarihlendirme esnasında araştırmacılar yapının mimari bloklarının stiline hiç değinmemiştir. Bu çalışmada öncelikle stoaanın dorik mimari bloklarının stil özellikleri ele alınacak, yapının mimarı ve tarihi ile ilgili veriler değerlendirilecek, Sostratos ve O’nun “*pensilis ambulatio*” tarzı mimari yeniliği irdelenecek, yapının sponsoru ve inşa tarihi sorgulanacaktır.

Yapının Tanımı

Knidos Dorik Stoa, I planlı, iki nefli, tek katlıdır. Stoaanın ön cephesi doğal kayaya oyulmuş üç basamaklı bir alt yapı üzerine inşa edilmiştir. Geçen zaman içinde Dorik Stoa’nın üstü yeniden erozyon toprağı ve maki ile kaplandığından, kazı çalışmaları sonucu açılan alanları bugün görmek mümkün değildir (fig. 3). Alanda sadece yapının doğal kayaya oyulan basamaklarının bir kısmı ve yapının cephe düzenlemesine ait dorik mimari bloklar ile bu bloklara ait parçalar görülebilmektedir (fig. 4). Mimari blokların çoğunun parçalanmış olması, bu alanın bir alt terasta yer alan kilisenin yapımı esnasında taş ocağı gibi kullanılmış olabileceği düşüncesini doğurmaktadır.

Kazı Bulguları

I. C. Love başkanlığında yapılan kazı çalışmaları neticesinde Dorik Stoa’nın, doğu-batı yönde 113,50 m uzunluğunda, kuzey-güney yönde 15,80 m genişliğinde olduğu belirlenmiştir⁶. 1967-1968 yıllarında elde edilen verilerden hareketle stoaanın plan ve cephe restitüsyonu önerisi hazırlanmıştır⁷. Bu ilk çalışmada stoaanın ön

3 Dilettanti 1840, 18, 41-42, lev. 26-28.

4 Newton 1863, 366-367

5 Love 1968, 124, fig. 8-9; Love 1970, 149-151, lev. 38.3; Love 1972a, 63-64, Çiz. 1-2, lev. 15.2; Love 1972b, 393; Love 1973, 98-99.

6 Love 1972a, 63. Dilettanti Cemiyeti, Dorik Stoa’nın yaklaşık 400 feet uzunluğunda olduğunu, ancak planının kesin olarak belirlenemediğini yazmıştır (Dilettanti 1840, 18).

7 Love 1968, 124, fig. 9.

cephesinde dorik sütunların yer aldığı ve bu sütunların üç sıra halinde yanlara doğru döndürüldüğü, arka kısmında ise dükkan sıralarının olabileceği önerilmiştir (fig. 5). Ancak stoanın doğu tarafında yapılan kazı çalışmalarında, doğu kısa kenarda sütun sırasının olmadığı, bu bölümde kuzey arka duvara benzer pseudo-isodomik duvar örgüsünün devam ettiği tespit edilmiştir⁸. Bu alanda 1,13 m yüksekliğinde orthostat blokları açığa çıkmıştır. Bloklardan birinin yüzeyinde 12°'lik açı ile oyulmuş faskia yer almaktadır⁹. Bu da stoanın doğu kısa kenarında 12°'lik açı ile devam eden bir alınlık düzenlemesine işaret etmektedir. Stoanın batı tarafında yapılan kazı çalışmalarında ise bir cephesine 1 m yüksekliğinde parapet yuvası açılmış bir sütun tamburu ile ön cephesi üç çeyrek yuvarlak şeklinde düzenlenmiş, duvar bitimine yerleştirilen bir sütun tamburu açığa çıkmıştır. Tüm bu veriler, stoanın kısa kenarlarında Diletanti Cemiyeti'nin önerdiğinin aksine, hexastyl portiko şeklinde düzenlenen girişlerin olmadığını göstermektedir¹⁰. Bu tespitlere karşın I. C. Love, 1968 yılında yayınladığı plan ve cephe restitüsyonunu revize etmemiştir.

Kazı çalışmalarında elde edilen verilerden hareketle ön cephe sütunlarında aksial aralık 3,09 m olarak hesaplanmış olmasına karşın, S. Gibson tarafından hazırlanan restitüsyon çiziminde ön cepheye 26 adet sütun yerleştirilmiştir (fig. 5). Toplam uzunluğu 113,50 m olan stoanın stylobat ölçüsü yaklaşık 112,25 m'dir. Bu ölçüler doğrultusunda yapının ön cephesinde 37 adet sütun olmalıdır. I. C. Love yayınında aksial aralığa üç metop yerleştirildiğini yazmasına karşın, restitüsyon çiziminde iki metop vardır (fig. 5)¹¹. Yine, ilk yıllarda yapılan kazı çalışmalarında elde edilen verilerden hareketle stoanın iç cephe sütunlarının da dor düzeninde olduğunu dile getirilmesine karşın¹², en son yayında iç sütun sırasının ion olabileceği önerilmiştir¹³. Aslında kazı çalışmalarında iç sütun sırasına ait olabilecek sadece iki parça Küçük Asya-ion tipi kaide bulunmuştur. Verilerin azlığı nedeniyle iç sütun sırasının dor ya da ion olduğu ile ilgili kesin bir şey söylemek güçtür. Love'ın yayınında iç cephe sütunlarının aksial aralığı 6,20 m belirlenmiş ve bu ölçü doğrultusunda stoanın iç cephesinde 17-18 adet sütun olabileceği önerilmiştir¹⁴.

Stoada yapılan kazı çalışmalarında Hellenistik Dönem'e ait seramik parçalarının yanı sıra MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Attik siyah glazürlü seramik parçaları ile bir kandle ait olabilecek grotesk figürlü parça bulunmuştur¹⁵.

8 Love 1972a, 63.

9 Love 1972a, 63.

10 Diletanti 1840, 41, lev. 26. Kazı çalışmalarında elde edilen verilerin değerlendirilmesi için bk. Love 1972a, 63.

11 Love 1968, 124, fig. 9. Buradaki restitüsyon çiziminin ölçeği yanlış verilmiştir.

12 Love 1972a, 64.

13 Love 1972b, 393, dn. 3; Love 1973, 98.

14 Love 1972a, 63.

15 Love 1972a, 63.

Stilistik Değerlendirme

Dorik Stoa'nın mimari bloklarının bir kısmı gri renkli, geniş beyaz damarlı mermerden, bir kısmı ise sarımtırak renkli, gri damarlı mermerden oluşmaktadır (fig. 6-7). Her iki renkteki mimari blokların tamamı aynı ölçülere sahiptir.

Dorik Stoa'nın sütun tamburlarının yüzeyi 20 yivlidir. Yivler geniş ve sığ verilmiş, arrisler bant şeklinde belirgin işlenmiştir (fig. 8-9). Sütun tamburlarının ionik yivli işlenmiş olması, kentin stiliyle bağdaşmamaktadır. Çünkü, Knidos'ta Erken İmparatorluk Dönemi yapıları dahil, dorik mimari bloklarda ionik unsurlar pek tercih edilmemiştir. Karia Bölgesi'nde, MÖ 351-344 yıllarına tarihlenen Labraunda Oikoi Binası'ndan¹⁶ sonra Knidos Dorik Stoa'da çalışılan ionik yivli dorik sütunlar, kentteki iki istisnai örnekten biridir¹⁷. Sütun tamburlarında arrislerin oldukça ince şeritler halinde belirlenmesi Labraunda ile benzerdir. Nitekim MÖ 2. yüzyılda arrisler, ionik sütunlarda olduğu gibi geniş işlenmeye başlanmıştır¹⁸.

Dor başlıkları boyun kısmı ile birlikte çalışılmış olup, ionik yivlidir. Boyundan başlığa geçişte, derin yivlerle birbirinden ayrılmış trapez biçimli üç annulet işlenmiştir (fig. 10a-b). Annuletler arasındaki yivler yuvarlak biçimli olup, yivler annulet yüzeyinden daha geniş verilmiştir. Ekinus profili hafif dışbükey kavislidir ve abakusla birleştiği noktada düz bir çizgi oluşturmaktadır. Abakus dörtgen plaka şeklinde, düz işlenmiştir. Başlığın üst yüzeyinde 0,005 m yüksekliğinde kare biçimli skamillus vardır.

Dorik Stoa'ya ait başlıkların boyun kısmında yivlerin üst kısmı yuvarlatılmış dörtgen biçiminde sonlandırılmış olup, arrisler annuletlere dokunmadan her iki yana döndürülmüş, böylece arrislerin üst kısmında küçük üçgenler oluşmuştur¹⁹. Klasik Dönem'de ortaya çıkan bu tip boyun kısmına sahip başlıklar Anadolu'daki dorik yapılarda çoğunlukla MÖ 3. yüzyılda çalışılmıştır²⁰. Knidos'un hinterlandında yer alan ve stilistik özellikleri bakımından MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Emecik Apollon Kutsal Alan Stoası'nın başlıklarında²¹ arrislerin üst bitiminde küçük üçgenler

16 Hellström 1985, 132; Gider-Büyüközer 2013, 637-641, fig. 298.

17 Knidos D Kilisesi'nde devşirme malzeme olarak kullanılan kalp şekilli paye başlığının boyun kısmı ionik yivli işlenmiştir. Bk. Gider-Büyüközer 2013, 617, fig. 271.

18 Gider 2012, 266-267; Gider-Büyüközer 2013, 35-39, fig. 11.

19 Rumscheid 1994, 302-303 (grup 3). F. Rumscheid'in grubunda yivler doriktir. Ancak Karia Bölgesi'nde yapılan çalışmalarda ionik yivli örnekler de tespit edilmiştir (Gider-Büyüközer 2013, 93-95, fig. 33 (tip By2).

20 Priene Agorası Güney Stoa'nın dor başlıkları boyun kısmının işlenişi bakımından bu grupta yer almaktadır (Wiegand – Schrader 1904, 189-192, fig. 183). Yapının MÖ 4. yüzyılın 2. yarısında planlandığı, dorik cephenin ise MÖ 200 civarında inşa edildiği ancak hiçbir zaman bitirilemediği düşünülmektedir (von Kienlin 2004, 37-41).

21 Gider-Büyüközer 2013, 541-543, fig. 182. Yapı araştırmacıları tarafından genel olarak Hellenistik Dönem'e (MÖ 3-2. yüzyıl) tarihlendirilmiştir (Berges – Tuna 2001, 161; Tuna – Berges 2001, 129). Ancak mimari blokların stil özellikleri MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına işaret etmektedir. Bk. Gider-Büyüközer 2013, 542.

vardır. MÖ 3. yüzyıl yapılarından Troia Athena Tapınağı²², Pergamon *Baugruppe* III²³ ve Pergamon Asklepionu Dorik Mermer Tapınak²⁴, başlıklarının boyun kısmının biçimi bakımından Knidos örneği ile aynı grupta yer almaktadır. Bu tip başlıkların MÖ 2. yüzyılda sadece Pergamon Yukarı Agora Stoası'nın²⁵ dor başlıklarında uygulanması, bunların kullanımının azaldığına işaret etmektedir. Arrislerin annuletlere dokunmadan her iki yana döndürülmesiyle yivlerin üst bitiminde küçük üçgenler oluşan boyun kısmına sahip dor başlıkları Aleksandria'daki Ptolemaioslar dönemine ait dorik yapıların neredeyse tamamında tercih edilmiştir²⁶. Sözü edilen bu başlıklarda boyun kısmından başlığa geçişte yer alan trapez biçimli annuletlere stili de Dorik Stoa ile benzerdir.

Dorik Stoa'nın başlıklarında ekinus hafif dışbükey kavisli işlenmiş olup, doğrudan abakusun alt yüzeyinde sonlandırılmıştır. MÖ 4. yüzyıldan itibaren geniş bir coğrafyada çalışılan²⁷ bu tip dor başlıkları Anadolu'da Pergamon Athena Tapınağı, Miletos Liman Stoası ve Priene Demeter Tapınağı'nda tespit edilmiştir. Miletos ve Priene örneğinde ekinusun abakus ile birleştiği noktada oturma yeri belirlenmiş, Pergamon örneğinde ise bu bölüm belirlenmemiştir. Knidos'un yakın çevresinde yer alan yapılardan MÖ 300 civarına tarihlenen Lindos Athena Tapınağı²⁸ ile MÖ 3. yüzyıl sonuna tarihlenen Lindos Stoası'nın²⁹ başlıkları, ekinusun hafif dışbükey kavisli işlenmiş olması bakımından Knidos ile benzerdir. Ancak sözü edilen bu iki yapıda ekinusun abakusla bağlantısı köşeli işlenmiş, bu nedenle ekinus ile abakus arasında düz bir silme oluşmuştur. Kos Asklepionu Alt Teras Stoası'nın başlığında³⁰ ekinusun dışbükey kavisi daha belirgindir. Knidos Dorik Stoa'nın başlıkları hem boyun kısmının biçimi, hem ekinusun hafif dışbükey kavisli işlenmesi, hem de ekinus ile abakus arasındaki oturma yerinin belirlenmemiş olması bakımından MÖ 280 civarına tarihlenen Troia Athena Tapınağı'nın başlıkları ile oldukça benzerdir. Emecik Apollon Kutsal Alan Stoası için önerilen dor başlığında ekinusun korunan kısmı, hafif dışbükey kavisli devam etmektedir³¹. Sözü edilen bu başlık da hem boyun kısmı hem de ekinus profilinin biçimi bakımından Knidos ile karşılaştırılabilir.

22 Goethert – Schleif 1962, 11-12, 38, fig. 4, lev. 5, 24; Hoepfner 1969, 180, lev. 78.3, ek 1-2; Schmidt-Dounas 1991, 414, dn. 444; Rumscheid 1994, 18-19, kat. 74.1, lev. 50.3.

23 Kawerau – Wiegand 1930, 22-25, fig. 17.

24 Ziegenaus – de Luca 1968, 78-79, lev. 79; Ziegenaus – de Luca 1975, 23, lev. 8a, c, 100.

25 Schrammen 1906, 93-107, lev. 30.1-31.

26 Aleksandria'da bulunan ve MÖ 3. yüzyıla tarihlenen bu tip başlıklar için bk. Hoepfner 1971, 81-83, 87, lev. 17a-c, 23d, 24e; Pensabene 1993, 57-60, 79-83, fig. 65, lev. 1.1-3; 335, 16.96; Rumscheid 1994, 53-54, kat. 370.1, lev. 196.5; McKenzie 2007, 68-69, fig. 93, 94b. Ayrıca II. Ptolemaios dönemine tarihlenen Kyrene'deki Apollon Tapınağı'nın II. evresine ait başlıklar da bu stildedir (Stucchi 1975, 93, fig. 83).

27 Vasdaris 1987, 97-102, 109.

28 Dyggve 1960, 102-104, fig. IV.17.

29 Dyggve 1960, 227, lev. VI.D.

30 Schazmann 1932, 64-67, lev. 22.7-9, 22.11-12; Rumscheid 1994, kat. 97.2, lev. 61.4.

31 Gider-Büyüközer 2013, 543, fig. 182; Gider-Büyüközer 2019b, fig. 8.2.

Knidos Dorik Stoa'nın arşitravları kanonik dor arşitravı şeklinde düzenlenmiş olup, 0,53-0,54 m yüksekliğindedir (fig. 11a-b). Ön cephede üstte 0,05 m yüksekliğinde taenia, altında 0,425 m uzunluğunda, 0,04 m yüksekliğinde regula plakaları bulunmaktadır. Guttae silindirik biçimli işlenmiş olup, 0,045 m çapında, 0,01 m yüksekliğindedir. Bloğun arka cephesi iki faskiaya ayrılmış, üste taç profili işlenmemiş, taç profilinin olması gereken yer içe doğru 0,10 m genişliğinde, 0,035 m yüksekliğinde L şeklinde kesilmiştir.

Arşitravlarda fazla yüksek olmayan taeniaya asılı duran regula plakalarının belirlenmesi için işlenmesine karşın guttaenin yüksekliği azalmıştır. Silindirik biçimli işlenen guttae MÖ 4. yüzyılda Labraunda yapılarında ortaya çıkmıştır³². Bu yüzyılda Labraunda yapılarının yanı sıra Pergamon Athena Tapınağı'nda silindirik biçimli guttae çalışılmış olmasına karşın, Knidos antik kenti ile adalardaki dorik yapılarda konik biçimli guttae uygulanmıştır. Mevcut örnekler silindirik biçimli guttaenin MÖ 3. yüzyılda özellikle Anadolu'daki dorik yapılarda yaygınlaştığını göstermektedir³³.

Arşitrav yüksekliği ile taenia yüksekliği arasında 1:10,7 oranı uygulanmıştır. Bu orana en yakın değerler MÖ 4. yüzyıl yapılarından Labraunda Andron A (1:10,7) ile Oikoi Binası'nda (1:11,3), MÖ 300 civarına tarihlenen Lindos Athena Tapınağı'nda (1:10,3), MÖ 3. yüzyıl yapılarından ise Samothrake Arsinoeionu (1:10,5)³⁴, Halikarnassos Apollon ve Ptolemaios Stoası (1:10,2) ile Delphi Attalos Stoası'nda (1:10,4) tespit edilmiştir³⁵. Ayrıca Hermopolis Magna'daki Ptolemaioslar Kutsal Alanı'nda bulunan ve MÖ 246-221 yıllarına tarihlenen dorik yapıda da 1:10 oranı uygulanmıştır³⁶. Taenia yüksekliğinin arşitrav yüksekliğine oranı, Karia Bölgesi'ndeki MÖ 2. yüzyıla ait dorik yapılarda çoğunlukla 1:8 ile 1:7 arasında değişmektedir³⁷. Bu değerler MÖ 2. yüzyılda, bir önceki yüzyıla nazaran taenia yüksekliğinin arttığına işaret etmektedir. Knidos Dorik Stoa'da tespit edilen 1:10,7 oranı yapıyı MÖ 3. yüzyıl örnekleri arasında değerlendirmemize olanak tanımaktadır. Yakın değerlerin uygulandığı MÖ 3. yüzyıl yapılarının çoğunluğunun Ptolemaioslar tarafından inşa edilmiş olması dikkat çekicidir. Taenia, regula ve guttae oranlarında ise en yakın değerler MÖ 299-290 yıllarına tarihlenen Miletos Antiokhos Stoası³⁸ ile MÖ 241-223 yıllarına tarihlenen Delphi Attalos Stoası'nda³⁹ karşımıza çıkmaktadır.

Knidos Dorik Stoa'nın friz blokları 0,66 m yüksekliğinde, triglifler 0,425 m, metoplar 0,606 m genişliğindedir. Triglif ve metop taeniası dörtgen plaka şeklinde işlenmiş olup, kabartma yüksekliği fazla değildir (fig. 12). Glifler üçgen form oluşturacak

32 Gider-Büyüközer 2019a.

33 Gider-Büyüközer 2013; 160-163; Gider-Büyüközer 2019b.

34 Son yıllarda B. D. Wescoat tarafından yapılan bir çalışmada yapının ismi "Arsinoe Rotundası" olarak tanımlanmış ve yapının tarihi MÖ 280-270 civarı olarak verilmiştir (Wescoat 2015).

35 Geç Klasik ve Hellenistik Dönem yapılarında uygulanan oranlar için bk. Wescoat 2015, tab. 2.

36 Hoepfner 1971, 82-83, fig. 9.

37 Gider-Büyüközer 2013, 171-176, tab. 16.

38 Knackfuß 1924, 31-47, fig. 38-39.

39 Roux 1952, 178, fig. 19.

şekilde açılı oyulmuş, üst kısmı düz bitirilmiştir. Glifler triglif taeniasının hemen altından başlatılmış ve aşağıya doğru 0,012 m eğimli kesilmiştir (fig. 13a-b). Her iki kenardaki yarım gliflerin üst sınırında 0,045 m uzunluğunda, aşağıya doğru içbükey devam eden ve uç kısmı hafif dışbükey sonlanan damla biçimli triglif kulakları vardır. 3,09 m genişliğindeki aksial aralığa 4 triglif, 3 metop yerleştirilmiştir (fig. 14).

Kanonik triglif-metop bloklarında triglif ve metop taeniası dikdörtgen plaka şeklinde işlenmiştir⁴⁰. Bu grubu oluşturan triglif-metop bloklarında görülen stil özelliklerinden biri, triglif taeniası ile metop taeniasının yükseklik ilişkisidir⁴¹. Klasik Dönem'den itibaren triglif taeniasının daha yüksek işlenmesi standart bir uygulama haline gelmiş⁴² ve bu uygulama MÖ 4. yüzyıl içlerine kadar devam etmiştir⁴³. Buna karşın stilistik açıdan MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen⁴⁴ ancak son yıllarda yapılan çalışmada 3. yüzyıl ortalarına ait olabileceği de düşünülen⁴⁵ Samothrake Altar Court ile MÖ 4. yüzyıl sonuna tarihlenen Miletos Liman Stoası'nda⁴⁶ farklı bir uygulama olarak, her iki taenianın aynı seviyede işlendiği görülmektedir. Her ne kadar sözü edilen bu iki yapı stilistik açıdan tarihlendirilmiş olsa da, yapı yazıtı ile tarihi kesin olarak bilinen yapılardan MÖ 302-263 yıllarına tarihlenen Mamurt Kale Tapınağı⁴⁷ ile MÖ 299-290 yıllarına tarihlenen Miletos Antiokhos Stoası'nda⁴⁸ triglif ve metop taeniasının kesintisiz devam etmesi, bu uygulamanın MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başlarında ortaya çıktığının kanıtıdır. Bu yeni modaya rağmen, MÖ 3. yüzyılda halen triglif taeniası ile metop taeniasının farklı seviyelerde işlenmeye devam ettiğini gösteren örnekler de vardır. Ancak bu örneklerin tamamına yakını adalardaki dorik yapılara aittir. Anadolu'da ise sadece MÖ 280 civarına tarihlenen Troia Athena Tapınağı⁴⁹ ile MÖ 290-270 yıllarına tarihlenen Belevi Mausoleumu'nun⁵⁰ dorik friz bloklarında triglif taeniası ile metop taeniası farklı seviyelerdedir. Her iki taenianın aynı seviyede işlendiği örneklerin sayıca çokluğu, MÖ 3. yüzyıl Anadolu yapılarında genellikle yeni

40 Tip TM1 grubunu oluşturan bu tip triglif-metoplar için bk. Gider-Büyüközer 2013, 206-210, fig. 69.

41 Gider-Büyüközer 2013, 204-208; Gider-Büyüközer 2019a.

42 Coulton 1968, 171-172. Kıta Yunanistan'daki dorik yapıların çoğunda bu durum gözlenmekte iken, Güney İtalya ve Sicilya'da standart bir uygulamanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Karşılaştırma için bk. Mertens 1984, 55-127, lev. 78-79, ek 18, 30).

43 Triglif ve metop taenialarının yükseklik ilişkisi ile ilgili değerlendirme için bk. Doruk 1978, 74-75, dn. 190; Gider-Büyüközer 2013, 204-208; Gider-Büyüközer 2019a; Gider-Büyüközer 2019b, tab.3.

44 Lehmann – Spittle 1964, 36-38, fig. 45-46, lev. 26-29. Tarihi için bk. 108.

45 B. D. Wescoat, yapının mimari özelliklerinin ve oranlarının MÖ 3. yüzyıl yapılarında da izlenebildiğini, Altar Court'un yönlendirildiği tiyatro ile ve muhtemelen 3. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Stoa ile kronolojik olarak daha uyumlu olduğunu, bu nedenle yapının MÖ 3. yüzyıl ortalarına tarihlenebileceğini önermiştir (Wescoat 2015, 125-132).

46 von Gerkan 1922, 9-10, fig. 10-12. Tarihi için bk. 91.

47 Conze – Schazmann 1911, 22-24, fig. 3-4.

48 Knackfuß 1924, 31-47, fig. 39.

49 Goethert – Schleif 1962, 12-13, lev. 7-9, 21; Kähler 1964, 79-87; Hoepfner 1969, 165-167, lev. 77-78, ek 2; Schmidt-Dounas 1991, 363-415, lev. 46-48.

50 Praschniker – Theuer 1979, 181, fig. 13, 15, 16a; Hoepfner 1993, 111-123, fig. 13; Rumscheid 1994, kat. 28.3, lev. 12.1. Tarihi için bk. Rumscheid 1994, 70-76; Strocka 2005, 346.

modanın benimsendiğinin göstergesidir⁵¹.

Knidos Dorik Stoa'nın trigliflerinde, yarım gliflerin üst bitimine damla biçimli triglif kulakları işlenmiştir⁵² (fig. 15-16). En erken örnekleri MÖ 4. yüzyılda görülen bu tip triglif kulaklarına sahip yapılardan Labraunda Anıt Mezar'da⁵³ kulak kepçesinin alt ucu sivri işlenmiş olup, triglif yüzeyine dokunmadan geri döndürülmüştür. Samothrake Altar *Court*'ta sivri olan uç kısım ile triglif yüzeyi arasındaki açıklık fazladır⁵⁴. Bu yapıyla çağdaş olan Samothrake Hieron'da ise kulak kepçesi biraz daha küresel bir biçime sahiptir fakat yine sivri olan uç kısım triglif yüzeyine dokunmadan geri döner⁵⁵. Bu nedenle kulak kepçesinin biçimi bakımından MÖ 3. yüzyıl örneklerine daha yakındır⁵⁶. Knidos'ta yer alan ve MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Aslanlı Mezar'ın trigliflerinde⁵⁷ ise kulak kepçesinin alt ucu ile triglif yüzeyi arasındaki açıklığın fazla olduğu görülmektedir (fig. 17).

MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yapılardan Samothrake Arsinoeionu⁵⁸, Halikarnassos Apollon ve Ptolemaios Stoası'nın⁵⁹ triglif kulakları damla biçimlidir. Knidos Dorik Stoa'da yüzeysel işlenen kulak kepçesinin alt ucu triglif yüzeyine daha yakındır. Halikarnassos Apollon ve Ptolemaios Stoası'nda ise diğer örneklerden farklı olarak triglif kulakları tam gliflerin üst bitişinden daha aşağıda başlatılmıştır ancak kulak kepçesinin biçimi bakımından Samothrake Stoa ve Hieron⁶⁰ ile oldukça benzerdir. Stilistik açıdan MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Samos Gymnasionu Doğu Peristil ile Güney Salon II'nin triglif kulaklarında⁶¹, kulak kepçesinin biçimi Samothrake ve Knidos örnekleriyle uyumludur. Bu tip triglif kulakları MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında inşa edilen yapılardan Priene Tiyatrosu proskenionu⁶², Limyra

51 Gider-Büyüközer 2019b, tab. 3.

52 Tip TK2 grubunu oluşturan damla biçimli triglif kulakları için bk. Gider-Büyüközer 2013, 239-243, fig. 82; Gider-Büyüközer 2014, 160-163, tab. 1, fig. 2, 11-21.

53 Gider-Büyüközer 2014, 161, fig. 11.

54 Lehmann – Spittle 1964, 82-83, lev. 26-29 (tarihi için bk. 122-127); Wescoat 2015, 122, fig. 5b.

55 Lehmann 1969, 71, 168-169, fig. 114, lev. 49-51 (tarihi için bk. 236); Wescoat 2015, 122, fig. 5d, 5f.

56 Jacques des Courtils, Hieron'un MÖ 3. yüzyıl başlarına daha iyi uyacağını savunmaktadır (Des Courtils 1999, 366-368).

57 Newton 1862, lev. 64; Gider-Büyüközer 2013, 625-626, fig. 281; Gider-Büyüközer 2014, 161, fig. ; Gider-Büyüközer 2019a, tab. 4, fig. 23.7, 24.7.

58 McCredie v.d. 1992, 67-70, lev. 48; Wescoat 2015, 122, fig. 5e.

59 Pedersen 2004, 159-160, fig. 27; Gider-Büyüközer 2013, 556, fig. 195; Gider-Büyüközer 2014, 161, fig. 14.

60 Wescoat 2015, 122, fig. 5d, 5f, 5g.

61 Martini 1984, 81-84, fig. 17-19, tab. D (Doğu Peristil); fig. 29 (Güney Salon II).

62 Wiegand – Schrader 1904, 235-257, fig. 242-243; von Gerkan 1921, lev. 3, 6.3, 19-20, 25-26; De Bernardi Ferrero 1970, 9-20, fig. 13; Rumscheid 1994, 45-46, kat. 310.4, lev. 169.1-2; Gider-Büyüközer 2014, 162, fig. 15.

Ptolemaionu⁶³, Samothrake Stoa⁶⁴, Delos Antigonos Stoası⁶⁵ ve Delos Philippos Stoası'nda⁶⁶ da çalışılmıştır (fig. 17).

Dorik yapıların stilistik açıdan tarihlendirilmesinde zaman zaman başvurulmuş yöntemlerden biri de arşitrav yüksekliği ile triglif-metop yüksekliği arasındaki orandır⁶⁷. MÖ 5. yüzyıl yapılarında arşitrav ile dorik friz hemen hemen aynı yüksekliğe sahiptir olup, uygulanan oran 1:1'e eşit ya da yakın değerlerde iken, MÖ 4. ve 3. yüzyılda arşitrav yüksekliği devamlı bir azalma gösterir⁶⁸. Knidos Dorik Stoa'da arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oran 1:0,810'dur. MÖ 4. yüzyıl yapıları arasında bu orana en yakın değerler Nemea Zeus Tapınağı (1:0,800), Korinth Asklepios Tapınağı (1:0,797) ve Miletos Liman Stoası'nda (1:0,799); MÖ 3. yüzyıl yapılarından ise Limyra Ptolemaionu (1:0,814)⁶⁹ ve Epidauros Gymnasion Propylonu'nda (1:0,800)⁷⁰ görülmektedir. Aynı değerlerin MÖ 2. yüzyılda Atina Attalos Stoası (1:0,821) ile Kos Asklepieionu Üst Teras Stoası'nda (1:0,810) da uygulanmış olması⁷¹, arşitrav yüksekliği ile triglif-metop yüksekliği arasındaki oranda kesin bir sonuca ulaşamayacağını göstermektedir. Nitekim J. J. Coulton, arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oranın MÖ geç 5. ve 4. yüzyıl boyunca daha istikrarlı bir gelişim gösterdiğini, bu nedenle söz konusu oranın özellikle Klasik Dönem yapıları için güvenilir bir kriter olduğunu fakat farklı coğrafyalardaki örneklerden ziyade lokal örneklerin baz alınması gerektiğini aktarmaktadır⁷². Anadolu ve yakın çevresindeki MÖ 4. yüzyıl yapılarında oranlar birbirine yakın iken, geç 4. yüzyıldan itibaren değerlerin değişmeye başladığı, MÖ 3. yüzyıl yapılarında ise fazlaca değişken oranların uygulandığı tespit edilmiştir

63 Borchhardt 1991, 309-322, fig. 6; Stanzl 1993, 183-190, lev. 44, fig. 4-6.

64 Wescoat 2015, 122, fig. 5g.

65 Courby 1912, 22-24, fig. 24-25.

66 Vallois 1923, 83-89, lev. III.

67 Schober 1935, 5; Roux 1961, 326, 412-413; Coulton 1964, 125; Lehmann – Spittle 1964, 79-80, dn. 74; Coulton 1968, 171; Tomlinson 2006, 98-99, 101, tab. 1; Winter 2006, 106; Wescoat 2015, tab. 2.

68 Schober 1935, 5. Arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oran MÖ 5. yüzyıl yapılarından Parthenon ile Hephaisiteion'da 1:1, Rhamnous Nemesis Tapınağı'nda 1:0,98; MÖ 4. yüzyıl yapılarından Epidauros Asklepios Tapınağı'nda 1:1,2, Tegea Athena Alea Tapınağı'nda 1:1,12, Stratos Zeus Tapınağı'nda 1:1,14, Nikias Anıtı'nda ise 1.1,21'dir (Townsend 2004, 319, dn. 61). Anadolu'daki MÖ 4. yüzyıl yapılarında görülen oranlar için bk. Gider-Büyüközer 2019a, tab. 5.

Bugüne kadar araştırmacılar arşitrav yüksekliğini friz yüksekliğine bölerek oranları elde etmişlerdir ancak R. Tomlinson ile B. D. Wescoat oranları hesaplarken tam tersini uygulayarak, friz yüksekliğini arşitrav yüksekliğine bölmüştür (Tomlinson 2006, 98-99, 101; Wescoat 2015, tab. 2).

69 Ptolemaionun inşaa tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar yapının II. Ptolemaios döneminde, MÖ 280-270 civarında (Borchhardt 1986, 103; Borchhardt – Stanzl 1990, 79) bazı araştırmacılar ise MÖ 3. yüzyılın 3. çeyreğinde (Pfrommer 1987, 151, dn. 38; Rumscheid 1994, 92-98, kat. 130) ya da MÖ 3. yüzyılın son çeyreğinde (Schädler 1991, 276, dn. 54) inşa edildiğini önermiştir. Yapının dorik mimari blokları detaylı yayınlanmadığından, bunların stili hakkında değerlendirme yapmak güçtür. Ancak oranları bakımında Knidos'a olan yakınlığı dikkat çekicidir.

70 Roux 1961, 412.

71 Roux 1961, 412-413.

72 Coulton 1964, 124-125.

(fig. 18).

Knidos Dorik Stoa'nın üst yapısına ait iki geison parçası bulunmuştur (fig. 19-20). Stoa'nın kuzeydoğu köşesine yakın alanda ters duran geison parçalarından birisi köşe bloğuna aittir. Blok düz bir faskia ile başlamış, bunun devamına kyma reversadan oluşan geison soffiti işlenmiştir. Geisonun alt yüzeyinde yer alan mutulus plakaları 0,425 m uzunluğunda, 0,25 m genişliğinde, 0,015 m yüksekliğinde, guttae ise 0,045 m çapında, 0,007 m yüksekliğindedir. Geison tacı kyma reversalı şahin gagası profilinden oluşmaktadır. Köşe bloğunun üst yüzeyinde, köşe akroteri için düzenlenmiş kaide vardır. Alt yüzeyinde ise kırmızı boya izleri korunmuştur (fig. 20a).

Knidos Dorik Stoa'nın geisonlarında, geison tacını oluşturan kyma reversalı şahin gagası profilinde, kyma reversanın üst kavisi kırıktır fakat profilin mevcut durumundan hareketle devamına faskia işlenmediği anlaşılmaktadır. MÖ 4. yüzyıl sonunda, dorik yapılarda geison tacı olarak kullanımı yaygınlaşan kyma reversalı şahin gagası profili, MÖ 3. yüzyıl yapılarından Kos Asklepieionu Alt Teras Stoası⁷³, Troia Athena Tapınağı⁷⁴, Belevi Mausoleumu⁷⁵, Limyra Ptolemaionu⁷⁶, Samothrake Stoa⁷⁷ ve Delos Philippos Stoası'nın⁷⁸ dorik geisonlarını taçlandırmıştır. L. T. Shoe, MÖ 5. ve 4. yüzyıl yapılarında ovalolu şahin gagasını, MÖ 3. yüzyıl ve az sayıdaki MÖ 2. yüzyıl yapılarında ise kyma reversalı şahin gagası profilini karakterize etmektedir⁷⁹. Şahin gagası profilinin Anadolu'daki MÖ 2. yüzyıla ait dorik yapılarda kullanımı oldukça azdır⁸⁰. Çünkü bu yüzyılda, özellikle Batı Anadolu'da Pergamon ovolosu ve türevleri ön plana çıkmıştır⁸¹.

Knidos Dorik Stoa'nın geisonlarında mutulus plakaları her ne kadar yüksek çalışılmış olsa da önceki örnekler kadar belirgin değildir. MÖ 4. ve 3. yüzyıl yapılarında çoğunlukla mutulus plakaları güçlü çalışılmıştır⁸². Buna karşın MÖ 246-221 yıllarına tarihlenen Hermopolis Magna'daki Ptolemaioslar Kutsal Alanı⁸³ ile MÖ 216-200

73 Schazmann 1932, 64-67, lev. 22.5-6, 22.10.

74 Goethert – Schleif 1962, 17, lev. 14.

75 Praschniker – Theuer 1979, 23, fig. 14.

76 Borchhardt – Stanzl 1990, 79-84, fig. 38.

77 Wescoat 2015, 123, fig. 6g.

78 Vallois 1923, 88-89, fig. 125, lev. III.

79 Shoe 1936, 105-106.

80 Anadolu'da, MÖ 2. yüzyıla tarihlenen dorik yapılardan sadece Miletos Kuzey Agora Güney Stoa'nın geisonlarında (von Gerkan 1922, 26-27, fig. 33-36) ve Bargylia Skylla Anıtı'nda (Waywell 1996, 75-119, fig. 81-84; Gider-Büyüközer 2013, 523-527, fig. 166-167) geison tacı kyma reversalı şahin gagası profilinden oluşmaktadır. Pergamon'daki MÖ 2. yüzyıl yapılarında şahin gagası profili hiç tercih edilmemiş olmasına karşın, bu profil Atina Attalos Stoası'nın dorik geisonlarında çalışılmıştır (Bohn 1882, 1-9, lev. 2).

81 Gider-Büyüközer 2013, 316-324, 360-364.

82 Gider-Büyüközer 2018, 68, tab. 1; Gider-Büyüközer 2019a, tab. 7; Gider-Büyüközer 2019b, tab. 7.

83 Hoepfner 1971, 81-83, lev. 24a; Rumscheid 1994, kat. 370.4, lev. 196.3.

yıllarına tarihlenen Delos Philippos Stoası⁸⁴ ve MÖ 3. yüzyıl sonuna tarihlenen Pergamon Asklepieionu Dorik Mermer Tapınak'ın dorik geisonlarında⁸⁵ mutulus plakaları fazla yüksek değildir. Fakat mutulusların ince bir plaka şeklinde işlenmesi MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında başlayan bir uygulamadır ve bu tip mutuluslar Roma Dönemi boyunca da kullanılmaya devam etmiştir⁸⁶.

MÖ 4. yüzyılın sonlarından itibaren guttaenin yüksekliği azalmaya başlamıştır. Dorik yapılarda guttaenin yüksekliğinin azalmasının mutulus plakaları ile paralel olmadığı tespit edilmiştir. Miletos Liman Stoası ile Delphinion'nun Hellenistik evresine ait geison bloklarında guttae yüksekliğini yitirmiştir. MÖ 300 civarına tarihlenen Lindos Athena Tapınağı'nda guttae yüksek çalışılmış olmasına karşın, aynı tarihlerde inşa edildiği düşünülen Kutsal Alan Propylonu'nda yüksekliğini yitirmiştir. Anadolu'daki MÖ 3. yüzyıla tarihlenen dorik yapılarda güçlü çalışılmış guttae örneğine rastlanmamıştır⁸⁷. MÖ 2. yüzyıla gelindiğinde ise hem mutulus plakalarının hem de guttaenin körelendiği görülmektedir⁸⁸. Tüm bu stilistik özellikler Knidos Dorik Stoa'nın geisonlarını MÖ 3. yüzyıl örnekleri arasında değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Yapının Mimarı ve Tarihi ile İlgili Öneriler

Yaşlı Plinius (Plin. nat. XXXVI, 83), tüm mimarlar arasında ilk olarak mimar Sostratos'un, Knidos'ta bulunan bir "*pensilis ambulatio*"yu yapmış kişi olarak anlatılageldiğini aktarmaktadır. Pseudo-Lukian Knidos'taki önemli yapılar arasında Sostratos'un stoasından da söz etmektedir (Luc. *Erotes*, 11). Samosatalı Lukian ise Sostratos'tan Knidoslu büyük mimar olarak bahsetmesine karşın, yapılarından sadece Aleksandria fenerine değinmiştir (Luc. *Hist. conscr.* 62). Dorik Stoa'yı ilk olarak W. M. Leake, Ptolemaios Philadelphos döneminde Sostratos tarafından inşa edilen "*pensilis ambulatio*" olarak tanımlamıştır. Leake, yapının Knidos'un anakarasında, korunaklı ve sütunlar ile bezenmiş muhteşem bir teras olabileceğini dile getirmiş ve Dorik Stoa'nın Sostratos'un stoası olabileceğini yazmıştır⁸⁹. C. T. Newton ise Leake'in önerisini tartışmakta ve bunun pek mümkün olmadığını çünkü bir arşitrav parçası üzerinde bulunduğu yazıtta Theopompos ismini okuduğunu, bu nedenle stoanın Augustus dönemine ait olup olmayacağını merak ettiğini yazmıştır. Ayrıca stoanın Theopompos tarafından bitirilmiş ya da tamir ettirilmiş olabileceğini de öne sürmektedir⁹⁰. I. C.

84 Vallois 1923, 88-89, lev. III; Rumscheid 1994, lev. 194.1-2.

85 Ziegenaus – de Luca 1968, 78-79, lev. 79; Ziegenaus – de Luca 1975, 17-26, lev. 8b, 98; Rumscheid 1994, 41, kat.191.4, lev. 117.4.

86 Gider 2012, 270; Gider-Büyüközer 2013, 349; Gider-Büyüközer 2018, 68, tab. 1. Ayrıca Roma Dönemi dor düzeni ile ilgili değerlendirmeler için bk. Gider 2007, 25-31; Söğüt – Gider 2011, 93-99; Gider 2012, 263-280; Gider-Büyüközer 2013, 431-452; Gider 2014, 139-148; Gider-Büyüközer 2014, 167-169; Büyüközer 2015, 77-80.

87 Gider-Büyüközer 2018, 68, tab. 1; Gider-Büyüközer 2019b, tab. 7.

88 von Hesberg 1980, 57-58; Rumscheid 1994, 314; Berns 1999, 116. Mutulus-guttae ile ilgili geniş bir değerlendirme için bk. Gider-Büyüközer 2013, 349-351; Gider-Büyüközer 2018, 61-92.

89 Dilettanti 1840, 9, 18.

90 Newton 1863, 366-367.

Love, Dorik Stoa'nın, Knidoslu mimar Sostratos'un Knidos'ta inşa ettiği bilinen ve Plinius'un "*ambuiatio pensilis*" olarak nitelendirdiği yapı ile ilişkilendirilebileceğini, yapının entablatur kısmının ve sondaj çalışmalarında temel seviyesinde bulunan son evreye ait seramik parçalarının MÖ 3. yüzyıla tarihlendiğini yazmıştır⁹¹. 1970 yılı çalışmalarında, stylobatın ön kısmında 3 m'den daha geniş olmayan, bir sonraki teras ile arasında yaklaşık 4 m kot farkı bulunan dar bir terasın olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu sonucunda Love, stoanın aşağıdan bakıldığında, arkasındaki dağa karşı ana hatlarıyla uzun bir sütunlu galeri olarak görüldüğünü, bu nedenle de artık bu yapının Sostratos tarafından inşa edilen ünlü stoa olduğundan emin olduklarını yazmıştır⁹². Tüm bu değerlendirmeler yapının Sostratos'un stoası ile bağdaştırılmasına neden olmuş, bu nedenle de inşa tarihi olarak Sostratos'un aktif olarak çalıştığı yıllar olan MÖ 3. yüzyıl kabul edilmiştir⁹³.

Knidos'ta, Prof. Dr. Ramazan Özgan başkanlığında sürdürülen 3. dönem kazıları kapsamında, Dionysos Terası'nın kuzeyini sınırlandıran stoada yapılan kazı ve araştırmalarda ortaya çıkan bulgular, Sostratos'un eserinin buradaki stoa olabileceği düşüncesini doğurmuştur⁹⁴. Bunun nedeni antik yazarlardan Pseudo-Lukian'ın "Erotes" adlı eserinde, iki arkadaşı ile birlikte Knidos'un ünlü Aphrodite yontusunu görmek için kente yaptıkları geziyi kısaca tanımlamasıdır (Luc. *Erotes*, 11). Pseudo-Lukian'ın eserinde bu bölümü anlatan iki ayrı cümle vardır⁹⁵. Bunlardan ilkinde Pseudo-Lukian, iki arkadaşı ile birlikte Knidos'u dolaştığını, çömlekçilerin müstehcen ürünlerine güldüklerini yazmıştır. Bir sonraki cümlede ise Sostratos'un stoasında dolaştıktan sonra kendilerine keyif veren diğer yerleri gördüklerini ve ardından da Aphrodite Tapınağı'na doğru yürümeye başladıklarını dile getirmiştir. Bu iki cümleden, müstehcen ürünleri Sostratos'un stoasında görmüş olabilecekleri yorumlanabileceği gibi kenti gezerken bu ürünleri gördükten sonra Sostratos'un stoasını gezmiş olabilecekleri anlamı da çıkmaktadır. Çünkü Pseudo-Lukian'ın cümlelerinde bu ürünlerin Sostratos'un stoasında satıldığına dair net bir ifade yoktur. Dionysos Terası'ndaki stoada yapılan kazı çalışmalarında Pseudo-Lukian'ın bahsettiği gibi müstehcen ürünler bulunmuştur⁹⁶. Bu nedenle Pseudo-Lukian ve arkadaşlarının gemiden indikten sonra Dionysos Terası'ndaki stoada bu ürünleri gördükleri, sonra Sostratos'un stoasına geçtikleri de düşünülebilir⁹⁷.

91 Love 1970, 149.

92 Love 1972a, 64.

93 Bürchner 1921, 917; Müfid 1932, 75; Love 1970, 149, dn. 2; Love 1972a, 64, dn. 7; Coulton 1976, 245-246; Love 1978, 1116-1117; Lauter 1986, 123; Klinkott 1989, 277; Doksanaltı v.d. 2018, 68.

94 Bruns-Özgan 2002a, 44-46; Bruns-Özgan 2013, 133-134; Zwingmann 2012, 223. Kazı çalışmalarında elde edilen verilerin toplu bir değerlendirmesi için bk. Bruns-Özgan 2002b, 247-252.

95 Pseudo-Lukian'ın "Erotes" adlı eserinin orijinal metni ve İngilizce çevirisi için bk. Macleod 1967, 166-167; Almanca çevirisi için bk. Brandt 1920, 67-68; Blinkenberg 1933, 15.

96 Doksanaltı 2000, 78-80, fig. 2; Bruns-Özgan 2002a, 46, fig. 53-55; Bruns-Özgan 2002b, 250-252; Pastutmaz 2005, 286, fig. 7, 15; Pastutmaz 2009, 108-111, lev. 18, fig. 44-47; Pastutmaz 2011, 105.

97 Dionysos Terası, kente ulaşan gemilerin demir attığı Ticaret Limanı'nın hemen kuzeyinde yer almaktadır. Bu nedenle kente deniz yoluyla gelenlerin ilk ulaştıkları kamusal alandır. Bu alanla ilgili

Sostratos Kimdir?

Yazıtlarda genellikle Sostratos, “Knidoslu Dexiphanes’in oğlu Sostratos” olarak tanımlanmıştır⁹⁸. Sostratos’un kariyeri ile ilgili net veriler yoktur. Yazıtlarda ve antik kaynaklarda sadece onun bazı yönlerinden bahsedilmiştir. Plinius (Plin. *nat.* XXXVI, 83) ve Samosatalı Lukian’ın (Luc. *Hist. conscr.* 62; Luc. *Icar.* 12) anlatımlarında, Sostratos’un bir mimar olduğu vurgulanmaktadır. Onu asıl üne kavuşturan, Dünya’nın yedi harikasından biri olan Aleksandria’daki deniz fenerinin mimarı olarak anıta isminin yazılmasıdır. Plinius, “*bu aynı mimarın (Sostratos), tüm mimarlar içinde ilk olarak Knidos’ta bir pensilis ambulatio yapmış olduğu aktarılır*”⁹⁹ cümlesinden Knidos’taki “*pensilis ambulatio*” tarzı yapının da mimarı olduğunu öğreniyoruz¹⁰⁰. Strabon ise Sostratos’un kralla olan ilişkisini ve saray hiyerarşisindeki pozisyonunu ifade eden “Kralın Arkadaşı (φίλοι τῶν βασιλέων)” unvanını aldığını ve Aleksandria fenerini adadığını yazmıştır (Str. VII.1.6).

Sostratos kariyerine MÖ 323 yılında askeri bir mühendis olarak Ptolemaioslar’ın hizmetinde başlamıştır¹⁰¹. Aleksandria fenerinin yapımının MÖ 297 yılında başladığı düşünülmektedir¹⁰². Daha sonra bir diplomat olarak Kyrene, Delos, Kiklad adaları, Delphi, Atina ve Kaunos ile temaslarda bulunmuştur. Atina’da bulunan ve MÖ 287/6 yılına tarihlenen Kallias kararnamesinin yazılı olduğu stel, daha çok Sostratos’un diplomatik kariyerine ışık tutmaktadır¹⁰³. Delphi ve Delos’ta bulunan bir grup yazıt, Sostratos’un MÖ 285-280 yıllarında Ptolemaioslar’ın büyükelçisi olarak görev yaptığını kanıtlamaktadır¹⁰⁴. Delos’ta bulunan Sostratos’un onurlandırıldığı iki heykel kaidesinden biri Kaunoslular tarafından¹⁰⁵ diğeri ise Kyreneliler tarafından¹⁰⁶ yaptırılmıştır. Kaunoslular’ın yaptırdığı heykel kaidesinin, kentten Ptolemaioslar’ın kontrolüne geçtiği MÖ 309 yılından sonra ya da MÖ 285 yılından sonra olabileceği düşünülmektedir¹⁰⁷. MÖ 280’lerde ise Sostratos, Kyklad adaları ile Ptolemaioslar arasında

değerlendirmeler ve öneriler için bk. Büyüközer 2012, 136-137; Büyüközer 2013b, 146-147, fig. 8-11.

98 Sostratos hakkında geniş bilgi için bk. Perdrizet 1899, 261-272; Heichelheim 1940, 1221-1222; Shear 1978, 23-25; Meeus 2015, 143-165.

99 “*hic idem architectus primus omnium pensilem ambulationem Cnidi fecisse traditur*” (Plin. *nat.* XXXVI, 83).

100 F. E. Winter, Sostratos’un Knidos’taki deniz feneri ya da fenerlerini inşa etmesi sonucu kazandığı deneyimden dolayı Aleksandria’ya davet edilmiş olabileceğini düşünmektedir (Winter 2006, 92-93, dn. 194). Kentte yapılan çalışmaların neticesinde askeri limanın girişinde yer alan yuvarlak kule kalıntısının deniz feneri olabileceği önerilmiştir (Love 1967, 134; Büyüközer 2012, 113-115, lev. 46.2, 47-48; Büyüközer 2013a, 11-16; Büyüközer 2019).

101 Meeus 2015, 162-165.

102 Fraser 1972a, 20; Meeus 2015, 148, 161.

103 Shear 1978, 22-25 (MÖ 286); Habicht 1979, 46-47; Osborne 1979, 181-194 (MÖ 287 yılının ilkbaharı).

104 Durrbach 1921, no. 22; IG XI.4, no. 563 (Delos); Bourguet 1929, no. 299 (Delphi).

105 Durrbach 1921, no. 23; IG XI.4, no. 1130.

106 Durrbach 1921, no. 24; IG XI.4, no. 1190.

107 Meadows 2006, 462-463; Hauben 2014, 245.

arabuluculuk yapmış, bu nedenle Adalar Birliği tarafından uzun bir kararname ile onurlandırılmıştır¹⁰⁸. Sostratos'un kendisi II. Ptolemaios Philadelphos'un bir heykeli Delphi'ye adamıştır¹⁰⁹. Daha sonra bu heykelin yanına II. Arsinoe'nin heykeli de eklenmiştir. Arsinoe heykelinin II. Ptolemaios ile evliliğinden sonra, MÖ 276-271 yıllarında eklendiği düşünülmektedir¹¹⁰. Delphi'de bulunan, Sostratos ile bir ya da iki kardeşinin onurlandırıldığı Amphiktyony kararname MÖ 272/1 ya da 271/0 yıllarına tarihlenmektedir¹¹¹. Sözü edilen bu yazıtlar Sostratos'un MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğinde belki de daha öncesinde Grek dünyasının tamamında Ptolemaioslar'ın çıkarlarını temsil eden önemli bir şahsiyet, bir diplomat olduğunu kanıtlamaktadır. Sostratos'un aktif olarak çalıştığı yıllar için kesin bir tarih aralığı belirlenmemektedir ancak mevcut yazıtlar O'nun en azından MÖ 323'ten 270'lere kadar aktif olduğunu ve bu zamanının tamamını Ptolemaioslar'a hizmet ederek geçirdiğini ortaya koymaktadır¹¹².

Sostratos'un “*pensilis ambulatio*” Tarzı Mimari Yeniliği

Plinius'un sözünü ettiği “*pensilis ambulatio*” tarzı yapıların ne şekilde düzenlenmiş olabileceği halen tartışma konusudur. *Ambulatio*'nun kelime anlamı “yürüyüş alanı, yürüyüş salonu, gezinti yeri”dir¹¹³. Vitruvius'un kitaplarında *ambulatio* terimi, tiyatroların (Vitr. V.9.1) ve palaestraların (Vitr. V.11.1) çevresindeki gezinti yerleri için kullanılmıştır. Yine Vitruvius'un anlatımından Roma villarındaki gezinti yerlerinin uzun mekanlar olduğu anlaşılmaktadır (Vitr. VII.5.2). *Pensilis*'in kelime anlamı ise “asılı”dır¹¹⁴. Antik kaynaklarda “*pensilis*” terimi bahçeler için (Curt. 5.1.32), bir gezinti yeri için (Plin. nat. XXXVI, 83) ve bir tabularium için de (CIL. 13.6746) kullanılmıştır. Bu nedenle söz konusu terimin “teraslı” yapıları ifade ettiği yönünde de öneriler vardır¹¹⁵.

W. M. Leake, Sostratos'un “*pensilis ambulatio*” tarzı yapısının Knidos'un ana-karasında, korunaklı ve sütunlar ile bezenmiş muhteşem bir teras olabileceğini düşünmektedir¹¹⁶. Arif Müfid Mansel, antik dönem zemin inşaatı ile ilgili çalışmasında Sostratos'un “*pensilis ambulatio*” icadıyla da ilgilenmiştir. Mansel, bu terimin çok katlı stoalar için kullanıldığını ve Knidos'ta 3. yüzyılın ilk yarısı kadar erken bir tarihte iki katlı bir stoanın yapıldığını yazmıştır¹¹⁷. Ancak, Knidos Dorik Stoa'nın korunan mimari bloklarının tamamı aynı ölçülere sahip olduğundan, yapıda ikinci bir katın

108 Durrbach 1921, no. 21; IG XI.4, no. 1038.

109 Amandry 1940/41, 63-65.

110 Shear 1978, 24, dn. 45.

111 Bourguet 1929, no. 298; Dreyer 1999, 398-404.

112 Meeus 2015, 165.

113 Mau 1909, 1816.

114 Ainsworth v.d. 1823, 959.

115 Fagan 1996, 60, dn. 32.

116 Dilettanti 1840, 9. “...was probably a magnificent terrace sheltered and adorned with colonnades on the continental hill of Cnidus”.

117 Müfid 1932, 75.

varlığından söz etmek mümkün değildir.

M. Klinkott, “*pensilis ambulatio*” teriminin Pergamon’daki çoğu stoa da görülen farklı bir tekniği ifade ettiğini savunmaktadır¹¹⁸. Klinkott, Pergamon’da arazi eğiminden dolayı geliştirilen bu stoa planlamasında, dışa kapalı bir bodrum katı tasarlandığını, bu bodrum katının aynı zamanda stoanın zeminini oluşturduğunu ve bunun üzerine sütunlu galerinin inşa edildiğini önermektedir. Böylece söz konusu yapılarda iki katlı bir salon mimarisi geliştirildiğini ancak alt katın kapalı olduğunu, yapının sadece sütunlarla dışa açıldığını, bunun sonucunda artık manzarayı gizlemeyen yanal bir versiyon yaratıldığını söylemiştir. F. E. Winter, “*pensilis ambulatio*”yu payandalar/payeler tarafından desteklenen portiko olarak tanımlamış ve bu terimin sütunları ya da basit bir altyapıyı ifade ediyor olabileceğini yazmıştır¹¹⁹. Knidos Dorik Stoa’nın ön tarafında tespit edilen düzenleme¹²⁰, Klinkott ve Winter’in tanımlamasıyla uyumludur. Dorik Stoa’nın zemini ile alt terasın zemini arasında yaklaşık 4 m kot farkı vardır. Bugün erozyon toprağı ve maki ile kaplı olan bu alanda sadece bir yerde doğal kayanın yüzeyinin kesilerek dikey bir set oluşturulduğu görülebilmektedir. Bunun devamında ise stoanın basamaklarına kadar olan alanda yaklaşık 3 m genişliğinde, yer yer doğal kayanın yüzeyinin düzeltilmesiyle oluşturulmuş düz bir alan vardır. Bu alanın bitiminden itibaren stoanın basamakları başlamaktadır. Bu düzenleme Pergamon stoaları ile benzerdir ancak Knidos’ta bodrum katın doğal kaya (ve belki de yer yer duvar örgüsü) ile desteklendiği düşüldüğünde, masif bir platform üzerine stoa yapısının inşa edildiği, böylece stoanın ön tarafında bir gezi platformu oluşturulduğu söylenebilir. Bu veriler “*pensilis ambulatio*” tarzı yapıların iki katlı stoalardan ziyade, alt yapı ve teras düzenlemesi ile ilgili olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir. Söz konusu bu teras kentin ana caddesinin kenarında, hem büyük limana hem de askeri limana hakim bir konumda olmasıyla dikkat çekicidir. Sostratos, stoanın alt kısmında yaklaşık 4 m yüksekliğinde bir platform oluşturarak hem yapıyı vurgulamış hem de aşağıdan bakıldığında arkasındaki dağ manzarasının önünde boylu boyunca devam eden çok katlı bir yapı görünümü kazandırmıştır.

Yapının Sponsoru

Pseudo-Lukian’ın metninde (Luc. *Erotes*, 11) “Sostratos’un stoası” olarak tanımlanan yapının Knidos’taki önemli yapılar arasında isminin zikredilmiş olması, onun iyi bilinen bir yapı olduğunun göstergesidir. Nitekim Plinius, Sostratos’tan bahsederken onun iki önemli yapısına değinmektedir (nat. XXXVI, 83). Bunlardan biri Aleksandria’daki deniz feneri diğeri ise Knidos’taki “*pensilis ambulatio*”dur. Sostratos’un sözü edilen bu iki yapının mimarı mı yoksa sponsoru mu olduğu tartışma konusudur. Bugüne kadar yapılan araştırmaların büyük bir kısmında Sostratos’un

118 Klinkott 1989, 277-278.

119 Winter 2006, dn. 87. “*The Elder Pliny (NH36.83) records that Sostratos ‘is said to have been the first to build a portico supported on piers’ [‘ambulationem pensilem’ could also indicate ‘on columns’ or even simply ‘on substructures’]; ‘this he did at Cnidus’*”.

120 Love 1972a, 64.

Aleksandria fenerinin mimarı olduğu kabul edildiğinden, Knidos'taki "*pensilis ambulatio*" tarzı yapının da mimarı olarak anılmıştır¹²¹. Strabon'un (Str. XVII.1.6), Aleksandria fenerini Sostratos'un adadığını söylemesi nedeniyle U. von Wilamowitz-Moellendorf, Sostratos'un mimardan ziyade yapının sponsoru olabileceği düşüncesini ortaya atmış¹²² ve bu düşünce P. M. Fraser tarafından tartışıldıktan sonra pek çok araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Fraser, "Sostratos'un stoası" isminden yola çıkarak, bu ismin Atina Attalos Stoası'na benzerliği nedeniyle Sostratos'un yapının mimarı değil, sponsoru olduğu görüşünü savunmaktadır¹²³. F. Heichelheim ise Sotratos'un hem mimar hem sponsor olduğunu önermiştir¹²⁴.

Bazı araştırmacıların kabul ettiği gibi eğer Sostratos sadece mimar ise o zaman yapının sponsoru kimdi sorusu gündeme gelmektedir. Sotratos'un, II. Ptolemaios Philadelphos'un hem mimarı hem de diplomatı olarak görev yaptığı bilindiğinden, en güçlü olasılık yapıya II. Ptolemaios'un sponsor olmasıdır. MÖ 309'da, Ptolemaislar Karia'da bir takım pozisyonları ele geçirmiş¹²⁵, zaman zaman bölgede yaşanan iktidar mücadelelerine rağmen Knidos antik kentinde MÖ 201 yılına kadar Ptolemaioslar'ın hakimiyeti devam etmiştir¹²⁶. Knidos'ta bulunan yontular ve yazıtlar, kentin MÖ 3. yüzyılda Ptolemaios krallarıyla yakın ilişki içinde olduğunu belgelemektedir¹²⁷. Hatta II. Ptolemaios Philadelphos, Knidos'ta Triopion şenliklerini tekrar canlandırmaya çalışmıştır¹²⁸. Ptolemaioslar Ege Denizi'ne ve kıyı şeridinde hakim oldukları dönemde bir çok kentteki mimari projelere sponsor olmuşlardır. Halikarnassos antik kentinde bulunan yazıtlarda, II. Ptolemaios Philadelphos'un kentte bir stoa yapısı inşa ettirdiği bilinmektedir¹²⁹. Yazıtlardan hareketle Apollon ve Ptolemaios Stoası olarak tanımlanan bu yapıya ait mimari blokların stil özellikleri Ptolemaios yapılarıyla uyumludur¹³⁰. Bunun yanı sıra Knidos'un yakınında yer alan Emecik Apollon Kutsal Alan Stoası için önerilen mimari blokların stil özellikleri de Ptolemaios yapıları ile oldukça benzerdir. Bu nedenle Ptolemaioslar'ın mimarlığını yapan Knidoslu Sostratos tarafından inşa edilen Dorik Stoa'nın sponsoru II. Ptolemaios Philadelphos olabilir. Ptolemaios yapılarının pek çoğunda yapı yazıtı bulunmasına karşın, Knidos'ta bunu kanıtlayan bir yazıt henüz bulunamamıştır.

Plinius'un aktarımından Knidos'taki stoanın özel bir tipin ilk örneği olduğu

121 Perdrizet 1899, 261-262; Tarn 1913, 386; Lauter 1986, 29; Zwingmann 2012, 222.

122 von Wilamowitz-Moellendorf 1924, 154, dn. 2.

123 Fraser 1972b, 50, dn. 111; Kerkhecker 1997, 134.

124 Heichelheim 1940, 1222.

125 Magie 1950, 926.

126 II. Ptolemaios Philadelphos, MÖ 281 yılında Lysimakhos'un ölümünden sonra Halikarnassos'u, 260'lı yılların sonundaki Kos savaşından sonra ise Karia Bölgesi'ni kontrol etmeye devam etmiştir (Frost 1971, 170).

127 Bruns-Özgan 2002a, 16-18.

128 Bean 2000, 146.

129 Pedersen 2004, 151-162.

130 Gider-Büyüközer 2013, 552-556.

anlaşılmaktadır. Bu nedenle, yeni bir mimari tarzı yansıtan stoanın, onu yapan mimarının adıyla özdeşleşmiş olduğu düşüncesi akla yatkındır. Knidos'taki stoanın Pseudo-Lukian tarafından "Sostratos stoası" olarak tanımlanması nedeniyle Sostratos'un hem mimar hem sponsor olma olasılığı daha yüksektir. Nitekim Aleksandria fenerinin mimarı değil de sponsoru olduğuna dair düşüncelerin varlığı göz ardı edilmemelidir¹³¹. Sostratos'un onurlandırıldığı yazıtlardan, O'nun kendi kentinde, adını yaşatacak bir yapıya sponsor olabilecek statüye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle MÖ 280'li yıllara tarihlenen Delos'taki Adalar Birliği kararnamesinde bu durum oldukça açıktır. Kararnamede Sostratos'a, Adalar Birliği'ne üye kentlerin tamamında kendisi ve torunları için vatandaşlık hakkı, ithal ettikleri ve ihraç ettikleri her şey için vergi muafiyeti, tüm oyunlarda ön sıradaki koltuklarda oturma hakkı ve dini konulardan sonra boule ve mecliste öncelik hakkı verilmiştir¹³². Ayrıca her bayramdaki sunuların bir bölümü kendisi ve ailesi için Knidos'taki evine gönderilecek ve kendisine 3000 drahmi değerinde bir altın taç verilecektir. Kararnamede yazılan haklar, çağdaşı diplomatlara ya da yöneticilere verilen hakların çok ötesindedir¹³³. Bu veriler, Sostratos'un Knidos'taki stoanın mimarı olmasının yanı sıra sponsoru olabilecek ekonomik ve sosyal statüye sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Dorik Stoa'nın ionik yivli sütun tamburlarında arrislerin oldukça ince şeritler halinde belirlenmesi, MÖ 351-344 yıllarına tarihlenen Labraunda Oikoi Binası ile benzerdir. Dorik sütunlardaki arrislerin MÖ 2. yüzyılda, ionik sütunlarda olduğu gibi geniş işlenmeye başlandığı bilindiğinden, stoanın sütun tamburları daha erken bir tarihe işaret etmektedir. Dor başlığının boyun kısmında, yivlerin üst bitim noktasında küçük üçgenler oluşan dor başlıkları Klasik Dönem'de ortaya çıkan ve MÖ 3. yüzyıl yapılarında yaygınlaşan bir stildir. Bu tip boyun kısmına sahip başlıklar özellikle, Ptolemaioslar tarafından MÖ 3. yüzyılda inşa edilen dorik yapıların tamamında uygulanmıştır. Bunun yanı sıra triglif-metop bloklarında damla biçimli triglif kulaklarının stili, Ptolemaios yapılarından Halikarnassos Apollon ve Ptolemaios Stoası, Samothrake Arsinoeionu, Samos Gymnasionu ve Limyra Ptolemaionu ile birlik içindedir. Bu stil özellikleri yapının, Knidos'un Ptolemaioslar'ın hakimiyeti altına girdiği MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşüncesini doğrulamaktadır. Nitekim stoanın kanonik dor arşitravlarında, Klasik Dönem yapılarında karşımıza çıkan konik biçimli guttae yerine silindirik biçimli guttae işlenmesi, regula plakasının güçlü işlenmesine karşın, guttaenin yüksekliğinin azalması, dorik geison bloklarında ise geison tacının kyma reversalı şahin gagası profilinden oluşması, geison alt yüzeyine işlenen mutulus plakaları ile guttaenin yüksekliğini yitirmeye başlaması, MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başlarında ortaya çıkan stil özellikleridir.

Knidos antik kenti için mermer, ithal edilen lüks bir yapı malzemesidir. Dorik

131 Sostratos'un Aleksandria fenerinin sponsoru olduğuna dair görüşler için bk. Meeus 2015, 144, dn. 9.

132 Durrbach 1921, no. 21; IG XI.4, no. 1038; Shear 1978, 24; Meeus 2015, 154.

133 Meeus 2015, 154-156.

Stoa'nın tamamen mermerden inşa edilmiş olması, bu yapının önemini gösterir. Nitekim Pseudo-Lukian'ın metninde "Sostratos'un stoası" olarak tanımlanan yapının Knidos'taki önemli yapılar arasında isminin zikredilmiş olması, onun iyi bilenen bir yapı olduğunun göstergesidir. Plinius, Knidoslu ünlü mimar Sostratos'un mimari yenilik olarak "*pensilis ambulatio* (asma yürüyüş salonu)" tarzı yapılar inşa ettiğini aktarmaktadır. Bu yapı tarzının ne şekilde düzenlenmiş olabileceği halen tartışılabilir da mevcut veriler bu terimin "iki farklı düzeye sahip yapıları" ya da "farklı bir teras düzenlemesine sahip yapıları" ifade ettiği yönündedir. Knidos Dorik Stoa'nın zemini, bir alt terasın zemininden yaklaşık 4 m yüksektedir. Bunun devamında yaklaşık 3 m genişliğinde bir gezinti alanı vardır. Bu da Dorik Stoa'nın alt katında masif bir platform oluşturulduğunu ve stoanın bu platformun üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Böylece stoa aşağıdan bakıldığında, yüksekçe bir platform üzerinde, arkasındaki dağa karşı ana hatlarıyla yanal devam eden uzun bir sütunlu galeri olarak görünmektedir. Bu veriler "*pensilis ambulatio*" tarzı yapıların iki katlı stoalardan ziyade, yapının zemini ve teras düzenlemesi ile ilgili olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir.

Knidos Dorik Stoa özel bir tipin ilk örneğidir. Bu nedenle, yeni bir mimari tarzı yansıtan stoanın, onu yapan mimarının adıyla özdeşleşmiş olduğu düşüncesi akla yatkındır. Stoa, Sostratos'un aktif olarak çalıştığı MÖ 323-270 yılları arasında inşa edilmiştir. Bu bağlamda "Sostratos Knidos'taki mimari yeniliğinden dolayı mı Aleksandria fenerinin mimarı olarak atandı yoksa fenerin inşasından sonra mı böyle bir yapıyı tasarladı?" sorusu gündeme gelmektedir. Aleksandria fenerinin inşasının MÖ 297 yılında başladığı ve 283/2 yıllarında bitirildiği düşünülmektedir¹³⁴. Yazıtlardan Sostratos'un MÖ 287/6 yılı ile 270'li yıllar arasında oldukça aktif bir diplomat, saygın bir yurttaş ve II. Ptolemaios Philadelphos'un arkadaşı olduğu anlaşılmaktadır. Yine yazıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla Sostratos, Knidos'taki stoanın mimarı olmasının yanı sıra bu yapının sponsoru olabilecek ekonomik ve sosyal statüye de sahiptir. Tüm bu veriler ve mimari bloklarda tespit edilen stil özellikleri, Sostratos'un stoayı, refah seviyesinin oldukça yüksek olduğu MÖ 290-270 yılları arasında inşa etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

134 Fraser 1972a, 20; Meeus 2015, 148, 161.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

Antik Kaynaklar

- Curt. Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, XML Header. (<http://perseus.uchicago.edu/perseus-cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&getid=0&query=Curt.%205.1.32>)
- Hdt. Herodotos, *Histories*.
Kull. Çeviri: Herodotos Tarihi, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 2006.
- Luc. Hist. conscr. Lucian, *De historia conscribenda*.
Kull. Çeviri: Kilburn, K., *Lucian*, Vol. VI, Cambridge, 1959.
(<https://archive.org/stream/Lucian06HowToWriteHistoryHerodotus/Lucian%2006%20How%20to%20Write%20History%2C%20Herodotus#page/n87/mode/2up>)
- Luc. Icar. Lucian, *Icaromenippus*.
Kull. Çeviri: Harmon, A. M., *Lucian*, Vol. II, London, 1919.
(<https://archive.org/stream/Lucian06HowToWriteHistoryHerodotus/Lucian%2002%20Downward%20Journey%2C%20Philosophies%20for%20Sale#page/n291/mode/2up>)
- Luc. Erotos Lucian, *Erotos*.
Kull. Çeviri: M. D. Macleod, *Lucian*, Vol. VIII, London, 1967.
(<https://archive.org/details/lucianhar08luciuoft/page/166>).
- Plin. nat. Plinius, *Naturalis Historia*.
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/36*.html
- Str. Strabon, *Geographika*
Kull. Çeviri: Radt, S., *Strabons Geographika*, vol. VIII, Buch XIV-XVII: Kommentar, Göttingen, 2009.
Orijinal Metin: <https://archive.org/stream/Strabo08Geography17AndIndex/Strabo%2008%20Geography%2017%20and%20index#page/n27/mode/2up>
- Vitr. Vitruvius, *De Architectura*
Orijinal Metin: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Vitruvius/>
Kull. Çeviri: Mimarlık Üzerine On Kitap. Çev. S. Güven, İstanbul 1998.

Modern Kaynaklar

- Ainsworth v.d. 1823 Ainsworth, R. – T. Morell – J. Carey, “Pensilis”, *Ainsworth’s Latin Dictionary*, London.
- Amandry 1940/41 Amandry, P., “Dédicaces delphiques”, *BCH* 64-65, 61-75.

- Bean 2000 Bean, G. E., Eskiçağda Menderes'in Ötesi (çev. P. Kurtoğlu), İstanbul.
- Berges – Tuna 2001 Berges, D. – N. Tuna, "Kult, Wettkampf und politische Versammlungsstätte. Das Triopion-Bundesheiligtum der dorischen Pentapolis", *AntW* 32, 155-166.
- Berns 1999 Berns, C., "Der Hellenistische Grabturm von Olba", *Olba* II.1, 111-129.
- Blinkenberg 1933 Blinkenberg, Chr., *Knidia. Beiträge zur Kenntnis der praxitelischen Aphrodite*, Kopenhagen.
- Bohn 1882 Bohn, R., *Die Stoa König Attalos des Zweiten zu Athen*, Berlin.
- Borchhardt – Stanzl 1990 Borchhardt, J. – G. Stanzl, "Ein Hellenischer Bau des Herrscher-Kultes: Das Ptolemaion in Limyra", *Götter, Heroen, Herrscher in Lykien*, 79-84.
- Borchhardt 1986 Borchhardt, J., "Bericht der Grabungskampagne in Limyra 1985", *KST* 8/II, 101-126.
- Borchhardt 1991 Borchhardt, J., "Ein Ptolemaion in Limyra", *RA, Bulletin de la SFAC*, 309-322.
- Bourguet 1929 Bourguet, É., *Fouilles de Delphes. 3,1, Epigraphie; Inscriptions de l'entrée du sanctuaire au trésor des Athéniens*, Paris.
- Brandt 1920 Brandt, P., *Erotes. Ein Gespräch über die Liebe von Lukian*, München.
- Bruns-Özgan 2002a Bruns-Özgan, C., *Knidos Antik Kent Rehberi*, Konya.
- Bruns-Özgan 2002b Bruns-Özgan, C., "Eine frühkaiserzeitliche Stoa in Knidos und ihre Funde", *Patris und Imperium* (ed. C. Berns – H. Von Hesberg – L. Vandeput – M. Waelkens), *BABesch Suppl.* 8, 247-256.
- Bruns-Özgan 2013 Bruns-Özgan, C., *Knidos. Ergebnisse der Ausgrabungen von 1996-2006 (Knidos-Studien 4)*, İstanbul.
- Bürchner 1921 Bürchner, L., "Knidos (1)", *RE* XI.1, 914-921.
- Büyüközer 2012 Büyüközer, A., *Knidos Limanları*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Büyüközer 2013a Büyüközer, A., "Some Thoughts On The Military Harbour of Knidos", *SOMA* 14 (ed. Y. Morozova – H. Öviz), 11-16.
- Büyüközer 2013b Büyüközer, A., "Knidos'un Kent Planlamasında Limanların Yeri ve Kentle İlişkisi", Prof. Dr. Kamil Levent Zoroğlu'na Armağan (ed. M. Tekocak), İstanbul, 139-154.
- Büyüközer 2015 Büyüközer, A., "Lagina Hekate Kutsal Alanı Güney Propylonu", *Cedrus* III, 67-87.
- Büyüközer 2019 Büyüközer, A., "Knidos Liman Duvarları", *Cedrus* VII (2019), 215-237. DOI: 10.13113/CEDRUS/201909.
- CIL *Corpus inscriptionum latinarum*
- Conze – Schazmann 1911 Conze, A. – P. Schazmann, *Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon*, Berlin.

- Coulton 1964 Coulton, J. J., "The Stoa by the Harbour at Perachora", BSA 59, 101-131.
- Coulton 1968 Coulton, J. J., "Stoa at the Amphiaraiion, Oropos", BSA 63, 147-183.
- Coulton 1976 Coulton, J. J., *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford.
- Courby 1912 Courby, F., *Le Portique d'Antigone ou du Nord-Est et les constructions voisines, Délos 5*, Paris.
- De Bernardi Ferrero 1970 De Bernardi Ferrero, D., *Teatri classici in Asia Minore III*, Roma.
- Des Courtils 1999 Des Courtils, J., "Thasos, Samothrace, et l'architecture Macédonienne", *Ancient Macedonia VI: Papers read at the VIth International Symposium held in Thessaloniki, 15-19 october 1996, I*, 357-374.
- Dilettanti 1840 Society of the Dilettanti, *Antiquities of Ionia III*, London.
- Doksanaltı 2000 Doksanaltı, E. M., "Die Keramikfunde aus den Arealen Z1 und Y1 der Dionysos-Stoa in Knidos", *Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta* 36, 75-82.
- Doksanaltı 2003 Doksanaltı, E. M., "Knidos-Kap Krio Hellenistik Sarnıç Buluntuları", *Varia Anatolica XV*, 27-33.
- Doksanaltı 2006 Doksanaltı, E. M., "Knidos-Kap Krio Buluntuları Işığında Knidos 'İnce Cidarlı' Seramiği", *İdol* 8/31, 24-31.
- Doksanaltı v.d. 2018 Doksanaltı, E. M. – İ. Karaoğlan – O. Tozluca, *Knidos. Denizlerin Buluştuğu Kent*, Ankara.
- Doruk 1978 Doruk, S., *Anadolu'da Hellenistik Dönem Stoaları*, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Dreyer 1999 Dreyer, B., *Untersuchungen zur Geschichte des spätklassischen Athen (322-c. 230 v. Chr.)*. *Historia Einzelschriften* 137, Stuttgart.
- Durrbach 1921 Durrbach, F., *Choix d'inscriptions de Délos*, Paris.
- Dyggve 1960 Dyggve, E., *Le Sanctuaire d'Athana Lindia et l'architecture Lindienne, Lindos III.1. Fouilles de l'Acropole 1902-1914 et 1952*, Berlin.
- Fagan 1996 Fagan, G. G., "Sergius Orata: Inventor of the Hypocaust?", *Phoenix* 50.1, 56-66.
- Fraser 1972a Fraser, P. M., *Ptolemaic Alexandria Vol. 1*, Clarendon Press, Oxford.
- Fraser 1972b Fraser, P. M., *Ptolemaic Alexandria Vol. 2*, Clarendon Press, Oxford.
- Frost 1971 Frost, F. J., "Ptolemy II and Halicarnassus: An Honorary Decree", *Anatolian Studies*, Vol. 21, 167-172.
- Gider 2007 Gider, Z., "Tripolis'in Ana Caddesinde Müze Kurtarma Kazısında Bulunan Dorik Malzemeler", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (6-8 Eylül 2006, Denizli)*, *Bildiriler II* (ed. A. Özçelik – Y. Avcı – M. Y. Ertaş – S. İnan – Y. Kılıç – S. Parlaz), Denizli, 25-31.
- Gider 2012 Gider, Z., "Lagina Kuzey Stoanın Ön Cephe Düzenlemesi". *Stratonikeia'dan Lagina'ya, Ahmet Adil Tırpan Armağanı* (ed. B.

- Söğüt), İstanbul, 263-280.
- Gider 2014 Gider, Z., “Doric Capitals with Ionic Cymation in the Light of Examples from Caria Region”, *Anodos* 11/2011, Trnava, 139-148.
- Gider-Büyüközer 2013 Gider-Büyüközer, Z., *Karia Bölgesi Dor Mimarisi (Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Konya.
- Gider-Büyüközer 2014 Gider-Büyüközer, Z., “Doric Frizden Bir Detay: Triglif Kulakları”, *Olba* XXII, 155-188.
- Gider-Büyüközer 2018 Gider-Büyüközer, Z., “Doric Geisonlarda Mutulus Plakaları ile Guttaenin Düzenlenişi”, *Arkhaia Anatolika* 1, 61-92. DOI: 10.32949/Arkhaia.2018.4
- Gider-Büyüközer 2019a Gider-Büyüközer, Z., “Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl”, *Arkhaia Anatolika* 2 (2019), 102-165. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.10.
- Gider-Büyüközer 2019b Gider-Büyüközer, Z., “Doric Architecture in Anatolia in the Third Century BC: Influences, Interactions and Innovations”, *L’Asie Mineure occidentale au IIIe siècle a.C.*, 11-13 October 2018, Bordeaux (Baskıda).
- Goethert – Schleif 1962 Goethert, F. W. – H. Schleif, “Der Athena Tempel von Ilion”, *JHS* 83, 219-220.
- Habicht 1979 Habicht, C., *Untersuchungen zur politischen Geschichte Athens im 3. Jahrhundert v. Chr.*, Munich.
- Hauben 2014 Hauben, H., “Ptolemy’s Grand Tour”, *The Age of the Successors and the Creation of the Hellenistic Dynasties (323-276 BC)*, *Studia Hellenistica* 53 (ed. H. Hauben, – A. Meeus), Leuven, 235-261.
- Heichelheim 1940 Heichelheim, F., “Sostratos”, *RE*, Suppl. VII, 1221-1222.
- Hellström 1985 Hellström, P., “Labraunda 1983”, *AST* 2, 131-138.
- Hoepfner 1969 Hoepfner, W., “Zum Entwurf des Athena-Temples in Ilion”, *AM* 84, 165-181.
- Hoepfner 1971 Hoepfner, W., *Zwei Ptolemaierbauten. Das Ptolemaierweihgeschenk in Olympia und ein Bauvorhaben in Alexandria*, *AM-BH* 1.
- Hoepfner 1993 Hoepfner, W., “Zum Mausoleum von Belevi”, *AA*, 111-123.
- IG *Inscriptiones graecae*
- Kähler 1964 Kähler, H., “Review: Goethert/Schleif, Der Athena Tempel von Ilion”, *Gnomon* 36, 79-87.
- Kawerau – Wiegand 1930 Kawerau, K. – Th. Wiegand, *Die Paläste der Hochburg*, *AvP* V.1, Berlin.
- Kerkhecker 1997 Kerkhecker, A., “Μουσέων ἐν τάλάρῳ – Dichter und Dichtung am Ptolemäerhof”, *Antike und Abendland* 43, 124-144.
- Klinkott 1989 Klinkott, M., “Die ‘ambulationes pensiles’ in der pergamenischen Stadtbaukunst”, *IstMitt* 39, 273-280.

- Knackfuß 1924 Knackfuß, H., *Der Südmarkt und die benachbarten Bauanlagen, Milet 1.7*, Berlin.
- Lauter 1986 Lauter, H., *Die Architektur des Hellenismus, Darmstadt*.
- Lehmann – Spittle 1964 Lehmann, K. – D. Spittle, *The Altar Court, Samothrace 4*, Princeton.
- Lehmann 1969 Lehmann, K., *The Hieron, Samothrace 3*, Princeton.
- Love 1967 Love, I. C., “Knidos Excavations in 1967”, *TAD 16-2*, 133-159.
- Love 1968 Love, I. C., “Knidos – Excavations in 1968”, *TAD 17-2*, 123-143.
- Love 1970 Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1969”, *AJA 74/2*, 149-155.
- Love 1972a Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1970”, *AJA 76/1*, 61-76.
- Love 1972b Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1971”, *AJA 76/4*, 393-405.
- Love 1973 Love, I. C., “Excavations at Knidos, 1971”, *TAD 20/2*, 97-142.
- Love 1978 Love, I. C., “A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973”, *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Vol. II, Ankara, 1111-1133*.
- Magie 1950 Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor, Vol. II*, Princeton.
- Martini 1984 Martini, W., *Das Gymnasium von Samos, Samos XVI*.
- Mau 1909 Mau, A., “Ambulatio”, *RE XI.2*, 1816.
- McCredie v.d. 1992 McCredie, J. R. – G. Roux – S. M. Shaw – J. Kurtich, *The Rotunda of Arsinoe, Samothrace 7*, Princeton.
- McKenzi 2007 McKenzie, J., *The Architecture of Alexandria and Egypt*, London.
- Meadows 2006 Meadows, A., “The Ptolemaic Annexation of Lycia: SEG 27.929”, *III. Uluslararası Likya Sempozyumu: Sempozyum Bildirileri (ed. K. Dörtlük), Antalya, 459-470*.
- Meeus 2015 Meeus, A., “The Career of Sostratos of Knidos: Politics, Diplomacy and the Alexandrian Building Programme in the Early Hellenistic Period”, *Greece, Macedon and Persia. Studies in Social, Political and Military History in Honour of Waldemar Heckel (ed. T. Howe – E. E. Garvin – G. Wrightson), Oxford, 143-171*.
- Mertens 1984 Mertens, D., *Der Tempel von Segesta und die dorische Tempel Baukunst des griechischen Westens in klassischer Zeit, Mainz am Rhein*.
- Müfid 1932 Müfid (Mansel), A., *Stockwerkbau der Griechen und Römer, IstForsch 1*, Berlin.
- Newton 1862 Newton, C. T., *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae, Vol. I-Plates*, London.
- Newton 1863 Newton, C. T., *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae, Vol. II, Part II*, London.
- Osborne 1979 Osborne, M. J., “Kallias, Phaidros and Revolt of Athens in 287 BC”,

- ZPE 35, 181-194.
- Pastutmaz 2005 Pastutmaz, D., “Knidos Dionysos Stoasında Bulunan Bir Grup Kandil Işığında Romanesis Atölyesi ve Özellikleri”, R. Özgan’a Armağan (ed. M. Şahin – İ. H. Mert), İstanbul, 283-289.
- Pastutmaz 2009 Pastutmaz, D., Knidos Kabartmalı Seramikleri, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Pastutmaz 2011 Pastutmaz, D., “Die Ikonographie des Dionysos auf Knidischen Oinophoroi”, Studien zum Antiken Kleinasien VII (ed. E. Schwertheim), AMS 66, 97-105.
- Pedersen 2004 Pedersen, P., “Halikarnassos and the Ptolemies II. The Architecture of Hellenistic Halikarnassos”, Halicarnassian Studies IV: The Salmakis Inscription and Hellenistic Halikarnassos (eds. S. Isager – P. Pedersen), Odense, 145-164.
- Pensabene 1993 Pensabene, P., Elementi architettonici di Alessandria e di altri siti egiziani, Repertorio d’Arte dell’Egitto Greco-Romano, Serie C, Vol. III, Roma.
- Perdrizet 1899 Perdrizet, P., “Sostrate de Cnide, architecte du Phare”, RÉA 1.4, 261-272.
- Pfrommer 1987 Pfrommer, M., “Überlegungen zur Baugeschichte des Naikos im Apollontempel zu Didyma”, IstMitt 37, 145-185.
- Praschniker – Theuer 1979
Praschniker, C. – M. Theuer, Das Mausoleum von Belevi, Ephesos VI, Wien.
- Roux 1952 Roux, G., “La terrasse d’Attale I a Delphes”, BCH 76, 141-196.
- Roux 1961 Roux, G., L’Architecture de l’Argolide aux IV et III siècles avant J.-C., Paris.
- Rumscheid 1994 Rumscheid, F., Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II, Mainz.
- Schädler 1991 Schädler, U., “Attizismen an ionischen Tempeln Kleinasiens”, IstMitt 41, 265-324.
- Schazmann 1932 Schazmann, P., Kos I: Asklepieion. Baubeschreibung und Baugeschichte (ed. R. Herzog), Berlin.
- Schmidt-Dounas 1991 Schmidt-Dounas, B., “Zur Datierung der Metopen des Athena-Tempels von Ilion”, IstMitt 41, 1991, 363-415.
- Schober 1935 Schober, A., “Der neue Tempel von Samothrake”, ÖJH 29, 1-22.
- Schrammen 1906 Schrammen, J., Der große Altar, der obere Markt, AvP III, Berlin.
- Shear 1978 Shear, T. L., Jr., Kallias of Sphettos and the Revolt of Athens in 286 B. C., Hesperia Suppl. 17.
- Shoe 1936 Shoe, L. T., Profiles of Greek Mouldings, Cambridge.
- Söğüt – Gider 2011 Söğüt, B. – Z. Gider, “Eumeneia’da Bulunan Dorik Mimari Elemanlar”, Eumeneia, Şeyhlü ve Işıklı (ed. B. Söğüt), İstanbul, 93-99.
- Stanzl 1993 Stanzl, G., “Das Sogenannte Ptolemaion in Limyra. Ergebnisse

- der Ausgrabungen 1984-89", Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Wien, 6.-12. Mai 1990 (eds. J. Borchhardt – G. Dobesch), Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris 18, Wien, 183-190.
- Strocka 2005 Strocka, V. M., "Griechische Löwenkopf-Wasserspeier in Ephesos", *Synergia*, Festschrift für Fritz Krinzing, 337-348.
- Stucchi 1975 Stucchi, S., *Architettura cirenaica*, Roma.
- Tarn 1913 Tarn, W. W., *Antigonos Gonatas*, Oxford.
- Tomlinson 2006 Tomlinson, R., "Tomb N171 and significance for the history of Cyrene Doric", *Cirenaica: studi, scavi e scoperte I: Nuovi dati da città e territorio*, BAR International Series 1488, 97-103.
- Townsend 2004 Townsend, R. F., "Classical Signs and Anti-Classical Signification in 4th-Century Athenian Architecture", *Hesperia Suppl.* 33, 305-326.
- Tuna – Berges 2001 Tuna, N. – D. Berges, "Datça/Emecik/Sarı Liman Mevkii Arkaik Kutsal Alan 1999 Yılı Çalışmaları", 22. KST-II, 127-136.
- Vallois 1923 Vallois, R., *Le Portique de Philippe, Délos 7*, Paris.
- Vasdaris 1987 Vasdaris, C., *Das dorische Kapitell in der hellenistisch-römischen Zeit im östlichen Mittelmeerraum I-II*, Wien, 1987.
- von Gerkan 1921 von Gerkan, A., *Das Theater von Priene*, Berlin.
- von Gerkan 1922 von Gerkan, A., *Der Nordmarkt und der Hafen an der Löwenbucht, Milet 1.3*, Berlin.
- von Hesberg 1980 von Hesberg, H., *Konsolengeisa des Hellenismus und der frühen Kaiserzeit*, RM 24.
- von Kienlin 2004 von Kienlin, A., *Die Agora von Priene*, PhD. Diss., Technische Universität München, München.
- von Wilamowitz-Moellendorf 1924 von Wilamowitz-Moellendorf, U., *Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos*, vol. I, Berlin.
- Waywell 1996 Waywell, G. B., "The Scylla Monument from Bargylia", *AntP* 25, 75-119.
- Wescoat 2015 Wescoat, B. D., "Recalibrating Samothracian Architecture", *L'architecture monumentale grecque au IIIe siècle a.C.* (ed. J. Des Courtils), *Ausonius Mémoires* 40, Bordeaux, 117-145.
- Wiegand – Schrader 1904 Wiegand, Th. – H. Schrader, *Priene*, Berlin.
- Winter 2006 Winter, F. E., *Studies in Hellenistic Architecture*, *Phoenix Suppl.* 42, London.
- Ziegenaus – de Luca 1968 Ziegenaus, O. – G. de Luca, *Das Asklepieion. Der südliche Temenosbezirk in hellenistischer und frühromischer Zeit*, *AvP* XI.1, Berlin.

Ziegenaus – de Luca 1975

Ziegenaus, O. – G. de Luca, Das Asklepieion. Der nördliche Temenosbezirk und angrenzende Anlagen in hellenistischer und frühromischer Zeit, AvP XI.2, Berlin.

Zwingmann 2012

Zwingmann, N., Antiker Tourismus in Kleinasien und auf den vorgelagerten Inseln. Selbstvergewisserung in der Fremde, Antiquitas I, 59, Bonn.

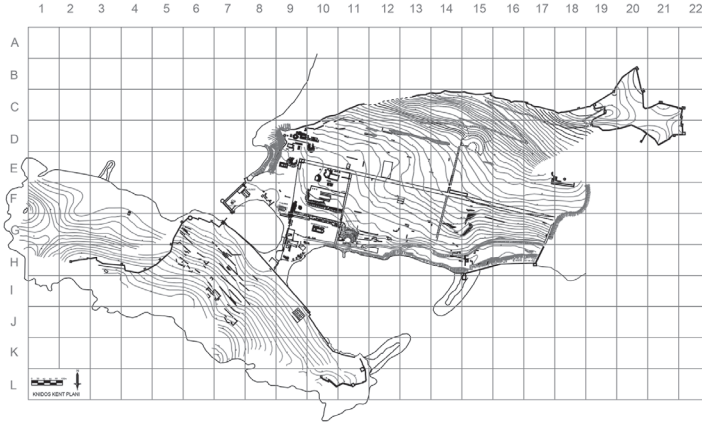

Fig. 1 Knidos kent planı (*Knidos kazı arşivi*)

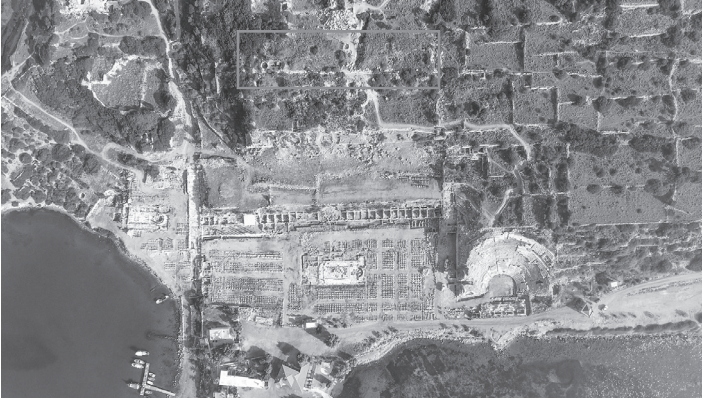

Fig. 2 Dorik Stoa'nın yeri (*Knidos kazı arşivi*)

Fig. 3 Dorik Stoa'nın mevcut durumu (*Knidos kazı arşivi*)

Fig. 4 Dorik Stoa'nın ana kayaya oyulmuş altyapısı ve parçalanmış mimari bloklar

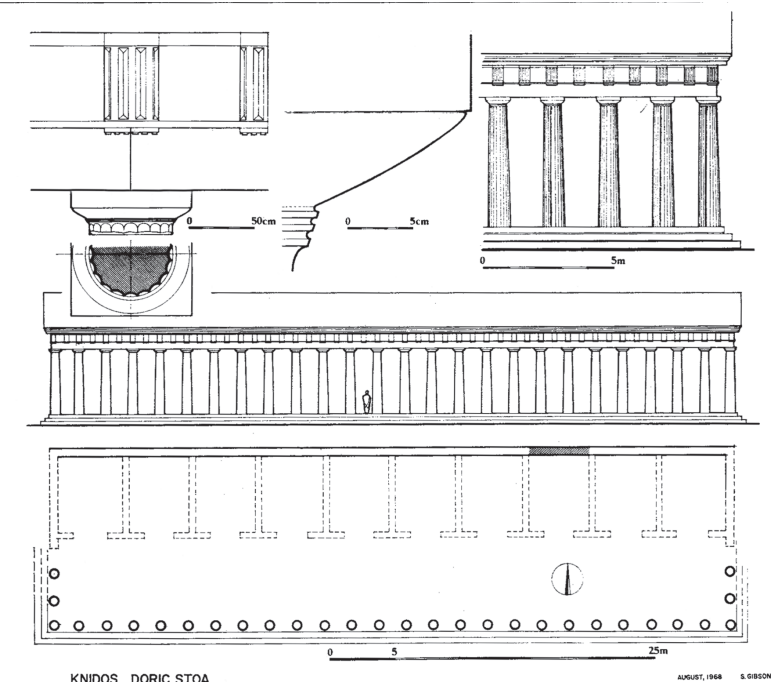

Fig. 5 Dorik Stoa'nın plan ve cephe restitüsyonu (Love 1968, fig. 9)

Fig. 6 Dorik Stoa'ya ait gri ve sarımtırak renkli sütun tamburları

Fig. 7 Dorik Stoa'ya ait gri ve sarımtırak renkli triglif-metop blokları

Fig. 8 Gri renkli mermer sütun tamburu

Fig. 9 Sarımsak renkli mermer sütun tamburu

Fig. 10a Dor başlığı

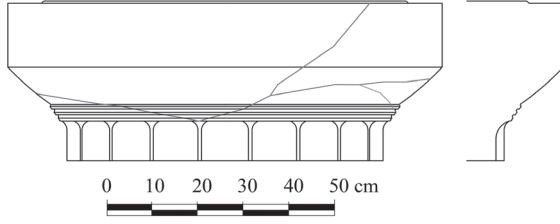

Fig. 10b Dor başlığının çizimi

Fig. 11a Arşitrav bloğu

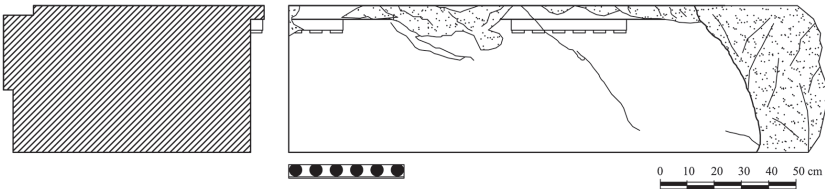

Fig. 11b Arşitrav bloğunun çizimi

Fig. 12 Gri renkli, beyaz damarlı mermer friz bloğu

Fig. 13a Friz bloğu parçası

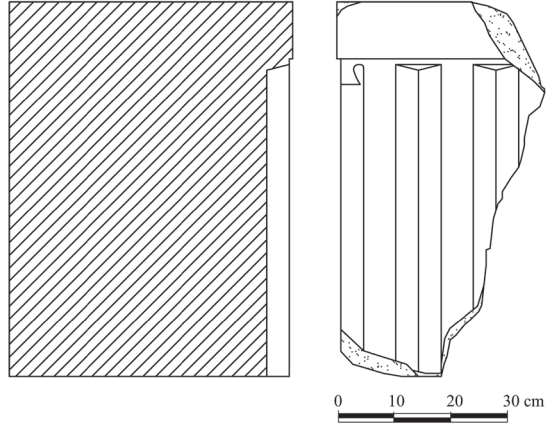

Fig. 13b Friz bloğu parçasının çizimi

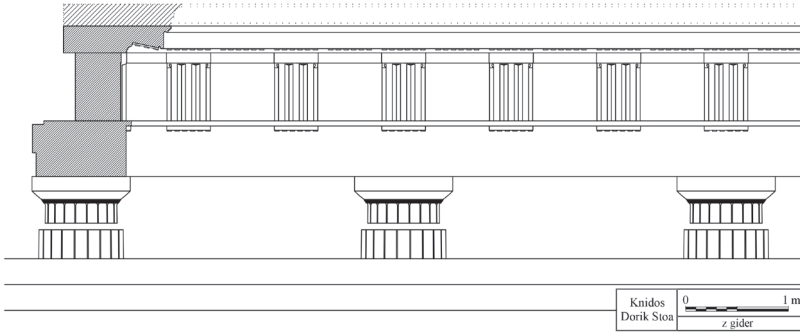

Fig. 14 Dorik Stoa'nın cephe düzenlemesi

Fig. 15 Triglif kulağı detay

Fig. 16 Triglif kulağı detay

Yapı	Tarihi	Kulak Biçimi
Labraunda Anıt Mezar	M.Ö. 4. yy'ın 2. yarısı	⌒
Samothrake Altar <i>Court</i>	M.Ö. 4. yy'ın 2. yarısı	⌒
Samothrake Hieron	M.Ö. 4. yy'ın 2. yarısı	⌒
Knidos Aslanlı Mezar	M.Ö. geç 4. yy	⌒
Samos Gymnasionu Doğu Peristil	M.Ö. 3. yy'ın ilk çeyreği	⌒
Samos Gymnasionu Güney Salon II	M.Ö. 3. yy'ın ilk çeyreği	⌒
Samothrake Arsinoeionu	M.Ö. 299-270	⌒
Halikarnassos Dorik Stoa	M.Ö. 3. yy'ın ilk yarısı	⌒
Knidos Dorik Stoa	M.Ö. 3. yy'ın ilk yarısı	⌒
Priene Tiyatrosu	M.Ö. 250-200	⌒
Delos Antigonos Stoası	M.Ö. 246-239	⌒
Limyra Ptolemaion	M.Ö. 3. yy'ın 3. çeyreği	⌒
Delos Philippos Stoası	M.Ö. 216-200	⌒

Fig. 17 MÖ 4. ve 3. yüzyıl yapılarında görülen damla biçimli triglif kulakları

Yapı	Tarih	AY cm.	T-MY cm.	Ars. Yük T-M Yük
Knidos Dorik Stoa		53-54	66	0,810
Labraunda Andron B	MÖ 377-353	63	59,5	1,060
Labraunda Andron A	MÖ 351-344	64	61	1,050
Labraunda Dorik Yapı	MÖ 351-344	28,5	30,6	0,950
Labraunda Anıt Mezar	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı	49	50,5	0,970
lasos Dorik Yapı A	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı	40	42	0,952
Knidos Dor Tapınağı	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı	65	65	1
Pergamon Athena Tapınağı	MÖ 330-325	48	53,8	0,892
Knidos Aslanlı Mezar	MÖ 4. yüzyılın son çeyreği	52	60	0,867
Miletos Liman Stoası	MÖ geç 4. yüzyıl	37	46,3	0,799
Lindos Athena Tapınağı	MÖ 300 civarı	62	74	0,838
Mamurt Kale Tapınağı	MÖ 302-263	34,5	45	0,760
Miletos Antiochos Stoası	MÖ 299-290	40,7	51,5	0,790
Troia Athena Tapınağı	MÖ 280 civarı	73,6	85,8	0,858
Samothrake Arsinoeionu	MÖ 299-270	64,6	84,6	0,764
Belevi Mausoleumu	MÖ 290-270	44,5	67,5	0,660
Halikarnassos Apollon ve Ptolemais Stoası	MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı	43	43	1
Delos Antigonos Stoası	246-239 BC	49,3	59	0,835
Hermopolis Magna Ptolemaioslar Kutsal Alanı	246-221 BC	64,4	72,1	0,893
Delphi Attalos Stoası	241-223 BC	49,1	55	0,893
Priene Tiyatrosu proskenionu	MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısı	26	29	0,896
Lindos Archokrateionu	MÖ 225-200	38,5	43	0,895
Delos Philippos Stoası	MÖ 216-200	57,5	66	0,871
Delos Hypostil Salon	MÖ 210-200			0,857
Limyra Ptolemaionu	MÖ 3. yüzyılın 3. çeyreği	57	70	0,814
Lindos Stoası	MÖ 3. yüzyıl sonu	45	53	0,849
Pergamon Asklepeionu Dorik Mermer Tapınak	MÖ 3. yüzyıl sonu	35,5	46,8	0,758

Fig. 18 Arşitrav yüksekliği ile friz yüksekliği arasındaki oran

Fig. 19a Köşeye ait dorik geison

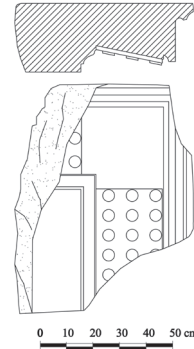

Fig. 19b Köşe geisonunun çizimi

Fig. 20a Dorik geison parçası

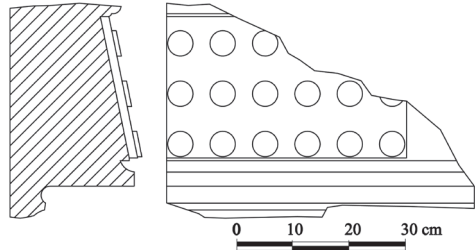

Fig. 20b Geison parçasının çizimi

KNIDOS KENT SURLARI: KAP KRIO SAVUNMA SİSTEMİ VE 56 NUMARALI KULE (?)

Aytekin BÜYÜKÖZER *

ABSTRACT

The Fortification of Knidos: Defence System of Cape Crio and Tower 56 (?)

Cnidus, one of the coastal cities of the Carian region, is located at the endpoint of the Daça peninsula. The city is built on a sloping terrain descending towards the sea which faces south toward the small island (Cape Krio) just in front of it. In the 4th century BC, Cnidus experienced a civic movement that was interpreted as a transfer by some researchers. A reorganization of a vast majority of the ruins visible today was undertaken according to an orthogonal plan on the ruins of the Archaic and Classical Periods. This arrangement was protected by a city wall of the *Geländemauer* type. In this study, the curtain walls and towers of Cape Krio, which are an important part of the city wall, will be examined, and a new proposal will be presented on the function of tower 56 (?) at the eastern end of Cape Krio, about which there is a discussion whether it is a tower or a lighthouse. Finally, the construction date of the city wall which is dated back to 330 BC will be discussed.

Cape Krio has the appearance of a hill just next to the mainland, ending with a steep cliff in the south, easy to defend and rising from north to south. Some researchers have concluded that Cape Krio was the location of the first settlement in Cnidus. Whether the first settlement in the city was in Cape Krio or not will be clarified as a result of the ongoing archaeological excavations; in any case the importance of this small island for the city cannot be ignored. For this reason, the island was included in the defense system along with the mainland within the framework of the reconstruction activities in the 4th century BC, and suitable areas for the structures were created with the terraces formed on the northern slope. The topographic structure of Cape Krio provided the island with a natural defense, and missing sections were supported by walls and towers. The west

* Doç. Dr. Aytekin Büyüközer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/ TÜRKİYE. E-posta: aytekinbuyukozer@selcuk.edu.tr. Orcid No: 0000-0001-7788-4404
Bu araştırma, 30.09.2013 tarih ve 2013/5387 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 20.06.2014 tarih ve 120642 sayılı yazıları ile başkanlığını Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı'nın yürüttüğü Knidos Kazı ve Araştırmalarının bir bölümü olarak gerçekleştirilmiştir. Kent surlarını çalışmama izin veren Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı'ya müteşekkirim. Çalışmaya sağladıkları katkılar nedeniyle Doç. Dr. Z. Gider-Büyüközer, W. N. Bruce, Arş. Gör. D. Ozan Tozluca ve Arkeolog Metin Pala'ya da teşekkür ederim.
Söz konusu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından 17401033 proje numaralı "Knidos Kent Surları" konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

and east of the island have lines of defense independent from one another. The land is very steep in the south of Cape Krio, and it turns into vertical cliffs in most places. For this reason, no defense line was needed in the south. The walls begin from the southwest starting point of the fault scarp in the west of the island, follow the fault scarp and connect to the tower at the entrance of the Military Port. Along this line, the walls form steps and offsets by changing directions in some sections following the topography. There are 8 towers from the beginning of the walls to the entrance of the Military Port. While the curtain walls have a mixed wall technique consisting of trapezoidal, rectangular and polygonal blocks, an isodomic technique from rectangular blocks almost without exception was preferred in the towers. There are only 2 towers in the east of the island. A mixed wall technique consisting of trapezoidal, rectangular and polygonal blocks was used in the walls starting from the second fault scarp at the east end, which is used as a quarry for the construction of the southern breakwater of the Trade Port, and continuing towards the south. In the towers with extremely poor protection, isodomic walls from rectangular blocks were preferred. Different wall techniques are seen in Cnidus curtain walls and towers, and different possibilities are suggested as to the reason for this practice. The most valid possibility for this is that the land was shared by different groups to complete the project in a short time.

The function of tower 56 on the east of Cape Krio is controversial. There are theories about the structure being a lighthouse or a defensive tower. However, the evaluations made considering its location, measurements, wall technique and plan have shown that the structure is similar to those found in *temenos* or *peribolos* type graves, which are commonly seen in the architectural repertoire of Cnidus, especially in the eastern necropolis. For this reason, even though the city is located within the city wall, we think that the structure is an example of the typical *temenos/peribolos* graves of Cnidus.

In connection with the idea that the city had been relocated, the walls of Cnidus were dated back to 330 BC, and this date was accepted by different researchers without question. However, the idea that the city had been transferred and therefore the date in question, are open to discussion. Regardless of the discussions of the transfer of the city and considering the important structures in the period when it was reorganized on an *orthogonal* plan as well as sculpture in these structures, we can definitively assert that this planning had taken place at an earlier date. Considering that urban planning cannot be carried out independent of the defense system, and that the defense problem must be solved first to organize a settlement, the city walls must have been completed in the second quarter of the 4th century BC.

Keywords: Karia, Knidos, Kap Krio, Fortification, Defence System, Tower.

ÖZ

Karia Bölgesi'nin kıyı kentlerinden biri olan Knidos, Datça Yarımadası'nın en uç noktasında yer almaktadır. Kent, güneye bakan ve denize doğru alçalan eğimli bir arazi ile hemen önündeki küçük ada (Kap Krio) üzerine kurulmuştur. Knidos, MÖ 4. yüzyılda bazı araştırmacılar tarafından taşınma olarak yorumlanan bir hareketlilik yaşamıştır. Kentte, Arkaik ve Klasik Dönem kalıntıları üzerine *orthogonal* bir planlamayla bugünkü kalıntıların büyük çoğunluğunun oluşturduğu bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme *Geländemauer* tipi bir kent suru ile koruma altına alınmıştır. Bu çalışmada kent surunun önemli bir parçası olan Kap Krio'nun sur bedenleri ve kuleleri incelenecek, ardından

Kap Krio'nun doğu ucundaki, kule mi yoksa deniz feneri mi olduğu tartışma konusu olan 56 numaralı kulenin (?) işlevi üzerine yeni bir öneri sunulacaktır. Son olarak MÖ 330 yıllarına tarihlendirilen kent surunun inşa tarihi tartışılacaktır.

Kap Krio, ana karanın hemen yanı başında, güneyde dik bir uçurum ile sonlanan, savunması kolay, kuzeyden güneye doğru yükselen bir tepe görünümündedir. Kentte çalışma yapan araştırmacılardan bazıları, Knidos'taki ilk yerleşimin Kap Krio'da yapıldığını belirtmişlerdir. Her koşulda Kap Krio kent için oldukça önemlidir bu nedenle MÖ 4. yüzyıldaki imar faaliyetleri çerçevesinde ana kara ile birlikte ada da savunma sistemi içine alınmış ve kuzey yamaçta oluşturulan teraslarla, yapılar için uygun alanlar meydana getirilmiştir. Kap Krio'nun topoğrafik yapısı adaya doğal bir tahkimat sağlamış, eksik görülen bölümler sur ve kulelerle desteklenmiştir. Adanın batısı ve doğusu birbirinden bağımsız savunma hattına sahiptir. Kap Krio'nun güneyinde ise arazi çok sarpdır ve çoğu yerde 90°'lik uçurumlara dönüşür. Bu nedenle güneyde herhangi bir savunma hattına ihtiyaç duyulmamıştır. Surlar adanın batısında fay dikliğinin güneybatıdaki başlangıç noktasından başlar, fay dikliğini takip ederek Askeri Liman girişindeki kuleye bağlanır. Bu hat boyunca duvarlar arazinin yapısına uyum göstermek için bazı bölümlerde yön değiştirerek kademe ve dirsekler oluşturur. Surun başladığı noktadan Askeri Liman girişine kadar 8 kule yer almaktadır. Sur bedenleri *trapezoidal*, *rektagonal* ve *polygonal* bloklardan karışık bir örgü tekniğine sahipken, kulelerde neredeyse istisnasız bir şekilde *rektagonal* bloklar kullanılmıştır. Adanın doğusunda sadece 2 kule yer almakta, bu kuleler ve sur bedenlerinde de batı surundaki teknikler kullanılmıştır. Knidos sur bedenleri ve kulelerdeki farklı örgü teknikleri görülmekte olup, bu uygulamanın sebebi olarak farklı olasılıklar önerilmektedir. Bu duruma dair en geçerli olasılık projenin kısa sürede tamamlanabilmesi için arazinin farklı gruplar tarafından paylaşılmasıdır.

Kap Krio'nun doğusundaki 56 numaralı kulenin işlevi tartışmalıdır. Yapının deniz feneri ve savunma amaçlı bir kule olduğuna dair değerlendirmeler vardır. Ancak konumu, ölçüleri, örgü tekniği ve planı dikkate alınarak yapılan değerlendirmeler yapının Knidos yapı repertuarı içinde özellikle doğu nekropolünde yoğun olarak görülen *temenos* veya *peribolos* tipi mezarlarla benzerlikler içinde olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, her ne kadar kent suru içinde yer alıyor olsa da yapının Knidos'un tipik *temenos/peribolos* mezarlarının bir örneği olduğunu düşünüyoruz.

Knidos surları kentin taşınmış olduğu düşüncesi ile bağlantılı olarak MÖ 330 yılına tarihlendirilmiş ve bu tarih farklı araştırmacılarca sorgulanmadan kabul edilmiştir. Ancak kentin taşınma düşüncesi ve dolayısıyla söz konusu tarih tartışmaya açıktır. Kentin taşınma tartışmalarından bağımsız olarak, önyargısız bir şekilde, *orthogonal* plan esasına göre yeniden düzenlendiği dönemdeki önemli yapıları ve bu yapılardaki heykeltıraşlık eserleri dikkate alındığında bu planlamanın daha erken bir tarihte gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Kent planlamasının savunma sisteminden bağımsız yapılamayacağı hatta bir yerleşim yerini şekillendirmek için öncelikle savunma sorununun çözülmesi gerektiği düşüncesinden hareketle kent surunun MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde tamamlanmış olması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Karia, Knidos, Kap Krio, Sur, Savunma, Kule.

Anadolu'nun güneybatısında, Akdeniz ve Ege Denizi'nin kesişme noktasında yer alan Knidos, güneye bakan ve denize doğru alçalan eğimli bir arazi ile hemen önündeki Kap Krio adıyla bilinen küçük ada üzerine kurulmuştur¹. Knidos, antik çağ boyunca etkin bir siyasi merkez olmamasına karşın önemli bir kültür, sanat ve ticaret merkezi olmuştur. Bu merkezin en anıtsal yapılarından birisini şüphesiz kent suru oluşturur. Thukydides'in (III. 33. 2) aktarımlarından bildiğimiz kadarıyla Knidos'ta MÖ 5. yüzyılda kent suru yoktu. MÖ 4. yüzyılda, kentin yeniden planlandığı dönemde, Akropolis, ana kara ve Kap Krio'da inşa edilen kent suru günümüzde de büyük oranda takip edilebilmektedir. Bu çalışmada ilk olarak Kap Krio olarak adlandırılan adanın savunma sistemi ele alınacak, ardından adanın doğu ucunda yer alan ve I. C. Love tarafından deniz feneri olduğu iddia edilen², A. W. McNicoll tarafından savunma sistemi içinde değerlendirilen 56 numaralı kulenin³ işlevi hakkında yeni bir öneri sunulacaktır. Son olarak duvar örgü teknikleri, kuleler ve kentin tarihi süreci dikkate alınarak, surların inşa tarihi ile ilgili yeni bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Knidos Kent Surunun Araştırma Tarihi

Knidos'ta mevcut kazı ve araştırmalar öncesinde üç dönem, farklı ekiplerin çalışmaları olmuştur⁴. Kentin ilk sistemli çalışmaları olarak kabul edilen 1858/1859 yıllarında C. T. Newton yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda, sur bedenleri ve kulelerin planları kent planına eklenmiş, ancak savunma sistemi üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır⁵. Knidos'un ikinci dönem kazıları I. C. Love tarafından 1967-1977 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda da doğrudan kent surlarının ele alındığı bir araştırma bulunmamaktadır. Ancak hem kulelerin sayısı⁶ hem de bazı kulelerin işlevlerine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Üçüncü dönem kazıları 1987-2006 yılları arasında R. Özgan başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Üçüncü kazı döneminde sadece Akropolis surları hakkındaki çalışma ön rapor şeklinde sunulmuştur⁷. Üçüncü kazı döneminin devamı niteliğinde ve halen devam etmekte olan Prof. Dr. E. M. Doksanaltı başkanlığındaki Knidos kazı ve araştırmaları kapsamında, kent surlarının ayrıntılı araştırılması ve değerlendirilmesine yönelik olarak makalenin yazarı tarafından çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda 2019 yılında Askeri Liman'ın girişindeki kulede (K8) kazılar başlatılmıştır.

Knidos ve hinterlandı sistemli kazı çalışmaları dışında da araştırmacıların

1 Bruns-Özgan 2002, 4-5; Doksanaltı v.d. 2018, 5-9.

2 Love 1968, fig. 2.

3 A. W. McNicoll, çalışma konusunu oluşturan yapıyı "56 Numaralı Kule" olarak adlandırmıştır (McNicol 1997, 60, fig. 11). I. Pimouguet-Pedarras da yapı hakkında değerlendirme yaparken McNicoll'un numaralandırmasını kullanmıştır (Pimouguet-Pedarras 2000, 326). Bu nedenle biz de yapıyı "56 Numaralı Kule" olarak değerlendirmeye alacağız.

4 Kentin araştırma tarihçesi için bk. Doksanaltı v.d. 2018, 22-26.

5 Newton 1863, lev. L. C. T. Newton'un Knidos'taki çalışmalar için bk. Newton 1863, 345-526; Newton 1865, 160-165.

6 Love 1968, 133, fig. 2.

7 Tırpan 1990, 429-456.

ilgisini çekmiş ve farklı dönemlerde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1913 yılında A. von Gerkan ve F. Krischen, kent planını çıkarırken sur ve kuleleri de incelemişler ancak detaylı değerlendirme yapmamışlardır⁸. A. W. McNicoll, Anadolu'daki kentlerin savunma sistemleri üzerine yaptığı çalışmasında Knidos surları hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur⁹. I. Pimouguet-Pedarros, Karia Bölgesi savunma sistemlerini incelediği çalışmasında Knidos surlarından da bahsetmiştir¹⁰. Ancak I. Pimouguet-Pedarros'un çalışmasının Knidos ile ilgili bölümü A. W. McNicoll'ün değerlendirmelerinin bir tekrarından öteye gitmemiştir. K. Nosssov, Knidos surları hakkında kısa bir değerlendirme yapmış, ancak O'nun değerlendirmelerinde de A. W. McNicoll'ün çalışması esas alınmıştır¹¹.

Knidos Kent Surları

Kent suru, bir yerleşimin güvenceye alınması, sınırlı bir alanın oluşturulması, çevredeki alanlarla kolay erişimin engellenmesi ve kent sakinleri ile yoldan geçenlerin hareketlerinin sabit noktalara yönlendirilmesi anlamlarına gelir. Büyük bir projenin ürünü olan '*Geländemauer*'¹² tipindeki Knidos kent suru yaklaşık olarak 4 kilometrelik uzunluğa sahiptir¹³. Kent suru planlanırken pragmatik bir yaklaşımla stratejik düşünce ve arazinin sağladığı imkanlardan faydalanılmış, arazinin şekli surların yapımında belirleyici olmuştur. Topoğrafya dikkate alınarak araziye oturtulan surlarda doğal tahkimli uçurum veya kayalık gibi bölümler akılcı bir şekilde sur hattına dahil edilmiştir. Surlar arazinin jeolojik yapısına bağlı olarak gri renkli, sert, yerel kireçtaşı bloklardan örülmüştür. Gri kireçtaşı bloklar sert yapısıyla sağlam duvarlar elde edilmesine olanak tanırken aynı zamanda kentin kurulduğu alandaki jeolojik yapıya bağlı olarak yoğun şekilde bulunduğu için gerek nakliye gerekse işçilik açısından ekonomik avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte, tamirat evrelerinde ve surlara sonradan eklenen bölümlerde *konglomera* blokların kullanıldığı da görülür. Kulelerin tamamı *rektagonal* bloklardan, sur bedenleri *rektagonal*, *polygonal* ve *trapezoidal* bloklardan örülmüştür. Duvarlarda herhangi bir birleştirici malzeme kullanılmamış olup, *emplekton*¹⁴

8 Krischen 1913, 476; von Gerkan 1924, 92-98, 117, lev. 10. A. von Gerkan ve F. Krischen Knidos'ta geniş çaplı bir kazı çalışması planlamalarına karşın, 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu proje iptal olur.

9 McNicoll 1997, 53-60.

10 Pimouguet-Pedarros 2000, 322-333.

11 Nosssov 2009, 51.

12 *Geländemauer*, yerleşim etrafındaki topoğrafyanın yükselti ve sırtlarını izleyen çok geniş arazi surlarına verilen isimdir. Bu tipin MÖ 4. yüzyıldaki uygulamaları, avantajları ve dezavantajları için bk. Pedersen 2010, 272. Karia Bölgesi'ndeki pek çok merkezde *Geländemauer* tip uygulanmıştır. En iyi bilinen örnekler Halikarnassos (Pedersen 1994, 215-235; Pedersen 2001/02, 105-110; Pedersen 2010, 269-316; Pedersen – Ruppe 2016, 560-569), Alinda (Konecny – Ruggendorfer 2014, 709-746), Alabanda (McNicoll 1997, 31-38), Myndos (McNicoll 1997, 22-25) ve Latmos Herakleiası (Hülnden 2000, 382-408) surlarıdır.

13 Tipoloji ile ilgili kapsamlı tartışmalar için bk. Lawrence 1979, 111-197; Radt 2009, 43-48; Hellmann 2010, 343-356; Frederiksen 2011, 8-19; Fachard 2012, 241-253, Müth v.d. 2016, 7-9.

14 Teknik için bk. Vitr. II, VIII, 7; Lawrence 1979, 214-215; Nosssov 2009, 61.

teknîği uygulanmıştır¹⁵.

Knidos'ta ana kara ve Kap Krio surları olasılıkla kısa aralıklı yapı evreleri şeklinde, ancak genel olarak tek bir seferde inşa edilmiştir. Buna karşın Akropolis surlarının daha geç bir dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁶. Savunma sisteminin bu şekilde adım adım oluşturulması, her yeni bölümde o dönemin askeri mimarisine özgü yeniliklerin uygulanmasına imkan sağlamıştır. Surların inşasının tamamlanmasından sonra da geniş çaplı onarımlar ve eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Kap Krio, ana kara ve Akropolis surları olarak değerlendirmeye aldığımız savunma sisteminin en sağlam bölümünü Akropolis surları oluşturur¹⁷. Burada yer alan kuleler, küçük boyutlardaki 4 giriş ve kuleler arasında farklı örgü tekniklerine sahip sur bedenleri, zamanın ve doğanın tahribatına karşın tüm görkemiyle takip edilebilmektedir. Akropolis tahkimatı içinde sarnıçlar dışında herhangi bir yapı kalıntısının bulunmaması, burasının Knidos halkı tarafından tehlike anında sığınılan bir 'sığınak kalesi' olarak kullanıldığını düşündürmektedir¹⁸. Ana karada surlar, Askeri Liman'dan başlayıp teraslar üzerinden doğal kayalık sınırı takip ederek Akropolis'e ulaşır. Ancak özellikle Yuvarlak Tapınak Terası'ndan sonra sur bedenlerini takip edebilmek mümkün değildir. Buna karşın, Akropolis'e kadar duvarların temelleri, düzeltilmiş doğal kaya üzerine oturduğu için duvar yatakları takip edilebilmektedir. Doğuda ise surlar, Demeter Kutsal Alanı'nın doğusundaki doğu-batı doğrultulu fay dikliğinden kıyıya kadar iner, buradan kıyı hattını takip ederek, Ticaret Limanı'nın kuzey dalgakıranı üzerinde yer alan kuleye bağlanır. Surun Demeter Kutsal Alanı'nın doğusunda yer alması gereken bölümü neredeyse tamamen tahrip olmuştur. C. T. Newton tarafından hazırlanan kent planında, kentin ana girişlerinden birisinin de önerildiği alanda, sur ve kent kapısı ile ilgili söylenecekler bu alanda herhangi bir kazı çalışması yapılmadığı sürece varsayımdan öteye gitmeyecektir¹⁹. Topoğrafyanın daha dik olduğu kıyı hattına doğru devam edildiğinde ise kent surunu takip edebilmek mümkündür. Kentin ana karadaki doğu bölümü karadan gelecek saldırılara karşı en açık ve savunmasız bölgedir²⁰. Bu nedenle sur için oldukça büyük *polygonal* bloklar tercih edilmiş olup, kent surunun en kalın duvarları, 4,50 – 4,80 metrelik ölçüleriyle bu bölümde yer almaktadır. Farklı koşulların etken olduğu tahribatlar nedeniyle surun hiçbir bölümünde duvarların üst bitim noktası görülememiştir.

Kap Krio

Kap Krio, ana karanın hemen yanı başında, güneyde dik bir uçurum ile sonlanan, savunması kolay, kuzeyden güneye doğru yükselen bir tepe görünümündedir (fig.

15 Halikarnassos surlarında da aynı teknik görülür (Pedersen 1994, 221, fig. 15).

16 Bu konu değerlendirme bölümünde detaylandırılmıştır.

17 Tırpan 1990, 429-456.

18 Benzer durum Kaunos Akropolisi için de geçerlidir (Özen 2017, 72).

19 Newton 1862, lev. L; Newton 1863, 365; Newton 1865, 171-172.

20 Kent suru, düşman saldırılarının yanı sıra vahşi hayvan saldırısı, rüzgar, fırtına, sel ve erozyon gibi doğal olaylara karşı da bir set görevi görüyordu (Müth 2016, 162.)

1-3). Kentte çalışma yapan araştırmacılardan bazıları, Knidos'taki ilk yerleşimin Kap Krio'da yapıldığını belirtmişlerdir²¹. 19. yy'ın sonlarında gerçekleştirilen küçük çaplı kazılarda da bu düşüncüyü destekleyen bazı arkeolojik kalıntılara rastlanmıştır. İngiliz J. Th. Bent 1888 yılında, Kap Krio'nun aşağı yamaçlarında yaptığı kazı ve araştırmalarda, doğa şartlarının ortaya çıkarmış olduğu bir grup mezar tespit etmiştir²². Bu mezarlar ve bunlardan çıkan buluntular, MÖ 3. binin ortalarından itibaren Kap Krio'da ya da yakınlarda bir yerleşimin var olduğunu akla getirmektedir. J. Th. Bent tarafından bu mezarlardan toplanan, ancak sadece tanımı yapılan ve Kyklad kültürüne ait olduğu belirtilen idoller Erken Bronz Çağı'nda Ege ile olan bağlantıyı açıkça gösterebilecek niteliktedir²³. Kentteki ilk yerleşimin Kap Krio'da olup olmadığı devam eden arkeolojik kazılar sonucunda netlik kazanacaktır ancak her durumda bu küçük adanın kent için önemi göz ardı edilemez. Bu nedenle MÖ 4. yüzyıldaki imar faaliyetleri çerçevesinde ana kara ile birlikte ada da savunma sistemi içine alınmış ve kuzey yamaçta oluşturulan teraslarla, yapılar için uygun alanlar meydana getirilmiştir. Doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki caddeler aracılığı ile *orthogonal* plana özgü, birbirini dik kesen ada ve parseller oluşturulmuş böylece yapılar bu adalara yerleştirilmiştir²⁴. Ana kara ile bağlantısı, kendine özgü planlaması, güçlü tahkimi, Ticari Limanı ile direkt ilişkisi, üzerinde yer alan ışıklar ve konutlar ile Kap Krio antik kent içinde başlı başına bir yerleşim alanı durumundadır²⁵.

Kap Krio Savunma Sistemi

Knidos'taki jeolojik araştırmalar, kentin mevcut topoğrafik yapısının oluşmasına sebep olan en az üç büyük deprem veya depremler kümesi geçirdiğine işaret etmektedir. Meydana gelen depremlerin yaşları sırasıyla 18.7, 15.1 ve 9.8 bin yıl olarak tespit edilmiştir²⁶. Kap Krio söz konusu depremler sonucu tektonik süreçlerin ve yüzey süreçlerinin etkileşimi ile oluşan iki fay dikliğine sahiptir. Kuzey-güney doğrultulu oluşan bu diklikler Kap Krio'yu üç bölüme ayırır. Batıdaki ilk bölüm kent suru dışında kalmaktadır. İkinci bölüm batıdaki fay dikliğinin başladığı yerden adanın doğu ucundaki diğer fay dikliğine kadar devam eder ki bu alan Kap Krio'nun kent suru içinde kalan bölümüdür. Batıdaki fay dikliğinin meydana getirdiği derin uçurum kent planlayıcıları tarafından surun geçeceği hat olarak belirlenmiş, böylelikle duvarın önündeki arazi üzerinde optimum yükseklik elde edilmiştir.

Kap Krio'nun topoğrafik yapısı adaya doğal bir tahkimat sağlamış, eksik görülen bölümler sur ve kulelerle desteklenmiştir. Adanın batısı ve doğusu birbirinden bağımsız savunma hattına sahiptir (fig. 3). Kap Krio'nun güneyinde ise arazi çok sarpıtır ve

21 Leake v.d. 1840, 3; Newton 1863, 372-373; von Gerkan 1924, 117; Müller 1997, 391; Love 1970, 152.

22 Bent 1888, 82.

23 Bent 1888, 82-84. Ancak bu eserlerin bir resminin yayınlanmaması, günümüzde de bu eserlere dair bir veri olmaması bu tespitlere şüphe ile yaklaşılmasına neden olmuştur (Doksanaltı 2007, 5-6).

24 Kent planlaması için bk. Büyüközer 2013, 139-154.

25 Doksanaltı 2007, 8-17.

26 Şahin v.d. 2016, 22.

çoğu yerde 90°'lik uçurumlara dönüşür. Bu nedenle güneyde herhangi bir savunma hattına ihtiyaç duyulmamıştır. Kap Krio'da bulunan surlar, yer yer temel seviyesinde korunmuş olsalar da genel hatlarıyla takip edilebilmektedir. Surlar adanın batısında, fay dikliğinin güneybatıdaki başlangıç noktasından başlar, fay dikliğini takip ederek Askeri Liman girişindeki kuleye (K8) bağlanır (fig. 4). Bu hat boyunca duvarlar arazinin yapısına uyum göstermek için bazı bölümlerde yön değiştirilerek kademe ve dirsekler oluşturur. Surun başladığı noktadan Askeri Liman girişine kadar 8 kule vardır. Sur bedenleri *trapezoidal*, *rektagonal* ve *polygonal* bloklardan karışık ve düzensiz bir örgü tekniğine sahipken, kulelerde neredeyse istisnasız bir şekilde *rektagonal* bloklardan oluşan daha düzenli bir duvar örgüsü tercih edilmiştir²⁷. Dörtgen planlı kulelerin çoğunda ancak bir-iki sıra örgü tespit edilebilmektedir. Bu sıralarda görülen dörtgen blokların boyutları ile nispeten takip edilen kulelerdeki blok boyutlarının benzer olması kulelerin tamamında aynı tekniğin uygulandığına işaret eder. Sur bedenlerinde ise özellikle *polygonal* bloklardan oluşan bölümlerde korunma durumu kulelere oranla daha iyidir. Adanın doğusunda sadece 2 kule yer almaktadır²⁸. Ticaret Limanı'nın güney dalgakıranının inşası için taş ocağı olarak kullanılan doğu uçtaki ikinci fay dikliğinden başlayarak güneye doğru devam eden surlarda batı surlarındaki örgü teknikleri uygulanmıştır. Korunma durumu son derece kötü olan kulelerde ise *rektagonal* bloklardan oluşan bir duvar örgüsü tercih edilmiştir.

Kap Krio Batı Surları

Kuleler

Kap Krio'da kulelerin korunma durumları oldukça kötüdür. Bu nedenle kulelerin yapı malzemesi ve kısmen örgü teknikleri belirlenebilir de ne yazık ki yüksekliklerini, iç düzenlemelerini, duvardaki pencereleri veya mazgal açıklıklarını belirleyebilmek mümkün değildir. Kuleler arasında standart bir mesafe yoktur. Engebeli topoğrafik yapının avantajları kullanılarak gerek görülen bölümlere kule yapılmıştır²⁹. Tıraşlanmış kayalık altyapı üzerinde yükselen kulelerin tamamı surdan dışarıda, sura yaslanacak şekilde inşa edilmiştir³⁰. Bu uygulama Philon'un (Poliorketika, I. 62-63) verdiği

27 Aynı uygulama Halikarnassos surunda da görülmektedir (McNicol 1997, 18; Pedersen 1994, 221-222; Pedersen 2010, 280-283, 308).

28 İki kule arasında ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulan bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm ağır silahların yerleştirilmesi için uygun olmasa da gözetleme yapabilecek alana sahiptir.

29 Topoğrafyanın daha düz, kent savunmasının daha zor olduğu kentlerde kulelerin belirli aralıklarda yerleştirilmesi doğaldır. Ancak Knidos'un topoğrafik yapısı doğal savunma koşullarını sağladığı için kule aralıklarında standart bir mesafe yoktur. Kulelerdeki düzenlemeler için bk. Jansen 2016, 116-118.

30 Halikarnassos surlarındaki benzer uygulama için bk. Pedersen 2001/02, 109. Ana karanın doğusundaki kara ve deniz surları büyük boyutlu kireçtaşı *polygonal* bloklardan örülmüştür. Buna karşın bu bölümdaki kuleler, daha küçük boyutlu *konglomera rektagonal* bloklardan inşa edilmiştir. Deniz surları ile kara surlarının kesiştiği köşede yer alan kule surun dışında kalacak şekilde planlanmışken, kuzeyde, Demeter Terası'nın bulunduğu fay dikliğine doğru devam eden hattaki kuleler aynı malzemeden, aynı örgü tekniğine sahip olsalar da surun gerisinde kalmaktadır. Bu açıdan ana karanın doğusundaki sur ve kule bağlantıları Kap Krio'daki sur ve kule bağlantılarından farklıdır.

“duvar ve kuleler birbirlerinden bağımsız yapılmalıdır” talimatıyla da örtüşmektedir. Böylece saldırı sırasında duvarlardan biri yıkılsa dahi diğeri ayakta kalacak ve işlevini sürdürecektir³¹. K1-K6 numaralı kulelerin tamamı arazinin jeolojik yapısına bağlı olarak gri renkli sert yerel kireçtaşı bloklardan örülmüştür³² (fig. 5-6). Kulelerin inşasında tamirat evrelerindeki farklı tercihlerin dışında *rektagonal* bloklardan oluşan duvar örgüsü görülür. K1, K3-K6, 6 x 6 metre ölçülerinde kare planlıdır³³. K2 inşa edildiği kayalık alt yapının boyutlarına göre planlandığından, 5,20 x 4,70 metre ölçülerine sahiptir. Yuvarlak planlı K7 çoğunlukla sarımtırak yer yer gri renkli kireçtaşı rektagonal bloklardan inşa edilmiştir (fig. 7). Kulenin çapı 14,20 metredir³⁴. Doğal kayanın traşlanması ile elde edilen alana inşa edilen kule iki kademeli bir alt yapı üzerinde yükselmektedir. Diğer kulelere göre nispeten iyi bir korunma durumuna sahip olan K7'nin on sırası *in-situ* durumda korunagelmıştır³⁵. Kulenin görülebilen kısmında pencere veya mazgal açıklığı yoktur. Yuvarlak formu³⁶ ile kent içindeki kulelerden ayrılan K7, kullanılan malzeme ve taş işçiliğiyle de diğer kule ve sur bedenlerinden ayrılmaktadır. K1-K6'da rektagonal bloklardan oluşan bir örgü görülür ancak atkı taşı kullanımı yoktur. K7'de ise atkı ve dizi taşlarından oluşan farklı bir örgü tekniği söz konusudur. Yuvarlak planlı kule ve hemen devamındaki sur bedenlerinde kullanılan malzeme farklılığı ise taş işçiliği ile ilişkilidir. Diğer kule ve sur bedenlerinden farklı olarak K7'de sert gri kireçtaşı blokların yerine sarımtırak renkli, nispeten daha yumuşak bir kireçtaşı tercih edilmiştir. Üzerinde çalışmanın ve şekillendirmenin daha kolay olduğu bu malzeme sayesinde hem blokların bosajları daha düzenli verilebilmiş hem de sur bedenleri ile olan bağlantısında sıra dışı bir işçilik uygulanabilmiştir (fig. 8). K8 Askeri Liman girişinin Kap Krio tarafında yer almaktadır. K8'den sonra Askeri Liman havzasını kuşatan liman duvarları devam eder³⁷. Askeri Liman girişindeki kule Kap Krio'daki diğer kulelerden daha büyük olup, 9,5 x 9,5 metre ölçülerinde kare planlıdır. K8, beyaz, gri ve pembemsi renkli kireçtaşı *rektagonal* bloklardan *isodomos* tekniğinde inşa edilmiştir (fig. 9-10). Daha önceki çalışmalarımızda K8'nin batı ve kuzey cepheleri büyük oranda yıkık, doğu ve güney cepheleri ise tamamen bitki örtüsüyle kaplı olduğu için kulenin köşe işçilikleri tam olarak görülememiş, dolayısıyla

31 Pedersen 2010, 310.

32 K5'in alt kısmında orijinal evreye ait kireçtaşı bloklar üzerinde tamirat evresine ait konglomera bloklar kullanılmıştır.

33 Antik çağ savunma sistemlerinde kare, dikdörtgen, yuvarlak ve çokgen planlı kuleler görülür. Kule planları için bk. Adam 1982, 46-65; Garlan 1974, 151; Winter 1971, 191-203.

34 F. E. Winter kulenin çapını yaklaşık olarak 14 metre olarak belirtmiştir (Winter 1994, 38). A. W. McNicoll ise “13 metreden fazladır” demekle yetinmiştir (McNicoll 1997, 59).

35 Blok yükseklikleri 0,52-0,66 metre arasında değişmektedir. 1. sıradan 5. sıraya kadar 0,52 metre olan yükseklik 6. sıradan itibaren değişkenlik gösterir. Bu ölçüler Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen pek çok sur ile paraleldir (Ephesos 0,50-0,60 metre (Miltner 1958, 13; McNicoll 1997, 97-98), Miletos 0,50-0,70 metre (von Gerkan 1935, 88)). Diğer örnekler için bk. Taşkıran 2017, 116. Kulede kullanılan en uzun duvar bloğu ise 1,70 metredir.

36 Yapımı daha zor ve daha masraflı olmasına karşın, yuvarlak veya yarım yuvarlak formlu kuleler Vitruvius'un da (V 1, 5, 22), belirttiği gibi saldırılara karşı dörtgen kulelere oranla daha dayanıklıdır.

37 Liman duvarları için bk. Büyüközer 2019, 215-237.

değerlendirmeler sınırlı ölçüde yapılabilmisti³⁸. Ancak 2019 yılında Askeri Liman ile ilgili bir proje³⁹ kapsamında kule üzerindeki bitki örtüsü temizlenmiş, kule tamamen açığa çıkarılmıştır. Temizlik sonrası kulenin güneydoğu köşesinin kısmen korunduğu ve Kap Krio'daki diğer kulelerden farklı bir köşe örgüsüne sahip olduğu görülmüştür⁴⁰. 'Çift köşe bağı' olarak isimlendirilen⁴¹ teknikte kulelerin inşasında kullanılan kesme taşlar bir ya da iki blok uzunlamasına (dizi) olacak şekilde bir sonraki ise diğeri kesip yapıyı daha sıkı ve güçlü kılacak şekilde duvar içine (atkı/bağ) doğru yerleştirilmiştir (fig. 9-10). Atkı veya bağ taşları kulelerin köşelerinde her iki sırada bir yana yana yerleştirilir. Bu da karakteristik bir duvar iççiliği ya da tasarımını ortaya koyar⁴². Karia Bölgesi'nde pek çok örnekle⁴³ temsil edilirken, bölge dışında⁴⁴ kullanımı az olan bu tasarımın kullanılış amacı P. Pedersen'e göre taş iççilerinin daha uzun ve nispeten dar kesme taşlarla çalışmayı tercih etmeleridir⁴⁵. Dizi ve atkı/bağ taşları arasındaki güçlü uyumu korumak için her bir sıranın köşe başlarına ilaveten birer atkı/bağ taşı daha yerleştirilmiştir. Kulenin içinde, doğu-batı doğrultulu bir duvar ve bu duvarla kulenin kuzey duvarı arasına örülen başka bir duvarla üç mekan oluşturulmuştur⁴⁶.

38 Büyüközer 2012, 116; Büyüközer 2019, 227-229, fig. 17.

39 Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) TR32/18/0035 numaralı ve Knidos Ege (Tirreme) Limanı ve Liman (Boulakrates) Çeşmesi Projesi.

40 Aynı örgü tekniği Knidos Akropolis surlarındaki kulelerde de tespit edilmiştir.

41 Pedersen 2001/2002, 109-116; Pedersen – Ruppe 2016, 563-568.

42 Karia ve İonia'daki taş ustalarının Halikarnassos'un surlarında başladıkları bu tasarımın en özel örneklerinden biri Myndos Kapısı'dır (Pedersen – Ruppe 2016, 563-564, fig. 5). Anadolu ve yakın adalar dışında örneği bulunmayan (Pedersen – Ruppe 2016, 566) uygulamanın erken örnekleri Hekatomnid Hanedanlığı zamanındadır (Pedersen – Ruppe 2016, 566. dn. 10). Yeni ve daha erken bir örnek bulunmadıkça bu uygulamanın Maussolos zamanında, MÖ 370'lerde başladığı ancak sadece Hekatomnid Hanedanlığı zamanı ile sınırlı kalmayıp, MÖ 250/200 yıllarına kadar devam ettiği kabul edilir (Pedersen – Ruppe 2016, 566).

43 'Çift köşe bağı' tekniğinin uygulandığı kule örnekleri, Halikarnassos dışında Myndos (McNicol 1997, fig. 7), Alabanda (McNicol 1997, fig. 18-19) Alinda üst kalede (Pedersen 2009, 334-335; Pimouguet-Pedarros 2000, 3.5, 3.6; Konecny – Ruggendorfer 2014, 717, 719-720, fig. 6b-c, 14), Euromos (Pedersen – Ruppe 2016, 565), Latmos Herakleiası (Pedersen 2004, fig. 23; Peschlow – Bindokat 2005, 9, lev. 17.1), Theangela (Pedersen 2001/2002, 126), Kaunos (Öğün – Işık 2003, fig. 17; Pedersen 2001/2002, fig. 19) savunma sisteminde; Labraunda (Karlsson v. d. 2011, 20-30, fig. 7; Karlsson 2013, 262, fig. 7-8.) ve Amyzon'daki (Robert – Robert 1983, fig. 37) teras duvarlarında görülür. Bu merkezler dışında Teke Kale gözleme karakolunda (Paton – Myres 1896, fig. 14), Karapınar'da (Henry 2012, 290-291) ve Yatağan Çine karayolunun 8. kilometresinde, karayolunun hemen doğusunda yer alan Kafaca'da (buradaki tespit kişisel gözleme dayanmaktadır) bulunmaktadır.

44 Bölge dışındaki kullanımı, Ephesos (Winter 1994, fig. 8), Pergamon (Rheid 1992, lev. 36.4; Pedersen 2004, fig. 21), Assos (Pedersen – Ruppe 2016, 565) ve Samos'ta (Kienast 1978, fig. 24.1, 26.2, 30.2) görülür. Priene'deki uygulama çok net olmasa da kulelerden bir tanesinde 'çift köşe bağı' görülebilmektedir (Pedersen – Ruppe 2016, 573, fig. 13).

45 Pedersen – Ruppe 2016, 566-568.

46 Kuledeki kazı çalışmaları öncesi bu duvarlar kısmen görülmüş ve benzer örneklerden hareketle kule içinde çapraz duvar olduğu önerilmiştir (Büyüközer 2019, 227, fig 15). Ancak kule üzerindeki temizlik ve kazı çalışmaları içeride çapraz duvar olmadığını göstermiş ve kulenin planı düzeltilmiştir.

Kule içindeki bu duvarlar aynı zamanda ağır silahların⁴⁷ yerleştirileceği üst katın tabanını destekleyen alt yapıyı oluşturmaktadır. Kulenin kuzeyinde, kuzey duvarına yaslandırılan bir duvar ile liman girişini daraltılmıştır (fig. 11). Kayalık deniz tabanı üzerine oturan duvarın genişliği 1,20 metre, kuleden liman girişine doğru devam eden uzunluğu ise 12 metre olarak ölçülmüştür. Bu duvar üzerinde oldukça iyi şekilde korunmuş bir mazgal açıklığı bulunmaktadır⁴⁸ (fig. 11). Liman ağzı kuzeye doğru uzatılan duvarla daraltılmış ve duvarda yer alan düzenlemelerle de liman girişine kadar gelecek düşmana karşı askeri tedbirler alınmıştır.

Knidos kent planlarında Kap Krio surlarına ilişkin bazı tartışmalı bölümler bulunmaktadır. Bunlardan ilki K7 ile K8 arasındaki bölgeye yerleştirilen iki kuledir⁴⁹. Söz konusu kulelerin konumları Askeri Liman girişine kadar gelen düşmanın ateş altına alınmaları için mantıklı olsa da bu alanda kule olduğuna dair arkeolojik bir kanıt yoktur. K7 ve K8 arasındaki kulelerin varlığına dair önemli bir tutarsızlık, Knidos sur bedenleri ve kuleler arasındaki ilişkidir. Knidos'ta kuleler sur bedenlerinin önünde sura yaslanacak şekilde inşa edilmiştir. Söz konusu alanda iki kule var ise bunlar surun önünde değil, bilakis arkasında kalacaktır. Bu durumda sur bedeninin korunmasına da yardımcı olmayacaktır. Buna karşın burada olduğu iddia edilen iki kulede genel planlamanın dışına çıkılarak dışarıya değil, içeriye doğru yönelen bir düzenlemenin olduğu da varsayılabilir ancak bu durumu kapsamlı bir arkeolojik kazı yapmadan belirleyebilmek mümkün değildir. İki kulenin yeri olarak gösterilen alanda duvarlar topoğrafik yapıya uygun olarak testere ağzı şeklinde bir düzenleme oluşturmaktadır⁵⁰. Bu durum kuleye ihtiyaç duymaksızın dirsek yapan bölümlerde gözetleme yapmak ve silahları yerleştirmek için uygun alanlar oluşturmuş olabilir⁵¹. Ancak her koşulda K7 ve K8 arasındaki iki kule hakkında mevcut kalıntılar dahilinde nihai yorum yapmak mümkün değildir.

Bir başka tartışmalı bölüm Kap Krio'nun güneyindeki alanla ilgilidir. Hazırlanan kent planlarında burada da kule ve yer yer sur bedenlerine yer verildiği görülmektedir⁵². Ancak bu alanlarda yaptığımız çalışmalarda ne kule ne de sura dair bir veri

47 Antik çağda katapult, ballista, korbballista ve scorpion gibi ağır silahlar kullanılmaktaydı. Antik çağda kullanılan silahlar için bk. Marsden 1969, passim.

48 Korunmuş olan mazgal açıklığı 1,17 metre yüksekliğe, 0,95 - 0,74 metre genişliğe ve 1,22 metre derinliğe sahiptir. Duvarın yıkılmış olan bloklarının sualtından çıkarılması ve restorasyona yönelik tasnif çalışmaları sırasında kenarları revet kesilmiş 3 duvar bloğu tespit edilmiştir. Bu bloklar ikinci mazgalın varlığını kanıtlamaktadır. Savunma amaçlı yapılarıdaki ilk mazgal açıklıkları 0,50 - 0,60 metre yüksekliğindeydi ancak MÖ 300 civarında 1,20 metre yüksekliğe ulaşmıştır (Lawrence 1979, 400-402; Marsden 1969, 128-139; Karlsson 1994, 143). Liman girişindeki duvar üzerinde yer alan mazgalın yüksekliği 1,17 metre olup, MÖ 3. yüzyıl örnekleri ile paraleldir.

49 Love 1968, fig. 2; McNicoll 1997, fig. 11.

50 Testere ağzı şeklinde yapılan girintilerin terminolojik açıklamaları ve örnekleri için bk. Müth – Ruppe 2016, 234-236, fig. 1-4.

51 Priene kent surunda görülen testere dişi şeklindeki düzenlemenin savunmayı güçlendirdiği ve silahlar yerleştirmek için uygun alanlar oluşturduğu düşünülmektedir (Giese v.d. 2016, 47) Priene için ayrıca bk. Ruppe 2007, 271-322; Ruppe 2010, 141-163.

52 von Gerkan 1924, fig. 10; McNicoll 1997, fig. 11.

elde edilmemiştir. Kap Krio'nun güneyindeki 90°'lik uçurlara sahip sarp arazi nedeniyle güneyde herhangi bir savunma hattına gerek duyulmayarak, bu alan doğal tahkimata bırakılmıştır (fig. 1-3).

Duvarlar

Ana kaya üzerine inşa edilen Kap Krio batı surları K1 den başlar ve Askeri Liman girişindeki K8'de son bulur. K1 ve K6 arasında kalan bölümde sur bedenleri *trapezoidal*, *rektagonal* ve *polygonal* bloklardan karışık bir örgü tekniğine sahiptir (fig. 12). K1 ve K2 arasında sur bedenleri çok tahrip olmuştur ve çoğu yerde sadece tek sıra halinde takip edilebilmektedir. Dolayısıyla bu bölüm ile ilgili yorum yapmak güçtür. K2 ve K3 arasındaki bölümde topoğrafyanın hafif bir eğimle düştüğü, 25 metre sonra ise yükseldiği görülür. Bu alanda sur 9-10 sıra korunagelmiştir. Gri kireçtaşı, *trapezoidal*, *rektagonal* ve kenarları düzgün kesilmiş *polygonal* bloklardan örülen duvarlar sağlam ve işçilik açısından son derece kalitelidir (fig. 12). Bu bölümde, ana kayadan itibaren farklı duvar örgüleri ustalıklı bir arada çalışılmış ve çok iyi bir uyumla üst seviyeye kadar getirilmiştir. Kabaca bosajlandırılmış⁵³ olan blokların bazılarında üst köşelerin "L" şeklinde kesildiği görülür⁵⁴. Duvarın tamamına bakıldığında söz konusu düzenlemeler sonucunda düzgün bir derz sırası takip etmek mümkün değildir. Bu nedenle aralarda oluşan boşluklar, buraya uygun şekilde kesilmiş küçük taşlarla kapatılmıştır. K6'dan itibaren Askeri Liman girişindeki K8'e kadar *rektagonal* bloklardan düzgün bir duvar örgüsü görülür. Duvar kalınlıkları genel olarak 2 metredir. Sadece K1 ve K3 arasındaki bölümlerde yer yer 1,70 metre olduğu görülür ki bu bölümler doğal tahkimatın en güçlü olduğu dolayısıyla saldırı olasılığının en zayıf olduğu yerlerdir.

Kapı (Giriş)

Kent surlarının en zayıf noktaları olarak tanımlanan kapılar⁵⁵, boyutlarına ve konumlarına göre ana kapı ve yan kapılar olarak ayrılmaktadır. Her ne kadar savunma sisteminin en zayıf bölümleri olarak görülseler de yan kapıların düşman tarafından görülmesi zor noktalara yapıldıklarında ve bir kule tarafından korunduklarında oluşturdukları savunma zafiyetlerini nispeten ortadan kaldırmak mümkündür⁵⁶. Ayrıca küçük boyutlu yan kapılar tehlike anında bir duvarla kapatılarak bu bölümler güçlendirilebilir. Ana kapı ve yan kapı olarak ayrılan kent girişleri mutlak suretle güçlü

53 Philon'a göre (Poliorketika I.11) duvar bloklarının bosajlı bırakılan dış yüzeyi, duvara gelecek darbeleri yönlendirmek ve tahribatı aza indirmek için en uygun yoldur.

54 Bu işçiliğin amacı ya düzenli derz sırası takip etmeyen blokların yüksekliklerini eşitlemek ya da blokları kilitleyerek duvarı sağlamlaştırmaktır. Askeri Liman mendireğinin batı duvarında tespit edilen bir blok bu uygulamanın daha çok blokları kilitlemek için yapıldığını göstermektedir. Benzer taş işçilikleri Priene'de (Ruppe 2007, 288, fig. 14-15), Myra Akropolis'inde (Pimouguet-Pedarros – Çevik 2016, 375, fig. 2); MÖ 369 yılında Thebai'lilerin öncülüğünde Sparta'da kurulan Messene surlarında (Müth 2010, fig. 10; Giese 2010, fig. 5) ve Oinoanda surlarında da (Jansen 2016, 114, fig. 6) tespit edilmiştir.

55 Müth 2016, 164-168.

56 Jansen 2016, 118-122.

savunma araçları ve kulelerle korunuyordu.

Knidos'da Akropolis surları üzerinde dört yan giriş, ana kara da doğuda her ne kadar mevcut durumda tespit edilemese de en az bir ana giriş, Yuvarlak Tapınak Terası'ndan Akropolis'e uzanan sırtta iki yan giriş⁵⁷ ve Kap Krio'da bir yan giriş tespit edilmiştir⁵⁸. Kap Krio batı surları üzerinde, K5'in hemen kuzeyinde, bu kule tarafından korunan giriş 1,30 metre⁵⁹ genişliğe sahiptir⁶⁰. Eşik kısmı görülebilen girişin söveleri kısmen korunmuştur. Mevcut durumda yüksekliğini belirleyebilmek mümkün değildir (fig. 13). Kap Krio'daki giriş, K5'in korumasında halkın barış zamanlarında adanın batısındaki tarımsal faaliyetlerin yapıldığı teraslara⁶¹ ulaşabilmesi için açılmıştır⁶².

Kap Krio Doğu Surları

Kuleler

Kap Krio doğu surları üzerinde daha önceki çalışmaların aksine sadece iki kule tespit edilmiştir⁶³. Kap Krio doğu surları üzerindeki savunma sisteminin bir parçası olarak sura eklenen ilk kuledir. Yerel kireçtaşı *rektagonal* bloklardan inşa edilmiştir. Surun bu bölümündeki duvar bloklarına kıyasla daha küçük boyuttaki düzgün kesilmiş bloklara sahiptir. Kap Krio doğu surlarındaki kulelerden farklı olarak topoğrafik yapının da etkisiyle kule, surun gerisinde kalır. Bu nedenle surdan sadece 0,50 metrelik bir çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilmiştir. Büyük oranda tahrip olduğu için kulenin cephesine dair herhangi bir yorumda bulunmak mümkün değildir. K10, Kap Krio doğu surları üzerindeki ikinci kule, aynı zamanda doğu surunun bittiği noktadır. Kulenin sadece ilk sırası korunmuş geri kalan bölümleri tamamen tahrip olmuştur. İlk sıraya göre kulenin *rektagonal* bloklardan inşa edildiği ve Kap Krio'daki kulelerin

57 Yuvarlak Tapınak Terası'nın kuzeyindeki sırtta yer alan girişler, kentin kuzey nekropolü ve tarım alanları ile çiftlik evlerine olan bağlantıyı sağlamaktadır. Bu girişler, kent ile kentin kuzeyini birbirine bağlayan ve kısmen günümüze sağlam olarak ulaşan kayaya oyulmuş tünel şeklindeki patika yola bağlantıyı sağlamaktadır. Bu bilgiler için kazı başkanı Prof. Dr. E. M. Doksanaltı'ya teşekkür ederim.

58 Liman girişleri özellikle de iki kule ile korunan Askeri Liman girişi de kent girişi olarak değerlendirilmelidir.

59 Bu giriş, Akropolis'deki dört giriş ile yaklaşık olarak aynı ölçülere sahiptir.

60 A. W. McNicoll girişi gördüğünü ancak ölçülerini alamadığını belirtmiştir (McNicoll 1997, 60).

61 Bu bölüm MÖ 4. yüzyılda gerçekleştirilen ilk planlamada tarımsal faaliyetler için ayrılmıştır. Hellenistik dönemin sonlarından itibaren bazı özel mezarlar için de kullanıldığı bilinmektedir (Doksanaltı v.d. 2018, 86-90).

62 Knidos Kap Krio surları üzerindeki giriş ile aynı düşüncede yapılmış Oinoanda beşgen kulenin korumasındaki kapı için bk. Jansen 2016, 122, fig. 13. Messene'deki tarımsal alanlara ulaşım için kullanılan yan kapı için bk. Müth 2016, 167, fig. 3.

63 A. W. McNicoll'un planına göre bu alanda 56 numaralı kule de dahil olmak üzere 6 kule bulunmaktadır (McNicoll 1997, fig 11). 56 numaralı kuleyi dikkate almazsak arada 3 kule fark vardır. Araştırmacı adanın bu bölümünde inceleme yapmadığını belirtmiştir ki kulelerdeki sayısal farklılığın en önemli nedeni yerinde inceleme yapılmamış olmasıdır (McNicoll 1997, 60).

birçoğu gibi 6 x 6 metre ölçülerinde olduğu tespit edilmiştir.

Duvarlar

Ticaret Limanı güney dalgakıranının başladığı bölümde, dalgakıranının inşasında taş ocağı olarak da kullanılan kayalık bir alan vardır. Bu alan Kap Krio'nun batısındaki fay dikliği nedeniyle yerleşimin yapıldığı bölüme oranla daha yüksek kotta yer alır. Doğu surları bu kayalığın batısındaki fay dikliğinden başlar, topoğrafyayı takip ederek önce doğuya daha sonra da güneye doğru devam eder (fig. 14,16). Korunma durumları oldukça kötü olan sur bedenleri yerel kireçtaşından oluşmakta olup, bazı bölümlerde ağırlıklı olarak *polygonal* bloklar kullanılırken, bazı bölümlerde *rektagonal* ve *trapezoidal* bloklardan oluşan örgü tercih edilmiştir. Doğudaki sur bedenleri genel olarak 2,20 metre kalınlığa sahiptir. Ancak K9'dan sonra topoğrafyanın denizden itibaren nispeten daha yumuşak bir eğimle yükselmesi nedeniyle duvar kalınlığı 3,60 metre kalınlığa ulaşır. Burası aynı zamanda Kap Krio surlarının en kalın bölümüdür. Bu bölümde duvarın dış cephesi doğu surlarının diğer bölümlerine göre daha iyi korunmuş olup, Kap Krio batı surlarında, K2 ve K3 arasındaki duvarla işçilik açısından büyük benzerlik gösterir. Aynı duvarın kente bakan bölümünde ise daha basit bir işçilik söz konusudur⁶⁴. Sur kırılmalar ve hafif dönüşlerle fay hattının güney bitimindeki kayalık alana kadar devam eder ve bu alanda K10 ile son bulur.

Değerlendirme

Kent kimliğinin, bağımsızlığın, gücün ve kendini savunmaya hazır olduğunun fiziksel işareti olan Knidos surları homojen bir yapıya sahip değildir. Sur bedenleri, bazı bölümlerde *polygonal* bloklardan bazı bölümlerde *rektagonal* ve yer yer *trapezoidal* bloklardan bazı bölümlerde ise hepsinin bir arada ustaca çalışılması sonucu inşa edilmiştir. Sur bedenleri farklı teknikler göstermekteyken kulelerin tamamı, tamir gören bölümler dışında, *rektagonal* bloklarla inşa edilmiştir. Kap Krio sur ve kulelerindeki örgü tekniklerinde görülen farklılıklar ana karanın doğusundaki kara surlarında, kule ve sur bedeni bağlantılarında çok daha belirgindir. Gerek sur bedenlerinin kendi içindeki teknik farklılıklar gerekse sur bedenleri ile kulelerin örgülerindeki farklılıklar duvarların farklı dönemlerde yapılmış olabileceğini veya farklı ellerden çıkmış olabileceğini akla getirir⁶⁵. Benzer durum Halikarnassos surlarında da görülür ve buradaki farklılıklara dair ilk öneri mümkün olan en kısa sürede kent surunun bitirilmesi zorunluluğu nedeniyle duvarların yapımında farklı grupların çalışmış olabileceğidir⁶⁶.

64 Dış duvarlar iç duvarlara göre çoğunlukla daha kaliteli işçilik gösterir ve bu uygulama kentin sur bedenleri ve kulelerinin tamamında görülür. Halikarnassos'taki benzer durum için bk. Pedersen 2010, 310.

65 Knidos için geçerli olmayan bir başka olasılık ise malzemenin taş ocağından çıkarılışı ile ilgilidir. Taş ocağının yapısına bağlı olarak bazı bloklarda kırılmalar olabileceği bu nedenle böyle ocaklardan daha çok *trapezoidal* ve *polygonal* blokların çıkabileceği diğer taraftan bazı ocakların yatay katmanlar nedeniyle *rektagonal* bloklar için daha uygun olabileceği belirtilir (Brasse – Müth 2016, 94-95).

66 McNicoll 1997, 43.

Arrianus'un (Anab. I. 23. 6)⁶⁷ aktarımlarından hareketle yapılan ikinci öneri ise kuşatmalar sonrasında tahrip olan duvarların tamirâtı ile ilişkilidir⁶⁸. Knidos surlarında gerek kullanılan malzemenin değişmesi gerekse bazı bölümlerdeki lokal örgü değişiklikleri duvarlardaki tamirâtı gösterse de bunlar geniş alanları kapsamamaktadır. Knidos'ta MÖ 201'de Philip V tarafından yapılan başarısız bir kuşatma olduğunu biliyoruz (Polyb. XVI. 2. 1.). Bu kuşatma surlara belli oranda zarar vermiş olabilir ancak kent surununun tamamen tahrip ettiğini düşündürecek arkeolojik kanıt yoktur⁶⁹. Knidos sur bedenlerindeki farklı örgü tekniklerine dair en geçerli olasılık projenin kısa sürede tamamlanabilmesi için arazinin farklı gruplar tarafından paylaşılmış olmasıdır⁷⁰. Bu durum dair en güzel örnek, Askeri Liman mendireğinin batı duvarı ile 14 ve 47 numaralı⁷¹ kulelerde görülen işçiliktir. Söz konusu duvar ve kuleler Knidos'ta dalga şiddetine en fazla maruz kalan alanlardır. Dolayısıyla bu bölümlerde bu konuda tecrübeli bir ekibin çalıştığını düşünebiliriz. Benzer uygulamalar Halikarnassos dışında Zenobia⁷², Messene⁷³ ve Thasos'da⁷⁴ da tespit edilmiştir. Amos'taki duvarların blok seçiminde ise farklı topoğrafik koşulların etkili olduğu düşünülmektedir⁷⁵. Topoğrafyanın daha dik kısımlarında *polygonal* blokların, nispeten düz olan bölümlerinde ise *rektagonal* blokların tercih edilmiş olabileceği ifade edilir. Knidos'ta yaptığımız çalışmalarda bu düşüncüyü destekleyecek bir veriye ulaşamadık. Kap Krio'nun batısında K1 ve K3 arasındaki sur bedenleri batı surlarının diğer bölümlerine oranla daha düz bir topoğrafyaya sahip olsalar da bu bölüm *polygonal* bloklardan örülen karakteristik duvar örgüsüne sahiptir.

Sur bedenlerinin örgü tekniklerindeki farklılığın bir başka boyutu ise duvarların surun dışa bakan tarafı ile şehre bakan tarafında karşımıza çıkar. Dışa bakan bölümlerde şehre bakan bölümlere oranla daha düzenli ve daha nitelikli örgülerin kullanılması, dışa bakan kısmın korumaya yönelik işlevselliğinin yanı sıra surun temsili kimliği ile de açıklanmaya çalışılır⁷⁶. Messene'de, dışa bakan bölümlerde daha büyük boyutlu

67 Arrianus, Büyük İskender'in Halikarnassos'u yerle bir ettiğini aktarır.

68 McNicoll 1997, 43.

69 Kentteki kazılarda da söz konusu döneme dair bir tahribat izine rastlanmamıştır.

70 Messene'de kent surunun kuzey yarısında çoğu bölümde kireçtaşının kırılma özelliklerine karşılık gelen *trapezoidal* bloklar kullanılmışken, daha yumuşak malzemenin kullanıldığı alanlarda *isodomos* örgü görülür. Sadece kuzeydeki Arkadia Kapısı çevresindeki alanda, özel bir taş ocağından getirilen ve dikdörtgen *isodomos* örgü için uygun, kireçtaşı malzeme kullanılmıştır (Brasse – Müth, 2016, 90-91).

71 McNicoll 1997, fig. 11.

72 Zenobia surunun kuzeydeki daha nitelikli işçilik daha iyi eğitilmiş bir grup tarafından çalışıldığı şeklinde açıklanmaktadır (Bessac 2016, 133-139).

73 Messene surlarının kuzeybatısındaki farklı işçilikler eski ve yeni moda çalışmaları yapan ustaların varlığı ile açıklanmaktadır (Giese 2010, 93-95).

74 Thasos kent surunda, denize ve ovaya bakan tepeliklerde, farklı ekiplerin izlerini taşıyan işçilikler belgelenmiştir (Grandjean 2011, 392-400).

75 Saner 1994, 282.

76 Brasse – Müth 2016, 98-99.

bloklar kullanılmış olup, bu durum Arkadia Kapısı çevresinde daha belirgindir⁷⁷. Pednelissos⁷⁸ ve Oinoanda⁷⁹ surlarının dışa bakan bölümlerinde daha nitelikli bir işçilik varken, şehre bakan bölümde, daha küçük, düzensiz kesilmiş *polygonal* veya *trapezoidal* bloklar kullanılmıştır.

Knidos'ta sur bedenleri ile kulelerin örgü tekniklerinde de farklılıklar vardır. Benzer uygulamaların görüldüğü Halikarnassos için kulelerin sur bedenlerine göre saldırıya daha fazla maruz kaldıkları belirtilerek, kulelerde daha ehil ustaların çalışmış olabileceği ifade edilmiştir⁸⁰. Kap Krio'da K1-K6 kuleleri için bu öneri kabul edilebilir. Ancak K7-K8 ve ana karanın doğusundaki kuleler için bu öneri tartışılır. Kap Krio'da K1-K6 kare planlı olup, tamamı *rektagonal* bloklardan örülmüştür. K8'de 'çift köşe bağı' olarak adlandırılan karakteristik bir köşe örgüsü tercih edilmişken, köşe örgüleri görülebilen K4, K5 ve K6'da böyle bir uygulama görülmez. Dolayısıyla bu farklı örgü tekniklerini sadece farklı ustaların çalışmış olmasına bağlayamayız. Bu kuleler, ya ilk inşa evresine ait olan ve bir sebepten kullanılamayacak duruma gelen kulelerin yerine yeniden yapıldılar ya da sonradan eklendiler⁸¹. K8'deki örgü tekniği ve ölçü farklılıkları limanın girişinde yer alması ile açıklanabilir. Ancak benzer durum ana karanın doğusunda deniz surları ve kara surlarının kesiştiği noktada yer alan 44 numaralı kulede⁸² de görülür. Köşelerinde 'çift köşe bağı' tekniğinin kusursuzca uygulandığı kule hem inşa malzemesi hem blok boyutları hem de örgü tekniği açısından bu alandaki sur bedeninden tamamen farklıdır. Ayrıca kule ile sur bedeninin organik bağlantısının olmaması da bu kulenin sonradan eklendiğini düşünmemize neden olur⁸³. Çift köşe bağı işçiliğinin bulunduğu kulelerin farklı dönemde yapılmış olduğuna dair en önemli kanıt, Kap Krio'da K6 ile K7 arasındaki surun K7 ile birleşim noktasında tespit edilen malzeme ve işçilik farkıdır (fig. 15). K7'de dizi ve bağ/atki taşlarından oluşan bir örgü tekniği söz konusudur. Diğer kule ve sur bedenlerinden farklı olarak K7'de sert gri kireçtaşı blokların yerine sarımsı renkli, nispeten daha yumuşak bir kireçtaşı tercih edilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda Knidos'un kent surları ve savunma kuleleri MÖ 330 yılına tarihlendirilmiştir⁸⁴. Ancak K7, örgü tekniği açısından MÖ 4. yüzyılın sonlarından ziyade MÖ 3. ve 2. yüzyıl yapıları ile benzerlik gösterir⁸⁵. Son derece stratejik bir konumda bulunan K7'nin bulunduğu

77 Brasse – Müth 2016, 98.

78 Laufer 2010, 173, fig. 8-9.

79 McNicoll 1997, 120-126.

80 McNicoll 1997, 43.

81 K8'de gerçekleştirdiğimiz kazı çalışmalarında kulenin kuzeybatı köşesinde tek sıra halinde mevcut kuleden 1 metre kuzeyde bir duvar sırası tespit edilmiştir. Bu duvarın surların ilk inşa evresinde buraya yerleştirilen kule ile ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Nihai değerlendirme için kazı çalışmalarının tamamlanmasını gerekmektedir. Ayrıca kuledeki kazı çalışmalarımız geç antik çağda kulenin en az üç yönden, kaymalarının önüne geçebilmek için, desteklendiğini belgelemiştir.

82 McNicoll 1997, fig. 11.

83 Akropolis kulelerinin tamamında da köşelerde "çift köşe bağı" tekniği bulunur.

84 McNicoll 1997, 74; Nossow 2009, 51; Pimouguet-Pedarras 2000, 331.

85 A. W. McNicoll, kulenin araştırmacılar tarafından Hellenistik Dönem'in ortalarına veya sonlarına

noktada kent surunun ilk yapıldığı evrede bir kule olmadığını düşünmemiz mümkün değildir. K7'nin güneyinden gelen Kap Krio surlarındaki duvarlar ile K7'nin duvarları boyut olarak birbirinden farklıdır, tamirat ve eklemeler de açıkça görülür (fig. 15). Bu alandaki ilk inşa evresine ait kule ya tahrip oldu ya da konumu gereği işlevsel olmayan dörtgen kuleden vazgeçildi. Her iki durumda da var olan kule ve kuleyle bağlantılı duvarlar tamamen kaldırıldı ve yerine daha işlevsel, daha büyük, köşenin yarattığı dezavantajdan kurtulmuş, yuvarlak formu kule inşa edildi⁸⁶. Bize göre bu değişiklik K7 ile sınırlı kalmayıp, K8'i ve iki kule arasındaki sur bedenini de kapsamaktadır. K8 örgü tekniği ve ölçüleriyle Kap Krio'daki diğer kulelerden farklıdır. Bir diğer fark içerideki birbirini dik kesen konumda iki ayırıcı duvardan anlaşıldığı üzere kulenin ağır silahların yerleştirileceği bir üst kata sahip olması, yani çok katlı olmasıdır⁸⁷. Kule içerisindeki iki ayırıcı duvarın Klasik Dönem'de örneği bilinmezken, Hellenistik Dönem savunma sistemlerinde yaygın kullanıma sahiptir⁸⁸. Hellenistik Dönem'de kuşatma tekniklerindeki gelişim, kulelerin ağır silahlardan yapılacak atışlara uygun, çok katlı yapılar haline gelmesine neden olmuştur⁸⁹. Belki tahribat⁹⁰ belki de gelişen saldırı silahlarına karşı önlem almak amacıyla Askeri Liman girişinin Hellenistik Dönem içerisinde yeniden düzenlendiği açıktır. Bu düzenleme ile iki kule arasındaki alt kotta yer alan sur bedenleri de aktif savunmanın daha kolay yapılabileceği üst kota taşınmıştır. Sonuç olarak kent surlarının MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde inşa edildiği konusunda bize göre herhangi bir soru işareti yoktur. Ancak Askeri Liman girişinde K7'den başlayarak yeni bir düzenlemenin yapıldığı görülür. Bu düzenleme sadece Askeri Liman girişi ile sınırlı kalmayıp, liman duvarlarının bir kısmını⁹¹ ve Akropolis surlarını da

tarihlendirildiğini belirtip, kendi düşüncesinin MÖ 2. yüzyıl olduğunu ifade etmiştir (McNicol 1997, 59, dn. 78). “K7” ile duvar örgü tekniği açısından büyük benzerlik içerisinde olan önemli yapılardan birisi Ephesos'taki “St. Paul Zindanı” olarak adlandırılan yapıdır (Winter 1994, 38-39; Karlsson 1994, 144-146, fig. 1). Miletos Tiyatrosu'nun Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen duvarları da K7 ile benzer özellikler gösterir (Karlsson 1994, 147, fig. 4).

- 86 K7, Kap Krio'nun güneyinden doğuya doğru devam eden savunma hattının güneye doğru dönüş yaptığı köşede yer alır. Bu özelliği ile hem Kap Krio'nun batısını, hem açık denizi hem de Askeri Limanı kontrol eden stratejik bir konuma sahiptir. Bu nedenle bu alanda saldırı anında kolayca tahrip olabilecek köşeli, dörtgen bir kule yerine daha masraflı olmasına karşın, dayanıklı olması nedeniyle daha kullanışlı olan yuvarlak kule yapılmıştır.
- 87 Mancınıklar başlangıçta birer saldırı silahı olarak kullanılmışlardır ancak zamanla savunma silahı olarak da kullanılmasıyla birlikte kulelerin şekli ve boyutlarında değişiklikler olmuştur. Hem daha fazla silah barındırabilmek hem de ağır silahları ve mermileri taşıyabilmek için daha geniş alanlar gerekmiştir (Jansen 2016, 116).
- 88 Pedersen – Ruppe 2016, 575.
- 89 Mardsen 1969, 105-155; Garland 1974, 291-328.
- 90 Düşman saldırılarının yanı sıra kentsel yapının ciddi şekilde tahribine neden olan en az iki deprem tespit edilmiştir. Bunlardan biri Hellenistik Döneme ikincisi ise Geç Roma-Erken Doğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Altunel v.d. 2003, 137-151). Kentteki sur bedenleri ve kulelerdeki onarımların depremlerle ilişkili olabileceği de unutulmamalıdır.
- 91 Askeri Liman mendireğinin deniz feneri ve 12 numaralı kule arasında kalan güney duvarı, diğer duvarlardan farklı olarak *pseudo-isodomo* teknikte örülmüştür. Bu duvarının sonradan eklendiği kesindir çünkü MÖ 4. yüzyıla ait orijinal duvar yerinde korunmaktadır. *Pseudo-isodomo* teknikteki duvar ise orijinal evreye ait duvarın önün destek amacıyla tek sıra halinde örülmüştür. İki farklı evreye ait duvar-

kapsamıştır. Böylelikle yeni bölümlerde o dönemin askeri mimarisine özgü yenilikler uygulanabilmiştir. Bu geniş kapsamlı düzenleme MÖ 3. yüzyıl içerisinde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Çünkü ‘çift köşe bağı’ tekniğinin Mausolus zamanında yaklaşık olarak MÖ 370’de başladığı ancak sadece Hekatomnid Hanedanlığı zamanı ile sınırlı kalmayıp, yaklaşık olarak MÖ 250/200 yıllarına kadar devam ettiği kabul edilir⁹². İlk inşa evresindeki kulelerde görülmeyen bu tekniğin sonradan eklenen kulelerde görülmesi de bu düzenlemenin MÖ 3. yüzyılda, tekniğin daha yoğun kullanımının olduğu dönemde, gerçekleşmiş olduğuna işaret eder.

Knidos kent surunun duvar kalınlıklarının belirlenmesinde ise topoğrafik özellikler ve stratejik düşünce etkili olmuştur⁹³. Knidos kent surunu planlayanlar, duvar kalınlıkları için herhangi bir standart belirlememişlerdir. Topoğrafyanın savunmaya nispeten elverişsiz olduğu düşünülen alanlarında duvar kalınlıkları hemen artmaktadır⁹⁴. Kap Krio’nun güneyindeki kayalık alan doğal olarak savunmayı kolaylaştıran topoğrafik özelliklere sahip olduğu için bu bölüme sur yapma gereksinimi duyulmazken, batıda ve doğuda arazi arızaları gözetilerek kule ve sur bedenlerinin inşa edildiği görülmektedir. Kulelerde kapı, pencere veya mazgal boşluğu görülmemiştir ancak kulelerin büyük oranda tahrip olması, söz konusu düzenlemelerin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır⁹⁵. Bu durumda kule ve duvarların üst kısımlarında bir platform oluşturularak basit bir şekilde savunma yapılmış olabilir. Sur bedenlerinde seyirdim yerlerine ulaşacak merdiven yoktur. Bunun için ahşap merdivenler kullanılmış olmalıdır. Philon (Poliorketika, I. 15-16) tahta kirişler veya ahşap iskelelerin taşıdığı kalaslardan oluşan seyirdim yerlerini önermekte, gerektiğinde bu kalasların kaldırılması ile duvarın tecrit edilebileceğini belirtmektedir⁹⁶. Knidos’un sur ve kuleleri topoğrafik yapı ile birleşince daha da güçlü bir yapıya kavuşmuştur.

Tarihlendirme⁹⁷

Batı Anadolu’da özellikle de Karia Bölgesi’nde MÖ 4. ve 3. yüzyılda inşa edilen kent surlarının tarihlendirilmesi ile ilgili farklı görüşler vardır. Karia kentlerinin savunma sistemleri üzerine çalışan araştırmacılar, Anadolu’daki kentlerin Pers hakimiyeti altında kent suru yapamayacağını, Perslerin buna izin vermeyeceğini ifade

lar atkı/bağ taşlarıyla birbirlerine bağlanmıştır. Bu duvar ile aynı özellikler Ticaret Limanı’nda palamar bağlama halkalarının yer aldığı duvarlarda görülmektedir (Büyüközer 2019, 220, fig. 6)

92 Pedersen – Ruppe 2016, 566.

93 Topoğrafik koşulların yanı sıra kent surunda dönemin siyasi durumu, kültürel, sosyal ve ekonomik koşulları da etkili olmuştur.

94 Duvar kalınlığının topoğrafik duruma bağlılığı için bk. Brasse – Müth 2016, 91-92.

95 Akropolis’te yer alan kuleler nispeten daha sağlam olmasına karşın, orada da söz konusu düzenlemeler görülemedi.

96 Ahşap seyirdim yerlerine ilişkin verilere Merdivenlikuyu (Durugönül 1998, 46-47, fig. 28a), Oinoanda (McNicoll 1997, 123) ve Myra (Konecny 1997, 57-58) gibi yerleşimlerde de ulaşılmıştır.

97 Knidos kent surları ana kara ve Kap Krio’da tek ve tutarlı bir çalışmanın sonucunda inşa edilmiştir. Bu nedenle burada tartışacağımız tarihlendirme sadece Kap Krio ile sınırlı olmayıp, tüm kent surunu kapsamaktadır.

etmişlerdir⁹⁸. Bu doğrultuda L. Karlsson Karia'daki şehirlerin savunma yapılarının Maussollos ve Idrieus'tan ziyade Ada ve Demetrios Poliorketes arasındaki süreçte yapılmış olması gerektiğini belirtir⁹⁹. L. Karlsson'a göre Halikarnassos ve Myndos'taki bazı duvarlar Maussolos zamanına, Telos, Nisyros, Amyzon ve Kaunos'taki duvarların bir bölümü Idrieus zamanına, Alinda ve Priene Idrieus sonrasında MÖ 334 civarına, Knidos'un da içinde bulunduğu diğer merkezler ise MÖ 330 sonrasında tarihlendirilmiştir¹⁰⁰. Buna karşın Alinda kent surları üzerine yapılan yeni bir çalışmada A. N. Konecny ve P. Ruggendorfer kent surunun inşa tarihi için Maussolos Dönemi'ni önermektedir¹⁰¹. A. W. McNicoll ise Halikarnassos, Iasos, Myndos, Alinda ve Alabanda gibi şehirlerin surlarını Hekatomnid Hanedanlığı zamanına¹⁰², Knidos kent surunu ise MÖ 330'a tarihlenir¹⁰³. Knidos surları için önerilen bu tarih L. Karlsson'un önerisiyle örtüşmekte olup, K. Nosssov¹⁰⁴ ve I. Pimouguet-Pedarrros¹⁰⁵ gibi araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir.

L. Karlsson, arkeolojik kazıların surları tarihlendirmek için her zaman en etkili yol olmadığını, surların tarihlendirilmesinde kentlerin tarihsel sürecinin, duvar örgü tekniklerinin ve kulelerin daha önemli olduğunu belirtmiştir¹⁰⁶. Milet ve Korinth'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları surların tarihlendirilmesinde tatmin edici sonuçlar vermemiştir¹⁰⁷. Buna karşın son yıllarda Labraunda'daki kazı çalışmalarında elde edilen arkeolojik veriler yardımıyla savunma sistemi üzerine daha tutarlı tarihleme yapılmaya başlanmıştır¹⁰⁸. Knidos kent surları ile ilgili bir kazı çalışması yapılmamıştır¹⁰⁹. Sur bedenleri ve kulelerin temelsiz bir şekilde doğrudan kayalık alt yapı üzerine

98 Lawrence 1979, 122; McNicoll 1997, 71. Priene için de aynı ifadeler kullanılmıştır (Wiegand – Schrader 1904, 45).

99 Karlsson 1994, 153.

100 Karlsson 1994, 153.

101 Konecny – Ruggendorfer 2014, 742.

102 McNicoll 1997, 15-45.

103 McNicoll 1997, 71-74. G. E. Bean ve J. M. Cook Knidos'un önce Dağca ilçesi yakınlarındaki Burgaz'da olduğunu, MÖ 4. yüzyılın 2. yarısında Tekir Burnu'ndaki yerine taşındığını iddia etmişlerdir (Bean – Cook 1952, 173-178, 210-121). Bazı araştırmacılar bu taşınmanın Büyük İskender politikası olduğunu belirtmiştir (Tuna 1982, 357; Tuna 1998, 430). R. Özgan ise böyle bir taşınmanın yaşanmadığını ayrıca İskender politikasının varlığının bile şüpheli olduğunu ifade etmektedir (Özgan 2009, 94-95). N. Demand, Bean ve Cook'un hipotezinin cesur ve yaratıcı olduğunu ancak edebi ve epigrafik kanıtlara göre böyle bir taşınmanın gerçekleşmediğini belirtmektedir (Demand 1989, 224-237). Kentteki devamlılığı kanıtlayan Arkaik ve Klasik Dönem buluntuları için bk. Love 1968, 140.

104 Nosssov 2009, 51.

105 Pimouguet-Pedarrros 2000, 331.

106 Karlsson 1994, 142. Kent surları ve diğer savunma yapılarında çok az stratigrafik kazı yapılmış olup, kazılan alanlarda ya çok az miktarda arkeolojik malzeme bulunmuş ya da hiç bulunamamıştır (Müth v.d. 2016, 5).

107 Winter 1994, 30.

108 Vergnaud 2015, 317-330.

109 2019 yılında K8'de kazı çalışmalarına başlanmıştır. İlerleyen dönemlerde kent surunun farklı bölümlerinde çalışmalar planlanmaktadır.

inşa edilmiş olmaları, olası kazı çalışmalarında tatmin edici sonuçlar alınacağına dair şüphe oluşturur. Bu nedenle kent surunun tarihlendirilmesinde diğer kriterler üzerinde durulacaktır¹¹⁰.

Knidos sur bedenleri bazı bölümlerde *polygonal* bazı bölümlerde *rektagonal* ve yer yer *trapezoidal* bazı bölümlerde ise hepsinin bir arada ustaca çalışılması sonucu inşa edilmiştir. Farklı örgü tekniklerinin görülüyor olması duvarların farklı dönemlerde yapılmış olabileceğini akla getirir de sur planının *Geländemauer* tipinde olup, tutarlı bir hat izlemesi bunların tek bir plan dahilinde yapıldığına işaret eder. Dolayısıyla homojen bir yapıya sahip olmayan sur bedenlerinin örgü tekniğini dikkate alarak tarihlendirme yapabilmek mümkün değildir. Kulelerde de durum çok farklı değildir. Kap Krio doğu surlarındaki iki kule temel seviyesinde oldukları için ne yapısal özellikleri ne de inşa tarihleri ile ilgili herhangi bir yorum yapılamaz. Batı surlarındaki sekiz kuleden kare planlı ilk altı kule (K1-K6) örgü tekniği açısından tarihlendirmede yardımcı olmaz. Yuvarlak planlı K7 ve Askeri Liman girişindeki K8 ise yukarıda da açıklandığı üzere MÖ 3.-2. yüzyıldaki düzenlemeler kapsamında inşa edildikleri için kent surunun ilk inşa evresinin belirlenmesinde yardımcı olmazlar. Bu noktada surların tarihini belirleyebilmek için kentin tarihsel sürecinin irdelenmesi gerekir. L. Karlsson'un da belirttiği üzere, kentlerin geçirdiği tarihsel süreç surlarının tarihlendirilmesinde pek çok kent için en tutarlı ve önemli kriterdir¹¹¹. MÖ 4. yüzyılda Knidos'ta bazı araştırmacılar tarafından taşınma olarak yorumlanan bir hareketlilik söz konusudur. Bu dönemde Knidos'un arkaik ve klasik yerleşiminin üzerine *orthogonal* plana uygun bir sistem oluşturulmuştur¹¹². Bu planlama çerçevesinde ana karanın kuzeyinde kalan bölüm dini ve kamusal yapılar için ayrılırken, limanların çevresi ticari amaçlı liman yapılarına, geri kalan bölümler ise konut alanlarına ayrılmıştır¹¹³. Izgara plan esasına göre oluşturulan yeni planlamada geniş teraslar oluşturulmuş, bu teraslara önemli yapılar inşa edilmiş ve bu yapılar da dönemin en önemli heykeltıraşlarının elinden çıkan eserlerle süslenmiştir¹¹⁴. R. Özgan, yüksek klasik devrin en ünlü yontucuları olan Skopas, Bryaksis ve Leokhares'in MÖ 360-350 yıllarında Halikarnassos'ta çalıştıklarını, aynı yıllarda Knidos için de eserler verdiklerini belirtmektedir¹¹⁵. Knidos denilince akla gelen en önemli eser olan Atinalı Praksiteles'in Çıplak Aphrodite yontusu A. Corso tarafından MÖ 364-361 yıllarına¹¹⁶, I. Jenkins

110 Antik kaynaklardan sadece Thukidides'in aktarımlarından MÖ 5. yüzyılda kent suru olmadığını anlıyoruz. Kentte tespit edilen yazıtlarda da kent suru yapılışına dair bir bilgiye ulaşamıyoruz.

111 Karlsson 1994, 142.

112 von Gerkan 1924, 117-118, fig. 10.

113 Doksanaltı 2007, 8-17; Büyüközer 2013, 140-147.

114 P. Pedersen ortogonal sistemde planlanan Priene'nin bu sistemin öncüleri olan ve MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Halikarnassos ve Ephesos'un kent planlamasından etkilendiğini belirtir (Pedersen 2004, 412). Kent suru ve kent planlaması üzerine yaptığımız çalışmaların sonucuna göre Knidos kent planlaması da MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş olup, Batı Anadolu'da Geç Klasik Dönem'de hızla yayılan sisteme öncülük etmiştir.

115 Özgan 2009, 97.

116 Corso 1997, 92; Corso 2004, 352.

tarafından MÖ 360 yıllarına tarihlendirilir¹¹⁷. Araştırmacıların bir kısmı daha genel bir tarih vererek heykeli MÖ 350 civarına tarihlendirmektedir¹¹⁸. Ayrıca C. T. Newton tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan ve bugün Britanya Müzesi'nde sergilenen Demeter ve Persephone heykelleri ile bazı hayvan heykelleri de MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir¹¹⁹. Söz konusu ünlü heykeller MÖ 360-350 yıllarına tarihlendirildiğine göre Knidos'ta en azından MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde kent planlaması gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda imar faaliyetleri başlamış olmalıdır¹²⁰. Kent suru, kent planlamasından bağımsız düşünülemez. Bu nedenle kent suru yapılmadan kentte imar faaliyetlerinin başladığı düşüncesi pek akla yatkın değildir. Bir yerleşim yerini şekillendirmek için öncelikle savunma sorununun çözülmesi gerekir. Dolayısıyla kent planı oluşturulmadan önce kent surlarının geçeceği yerler belirlenmiş olmalıdır. Diodoros (XII. 10. 6-7) Hippodamos tarafından planlandığı belirtilen Thourioi¹²¹ kentinin kuruluşu ile ilgili olarak *“kentin inşasından önce surların geçeceği hat belirlendi ve surlar inşa edildi. Daha sonra kentin içi planlandı”* demektedir. Vitruvius da (I. 6. 1) benzer bir duruma vurgu yaparak *“Şehirler surlarla çevrilip tahkim edildikten sonra sıra surların içindeki arsaların taksimine, ana caddeler ile ara yolların yönlerini iklime uygun şekilde düzenlemeye gelir”* ifadelerini kullanır¹²². Bu verilere göre Knidos kent surları ekleme ve tamiratlar dışında MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde tamamlanmış olmalıdır¹²³.

56 Numaralı Kule (?)

117 Jenkins 2008, 53-57, fig. 32-33

118 Özgan 2009, 97, dn. 16.

119 Jenkins 2008, 39-42, fig. 21-25; Ridgway 1997, 249-250.

120 Bu verilerin yanı sıra Kap Krio'daki yerleşim teraslarının dolgu tabakalarında MÖ 5. yüzyılın sonu ve MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine ait attik siyah glazürlü ve kırmız figürlü kaplara ait çok miktarda parça ile M.Ö. 4. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Lazanalar ve yerel üretim siyah astarlı kaplar bulunmuştur. Bunların terasları oluşturmak için yapılan dolgunun içinde çıkmış olması kentin yeni ve genel planlamasının bu süreçte yapıldığını desteklemektedir (Love 1968, 134; Doksanaltı 2007, 12-13).

121 von Gerkan 1924, 30; Wicherley 1993, 15; Hoepfner – Schwander 1994, 50; Owens 2000, 58.

122 Surların geçeceği yerlerin belirlenmesi ve kentin planlaması için bazı kurullar toplanmakta ve bu çalışmalarını denetlemekteydi. Kolophon'da ele geçen bir yazıt, yurttaşların MÖ 4. yüzyılın sonunda kentlerini yeniden kuracak ve genişletecek on kişilik bir kurul atamaya karar verdiklerini göstermektedir. Bu kurulun görevi, surların izleyeceği çizgiyi planlamak, en uygun yerleri agora ve kamusal yapılara ayırdıktan sonra, cadde planlamasını belirlemek ve yapıların nereye kurulacağını saptanmasını denetlemektir (Wicherley 1993, 28). Surlar, kent planı içerisinde herhangi bir sisteme bağlı kalınlaksızın tepe çizgilerini ve arazinin topoğrafyasını takip edecek şekilde planlanmıştır (Croix 1972, 22; Ward-Perkins 1974, 14). Bu şekilde yapılmış olan surların içine kent planı uygulanırken, ihtiyaç duyulandan daha fazla yer ayrılmaktaydı. İhtiyaç fazlası olan arazi, kentin sonraki genişlemesine de olanak tanımaktaydı. Sur üzerindeki ana kapılar ise genellikle kentin en önemli sokağına açılırdı (Wicherley 1993, 30).

123 MÖ 387/6 yılındaki kral barışının ardından Anadolu'da önemli değişiklikler olmuştur. MÖ 5. yüzyıldaki zorlu ekonomik koşullar yerini kayda değer bir gelişime bırakmıştır. Ekonomik koşulların iyileşmesi ve yeni politik koşullar, savunma mimarisinin ihtiyaç duyduğu şartları sağlamıştır (Pedersen 2010, 272-273).

Kap Krio'nun doğu ucunda, herhangi bir yapılaşmanın olmadığı bir bölgede, deniz seviyesinden 27 metre üst kotta yer alan yapı, ana kayanın tıraşlanmasıyla oluşturulan alana inşa edilmiştir. Büyük boyutlu kireçtaşı, kenarları düzgün kesilmiş polygonal bloklardan inşa edilen yapı 12 x 12 metre ölçülerinde, kare planlıdır. Duvar kalınlıkları 1,10-1,25 metredir. Kuzeybatı duvarı üzerinde, duvarı ortalayacak şekilde yapılmış 2,05 metre genişliğinde kemerli bir girişe sahiptir (fig. 16).

I. C. Love yapının deniz feneri olduğunu belirtmiş, dolayısıyla savunma sistemi içerisine almamıştır¹²⁴. Ancak bu öneri, ne ilgili yayında ne de kazıcıların diğer rapor ve yayınlarında detaylandırılmayarak, sadece plan üzerinde belirtilmiştir. A. W. McNicoll yapının deniz feneri olamayacağını belirterek, bunun sur sisteminin bir parçası olduğunu öne sürmüştür¹²⁵. 2012 yılında tamamladığım doktora tez çalışmamda, I. C. Love'ın yapının deniz feneri olduğu düşüncesine katılarak, kulenin konumu ve surla bağlantısının olmaması nedeniyle, tehlikeli bir kayalık olarak nitelendirilen Kap Krio'nun yerini belli etmek amacıyla kullanılmış bir işaret kulesi olabileceğini belirtmişim¹²⁶. Fakat yapının konumu, boyutları ve örgü tekniği yapıya atfedilen deniz feneri, işaret kulesi ve askeri amaçlı kule olasılıklarının yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Deniz Feneri: Knidos Ticaret Limanı girişinde veya çevresinde deniz feneri olduğuna dair antik kaynaklarda bir açıklama yoktur. Liman çevresinde yaptığımız çalışmalarda da herhangi bir arkeolojik veriye rastlanmamıştır¹²⁷. Antik çağdaki deniz fenerleri ile ilgili bilgiler kısıtlı olmakla birlikte Akdeniz'de ticaretin başlangıcı ile beraber denizcileri güvenli bir limana götüren işaret ışıkları kullandıkları bilinmektedir¹²⁸. Bu ışıklar sahilde ve yüksek tepelerde yakılmakta ve denizcileri tehlikeli sulara, resiflere veya burunlara karşı uyararak, limanların girişini göstermekteydi¹²⁹. Zaman içerisinde sahilde veya tepelerde yanan ateşin yerini kuleler ve sütunlar almıştır¹³⁰. Bu sayede ateş daha yüksekte yakılarak, görüş mesafesi artırılmıştır. Daha sonraları inşa edilmiş olan büyük ve gösterişli deniz fenerlerinin herhangi bir yapı kompleksinden bağımsız, başlı başına birer yapı oldukları ve bu yapıların da liman girişlerinde yer aldığı görülmektedir. İskenderiye'deki fener liman girişinde¹³¹, Ostia'daki fener ise liman girişinde suni bir ada üzerinde durmaktaydı¹³². Kısmen kazılan Leptis Magna'daki¹³³ deniz feneri de yine liman girişine inşa edilmiştir¹³⁴. Anadolu'da bi-

124 Love 1968, fig. 2.

125 McNicoll 1997, 60.

126 Büyüközer 2012, 97-98.

127 Knidos'un Ticaret Limanı ve liman yapıları ile ilgili bk. Büyüközer 2012, 41-102.

128 Vann 1991, 124.

129 Vann 1991, 124.

130 Vermeule 1962, 76-77; Williams 1976, 75.

131 Bernard – Goldvin 1995, 60-61.

132 Vann 1991, 128.

133 Bartoccini 1958, 59-65.

134 Blackman 1982, fig. 3; Vann 1991, fig. 7.

linen en iyi örnek olan ve MS 64-65 yıllarına tarihlendirilen Patara'daki deniz feneri de yine liman girişinde konumlandırılmıştır¹³⁵. Kıran gölü çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilen ve Hıdırlık liman yapısı olarak adlandırılan apsidal planlı yapının deniz feneri olabileceği önerilmiştir¹³⁶. Bu yapı eğer bir deniz feneri ise konum itibarıyla diğer örnekler ile kısmen benzerlik kurulabilir¹³⁷. Knidos Askeri Limanı'nın girişinde yer alan yuvarlak kule de konum itibarı ile yukarıdaki örneklere benzemektedir¹³⁸. Askeri Liman girişinde, mendireğin güneybatısında yer alan yuvarlak kule de deniz feneri olarak işlevlendirilmiş olmalıdır. Antik çağın en önemli fenerleri durumundaki bahsi geçen örneklerde görüldüğü üzere fenerler hep limanların girişlerine inşa edilmiştir. Akdeniz ticaret rotaları üzerinde önemli bir yere sahip olan Knidos aynı zamanda ters esen rüzgarlar nedeniyle de tehlikeli bir kavşak noktasındaydı. Bu özellikleri nedeniyle de Knidos'un Ticaret Limanı'nda bir deniz feneri veya bir işaret kulesi beklemek yanlış olmaz. Önemli örneklerde görüldüğü üzere deniz fenerleri liman girişini gösteren fonksiyona sahiptirler. Bu doğrultuda Knidos'ta deniz fenerinin olası yeri ile ilgili olarak ilk akla gelecek alan, dalgakıranların uç kısımları olur. Her iki dalgakıranın da uç kısımları günümüzde sualtındadır ve sualtında yapılan çalışmalarda dalgakıranların uç kısımlarına yapılmış bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır¹³⁹. Kaldı ki dalgakıranın inşa tekniği, bu alanın üzerine herhangi bir yapının inşa edilmesi için elverişli değildir¹⁴⁰. Bu durumda deniz feneri veya işaret kulesi için en uygun yer olarak Kap Krio'nun doğu ucu kalmaktadır. Buradaki düşünce liman girişini göstermekten ziyade Kap Krio kayalığını göstermek olmalıdır. 56 numaralı kule (?) her ne kadar Kap Krio'nun doğusunda konumlandırılmış olsa da doğudan gelecek gemiler için çok da uygun bir konumda değildir (fig. 1, 3, 16). Gerçekten Kap Krio kayalığını gösteren bir işaret kulesi yapılmak istenseydi bunun daha doğuda ve üst kotta, açık denizden gelen gemilerin rahatlıkla görebileceği bir noktaya yapılması gerekirdi. Yapı mimari olarak da deniz feneri tipolojisine uymamaktadır. Deniz fenerleri dörtgen bir platform üzerinde yükselen yuvarlak planlı yapılardır. Yapı her ne kadar dörtgen planlı olsa da ne platform oluşturacak bir altyapıya ne de üzerinde yükselecek

135 İşkan – Koçak 2014, 277.

136 Kuban – Saner 2002, 206. Yapının bir savunma duvarının parçası olmadığı belirlenmiş, apsidal planlı bölümün daireye tamamlanarak kule şeklinde yükselebileceği, bu tamamlama ve yapının konumu dikkate alınarak deniz feneri olabileceği önerilmiştir. Yapı için ayrıca bk. Gür 2011, 13-28, 65-67.

137 Apsidal plan nedeniyle Patara deniz feneri ile tipolojik benzerlik kurulmaya çalışılsa da (Gür 2011, 83) bu pek mümkün değildir. Patara'da kare platform üzerinde devam eden yuvarlak formu bir yapı söz konusudur. Hıdırlık'taki nitelikli yapı ise kuzeyinde apsis bulunan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Apsis daireye tamamlansa dahi Patara deniz fenerine benzer bir yapı ortaya çıkması mümkün değildir. Yapının işlevine ilişkin H. K. Gür tarafından yapılan dini bir yapı olma ihtimali daha makul görünmektedir (Gür 2011, 84). Konum olarak dalgakıran girişinde kalması da başka bir soru işaretidir.

138 Büyüközer 2019, 226-227, fig. 13-15.

139 Büyüközer 2012, 42-49.

140 26-27 m derinlikten başlanarak inşa edilmiş olan dalgakıranlar, dalga şiddetine karşı dayanaklılığını arttırmak amacıyla da deniz tabanından yukarıya doğru meyilli bir şekilde '*batık yığma dalgakıran*' tekniğinde yapılmışlardır. Yığma yapılırken deniz tabanına yakın, dalga şiddetine daha az maruz kalan bölümlerde küçük bloklar, yukarıya doğru çıktıkça dalga şiddetine direnç gösterebilmesi için oldukça büyük, geliştirel kesilmiş bloklar kullanılmıştır.

yuvarlak planlı yapıya ait kalıntılara sahip değildir. Dolayısıyla hem konum itibarıyla hem de tipolojik olarak yapının deniz feneri veya işaret kulesi olma ihtimali bize göre mümkün değildir.

Kule: A. W. McNicoll, I. C. Love tarafından yapılan değerlendirmeyi kabul etmeyecek, yapıyı savunma sistemi içerisinde bir kule olarak ele almıştır¹⁴¹. I. Pimouguet-Pedarras, deniz feneri olasılığının ispatlanması zor bir öneri olduğunu belirtmiş fakat kendisi yapı ile ilgili yorum yapmamıştır¹⁴². Yapının kent surlarının neredeyse bitişiğinde olması ve Ticaret Limanı girişine hakim olması savunma sistemi içerisinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Ancak kent genelinde savunma sistemi içerisindeki kuleler ve yapının detaylı analizleri savunma sistemi içerisinde değerlendirilen bu yapıya şüphe ile yaklaşmamıza neden olmuştur. Öncelikle yapı kent surundan bağımsızdır ve savunma hattının gerisinde kalmaktadır. Bu bile tek başına yapının savunma sistemi ile ilişkisinin sorgulanması için güçlü bir kanıttır¹⁴³. Kentin savunma sistemi hakkında yaptığımız çalışma kapsamında ana kara, Kap Krio ve Akropolis'te çok sayıda kule incelenmiştir. Kulelerden ikisi yuvarlak¹⁴⁴ diğerleri ise dörtgendir. Gerek yuvarlak gerekse dörtgen kulelerin inşasında istinasız olarak *rektagonal* bloklardan oluşan bir duvar örgüsü söz konusuysen Kap Krio doğu ucundaki yapı ise tüm bu yapılardan farklı olarak *polygonal* bloklardan örülmüştür. İkinci önemli fark kulelerin boyutlarında karşımıza çıkar. Kap Krio'da K7 (yuvarlak kule) 14,20 metre çapında, K8 (Askeri Liman Girişi) 9,5 x 9,5 metre ölçülerinde diğer kuleler ise 6 x 6 metre ya da buna yakın ölçülere sahiptir. İnceleme konusu olan yapı ise 12 x 12 metre ölçüleriyle Kap Krio'daki herhangi bir kulenin yaklaşık olarak iki katı ölçülere sahiptir. Yapı eğer askeri amaçlı bir kule olarak kullanılsaydı çok katlı bir yapı olması gerekirdi. Bu durumda da K8 ve Akropolis kulelerindeki gibi ağır silahların yerleştirileceği üst kat için altyapı oluşturacak bölme duvarlarına ihtiyaç duyacaktı. Fakat yapı içerisinde böyle bir duvar görülmemiştir. Tüm bu karşıtlıklar yapının, Knidos'un savunma sistemi içerisinde değerlendirilemeyeceğini ortaya koyar.

Öneri :¹⁴⁵ Yukarıda açıklanan gerekçelere göre yapı deniz feneri veya askeri kule

141 McNicoll 1997, 60.

142 Pimouguet-Pedarras 2000, 326.

143 Böyle bir durumda Bastion veya Kazamat gibi savunmayla ilişkili farklı yapıların olabileceği de akla gelebilir. Ancak Knidos savunma sisteminde bu tür yapılar tespit edilmemiştir. Y. Polat, Teos Hellenistik Dönem surları ile ilgili çalışmasında Knidos'ta Kazamat örneklerinin olduğunu belirterek, C. Bruns-Özgan'ın "Knidos Ergebnisse der Ausgrabungen von 1996-2006" başlıklı çalışmasının 123. sayfasını ve 86-88 numaralı figürleri kaynak olarak göstermiştir (Polat 2016, 109). Aynı bilgiler M. Taşkıran'ın Silyon kent savunması ile ilgili çalışmasında da vardır (Taşkıran 2017, 134-135). Ancak C. Bruns-Özgan'ın yayınındaki yapı Liman Agorası'ndaki (Dionysos Terası) Stoa ve gerisindeki mekanlar olup, bu yapının savunma sistemiyle bağlantısı yoktur. Liman Agorası'ndaki yapı için bk. Bruns-Özgan 2013, 123-132, fig. 85-97.

144 K7'nin (Yuvarlak Kule I) Hellenistik Dönem'de savunma sistemine eklendiğini, Yuvarlak Kule II'nin ise deniz feneri olarak kullanılmış olduğunu unutmamak gerekir.

145 Burada yapılan tespitler bir ön değerlendirme niteliği taşımaktadır. İleriki yıllarda kazı başkanlığı tarafından yapılan çalışma planına alınması ve arkeolojik kazıların gerçekleşmesi durumunda yapı ile ilgili nihai değerlendirme yapılabilecektir.

olamayacağına göre yapının işlevi neydi? 56 numaralı kule (?) tek girişli, dört tarafı duvarlarla çevrilerek dışa kapatılan bir yapıdır. Üst örtüye dair hiçbir veri bulunmayan yapının duvarları olasılıkla kapı üst seviyesine kadar devam etmekte olup, muhtemelen üst kısmı kapatılmamıştı. Söz konusu özelliklere yapının plan tipi, örgü tekniği ve boyutları da eklendiğinde Knidos için tek bir yapı tipi karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı tipi Knidos'un *temenos* veya *peribolos* mezarlarıdır. Kentin doğu nekropolünde, özellikle de Gıyrap Mevkii'nde hem *polygonal* hem de *rektagonal* bloklardan oluşan duvar örgüsüne sahip çok sayıda mezar bulunmaktadır (fig. 17). I. C. Love tarafından yapılan tanımlamaya göre bu tip mezarlar dört tarafı duvarlarla çevrili açık bir *temenostan* oluşur¹⁴⁶. Bu bölgedeki temenos tipi mezarlardan biri I. C. Love tarafından kazılmış ve duvar örgü tekniğinin Kerameikos'taki Lysimachides Mezarı'nın duvarlarına olan benzerliği nedeniyle MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiştir. Doğü nekropolündeki mezarlarla ilgili en kapsamlı çalışma C. Berns tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁴⁷. Bazıları tek bazıları iki girişe sahip mezarlar¹⁴⁸ C. Berns tarafından 4 tipe ayırmıştır¹⁴⁹. Bunlar arasında en yoğun grubu, B tipi olarak adlandırılan, dört tarafı duvarlarla çevrili *peribolos* tipi mezarlar oluşturmaktadır¹⁵⁰. C. Berns'in tespitlerine göre B tipi mezarların ölçüleri 4-16 metre arasında değişmekte, sayısal çoğunluğu ise 10-12 metrelik mezarlar oluşturmaktadır¹⁵¹. 12 metrelik cephe genişliği ile Kap Krio'nun doğu ucundaki yapı, örgü tekniği, üstü açık bir *temenos* veya *peribolos* olmasının yanı sıra ölçü olarak da doğü nekropolündeki mezarlarla benzerlik içindedir. Sonuç olarak yapı her ne kadar kent suru içinde ve nekropol alanlarının dışında yer alıyor olsa da açıkladığımız benzerlikler nedeniyle Knidos'un tipik *temenos/peribolos* mezarlarının bir örneği olduğunu düşünüyoruz. Bu noktada ilginç bir örnek Thasos adasının kuzeyinde karşımıza çıkar. Aceratus'un mezarı olarak bilinen yapıdaki yazıtta yapının aynı zamanda denizcilere yol gösterici olacağı düşüncesiyle de inşa edildiği belirtilmiştir¹⁵². Yani yapı hem mezar hem de deniz feneri olarak kullanılmıştır. Benzer durum Knidos için çok olası değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yapının konumu ne liman girişine ne de Kap Krio kayalığına işaret edecek bir noktada değildir.

Sonuç

Ekonomik gücün ve yasal statünün göstergesi olup, barış zamanında bile insanların kendilerini güvende hissetmelerine neden olan kent surları, çevresini sardıkları kentlerin en anıtsal yapılarıydı. İnsanların, hayvanların ve ticari malların sadece olağanüstü zamanlarda değil sürekli olarak kontrol edilmesini dış dünyanın filtelenmesini ve böylece kentin refahını, sağlığını ve düzenini korurlardı. Temel fonksiyonu kent

146 Love 1968, 137.

147 Berns 2013, 203-218.

148 Berns 2013, 208.

149 Berns 2013, 204-212.

150 Berns 2013, 204-212, fig. 2, 9-11.

151 Berns 2013, 213, fig. 12

152 Charmoux 2002, 279.

savunması olan surlar bunun haricinde, vahşi hayvan saldırısı, rüzgar, fırtına, sel ve erozyon gibi doğal olaylara karşı da bir set görevi görmekteydi¹⁵³.

MÖ 4. yüzyılda, tüm Akdeniz coğrafyasında, savunma duvarları ve kuleler yeni imparatorlukların kurulması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni sınırlar nedeniyle büyük gelişim göstermiştir¹⁵⁴. Bu gelişimin önemli figürlerinden biri MÖ 405 yılında Syracusa tyranı olan Dionysios I'dir. O sadece aktif olarak kuşatma silahlarını kullanmakla kalmamış aynı zamanda paralı askerler toplayarak insan gücünü büyük ölçüde harekete geçirmiştir¹⁵⁵. Dionysios I aynı zamanda yenilikçiydi ve MÖ 399 yılında onun tarafından icat edilen mancınığın ortaya çıkmasıyla saldırı ve savunma sistemleri hızlı bir gelişme göstermiştir¹⁵⁶. Bu da daha güçlü duvarlar ve kent suru ile bağlantılı kulelerin gelişmesine olanak tanımıştır. Bu politik gelişmeler sırasındaki savaşlar ve değişen savunma stratejileri, kuşatma teknikleri konusunda yeni gelişmelere yol açmıştır¹⁵⁷. Söz konusu gelişmeler sonucunda yeni surlar inşa eden ya da var olanı mevcut şartlara göre geliştiren Anadolu'daki en somut örnekler Halikarnassos¹⁵⁸, Alabanda¹⁵⁹, Alinda¹⁶⁰ ve Priene¹⁶¹ gibi merkezlerdir. Tüm bu etkenler Knidos'un da içinde olduğu pek çok kentin savunma sistemlerinin yeniden oluşturulmasına neden olmuştur. Kentteki bu anıtsal yapının inşası sırasındaki ortak çaba ve tamamlanmış yapının sembolik etkisi yenilenmiş Knidos kimliğinin oluşmasında önemli pay sahibi olmuştur.

Knidos'ta kent suru planlanırken pragmatik bir yaklaşımla stratejik düşünce ve arazinin sağladığı imkanlardan faydalanılmış, arazinin şekli surların yapımında belirleyici olmuştur. Topoğrafya dikkate alınarak araziye oturtulan surlarda doğal tahkimli uçurum veya kayalık gibi bölümler akılcı bir şekilde sur hattına dahil edilmiştir. Bu durum kente saldırmayı düşünenler için hem caydırıcı bir etki yaratmış hem de savaş stratejilerini uygulamalarına engel olmuştur. Çünkü gerek fırlatmalı silahlar gerekse diğer silahlar için araziden faydalanma ihtimalleri yoktu. Savaş arabası, kuşatma kuleleri ve koç başı gibi antik çağın savaş aletlerini, sur bedenlerinin veya kulelerin yakınına kadar getirip, uygun pozisyonu alma imkanları da bulunmuyordu. Knidos'un, ana karanın doğusu haricinde, saldırıya maruz kalabileceği tek yön denizdi. Denizden gelebilecek tehditlere karşı da özellikle Askeri Liman girişi oldukça korunaklıydı. Kap Krio'daki diğer kulelerin aksine hem K7 hem de K8 fırlatmalı silahların yerleştirilebileceği genişliğe sahipti¹⁶². K8'den devam eden bir duvar ile liman girişi daha

153 Müth 2016, 162.

154 Pedersen 2010, 269.

155 Nossov 2009, 36-37.

156 Marsden 1969, 48-64.

157 McNicoll 1986, 305-313.

158 Pedersen 1994, 215-236; Pedersen 2010, 269-316.

159 McNicoll 1997, 31-38.

160 Konecny – Rugendorfer 2014, 709-746.

161 Ruppe 2010, 141-163.

162 Kuleler üzerine yerleştirilecek ağır silahlar için Kap Krio'daki 6 x 6 metre ölçülerindeki kuleler çok

da daraltılmış olup, duvarda dışa doğru sivrilen ‘V’ şeklinde¹⁶³ iki mazgal açıklığı tespit edilmiştir. K8’in ana karadaki aksında, mendirek üzerinde kareye yakın dörtgen formu, liman girişini kontrol eden bir başka kule bulunmaktadır. Kule içerisinde Kap Krio’daki kulenin içinden geçerek liman girişini daraltan duvarın tam aksına gelecek şekilde 0,85 metrelik bir boşluk yer almaktadır. Strabon’un (XIV, II, 15) aktarımlarından da bildiğimiz kadarıyla bu tür limanlar gerektiğinde zincirle kapatılabilmektedir. Duvar aksına gelen boşluk, liman girişini kapatmak için kullanılan zincirin geçtiği boşluktur. Bu boşluğun gerisindeki alan ise zinciri geren ve gevşeten mekanizmanın (bocurgat) olduğu yerdir. Düşmanlara karşı aktif savunma yapılabilen bu savunma hattı Strabon’dan (XIV, II, 15) öğrendiğimiz kadarıyla küçük bir donanmayla da desteklenmiştir.

Knidos surları kentin taşınmış olduğu düşüncesi ile bağlantılı olarak MÖ 330 yılına tarihlendirilmiş ve bu tarih farklı araştırmacılarca sorgulanmadan kabul edilmiştir. Ancak kentin taşınma düşüncesi ve dolayısıyla söz konusu tarih tartışmaya açıktır. Kentin taşınma tartışmalarından bağımsız olarak, önyargısız bir şekilde, *orthogonal* plan esasına göre yeniden düzenlendiği dönemdeki önemli yapıları ve bu yapılardaki heykeltıraşlık eserleri dikkate alındığında bu planlamanın daha erken bir tarihte gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Kent planlamasının savunma sisteminden bağımsız yapılamayacağı hatta bir yerleşim yerini şekillendirmek için öncelikle savunma sorununun çözülmesi gerektiği düşüncesinden hareketle kent surununun MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde tamamlanmış olması gerekir.

uygun değildir. Arazinin sağladığı avantajlarla birlikte bu küçük kulelerin savunma için yeterli olacağı düşünülmüş olmalı ancak Askeri Liman girişinde kule boyutları büyümüştür. Latmos Herakleia’ındaki farklı tipte kule içerisinde en önemlileri büyük topçu kuleleridir. Bunların ölçüleri 10 x 10 metreden büyüktür. İlk katta mazgallar, üst katta ise dörtgen pencereler bulunur. Zemin kat duvarlarla bölünür (Krischen 1922, fig. 27). K8, 9,5 x 9,5 metre, K7 ise 14,20 metrelik çapı ile ağır silahlar için uygun ölçülere sahiptir.

163 Okçuların atıcıyı korumak için ihtiyaç duydukları bu açıklıklar genellikle dışa doğru sivrilen ‘V’ şeklinde veya kum saati biçiminde olurlar. Kum saati formundaki mazgallar silahlara daha iyi manevra kabiliyeti sağlar. Bu formdaki mazgalların fonksiyonel yorumu ve avantajları için bk. Türk 2009/2010, 37.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Adam 1982 Adam, J. P., *L'architecture militaire grecque*, Paris.
- Altunel v.d. 2003 Altunel, E. – S. Stewart – A. Barka – L. Piccardi, “Earthquake Faulting at Ancient Cnidus, SW Turkey”, *Turkish Journal of Earth Sciences* 12, 137-151.
- Arrianus *Anabasis*, İskenderin Seferi, Aleksandrou *Anabasis* (çev. Furkan Akderin), İstanbul, 2005.
- Bartoccini 1958 Bartoccini, R., *Il Porto Romano de Leptis Magna*, Rome.
- Bean – Cook 1952 Bean, G. E. – J. M. Cook, “The Cnidia”, *BSA* 47, 171-212.
- Bent 1888 Bent, J. Th., “Discoveries in Asia Minor”, *JHS* 9, 80-92.
- Bernard – Goldvin 1995 Bernard, A. J. – C. Goldvin, *Alexandrie: luminiere du monde antique*, Dijon.
- Berns 2013 Berns, C., “Grabbezirke von Knidos: Zwei Standards der Repräsentation in klassischer Zeit”, *Griechische Grabbezirke klassischer Zeit* (ed. Katja Sporn), *Athenaia* 6, 203-218.
- Bessac 2016 Bessac, J. C., “Techniques et économie de la construction des fortifications en pierre. Méthodes et perspectives”, *Focus on Fortifications* (ed. R. Frederiksen – S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle), 129-141.
- Blackman 1982 Blackman, D. J. “Ancient Harbours in the Mediterranean: Part 1”. *IJNA* 11/2, 79-104.
- Brasse – Müth 2016 Brasse, C. – S. Müth, “Mauerwerksformen und Mauerwerkstechniken”, *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 75-100.
- Bruns-Özgan 2002 Bruns-Özgan, C., *Knidos. Antik Kent Rehberi*. Konya.
- Bruns-Özgan 2013 Bruns-Özgan, C., *Knidos Ergebnisse der Ausgrabungen von 1996-2006*, İstanbul.
- Büyüközer 2012 Büyüközer, A., *Knidos Limanları*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Büyüközer 2013 Büyüközer, A., “Knidos’un Kent Planlamasında Limanların Yeri ve Kentle İlişkisi”. K. L. Zoroğlu’na Armağan (ed. M. Tekocak), 139-154.
- Büyüközer 2019 Büyüközer, A., “Knidos Liman Duvarları”, *Cedrus* VII, 215-237.
- Charmoux 2002 Charmoux, F., *Hellenistic Civilization*, Oxford.
- Corso 1997 Corso, A., “The Cnidian Aphrodite”, *Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecannese* (ed. I. Jenkins – G. B. Wayvell), 91-98.
- Corso 2004 Corso, A., “Il Sostrato Storico-Politico Dell’AphroditeCnidia”, *Annuario LXXXII*, 343-364.
- Croix 1972 Croix, de la H., *Military Considerations in City Planning: Fortifications*, New York.

- Demand 1989 Demand, N., “Did Knidos Really Move? The Literary and Epigraphical Evidence”, *ClAnt*, 8, 224-237.
- Diodorus (= Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Diodorus of Sicily, With an English translation by R. M. Geer, London/New York 1947.
- Doksanaltı 2007 Doksanaltı, E., “Knidos- Kap Krio Yerleşim Alanı”, *İdol* 33, 8-17.
- Doksanaltı v.d. 2018 Doksanaltı, E. M. – İ. Karaoğlan – D. O. Tozluca, *Knidos Denizlerin Buluştuğu Kent*, Ankara.
- Durugönül 1998 Durugönül, S., *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien*, AsiaMS 28, Bonn.
- Fachard 2012 Fachard, S., *La défense du territoire. Étude de la chôra et de ses fortifications*, Eretria XXI, Gollion.
- Frederiksen 2011 Frederiksen, R., *Greek City Walls of the Archaic Period, 900–480 BC*, Oxford.
- Garlan 1974 Garlan, Y., *Recherches de poliorcétique grecque*, Athens.
- von Gerkan 1924 von Gerkan, A., *Griechische Städteanlagen*. Leipzig.
- von Gerkan 1935 von Gerkan, A., *Die Stadtmauern, Milet II. 3*, Berlin.
- Giese 2010 Giese, J., “Bautechnische Beobachtungen am nördlichen und nordwestlichen Mauerabschnitt in Messene”, *Byzas* 10 (ed. J. Lorentzen – F. Pirson – P.I. Schneider – U. Wulf-Rheidt), 85-95.
- Giese v.d. 2016 Giese, J. – U. Ruppe – P. I. Schneider – M. Schnelle, “Überlegungen zur Systematischen Beschreibung und Präsentation”, *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 40-60.
- Grandjean 2011 Grandjean, Y., *Le rempart de Thasos. Avec la collaboration de Manuela Wurch-Kozelj et la participation de Tony Kozelj*, *Études Thasiennes* 22, Athens.
- Gür 2011 Gür, H. K., *Marmaris-Hıdırlık Liman Yapısı Özelinde Antik Liman Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hellmann 2010 Hellmann, M. C., *L'architecture Grecque III. Habitat, urbanisme et fortifications*, Paris.
- Henry 2012 Henry, O., “Buildings the Mountain, The Isolated Settlement of Karapınar in Karia”, *Stratonikeia'dan Lagina'ya, A.A. Tırpan'a Armağan* (ed. B. Söğüt), 289-302.
- Hoepfner – Schwander 1994 Hoepfner, W. – E. L. Schwandner, *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*, MÜNICH.
- Hüllden 2000 Hüllden, O., “Pleistarchos und die Befestigungsanlagen von Herakleia am Latmos”, *Klio* 82, 382-408.
- İşkan – Koçak 2014 İşkan, H. – M. Koçak, “Der Hafen von Patara. Altes Wissen, neue Forschungen”, *Byzas* 19 (ed. S. Ladstätter – F. Pirson – T. Schmidts), 271-294.

- Jansen 2016 Jansen, B., "Defensive Funktionen", *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 101-125.
- Jenkins 2008 Jenkins, I., *The Lion of Knidos*, London.
- Karlsson 1994 Karlsson, L., "Thoughts About Fortifications in Caria From Maussollos to Demetrios Poliorketes", *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale* (ed. P. Debord – R. Descat), 141-154.
- Karlsson 2013 Karlsson, L., "The Building Techniques in the Fortification Towers of Labraunda", *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı* (ed. G. Kökdemir), 261-272.
- Karlsson v.d. 2011 Karlsson, L. – J. Blid – O. Henry, "Labraunda 2010. A Preliminary Report on the Swedish Excavations", *OpAthRom* 4, 19-67.
- Kienast 1978 Kienast, H. J., *Die Stadtmauer von Samos*, Bonn.
- Konecny – Rugendorfer 2014 Konecny, A. L. – P. Reggendorfer, "Alinda in Karia: The Fortifications", *Hesperia* 83/4, 709-746.
- Konecny 1997 Konecny, A., *Hellenistische Turmgehöfte in Zentral und Ostlykien*, Vienna.
- Krischen 1913 Krischen, F., "Festung Studien in Karien und Ionien", *AA* 28, 476-490.
- Krischen 1922 Kirschen, F., *Die Befestigungen von Herakleia am Latmos. Milet III/2*. Berlin.
- Kuban – Saner 2002 Kuban, Z.– T. Saner, "Kıran Gölü Kutsal Alanı 2000", *AST* 19/1, 203-208.
- Laufer 2010 Laufer, E., "Pednelissos, Sillyon, Adada. »Römische« Stadtmauern und kilikische Piraten?", *Byzas* 10 (ed. J. Lorentzen – F. Pirson – P.I. Schneider – U. Wulf-Rheidt), 165-193.
- Lawrence 1979 Lawrence, A. W., *Greek Aims in Fortifications*, Oxford.
- Leake v.d. 1840 Leake, W. M. – W. Gell – F. Bedford, *Antiquities of Ionia*, Londra.
- Love 1968 Love, I. C., "Knidos- Excavations in 1967", *TAD* XVI/2, 133-159.
- Love 1970 Love, I. C., "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos 1969". *AJA* 74/2, 149-155.
- Marsden 1969 Marsden, E. W., *Greek and Roman Artillery, Historical Development*. Oxford.
- McNicol 1986 McNicol, A. W., "Developments in Techniques of Siegecraft and Fortification in the Greek World ca. 400-100 B.C.", *La fortification dans l'histoire du monde grec* (ed. P. Leriche – H. Treziny), 305-313.
- McNicol 1997 McNicol, A. W., *Hellenistic Fortifications From the Aegean to the Euphrates*. Oxford.
- Miltner 1958 Miltner, F., *Ephesus: Stadt des Artemis und des Johannes*, Vienna.
- Müller 1997 Müller, D., *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodot, Kleinasien*. Tübingen.
- Müth 2010 Müth, S., "Fortifikationskunst und Repräsentation an der Stadtmauer

- von Messene”, *Byzas* 10 (ed. J. Lorentzen – F. Pirson – P.I. Schneider – U. Wulf-Rheidt), 57- 83.
- Müth 2016 Müth, S., “Urbanistic Functions and Aspects”, *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 159-172.
- Müth – Ruppe 2016 Müth, S., – U. Ruppe, “Regional begrenzte Phänomene”, *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 231-248.
- Müth v.d. 2016 Müth, S. – A. Sokolicek – B. Jansen – E. Laufer, “Methods of Interpretation” *Ancient Fortification* (ed. S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler), 1-23.
- Newton 1862 Newton, C. T., *A History of Disc. At Halicarnassus, Cnidus and Branchidae I*, London.
- Newton 1863 Newton, C. T., *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus, and Branchidae II*, London.
- Newton 1865 Newton, C. T., *Travels and Discoveries in the Levant II*, London.
- Nossov 2009 Nossov, K. S., *Greek Fortifications of Asia Minor 500-130 BC*. New York.
- Owens 2000 Owens, E. J., *Yunan ve Roma Dünyasında Kent* (çev. C. Bilsel), İstanbul.
- Öğün – Işık 2003 Öğün, B. – C. Işık, *Kaunos. Kbid*, İzmir.
- Özen 2017 Özen, S., “Kaunos Surları”, *Basileus*, 50. Yılında Kaunos/Kbid (ed. A. Diler v.d.) 71-93.
- Özgan 2009 Özgan, R., “Eski-Yeni Knidos Problemi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 132, 93-112.
- Paton – Myres 1896 Paton, W. R. – J. L. Myres, “Karian Sites and Inscriptions”, *The Journal of Hellenic Studies* 16, 188-271.
- Pedersen – Ruppe 2016 Pedersen, P. – U. Ruppe, “The Fortifications at Halikarnassos and Priene: Some Regional Characteristics?”, *Focus on Fortifications* (ed. R. Frederiksen – S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle), 560-580.
- Pedersen 1994 Pedersen, P., “The Fortifications of Halikarnassos”, *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale* (ed. P. Debord – R. Descat), 215-236.
- Pedersen 2001/02 Pedersen, P., “Reflections on the Ionian Renaissance”, *Hephaistos* 19/20, 97-130.
- Pedersen 2004 Pedersen, P., “Pergamon and the Ionian Renaissance”, *IstMitt* 54, 409-434.
- Pedersen 2009 Pedersen, P., “The Palace of Maussollos in Halikarnassos”, *Die Karer und die Anderen* (ed. F. Rumscheid), 315-348.
- Pedersen 2010 Pedersen, P. “The City Wall of Halicarnassos”, *Hellenistic Karia* (ed. R. Van Bremen – J. M. Carbon), 269-316.
- Peschlow-Bindokat 2005

- Peschlow-Bindokat, A., Feidforschungen im Latmos. Die Karische Stadt Latmos, Milet III.6, Berlin.
- Philon (= Philon, Poliorketica)
Kullanılan Metin ve Çeviri: A. W. Lawrance, Greek Aims in Fortifications, Oxford, 1979.
- Pimouguet-Pedarros 2000
Pimouguet-Pedarros, I., Archeologie de la defense. Histoire des fortifications antiques de Carie (Epoque classique et Hellenistique), Paris.
- Pimouguet-Pedarros – Çevik 2016
Pimouguet-Pédarros, I. – N. Çevik, “Les fortifications de Myra-Andriakè dans la défense de la Lycie orientale”, Focus on Fortifications (ed. R. Frederiksen – S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle), 373-383.
- Polat 2016
Polat, Y., Teos Hellenistik Dönem Savunma Sistemi, Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Polybios (= Polybios, Historiai)
Kullanılan Metin ve Çeviri: The Histories. With an English translation by W.R. Paton, vols. I-IV. Cambridge, Mass. London 1922.
- Radt 2009
Radt, T., “Hellenistische Burgen? Nicht-urbane Wehranlagen des Hellenismus in Kleinasien – ein Überblick”, Der umkämpfte Ort – von der Antike zum Mittelalter (ed. O. Wagener), 33-48.
- Rheidt 1992
Rheidt, K., “Die obere Agora. Zur Entwicklung des hellenistischen Stadtzentrums von Pergamon”, IstMitt 42, 235-282.
- Ridgway 1997
Ridgway, B. S., Fourth-Century Styles in Greek Sculpture, Madison.
- Robert – Robert 1983
Robert, J. – Robert, L., Fouilles d'Amvzon en Carie. Paris.
- Ruppe 2007
Ruppe, U., “Neue Forschungen an der Stadtmauer von Priene – erste Ergebnisse”, IstMitt 57, 271-322.
- Ruppe 2010
Ruppe, U., “Die Stadtmauer von Priene - Zweckbau, Identifikationsobjekt oder Symbol für Macht?”, Byzas 10 (ed. J. Lorentzen – F. Pirson – P.I. Schneider – U. Wulf-Rheidt), 141-163.
- Saner 1994
Saner, T., “Observations on the Different Types of Masonry Used in the City Walls of Amos”, Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale (ed. P. Debord – R. Descat), 273-284.
- Strabon (= Strabon, Geographika)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII - XIII - XIV). Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman. İstanbul 1993.
- Şahin v.d. 2016
Şahin, S. – C. Yıldırım – M.A. Sarıkaya – O. Tüysüz – S.C. Genç – M.E. Aksoy – L. Benedetti – M. E. Doksantalı, “Knidos Fay Zonu'nun Deprem Geçmişini Klor-36 Yüzey Yaş Tayini Yöntemiyle Modelleme”, Turqua: Türkiye Kuvaterner Sempozyumu Bildiri Kitabı (ed. M. A. Sarıkaya), 2016, 22-23.

- Taşkıran 2017 Taşkıran, M., Sillyon Antik Kenti Savunma Sistemi ve Pamphylia Bölgesindeki Konumu, Pamukkale Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Thukydides (= Thukydides)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Thucydides, History of the Peloponnesian War, Vol. 1. With an English translation by Ch. Forster Smith, London 1956 (Loeb Classical Library).
- Tırpan 1990 Tırpan, A. A., “Knidos Akropol Surları”, AST 8, 429-456.
- Tuna 1982 Tuna, N. “Datça Yarımadası Yüzey Araştırmaları 1981”, KST 4, 357-369.
- Tuna 1998 Tuna, N., “Burgaz Arkeolojik Kazıları 1997 Yılı Çalışmaları”, KST 20/2, 425-439.
- Türk 2009/2010 Türk, H., “Die Mauern als Spiegel der Stadt. Neue Forschungen zu den Befestigungsanlagen in Assos”, Forschen, Bauen und Erhalten Jahrbuch 3, 2009/2010, 30-41.
- Vann 1991 Vann, R. L., “The Drusion: a candidate Herod’s lighthouse at Caesarea Maritima”. IJNA 20/2, 123-139.
- Vergnaud 2015 Vergnaud, B. “Labraunda 2014. La forteresse de l’acropole de Labraunda. Rapport préliminaire sur la 3 e campagne de fouille (2014)”, Anatolia Antiqua XXIII, 317-330.
- Vermeule 1962 Vermeule, C., “The Colossos of PortoRafti in Attica”, Hesperia 31, 62-81.
- Vitruvius (= Vitruvius, De Architectura Libri Decem)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Mimarlık Üzerine On Kitap, Çev. S. Güven, Ankara 1990.
- Ward-Perkins 1974 Ward-Perkins, J. B., Cities of Ancient Greece and Italy: Planning in Antiquity, London.
- Wicherley 1993 Wicherley, R. E., Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu? (çev. N. Nirven – N. Başgelen), İstanbul.
- Wiegand – Schrader 1904
Wiegand, T. – H. Schrader, Priene, Berlin.
- Williams 1976 Williams, P. F. C., “Roman Harbours”, IJNA 5/1, 73-79.
- Winter 1971 Winter, F. E., Greek Fortifications, London/Toronto.
- Winter 1994 Winter, F. E., “Problems of Tradition and Innovation in Greek Fortifications in Asia Minor, Late Fifth to Third Century B. C.”. Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale (ed. P. Debord – R. Descat), 29-52.

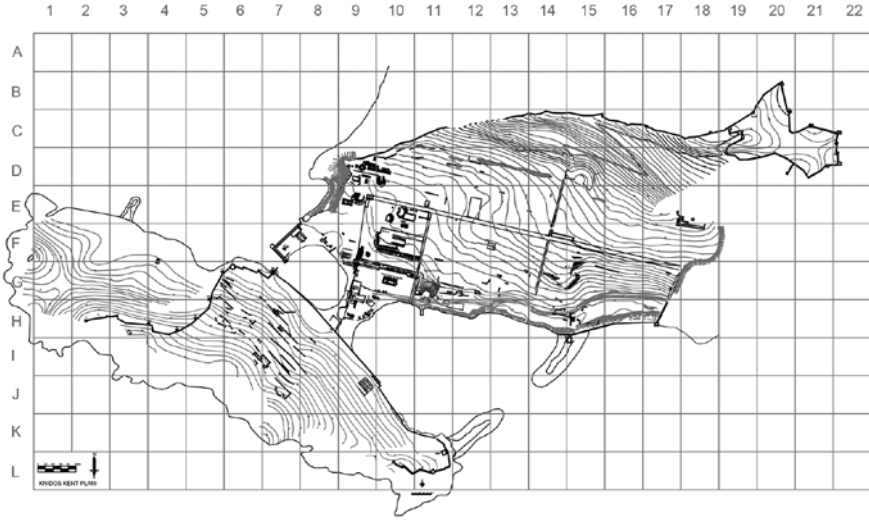

Fig. 1 Knidos Kent Planı

Fig. 2 Kap Krio

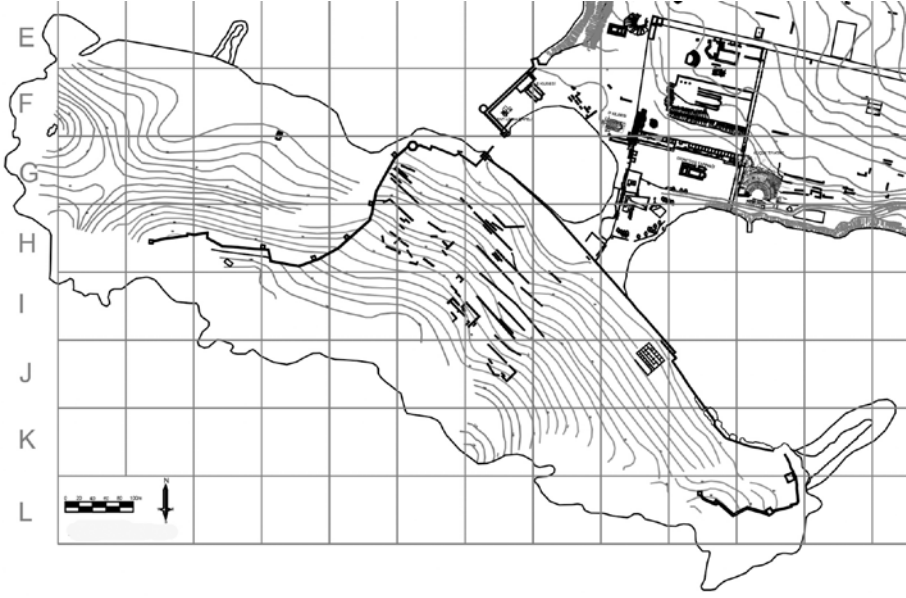

Fig. 3 Kap Krio Doğu ve Batı Surları

Fig. 4 Kap Krio Batı Surları

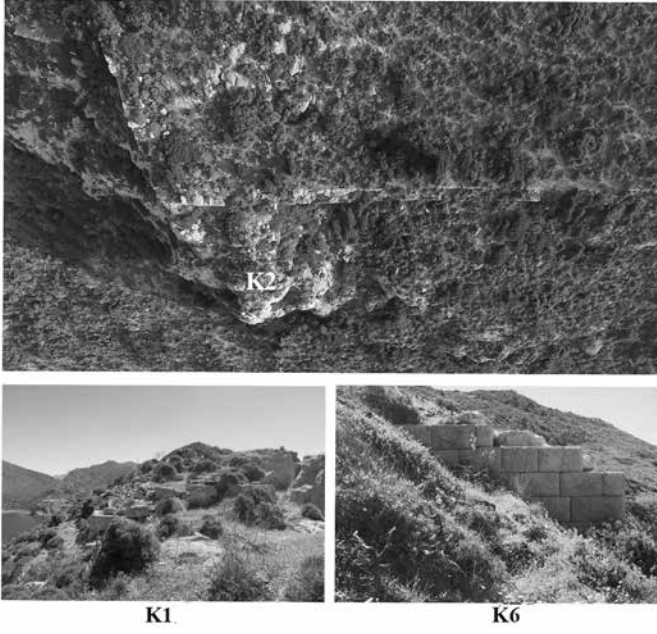

Fig. 5 Batı Surundaki Kuleler (K1, K2, K6)

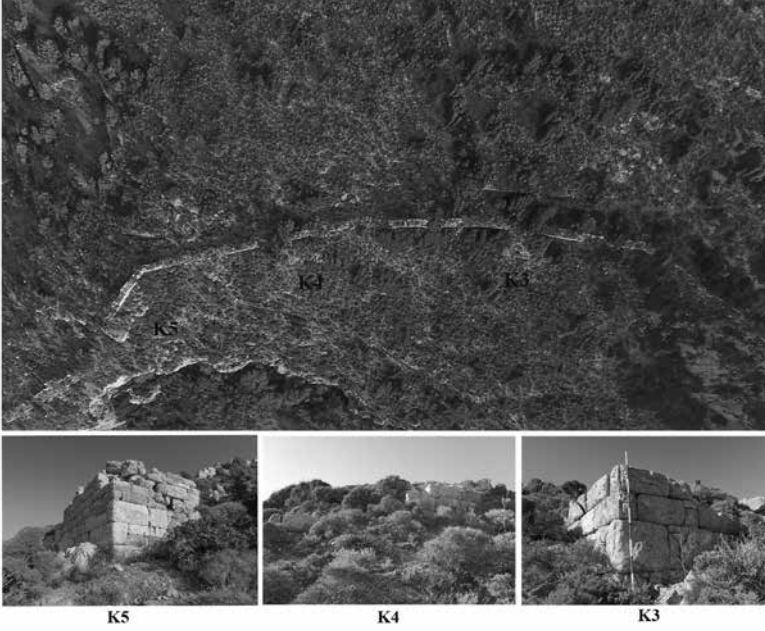

Fig. 6 Batı Surundaki Kuleler (K3, K4, K5)

Fig. 7 Yuvarlak Kule (K7) ve Devamındaki Kap Krio Batı Suru

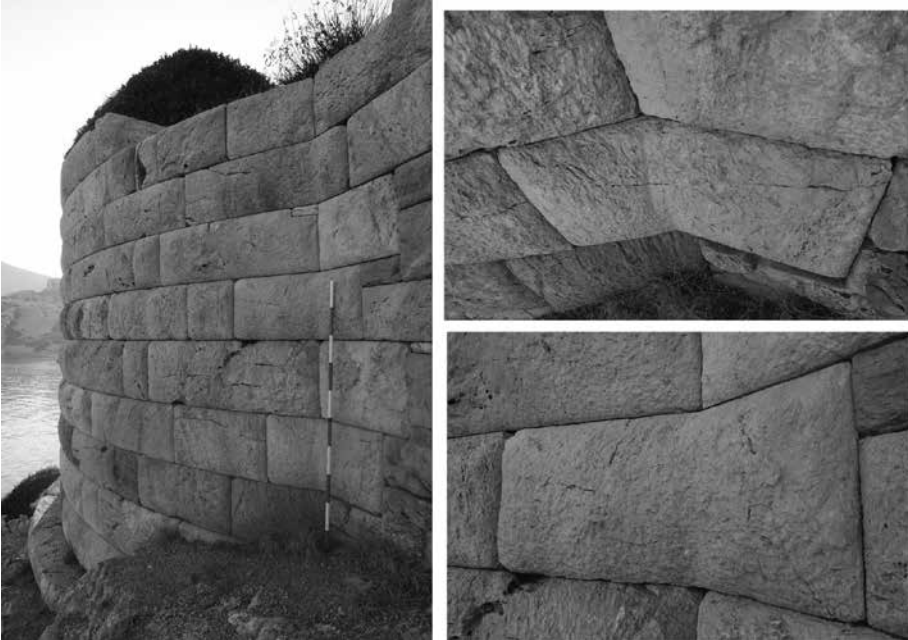

Fig. 8 Yuvarlak Kule'den (K7) Sur Bedenine Geçişteki İşçilik

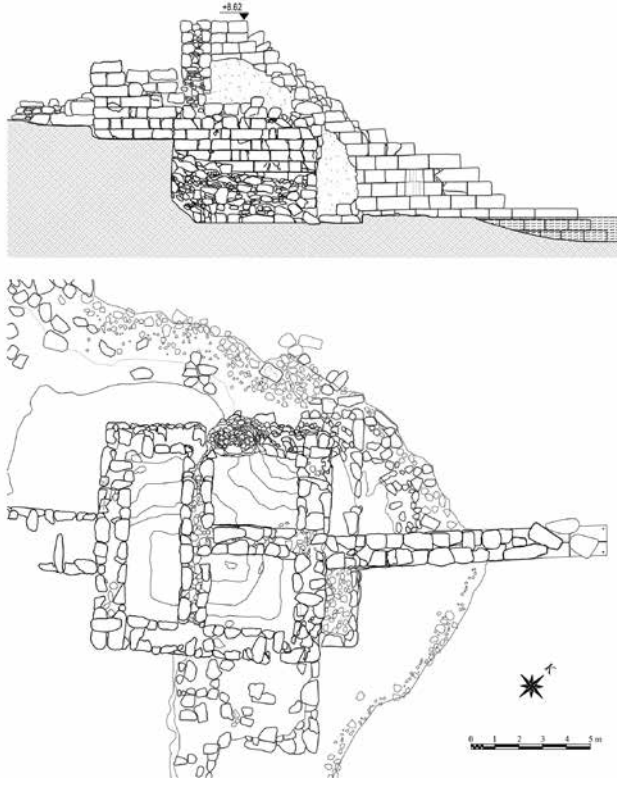

Fig. 9 Liman Girişindeki Kule (K8)

Fig. 10 Liman Girişindeki Kule (K8) ve 'Çift Köşe Bağ' Tekniğinin Uygulanışı

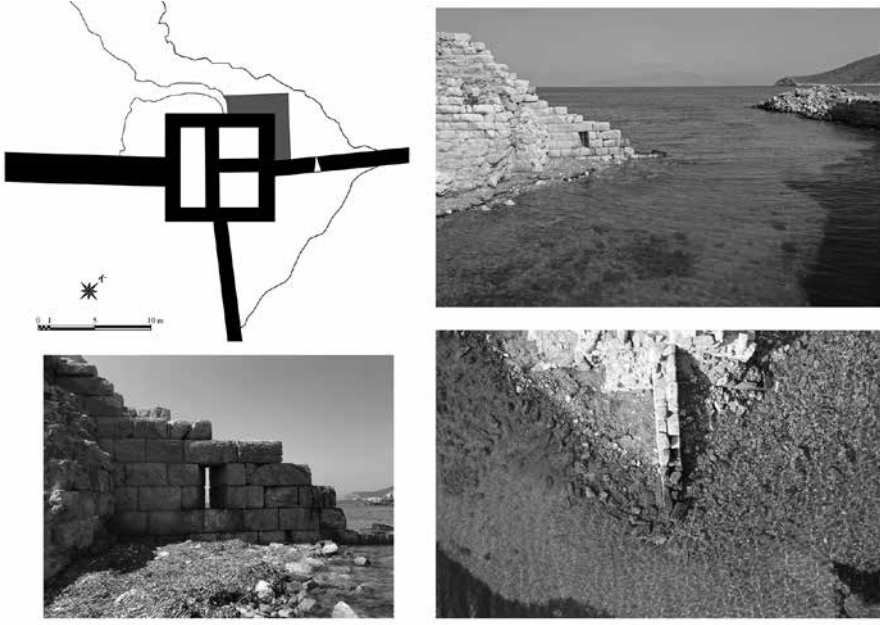

Fig. 11 K8, Liman Girişini Daraltan Duvar ve Mazgal

Fig. 12 Kap Krio Batı Surundaki Farklı Örgü Tekniklerindeki Duvarlar

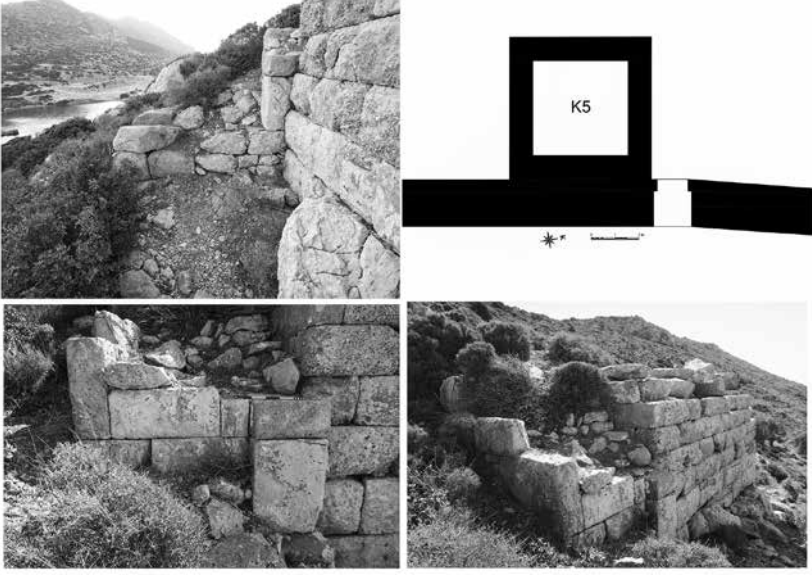

Fig. 13 Kap Krio Batı Surundaki Giriş (Kapı)

Fig. 14 Kap Krio Doğu Surları

Fig. 15 Hellenistik Döneme Tarihlendirilen K7 ile MÖ 4. yüzyıla Tarihlendirilen Sur Bedeninin Birleşimi

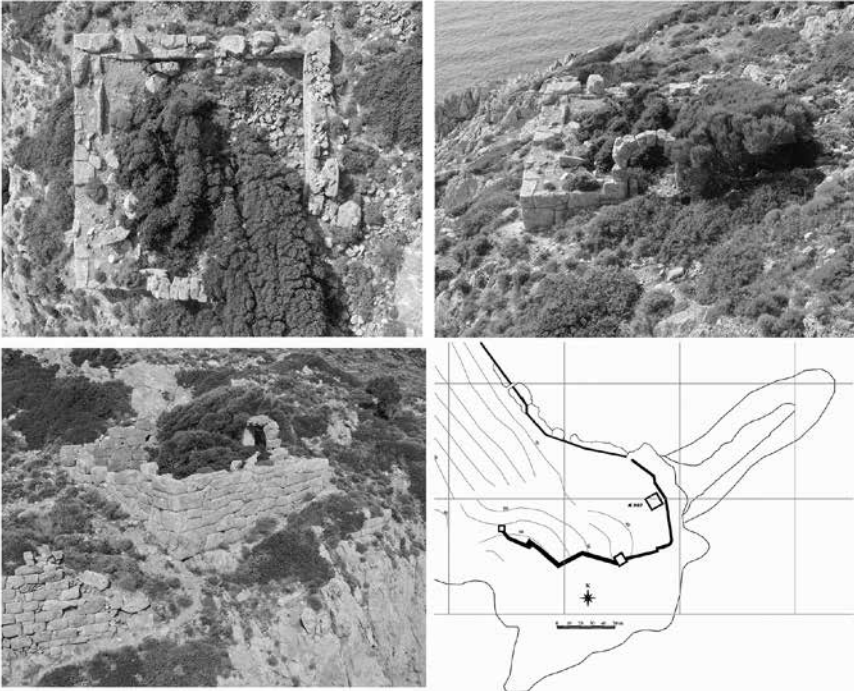

Fig. 16 Kap Krio'nun Doğu Ucundaki 56 Numaralı Kule (?)

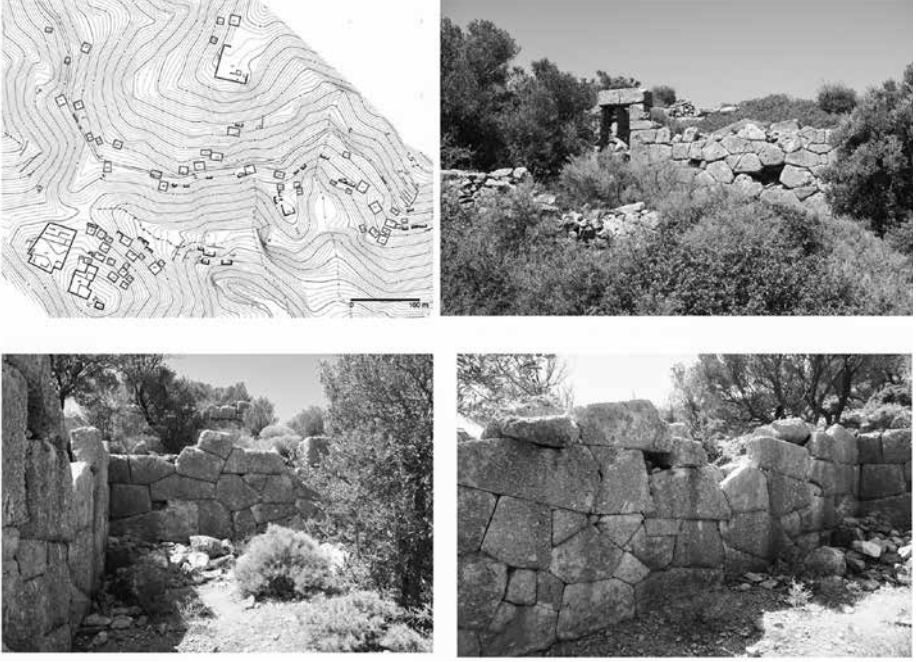

Fig. 17 Doğu Nekropolndeki Temenos/Peribolos Tipi Mezarlar
(Nekropol Planı: Berns 2013, fig. 13)

ASLANLI BURUN VE KAP KRIO SUALTI ARAŞTIRMALARI

Erdoğan ASLAN – Uğurcan ORHAN – L. Ufuk ERDOĞAN *

ABSTRACT

Underwater Researches of Cape Aslan and Cape Crio

Cnidus, southwest of Anatolia is located at the tip of the peninsula called as the Datça Peninsula or Reşadiye, was known as the Cnidus Peninsula in Antiquity. The city, which is located within the borders of the Carian Region has two harbors with commercial and military. Together with its two harbors, the city is an important port of call on the Eastern Mediterranean trade route starting from Egypt. The aim of this study is to research the maritime activities of the region with the underwater researches carried out in and around the city, to determine the underwater cultural property and to contribute to the clarification of the relations with other civilizations in maritime trade. In this context, the ports have played an important role in the historical process of the city until its abandonment. The studies carried out between 2015 and 2017 were a continuation of the activities carried out in 2014. The studies were continued by adding two different regions to the ongoing underwater researches.

As a result of these investigations conducted in the areas called as Aslanlı Burun and Kap Krio, a large number of amphorae were identified. When these amphorae were classified, it was determined that they belonged to ten different types and nine different origins dating to various periods. In this scope, Samos and South Aegean Originated Mushroom Mouth Amphorae dating from the earliest period are of Aegean and Islands origin, while the late samples AE 5-6 and LR 1 are amphorae of Egypt and Cilicia. Apart from these amphoras, the amphorae of Cnidus, Rhodian, Chios, Dressel 20 and Africa II are the other types of amphorae determined in this study.

Keywords: Cnidus, Underwater Researches, Harbour, Amphorae, Trade.

* Doç. Dr. Erdoğan Aslan, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü KONYA. E-posta: erdoganaslan@gmail.com Orcid no: 0000-0002-3437-7207
Uğurcan Orhan (MA), Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, ANTALYA. E-posta: orhanugurcan@gmail.com Orcid no: 0000-0003-4344-6267
Ufuk Erdoğan (MA), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, KONYA. E-posta: ufukerdogan@hotmail.com.tr Orcid no: 0000-0001-8468-1613)

ÖZ

Knidos, Anadolu'nun güneybatısında, Antik Dönem'de Knidos Yarımadası, günümüzde ise Datça ya da Reşadiye Yarımadası olarak adlandırılan yarımadaının en ucunda bulunmaktadır. Karia Bölgesi sınırları içinde yer alan kentin ticari ve askeri olmak üzere toplamda iki limanı bulunmaktadır. İki limanıyla birlikte kent, Mısır'dan başlayan Doğu Akdeniz ticaret rotası üzerinde önemli bir durak noktasıdır. Kent ve çevresinde yapılmış olan sualtı araştırmaları ile bölgenin denizcilik faaliyetlerinin araştırılması, sualtı kültür varlıklarının tespiti ve deniz ticareti noktasında diğer medeniyetlerle ilişkilerinin aydınlatılmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Bu bağlamda kuruluşundan terkedilişine kadar kentin tarihsel süreci içinde limanları önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çerçevede Knidos'ta gerçekleştirilmiş olan araştırmalar 2014 yılında başlatılan çalışmaların devamını niteliğinde olmuştur. Devam eden söz konusu sualtı araştırmalarına, iki farklı bölge daha eklenerek çalışmalar sürdürülmüştür.

Anslı Burun'un Çevresi ve Kap Krio Altı olarak adlandırılan bölgelerde yapılan bu araştırmalar sonucunda çok sayıda amphora tespit edilmiştir. Bu amphoralar sınıflandırıldığında çeşitli dönemlere ait on farklı tipte ve dokuz farklı kökene ait oldukları tespit edilmiştir. Bu kapsamda en erkene tarihlenen Samos ve Güney Ege Kökenli Mantar Ağızlı Amphoralar, Ege ve Adalar kökenliyen, geç örnekler olan AE 5-6 ve LR 1 grubu amphoralar Mısır ve Kilikia kökenlidir. Nitekim bu amphoralar dışında, Knidos, Rhodos, Khios, Dressel 20 ve Afrika II amphoraları bu çalışmada tespit edilen diğer amphora tipleridir.

Anahtar Kelimeler: Knidos, Sualtı Araştırmaları, Liman, Amphora, Ticaret.

Knidos antik kenti, günümüz Muğla ili, Datça ilçesi sınırları içinde, Anadolu'dan 700 m.'lik bir kıstakla ayrılan ve batıya doğru yak. 64 km. uzanan Datça Yarımadası'nın en batı ucunda yer almaktadır. Antik Çağ'da Knidos Yarımadası olarak anılan bu yarımada, kuzeyde Gökova Körfezi ve Bodrum Yarımadası, batıda Kos, güneyde Rhodos ve Syme gibi adaların oluşturduğu "Adalar Denizi" ile çevrilidir¹. Kentin Ticari Limanı, bölgede faaliyet gösteren ticaret gemilerinin uğrak bir noktası olduğu kuşkusuzdur. Nitekim gerek kara kazılarında gerekse sualtı araştırmalarında tespit edilen bulgular bu ticaretin yoğunluğunu ve çeşidini kanıtlar niteliktedir.

Knidos Kazı ve Araştırma Başkanlığı tarafından yürütülen kazı ve araştırmaların bir kolunu da tarafımızdan yapılan sualtı araştırmaları oluşturmuştur². 2014 yılı kazı sezonu içinde gerçekleştirilmiş olan sualtı araştırmalarında, üç ayrı bölge olan Gıyrap Koyu, Knidos Ticari Liman Havzası ve Fener Mendireği'nde ulaşılan sonuçlar

1 Doksanaltı 2006, 10.

2 Söz konusu araştırma, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün (BAP) 19401128 nolu bilimsel araştırma projesi ile desteklenmiştir, ayrıca 30.09.2013 tarih ve 2013/5387 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 20.06.2014 tarih ve 120642 sayılı izinleri ile başkanlığını Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı'nın yürüttüğü Knidos Antik Kenti Kazı Başkanlığı'nın denetiminde ve kazı çalışmalarının bir bölümü olarak gerçekleştirilmiştir.

daha önce bilim dünyasıyla paylaşılmıştır³. 2014 yılını takip eden yıllarda ise liman alanlarının ve çevresinin sualtı araştırmalarına devam edilmiştir. Önceki araştırma bölgelerinden farklı olarak, iki yeni araştırma sahası olan Aslanlı Burun ve Kap Krio Altı olarak tarafımızca adlandırılan alanlar çalışma kapsamına alınmıştır (fig. 1). Söz konusu alanlarda yapılan sualtı çalışmaları ise farklı çalışma aşamalarından oluşmaktadır. İlk aşamada tespit çalışması yapılmış olup Rov (Uzaktan Çalıştırılan Sualtı Aracı) ile bu alanlar taranarak buluntu yerleri saptanmıştır. İkinci aşamada, Rov ile saptanan alanlara dalışlar gerçekleştirilmiş, ilk aşamada tespiti yapılan buluntuların ikinci aşamada ölçüleri alınarak fotoğrafları çekilmiş ve belgelemiştir. Çalışmanın son aşamasında ise tüm buluntuların dijital ortamda çizimleri yapılarak buluntu yerleri harita üzerinde işaretlenmiştir.

Yapılan sualtı araştırmalarında günlük kullanım kapları, metal ve taş çapalar ile farklı formlara sahip amphoralar tespit edilmiştir. Makale kapsamına sadece ticari amphoralar dâhil edilmiştir. Nitekim tespit edilen bu amphoralar, form ve köken olarak incelenmiş ve benzerleri vasıtasıyla (MÖ V. yüzyıldan MS. VII. yüzyıla kadar) tarih önerilerinde bulunulmuştur. Ayrıca tespit edilen amphoralar, kendi buluntu yerlerine göre ayrı başlıklar altında, kronolojik olarak sıralanmış ve detaylı tanımları yapılmıştır. Yine buluntu yerleri ve amphoraların tarihi kıstas alınarak erkenden geçe doğru bir dizinle katalog içerisine yerleştirilmişlerdir.

Yukarıda değinildiği üzere, iki yeni bölge olan Aslanlı Burun'un çevresi ve Kap Krio Altı olarak adlandırılan bölgelerde yapılan sualtı araştırmalarında farklı tiplerde amphoralar tespit edilmiştir. Bu amphoralar sınıflandırıldığında çeşitli dönemlere ait on farklı tipte ve dokuz farklı kökene ait oldukları tespit edilmiştir. Bu amphoraların en erkeni, ismini üretildiği yerden alan Samos amphorasıdır ve MÖ V. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir. Samos amphorasını kronolojik olarak Güney Ege Kökenli Mantar Ağızlı Amphora, Knidos, Hellenistik Rhodos, Geç Khios, Dressel 20, Afrika II-D, AE 5-6 ve LR 1 grubu amphoralar takip etmektedir. Çalışmanın en geç örneğini ise Kilikia kökenli, MÖ VI. yüzyıl ortasıyla VII. yüzyıl ortasına tarihlenen LR 1-B amphorası oluşturmaktadır. Ayrıca köken olarak Adalar ve Kilikia Bölgesi dışında, Güney Ege, Güney İspanya, Kuzey Afrika (Tunus) ve Mısır kökenli amphoralar da çalışmada tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar ile kentin sualtı buluntuları özelinde deniz ticareti açısından değerlendirilmesi ve deniz aşırı bölgelerdeki merkezlerle olan ilişkisinin, ortaya çıkartılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Aslanlı Burun Çevresi (fig. 1)

Sualtı araştırmaları yapılan bölgelerden biri olan Aslanlı Burun, Knidos kentinin yak. 3 km doğusunda yer alan ve denize doğru uzanan dik kayalıklardan oluşan bir yapıya sahiptir. Bu alan Knidos limanına doğu yönden gelen gemilerin giriş yapabilmesi için aşması gereken son tehlikeli burundur. Özellikle batı rüzgârında bu burunun geçilmesi gerektiği anda gemiler rüzgârı tam karşıdan almakta ve hem akıntının hem

3 2014 yılı Knidos Sualtı Araştırmaları için bk. Aslan 2015a, 101-123; yapılmış olan diğer çalışmalar için bk. Doksanaltı v.d. 2016, 71-72; Doksanaltı v.d. 2017, 475.

de rüzgârın etkisiyle oluşan dalgaları geminin yandan alabora olmaması ya da kayalıklara sürüklenmemesi için gemicilerin ustaca manevralar yapmaları gereken bir bölgedir.

Bu bölgede yapılan araştırmada Aslanlı Burun'un denize uzanan en uç noktasından başlayarak burunun doğu kıyı hattından 20 m. açıkta ve 0 – 35 m. derinlikler arasında, 900 m. uzunluğundaki kıyı hattında detaylı bir tarama gerçekleştirilmiştir.

Bu taramalar sonucu aşağıda detaylı tanımlanan Samos, Güney Ege Kökenli Mantar Ağzılı Amphora, Knidos, Hellenistik Rhodos ve Geç Khios Amphorası olmak üzere toplamda beş farklı tipe ait amphora tespit edilmiştir.

Samos Amphoraları (kat. no. 1 – fig. 2)

Doğu Yunan üretimi ticari ampholar olarak anılan Samos amphoraları ismini üretimi yapılan yerden, Samos Adası'ndan almaktadır⁴. İlk kez Zeest tarafından yapılan araştırmalarda Samos üretimi olduğu kabul edilmiştir⁵. 1971 yılında ise detaylı çalışmalar yapılarak bir tipoloji oluşturmaya çalışılmıştır⁶. Yapılan çalışmaların devamı niteliğinde sürdürülen araştırmalar, bu tip amphoraların Samos Adası üretimli olduğunu kesinleştirilmiştir⁷.

Özellikle Batı Akdeniz'de yoğun olarak karşılaşılan Samos amphoraları⁸, Karadeniz'de bulunan merkezlerde az da olsa ele geçmiştir⁹. MÖ VI. yüzyılın son çeyreğinde, söz konusu amphoranın üretiminde büyük bir artış gözlenmiş ve tüm Grek dünyasına, özellikle Batı Anadolu kıyılarında bulunan merkezlere yoğun olarak ihraç edilmiştir¹⁰. İhraç malzemeleri hakkında ise kesin bir sonuca varılamamış, bazı çalışmalarda şarap, bazılarında ise zeytin ve zeytinyağı taşındığı belirtilmiştir. Fakat MÖ V. yüzyıla ait kent sikkelerinde amphoranın yanında yer alan zeytin dalının tasvir edilmesi, Samos Adası'nın önemli bir zeytin üreticisi olduğuna işaret etmektedir¹¹. Dupont ayrıca MÖ VI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Samos amphoralarının dönemin koşullarına bağlı olarak sadece zeytinyağının değil ayrıca şarap taşımacılığında da kullanıldığını belirtmektedir¹².

Çalışmamızda tespit edilen Samos amphorasının sadece, ağzı, boynu, kulpları ve gövdenin bir kısmı günümüze kadar korunagelmış olup form olarak; dışa doğru hafif çekilmiş ağız kenarı, çok kısa olmayan silindirik boyna, kısa dikey kulplara, ovoidal gövde, alçak, dışa sivri çıkıntı yapan, oturma düzlemi yuvarlanmış ve sığ oyuklu,

4 Doğer 1988, 130.

5 Zeest 1960, 70.

6 Grace 1971, 52-70.

7 Cook – Dupont 1998, 181-185.

8 Samos amphoralarının tipolojik gelişimi için bk. Dupont 1999, 158, pl. 1.

9 Cook – Dupont 1998, 165.

10 Şenol 2009, 108.

11 Mattingly 1981, pl. I, h.

12 Cook – Dupont 1998, 167.

düğme formlu dip kaideye sahiptir.

Batı Akdeniz’de bulunan merkezlerde yoğun olarak rastlanan Samos amphoraları, Pointe Lequin 1A batığı’nda tespit edilmiş ve ele geçen örnekler MÖ V. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir¹³. Benzer forma sahip Samos amphoralarını Grace, MÖ erken V. yüzyıl ile MÖ V. yüzyıl ortaları olarak değerlendirmiştir¹⁴. Agora kazılarında ele geçen Samos amphoraları için ise MÖ V. yüzyılın ortaları uygun görülmüştür¹⁵. Daha önce Knidos Aslanlı Burun’da yapılan sualtı araştırmalarında MÖ V. yüzyıl ortalarına tarihlenen Samos amphoraları tespit edilmiştir¹⁶. Çalışmamızda tespit edilen Samos amphorası ise benzerlerinden yola çıkılarak, MÖ V. yüzyılın ilk çeyreği olarak önerilmektedir.

Güney Ege Kökenli Mantar Ağızlı Amphora¹⁷ (kat. no. 2 – fig. 3)

Mantar ağızlı formların ilk örnekleri MÖ V. yüzyılda Kos¹⁸ ve Peparethos¹⁹ Adaların’nda üretildiği düşünülmektedir. Bu amphoralar, söz konusu ağız yapısından dolayı Greko İtalik amphoralarına da oldukça benzemekte ve Karadeniz’de Solokha kurganlarda yapılan kazılarda yoğun olarak ele geçtiğinden dolayı “*Solokha*” ismi ile anılmaktadırlar²⁰. Nitekim Karadeniz dışında Ege Denizi’nde yer alan birçok merkezde de üretildiği bilinmekte²¹ olup köken olarak kesin bir sonuca varılamayan bu amphoraların Peparethos (Skopelos Adası)’nda üretilmiş olduğu düşünülmektedir²². Fakat Rhodos’ta²³, Rhodos Peraiası’nda²⁴, Samos’ta²⁵, Kos’ta²⁶, Knidos’ta²⁷,

13 Long v.d. 1992, 43.

14 Grace 1971, 76, fig. 3,1.

15 Grace 1971, 76.

16 1981 yılında yapılan Sualtı Araştırmalarında, Knidos’un bir mil güneyinde Aslanlı Burun olarak adlandırılan bölgede, MÖ V. yüzyıl ortalarına tarihlenen bir batık tespit edilmiş kargosunda iki tip amphora taşındığı ve bunlardan birinin Samos amphorası olabileceği belirtilmiştir. Bk. Canbazoglu 1982, 371-372.

17 Bu formun erken örnekleri Solokha I olarak literatüre kazandırılmıştır. Bk. Zeest 1960, 44-78; ayrıca formlar için bk. age. 151, taf. XV, fig. 32.

18 Kantzia 1994, 323-354; Papuci – Wladyka 1997, 47-54.

19 Garlan – Doulgéri – Intzessiloglou 1990, 361 vd.

20 Zeest 1960, 151, taf. XV, fig. 32, a-e; Şenol – Aşkın 2007, 265; Kızıl – Yaman 2017, 18.

21 Güney Ege Kökenli Mantar Ağızlı Amphoralar için bk. Şenol – Aşkın 2007, 265-267.

22 Garlan – Doulgéri – Intzessiloglou 1990, 386-388, fig. 35; Şenol – Aşkın 2007, 265; Şenol 2009, 213.

23 Grace 1971, 52-95.

24 Doğer – Şenol 1996 59-73; Şenol 2015, 193-201.

25 Grace 1971, 52-95.

26 Kantzia 1994, 323-354; Papuci – Wladyka 1997, 47-54.

27 Tuna v.d. 1987, 47-52; Tuna 1990, 348-371; Şenol – Aşkın 1997, 241-297.

Klazomenai'de²⁸, Naxos'ta ve Paros Adası'nda²⁹ bu formun üretilmesi³⁰, ortak bir üretim ağının parçası olduğunu ortaya çıkarmaktadır³¹. Hatta Hellenistik Dönem'de Nikandros örneklerinde de mantar ağız oluşumu söz konusudur³². Solokha amphoralarında taşınan ürüne bakıldığında, henüz kesin kanıtlar elde edilememiş olsa da şarap olduğu düşünülmektedir³³.

Çalışmamızda tespit edilen Güney Ege Kökenli Mantar Ağızlı Amphora (Solokha Tip I) form olarak; dışa çekilmiş, üçgen kesite sahip ağız kenarına, kısa bir boyna, ağzın hemen altından başlayan kısa, oval kesitli kulplara, geniş bir gövdeye ve altı oyulmuş düğme formlu kaideye sahiptir³⁴. Solokha amphoralarının birbine benzemeyen iki ayrı tipi (Tip I ve Tip II) bulunmaktadır, Tip 1 mantar ağızlı, tip 2 ise Khios amphoralarını andıran formdadır, her ikisinin de Peparetos Adası'nda üretilmiş alt grupları bulunmaktadır ve Tip I, tip II'ye göre daha yaygın kullanılmıştır³⁵.

MÖ V. yüzyıl ile MÖ III. yüzyıl arasında oldukça yaygın olan bu amphoralar, MÖ IV. yüzyılın ortalarına tarihlenen çok sayıda örneği saptanmıştır³⁶. Panskoe I Nekropolisi'nde gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkartılan benzer örnekleri, MÖ IV. yüzyılın II. ve III. çeyreklerine tarihlendirilmiştir³⁷. Çeşme Müzesi'nde bulunan benzer bir Solokha tip I amphorası, MÖ IV. yüzyılın ilk çeyreğine³⁸, Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi'ndeki benzeri, MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir³⁹. Myndos kazılarında ise iki adet Solokha amphorası ele geçmiş ve MÖ IV. yüzyılın son çeyreğine⁴⁰, Nagidos'ta yapılan çalışmalarda ele geçen mantar formlu ağız kenarı MÖ IV. yüzyılın ikinci çeyreği ile ortaları arasına⁴¹, Klazomenai FGT sektöründen ele geçen en erken örnekle benzeri MÖ V. yüzyıl sonu – IV. yüzyıl başlarına, diğer örnekler ise MÖ IV. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir⁴². Çalışmamızda tespit edilen

28 Doğer 1986, 461-471.

29 Paros ve Naxos için bk. Picon – Empereur 1986, 495-511.

30 Ayrıntılar için ayrıca bk. Lawall 1995, 218-234.

31 Monakhov – Rogov 1990, 140; Okan 2013, 132.

32 Nikandros örnekleri için bk. Grace 1970, 277-382; Lawall 2004, 171-188.

33 Hind, Demosthenes'in, "Lakritos'a Karşı (35. 35)" adlı eserinden, Kos şarabının Thasos, Mende ve Peparethos şarabı yanında Karadeniz'e ithal edilen şaraplardan olduğunu belirtmektedir. Bk. Hind 2004, 196.

34 Mantar ağızlı örnekler için bk. Lavall 2002, 233, fig. 12.

35 Monakhov – Rogov 1990, 141, tab. 6, nrs 38-41; Garlan–Doulgéri-Intzessiloglou 1990, 361-389.

36 Lawall 1995, 219-230.

37 Panskoe I Nekropolisi, K.34, K.35, K.38 ve K.43 no'lu Tümülüslerde gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkartılan benzer örnekleri, birlikte buldukları diğer seramik formları yardımıyla MÖ IV. yüzyılın II. ve III. çeyreklerine tarihlendirilmiştir. Bk. Monakhov – Rogov 1990, 141.

38 Okan 2013, 136, fig. 8, env. no. 13.

39 Şenol 2009, 213-214, env. no. T134-T163.

40 Gülsefa 2015, 32-33, kat. no. 68.

41 Şenol – Aşkın 2007, 266, kat. no. 51; diğer bir benzeri için bk. age. 267, kat. no. 56.

42 Özbay 2019, 83-92, kat. no. 17 – 21.

Güney Ege Kökenli Mantar Ağızlı Amphora (Solokha Tip I) için, Çeşme Müzesi'nde bulunan ve Nagidos'ta ele geçen yakın benzerlerinden dolayı, MÖ IV. yüzyılın ilk çeyreği ile MÖ IV. yüzyılın ortaları önerilmektedir⁴³.

Knidos Amphorası (kat. no. 3 – fig. 4)

Arkaik Dönem'den itibaren üretildiği belirtilen Knidos amphoraları⁴⁴, Knidos ve Datça Yarımadası'nın diğer bölümlerinde⁴⁵ yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde çok sayıda üretim atölyelerine rastlanılmıştır⁴⁶. İsmi üretildiği yerden alan söz konusu amphoralarda yoğun olarak şarap taşınmaktaydı⁴⁷. Ayrıca MÖ VI. yüzyıldan beri amphora üretimini sürdüren Knidos, bu yerel üretim amphoralarının üzerinde mühür kullanma geleneğine MÖ IV. yüzyılın sonu MÖ III. başları gibi bir tarihte başlamıştır⁴⁸. Knidos, Antik Çağ'da özellikle Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri'nde Rhodos ile birlikte en önemli şarap ve amphora üreticisi olarak⁴⁹ Akdeniz, Ege ve Batı Karadeniz'de bulunan birçok merkeze, bu amphoraları yoğun olarak ihraç etmiştir⁵⁰.

Çalışmamızda yer alan Knidos amphorasının ağız, boynu ve kulpları günümüze kadar korunmuş olup kulpların omuzla birleştiği kısımdan itibaren gövde ve dip kısmı ise korunamamıştır. Amphoranın formuna bakıldığında; ucu yuvarlatılarak dışa çekilmiş ağız kenarına, silindirik bir boyna, ağızın hemen altından başlayarak omuzda birleşen oval kesitli kulplara, ovoid bir gövdeye ve altı oyuk tutamak formunda kaide sahiptir. Bu tip Knidos amphorasının benzerleri; Taşucu Müzesi'nde (AETAM) MÖ III. yüzyıl başına⁵¹, Nagidos'ta MÖ 280/270 yıllarına⁵², Serçe Limanı Batığı'nda ele geçen benzeri MÖ III. yüzyılın ilk çeyreğine⁵³, Grace tarafından benzeri MÖ III. yüzyılın ilk yarısına⁵⁴, Knidos sualtı araştırmalarında, Fener Mendireği Bölgesi'nde tespit edilen Knidos Amphora Batığı'nda ise MÖ III. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına

43 Ayrıca bk. Kızıl – Yaman 2017, 18-26, pl. 2: 2.

44 Cankardeş Şenol 2006, 70.

45 Knidos amphoralarının üretim merkezleri ve atölyeleri için ayrıca bk. Sakarya 2016, 56-59.

46 Hisarönü, Turgut ve Callipolis'de birçok seramik üretim atölyelerine ve depozit malzemeye rastlanılmıştır. Bk. Empereur – Picon 1986, 116-118; Tuna 1988, 141-158; Empereur 1988, 159-164; Tuna – Empereur 1990, 155-179.

47 Whitbread 1995, 68; Bezeczky v.d. 2013, 54.

48 Knidos amphoralarının tipolojik değişimleri, üzerlerinde yer alan mühürleri ve periaodaları için ayrıca bk. Cankardeş-Şenol 2006, 69-77; Ele geçen mühürleri için ayrıca bk. Cankardeş-Şenol 2015a, 169-188.

49 Knidos amphoralarının tarihsel süreci için bk. Doğer 1991, 91-95, r. 89-91.

50 Knidos'un yoğun olarak ihraç yaptığı Atina ve Delos dışında, Histria, Tomis ve Callatis (Batı Karadeniz) ile de yoğun olarak ihraç edildiği görülmektedir. Bk. Şenol 2003, 34-38.

51 Şenol 2009, 207, env. no. T107.

52 Şenol – Aşkın 2007, 258, kat. no. 34.

53 Pulak – Townsend 1987, 51-54, fig. 26-27; Koehler – Wallace 1987, 51, fig. 26.

54 Grace 1979, 26, fig. 64.

tarihlendirilmiştir⁵⁵. Çalışmamızda tespit edilen Knidos amphorası için MÖ III. yüzyılın ilk çeyreği önerilmektedir.

Hellenistik Rhodos Amphorası (kat. no. 4 – fig. 5)

İsmi üretildiği yerden alan Rhodos amphoraları, sadece ada üzerinde üretilmemiş ayrıca Peraiaı'sında kalan bölgeler olan Bozburun Yarımadası ve Hisarönü/Çubucak mevkilerinde yapılan çalışmalarda Rhodos amphora atölyelerine rastlanılmıştır⁵⁶. Geniş bir yayılım alanına sahip olan Rhodos amphoraları, yoğun olarak şarap ihracatında kullanılmıştır⁵⁷. Fakat Rhodos amphoralarında sadece şarap taşınmamış ayrıca zeytinyağı, bal, badem, kuru incir, keçiboynuzu, arpa ve lahana gibi ürünler de taşınmıştır⁵⁸. İskenderiye açıklarında Qait Bay I ve II batıklarında bulunan Rhodos amphoralarında ise fıstık çamı kozalağı, şeftali ve zeytin taşındığı tespit edilmiştir⁵⁹. Üretildiği dönemler boyunca çok geniş bölgelere ulaştığı görülen bu tip amphoralar Akdeniz'de bulunan tüm merkezlerle ihraç edilmiştir⁶⁰. Akdeniz dışında ise Ege Bölgesi'ndeki, Fransa'daki ve İspanya'daki merkezlerde de yoğun olarak rastlanılmıştır⁶¹.

Çalışmamızda tespit edilen Rhodos amphorasının sadece ağız, boyun kulpları ve omuz kısmı günümüze kadar korunmuş olup gövde ile dip kısmı ise korunamamıştır. Hellenistik Rhodos amphoraları form olarak; dışa çekilerek yuvarlatılmış ağız kenarına, kalın ve uzun bir boyna, ağzın hemen altından başlayarak omuzda birleşen oval kesitli, keskin ve dik açılı kulplara, oval gövdeye ve içi dolu sivriltilmiş bir kaideye sahiptir. Bu tip amphoraların genellikle kulplarında mühürler bulunmaktadır fakat çalışmamızda yer alan amphoranın üzerinin kekomoz ile kaplı olmasından dolayı mühür olup olmadığı tespit edilememiştir⁶². Hellenistik Dönem'e tarihlenen bu tip Rhodos amphoralarının, kulplarında bulunan mühürler sayesinde MÖ III. yüzyıl

55 Knidos sualtı araştırmaları kapsamında Fener Mendireği Bölgesi'nde, Knidos Amphora batığına rastlanılmış olup bu alanda üç farklı Knidos amphora formu ile karşılaşmıştır. Bk. Aslan 2015a, 118, fig. 2.22, 28b.

56 Bean – Cook 1957, 66; ayrıca tespit edilen diğer atölyeler için bk. Grace 1963, 319-334; Grace 1979; Doğer – Şenol 1996, 59-73; Şenol v.d. 2004, 353-360; Şenol 2009, 122-126; Şenol 2019, 93 vd.

57 Doğer – Şenol 1996, 59.

58 Cankardeş-Şenol 1995, 5-9; Cankardeş-Şenol 2006, 105.

59 Cankardeş-Şenol 2006, 105.

60 İhraç edilen merkezler için ayrıca bk. Bresson 1986, 81-86.

61 Grace 1949, 183.

62 Rhodos amphoraları üzerinde yer alan mühürler için bk. Grace 1949, 175-191, pl. 20, fig. 4-5; Grace 1953, 118-126; 1963, 319-334; Empereur – Hesnard 1987, 61, pl. 3, fig. 10-15; Cankardeş-Şenol 1995; Doğer – Şenol 1996, 59-73; Cankardeş-Şenol – Şenol 1998, 51-58; Cankardeş-Şenol – Alkaç 2007, 297-327; Dündar 2012b, 42-45; Kızıllarslanoğlu – Alkaç 2014, 55-68; Cankardeş-Şenol 2015b.

sonu ile MÖ II. yüzyıl başlarına tarihlendirilmişlerdir⁶³. Bodrum⁶⁴ ve Marmaris⁶⁵ müzelerindeki benzerleri, MÖ III. yüzyıl sonu II. yüzyıl başına, Taşucu Müzesi'nde (AETAM) MÖ II. yüzyıl ortalarına⁶⁶, Kıbrıs Müzesi'nde MÖ II. yüzyıl başlarına⁶⁷ tarihlendirilmiştir. Kekova Adası sualtı araştırmalarında tespit edilen benzeri MÖ III. yüzyıl sonu II. yüzyıl başlarına⁶⁸, Elaiussa'da ele geçen bir örnek, mühür yardımıyla MÖ 174-146 yıllarına⁶⁹, Nagidos'ta yapılan kazılarda ele geçen örnekler MÖ III. yüzyıl sonu II. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir⁷⁰. Çalışmamızda tespit edilen Rhodos amphorası için ise MÖ III. yüzyıl sonları - MÖ II. yüzyıl ortaları arasında kalan tarihler önerilmektedir.

Geç Khios Amphorası (kat. no. 5 – fig. 6)

Khios, Antik Dönem'de ürettiği ünlü şarabı ile bilinmektedir⁷¹. Ayrıca adada, MÖ VII. yüzyıl sonundan MS II. – III. yüzyıllara kadar amphora üretildiği de kanıtlanmıştır⁷². Nitekim Khios Adası'nın kuzeybatısında bulunan Limnia'da ve Khios kentinin kuzeyinde yer alan Kofina'da amphora üretim faaliyetlerini gösteren çok sayıda depozit tespit edilmiştir⁷³. Khios ile özdeşleşmiş ve karakteristik formu ile antik dünyanın her yanına dağılan bu amphoralar, kent sikkelerinde de tasvir edilmiştir⁷⁴. Nitekim bu amphoraların Khios ile ilişkilendirilmesinin bir en önemli nedeni, MÖ V. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen bir sikke üzerinde, Sphenks önünde yer alan karakteristik Khios amphorasıdır⁷⁵.

Şişkin boyunları ile dikkati çeken amphoraları ilk kez Grakov ve Grace tarafından, Khios Adası ile ilişkilendirilmiştir⁷⁶. Khios amphoralarını, Grakov ve Grace'den sonra, 1950 yıllarında Anderson izlemiştir⁷⁷. Thera'da yapılan kazılarda, bebek mezarı olarak kullanılmış Khios amphorasının Ionia olduğu ileri sürülmüş, fakat Kofina Ridges kazısında elde edilen buluntular, Khios amphoralarının en erken örneklerini oluşturmuş ayrıca MÖ VII. yüzyıla ait kontekstlerinde bulunan bu amphoraların Khios

63 Grace, bu tip amphoraları MÖ II. yüzyılın başlarına tarihlendirmiştir. Bk. Grace 1949, 186, pl. 19, fig. 5.

64 Alpözen v.d. 1995, 92.

65 Şenol 2003, 20, no. 11.

66 Şenol 2009, 203, no. 27.

67 Grace 1949, 186, pl. 19, fig. 5.

68 Aslan v.d. 2018, 255, kat. no. 2, fig. 3a, 3b.

69 Kızıllarslanoğlu – Alkaç 2014, 57, res. 3.

70 Şenol – Aşkın 2007, 257, no. 32.

71 Doğer 1991, 82; Alkaç 2011, 131-141.

72 Doğer 1991, 82; Cankardeş-Şenol 2006, 94.

73 Dupont 1982, 194; Whitbread 1995, 42.

74 Grace 1979, 23.

75 Grace 1979, 23, fig. 48-49; Cankardeş-Şenol 2006, 95, fig. 124-125.

76 Grace 1934, 296-297.

77 Anderson 1954, 168-169.

kökenli olduğu ileri sürülmüştür⁷⁸. Nitekim yukarda söz edilen, MÖ V. yüzyıla tarihlenen kent sikkesinde yer alan amphoranın teşhisi ile de üretim merkezlerinin Khios olduğu kesinleşmiştir⁷⁹. Nitekim antik yazarlar, döneminin en kaliteli ve en ünlü şarabının Khios Adası'nda üretildiğini söylemektedir⁸⁰. Son yıllarda yapılan çalışmalarda⁸¹, Khios şarabının yanı sıra diğer ürünler de taşındığı ortaya çıkartılmıştır. Nitekim Khios Adası ve çevresinde yapılan sualtı çalışmalarında, MÖ IV. yüzyıla ait bir batıkta ele geçen amphoraların bazılarının içlerinde reçine tespit edilmiştir⁸². Nitekim analiz sonuçlarına göre ada üretimi amphoralar içerisinde zeytin ya da kekik otunun taşındığı da belirlenmiştir⁸³. MÖ I. yüzyıla gelindiğinde ise İtalya Yarımadası'na incir ihracatı için kullanıldığı belirtilmektedir⁸⁴.

MÖ VII. yüzyıldan sonra Karadeniz'de, özellikle Batı Karadeniz'de bu tip amphoraların kullanımı yaygınlaşmıştır. Söz konusu amphoralar, MÖ VI. yüzyılın ortalarından itibaren Ege Denizi'nde bulunan merkezlerde de yoğun olarak ele geçmiştir⁸⁵. Üretildiği dönemler boyunca Fas'tan Karadeniz kıyılarına kadar çok geniş bir bölgeye ihracatı söz konusu olmuştur⁸⁶.

Çalışmamızda bir adet olarak tespit edilen Geç Khios amphorasının, ağzı, boynu, kulpları ve gövdenin bir kısmı günümüze kadar korunagelmış olup form olarak; yuvarlatılmış ağız kenarına, uzun ve dar bir boyuna, boynun neredeyse ortalarından başlayarak omuz üzerine oturan, yuvarlak kesitli baston formlu kulplara, dibe doğru sivrilen, üçgenimsi bir gövdeye ve sivri bir kaideye sahiptir.

Aslanlı Burun açıklarında 1981 yılında yapılan sualtı araştırmalarında, 30-33 metre derinliklerde MÖ V. yüzyıl ortalarına tarihlenen bir batığa rastlanılmış olup kargosunda ise Khios amphoraları taşıdığı tespit edilmiştir⁸⁷. Fakat bu alanlarda tespit edilen Khios amphoraları MÖ V. yüzyıla tarihlendirilmişler, çalışmamızda ise Khios amphorasının daha geç bir versiyonu tespit edilmiştir.

Tespit edilen geç Khios amphorasının benzerleri; İskenderiye Greko Romen Müzesi'nde MÖ II. yüzyıl başlarına, Quait Bey I Batığı'nda MÖ II. yüzyılın üçüncü çeyreğine, Eski Majestik Sineması kazı alanında MÖ II. yüzyılın üçüncü çeyreğine, Fouad kazı alanında MÖ II. yüzyılın ikinci yarısına, Eski İngiliz Konsolosluğu

78 Anderson 1954, 140-143.

79 Anderson 1954, 139.

80 Strabon, Geographika XIV 1, 35; Plinius, Naturalis Historia XIV 9, 73; Plinius, Naturalis Historia XIV 8, 66; Plinius, Naturalis Historia XIV 16, 97.

81 Khios amphoraları üzerine yapılan çalışmalar için ayrıca bk. Alkaç 2012a, 1 vd.; Alkaç 2016, 90-97.

82 Sezgin 2012, 88.

83 Foley v.d. 2009, 294.

84 Şenol 2003, 54, dp. 133.

85 Şenol 2007,103-105; Şenol 2009, 112, dn. 397.

86 Dağılım organizasyonu için ayrıca bk. Doğer 1991, 82-83; Şenol 2007, 103-105.

87 Canbazoğlu 1982, 371-376, res. 1; Aynı gölgede 2005 yılında yapılan araştırmalarda ise benzer formulu Khios amphoraları olduğu ve bu amphoraların içinde zeytin çekirdeklerinin varlığı tespit edilmiştir. Bk. Foley v.d. 2009, 294.

Bahçesi kazı alanında MÖ II. yüzyılın son çeyreğine⁸⁸, Atina Agorasında yapılan kazılarda MÖ I. yüzyıla⁸⁹, yine Agora kazılarında çıkan bir başka örneği Grace MÖ I. yüzyıla tarihlendirmiştir⁹⁰. Çalışmamızda tespit edilen geç Khios amphorası için ise MÖ II. yüzyılın son çeyreği - MÖ I. yüzyıl arasında kalan tarihler önerilmektedir⁹¹.

Kap Krio Altı (fig. 1)

Sualtı araştırmaları yapılan yerlerden bir diğeri de Kap Krio Yarımadası'nın güneydoğusunda, kent in iki limanından biri olan ticari limanın girişinin yak. 300 m güneyinde kalan bölgedir. Bu bölge güneyden limana giriş yapacak veya limandan güney ya da doğu yönünde seyretmek için çıkış yapacak gemiler için doğu rüzgârlarının tehlike yaratacağı bir yerdir. Nitekim söz konusu bölgede yapılan sualtı araştırmalarında bu durumu kanıtlar nitelikte batık gemi kargolarına ait çok sayıda buluntu tespit edilmiştir. Bölgede yapılan çalışmalarda kıyı hattından azami 50 m. açığa ve 0 – 35 m. derinlikler arasında, 100 m. uzunluğundaki kıyı hattında detaylı bir tarama gerçekleştirilmiştir. Bu taramalar sonucu 25 ile 33 m. arasında değişen derinliklerde kayalara ve birbirlerine kaynamış durumda çoğunlukla kırık olmak üzere tüne yakın amphora parçalarıyla karşılaşmıştır. Bu bölgede ki taramalar sonucu Dressel 20, Afrika II-D, AE 5-6 ve LR 1 amphoraları olmak üzere toplamda dört farklı tipe ait amphora formu tespit edilmiştir.

Dressel 20 Amphorası⁹² (kat. no. 6 – fig. 7)

Güney İspanya'nın Baetica Bölgesi'nde Guadalquivir Nehri kıyılarında üretildikleri bilinmektedir⁹³. Bu bölgede ele geçen mühürlü Dressel 20 amphorasının yine aynı bölge sınırları içerisinde yer alan La Catria'da bulunan atölyelerde üretildiği tespit edilmiştir⁹⁴. Geniş gövdeleri ve yüksek kapasiteleri sayesinde de Hispania Tarraconensis'ten tüm Baetica kıyısı boyunca Almanya'ya kadar üretimin izleri görülmüştür⁹⁵.

Dressel 20 amphoralarının üretildiği bölgelerde MÖ I. yüzyıldan MS III. yüzyıla, şarap, zeytinyağı ve deniz ürünlerinin üretimi ve farklı bölgelere yapılan ticareti MS V. yüzyıla kadar sürdürüldüğü bilinmektedir⁹⁶. İspanya'nın zeytinyağı üretimine ve

88 Şenol 2007, 116-117, no. 18-25, fig. 24-31; Şenol 2018.

89 Robinson 1959, pl. 3, f 92.

90 Grace 1979, fig. 47.

91 Ayrıca bk. Sciallano – Sibella 1991, 95, Chios amphorası.

92 Bilinen diğer isimleri; Beltran V, Callender 2, Ostia I, Peacock and Williams Class 25, Haltern 71, Globular amphora.

93 Peacock – Williams 1986, 136; Funari 1996, 10.

94 Millet 2008, 318-334; bir diğer üretim atölyesi ise Malpica/Tierras del Judio'dur. Bk. Millet 2008, 402 f.

95 Beltran 1990, 224-225; Bezeczky v.d. 2013, 141.

96 Reynolds 1995, 67.

ihracatına ise MS VII. yüzyıla kadar devam ettiği bilinmektedir⁹⁷. Nitekim Plinius'da Baetica yağından övgüyle bahsetmekte ve bu tip amphoralarda yoğun olarak zeytin-yağı taşındığı düşünülmektedir⁹⁸.

Dressel 20 amphoraları, İmparatorluk toprakları içinde neredeyse her bölgeye ihraç edilmiş fakat yoğun olarak batıda bulunan alanlara dağılımı söz konusudur⁹⁹. Dressel 20 amphoralarına, Batı Akdeniz'de neredeyse tüm merkezlerde rastlanmasına rağmen, Doğu Akdeniz'de az sayıda karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁰. Nitekim sınırlı sayıda ele geçen bazı mühürlü Dressel 20 amphoraları, İskenderiye, Rodos, Atina, Korint, Kızıldeniz ve Hindistan'a kadar dağıldığı görülmektedir¹⁰¹.

İşlevsellik bakımından oldukça kullanışlı olan Dressel 20 amphoraları, MS I. yüzyılın ikinci çeyreğinde piyasaya sürülmesine rağmen, ilk üretim tarihi net olarak bilinmemektedir¹⁰². Özellikle Claudiuslar ve Flaviuslar Dönemleri'nde yaygın olarak kullanıldığı bilinen bu tip amphoralar, MS III. yüzyılın sonlarına doğru kullanımı azalmıştır¹⁰³. Monte Testaccio'da ise tamamen ortadan kalkmış, bu ani değişikliğin nedeni kesin olarak bilinmemekte, MS III. yüzyılda Dressel 20 amphorası Dressel 23 amphorasına dönüşmüştür¹⁰⁴.

Dressel 20 amphorası, Hughes tarafından beş alt gruba ayrılmıştır. Birinci alt grup MS I. yüzyıl'ın ilk çeyreği ve MS I. yüzyılın ortası, ikinci alt grup Vespasianus ve Nero Dönemlerine yani MS I. yüzyılın ortası ve MS I. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiştir¹⁰⁵. Üçüncü alt grup Trajanus ve Hadrianus'un hükümdarlık süreleri içerisinde MS I. yüzyılın son çeyreği ve MS II. yüzyılın ikinci çeyreği ve dördüncü alt grup ise Antoninler Dönemine, MS II. yüzyılın ikinci çeyreği ve MS II. yüzyılın sonuna tarihlendirilmektedir¹⁰⁶. Beşinci ve son alt grup MS III. yüzyıla tarihlendirilmiş olup Dressel 20 amphorası MS I. yüzyıldan MS III. yüzyıla kadar formlardaki değişikliğe rağmen üretilmeye devam etmiştir¹⁰⁷.

Çalışmamızda tespit edilen ve sadece dip kısmı kırılmış şekilde günümüze kadar koruna gelmiş Dressel 20 amphorası form olarak; dışa ve ardından içe doğru çekilmiş ağız kenarına, kısa, dar bir boyna, ağzın altından başlayarak omuzlar üzerine oturan oval kesitli kulplara, küresel geniş bir gövdeye ve hafif çıkıntı yaparak sivrileşen dibe sahiptir.

97 Keay 1984, 403.

98 Plinius, *Naturalis Historia* XV 8.

99 Peacock – Williams 1986, 136.

100 Peacock – Williams 1986, 136; Bezczyk v.d. 2013, 141.

101 Tomber 2005, 229.

102 Hughes 2009, 17-18.

103 Ayrıntı bilgi için bk. Bezczyk v.d. 2013, 140.

104 Hughes 2009, 18.

105 Millet 2008, 64.

106 Millet 2008, 64.

107 Hughes 2009, 21.

Augst ve Vindonissa (İsviçre) ve Nimega (Hollanda)'da yapılan kazılarda, benzer formlu Dressel 20 amphoraları MS I. yüzyılın ikinci yarısına¹⁰⁸, Lyon'da gerçekleştirilen kazılarda ise MS I. yüzyılın ortasına tarihlendirilmektedir¹⁰⁹. Çalışmamızda yer alan Dressel 20 amphorası için ise, MS II. yüzyıl ortalarına tarihlenmiş Gerona ve Ostia'da ele geçen benzerlerinden dolayı¹¹⁰ MS I. yüzyıl ortaları - MS II. yüzyılın ortası önerilmektedir¹¹¹.

Afrika II-D Amphorası¹¹² (kat. no. 7 – fig. 8)

İsmi üretildiği yer olan Afrika'dan alan bu tipe ait amphoralar, Tunus'ta Byzacena, Sehel bölgesinde Hadrumentum (Sousse), Sellalectum (Salakta), Leptis Minor (Lempta), Thaeanae (Thyna) veya Qued El-Aka rit'de üretildiği belirtilmektedir¹¹³. Afrika II amphoraları, ilk defa Panella tarafından dört alt gruba ayrılmıştır¹¹⁴. Bu tipe ait amphoralar, özellikle Batı Akdeniz'e yoğun olarak ihraç edilmiş, Doğu Akdeniz'de bulunan merkezlere de yayılım göstermiştir¹¹⁵. Batı Akdeniz'den başlayarak Doğu Akdeniz'e kadar oldukça geniş bir dağılım gösteren Afrika II-D amphoralarında, balık sosu, şarap ve zeytinyağı taşındığı belirtilmektedir¹¹⁶.

Çalışmamızda yer alan Afrika II-D amphorasının ağız kısmının bir bölümü, boynu ve kulpları günümüze kadar korunagelmüş olup gövde ve dip kısmı korunamamıştır. Üzeri kekomoz ile kaplı olan Afrika II-D amphorası form olarak; dışı çekilmiş ağız kenarına, ağızın altından başlayarak omuzlara oturan oval kesitli, kavisli kulplara, kısa, gövdeye doğru genişleyen boyna, uzun geniş silindirik gövdeye ve sivri uzun bir dibe sahiptir.

Efes'te iki farklı alanda yapılan kazılarda benzer Afrika II-D amphorasının Agora buluntusu MS IV. yüzyılın sonları ile MS V. yüzyılın başlarına, Teras Evi 2'nin Afrika II-D buluntusu ise MS III. yüzyıl başları ile MS IV. yüzyıl başlarına

108 Ostia II 1970, 138.

109 Dangreaux – Desbat 1988, 135.

110 Peacock – Williams 1986, 139, fig. 67.

111 Tolegassos'da bulunan bir benzeri için bk. Casas – Soler 1996, 87, fig.17.8; Sidi Khrebish'de yapılan kazılarda ele geçen başka bir benzeri için bk. Riley 1979, 162, fig. 77, D149.

112 Afrika II amphoraları literatürde; Ostia III, Keay IV-VIII, Beltran 56, Bonifay 26, Peacock – Williams Class 34 olarak da bilinmektedir; Panella 1973, 580-623; Peacock – Williams 1986, 155; Bezeczký v.d. 2013, 154.

113 Zevi – Tchernia 1969, 186; Keay 1984, 123-126; Peacock – Williams 1986, 155-157; Bonifay 2004, 117.

114 Afrika II A, B, C ve D olarak incelenen bu formlardan, Afrika II-A silindirik boyun ve oval kulplara sahip, Afrika II-B ve II-C konik boyunlu, dar gövdeli ve A formuna göre kulpları daha köşeli bir hal almış, Afrika II-D ise, ağız kenarındaki dikey kenar ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Bk. Panella 1973, 580-618, fig. 29-30.

115 Panella 1973, 589; Keay 1984, 126. 638 f; Bonifay 2004, 115-117.

116 Peacock – Williams 1986, 156; Sibella 2002, 13; Bonifay 2004, 117.

tarhlandırılmıştır¹¹⁷. Alanya Müzesi'nde bulunan diğer bir benzeri MS III. – IV. yüzyıla¹¹⁸, Kekova Adası sualtı araştırmalarında tespit edilen benzeri MS III. yüzyıl sonu IV. yüzyıl başlarına tarihlandırılmıştır¹¹⁹. Çalışmamızda yer alan Afrika II-D amphorası için ise MS III. – IV. yüzyıl arasında kalan tarihler önerilmektedir¹²⁰.

AE 5-6 Amphorası¹²¹ (kat. no. 8 – fig. 9)

AE 5-6 amphoraları, Doğu Akdeniz kökenli en iyi bilinen ve en yaygın tip olarak karşımıza çıkmaktadır¹²². İskenderiye'nin güneyinde, özellikle Mareotis Gölü kıyısındaki atölyelerde, bu tipe ait amphoralar üretilmiş olup, Mareotis Gölü kıyısında bulunan atölyeler dışında Abou Mena'da da yoğun olarak üretildiği ortaya konmuştur¹²³. Yapılan çalışmalarda, AE 5-6 amphoraları üzerine gerçekleştirilen analizlerde, iki farklı tipte kile sahip olduğu, birinci grup oldukça kalkerli, iyi pişirilmiş, Mareotis Gölü kiliyle üretildiği ve Abou Mena üretimi olanların da benzer kil yapısı ile üretildiği anlaşılmıştır¹²⁴. Orta Mısır sınırları içerisinde üretilen ikinci grup ise koyu kırmızı renkli, alüvyonlu kilden üretildiği ortaya çıkarılmıştır¹²⁵. Mısır'da, Kellia sınırları içerisinde yoğun olarak rastlanan Abou Mena üretimli AE 5-6 amphoralarının, kazıyı gerçekleştiren araştırmacının ismiyle, Egloff 186 olarak anılmıştır. Ayrıca Kudüs, Ramat Rahel, Kathisma, Samaria'nın kıyı kesimleri ve Kaisareia'ya bağlı Şaron Ovası bu tipin üretim merkezi olduğu düşünülmektedir¹²⁶. Yine bu merkezler çevresinde yer alan Kellia'da yapılan kazılarda bu amphoraların üretildikleri ortaya çıkartılmıştır¹²⁷. Nitekim birçok bölgede farklı dönemlerde üretimi söz konusu olan AE 5-6 amphoralarının, kentin başlıca ihraç ürünü olan şarabın taşınmasında kullanıldığı düşünülmektedir¹²⁸.

Çalışmamızda, tespit edilen AE 5-6 amphorasının, sadece ağzı, kulbu ve gövdenin

117 Bezczy v.d. 2013, 154, type 48.

118 Sibella 2002, 13 fig.17, env. no. 171.1.95.

119 Orhan 2018, 53-54, kat. no. 31, fig. 39.

120 Bu tipin benzerleri için ayrıca bk. Zevi – Tchernia 1969, 175-210 fig. 17.b, fig. 18.a-b, fig. 21.a; Keay 1984, 121-126, fig. 56; Sciallano – Sibella 1991, 81, Amphore Africaine II, Epave Planier 7; Williams – Carreras 1995, 243-248, fig. 2.7-10; Bonifay 2004, 115-118, fig. 62.a; Ayrıca Peacock – Williams Afrika II-D amphorasını MS III. yüzyılın sonundan itibaren ki bir tarih olarak önermiştir. Bk. Peacock – Williams 1986, 156-157, fig. 81. D.

121 Bilinen diğer isimleri; Kartaca LR 5-6, Kuzmanov VI, Peacock-Williams 46, Benghazi LR 4, Riley LR 4, Egloff 187.

122 Pieri 2005, 116-122.

123 Empereur – Picon 1998, 75-91; Şenol 2009, 273.

124 Ballet 1993, 16.

125 Şenol 2009, 273-274, env. no. T007.

126 Karıcı-Ağlar 2015, 328.

127 Ballet 1995, 59, fig. 16.

128 Ain El-Jedi'de MS VI. yüzyıla ve El-Kursi'de MS VII. ve VIII. yüzyıla tarihlenen şarap preslerinin tespit edilmesi, kentin ihracatında şarabın rolünü ortaya çıkarmakla birlikte ayrıca AE 5-6 amphoralarının içinde şarap taşıdığı görüşünü desteklemektedir. Bk. Zemer 1977, 69-70.

bir kısmı günümüze kadar korunagelmış olup form olarak; dışa hafif çekilerek ucu yuvarlatılmış yüksek ağız kenarına, gövdeye doğru genişleyen konik şişkin omuzlara, omuzun üzerinde kulak formunda, yivli, yuvarlak kesitli dikey kulplara, tamamen yivli küresel gövdeye ve dibi yuvarlak, kavisli bir forma sahiptir.

Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi (AETAM)¹²⁹, Marmaris Müzesi¹³⁰, Bodrum Müzesi'nde¹³¹ bu tipin benzerleri yer almakta olup Kekova Adası sualtı araştırmalarında Dolichiste Kuzey Yerleşim Limanı¹³² ve Kekova Adası Kuzey Yerleşim Alanı'nın kıyılarında¹³³ bu amphoranın yakın benzerleri tespit edilmiştir. Ayrıca AE 5-6 amphorasının çalışmamızdaki yakın benzerleri İskenderiye Müzesi'nde MS V. - VI. yüzyıllar arasına¹³⁴, Silifke Müzesi'nde VI. yüzyıl¹³⁵, Elaiussa Sebaste'de MS VI. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir¹³⁶. Phaselis Antik kenti sualtı araştırmalarında, Güney Liman mendireğinde tespit edilen AE 5-6 amphorası için MS VI. ve VII. yüzyıl aralığı önerilmiştir¹³⁷. Çalışmada yer alan AE 5-6 amphorası için ise benzerlerinden yola çıkılarak MS VI. yüzyıl tarihi önerilmektedir¹³⁸.

LR 1 Amphoraları¹³⁹

Late Roman 1 amphoraları Kilikia Bölgesi'nde Korykos¹⁴⁰, Elaiussa Sebaste¹⁴¹, Soli¹⁴², Magarsos, Tarsus¹⁴³ ve Aigai¹⁴⁴, Antiokheia ve çevresinde Selucie de Pierie ile Rhosos'da¹⁴⁵, Kıbrıs'ta Zygı-Petrini¹⁴⁶, Paphos¹⁴⁷, Amathous¹⁴⁸, Kourion¹⁴⁹, Rhodos

129 Şenol 2009, 272-274.

130 Şenol 2003, 125-127.

131 Alpözen v.d. 1995, 65.

132 Aslan 2011, 112-113.

133 Aslan 2015b, 359.

134 Empereur – Picon 1999,78, fig. 6.

135 Alkaç 2013, 116-117, fig. 12i, kat. no. 10.

136 Ferrazzoli – Ricci 2007, 679.

137 Orhan 2017, 144.

138 Ayrıca bk. Riley 1975, 25-29; Peacock – Williams 1986, 191, fig. 110.

139 Literatürdeki bilinen diğer isimleri; Kuzmanov XIII, Carthage LR 1, Ballana 6, Scorpan 8B, Benghazi LR 1, Keay LIII.

140 Opait 2004, 295, fig. 4.

141 Burrigato v.d. 2007, 690-691.

142 Autret – Yağcı – Rauh 2010, 203-207.

143 Empereur – Picon 1989, 239, fig. 18.

144 Şenol – Alkaç 2017, 831-843.

145 Empereur – Picon 1989, 239, fig. 18.

146 Manning v.d. 2000, 255.

147 Michaelides 1996, 149.

148 Empereur – Picon 1989, 239, fig. 18.

149 Jacobsen 2004, 145.

ve İçmeler (Marmaris)¹⁵⁰, Kos¹⁵¹ ve Paros'ta¹⁵² üretilmiştir¹⁵³.

LR 1 amphoraları, Karadeniz, Ege ve özellikle Akdeniz'de oldukça geniş yayılım göstermiştir¹⁵⁴. Bu yayılımın sebebi hakkında pek çok görüş olmasına karşın, amphoralar üzerinde yapılan analizlerde ve benzer dönemlerde üretilen çağdaş amphoralara bakılarak zeytinyağı taşıdığı düşünülmektedir¹⁵⁵. Yassı Ada Batığı'nda bulunan LR 1 amphoralarının içlerinden ise üzüm çekirdeklerinin çıkması, MS VII yüzyılda söz konusu amphoraların şarap ticaretinde de kullanıldığını göstermektedir¹⁵⁶. Ayrıca Yassı Ada Batığı'nda aynı tipteki amphoraların içinde bulunan zeytin çekirdekleri de zeytin veya zeytinyağı ticareti yapıldığını gösterir niteliktedir¹⁵⁷. Bu bilgiler doğrultusunda, LR 1 amphoralarında hem şarap hem de zeytinyağı ticareti yapıldığı söylenebilmektedir¹⁵⁸.

Özellikle Doğu Akdeniz'de¹⁵⁹ yapılan kazı, yüzey araştırmaları ve batıklarda ele geçen LR 1 amphoraları, Akdeniz'in batısında Tunus, İspanya, İtalya, Galler ve güneybatı İngiltere'ye kadar dağılım göstermektedir¹⁶⁰. Anadolu'da da özellikle İstanbul başta olmak üzere Karadeniz Bölgesine kadar yayılım gösterdiği görülmektedir¹⁶¹.

LR 1 amphoraları, bazı araştırmacılar tarafından hem dönemsel hem de form gelişimi açısından incelenerek, A, B, C ve Similis olmak üzere 4 alt grupta değerlendirilmiştir¹⁶². Söz konusu dört farklı form kendi içlerinde bazı değişikliklere uğramış ve son halini LR 1- Similis ile almıştır¹⁶³. Kap Krio Yarımadası kıyılarında yapılan sualtı çalışmalarında, LR 1 amphorasının alt grupları olan A ve B formları tespit edilmiştir. Bunlardan LR 1-A amphorasının sadece ağız, boyun ve kulpları günümüze kadar koruna gelmiştir ve üzeri yoğun bir kekomoz ile kaplıdır. Bu amphoraya form olarak bakıldığında ise; ucu yuvarlatılarak dışa çekilmiş ve aşağı sarkık vaziyette ağız kenarı, omuza doğru genişleyen bir gövde yapısı, yivli boyun ve boynun neredeyse ortasından başlayarak gövde üzerinde birleştiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda,

150 Empereur – Picon 1989, 239, fig. 18.

151 Diamanti 2010, 1.

152 Diamanti 2016, 691.

153 LR 1 amphoralarının birden fazla kentte üretildiğine dair öneriler için bk. Durukan 2015, 241-257.

154 Şenol 2008, 114-116.

155 Peacock – Williams 1986, 187; Liebeschuetz 1972, 79-81.

156 Liebeschuetz 1972, 68.

157 Bass – Doorninck 1982, 164-165.

158 Dağlık Kilikia'da bir liman kenti olan Korykos'ta ele geçen LR 1 amphoralarının kulplarında yer alan mühürlerden dolayı şarap ve zeytinyağı üretimi yapıldığı ve buna paralel olarak da bu ürünlerin taşındığı düşünülmektedir. Bk. Alkaç 2012b, 323-235.

159 Mısır ve Kartaca gibi bazı önemli tüketim merkezleri.

160 Ayrıca bu tip amphoralar, Avrupa'nın içlerine kadar Tuna Nehri aracılığıyla ulaştırılmıştır. Bk. Alkaç 2012b, 326.

161 Peacock – Williams 1986, 186.

162 Pieri 1998, 98-99.

163 Form gelişimi için ayrıca bk. Pieri 1998, 99; fig. 2.

MS V. yüzyılda Gallia'ya ihraç edildiği belirlenen¹⁶⁴ LR 1 amphorasının en erken tarihli örneği Kourion'da MS 365 yılına tarihlendirilmiştir¹⁶⁵. Ayrıca Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi'ndeki (AETAM) benzeri MS V. yüzyıla¹⁶⁶, Marmaris Müzesi'ndeki benzeri MS V. - VI. yüzyıl aralığına¹⁶⁷ Soli/Pompeipolis'te MS V. yüzyıla¹⁶⁸, Kanytellis'te MS V. yüzyıl başı ve VI. yüzyıl başlarına¹⁶⁹, Kekova Adası sualtı araştırmalarında tespit edilen LR 1-A amphorası ise MS IV-V. yüzyıla tarihlenmiştir¹⁷⁰. Çalışmamızda kırık şekilde tespit edilen LR 1 amphorasının alt grubu olan A formu için ise MS V. yüzyıl tarihi önerilmektedir (kat. no. 9 – fig. 10).

LR 1 amphoralarının diğer bir alt grubu olan B formu çalışmamızda tespit edilen ikinci gruptur. Sadece dip kısmı kırık şekilde tespit edilen LR 1-B tipi amphora form olarak; dışa taşkın şekilde yuvarlatılarak oluşturulmuş ağız kenarı, geniş bir boyna, dudağın altından başlayarak ve omuzda birleşen yivli, oval kesitli kulplara sahiptir. Gövdenin sahip olduğu en geniş kısmı omuzdadır ve bu form genel olarak ovoid gövde yapısına sahip olup gövde üzerinde oldukça sık yivler dikkati çekmektedir.

LR 1-B amphorasının benzerleri; Marmaris Müzesi'nde MS V. yüzyılın birinci yarısına¹⁷¹, Taşucu Müzesi'nde (AETAM) MS V. ve VI. yüzyıl aralığına¹⁷², İskenderiye'de MS VI. yüzyıla¹⁷³, Marsilya'da yapılan kazılarda VI. yüzyıla¹⁷⁴ tarihlenmiştir. Khersonesos'ta MS VI. yüzyıl sonu VII. yüzyıl üçüncü çeyreğine¹⁷⁵, Silifke Müzesi'nde MS VI. ve VII. yüzyıl aralığı¹⁷⁶, Phaselis'te yapılan sualtı araştırmalarında ise Güney Liman Mendireği çevresinde tespit edilen LR 1-B amphorası MS VI ve VII. yüzyıla¹⁷⁷, Beyrut'ta MS VI. yüzyıl VII. yüzyıl ortalarına¹⁷⁸, Kekova Adası Karaöz Mevki'nde tespit edilen LR 1-B amphorası ise MS VI. - VII. yüzyıl aralığına¹⁷⁹, yine Kekova Adası sualtı araştırmalarında farklı bir alanda tespit edilen benzer formulu LR 1-B amphorası da MS VI. – VII. yüzyıl aralığına¹⁸⁰ tarihlendirilmiştir. Çalışmamızda tespit edilen LR 1-B amphorası ise benzerlerinden yola çıkılarak MS

164 Daha kapsamlı bilgi için bk. Pieri 1998, 98-99. fig. 2.

165 Riley 1980, 116.

166 Şenol 2009, 229.

167 Şenol 2003, 85.

168 Autret v.d. 2010, 206, res. 6.

169 Alkaç 2015, 151, fig. 1.

170 Aslan 2015b, 114.

171 Şenol 2003, 88, kat. 30.

172 Şenol 2009, 231-238, kat. no. 57, 59-67.

173 Şenol 2007, 67; fig. 1.

174 Bonifay – Pieri 1995, 108.

175 Sazanov 2000, 124-126, fig. 2.

176 Alkaç 2013, 114-115, kat. 7, fig. 9.

177 Orhan 2017, 146.

178 Pieri 2007, 3, fig. 4, no. 2.

179 Aslan 2015b, 354, kat. 18.

180 Orhan 2018, 42, fig. 29, kat. no. 21.

VI. yüzyıl ile VII. yüzyıl ortaları önerilmektedir¹⁸¹ (kat. no. 10 – fig. 11).

Değerlendirme

MÖ 12. yüzyılda gerçekleştirdikleri göçler ile Dorlar¹⁸² Ege Denizi'nin güneyinde bulunan adalara ulaşmışlar, Rhodos, Kos, Syme ve bu adaların karşısındaki bulunan Halikarnassos ile Knidos Yarımadalarına geçmişlerdir. Bu göçler sonucu Dor soyundan gelen Lakedaimonlu göçmenlerin kurmuş olduğu Knidos¹⁸³, kent içinde önemli bir yere sahip olan planlı bir şekilde oluşturulmuş askeri ve ticari olmak üzere toplamda iki limanıyla kuruluşundan terkedilişine kadar önemini korumuştur. Özellikle Mısır'dan başlayan Doğu Akdeniz ticaret yolu, Levant kıyılarını takip ederek Anadolu kıyılarına ulaşmakta olup, Anadolu'nun güney kıyılarını takip ederek Girit üzerinden Kıta Yunanistan'a oradan da Roma'ya kadar devam etmektedir¹⁸⁴. Bu rotayı izleyen gemiler için Knidos, Doğu Akdeniz, Batı Akdeniz, Ege ve tabiki Karadeniz arasındaki kayda değer bir uğrak noktası olmuştur. Bu sayede kent, konumu bakımından önemini uzun yıllar boyunca korumuş ve farklı dönemlerdeki siyasi değişkenlere bağlı olarak da ticari gücü artmış ya da azalmıştır.

Bu kapsamda kentin deniz ticaretinin anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlayan çalışmamızda tespit edilen amphoraların en erkenleri Aslanlı Burun'da bulunmuş olup Klasik Dönem'e tarihlendirilmektedirler. Bu amphoralar MÖ V. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Samos Adası üretimi Samos amphorası (kat. no. 1) ve yine adalar kökenli olan MÖ IV. yüzyılın ilk çeyreği ile MÖ IV. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen Güney Ege Kökenli Mantar Ağızlı amphoradır (kat. no. 2).

Aslanlı Burun Bölgesi'nde gerçekleştirilen araştırmalarda anlaşıldığı üzere bu güzergâhı kullanan gemilerin, burnun yarattığı tehlikeden kaçınamamış oldukları, bölgede daha önceki yıllarda yapılan çalışmalarda tespit edilen batıklardan da anlaşılmaktadır¹⁸⁵. Bu bölgedeki çalışmalarda Hellenistik Dönem içinde yer alan farklı tiplerdeki amphoralara da rastlanmış olup, bu buluntular arasında kentin ihracat ürünleri için¹⁸⁶ üretilmiş olan ve MÖ III. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen bir Knidos amphorası (kat. no. 3) da yer almaktadır.

Aslanlı Burun Bölgesi'nde tespit edilmiş olan diğer buluntular ise Rhodos üretimi MÖ III. yüzyılın sonları ile MÖ II. yüzyılın ortaları arasına tarihlendirilen Hellenistik Rhodos amphorasının (kat. no. 4) yanı sıra Khios Adası kökenli MÖ II. yüzyılın son çeyreği - MÖ I. yüzyıl arasına tarihlenen Geç Khios amphorasıdır (kat. no. 5).

181 Alkaç 2015, 151, fig. 2-11; tarihleme önerileri için ayrıca bk. Alkaç 2012b, 328- 332.

182 Diodoros V, 53.

183 Herodotus, Historia I 174.

184 Blackman 1982, 187.

185 Bass 1973, 33-34; Canbazoğlu 1982, 371; Aslan 2015a, 101-123.

186 Knidos'un deniz ticaret rotaları üzerinde yer alan konumunun yanı sıra önemli bir ticaret merkezi olduğu da birçok merkezde bulunmuş olan mühürlü Knidos Amphoraları ile bilinmektedir. Bk. Grace 1961, 12; Grace – Petropoulakou 1970, 281; Şenol 2003, 37; Cankardeş-Şenol 2006, 69-77.

Kap Krio Altı'nda yapılmış olan araştırmalarda ise MS I. yüzyılın ortası ile MS II. yüzyılın ortasına tarihlendirilen Dressel 20 amphorası (kat. no. 6) ile MS III. yüzyıl – MS IV yüzyıl aralığına tarihlendirilen Afrika II-D amphorası (kat. no. 7) tespit edilmiştir.

Roma İmparatorluk Dönemi'nin ortalarında gelindiğinde buhranlı bir dönem geçirmiş olduğu düşünülen Knidos'un Erken Bizans Dönemi'nde yine belirli bir refah düzeyine ulaştığı bilinmektedir¹⁸⁷. Bu kapsamda, MS VI. yüzyıla tarihlendirilen Mısır kökenli AE 5-6 amphorasıyla (kat. no. 8) Akdeniz'in doğusunda ve ayrıca Kilikia kökenli LR1 amphoralarının alt tipi olan MS V. yüzyıla tarihlendirilen LR 1-A (kat. no. 9) ve MS VI. yüzyıl ile MS VII. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen LR 1-B (kat. no. 10) amphoralarıyla da Anadolu'nun güneyinin bu bölge de ticari faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir.

Knidos kıyılarında yapılmış olan önceki sualtı araştırmalarına¹⁸⁸ ek olarak gerçekleştirilen yeni dönem çalışmaları, MÖ V. yüzyıldan Geç Antik Çağ'a kadar Anadolu'nun güneybatısında, Knidos'un deniz ticaret yolları üzerindeki rolünü ve önemini sualtı buluntuları perspektifinden ele alarak katkı sunmaktadır.

187 Doksanaltı 2006, 40.

188 Bass 1973, 33-34; Canbazoglu 1982, 371; Aslan 2015, 101-123.

Katalog

Katalog No: 1 (fig. 2)

Buluntu Yeri: Aslanlı Burun

Tanımı: Dışa doğru hafif çekilmiş ağız kenarı, çok kısa olmayan silindirik bir boyun, kısa dikey kulplar, ovoidal bir gövde ve alçak dışa sivri çıkıntı yapan, oturma düzlemi yuvarlatılmış ve sığ oyuklu, düğme formlu dip kaideye sahiptir.

Tip: Samos Amphorası

Köken: Samos Adası

Tarih: MÖ V. yüzyılın ilk çeyreği

Dağılım: Batı Akdeniz

Benzeri: Long v.d. 1992, 43; Grace 1971, 76, fig. 3,1.

Katalog No: 2 (fig. 3)

Buluntu Yeri: Aslanlı Burun

Tanımı: Dışa çekilmiş üçgen kesite sahip ağız kenarına, kısa bir boyna, ağzın hemen altından başlayan kısa oval kesitli kulplara, geniş bir gövde ve altı oyulmuş düğme formlu kaideye sahiptir.

Tip: Güney Ege Kökenli Mantar Ağızlı Amphora

Köken: Ege

Tarih: MÖ IV. yüzyılın ilk çeyreği ile MÖ IV. yüzyılın ortaları

Dağılım: Güney Ege kıyıları ve Karadeniz'deki bazı merkezler.

Benzeri: Monakhov – Rogov 1990, 141; Okan 2013, 136, fig. 8, Env. No. 13; Şenol 2009, 213-214, Env. No. T134-T163; Gülsefa 2015, 32-33, kat. no. 68; Özbay 2019, 83-92, kat. no. 17 – 21.

Katalog No: 3 (fig. 4)

Buluntu Yeri: Aslanlı Burun

Tanımı: Ucu yuvarlatılarak dışa çekilmiş ağız kenarına, silindirik bir boyna, ağzın hemen altından başlayarak omuzda birleşen oval kesitli kulplara, ovoid bir gövdeye ve altı oyuk tutamak formunda kaideye sahiptir.

Tip: Knidos Amphorası

Köken: Datça Hisarönü

Tarih: MÖ III. yüzyılın ilk çeyreği

Dağılım: Akdeniz, Ege Denizi ve Batı Karadeniz

Benzeri: Şenol 2009, 207, Env. No. T107; Şenol – Aşkın 2007, 258, kat. no. 34; Pulak – Townsend 1987, 51-54, fig. 26-27; Koehler – Wallace 1987, 51 fig. 26; Dündar 2012a, 51, Kat. 9, fig. 14; Grace 1979, 26, fig. 64; Aslan 2015a, 118, fig. 2.22, 28b.

Katalog No: 4 (fig. 5)

Buluntu Yeri: Aslanlı Burun

Tanımı: Dışa çekilerek yuvarlatılmış ağız kenarına, kalın ve uzun bir boyna, ağzın hemen altından başlayarak omuzda birleşen oval kesitli, keskin ve dik açılı kulplara, ovoidal gövdeye ve içi dolu sivriltilmiş bir kaideye sahiptir.

Tip: Hellenistik Rhodos Amphorası

Köken: Rhodos

Tarih: MÖ III. yüzyıl sonları – MÖ II. yüzyıl ortaları

Dağılım: Akdeniz ve Ege Bölgeleri özelinde Fransa ile İspanya kıyıları.

Benzeri: Grace 1949, 186, pl. 19, fig. 5; Alpözen v.d. 1995, 92; Şenol 2003, 20, Env. No. 2-1-90; Şenol 2009, 203, Env. No. T022; Grace 1949, 186, pl. 19, fig. 5; Aslan v.d. 2018, 255, kat. no. 2, fig. 3a,3b; Kızıllarslanoğlu – Alkaç 2014, 57; Şenol – Aşkın 2007, 255-257, kat. no. 29-32.

Katalog No: 5 (fig. 6)

Buluntu Yeri: Aslanlı Burun

Tanımı: Yuvarlatılmış ağız kenarına, uzun ve dar bir boyuna, boynun neredeyse ortalarından başlayarak omuz üzerine oturan, yuvarlak kesitli baston formlu kulplara, dibe doğru sivrilen, üçgenimsi bir gövdeye ve sivri bir kaideye sahiptir.

Tip: Geç Khios Amphorası

Köken: Khios Adası

Tarih: MÖ II. yüzyılın son çeyreği – MÖ I. yüzyıl arası

Dağılım: İtalya, Ege ve Karadeniz kıyıları

Benzeri: Şenol 2007, 116-117, kat. no. 18-25, fig. 24-31; Robinson 1959, Pl.3, F92; Grace 1979, fig. 47.

Katalog No: 6 (fig. 7)

Buluntu Yeri: Kap Krio Altı

Tanımı: Dışa ve ardından içe doğru çekilmiş ağız kenarına, kısa, dar bir boyna, ağzın altından başlayarak omuzlar üzerine oturan oval kesitli kulplara, küresel geniş bir gövdeye ve hafif çıkıntı yaparak sivrileşen bir dibe sahiptir.

Tip: Dressel 20 Amphorası

Köken: Güney İspanya

Tarih: MS I. yüzyıl ortaları – MS II. yüzyılın ortası

Dağılım: Batı Akdeniz ve Doğu Akdeniz özelinde İskenderiye, Rodos, Atina, Korint, Kızıldeniz ve Hindistan

Benzeri: Ostia II 1970, 138; Dangreaux – Desbat 1988, 135; Peacock – Williams 1986, 139, fig. 67.

Katalog No: 7 (fig. 8)

Buluntu Yeri: Kap Krio Altı

Tanımı: Dışa çekilmiş ağız kenarına, ağzın altından başlayarak omuzlara oturan oval kesitli, kavisli kulplara, kısa, gövdeye doğru genişleyen boyna, uzun geniş silindirik gövdeye ve sivri uzun bir dibe sahiptir.

Tip: Afrika II-D Amphorası

Köken: Tunus

Tarih: MS III. – IV. yüzyıl arasında

Dağılım: Batı ve Doğu Akdeniz kıyılarında bulunan merkezler.

Benzeri: Bezczyk v.d. 2013, 154, Type 48; Sibella 2002, 13 fig.17, Env. No. 171.1.95; Orhan 2018, 53-54, kat. no. 31, fig. 39; Zevi – Tchernia 1969, 175-210 fig. 17.b, fig. 18.a-b, fig. 21.a; Keay 1984, 121-126 fig. 56; Sciallano – Sibella 1991, 81 Amphore Africaine II, Epave Planier 7; Williams – Carreras 1995, 243-248 fig. 2.7-10; Bonifay 2004, 115-118, fig. 62.a

Katalog No: 8 (fig. 9)

Buluntu Yeri: Kap Krio Altı

Tanımı: Dışa hafif çekilerek ucu yuvarlatılmış yüksek ağız kenarına, gövdeye doğru genişleyen konik şişkin omuzlara, omuzun üzerinde kulak formunda, yivli, yuvarlak kesitli dikey kulplara, tamamen yivli küresel gövdeye ve dibi yuvarlak,

kavisli bir forma sahiptir.

Tip: AE 5-6 Amphorası

Köken: Mısır

Tarih: MS VI. yüzyıl

Dağılımı: Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz.

Benzeri: Şenol 2009, 272-274; Şenol 2003, 125-127; Alpözen v.d. 1995, 65; Aslan 2011, 112-113; Aslan 2015b, 359; Empereur – Picon 1999,78, fig. 6; Alkaç 2013, 116-117, fig. 12i, kat. no. 10; Ferrazzoli – Ricci 2007, 679; Orhan 2017, 144.

Katalog No: 9 (fig. 10)

Buluntu Yeri: Kap Krio Altı

Tanımı: Ucu yuvarlatılarak dışa çekilmiş ve aşağı sarkık vaziyette bir ağız kenarına, omuza doğru genişleyen bir gövde yapısına, yivli boyun ve boynun neredeyse ortasından başlayarak gövde üzerinde birleşen bir kulba sahiptir.

Tip: LR 1-A Amphorası

Köken: Kilikia

Tarih: MS V. yüzyıl

Dağılımı: Karadeniz, Ege, Doğu Akdeniz ve Akdeniz'in batısında Tunus, İspanya, İtalya, Galler ve Güneybatı İngiltere kıyıları.

Benzeri: Riley 1980, 116; Şenol 2009, 229; Şenol 2003, 85; Autret v.d. 2010, 206, res. 6; Alkaç 2015, 151, fig. 1; Aslan 2015b, 114.

Katalog No: 10 (fig. 11)

Buluntu Yeri: Kap Krio Altı

Tanımı: Dışa taşkın şekilde yuvarlatılarak oluşturulmuş ağız kenarı, geniş bir boyna, dudağın altından başlayarak ve omuzda birleşen yivli, oval kesitli kulplara sahiptir. Gövdenin sahip olduğu en geniş kısmı omuzda olmakla birlikte ovoid gövde yapısına sahip olup gövde üzerinde oldukça sık yivler dikkat çekmektedir.

Tip: LR 1-B Amphorası

Köken: Kilikia

Tarih: MS VI. yüzyıl – VII. yüzyıl ortaları

Dağılımı: Karadeniz, Ege Denizi, Doğu Akdeniz ve Akdeniz'in batısında Tunus, İspanya, İtalya, Galler ve Güneybatı İngiltere kıyılarında bulunan merkezler.

Benzeri: Şenol 2003, 88, Kat. 30; Şenol 2009, 231-238, kat. no. 57, 59-67; Şenol 2007, 67; fig. 1; Bonifay – Pieri 1995, 108; Sazanov 2000, 124-126, fig. 2; Alkaç 2013, 114-115, kat. 7, fig. 9; Orhan 2017, 146; Pieri 2007, 3, fig. 4, no. 2; Aslan 2015b, 354, Kat. 18; Orhan 2018, 42, fig. 29, kat. no.21.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Alkaç 2011 Alkaç, E., “Mithridates Savaşları Sırasında Khios’un Şarap İhracatı”, *Arkeoloji Dergisi XVI*, 131-141.
- Alkaç 2012a Alkaç, E., Hellenistik Dönem’de Khios’ta Mühürlü Amphora Üretimi ve Mühürleme Sistemleri, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin.
- Alkaç 2012b Alkaç, E., “Korykos (Kilikia) YüzeY Araştırmalarında Bulunan LR1 Amphoraları”, *OLBA XX*, 323-344.
- Alkaç 2013 Alkaç, E., “Silifke Müzesinden Doğu Akdeniz Üretimi Amphoralar”, *Cedrus I*, 107-124.
- Alkaç 2014 Alkaç, E., “MÖ I. Yüzyılın Ortalarında Yunan Amphoralarının Mühürleme İşleminin Sona Ermesinin Nedenleri”, *OLBA 22*, 213-230.
- Alkaç 2015 Alkaç, E., “Kanytellis Kazısından Late Roman I Amphoraları”, *Kanytellis-Kanlıdivane, Dağlık Kilikia’da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi* (ed. Ü. Aydınoglu), 151-159.
- Alkaç 2016 Alkaç, E., “Khios Amphora ve Lagynoslarında Görülen Ortak Üretici İsimleri”, *PHILIA Suppl. 1*, 90-97.
- Alpözen 1995 Alpözen, O. – Özdaş, A. H. – Berkaya, B., *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları*, Ankara.
- Anderson 1954 Anderson J. K., “Excavation on the Kofina Ridges. Chios”, *BSA 49*, 123-182.
- Arslan 2003 Arslan, M., “MÖ 188 Yılından MÖ 67 yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları ”, *ADALYA VI*, 91-118.
- Aslan 2011 Aslan, E., *Kekova Bölgesi Limanları*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Aslan 2015a Aslan, E., “2014 Yılı Knidos Sualtı Araştırmaları’nda Elde Edilen İlk Bulguların Değerlendirilmesi”, *MJH 5/1*, 101-123.
- Aslan 2015b Aslan, E., “Kekova Adası 2012-2013 Yılı Sualtı Araştırmalarında Bulunan Amphoraların Tipolojik Değerlendirmesi”, *OLBA XXIII*, 321-369.
- Aslan v.d. 2018 Aslan, E. – Erdoğan, L. U. – Orhan, U. – Kılıç, Y., “Kekova’da Bulunan

- Bir Grup Rhodos Amphorası”, Cedrus VI, 249-263.
- Auret 2010 Auret, C. – Yağcı, R. – Rauh, N., “Soli/Pompeipolis’te LRA 1 Amphora Fırını Alanı”, Anmed 2010, 203-207.
- Autret v.d. 2010 Autret, C. – Yağcı, R. – Rauh, N. K., “Soli/Pompeipolis’te LRA 1 Amphora Fırını Alanı”, ANMED 8, 203-207.
- Ballet 1993 Ballet, P., “Relations céramiques entre l’Égypte et Chypre à l’époque gréco-romaine et byzantine”, Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean-Advances in Scientific Studies, Acts of the II Nieborow Pottery Workshop, 18-20 December 1993, 11-25.
- Ballet 1995 Ballet, P., “De L’empire Romain à la conquête Arabe. Les productions céramiques Égyptiennes”, La céramique médiévale en Méditerranée, Actes du VIe congrès de L’AIECM 2, 53-61.
- Bass – Doorninck 1982 Bass, G. F. – Van Doorninck, F. H., 1982: Yassi Ada I. A Seventh Century Byzantine Shipwreck, Texas.
- Bass 1975 Bass, G. F., “Underwater Survey 1973”, TAD 22/2, 33-38.
- Bean – Cook 1957 Bean G. E. – Cook, J. M., “The Carian Coast III”, BSA 52, 58-146.
- Beltrán 1990 Beltrán, M., Guía de la Cerámica Romana, Pórtico.
- Bezczeky v.d. 2013 Bezczeky, T. – Scherrer, P. – Sauer, R., The Amphorae of Roman Ephesus, Wien. Blackman 1982 Blackman, D. J., “Ancient Harbours in the Mediterranean”, Part 2, IJNA 11/3, 185-221.
- Blümel 1989 Blümel, W., “Epigraphische Forschungen in Knidos”, AST 7, 233-237.
- Bonifay 2004 Bonifay, M., “Études Sur la Céramique Romaine Tardive d’Afrique”, BAR Int. Series 1301, Oxford.
- Bonifay – Pieri 1995 Bonifay, M. – Piéri, D., “Amphores du Ve au VIIe s. à Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu”, JRA 8, 94-120.
- Bresson 1986 Bresson, A., “Remarques sur la dispersion des amphores Rhodiennes”. BCH Suppl. XIII, 81-86.
- Bruns-Özgan 2002 Bruns Özgan, C., Knidos Antik Kent Rehberi, Konya.
- Bruns-Özgan 2014 Bruns Özgan, C., Knidos Gezi Rehberi, İstanbul.
- Burrigato v.d. 2007 Burrigato, F. – Nezza M. – Ferrazzoli, A. – F. – Ricci, M., “Late Roman I Amphora Types Produced at Elaiussa Sebaste”, LRCW 2, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry, BAR Int. Series 1662, Vol. II, 689-700.
- Canbazoglu 1982 Canbazoglu, A., “1981 Yılı Sualtı Araştırması”, KST 4, 369-378.
- Cankardeş-Şenol – Alkaç 2007 Cankardeş Şenol, G. – Alkaç, E., “Amphora Mühürleri: Rhodos, Knidos, Kıbrıs ve Lokal Üretimler”, Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagidos (ed. S. Durugönül), Adalya Suppl. 6. İstanbul, 297-344.
- Cankardeş-Şenol – Şenol 1998 Cankardeş Şenol, G. – Şenol A. K., “The Rhodian Amphorae from

- Sarayburnu". Arkeoloji Dergisi V, 51-61.
- Cankardeş-Şenol 1995 Cankardeş Şenol, G., İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Rhodos Amphora Mühürleri, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Cankardeş-Şenol 2006 Cankardeş Şenol, G., Klasik ve Helenistik Dönemde Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri, İstanbul.
- Cankardeş-Şenol 2015a Cankardeş Şenol, G., "Early Cnidian Amphora Exports To Alexandria, Egypt", Recent Studies on the Archaeology of Anatolia (ed. E. Laflı – S. Patacı – G. Cankardeş-Şenol – A. K. Şenol – G. K. Şahin), Archaeopress, BAR Int. Ser. 2750, 169-192.
- Cankardeş-Şenol 2015b Cankardeş-Şenol, G., Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps, Volume 2, Eponyms B to K, Alexandria.
- Cankardeş-Şenol v.d. 2004 Cankardeş Şenol, G. – Şenol A. K. – Doğer E., "Production in the Rhodian Peraea in the Hellenistic Period", TATEM, MoDIA 5, 353-360.
- Casas – Soler 1996 Casas, J. – Soler, V., "Les Sitges de Tolegassos. Aspectes de la Fase Republicana del Jaciment", Cypsela XI, 67-97.
- Dangreaux – Desbat 1988 Dangreaux, B. –Desbat, A., "Les Amphores du Depotoir Flavien du Bas-de-Loyasse a Lyon", Gallia, 45, 115-153.
- Demesticha 2003 Demesticha, S., "Amphora productions on Cyprus during the late Roman period" VIIe congrés international sur la céramique médiévale en méditerranée, Thessaloniki, 11-16 October 1999, 469-476.
- Demesticha 2014 Demesticha, S., "Late Roman Amphora Typology in Context", LRCW 4, Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean, Archaeology and Archaeometry, The Mediterranean: a market without frontiers, (ed. Poulou – N. Papadimitriou – E. Nodarou – V. Kilikoglou) Volume I, BAR International Series 2616 (I), 599-606.
- Diamanti 2010 Diamanti, C., "Stamped Late Roman/Poto-Byzantine Amphoras from Halasarna of Kos", Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta 41, 1-8.
- Diamanti 2016 Diamanti, C., "The Late Roman Amphora Workshops of Paros Island in the Aegean Sea", Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta 44, 691-697.
- Doğer – Şenol 1996 Doğer, E. – Şenol, A. K., "Rhodos Peraiası'nda İki Yeni Amphora Atölyesi", Arkeoloji Dergisi IV, 59-73.
- Doğer – Şenol 1996 Doğer, E. – Şenol, A. K., "Rhodos Peraiası'nda iki yeni Amphora Atölyesi", Arkeoloji Dergisi 4, 59-73.
- Doğer 1986 Doğer, E., "Premières remarques sur les amphores de Clazomènes", Bulletin de Correspondance Hellénique Supplementary XIII, 461-471.
- Doğer 1988 Doğer, E., Klazomenai Kazısındaki Arkaik Dönem Ticari Amphoraları, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

- Doğer 1991 Doğer, E., Antik Çağda Amphoralar, İzmir, 1991.
- Doksanaltı 2006 Doksanaltı, E., Kap Krio Kazı Alanı, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Doksanaltı v.d. 2016 Doksanaltı, E. – Sevmen, D. – Karaoğlan, İ. – Erdoğan, L. U. – Özgan, C. – Aslan, E., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2014”, KST 37/3, 57-82.
- Doksanaltı v.d. 2017 Doksanaltı, E. – Karaoğlan, İ. – Özgan, C. – Aslan, E., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2015”, KST 38/3, 461-482.
- Dupont 1982 Dupont, P., “Amphores commerciales archaiques de la Grèce de l'est”, La Parola del Passato, Rivista di Studi Antichi, Fascicolo CCIV-CCVII, Naples, 193-209.
- Cook – Dupont 1998 Cook, R. M. – Dupont, P. East Greek Pottery, London.
- Dupont 1999 Dupont, P., “La circulation amphorique en mer Noire à l'époque archaïque”, Actes du Colloque international CNRS Production et commerce des amphores anciennes en Mer Noire (ed. Y. Garlan), İstanbul, IFEA, 1994, Publications de l'Université de Provence, 143-161.
- Durukan 2015 Durukan, M., “Geç Antik Çağ'da Doğu Akdeniz'deki Ekonomik Gelişimin Nedenleri”, Adalya XVIII, 241-257.
- Dündar 2012a Dündar, E., Patara Kazılarında Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri, Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- Dündar 2012b Dündar, E., “A Group of Amphorae from Side Museum and a New Type of Amphora: The Lycian Amphora?”, AA 2012/1, 43-61.
- Empereur – Hesnard 1987 Empereur, J. Y. – Hesnard, A., "Les Amphores Hellenistiques", Ceramiques hellenistiques et Romaine II, 17-71.
- Empereur – Picon 1986 Empereur, J. Y., Picon, M., “A La Recherche des Fours D'Amphores”, Bulletin de Correspondance Hellenique, Supplement XIII, Recherches sur les Amphores Grecques (ed. J. Y. Empereur – Y. Garlan), Paris, 103-126.
- Empereur – Picon 1989 Empereur, J. Y. – Picon, M., “Les Régions de Production D'Amphores Impériales en Méditerranée Orientale”, Anfore Romane e Storia Economica: Un Decenio Di Ricerche, Collection De L'Ecole Française De Rome 114, 223-248.
- Empereur – Picon 1998 Empereur Y. – Picon, M., " Les ateliers d'amphores du lac Mariout ", Commerce et Artisanat dans l'Alexandrie hellénistique et romaine, Actes du Colloque d'Athènes 1988 (ed. Y. Empereur), BCH Suppl. 33, 75-91
- Empereur – Picon 1999 Empereur, J. Y. – Picon, M., “Les ateliers d'amphores du lac Mariout”,

- BCH suppl. 32, commerce et artisanat dans l'Alexandrie Hellénistique et Romaine, 75-91.
- Empereur 1988 Empereur, J. Y., "Producteurs d'amphores dans les ateliers de Reşadiye (Peninsule de Datça)", AST VI, 159-163.
- Ferrazzoli – Ricci 2007 Ferrazzoli, A. F. – Ricci, M., "Elaiussa Sebaste: Produzioni e consumi di una città della Cilicia tra V e VII secolo", LRCW 2 Vol. II, BAR Int Ser. 1662 (II), Oxford, 671-688.
- Ferrazzoli – Ricci 2010 Ferrazzoli, A. F. – Ricci, M., "Un Centro di Produzione delle Anfore LR 1: Elaiussa Sebaste in Cilicia. Gli Impianti, Le Anfore", LRCW 3, Late Roman Course Wares and Amphorae in the Mediterranean, Archaeology and Archaeometry, Comparison Between Western and Eastern Mediterranean, (ed. S. Menchelli – S. Santoro – M. Pasquinucci – G. Guiducci), Volume II, BAR International Series 2185, 815-819.
- Foley v.d. 2009 Foley, B. P. – Dellaporta, K. – Sakellariou, D. – Bingham, B. S. – Camilli, R. – Eustice, R. M. – Evagelistis, D. – Ferrini, V. L. – Katsaros, K. – Kourkoumelis, D. – Mallios, A. – Micha, P. – Mindell, D. A. – Roman, C. – Singh, H. – Switzer, D. S. – Theodoulou, T., "The 2005 Chios Ancient Shipwreck Survey. New Methods for Underwater Archaeology", *Hesperia* 78, 269-305.
- Funari 1996 Funari, P. P. A., *Dressel 20 Inscriptions from Britain and the Consumption of Spanish Olive Oil*, BAR 250, Oxford.
- Garlan–Doulgéri-Intzessiloglou 1990 Garlan, Y. – Doulgéri-Intzessiloglou, A., "Vin et amphores de Péparéthos et d'Ikos", BCH 114.1, 361-389.
- Grace – Petropoulakou 1970 Grace, V. – Petropoulakou M. S., "Les Timbres Amphoriques Grecs", *Exploration Archeologique de Delos XXVII, L'ilot de la Maison des Comediens*, Paris.
- Grace 1934 Grace, V., *Stamped Amphora Handles Found in 1931-1932*, Chicago.
- Grace 1949 Grace, V. R., "Standard Pottery Containers of the Ancient Greek World", *Hesperia Supp.* 8. 175-189, 455-456.
- Grace 1953 Grace, V. R., "The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps", *Hesperia* 22/2, 116-128.
- Grace 1961 Grace, V., *Amphoras and Ancient Wine Trade*, Agora PicBk., Princeton.
- Grace 1963 Grace, V. R., "Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula", *Hesperia* 32/3, 319-334.
- Grace 1971 Grace, V., "Samian Amphoras", *Hesperia* 40/3, 52-95.
- Grace 1979 Grace, V., *Amphoras and the Ancient Vine Trade*, Excavations of the Athenian Agora Picture Book: no. 6, American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
- Gülsefa 2015 Gülsefa, G., 2006-2013 Myndos Kazılarında Ele Geçen Amphoralar

- ve Amphora Mühür Buluntuları, Uludağ Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Hind 2004 Hind, J. F. G., “S.Y. Monakhov, “Grecheskiye amfory v Prichernomor’e. Kompleksy keramicheskoi tvari VII-II vekov do. n. e (Greek Amphorae in the Black Sea Littoral. Complexes of Ceramic Containers of the 7th-2nd Centuries BC) Saratov University, saratov 1999, 680 pp, 238 tabs Cased ISBN 5-292-02186-5” Book Review in *Ancient West and East*, Vol. 3, No. 2, 194-196.
- Hughes 2009 Hughes, R. E., *Distribution of Stamped Dressel 20 Amphorae Produced at Axati in Roman Baetica: A Quantitative Study of Olive Oil Consumption Levels at Military and Civilian Sites*, Wilfrid Laurer University, Canada.
- Jacobsen 2004 Jacobsen, K. W., “Regional Distribution of Transport Amphorae in Cyprus in the Late Roman Period”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens* (eds. J. Eiring – J. Lund), Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 5, 143-148.
- Kantzia 1994 Kantzia, Ch., “Eva keramikò épγαστήριο άμοφορέων τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ”. στήν Κῶ” Γ’ Επιστημονική Συνάντηση Για Την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογημένα Συνολα-Εργαστήρια. 24-27 Σεπτεμβρίου 1991, Θεσσαλονίκη. Κτεμένα & Πινάκες (Αθήνα) 323-354.
- Karcı-Ağlar 2015 Karcı Ağlar, G., *Smyrna Agorası’nda Ele Geçen Ticari Amphoralar (1998-2006 Kazıları)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Keay 1984 Keay, S. J., *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean: a typology and economic study. The Catalan evidence. BAR Suppl. International Series 196(i)*, Oxford.
- Kızıl – Yaman 2017 Kızıl, A. – Yaman, A., “A Group Of Transport Amphorae From The Territorium Of Ceramus: Typological observations”, *Anatolia Antiqua*, XXV, 17-32.
- Kızırlanslanoğlu – Alkaç 2014 Kızırlanslanoğlu, H. A. – Alkaç, E., “Elaiussa’da Ele Geçen Hellenistik Dönem Rhodos Amphora ve Amphora Mühürleri”, *Adalya XVII*, 55-68.
- Koehler – Wallace 1987 Koehler, C. G. – Wallace M. B., “Appendix. The Transport Amphoras: Description and Capacities”, Bk. C. Pulak v.d., “The Hellenistic Shipwreck at Serçe Limanı, Turkey: Preliminary Report”, *AJA* 91/1, 49-57.
- Lavall 2002 Lawall, M. L., “Ilion before Alexander: amphoras and economic archaeology”, *Studia Troica* 12, 197-244.
- Lawall 1995 Lawall, M. L., *Transport Amphoras and Trademarks: Imports to Athens and Economic Diversity in the Fifth Century BC.*, Manitoba Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manitoba.

- Lawall 2004 Lawall, M. L., "Archaeological Context and Aegean Amphora Chronologies: A Case Study of Hellenistic Ephesos", *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002 (ed. J. Eiring – J. Lund), Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 5, Denmark, 171-188.
- Liebeschuetz 1972 Liebeschuetz, J. H. W. G., *Antioch: City and Imperial Administration in the Later Roman Empire*, Oxford.
- Long v.d. 1992 Long, L. – Miro, J. – Volpe, G., "Les épaves archaïques de la Pointe Lequin (porquerolles, Hyeres, Var), Des données nouvelles sur le commerce de Marseille a la fin du VIe et dans la premiere moitié du Ve s. av. J.-C.", *Marseille grecque et la Gaule*, *Etudes massaliotes* 3, Nice, 1992, 199-234.
- Manning vd. 2000 Manning, S. W. – Monks, S. I. – Sewell, D. A. – Demesticha, S., "Late Roman Type 1a Amphora Production at the Late Roman Site of Zygi-Petrini, Cyprus", *Report of the Department of Antiquities Cyprus, Lefkoşa 2000*, 233-256.
- Mattingly 1981 Mattingly, H. B., "Coins and Amphoras-Chios, Samos and Thasos in the Fifth Century BC.", *JHS* 101, 78-86.
- Michaelides 1996 Michaelides D., "The Development of the Cypriote Economy from the Prehistoric Period to the Present Day", *The Economy of Cyprus during the Hellenistic and Roman Periods* (ed. V. Karageorghis – D. Michaelides), 139-152.
- Michaelides 1996 Michaelides, D., "The Development of the Cypriote Economy from the Prehistoric Period to the Present Day", *The economy of Cyprus during the Hellenistic and Roman Periods*, Nicosia, 139-152.
- Millet 2008 Millet, B., "Epigrafía anfórica de la Bética. Nuevas formas de análisis." *Barcelona: Real Academia de la Historia*.
- Monakhov – Rogov 1990 Monakhov, S. I. U. – Rogov E. I., "Amphoras of the Panskoe I Necropolis", *AMA* 7, 128-153.
- Okan 2013 Okan, E., "Çeşme Müzesi Ticari Amphoraları", *Arkeoloji Dergisi* XVIII, 127-140.
- Opait 2004 Opait, A., "The Eastern Mediterranean Amphorae in the Province of Scythia", *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean* Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens (ed. J. Eiring – J. Lund), Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 5, 293-308.
- Orhan 2017 Orhan, U., "Phaselis 2016 Yılı Güney Limanı Amphora Buluntuları", *Phaselis III*, 141-148.
- Orhan 2018 Orhan, U., *Kekova Sualtı Araştırmalarında Tespit Edilen Amphoralar*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Özbay 2019 Özbay, F., "Klazomenai Fgt (Feride Gül Tarlası) Sektöründen Ele Geçen İthal Ticari Amphoralar", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler*

- Dergisi 59, 74-94.
- Panella 1970 Panella, C., "Anfore", Ostia II, Le terme del Nuotatore: Scavo dell'ambiente I, 102-156.
- Panella 1973 Panella, C., "Appunti su un gruppo di anfore della prima, media e tarda eta imperiale", OSTIA III (ed. C. Panella v.d.), Roma, 460-633.
- Papuci-Wladyka 1997 Papuci-Wladyka, E., "A Research Report on Hellenistic Pottery: Cos Amphoras", Studies in Ancient Art and Civilization Studia and Archaeologiae Mediterraneae Pertinentia (ed. J. Silvia), Vol. XIX, 47-54.
- Peacock – Williams 1986 Peacock, D. P. S. – Williams, D. F., Amphorae and the Roman Economy: An Introductory Guide, London.
- Picon – Empereur 1986 Picon, M. – Empereur, J. Y., "Des ateliers d'amphores à Paros et à Naxos", BCH 110. 1, 495-511.
- Pieri 1998 Pieri, D., "Les importations d'amphores orientales en Gaule méridionale durant l'Antiquité tardive (IVe-VIIe siècles apr. J.-C.). Typologie, chronologie et contenu", SFECAG, Actes du Congrès d'Istres, 97-106.
- Pieri 2005 Pieri, D., Le commerce du vin Oriental, A l'époque Byzantine (Ve-VIIe siècles), Le témoignage des amphores en Gaule, Institute Française du proche-orient, Beyrouth.
- Pieri 2007 Pieri, D., "Les centres de production d'amphores en Méditerranée orientale durant l'Antiquité tardive : quelques remarques", Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry, BAR Series, 1662 (ii), 611-625.
- Pulak – Townsend 1987 Pulak, C. L. – Townsend, R. F., "The Hellenistic Shipwreck at Serçeliman, Turkey, Preliminary Report", AJA 91, 31-57.
- Reynolds 1995 Reynolds, P., Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700 The ceramic evidence, BAR IntSer, 604, Oxford.
- Riley 1975 Riley, J. A., "Pottery from the First Session of Excavation in the Caesarea Hippodrome", BASOR 218, 25-63.
- Riley 1979 Riley, J. A., "The coarse pottery from Berenice" Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice), (ed. J. A. Lloyd), vol. II, Tripoli, 91-497.
- Riley 1980 Riley, J., "New Light on Relations Between the Eastern Mediterranean and Carthage in the Vandal and Byzantine Periods: The Evidence from the University of Michigan Excavations", Actes colloque sur la ceramique Carthage, 23-24 Juin 1980, 111-122.
- Robinson 1959 Robinson, H. S., Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora, Volume 5, Athens.
- Sakarya 2016 Sakarya, İ., Trade Relations Of Ancient Burgaz From Archaic To Mid Of 4th Centuries: The Amphorae Evidence Within The Domestic

Contexts, Ankara.

Savvatianou-Petropoulakou 1970

Savvatianou-Petropoulakou, M., “Les timbres amphoriques Grecs”, *Exploration Archéologique de Délos, Delos XXVII, L'Ilot de la Maison des Comédiens*, Paris, 277-382.

Sazanov 2000

Sazanov, A., “Les Ensembles Clos de Chersonese de la fin du VI e-Troisième Quart du VII e Siècles: La Chronologie de la Céramique”, *Colloquia Pontica*, Leiden, Boston, Köln, 123-149.

Sciallano – Sibella 1991

Sciallano, M. – Sibella, P., *Amphores Comment les Identifier?*, Errance.

Sezgin 2012

Sezgin, Y., *Arkaik Dönem İonia Üretimi Ticari Amphoraları*, İstanbul.

Sibella 2002

Sibella, P., “The George McGhee Amphora Collection at the Alanya Museum, Turkey”, *The INA Quarterly* 29/1, 3-19.

Starr 2000

Starr, C. G., *Antik Çağda Deniz Gücü* (çev. G. Ergin), İstanbul.

Şenol – Alkaç 2017

Şenol, A. K. - Alkaç, E. “The rediscovery of an LR 1 workshop in Cilicia and the presence of LRA 1 in Alexandria in the light of new evidence”, *LRCW 5 Vol. II*, 831-844.

Şenol – Aşkın 1997

Şenol, A. K. – Aşkın E., “Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri”, *Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagidos* (ed. S. Durugönül), *Adalya Suppl. 6*, 241-297.

Şenol – Aşkın 2007

Şenol, A. K. – Aşkın, E., “Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri”, *Dağlık Kilikia’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagidos* (ed. S. Durugönül), *Adalya Suppl. 6*, İstanbul, 241-297.

Şenol 2003

Şenol, A. K., *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*, Ankara.

Şenol 2007

Şenol, A. K., “A Statistical Essay on the Distribution of Imported Amphorae Finds of the CEALex Salvage Excavations”, *CCE 8/1*, 57-75.

Şenol 2008

Şenol, A. K., “Cilician Commercial Relations with Egypt due to the New Evidence of Amphora Finds”, *OLBA XVI*, 109-131.

Şenol 2009

Şenol, A. K., *AETAM’da Bulunan Amphoraların Tipolojisi*, *AETAM’da* (Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi) *Bulunan Ticari Amphoralar ve Akdeniz’de Ticaretin İzleri* (ed. A. K. Şenol), Mersin.

Şenol 2015

Şenol, A. K., “New Evidences on the Amphora Production in the Rhodian Peraea during the Early Hellenistic Period”, *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia* (eds. E. Lafli – S. Patacı), *BAR International Series 2750*, 193-201.

Şenol 2018

Şenol, A. K., *Commercial amphorae in the Graeco-Roman Museum of Alexandria*, *Études Alexandrines 44 – 2018 AmphorAlex 7*, Alexandria.

Şenol 2019

Şenol, A. K., “Ceramic Production on the Karian Chersonesos”, *Die Karische Chersonesos vom Chalkolithikum bis in die byzantinische Zeit Beiträge zu den Surveys in Loryma und Bybassos* (ed. W. Held), *Forschungen auf der Karischen Chersonesos Band 1*, Marburg, 93-118.

Tomber 2005

Tomber, R., *Trade relations in the eastern Mediterranean and beyond, The Egyptian- Indian connection*, in: *Trade relations in the Eastern*

- Mediterranean from the Late Hellenistic period to Late Antiquity (eds. M. Berg Briese - L. E. Vaag), *The Ceramic evidence, Halicarnassian Studies 3*, Odense, 221-233.
- Tuna – Empereur 1990 Tuna, N. – J. Y. Empereur, “Datça / Reşadiye-Kiliseyanı Antik Seramik Atölyeleri Kazısı 1989 Kampanyası”, *KST XII/1*, 155-180.
- Tuna 1988 Tuna, N., “Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 1987”, *AST VI*, 141-158.
- Tuna 1990 Tuna, N., “Datça Yarımadasında Hellenistik Dönem Amphora Üretim Merkezleri”, *X Türk Tarih Kongresi*, 348-371.
- Tuna v.d. 1987 Tuna, N. – Empereur, J. Y. – Picon, M. – Doğer, E., “Rapport Préliminaire de la Prospection Archéologique Turco-Française des Ateliers d'Amphores de Reşadiye-Kiliseyanı, sur la Péninsule de Datça”, *Anatolia Antiqua, Varia Anatolica I*, İstanbul-Paris, 47-52.
- Whitbread 1995 Whitbread, K., *Greek Transport Amphorae*, British School at Athens, London.
- Williams – Carreras 1995
Williams, D. – Carreras C., “North African Amphorae in Roman Britain: a re-appraisal”, *Britannia XXVI*, 231-252.
- Zeest 1960 Zeest, I. B., “Keramicheskaya tara Bospora”, *MIA 83*, Moskva.
- Zemer 1977 Zemer, A., *Storage Jars in Ancient Sea Trade*, Haifa.
- Zevi – Tcherna 1969 Zevi, F. – Tcherna, A. "Amphores de Byzacène au Bas-Empire, 173-214.

Fig. 1 Knidos Limanı ve Çevresindeki Araştırma Alanları

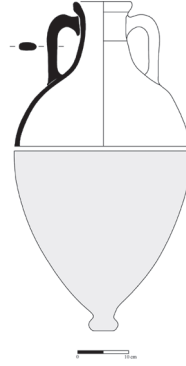

Fig. 2 Samos Amphoraları

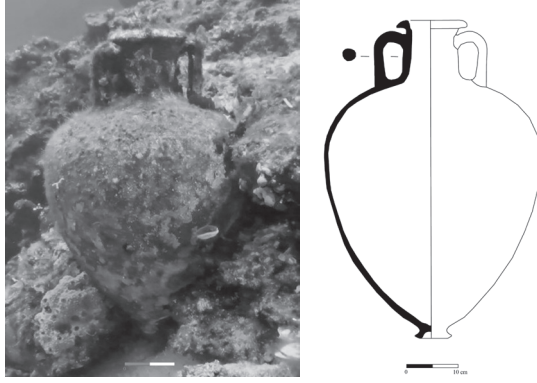

Fig. 3 Güney Ege Kökenli Mantar Ağızlı

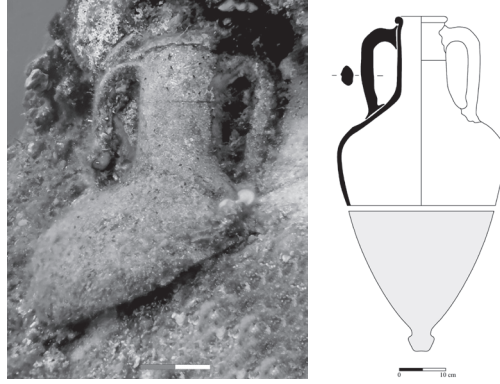

Fig. 4 Knidos Amphorası

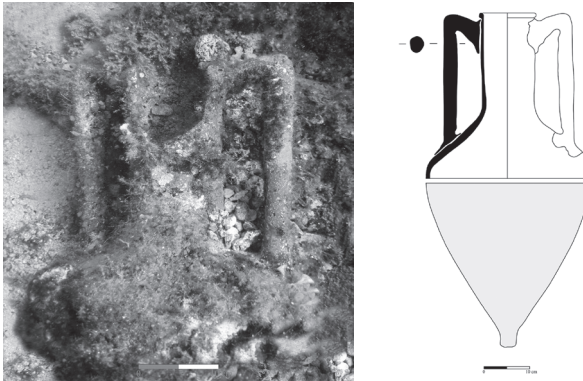

Fig. 5 Hellenistik Rhodos Amphorası

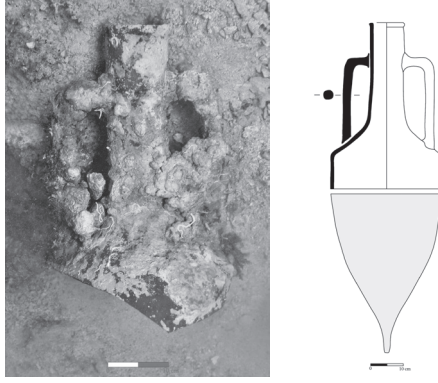

Fig. 6 Geç Khios Amphorası

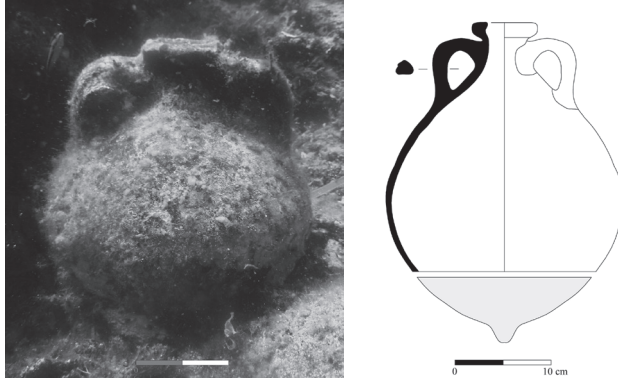

Fig. 7 Dressel 20 Amphorası

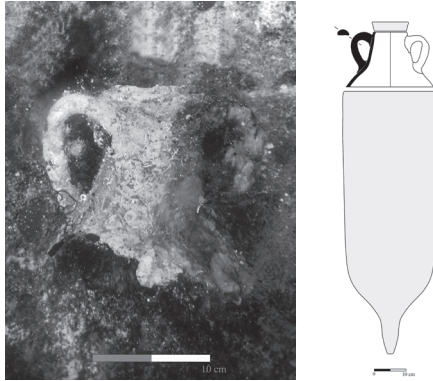

Fig. 8 Afrika II-D Amphorası

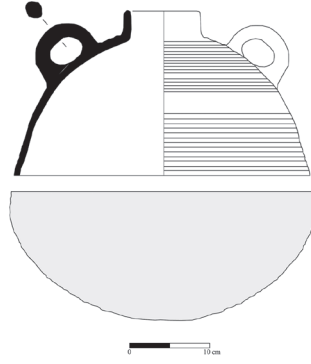
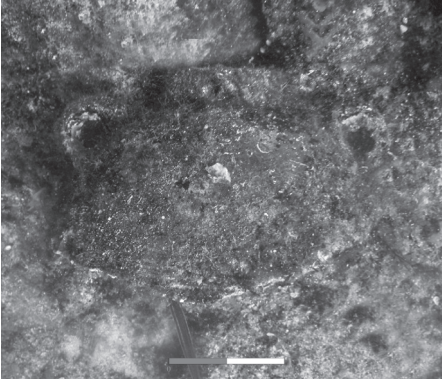

Fig. 9 AE 5-6 Amphorası

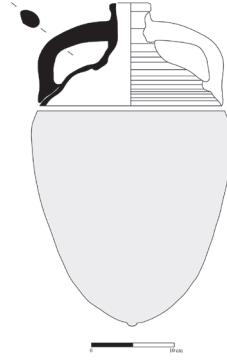
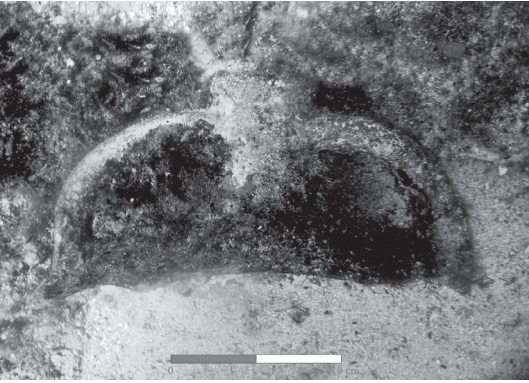

Fig. 10 LR 1-A Tipi Amphorası

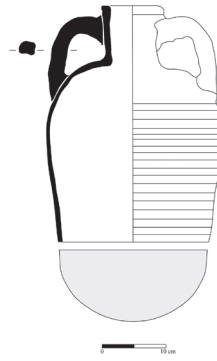
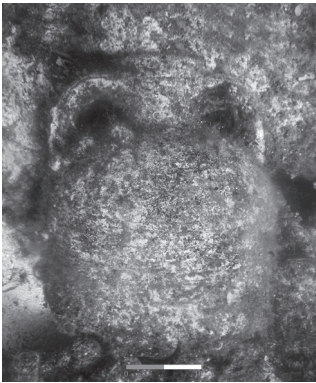

Fig. 11 LR 1-B Tipi Amphorası

SEYİTÖMER HÖYÜK'DE ELE GEÇEN MÜHÜRLÜ AMPHORA KULPLARI

Gökhan COŞKUN – Erkan ALKAÇ *

ABSTRACT

Stamped Amphora Handles from Seyitömer Höyük

The aim of this study is to introduce the stamped amphora handle fragments discovered at Seyitömer Höyük. These fragments are related to Layer II of the mound which is dated to the Hellenistic Period and to the amphorae of Thasos, Rhodes and Khios. The quantity of Thasian amphora handles are much more than the handles belonging to the other two sites. In the present study, the production sites of the stamped amphora handles are determined, classified, catalogued and dated in view of the contexts they belong and by comparing similar findings discovered at other sites. The commercial amphora fragments discovered at Seyitömer Höyük indicate that the site had, even if not very strong, trade relations with the Aegean Region during the Hellenistic period.

Keywords: Seyitömer Höyük, Commercial Amphora, Stamped Amphora Handle, Phrygia Epictetus, Hellenistic Period, Inner-Western Anatolia.

ÖZ

Bu makalenin amacı Seyitömer Höyük'de ele geçen mühürlü amphora kulplarının bilim dünyasına tanıtılmasıdır. Çalışmamız kapsamında değerlendirilmeye çalışılan amphora parçaları höyüğün Hellenistik Dönemi'ne ait II. Tabakası ile ilişkili olarak bulunmuşlardır. Mevcut amphora parçaları içerisinde Thasos, Rhodos ve Khios amp-horaları ile ilişkilendirilen örnekler yer almaktadır. Bunlardan Thasos amp-horaları diğerlerine göre daha fazla sayıdadır. Bu çalışmada mühürlü amphora kulp parçalarının üretim yerleri tespit edilerek sınıflandırılmış, kataloğu yapılmış ve ait oldukları kon-tekstler ve diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekleri göz önünde bulundurularak

* Prof. Dr. Gökhan COŞKUN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Merkez, Kütahya/TÜRKİYE. E-posta: gokhan.coskun@dpu.edu.tr. Orcid No: 0000-0001-5063-283X

Doç. Dr. Erkan ALKAÇ, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, Mersin/TÜRKİYE. E-posta: ealkac77@gmail.com. Orcid No: 0000-0001-9436-2501

tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Mevcut ticari amphora parçaları Seyitömer Höyüğü Hellenistik Dönemde Ege dünyası ile çok yoğun olmasa da ticari ilişkilerinin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyitömer Höyük, Ticari Amphora, Mühürlü Amphora Kulpu, Phrygia Epiktetos, Hellenistik Dönem, İç-Batı Anadolu.

Antik dönemde Phrygia Epiktetos olarak anılan bölgede yer alan Seyitömer Höyük, Kütahya il merkezinin 25 km. kuzeybatısında, Seyitömer Linyit İşletmesi rezerv sahası içerisinde bulunmaktadır (fig. 8). “Seyitömer Höyük” olarak anılan yerleşimin antik dönemdeki adı bilinmemektedir. Bu merkezdeki ilk arkeolojik kazı çalışmaları 1989 yılında Eskişehir Müzesi Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir¹. 1990’lı yıllarda ise kazı çalışmaları Afyonkarahisar Müzesi Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür². Bir süre ara verilen kazı çalışmalarına daha sonra 2006 yılında Prof. Dr. A. Nejat Bilgen başkanlığında, Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından yeniden başlanmış ve bu çalışmalar 2014 yılına dek sürdürülmüştür. Höyükteki çalışmalar bu tarihten sonra durmuş vaziyettedir. Höyükte 2006-2014 yılları arasında gerçekleştirilen sistemli kazılar sonucunda mimari açıdan; Roma³, Hellenistik⁴, Akhaemenid⁵, Orta Tunç Çağ⁶ ve Erken Tunç Çağ⁷ olmak üzere beş kültür tabakasının varlığı saptanmıştır.

Seyitömer Höyüğü MÖ 1. bin kapsamındaki tabakalarından ele geçen ticari amphora parçaları ve Attika üretimi seramikler ithal ürünler olarak ön plana çıkarlar. Bu tür ithal seramikler yerleşimin, Akhaemenid Dönemde, MÖ 6. yüzyılın sonu - 5. yüzyılın başından itibaren, Kıta Yunanistan ve Ege dünyası ile ticari ilişkiler içerisinde olduğunu kanıtlamaktadır⁸. Seyitömer Höyüğü Hellenistik Dönemdeki ticari ilişkileri hakkında bilgiler ise henüz çok kısıtlıdır. II. Tabaka olarak adlandırılan Hellenistik Dönem tabakasından ele geçen seramiklerden bu güne kadar sadece balık tabakları yayınlanmıştır. Söz konusu yayın, Seyitömer Höyük’de Hellenistik Dönemde daha çok yerel üretim seramiklerin kullanıldığını göstermektedir⁹. Bu bağlamda, sayıları her ne kadar az olsa da, ithal ürünler olan ticari amphoralara ait mühürlü kulp parçaları, yerleşimin Hellenistik Dönemdeki ticari ilişkilerine yönelik yeni bilgiler sunan somut

1 Aydın 1991, 191-204.

2 Topbaş 1992, 11-34; Topbaş 1993, 1-30; Topbaş 1994, 297-310; İlaslı 1996, 1-20.

3 Bilgen – Çevirici Coşkun 2015a, 9-18.

4 Bilgen – Çevirici Coşkun 2015b, 19-33.

5 Coşkun 2015, 34-59; Coşkun 2017, 167-181.

6 Bilgen – Bilgen 2015, 61-118.

7 Bilgen v.d. 2015, 119-186.

8 Coşkun 2010; Coşkun – Çevirici Coşkun 2017.

9 Çevirici Coşkun 2017, 326, 333-334.

deliller olmaları açısından ayrı bir öneme sahiptirler.

Seyitömer Höyük'den ele geçen ticari amphora parçalarının en erken örnekleri, höyüğün Akhaemenid Döneme tarihli III. Tabakası ile ilişkili olarak ele geçmiştir¹⁰. Bu çalışma kapsamında değerlendirilmeye çalıştığımız mühürlü ticari amphora kulp parçaları ise, höyüğün Hellenistik Dönemi'ne ait II. Tabakası ile ilişkili olarak bulunmuşlardır¹¹. Seyitömer Höyük'de bugüne kadar yapılan çalışmalar sonucunda sadece yedi tane mühürlü ticari amphora kulpu ele geçmiştir. Bunlardan üç tanesi, her ne kadar kesin olarak tarihlenebilecek veriler sunmasa da, diğer örneklerin tümü Hellenistik Döneme tarihlenebilmektedir.

Seyitömer Höyük'den ele geçen mühürlü ticari amphora kulp parçalarından dört tanesi Thasos, iki tanesi Rhodos ve bir tanesi Khios amphoralarına ait parçalardır:

Thasos

Thasos'da üretilen amphoralar, MÖ 6. yüzyılın sonu ya da MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren düzenli olarak mühürlenmeye başlanmıştır¹². Bu işlem, MÖ 2. yüzyıla kadar sürmüştür¹³. Mühürlemenin başladığı tarihteki örnekler, "Proto-Thasos" olarak sınıflandırılmakta ve sadece sembollerden oluşmaktadır. MÖ 4. yüzyılın başlarından MÖ 345 yılına kadarki mühürler, "Erken Mühürler" olarak tanımlanmaktadır ve bunlarda genellikle yönetici ve üretici isimleri kısaltma olarak yer almaktadır. MÖ 340 yılından sonraki örnekler ise "Geç Mühürler" olarak gruplanmaktadır ve bunlarda tek isim görülmektedir. Bunun dışında, dönemin bazı mühürlerinde patronymos isimlerinin varlığı da belirlenmiştir. Thasos mühürlerinde çok çeşitli nesnelere ve hayvanların tasvirleriyle sembol olarak karşılaşılmaktadır¹⁴.

Thasos ile ilişkilendirilen ticari amphoraların Seyitömer Höyüğe MÖ 4. yüzyılın başından itibaren ulaştığı tespit edilmiştir¹⁵. Höyükte Thasos'a atfedilebilecek dört adet mühürlü kulp ele geçmiştir (Kat. No. 1-4). Bunlardan Kat. No. 1, 1989 yılında Eskişehir Müze Müdürlüğüne yapılan kazılarda ele geçmiş olup¹⁶, bu parçayı görmek ve fotoğraflamak imkânımız olmamıştır. M. Darga, 2006 yılında yayınladığı çalışmasında bu kulp parçasına yer vermiş ve mühür baskısının alt satırındaki ismin Thasos'daki bir şarap üreticisinin ismi olabileceğini önermiştir¹⁷, Söz konusu mühürlü kulp parçası, Seyitömer Höyük'den ele geçen mühürlü amphora kulplarının hepsinin

10 Coşkun – Çevirici Coşkun 2017.

11 Öncelikle kazı başkanı Prof. Dr. A. Nejat Bilgen olmak üzere bu makalenin konusunu oluşturan mühürlü amphora kulplarının bulunmasında emeği geçen bütün Seyitömer Höyük kazı ekibine teşekkür ederiz.

12 Garlan 1999, 54-57.

13 Tzochev 2016, 84.

14 Cankardeş Şenol 2006, 84-86; Tzochev 2016, 18, 79-81.

15 Coşkun – Çevirici Coşkun 2017, 237.

16 Aydın 1991, 195, 202, res. 11.

17 Bu çalışmada kullanılan yazıt bilgileri ve çizim Darga'nın yayınından alınmıştır bk. Darga 2006, 242-243, 248, res. 13-14.

bir arada görülebilmesi adına çalışmamıza dâhil edilmiş ve yeniden değerlendirilmiştir:

Kat. No. 1:

[Θ]ασ[ίω]ν

kaduceus ile çelenk (?)

Νύμφων Κλεο()

Dikdörtgen formlu mühür baskısının sol kısmı korunabilmiştir. Üst satırında Θασίων ethnikonu bulunmaktadır. Ortasında sola dönük kaduseus ile ne olduğu belirlenemeyen bir sembol (olasılıkla çelenk) yer almaktadır. Alt satırda ise Νύμφων Κλεο(ismi yer almaktadır. Thasos’da ismi, Νύμφων Κλεο(olarak kısaltılmış şekilde yazılan bir yönetici olduğu bilinmektedir¹⁸. Bu yöneticinin isminin tespit edildiği mühürlerde sembol olarak yay ile ok, palmiye dalı, Dioskur başlığı, yıldız ile Dioskur başlığı, kithara, nar, herme, kepçe ile vazo, yıldız ile disk (?), içki kâsesi, vazo, trident¹⁹, kantharos, situla²⁰ ve bereket boynuzu²¹ bulunmaktadır. Yönetici Νύμφων Κλεο(, Thasos mühür kronolojisine göre Period VIII’e (MÖ c. 255 - c. 242) tarihlendirilmiştir²². Seyitömer Höyük buluntusuyla aynı kalıptan elde edilmiş örnekler, Thasos²³ ve Atina Ulusal Müzesi’nde²⁴ bulunmaktadır.

Kat. No. 2:

[Α]σκλητιάδω[ν]

thyrsos

herme

Ἀσκλητιάδης isminin genetik halde yazıldığı dikdörtgen formlu mühür baskısında, yazıtın altında iki sembol görülmektedir. Üstte thyrsos ve onun altında herme birlikte kullanılmıştır. Atina’da, Seyitömer Höyük örneğiyle aynı kalıptan çıkmış bir mühür baskısı bulunmaktadır²⁵. Ἀσκλητιάδης ismi, Debidour’un Thasos amphora mühürlerinde kaydedilen isimlerin kronolojisi üzerine yaptığı çalışmada, tarihi belirlenemeyenler bölümünde geçmektedir ve onun yönetici mi yoksa üretici mi olduğuna dair de

18 Garlan 1993, 167; Tzochev 2016, 240.

19 Bon – Bon 1957, 323-327, no. 1273-1291.

20 Tzochev 2016, 167, no. 323-324.

21 Garlan 1993, 165, fig. 62.

22 Tzochev 2016, 167, no. 323-324.

23 Bon – Bon 1957, 324, no. 1279.

24 Jöhrens 1999, 242, no. 826.

25 Bon – Bon 1957, 491, no. 2137; Sztetyllo 1971, 97, fig. 4.

bir kimlik tanımlaması bulunmamaktadır²⁶.

Kat. No. 3:

[-----]

sembol ?

[-----]αναξ

Kil özelliklerinden Thasos kökenli bir amphoraya ait olduğu anlaşılan ancak kırık vaziyette ele geçen kulpdaki mühürde ismin sadece son bölümü olan -αναξ kısmı korunabilmiştir. Korunan kısmıyla yazıtın hangi isme işaret ettiğini belirlemek zordur. Thasos amphora mühürlerinde tespit edilen isimler tarandığında, ismin Εὐρύαναξ, Εὐρύαναξ veya Ἀντιάναξ olabileceği görülmektedir. Bu mührün üst satırında Θεσιών ethnikonu ve merkezinde bir sembol olmalıdır. Εὐρύαναξ'ın isminin tespit edildiği mühürlerde yuvarlak kalkan ya da phiale, lobut ve üzüm salkımı sembol olarak yer almaktadır²⁷. Üretici olarak tanımlanan Εὐρύαναξ'ın MÖ c. 391 - c. 365 yılları arasında faaliyetlerini gerçekleştirdiği belirtilmektedir²⁸. Εὐρύαναξ, Debidour tarafından M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir²⁹. Yönetici Ἀντιάναξ'ın isminin yer aldığı mühürlerde sembol olarak Dioskur başlığı, kaduseus, kithara ya da lyra, bereket boynuzu, üzüm salkımı, kalathos, thrysos, meşale, vaso görülmektedir³⁰. Bu yöneticinin görev tarihi için MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı önerilmektedir³¹.

Kat. No. 4:

[-----]

sarmaşık dalı

[-----]

Yaklaşık yarısı korunabilmiş olan dikdörtgen formlu mühür baskısında sarmaşık dalları betimlenmiştir. Mühür, kulpun alt bölümüne geçiş noktasına yakın, kulpun kenarına doğru basıldığı için yazıt tespit edilememektedir. Diğer merkezlerden ele geçen mühürlü amphora kulpları içerisinde benzer örnekleri ile karşılaşılmamış olsa da, formu ve hamur özellikleri Kat. No. 3'ün de bir Thasos amphorasının kulpu olduğunu önermek için uygundur.

26 Debidour 1979, 312.

27 Bon – Bon 1957, 196-197, no. 661-663.

28 Tzochev 2016, 100, no. 2 a-b.

29 Debidour 1979, 310.

30 Bon – Bon 1957, 108-109, no. 218-227.

31 Debidour 1986, 332.

Rhodos

Rhodos'da MÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru başlayan amphoraları düzenli bir şekilde mühürleme geleneği yaklaşık 300 yıl sürmüştür³². Mühürlü Rhodos amphoraları, Akdeniz ve Karadeniz coğrafyasında yapılan arkeolojik araştırmalarda bulunan mühürlü Yunan amphoraları arasında en büyük grubu temsil etmektedir³³. Rhodos amphoralarında kulpların birine, bir yıl boyunca adanın ticari faaliyetleri kontrol etmekle görevli olan, aynı zamanda Helios rahibi olan eponym (yönetici) ismi ve diğerine de üreticinin ismi basılmıştır³⁴. Dikdörtgen veya yuvarlak formlu mühürlerde monogram, ligatür ve kısaltmalar ile nominatif ya da genitif halde tam isimler bulunmaktadır. Eponym isimli mühürlerde, ἐπί (tarafından) edatı ya da ἱερεὺς (kutsal) sıfatı ile gül sembolü veya Helios başı veya büstü ve az sayıda diğer semboller görülmektedir. Üretici mühürlerinde kaduseus, herme, thyrso, meşale, bereket boynuzu, üzüm salkımı, çelenk gibi semboller tespit edilmiştir. M.Ö. c. 240'dan itibaren Rhodos mühürlerinde ay adı kullanımı başlamıştır. Rhodos'da amphora mühürleme geleneği M.Ö. 1. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür³⁵. Bu çalışmada, Rhodos amphora mühürlerinin kronolojisi için Finkielsztejn'in belirlediği tarihler temel alınmıştır³⁶:

Period I	MÖ c. 304 - c. 220
Period II	MÖ c. 234 - c. 199
Period III	MÖ c. 198 - c. 161
Period IV	MÖ c. 160 - c. 146
Period V	MÖ c. 145 - c. 108
Period VI	MÖ c. 107 - c. 88/86
Period VII	MÖ c. 85 - c. 40

Seyitömer Höyük'den ele geçen mevcut mühürlü amphora kulpları içerisinde Rhodos amphoraları, sayısal açıdan Thasos amphoralarından sonra ikinci sırada yer almaktadır. Bu merkezden ele geçen mühürlü ticari amphora kulplarından ikisi Rhodos üretimidir (Kat. No. 5-6). Bunlardan Kat. No. 5 bir kulp parçasından ibaret olup, Kat. No. 6 ağız kenarı-boyun-kulp parçasından oluşmaktadır:

Kat. No. 5:

Ἐπί Ξενοφάντου Πανάμ[ου] vac.
gül

32 Grace 1948, 144.

33 Börker – Burow 1998, 13.

34 Grace 1948, 144; Rauh – Autret – Lund 2013, 151; Konu hakkındaki güncel öneriler için ayrıca bk. Dündar 2017, 386-387.

35 Cankardeş Şenol 2006, 105-111.

36 Finkielsztejn 2001, 196, tab. 22.1.

Kulp parçasının üst kısmında yer alan yuvarlak formlu mühür baskısının merkezinde Rhodos'un simgeleri arasında yer alan gül motifi ve bunun etrafında Ξερόφαντος I ile ilişkilendirdiğimiz genetik haldeki eponym ismi ve ay adı Πάναμος yer almaktadır.

Rhodos amphora mühürlerinde Ξερόφαντος isimli iki eponym belirlenmiştir. Tabaka ya da kontekst bilgilerine göre oluşturulan Rhodos amphora mühürleri kronolojisinde Ξερόφαντος I'in Period II içerisinde MÖ 210 yılı civarında, Ξερόφαντος II'nin ise Period IV içerisinde MÖ 151 yılı civarında görev yaptıkları düşünülmektedir³⁷.

Seyitömer Höyük buluntusu, Cankardeş Şenol'un Alexandria Benaki Koleksiyonu'nda Ξερόφαντος I olarak belirlediği örneklerle yakın benzerlikler taşımaktadır³⁸. Bundan dolayı bu mühürdeki isim, Ξερόφαντος I olarak tanımlanmıştır. İki kulpu korunmuş amphoralar sayesinde yönetici Ξερόφαντος I'in üreticilerden Διονύσιος II³⁹, Δίσκος I⁴⁰, Ἑλλάνικος, Ἐπιγόνος I⁴¹, Θεόδωρος⁴² ve Μενεκράτης I⁴³ ile bağlantıları tespit edilmiştir. Histria⁴⁴ ve Alexandria Benaki Koleksiyonu'ndaki⁴⁵ Ξερόφαντος I'in isminin kaydedildiği yuvarlak formlu mühürlerin merkezinde nokta ve Didyma⁴⁶, Delos⁴⁷ ve Alexandria'daki⁴⁸ dikdörtgen formlu mühürlerde ise Helios sembolleri yer almaktadır. Atina Agorası⁴⁹ ve Kition'da⁵⁰ ele geçen mühürlerde Ξερόφαντος I'in isminin önünde ἱερέυς unvanı kullanılmıştır. Bu yöneticinin isminin tespit edildiği bir örnek de Alexandria'da bulunmaktadır⁵¹.

Kat. No. 6:

Ἡρακλείτ[ου]

yıldız ve aplustre

Amphoranın, ağız kenarı, boyun ve tek mühürlü kulpu korunmuştur. Kulp

37 Finkielsztejn 2001, 191, tab. 18; 193, tab. 20.

38 RE-ΞΕΝΟΦΑΝΤΟΣ 01-ΠΑΝΑΜΟΣ-001 ve 002. Cankardeş Şenol 2016, 143-144.

39 Doğer 1997, 249.

40 Nicolaou 2005, 405, no. 1.

41 Finkielsztejn 2001, 112, tab. 4.

42 Grace 1963, 326, dn. 17.

43 Hannestad 1983, 71, no. 683-684.

44 Canarache 1957, 234, no. 525.

45 Cankardeş Şenol – Canoğlu 2009, 138, B61.

46 Jöhrens 2004, 155, no. A2, taf. 5.

47 Cankardeş Şenol 2016, 147. RE-ΞΕΝΟΦΑΝΤΟΣ 01-017.

48 Cankardeş Şenol 2016, 147. RE-ΞΕΝΟΦΑΝΤΟΣ 01-014-016.

49 Grace 1934, 225, no. 40.

50 Calvet 1982, 30, no. 75.

51 Cankardeş Şenol 2000, 320, no. 75.

üzerindeki dikdörtgen formlu mühür baskısının üst kısmında Ἡράκλειτος II ile ilişkilendirildiğimiz üretici ismi ve bunun altında sol tarafta altı uçlu bir yıldız, sağda ise aplustre sembolü yer almaktadır.

Rhodos amphora mühürlerinde Ἡράκλειτος ismi tespit edilmiş durumdadır. Alexandria'daki mühür araştırmalarında bu isme sahip mühürler, Ἡράκλειτος I ve Ἡράκλειτος II şeklinde iki ayrı üretici olarak değerlendirilmiştir⁵². Ἡράκλειτος I olarak tanımlanan üreticinin ismi, dikdörtgen formlu mühürlerde bir ya da iki satır olarak yer almaktadır. Bu ismin tek satır olduğu bazı mühürlerde, yazıtın altında gül sembolü kullanılmıştır. Buna karşın tek satır olup, sembole sahip olmayan mühürler de mevcuttur. Ἡράκλειτος I'in isminin kaydedildiği bazı örnekler, MÖ 3. yüzyılın sonu – 2. yüzyılın başlarına tarihlenen Pergamon depozitinde bulunmuştur⁵³.

Alexandria sınıflandırmasına göre Seyitömer Höyük buluntusunun Ἡράκλειτος II'ye ait olduğu düşünülmektedir. Bu üreticinin faaliyet döneminin belirlenmesinde bazı yöneticilerin görev yılları önemli tarihlendirme kriteridir. Üretici Ἡράκλειτος II'nin yöneticilerden Νικασαγόρας I (MÖ c. 172/170), Ἀριστόδαμος II (MÖ c. 166/164), Αὐτοκράτης I (MÖ c. 146) ve Ἀνάξανδρος (MÖ c. 143/142) ile bağlantıları belirlenmiştir⁵⁴. Bu yöneticiler, üreticinin uzun yıllar üretim gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu yöneticilerin görev yıllarından hareket edildiğinde, üreticinin Period III'de başlayan üretiminin Period V'in başlarına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Ἡράκλειτος II'nin dikdörtgen formlu mühürlerinde Miletos'da yazıtın üzerinde bir yıldız⁵⁵, Tanais'de⁵⁶ mühür kalıbının köşelerinde yıldızlar, Alexandria Benaki Koleksiyonu'nda yazıtın alt bölümünde iki yıldız arasında aplustre motif⁵⁷ ve Akoris⁵⁸ ile Patara'da⁵⁹ kaduseus sembolleri kaydedilmiştir.

Khios

MÖ 449 yılında Atina imparatorluk standartlarının uygulanmasıyla geleneksel Khios amphora formunun değişmesi sonucunda, MÖ 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren ada üretimi amphoralarda mühürler görülmeye başlamıştır⁶⁰. Bu yüzyılın sikkeleri model alınarak oluşturulan ilk mühürlerde, oturur pozisyonda bir sphenks ve bunun sağında şişkin boyunlu bir Khios amphorası tasvir edilmiştir⁶¹. Bu merkezde Hellenistik Dönemde mühürleme daha yoğundur. Bir ya da iki satırdan oluşan yazıtlar,

52 http://www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF.php. 19/02/2019.

53 Börker – Burow 1998, 47, no. 456, taf. 17.

54 Cankardeş Şenol 2017, 251.

55 Jöhrens 2009, 226, no. 60.

56 Bu mührün sol tarafı kırık olduğu için yazıtın [Ἡρακλε]του bölümü korunmuştur. Mührün sağında, üst ve alt köşelerinde iki yıldız sembolü bulunmaktadır. Jöhrens 2001, 419, no. 202.

57 http://www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF.php. 19/02/2019.

58 Kawanishi – Suto 2005, 110, no. 173.

59 Dündar 2017, 201-202, Rh. 177.

60 Grace – Savvatiou Petropoulakou 1970, 359.

61 Grace 1979, fig. 48-49.

dikdörtgen, kare, oval ve yuvarlak formlu mühürler üzerinde karşımıza çıkarlar⁶². Tam isimler, genitif veya nominatif haldedir ve bunların yanı sıra kısaltmalar da yoğun olarak kullanılmıştır⁶³. Yazıt yönünün sağdan sola (retrograd) doğru olduğu görülen mühürler yer almaktadır⁶⁴. Khios'da ayrıca ligatür yazıtlar içeren mühürler de kullanılmıştır. Tamamen ligatür olan yazıtların yanı sıra, sadece bazı harflerinin ligatür olduğu örnekler de mevcuttur. Bu tarz mühürlerdeki bazı harfler, retrograd olarak yazılmıştır⁶⁵. Tek harften oluşan monogramlar da kaydedilmiştir. İki ismin birlikte kullanıldığı mühürler, Marissa⁶⁶ ve Pergamon'da⁶⁷ saptanmıştır. Bu durum baba-oğulla ilişkili olabileceği gibi⁶⁸, bunun dışında amphora veya şarap üreticiliği ortaklığına da işaret edebilir⁶⁹. Khios amphoralarında genellikle tek kulp mühürlüdür⁷⁰. Ancak, Rhodos Müzesi'nde her iki kulpu da mühürlenmiş bir örnek bulunmaktadır⁷¹. Diğer yandan, bazı mühürler, amphoranın boyun kısmına basılmıştır⁷². Θ ετους ve Η ετους gibi yıl içerikli mühürler de belirlenmiştir⁷³. Mühürlerde spenks⁷⁴, üzüm salkımı⁷⁵, üzüm yaprağı⁷⁶, iki nokta arasında kaduseus⁷⁷, yunus, Apollon başı (?) gibi semboller kullanılmıştır⁷⁸. Bazı isimler ise çerçeve içine alınmıştır⁷⁹.

Seyitömer Höyük'den ele geçen Khios ticari amphoralarının en erkenleri MÖ 6. yüzyılın sonu - 5. yüzyılın ilk yarısına tarihli olanlardır⁸⁰. Bu merkezden ele geçen mühürlü ticari amphora kulplarından Khios ile ilişkilendirilen sadece bir örnek mevcuttur. Kat. No. 7'de sunulan söz konusu boyun-kulp parçası Hellenistik Döneme aittir:

62 Alkaç 2012, 95.

63 Cankardeş Şenol 2006, 96-97; Alkaç 2012, 95-97.

64 Alkaç 2012, 96.

65 Alkaç 2012, 95-96.

66 Finkielsztejn 2000, 210, pl. 110-B.

67 Börker – Burow 1998, 121, no. 565, taf. 36.

68 Finkielsztejn 2000, 210, pl. 110-B.

69 Alkaç 2012, 97.

70 Cankardeş Şenol 2005, 143-144.

71 Jöhrens 1999, 248.

72 Cankardeş Şenol 2006, 97.

73 Börker – Burow 1998, 68-69, no. 601, abb. 5, taf. 21; 124, no. 623, taf. 37.

74 Tsaravopoulos ve diğ. 2013, 110, fig. 6.2.

75 Börker – Burow 1998, 123, no. 608.

76 Tsaravopoulos ve diğ. 2013, 110, fig. 16.1.

77 Börker – Burow 1998, 120, no. 618.

78 Alkaç 2012, 98-99.

79 Börker – Burow 1998, 125, no. 630, taf. 37.

80 Coşkun – Çevirici Coşkun 2017, 231-233.

Kat. No. 7:

Καλλικρ[α](

Kulp üzerindeki dikdörtgen formlu mühür baskısında Καλλικρ(kısaltması yer almaktadır. Bu kısaltma bir üreticiye ait olmalıdır. Aynı kalıptan çıkmış üç mühür baskısı, Alexandria Benaki Koleksiyonu çalışmalarında tespit edilmiştir⁸¹. Khios amphora mühürleri arasından, bu kısaltmayı tamamlayabilecek bir örnek henüz tespit edilememiştir. Buna karşın Khios’da yapılan epigrafik araştırmalarda Καλλικράτης isminin kullanıldığı belirlenmiştir⁸². Mühürdeki kısaltmanın bu isimle bağlantılı olabileceği düşünülebilir. Bu kısaltmanın yer aldığı mühürler, şimdiye kadar, tarihlenen kontekstlerden veya tabakalardan ele geçmemiştir. Καλλικρ(kısaltmasını içeren mührün tarihini belirleyebilmek için, Khios’un eskiçağ tarihi ve amphora parçasının boyun ile kulp formundan hareket edilmelidir. Mühür, MÖ geç 2. yüzyıl ya da erken 1. yüzyıldan sonraya ait olmamalıdır. Çünkü Khios Adası, MÖ 86 yılında Pontus Kralı Mithridates tarafından ele geçirilmiş ve bu süreç, Khios için büyük olumsuzluk yaratmıştır⁸³. Bu tarihsel olayın adadaki amphora üretimini de bir süreliğine sekteye uğratmış olduğu ortadadır. Buna bağlı olarak, Khios amphora mühürlerinin en geç örnekleri, bu tarih sonrasına verilememektedir. Khios’da MÖ 1. – MS 1. yüzyıllara, MS 1. yüzyıla, MS 2. yüzyıla, MS geç 2. – erken 3. yüzyıla ve MS 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen amphora mühürleri tespit edilmiştir⁸⁴. Ancak bu tarihlere ait mühürler, Khios’un mühürleme sistemini oluşturabilecek kadar sayısal miktara sahip değildir. Bu örneklerden yola çıkarak, Khios için sistematik genelleme yapabilmek mümkün değildir. Khios ile aynı coğrafi bölgede bulunan Hellenistik dünyanın önemli amphora üreticileri olan Rhodos ve Knidos’un da bu savaş döneminden olumsuz etkilendikleri saptanmıştır⁸⁵.

Ağız bölümü eksik olan Seyitömer Höyük örneğinin boyun, kulp profili ve kulp kesiti, MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Khios amphoralarını anımsatmaktadır. Benzer örnek olabilecek amphoralar, Alexandria kazılarında bulunmuştur⁸⁶.

Sonuç

Seyitömer Höyüğün Hellenistik Dönem tabakalarından ele geçen buluntuların çok büyük bir kısmının henüz çalışılmamış olması sebebiyle, bu yerleşimin Hellenistik Dönemde diğer merkezlerle ne tür ve ne yoğunlukta ilişkileri olduğuna dair bilinmezlikler çoktur. Çalışmamız kapsamında değerlendirmeye çalıştığımız mühürlü ticari amphora kulpları, bu yerleşimin Hellenistik Dönemdeki ticari faaliyetleri hakkında ilk verileri sunan buluntulardır. Bu güne kadar sadece yedi adet mühürlü amphora

81 Alkaç 2012, 133; 361-363, no. 224–226 (X-KAΛΛIKPA(-001).

82 Fraser – Matthews 1987, 245.

83 Sarikakis 1986, 122.

84 Tsaravopoulos v.d. 2013, 122-124

85 Alkaç 2011, 131-141.

86 Şenol 2007, 117, fig. 22, 24, 26.

kulpunun ele geçmiş olması sağlıklı bir istatistik çalışması yapmayı engellemektedir. Böylesine az sayıda ele geçmiş olsalar da, bu buluntular yerleşimin ticari ilişkileri hakkında daha önce bilinmeyen bilgilere ulaşmamıza olanak vermektedir. Mevcut buluntular, Seyitömer Höyüğün Hellenistik Dönemde Thasos, Rhodos ve Khios ile ticari ilişkilerinin olduğunu göstermektedir. Seyitömer Höyük'ten bu çalışmada değerlendirilen yedi adet mühürlü amphora kulpu haricinde Hellenistik Dönem tablaları ile ilişkili olarak başka amphora parçaları da ele geçmiştir. Bu çalışmanın kapsamı dışındaki söz konusu Hellenistik Dönem ticari amphora parçalarının da sayısal olarak çok fazla olmadığını belirtmek gerekir. Buluntuların sayısal azlığı, söz konusu ticaretin pek yoğun olmadığını ve dolayısıyla ticaretin indirekt yollarla gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Seyitömer Höyük'de yapılan kazılar sonucunda Hellenistik Dönemde burada küçük bir taşra yerleşimi olduğu anlaşılmıştır. Surlarla çevrili, katoikia niteliği taşıdığı önerilen⁸⁷ bu yerleşim, Batı Anadolu ile Anadolu'nun iç kısımlarını birbirine bağlayan yol ağı üzerinde yer alıyordu⁸⁸. Seyitömer Höyük'de yerel ürünlerin ithal ürünlere nazaran daha fazla kullanılmış olması, bu yerleşimin ana arterler üzerinde değil de, ana arterleri iç kısımlara bağlayan küçük arterler üzerinde yer aldığını düşündürmektedir.

Hellenistik Dönemde Ege Denizi kıyılarında ve adalarında üretilmiş ticari amphoraları Batı Anadolu'nun kıyılarındaki hemen hemen her yerleşimde görmek mümkündür. Seyitömer Höyük örnekleri ise en azından Thasos, Rhodos ve Khios'da üretilmiş ticari amphoraların İç-Batı Anadolu'ya kadar ulaştıklarını kanıtlamaktadır (fig. 8). Bu bağlamda mevcut parçalar aslında sadece Seyitömer Höyük'deki Hellenistik Dönem yerleşimi hakkında değil, bu yerleşimin içerisinde bulunduğu bölge hakkında da yeni bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Hellenistik Dönemde mühürlü amphoraların Anadolu'nun iç kısımlarına, Laodikeia⁸⁹, Gordion⁹⁰, Şarhöyük-Dorylaion⁹¹ ve Kırşehir-Kale Höyük⁹² gibi önemli merkezler ile yerleşimlere ulaştığını gösteren örnekler bulunmaktadır. Seyitömer Höyük örnekleri ise bu amphoraların sadece önemli merkezlere değil, küçük taşra yerleşimlerine de ulaştığını kanıtlamaktadır.

Seyitömer Höyüğün Akhaemenid Dönemden itibaren Ege dünyası ile ticari ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu merkezden ele geçen mühürlü amphora kulpları, Ege dünyası ile olan iletişimin Akhaemenid Dönemle sınırlı kalmadığını, Hellenistik Dönemde de devam ettiğini göstermektedir. Tarihlendirebildiğimiz mühürlü amphora parçaları söz konusu ticaretin MÖ 3. yüzyılın ortaları ile MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıl arasındaki süreçte de devam ettiğini göstermektedir.

87 Seyitömer Höyük Hellenistik Devir yerleşiminin küçük bir katoikia olabileceği yönündeki bir yorum için bk. Thonemann 2013, 24.

88 Kotiaion/Kütahya ve çevresindeki merkezlere ulaşan ticari amphoralar hakkındaki rota önerileri için bk. Darga 2006, 244-245.

89 Şimşek v.d. 2017, 18-35, no. 1-19.

90 Lawall 2010, 163-164.

91 Darga 2006, 247-248, resim 8-10.

92 Adak Adıbelli 2016a, 46; Adak Adıbelli 2016b, 89.

Katalog

Kat. No. 1: *Thasos amphorası kulp parçası*⁹³.

Buluntu Yeri: I-9 Plankaresi.

Mühür Tipi: Dikdörtgen.

Yazıt: [Θ]α[ω]ν

Νύμφω[ν Κλεο]

Ethnikon: Thasion.

Yönetici: Nymphon Kleo(.

Sembol: Kaduseus ile çelenk (?).

Tarih: M.Ö. c. 255 - c. 242.

Kat. No. 2: *Thasos amphorası kulp parçası*.

Buluntu Yeri: P-11 plankaresi, JJ-388.

Ölçüler: Korunan Yükseklik: 6cm., Kulp Genişliği: 4.5cm.

Mühür Ölçüleri: ? (Korunan: 3.4cm.) x 2cm.

Mühür Tipi: Dikdörtgen.

Yazıt: [A]ϣκλητιάδο[ν]

Sembol: Thyrsos ve herme.

Hamur: Mika, kireç, kum, taşçık katkılı, kırmızımsı sarı (5 YR 6/6).

Yüzey Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6).

Kat. No. 3: *Thasos amphorası boyun-kulp parçası*.

Buluntu Yeri: H-12 plankaresi, J.18b.

Ölçüler: Korunan Yükseklik: 5.8cm., Kulp Genişliği: 4.7cm.

Mühür Ölçüleri: ? (Korunan: 2.2cm.) x 1.8cm.

Mühür Tipi: Dikdörtgen.

Yazıt: [-----]αναξ

Hamur: Mika, kireç, taşçık katkılı, kırmızı (2.5 YR 5/6).

Yüzey Rengi: Açık kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 6/4).

Kat. No. 4: *Thasos amphorası kulp parçası*.

Buluntu Yeri: H-10 plankaresi, JJ-365.

Ölçüler: Korunan Yükseklik: 8.2cm., Kulp Genişliği: 4.8cm.

Mühür Ölçüleri: ? (Korunan: 2.8cm.) x 2.3cm.

Mühür Tipi: Dikdörtgen.

Yazıt: [-----]

Sembol: Yapraklı sarmaşık dalı.

Hamur: Mika, kireç, kum, taşçık katkılı, açık kırmızı (2.5 YR 6/6).

Astar Rengi: Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6).

Kat. No. 5: *Rhodos amphorası kulp parçası*.

Buluntu Yeri: G-9 plankaresi, Env. 70.

Ölçüler: Korunan Uzunluk: 7.9cm., Kulp Genişliği: 4cm.

Mühür Ölçüleri: R: 2.8cm.

Mühür Tipi: Yuvarlak.

Yazıt: Ἐπί Ξενοφάντου Πανάμ[ου]

Yönetici: Ksenophantos I.

Sembol: Gül.

Hamur: Mika, kireç, taşçık katkılı, kırmızımsı sarı (5 YR 7/6).

Astar Rengi: Soluk sarı (2.5 Y 8/4).

Tarih: M.Ö. c. 210.

Kat. No. 6: *Rhodos amphorası ağız kenarı-boyun-kulp parçası*.

Buluntu Yeri: L-10 plankaresi, V-193.

Ölçüler: Korunan Yükseklik: 19cm., Ağız Çapı: 14cm., Kulp Genişliği: 4cm.

Mühür Ölçüleri: 4.8 x 1.9cm.

Mühür Tipi: Dikdörtgen.

Yazıt: Ἡροκλείτ[ου]

93 Eskişehir Müze Müdürlüğünün 1989 yılında yaptığı kazılarda ele geçen bu parçayı görme olanağımız olmamıştır. Daha önce yayınlanmış olan kulp parçasının bu yayınlarda ölçüleri ve katalog bilgileri yer almamaktadır. Bk. Aydın 1991, 195, 202, res. 11; Darga 2006, 242-243, 248, res. 13-14. Yeniden değerlendirdiğimiz bu parça, Seyitömer Höyük mühürlü amphora kulplarının hepsinin bir arada görülebilmesi için çalışmamıza dâhil edilmiştir. Kat. No. 1'in bu çalışmada sunulan çizimi ölçeksizdir.

Üretici: Herakleitos II.
 Sembol: Yıldız ve aplustre.
 Hamur: Kireç, kum, taşçık katkılı, kırmızımsı sarı (5 YR 7/6).
 Astar Rengi: Çok soluk kahverengi (10 YR 8/3).
 Tarih: M.Ö. c. 198 - c. 146.

Kat. No. 7: Khios amphorası boyun-kulp parçası.

Buluntu Yeri: N-6 plankaresi, BB-106.
 Ölçüler: Korunan Yükseklik: 11cm., Kulp Genişliği: 3.6cm.
 Mühür Ölçüleri: ? (Korunan: 2.2cm.) x 0.9cm.
 Mühür Tipi: Dikdörtgen.
 Yazıt: Καλλικρα[α](
 Üretici: Kallikra(
 Hamur: Mika, kireç, kum katkılı, kırmızımsı sarı (5 YR 6/6).
 Astar Rengi: Kırmızımsı sarı (7.5 YR 7/4).
 Tarih: M.Ö. ~geç 2. yüzyıl ya da erken 1. yüzyıl.

Dizin

Özel İsimler

Ἀνάξανδρος, Rhodos, Yönetici, 6
 Ἀντινάξ, Thasos, Yönetici, 3
 Ἀριστόδαμος II, Rhodos, Yönetici, 6
 Ἀσκληπιάδης, Thasos, 2
 Ἀυτοκράτης I, Rhodos, Yönetici, 6
 Διονύσιος II, Rhodos, Üretici, 5
 Δίσκος I, Rhodos, Üretici, 5
 Ἑλλάνικος, Rhodos, Üretici, 5
 Ἐπιγόνος I, Rhodos, Üretici, 5
 Εὐρυάναξ, Thasos, Yönetici, 3
 Εὐρυάναξ, Thasos, Yönetici, 3
 Ἡράκλειτος I, Rhodos, Üretici, 6
 Ἡράκλειτος II, Rhodos, Üretici, 6
 Θεόδωρος, Rhodos, Üretici, 5
 Καλλικρα(, Khios, 7
 Μενεκράτης I, Rhodos, Üretici, 5
 Νικασαγόρας I, Rhodos, Yönetici, 6
 Νύμφων Κλεο(, Thasos, Yönetici, 1

Ξενοφάντος I, Rhodos, Yönetici, 5
 Ξενοφάντος II, Rhodos, Yönetici, 5

Rhodos Ay Adı

Πάναμος, 5

Semboller

Bereket Boynuzu, 1, 3
 Dioskur Başlığı, 1, 3
 Gül, 5
 Helios, 5
 Herme, 1, 2
 İçki Kâsesi, 1
 Kaduseus, 3, 6
 Kaduseus ve Çelenk (?), 1
 Kalathos, 3
 Kantharos, 1
 Kepçe ve Vazo, 1
 Kithara, 1
 Kithara ya da Lyra, 3
 Lobut, 3
 Meşale, 3
 Nar, 1
 Nokta, 5
 Palmiye Dalı, 1
 Üzüm Salkımı, 3
 Sarmaşık Dalı, 4
 Situla, 1
 Thyrsos, 2, 3
 Trident, 1
 Vazo, 1, 3
 Yay ile Ok, 1
 Yıldız, 6
 Yıldız ve Aplustre, 6
 Yıldız ile Dioskur Başlığı, 1
 Yıldız ve Disk (?), 1
 Yuvarlak Kalkan ya da Phiale, 3.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Adak Adıbelli 2016a Adak Adıbelli, I., “2014 Kırşehir Kale Höyük Kazısı”, KST 37/3, 2016, 45-56.
- Adak Adıbelli 2016b Adak Adıbelli, I., “Kırşehir Kale Höyük Kazıları”, Kırşehir Arkeoloji ve Paleoantropoloji Çalışmaları, 2016, 83-104.
- Alkaç 2011 Alkaç, E., “Mithridates Savaşları Sırasında Khios’un Şarap İhracatı”, Arkeoloji Dergisi XVI, 131-141.
- Alkaç 2012 Alkaç, E., Hellenistik Dönem’de Khios’ta Mühürlü Amphora Üretimi ve Mühürleme Sistemleri, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin.
- Aydın 1991 Aydın, N., “Seyitömer Höyük Kurtarma Kazısı 1989”, MKKS I, 191-204.
- Bilgen – Bilgen 2015 Bilgen, A. N. – Bilgen, Z., “Middle Bronze Age Settlement”, Seyitömer Höyük I (ed. A. N. Bilgen), İstanbul, 61-118.
- Bilgen – Çevirici Coşkun 2015a Bilgen, A. N. – Çevirici Coşkun, F., “Roman Period Settlement (Layer I)”, Seyitömer Höyük I (ed. A. N. Bilgen), İstanbul, 9-18.
- Bilgen – Çevirici Coşkun 2015b Bilgen, A. N. – Çevirici Coşkun, F., “Hellenistic Period Settlement (Layer II)”, Seyitömer Höyük I (ed. A. N. Bilgen), İstanbul, 19-33.
- Bilgen v.d. 2015 Bilgen, A. N. – Bilgen, Z. – Çırakoğlu, S., “Early Bronze Age Settlement (Layer V)”, Seyitömer Höyük I (ed. A. N. Bilgen), İstanbul, 119-186.
- Bon – Bon 1957 Bon, A. M. – Bon, A., Les timbres amphoriques de Thasos (École française d’Athènes, Études thasiennes, IV), Paris.
- Börker – Burow 1998 Börker, C. – Burow, J., Die Hellenistischen Amphorenstempel aus Pergamon, Pergamenische Forschungen 11, Berlin.
- Calvet 1982 Calvet, Y., “Les timbres amphoriques”, Kition-Bamboula I, Paris, 4-61.
- Canarache 1957 Canarache, V., Importul Amforelor Stampilate la Istra, Biblioteca Istroca I, Bucuresti.
- Cankardeş Şenol – Canoğlu 2009 Cankardeş Şenol, G. – Canoğlu, E., “Mısır-Alexandria Greko-Romen Müzesi’nde Bulunan Dügme Formlu Mühürler”, Arkeoloji Dergisi XIV, 109-164.
- Cankardeş Şenol 2000 Cankardeş Şenol, G., İskenderiye Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Amphora Mühürleri, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi İzmir.
- Cankardeş Şenol 2005 Cankardeş Şenol, G. “Amphora Mühürlerinin Köken ve Sosyal Statünün Belirlenmesindeki Etkileri ve Kent Lokalizasyonunun Tespitine Katkıları”, Olba XII, 139-164.
- Cankardeş Şenol 2006 Cankardeş Şenol, G. Klasik ve Hellenistik Dönemde Mühürlü Amphora

- Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri, İstanbul.
- Cankardeş Şenol 2016 Cankardeş Şenol, G., *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps, Volume 3, Eponym L – S, EtAlex 37, Alexandrie.*
- Cankardeş Şenol 2017 Cankardeş Şenol, G., *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps, Volume 3, Eponym T – C, EtAlex 39, Alexandrie.*
- Coşkun – Çevirici Coşkun 2017
Coşkun, G. – Çevirici Coşkun, F., “Seyitömer Höyük MÖ 5. ve 4. Yüzyıl Ticari Amphoraları”, *Arkeoloji Dergisi* 22, 229-243.
- Coşkun 2010 Coşkun, G., “Attic Pottery from Seyitömer Höyük”, *TÜBA-AR* 13, 61-76.
- Coşkun 2015 Coşkun, G., “Achaemenid Period Settlement (Layer III)”, *Seyitömer Höyük I* (ed. A. N. Bilgen), İstanbul, 34-59.
- Coşkun 2017 Coşkun, G., “İç-batı Anadolu’daki Bir Akhaemenid Dönem Yerleşiminin Karakterizasyonu: Seyitömer Höyük”, *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan* (ed. G. Coşkun), Ankara, 167-181.
- Çevirici Coşkun 2017 Çevirici Coşkun, F., “Seyitömer Höyük Hellenistik Dönem Balık Tabakları”, *Seleucia VII*, 325-344.
- Darga 2006 Darga, A. M., “Şarhöyük-Dorylaion Kazılarında İki Buluntu: Dikdörtgen Kerpiç Duvarlar ve Damgalı Amphora Mühürleri”, *Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması* (ed. B. Avunç – A. Erkanal – E. Özgen – S. Günel – T. Ökse), İstanbul, 241-248.
- Debidour 1979 Debidour, M., “Réflexions sur les timbres amphoriques Thasiens”, *BCH Suppl. V*, 269-314.
- Debidour 1986 Debidour, M., “En classant les timbres Thasiennes”, *BCH Suppl. XIII*, 312-334.
- Doğer 1997 Doğer, E., “Hisarönü/Çubucak Rodos Amphora Atölyeleri Kazısı”, *KST* 18, 235-254.
- Dündar 2017 Dündar, E., *Transport Jars and Stamped Amphoras from Patara, 7th to 1st Centuries BC, Patara IV.3, İstanbul*
- Finkielsztejn 2000 Finkielsztejn, G., “Amphores importées au Levant Sud à l’époque hellénistique”, *5e Epistimoniki synantisi gia thn Ellinistiki Keramiki*, 207-220, Aqhna.
- Finkielsztejn 2001 Finkielsztejn, G., *Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. environ: Premier Bilan, BAR International Series 990, Oxford.*
- Fraser – Matthews 1987
Fraser, P. M. – Matthews, E., *A Lexicon of Greek Personal Names, Vol. I: The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica, Oxford.*
- Garlan 1993 Garlan, Y., “Nouvelles remarques sur la chronologie des timbres amphoriques thasiens”, *Journal des Savants* 2, 149-181.
- Garlan 1999 Garlan, Y. *Les timbres amphoriques de Thasos, Vol. I, Timbres protothasiens et thasiens anciens, Etudes Thasiennes XVIII, Paris.*

Grace – Savvatianou Petropoulakou 1970

- Grace, V. – Savvatianou Petropoulakou, S., “Les timbres amphoriques Grecs”, *Exploration archéologique de Délos, Delos XXVII, L’Ilot de la Maison des Comédiens*, Paris, 277-382.
- Grace 1934 Grace, V., “The Stamped Amphora Handles Found in the American Excavations in the Athenian Agora 1931-1932”, *Hesperia* III, 197-310.
- Grace 1948 Grace, V., “Rhodian Jars in Florida”, *Hesperia* XVII/2, 144-147.
- Grace 1963 Grace V., “Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula”, *Hesperia* XXXII 3, 319-334.
- Grace 1979 Grace, V., *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Princeton, New Jersey.
- Hannestad 1983 Hannestad, L., *The Late Hellenistic Pottery from Failaka, (Ikara Hellenistic Settlements, Vol. 2:1)*, Aarhus.
- İlaslı 1996 İlaslı, A., “Seyitömer Höyüğü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı”, *MKKS* 6, 1-20.
- Jöhrens 1999 Jöhrens, G. *Amphorenstempel im Nationalmuseum von Athen*, Mainz, 1999.
- Jöhrens 2001 Jöhrens, G., “Amphorenstempel Hellenistischer Zeit aus Tanais”, *Eurasia Antiqua, Zeitschrift für Archäologie Eurasiens Band 7*, 367-479.
- Jöhrens 2004 Jöhrens, G., “Amphoren Stempel aus Didyma”, *Didyma 3.2. Die Hellenistische und frühkaiserzeitliche Gebrauchskeramik: Auf Grundlage der stratifizierten Fundkeramik aus dem Bereich der Heiligen Strasse, Mainz*, 153-169.
- Jöhrens 2009 Jöhrens, G., “Funde aus Milet, XXVII. Amphorenstempel aus den Grabungen in Milet 1899-2007”, *AA* 2009/I, 205-235.
- Kawanishi – Suto 2005 Kawanishi, H. – Suto, Y., *Excavations at Akoris in Middle Egypt 1. Amphora Stamps: 1997-2001*, Tsukuba.
- Lawall 2010 Lawall, M. L., “Pontic, Aegean and Levantine Amphorae at Gordion”, *Varia Anatolica* 21, *Patabs I Production and Trade of Amphorae in the Black Sea* (ed. D. Kassab Tezgör – N. Inaishvili), İstanbul, Paris, 159-165.
- Nicolaou 2005 Nicolaou, I., *The Stamped Amphora Handles from the House of Dionysos. Paphos V, Nicosia*.
- Rauh – Autret – Lund 2013 Rauh, N. – Autret, C. – Lund, J., “Amphora Design and Marketing in Antiquity”, *Kauf, Konsum und Märkte, Wirtschaftswelten im Fokus – Von der römischen Antike bis zur Gegenwart* (ed. M. Frass), Wiesbaden, 145-181.
- Sarikakis 1986 Sarikakis, Th. Ch., “Commercial Relations between Chios and Other Grek Cities in Antiquity”, *Chios: A conference at the Homereion in Chios* (ed. J. Boardman – C. E. Vaphopoulou-Richardson), Oxford, 121-131.
- Sztetyllo 1971 Sztetyllo, Z., “Les hermès dans l’iconographie des timbres amphoriques

- Şenol 2007 greco", *Études et Travaux V*, Tome 11, 92-103.
- Şenol, A. K., "Hellenistik Dönem'de Khios ve Lesbos Şarabının Mısır'a İhracatı", *Arkeoloji Dergisi IX*, 103-128.
- Şimşek v.d. 2017 Şimşek, C. – Alkaç, E. – Duman, B., *Laodikeia Amphora Mühürleri, Laodikeia Çalışmaları 4*, İstanbul.
- Thonemann 2013 Thonemann, P., "Phrygia: an anarchist history, 950 BC–AD 100", *Roman Phrygia: Culture and Society* (ed. P. Thonemann), Cambridge, 1-40.
- Topbaş 1992 Topbaş, A., "Kütahya Seyitömer Höyüğü 1990 Yılı Kurtarma Kazısı", *MKKS II*, 11-34.
- Topbaş 1993 Topbaş, A., "Seyitömer Höyüğü 1991 Yılı Kurtarma Kazısı", *MKKS III*, 1-30.
- Topbaş 1994 Topbaş, A., "Seyitömer Höyüğü 1992 Yılı Kurtarma Kazısı", *MKKS IV*, 297-310.
- Tsaravopoulos v.d. 2013 Tsaravopoulos, A. – Opait, A. – Fragou, G., "Stamps on Amphorae and Lagynoi Handles from the Island of Chios", *PATABS III* (ed. L. Buzoianu – P. Dupont – V. Lungu), Constanta, 107-143.
- Tzochev 2016 Tzochev, C., *Amphora Stamps from Thasos, The Athenian Agora XXXVII*, Princeton, New Jersey.

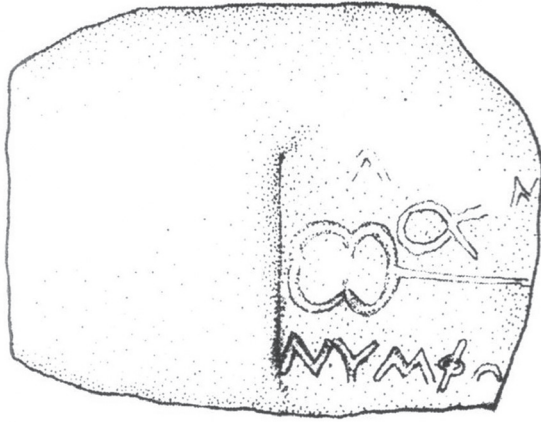

Fig. 1

Fig. 2

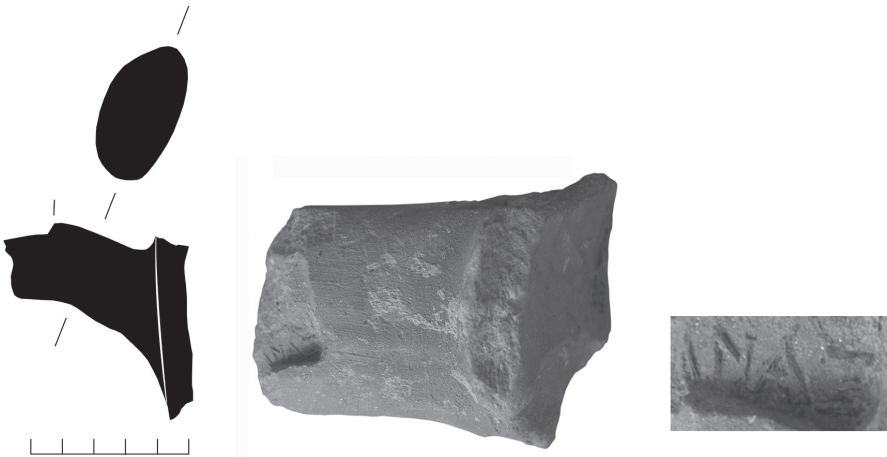

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

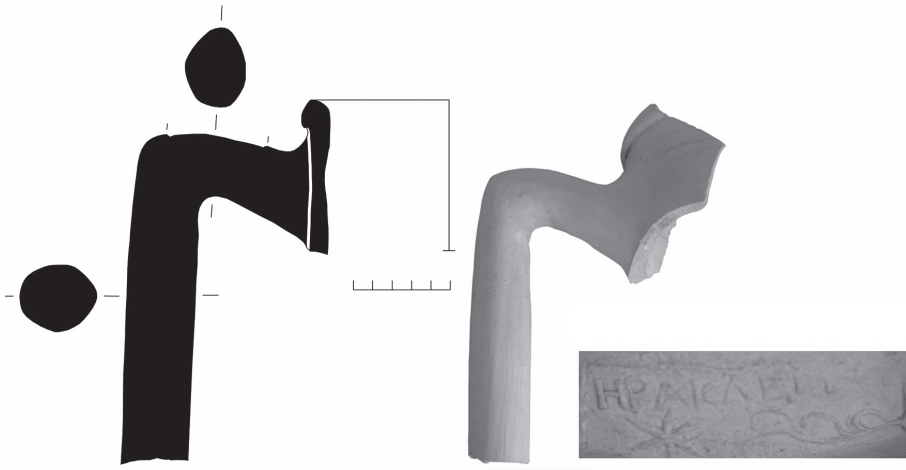

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA MİDAS KALE PHRYG SERAMİKLERİ

Rahşan TAMSÜ-POLAT – Nurten KANBUR *

ABSTRACT

Phrygian Potteries of the Midas Fortress in the Light of New Researches

The Yazılıkaya /Midas Fortress is located in the Yazılıkaya /Midas Valley, just west of the village of Yazılıkaya, within the borders of the Han District of the Eskişehir Province. The fortress sits on the top of a flat, rocky, tufa plateau and was continuously inhabited from the Phrygian Period to the Late Byzantine Period. The configuration of this settlement is seen in its basic structures as mortises carved into the bedrock, cisterns, water reservoirs, and tunnels dated to the Phrygian Period, as well as cultic monuments consisting of many facades, altars, and niches dedicated to the Mother Goddess Matar. In addition to Phrygian Period artifacts, Hellenistic, Roman, and Byzantine Period rock-cut tombs are also found in the settlement area and its surroundings. Located in the southeast of the valley, the Midas Fortress was studied and recorded in detail during surveys carried out in the Yazılıkaya/Midas Valley between the years of 2017 and 2018. Potteries dated to the Phrygian, Hellenistic, Roman, and Byzantine Periods were also found on the surface of the Midas Fortress during these researches. The most common group of ceramics are the monochrome ceramics dating to the Phrygian Period. All hand-thrown on a pottery wheel, the clay and slip of these ceramics are shades of gray and buff. The ceramic pieces are craters, dinoi, pithos, amphora, pots, bowls, jug, and mugs. The clay characteristics of these ceramics show that they have local properties. Ceramics found in the area and archaeometric studies of the clay collected from nearby streams support this possibility. During the surveys, 345 pieces of pottery dating to the Phrygian Period were found. In this study, 39 ceramics belonging to different forms are evaluated and by studying the repertoire of the vessels found at the fortress a chronology of Phrygian ceramics is introduced.

Keywords: Yazılıkaya-Midas Valley, Midas Fortress, Phrygian Pottery, crater, dinoi, pithos, amphora, jar, bowl, jug, mug.

* Doç. Dr. Rahşan Tamsü Polat, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, C-109, 26470, Tepebaşı/ESKİŞEHİR, E-posta: rahsantp@anadolu.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-5002-9560.
Nurten Kanbur (MA), E-posta: nurtenkanbr@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-7510-8978

ÖZ

Yazılıkaya/Midas Kale, Eskişehir İli, Han İlçesi sınırlarının içinde Yazılıkaya Mahallesi'nin hemen batısında, Yazılıkaya/Midas Vadisi'ndedir. Kalenin üst kısmı düz, tüflü, kayalık bir plato üzerine kurulmuş olup, Phryg Dönemi'nden başlayarak, Geç Bizans Dönemi'ne kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüştür. Bu alanda yerleşim dokusuna dair yapı temellerine ait ana kayaya açılmış temel yuvaları, sarnıçlar, su biriktirme havuzları ve tünelleri ile Phryg Dönemi'ne tarihlenen, Ana Tanrıça Matar adına yapılmış çok sayıda fasad (ön cephe), altar ve nişlerden oluşan kült anıtları bulunur. Yerleşim alanında ve çevresinde, Phryg Dönemi'nin dışında, Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine tarihlenen kaya mezarları da vardır. 2017-2018 yıllarında Yazılıkaya/Midas Vadisi'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, vadinin güneydoğusunda yer alan Midas Kale ayrıntılı olarak araştırılmış ve belgelenmiştir. Bu araştırmalar sırasında Midas Kale'de yüzeyden Phryg, Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine tarihlenen seramikler bulunmuştur. Bulunan seramikler içerisinde en yoğun grubu ise Phryg Dönemi'ne tarihlenen tek renkli (monokrom) seramikler oluşturmaktadır. Tamamının çarkta yapıldığı seramiklerin hamur ve astar renkleri de gri ve kahverengi tonlarındadır. Bulunan seramikler krater, dinos, pithos, amphora, çömlek, kâse, sürahi ve maşrapalara ait parçalarlardır. Kil özellikleri, hamur yapısı, renk ve astarları, seramiklerin lokal özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle alanda bulunan seramikler ve yakın çevrede bulunan dere yatağından alınan kil örnekler için yapılan arkeometri araştırmaları, bu olasılığı güçlendirmektedir. Araştırmalar sırasında kalede Phryg Dönemi'ne tarihlenen 345 adet seramik parçası bulunmuştur. Bu çalışmada, farklı formlara ait toplam 39 adet seramik değerlendirilmiş, kaledeki kap repertuarı çalışılarak Phryg Dönemi'ne tarihlenen seramiklerin kronolojik dağılımları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yazılıkaya-Midas Vadisi, Midas Kale, Phryg Seramiği, Krater, dinos, pithos, amphora, çömlek, kase, sürahi, maşrapa.

Herodotos¹, Strabon² ve Plinius'un³ da verdiği bilgiler arasında “Bryges” olarak isimlendirilen ve aslen Thrak kökenli bir topluluk olan Phryglerin, MÖ 13. yy'dan itibaren Makedonia ve Thrakia'dan dalgalar halinde Anadolu'ya göç eden topluluklar içerisinde yer aldığı, Orta Anadolu'da da MÖ 9. yy'dan itibaren siyasi bir güç olarak ortaya çıktıkları bilinmektedir⁴. Phryglerin başkentleri olarak bilinen Ankara İli, Polatlı İlçesi yakınlarındaki Gordion (Yassıhöyük) dışında, Dağlık Phrygia olarak tanımlanan bölgenin⁵ güneydoğu kesimindeki alanda etkin olarak varlık gösterdikleri

1 Herodotos VII, 73, 385.

2 Strabon Geography X-XI-XII, 3, 20, 550, 405.

3 Plinius Naturalis Historia V, 41, 145, 329).

4 Barnett 1967, 3; Carrington 1977, 117-118; Olshausen 1996, 965-967.

5 Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar İlleri arasında kalan bölge, Haspels tarafından Dağlık Phrygia olarak tanımlanmıştır (Haspels 1971, 20).

bu bölgedeki höyük, kale tipi yerleşimler ile üst kısmı düz plato tarzındaki yerleşimleri ve ünik kaya anıtları ile kanıtlanmaktadır. Belirtilen bölgenin güney ve gneydoĝusu, deniz seviyesinden 1200-1500 m arasında deĝiřen yükseltilerin oluřturduĝu derin vadiler ile sınırlıdır. Bu vadilerden Yazılıkaya/Midas Vadisi, Eskişehir'in yaklaşık olarak 70 km güneyinde yer alır⁶. Vadide, Phryg Dönemi'ne tarihlenen kült anıtları, Phryg, Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine tarihlenen kaya mezarları ve kaya meknlarının yanı sıra kuzey ve batı yönlerde adeta vadiyi sınırlandıran kale tipi yerleşimler vardır. Bu kaleler sırasıyla, Akpara Kale, Gökgöz Kale, Pişmiş Kale ve Kocabaş Kale'dir⁷.

Vadinin gneydoĝusunda ise kayalık bir platform üzerinde yer alan Midas Kale bulunur (Fig. 1). Kale, Eskişehir'in güneyinde, siyah-gri volkanik tüflerden meydana gelen ve dar vadiler ile bölünmüş kayalık, ulaşılması gc bir blgededir⁸. Özel konumu nedeniyle önemli bir kale olup, kale üzerinden bakıldıĝında vadinin kuzey sınırında Akpara Kale'yi daha sonra sırasıyla Gökgöz, Pişmiş ve Kocabaş Kale'yi, batıda ise Kümbet Vadisi'ni görecek biçimde geniş bir görüş açısına sahiptir⁹. Daĝlık Phrygia olarak adlandırılan bölge içinde yer alan bu yerleşim, stratejik açıdan savunmaya uygun arazi yapısına ve yerleşimin eteklerinde tarıma elverişli geniş topraklara sahiptir (Fig. 2). Kale yerleşmesinin Phryg Dönemi'ne tarihlenen çok sayıda anıtsal ve kck boyutlu kült anıtlarıyla donatılmış olması¹⁰ (fasad, altar ve nişler), yerleşimin ana tanrıçaya adanmış "dinsel bir metropolü" olarak adlandırılmasına neden olmuřtur¹¹. Phryg Dönemi'nden Geç Bizans Dönemi'ne kadar kesintisiz bir yerleşimin olduĝu kalede, yerleşim dokusuna ait mimari ögeler, anıtsal ve kck ölçekte sarnıçlar, su biriktirme havuzları, tüneller görülmektedir. Yerleşim ayrıca Phryg, Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemleri olmak üzere farklı dönemlere tarihlenen kaya mezarları ve kaya meknları ile evrilidir¹².

Kaledeki kültürlere dair somut kanıtlar, mimarinin yanı sıra seramik buluntulardır. Seramikler mimari ile uyumlu bir kronoloji takip etmekle birlikte¹³, bu makalenin konusunu, Midas Kale'de bulunan, Phryg Dönemi'ne tarihlenen seramikler oluřturur¹⁴.

6 Polat – Altan 2012, 132.

7 Tamsü-Polat 2018, 264.

8 Haspels 1981, 1.

9 Haspels 1971, 36.

10 Tamsü-Polat 2008, 439.

11 Barnett 1967, 5; Haspels 1981, 2; Tüfekçi-Sivas 2012, 112.

12 Tamsü-Polat 2018, 263.

13 Kalede yapılan yüzey araştırmalarında Phryg Dönemi'ne tarihlendirilen seramiklerin yanı sıra; Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine tarihlenen seramikler de tespit edilmiştir (Kanbur 2019, 81, Kat. No: 65, 160, 204, 359, 368, 369).

14 Midas Vadisi araştırmalarında bulunan seramikler, Sayın N. Kanbur tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bu alışma, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından 1802E026 no'lu proje kapsamında maddi olarak desteklenmiştir.

Midas Kale'deki Araştırmalar

Midas Kale, vadi içindeki konumu, yerleşimde çeşitlilik gösteren kaya anıtlarının varlığı gibi nedenlerden dolayı araştırmacıların ilgisini her zaman çekmiştir. İlk olarak 1800'lü yıllarda gezgin ve yazar W. M. Leake, Midas Vadisi'nde araştırmalarda bulunmuş, Midas Kale'deki anıtları incelemiş, bugün "Midas Anıtı" olarak adlandırılan kaya anıtının üzerinde bulunan paleo-phrygçe yazıttaki "Midai" kelimesinden yola çıkarak anıtın Midas'a ait olduğunu belirtmiştir¹⁵. 1826 yılında Fransız gezgin A. de Laborde ve oğlu L. de Laborde¹⁶, 1834 yılında, gezgin, mimar-arkeolog C. Texier, Midas Kale ve çevresinde araştırmalar gerçekleştirmiştir. Texier, Midas Anıtı, Bitmemiş Anıt ve civardaki kaya mezarlarının gravür çizimlerini yapmıştır. İlk kez yöre halkının Midas Anıtı'nı "Yazılıkaya" olarak isimlendirdiğini bildirmiştir. 1885 yılında anıtın eteklerinde kurulan köye de anıttaki yazıttan yola çıkarak "Yazılıkaya" adı verilmiştir¹⁷. 1837 yılında J. R. Steuart'ın bölgede araştırmaları vardır¹⁸. 1858 yılında dilbilimci ve coğrafyacı H. Barth¹⁹ ve A. D. Mordtmann²⁰, 1881 yılında gezgin, tarihi coğrafya uzmanı ve epigraf W. M. Ramsay, Midas kenti olarak adlandırılan yerleşimdeki kaya anıtlarının çizimlerini yapmışlardır²¹. 1886 yılında G. Radet ve G. Fougeres'in de bölgedeki araştırmaları bilinir. 1893'te Radet, H. Ouvre ile dağlık araziye tekrar bir araştırma gezisi düzenleyerek araştırma ile ilgili kitabını yayınlamıştır²². A. ve G. Körte de Midas Kale'deki anıtlardan söz etmişlerdir²³. 1896 yılında kalenin planı W. von Diest tarafından çizilmiştir²⁴. Aynı yıllarda F. von Reber²⁵ de Midas Kale'deki anıtları incelemiştir. 1900'lerde kale ve çevresinde, E. Brandenburg²⁶, W. T. M. Forbes²⁷ araştırmalar yapmışlardır. 1925 yılında W. M. Calder epigrafik çalışmalara ağırlık vermiş, E. Chaput ise Dağlık Phrygia Bölgesi'nin coğrafi ve jeolojik yapısını araştırmıştır²⁸. Dağlık Phrygia Bölgesi'nde belirli sürelerde kazısı yapılan tek kale burasıdır. Midas Kale'deki ilk kazılar, 1936 yılında Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, sanat tarihçisi ve mimar A. Gabriel tarafından başlatılmıştır. İlk sondaj çalışmasının ardından, Atina'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nden arkeolog C. H. E. Haspels'i kazılara katılması için davet etmiştir. Haspels, 1939 yılına

15 Leake 1824, 31-32.

16 de Laborde 1938, 74-75.

17 Texier 1839, 154-155.

18 Steuart 1842, 8-9.

19 Barth 1860, 91-92.

20 Mordtmann 1925, 542.

21 Ramsay 1888, 374.

22 Radet 1895, 425.

23 Körte – Körte 1904, 219-226; Haspels 1971,13.

24 von Diest 1898, 22-32.

25 von Reber 1897, 562.

26 Haspels 1971, 15-16.

27 Forbes 1911, 63-64.

28 Chaput 1941, 38-39.

kadar devam eden kazılarda arazi başkanlığı görevini üstlenmiştir. Bu çalışmalar sırasında anıtların çevresi, sarnıçlar ve ovaya doğru inen merdivenlerin temizliği yapıp, Midas Kale'nin kuzeydoğu kesimindeki yerleşim birimleri ile Phryg seramikleri gün ışığına çıkartılmıştır²⁹. Kazı çalışmalarına II. Dünya Savaşı nedeniyle ara verilmiş, 1948 yılına gelindiğinde İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına Midas Kale'de ikinci dönem kazıları başlamıştır. 1951 yılına kadar süren kazıların arazi başkanlığını H. Çambel yürütmüştür³⁰. Çambel tarafından yönetilen çalışmalar sırasında Midas Kale'nin doğusunda tespit edilen İlk Tunç Çağı mezarlığında da kazılar yapılmıştır³¹. Bu kazı çalışmalarından sonra alanda herhangi bir kazı çalışması yapılmamış, yalnızca temizlik ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir³².

1992-1996 yılları arasında ise T. Tüfekçi Sivas, doktora tezi kapsamında Dağlık Phrygia Bölgesi'nde araştırmalar yaparken, Midas Kale'deki kaya anıtlarını da ayrıntılı olarak incelemiř³³, 2001-2007 yılları arasında bölgedeki araştırmalarını sürdürmüřtür³⁴. 1999-2006 yıllarında R. E. Kortanoğlu da doktora tezi kapsamında dağlık bölgedeki Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlenen kaya mezarlarını araştırmış, bu çalışması kapsamında Midas Vadisi'ndeki kaya mezarlarını ele almışır³⁵.

2017 yılından itibaren de başta Midas Kale olmak üzere, Yazılıkaya/Midas Vadisi'nde, belgeleme çalışmalarının ağırlıklı olduğu yüzey araştırmaları gerçekleştirilmektedir³⁶. Yeni arkeolojik tespitlerin yanı sıra bu çalışmalar ile vadinin tarihsel sürecinin, bilinenin aksine, Alt Paleolitik Dönem'e kadar geri gittiği belirlenmiştir³⁷.

Midas Kale Phryg Seramikleri

2017-2018 yıllarında Midas Vadisi Yüzey Araştırması Projesi kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda Midas Kale'de bulunan seramikler içerisinde en yoğun grubu Phryg seramikleri oluşturmaktadır. Araştırmalarda Phryg Dönemi'ne tarihlenen 345 adet seramik parçası bulunmuş, bu çalışmada, farklı formlara ait toplam 39 adet seramik değerlendirilmiştir. Bu seramikler tek renklidir (monokrom). Tamamı çarkta

29 Haspels 1943, 535-537; Gabriel 1948, 225-227; Gabriel 1952, 27.

30 Gabriel 1965, 1.

31 Çambel 1948, 228-229; Haspels 1971, 285.

32 1970 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Restorasyon Bölümü adına Ankara Müzesi'nden G. Toklu başkanlığındaki bir ekip tarafından alanda temizlik çalışmaları yapılmış, kalenin batısında toprak çökmesi sonucu ortaya çıkan kaya mezarının çevresi de açılarak temizlenmiştir (Haspels 1981, 1-3). 1990-1991 yıllarında da Eskişehir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından onarım ve temizlik çalışmaları yapılmıştır (Özçatal 1992, 209-232; Özçatal 1993, 419-439).

33 Tüfekçi-Sivas 1999, 52-65, 127-135, 158-167, 175-176.

34 Tüfekçi-Sivas 2003, 285-298; Tüfekçi-Sivas – Sivas 2003, 2-32.

35 Kortanoğlu 2008, 97-98, Kat. No: 54-58, 430-449, 547-550, 585-601.

36 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile tarafımızca gerçekleştirilen "Yazılıkaya/Midas Vadisi Araştırması", 1703E058 no'lu proje ile Anadolu Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından maddi olarak desteklenmektedir. Araştırmaya dair ilk değerlendirmeler için bk. Tamsü-Polat v.d. 2018, 261-278; Tamsü-Polat – Polat 2018, 49-56.

37 Erikan 2019, 27.

yapılmış, hamur ve astar rengi çoğunlukla gri az miktarda kahverengi tonlarındadır (7,5 YR dark gray 4/1-7,5 YR light brown 6/3). Seramiklerin hamuru taşçık, kum, kireç, az miktarda şamot ve ince gümüş mika katkılıdır. Seramik örneklerinden alınan parçalar üzerinde yapılan arkeometri çalışmaları, seramiklerin 750-950°C arasında pişirim uygulanarak üretilmiş olduğunu ortaya koymuştur³⁸. Genel olarak iyi pişirim olan seramiklerin, bazılarının yüzeyinde ise pişirimden kaynaklanan alacalı renk değişimleri gözlemlenmiştir.

Midas Kale’de bulunan ve Phryg Dönemi’ne tarihlenen tek renkli seramikler, kullanım amaçlarına göre sınıflandırılarak, formlarına göre gruplandırılmıştır.

Hazırlama-Karıştırma Kapları

Bu grup altında iki kap formu belirlenmiştir. Bunlardan ilki kraterler (Kat. No: 1-6, Fig. 3.1-6), diğeri ise dinoslardır (Kat. No: 7-8, Fig. 3. 7-8).

Kraterler (Kat. No: 1-6, Fig. 3.1-6), kalede bulunan seramik formları içinde sayısal olarak önemli bir orana sahiptir. Şarap karıştırma kabı olarak bilinen³⁹ ve form olarak geniş ağızlı, şişkin, derin gövdeli yapılan kraterlerin, dibe doğru gövdelerinin daraldığı farklı tipleri vardır. Açık ağızlı ve geniş gövdeli bu kaplar, kalenin topografik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, su gibi sıvı maddelerin yanı sıra tahıl, bakliyat gibi kuru ürünlerin depolanmasında da kullanılmış olmalıdır. Haspels; Midas Kale kazılarında bulunan kraterlerin, peynir gibi salamura suyun içinde kalması gereken yiyeceklerin saklanmasında da kullanılmış olabileceğini belirtir⁴⁰.

Ağız çapları 29-51 cm arasında değişen bu kapların tümünde görülen kademe- li-basamaklı ağız yapısı, kapların ağızlarının bir kapak ile kapatıldığına işaret eder niteliktedir⁴¹.

Kraterlerde, hamur ve astar renkleri tek renkli (monokrom) olup, genel olarak gri ve kahverengi tonları baskındır (7,5 YR dark gray 4/1-7,5 YR light brown 6/3).

Değerlendirmeye alınan kraterlerin ağız profilleri göz önünde bulundurularak 3 tip altında incelenmişlerdir. 1. Tip; yuvarlatılmış hafif dışa taşkın dudaklıdır (Kat. No: 1, Fig. 3.1). Benzer örnekleri, Haspels başkanlığında Midas Kale’de yapılan kazılarda ele geçmiş olup, MÖ 8.-7. yy’lara⁴², Afyonkarahisar İli yüzey araştırmalarında Seki Tarla’da bulunanlar MÖ 9.-8. yy’lara⁴³, Gordion’da ise MÖ 9.-6. yy’lara

38 Seramiklerin petrografik ince kesit optik mikroskop analizleri Sayın Doç. Dr. Ali Akın Akyol’a ve ekibi tarafından yapılmıştır. Bu analiz çalışması rapor olarak tarafımıza sunulmuş, ancak yayınlanmamıştır. Kendilerine değerli katkılarından ötürü teşekkürlerimizi sunarız.

39 Amxy 1958, 198, Cook 1997, 217.

40 Haspels 1951, 57.

41 Yüzey araştırması sırasında kapak parçası bulunmamıştır. Bu durum, pişmiş topraktan kapakların dışında olasılıkla bu kapların ağızlarının organik bir malzeme ile (ahşap, deri vb.) de kapatılmış olabileceğini düşündürür.

42 Haspels 1951, 132, Lev. 22/6.

43 Kızıltepe – Bilgin 2018, 120, Lev. 10/71.

tarihlendirilmiştir. Benzer örnekler baz alınarak Midas Kale'deki krater parçası da MÖ 9.-6.yy'lara tarihlendirilmelidir.

2. Tip; dışa dönük, düz dudaklı ve iç bükey boyuna sahiptir (Kat. No: 2, Fig. 3.2). Aĝızın iç kısmı muhtemelen bir kapaĝın oturtulması için kademeli-basamaklı yapılmıştır. Benzer örnekleri, Seyitömer Höyük'te, MÖ 5. yy'a⁴⁴; Midas Kale'de MÖ 8. yy'a⁴⁵; Gordion'da MÖ 8. yy'a⁴⁶; Afyonkarahisar yüzey araştırması Sinanpaşa İlçesi-Küçük Höyük'te MÖ 8.-6. yy'lara⁴⁷; Boĝazköy-Büyükkale'de MÖ 8. yy'a⁴⁸ tarihlendirilmiştir. Bu form benzer örneklerden yola çıkılarak MÖ 8. yy'a tarihlendirilmelidir.

3. Tip; yuvarlatılmış dudaklı, aĝızın iç kısmı 2. tipteki gibi kademeli-basamaklı yapılmıştır (Kat. No: 3-6, Fig. 3. 3-6). Kat. No: 4 no'lu seramiĝin boyun kısmında ince kabartma şeklinde yapılmış bant bezeme vardır (Fig. 3.4). Deĝerlendirilen formların benzer örnekleri, Seyitömer Höyük'te MÖ 8. yy'lara⁴⁹, Midas Kale'de MÖ 8. yy'lara⁵⁰, Gordion'da MÖ 9-8. yy'lara⁵¹, Afyonkarahisar/Emirdaĝ-Kılıçlar'da MÖ 9-6. yy'lara⁵², Maşat Höyük'te MÖ 8-7. yy'lara⁵³, Kırşehir/Kaman-Kalehöyük'te MÖ 7. yy'a⁵⁴, Kırşehir/Yassıhöyük'te MÖ 7. yy'a⁵⁵, Niĝde/Çardak Höyük'te⁵⁶ ve Niĝde/Kınık Höyük'te MÖ 8.-6. yy'lara tarihlendirilmiřtir⁵⁷. Midas Kale'de bulunan bu forma ait parçaların da MÖ 9.-8. yy aralıĝında kullanım görmüş olabileceĝi anlaşılmaktadır.

Kraterler gibi içki karıştırma kabı olarak bilinen dinoslar (Kat. No: 7-8, Fig. 3.7-8); sıvıların kaynatılmasının yanı sıra farklı amaçlar için de kullanılan kap formudur⁵⁸. Aĝız çapları 25-36 cm arasında deĝiřen form, dışa dönük dudaklı ve şişkin gövdelidir. Hamur renkleri gri ve kahverengi tonlarındadır (5YR dark gray 4/1-7,5 YR brown 4/2). Midas Kale'de bulunan dinoslar 2 tipe ayrılarak incelenmiştir. 1. Tip; dışa çıkıntılı dudaklı, aĝızın iç kısmı olukludur (kademeli) (Kat. No: 7, Fig. 3.7). Benzer

44 Durgu 2013, 57, Lev. 15/22.

45 Haspels 1951, 132, Lev. 22/10.

46 Sams 1994, 228, Lev. 35/310.

47 Kızıltepe-Bilgin 2018, 122, Lev. 11/80.

48 Bossert 2000, 38, Lev. 21/194.

49 Çakalgöz 2011, 162, Lev. 39.

50 Haspels 1951, 126, Lev. 21/11; 132, Lev. 22/23.

51 Sams 1994, 288, Lev. 40/921.

52 Kızıltepe – Bilgin 2018, 120-121, Lev. 10/72.

53 Özgüç 1982, 54, Lev. J/2.

54 Omura 1988, 365, Lev. 8/5.

55 Omura 2008, 106, Lev. 43/6.

56 Summers 1994, 244, Lev. 23.3/11.

57 Ergüner 2016, 468, Lev. 54/516.

58 Amxy 1958, 199-200.

formlar Daskyleion'da⁵⁹, Boğazköy/Büyükkale'de, 9.-7. yy'a⁶⁰, Maşat Höyük'te, MÖ 6. yy'a⁶¹, Kırşehir/Yassihöyük'te MÖ 7. yy'a⁶² tarihlendirilmiştir. Midas Kale'de yapılan yeni araştırmalarda bulunan bu dinos formu benzer örneklerden yola çıkarak MÖ 9.-7. yy'lara tarihlendirilebilir.

2. Tip; dışa dönük dudaklıdır (Kat. No: 8, Fig. 3.8). Bu formun yakın benzerleri, Midas Kale'de MÖ 8. yy'a⁶³, Gordion'da MÖ 8. yy'a⁶⁴, Gordion'da Tümülüs S'de MÖ 7. yy'a⁶⁵, Boğazköy-Büyükkale'de MÖ 7. yy'a⁶⁶, Kırşehir/Yassihöyük'te MÖ 7. yy'a⁶⁷ tarihlendirilmişlerdir. Midas Kale'de 2. tip olarak belirlenen dinos formu benzer örnekler ile MÖ 8. yy'lara tarihlendirilmelidir.

Depolama-Taşıma Kapları

Bu grup altında pithoslar (Kat. No: 9-10, Fig. 3.9-10) ve amphoralar (Kat. No: 11-12, Fig. 3.11-12) ele alınmıştır.

Pithos, Yunanca “πίθος” Latince “dolium” ismi verilen zeytinyağı, tahıl, tuzlu balık, tatlı su gibi gıda maddelerinin depolanması için kullanılan büyük boyutlu seramik kaplardır⁶⁸.

Midas Kale'de bulunan pithoslar tek bir tip altında incelenmiştir. Bunlar, düz dudaklı, dışa doğru kalınlaştırılmış ağızlı, kısa boyunlu, şişkin gövdeli bir forma sahiptirler (Kat. No: 9-10, Fig. 3.9-10). Pithosların hamuru ve astar rengi, kırmızımsı sarı, kahverengi ve gri tonlarındadır (5 YR reddish yellow 6/6-7,5 YR pinkish gray 7/2). Benzer örnekleri; Midas Kale'de Haspels başkanlığında yapılan kazılarda ele geçmiş olup, MÖ 8. yy'lara⁶⁹, Eskişehir-Tepecik'te⁷⁰ ve Gordion'da MÖ 8. yy'lara⁷¹, Boğazköy/Büyükkale'de MÖ 7. yy'a⁷², Boğazköy/Büyükkaya'da MÖ 9.-7. yy'lara⁷³, Niğde/Kınık Höyük'te MÖ 6.-4. yy'lara⁷⁴ tarihlendirilmiştir. Buna göre yeni dönem araştırmalarında tespit edilen iki pithos örneği için MÖ 8.-6. yy'lar önerilebilir.

59 Polat 1996, 23, Lev. 21/86.

60 Genz 2004, 77, Lev. 69/2.

61 Özgüç 1982, 63, Lev. M/17.

62 Omura 2008, 106, Lev. 35/4.

63 Haspels 1951, 131, Lev. 21/3.

64 Sams 1994, 212, Lev. 48/136; 229, Lev. 48/321.

65 Kohler 1995, 143, Lev. 54, I/h.

66 Bossert 2000, 54, Lev. 32/300.

67 Omura 2008, 106, Lev. 36/3.

68 Teslenko 2009, 869.

69 Haspels 1951, 131, Lev. 21/5; 131, Lev. 21/7.

70 Sivas 2018, 201, Lev. 43/6.

71 Sams 1994, 212, Lev. 48/137.

72 Bossert 2000, 132, Lev. 97/1123.

73 Genz 2004, 57, Lev. 15/1-15/3.

74 Ergürer 2016, 472, Lev. 56/536.

Bu grupta değerlendirilen bir diğer form da amphoralardır (Kat. No: 11-12, Fig. 3. 11-12). Yunanca “ampi”, karşılıklı ve “pherein” taşımak sözcüklerinden türemiş olup, zeytinyağı, şarap, su ve diğer sıvı maddelerin taşınmasında ya da depolanmasında kullanılan kaplardır⁷⁵. Genel olarak dar boyunlu, yüksek iki kulpa sahip olup, farklı formlarda yapılmıřlardır⁷⁶.

Kalede bulunan amphoralar, tek tip altında değerlendirilmiştir. Bunlar dışa dönük dudaklı ve ince cidarlıdır. Ağızların iç kısımları kraterler gibi basamaklı (kademeli) yapılmıştır. Ağız çapları, 12-16 cm arasında değişen amphoraların hamur ve astar renkleri gri ve grinin tonlarındadır (2,5 Y gray 5/1-5 YR dark gray 4/1). Benzer örnekleri Haspels’in Midas Kale’de yaptığı kazılarda ele geçmiş olup, MÖ 8. yy’a⁷⁷, Boğazköy/Büyükkale’de MÖ 7. yy’a⁷⁸ ve Kırşehir/Yassihöyük’te MÖ 7. yy’a⁷⁹ tarihlendirilmiştir. Midas Kale’de bulunan amphora parçaları benzer örnekler ile MÖ 8. yy’a tarihlendirilmiştir.

Pişirme Kapları

Bu başlık altında değerlendirilen çömlükler (Kat. No: 13-18, Fig. 4. 13-18), yemek pişirme kabı olarak bilinen, etlerin haşlanması, çorba gibi sulu yemeklerin hazırlanmasında ya da suyun kaynatılmasında kullanılmıřtır⁸⁰. İçinde sıvı yiyeceklerin ve salamura gıdaların depolandığı, su geçirmez, ateşe dayanıklı olan kaplardır⁸¹. Genel olarak yuvarlak, şişkin gövdeli, geniş ağızlı olarak yapılmakla birlikte, farklı formları da vardır⁸². Hamur ve astar renkleri koyu gri ve kahverengi tonlarındadır (2,5 Y dark gray 4/1-7,5 YR brown 5/3). Kalede bulunan çömlükler 3 farklı tipe ayrılarak incelenmiştir. 1. Tip; dışa dönük dudaklıdır (Kat. No: 13-16, Fig. 4. 13-16). Benzerler örnekleri, Seyitömer Höyük’te MÖ 8. yy’a⁸³, Midas Kale’de MÖ 8. yy’a⁸⁴, Gordion’da MÖ 9. yy’a⁸⁵, Gordion’da S-1 no’lu tümülüste MÖ 7. yy’a⁸⁶, Boğazköy/Büyükkale’de MÖ 8. yy’a⁸⁷, Boğazköy/Büyükkaya’da, MÖ 9.-6. yy’lara⁸⁸, Niğde/Kınık Höyük MÖ

75 Delemen – Kepçe 2009, 1.

76 Cook 1997, 209.

77 Haspels 1951, 124, Lev. 12/d; 127, Lev. 21/8; 132, 21/14.

78 Bossert 2000, 29, Lev. 4/24; 30, Lev. 102/29.

79 Omura 2008, 106, Lev. 47/9.

80 Sparkes 1962, 130.

81 Sparkes 1962, 124.

82 Amxy 1958, 212.

83 Çakalgöz 2011, 170, Lev. 51/3.

84 Haspels 1951, 124, Lev. 23/1; 132, Lev. 23/3.

85 Sams 1994, 204, Lev. 31/49; Toteva 2007, 100, Lev. 9/78.

86 Kohler 1995, 137, Lev. 54/I- a.

87 Bossert 2000, 94, Lev. 54/572.

88 Genz 2004, 56, Lev. 13/6.

8.-6. yy'lara⁸⁹; Kırşehir/Yassıhöyük MÖ 7. yy'a⁹⁰ ve Samsun/Vezirköprü-Oymaağaç Höyük'te MÖ 7.-6. yy'lara⁹¹ tarihlendirilmiştir. Benzer örnekler yardımıyla yeni araştırmalarda Midas Kale'de bulunan bu form MÖ 9.-7. yy'lara tarihlendirilebilir.

2. Tip, dışa çekik, düz dudaklı ve küresel gövdelidir (Kat. No: 17, Fig. 4. 17). Benzerleri, Eskişehir/Tepecik'te⁹², Gordion'da⁹³ ele geçmiş olup, MÖ 8 yy'lara, Afyonkarahisar yüzey araştırması Sıram-Topraktepe'de, MÖ 8. yy'a⁹⁴, Kırşehir/Kaman-Kalehöyük'te MÖ 7. yy'a⁹⁵ ve Kırşehir/Yassıhöyük'te MÖ 8. yy'a⁹⁶ tarihlendirilmiştir. Midas Kale örneği için ise MÖ 8. yy önerilebilir.

3. Tip, düz, içe çekik dudaklı ve küresel gövdelidir (Kat. No: 18, Fig. 4. 18). Formun benzerleri Gordion'da MÖ 9.-8. yy'a⁹⁷ tarihlendirilirken, Gordion'da S-1 no'lu tümülüste MÖ 7. yy'lara⁹⁸ tarihlendirilmiştir. Kalede bulunan form için analogiler yardımıyla MÖ 9.-7. yy'lara tarihlenmelidir.

Servis Kapları

Bu grupta değerlendirilen seramik formları kâseler (Kat. No: 19-26, Fig. 4.19-26), sürahiler (Kat. No: 27-29, Fig.5. 27-29) ve maşrapalardan (Kat. No: 30-32, Fig.5. 30-32) oluşmaktadır.

Midas Kale'de form olarak en yoğun grubu oluşturan ve her türlü ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak üretilen, yayvan ve çukurca kaplardan olan kâselerin ağız çapları, 8-36 cm arasındadır. Hamur ve astar renkleri koyu gri ve kahverengi tonları arasında değişmektedir (5 YR dark gray 4/1- 7,5 YR brown 4/2). Kâseler iki tipe ayrılarak incelenmiştir. 1. Tip; düz dudaklı, yarı küresel gövdelilerdir (Kat. No: 19-24, Fig. 4. 19-24). Benzerleri Seyitömer Höyük'te MÖ 8. yy'a⁹⁹ Midas Kale'de MÖ 8. yy'a¹⁰⁰, Eskişehir/Tepecik'te¹⁰¹, Gordion'da MÖ 9. yy'a¹⁰², Gordion'da Tümülüs C'de MÖ 6. yy'a¹⁰³, Afyonkarahisar/Sinanpaşa İlçesi-Küçükhöyük'te, MÖ 8.-6. yy'lara¹⁰⁴,

89 Ergürer 2016, 472, Lev. 44/423.

90 Omura 2008, 106, Lev. 38/5.

91 Yılmaz 2015, 407, Lev. 57/6.

92 Sivas 2018, 171-172, 201, Lev. 43/5.

93 Toteva 2007, 101, Lev. 9/85.

94 Kızıltepe-Bilgin 2018, 139, Lev. 20/158.

95 Omura 2006, 31, Res. 5.

96 Omura 2008, 106, Lev. 35/3.

97 Henrickson 1994, 106-107, Lev. 10.4/g.

98 Kohler 1995, 137, Lev. 54/I-i.

99 Çakalgöz 2011, 121, Lev. 6/2; 129, Lev. 10/2; 133, Lev. 12/1.

100 Haspels 1951, 135, Lev. 28/5; Pehlivaner – Özçatal 1995, 76, Lev.6/19.

101 Sivas 2018, 171-172, 199, Lev. 41/1; 171-172, 201, Lev. 43/2.

102 Sams 1994, 202, Lev. 16/18; 202, Lev. 16/19; 220, Lev. 17/220.

103 Kohler 1995, 27, Lev. 12/G.

104 Kızıltepe – Bilgin, 2018, 112, Lev. 5/33.

Boğazköy/Büyükale'de MÖ 8. yy'a¹⁰⁵ ve Kırşehir/Yassıhöyük'te MÖ 7. yy'a¹⁰⁶ tarihlendirilmiştir. Midas Kale örnekleri analogiler yardımıyla MÖ 9.-6. yy'lara tarihlendirilmiştir. Bu tip altında değerlendirilen Kat. No: 22 no'lu seramik parçasında ise, memecik biçimli bir tutamak mevcuttur (Fig. 4. 22). Bu seramik parçasının yakın benzerleri de Seyitömer Höyük'te MÖ 7. yy'a¹⁰⁷, Haspels başkanlığında Midas Kale'deki kazılarda MÖ 8. yy'a¹⁰⁸, Karaman/Gövezli Tepesi Höyük'te MÖ 7.-5. yy'a¹⁰⁹ tarihlendirilmiştir. Benzerler örneklere göre Midas Kale'de yeni araştırmalarda ele geçen bu kâselerin örnekleri için MÖ 8. yy önerilebilir.

2. Tipte değerlendirilen kâseler ise, omurgalı gövdeye sahiptir (Kat. No: 25-26, Fig. 4. 25-26). Bunlar da kendi içerisinde düz dudaklı (Kat. No: 25) ve hafif dışa dönük dudaklı (Kat. No: 26) olmak üzere gruplandırılmıştır. Formun benzerleri Seyitömer Höyük'te¹¹⁰, Gordion'da¹¹¹, Boğazköy/Büyükale'de¹¹² ve Kırşehir/Yassıhöyük'te¹¹³ MÖ 8. yy'a tarihlendirilmiş olup, Midas Kale örnekleri de MÖ 8. yy'a tarihlendirilebilir.

Sıvı maddelerin taşınmasında ya da servisinde kullanılan sürahiler tek kulplu, dar ağızlı ve boyunlu olarak farklı formlarda yapılmışlardır¹¹⁴. Ağız çapları 6-9 cm arasında değişen sürahilerin, hamuru ve astarı kırmızımsı gri tonlarındadır (10 YR gray 6/1-2,5 YR reddish gray 6/1). Sürahiler (Kat. No: 27-29, Fig.5. 27-29), 2 tipe ayrılarak incelenmiştir. 1. Tip; hafif dışa dönük, düz dudaklıdır (Kat. No: 27-28, Fig.5. 27-28). Benzer örnekleri; Midas Kale'de Haspels başkanlığında yapılan kazılarda bulunmuş olup, MÖ 8 yy'a¹¹⁵, Boğazköy/Büyükale'de, MÖ 8.-6. yy'lara¹¹⁶ ve Kırşehir/Yassıhöyük'te MÖ 7. yy'a¹¹⁷ tarihlendirilmiştir. Analogilerle Midas Kale'de 1. tip olarak değerlendirilen sürahi formu, MÖ 8. yy'a tarihlenmelidir. 2. Tip'te yonca ağızlı olarak adlandırılan formdadır (Kat. No: 29, Fig.5. 29). Benzer örnekleri Seyitömer Höyük'te MÖ 8. yy'a¹¹⁸, Midas Kale'de MÖ 8. yy'a¹¹⁹, Gordion'da, MÖ

105 Bossert 2000, 110, Lev. 70/789; 110, Lev. 70/801.

106 Omura 2008, 106, Lev. 24/3; 106, Lev. 25/2.

107 Çakalgöz 2011, 142, Lev. 18/4.

108 Haspels 1951, 137, Lev. 30/b. 10-11.

109 Ergürer 2018, 70, Lev. 9/i.

110 Çakalgöz 2011, 146, Lev. 20/8.

111 Sams 1994, 242, Lev. 15/481.

112 Bossert 2000, 116, Lev. 82/974.

113 Omura 2008, 106, Lev. 29/8.

114 Ökse 1999, 63.

115 Haspels 1951, 133, Lev. 25/3.

116 Genz 2004, 63, Lev. 30/1; 75-76, Lev. 64/4.

117 Omura 2008, 106, Lev. 46/8.

118 Çakalgöz 2011, 156, Lev. 29/1.

119 Haspels 1951, 124, Lev. 24/5.

8.-6. yy'lara¹²⁰, Boğazköy/Büyükale MÖ 8. yy'a¹²¹ ve Boğazköy/Büyükkaya, MÖ 9.-6. yy'a¹²² tarihlendirilirken, Midas Kale'deki örnekler de MÖ 9.-8. yy'lara tarihlenmelidir.

Servis kapları arasında değerlendirilen maşrapalar ise geniş yuvarlak ağızlı, şişkin gövdeli, tek kuplu ve düz dipli formlarda yapılan, bardağa benzeyen kaplardır¹²³. Maşrapaların büyük boyutlu olanlarının, sıvıların başka bir kaba aktarılmasında, küçük boyutlu olanlarının ise, kupa gibi kullanıldığı söylenebilir (Kat. No: 30-32, Fig.5. 30-32). Ağız çapları 7-12 cm arasında değişen maşrapaların, hamur ve astar rengi koyu gri ve kahverengi tonlarındadır (7,5 YR dark gray 4/1-2,5 YR light reddish brown 6/4). Midas Kale'deki maşrapalar için tek bir tip belirlenmiştir. Bunların ağızları dışa dönüktür. Benzer örnekleri; Seyitömer Höyük'te, MÖ 8. yy'a¹²⁴, Haspels başkanlığındaki Midas Kale kazılarında¹²⁵, Gordion'da¹²⁶, Gordion'da Tümülüs III'te¹²⁷ ve Boğazköy/Büyükale'de¹²⁸ MÖ 8. yy'a, Kırşehir/Kaman-Kalehöyük kazılarında ele geçen örnekler de MÖ 7. yy'a¹²⁹ tarihlendirilmiştir. Benzer örnekler yardımıyla Midas Kale'deki maşrapalar MÖ 8. yy'a tarihlendirilebilir.

Bezemeli Gövde Parçaları

Bu grupta kalede amorf niteliğinde olan Phryg Dönemi'ne tarihlenen bezemeli seramik parçaları ele alınmıştır. Seramik gövdelerine ait olan parçalarda görülen bezemeler; kazıma, damga, boya ve kabartmalardan oluşur (Kat. No: 33-39, Fig.5. 33-39).

Kazıma bezeme, seramik hamuru kurumadan, ince uçlu bir alet yardımıyla yüzeye ince ve sığ yivler açılarak yapılmıştır (Kat. No: 33-36, Fig.5. 33-36). Bu teknik kullanılarak yapılmış bezeme dış yüzeyde yatay ya da paralel, birbirini keser biçimde ince ve bir birine yakın olarak ağ motifi şeklindedir. Bu bezemenin benzer örnekleri Midas Kale'de¹³⁰, Gordion kazılarında¹³¹ ve Boğazköy/Büyükale'de¹³² bulunmuş olup, MÖ 8. yy'a tarihlendirilmiştir. Yeni araştırmalarda bulunan gövde parçaları üzerinde görülen kazıma bezemeli örnekler de benzer örnekler yardımıyla MÖ 8.-7. yy'lara tarihlendirilebilir.

120 Sams 1994, 210, Lev. 26/123; 204, Lev. 26/48; Henrickson 1994, 111-112, Lev. 10.7/c.

121 Bossert 2000, 73, Lev. 40/382.

122 Genz 2004, 74, Lev. 60/7.

123 Tekocak – Yıldız 2015, 418.

124 Çakalgöz 2011, 183, Lev. 63/1.

125 Haspels 1951, 124, Lev. 13/e.

126 Sams 1994, 278, Lev. 101/838.

127 Körte – Körte 1904, 65, Res. 39/30.

128 Bossert 2000, 91, Lev. 47/481; 91, Lev. 47/491.

129 Omura 2006, 30, Res. 50.

130 Haspels 1951, 142, Lev. 34/a. 12; 143, Lev. 34/a. 13; 142-143, Lev. 34/a-7, b 9-10.

131 Sams 1994, 235, Lev. 153/405.

132 Bossert 2000, 141, Lev. 141/1304.

Damga bezeme, dış yzeye hamur yaşken oluşturulan bir şablon damga ile bastırılarak elde edilmiştir (Kat. No: 37, Fig. 5. 37). Damga bezemenin gvrvlldüğü Kat. No 37 no'lu seramik parçasında yatay olarak iki sıra halinde kare paneller içine “X” şeklinde bezemeler yapılmıştır. Bu bezemenin yapıldığı seramiklerin benzerleri, Midas Kale kazılarında bulunmuş olup, MÖ 8.-7. yy'lara tarihlendirilmiřtir¹³³.

Boya bezeme, hamur astarlanıp ön pişirme yapılıp, daha sonra boyama işlemi yapılıp tekrar pişirilir. Seramik parçasının içinde ve dışında, kırmızı, üzerine koyu kırmızımış gri renk kullanılarak yapılmıştır (Kat. No: 38, Fig. 5. 38). İçte; i içe geçmiş yarım dairelerin düz kısa çizgilerle birbirine baĝlandığı bir bezeme yapılmıştır. Bezemenin tamamı parçanın kırık olması nedeniyle tam olarak anlaşılamamaktadır. Dışta ise i içe geçmiş daire motifi gvrvlür. Kat. No: 38'no'lu seramikte gvrvlren boya bezemenin yakın benzerleri, Midas Kale MÖ 8.-7. yy'lara¹³⁴ ve Gordion'da MÖ 9.-6. yy'lara¹³⁵ tarihlendirilmiştir. Midas Kale'de yapılan yeni araştırmalarda ele geçen seramik parçası için MÖ 8.-6. yy'lar önerilebilir.

Kabartma bezeme, seramik henüz yaşken, memecik biçiminde hazırlanan hamur parçalarının sıvazlanarak kabın üzerine yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Kat. No: 39, Fig. 5. 39). Bezemenin yakın benzerleri Midas Kale kazılarında¹³⁶ ve Gordion'da¹³⁷ bulunmuş olup, MÖ 8. yy'a tarihlendirilmiştir. Midas Kale'deki kabartmalı bezeme parçası da MÖ 8.-7. yy'lara tarihlendirilebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Midas Kale'de 2017-2018 yıllarında gerçekleştirilen yzeye araştırmalarında Phryg Dönemi'ne tarihlendirilen 345 adet seramik parçası saptanmış, bu çalışmada, farklı formlara ait toplam 39 adet seramik parçasının kataloguna yer verilmiştir (fig. 3-fig. 5). Bu seramikler hamur renk ve astar özellikleri göz önünde bulundurularak kullanım alanlarına göre sınıflandırılmış, amorf niteliğinde ancak üzerinde bezeme bulunan parçalar da ayrı başlık altında değerlendirilmiştir.

Seramiklerin; hamur ve astar renkleri gri ve kahverengi tonlarında olup (5 YR dark gray 4/1- 7,5 YR brown 4/2), çarkta yapılmışlardır. Özellikle seramiklerin dış yzeyleri iyi perdahlanmış, pürüzsüz bir yzeye elde edilmiştir. Seramikler içerisinde 7 form belirlenmiştir (fig. 6). Bunlar, kraterler (Kat. No: 1-6, Fig. 3.1-6), dinoslar (Kat. No: 7-8, Fig. 3.7-8), pithoslar (Kat. No: 9-10, Fig. 3.9-10), amphoralar (Kat. No: 11-12, Fig. 3. 11-12), ömlekler (Kat. No: 13-18, Fig. 4. 13-18), kâseler (Kat. No: 19-26, Fig. 4.19-26), sührailer (Kat. No: 27-29, Fig.5. 27-29) ve maşrapalardır (Kat. No: 30-32, Fig.5. 30-32)¹³⁸. Belirlenen formlardan kraterler ve kâselerin kaledeki diğer kap

133 Haspels 1951, 140, Lev. 33/a. 10-13; akalgöz 2011, 267, Lev. 146/1.

134 Haspels 1951, 119, Lev. 7/e. 5.

135 Henrickson 1994, 111-112, Lev. 10.8/a.

136 Haspels 1951, 138, Lev. 31/b. 8.

137 Sams 1994, 288, Lev. 121/920.

138 Midas Kale'de bulunan seramiklerin formlarını gvrvlsteren tablo, kap repertuarını anlaşılabilir kılmak

formlarına oranla daha yoğun sayıda olduğu gözlenmiştir. Büyük hacimli kraterler olasılıkla yüksek kayalık bir alanda yer alan kalede yaşayanların, suyu depolamada ve ürünleri saklamada kullandıkları kaplar olmalıdır. Kâselerin de diğer kaplara göre daha yoğun sayıda olması, kalede gündelik yaşamda, her türlü ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak bu kapların kullanıldığı ile açıklanabilir.

Gordion başta olmak üzere, Orta Anadolu’da, Dağlık Phrygia olarak adlandırılan bölgede, Eskişehir çevresinde yapılan kazı ve araştırmaların olduğu geniş bir alanı kapsayan alanda bulunan seramiklerin nötron aktivasyon analizi değerlendirmelerini içeren çalışmada bu bölgedeki seramiklerin teknolojisi ve stillerindeki benzerlikler ortaya konmuştur¹³⁹.

Midas Kale’deki seramiklerin kil yapıları, hamur ve astar nitelikleri, bu seramiklerin lokal özelliklerde olduğunu göstermektedir. Araştırma sırasında seramiklerden alınan örnekler ile Midas Kale’nin güneybatısından geçen, bugün Sığırcık Kulağı Deresi olarak adlandırılan dere yatağından alınan kil örneklerinin arkeometri ön araştırmaları da, seramiklerin yerel üretim olduğuna dair ipuçları sunmuştur.

Midas Kale’deki seramikler yüzey buluntusu olduğundan, bir stratigrafi takip etmek mümkün değildir. Bu nedenle yüzeyde bulunan seramikler tarihlendirilirken, stratigrafik olarak kazısı yapılan, Midas Kale’nin yaklaşık olarak 120 km kuzeydoğusunda bulunan Phryglerin başkenti Gordion yerleşimi kriter alınmış, çevre bölgelerde tarihlemesi yapılan seramiklerle de analogik değerlendirmeye gidilmiştir. Midas Kale’deki seramikler, Gordion’da 6A, 6B ve 5. tabakalarda bulunan, tek renkli (monokrom) seramiklerle hamur, astar ve form açısından yakın benzerlik göstermektedir¹⁴⁰. Buna göre kalede bulunan seramikler, Erken Phryg Dönemi’nin sonlarından Geç Phryg Dönemi’ne tarihlendirilmiştir (MÖ 9. yy-6. yy) (Fig. 6). Kalede tespit edilen özellikle krater, kâse ve çömlek formlarının analogik değerlendirmelere göre uzun yıllar kullanılmış olduğu saptanmıştır.

Phryg Dönemi seramiklerine ilişkin olarak, seramiğin tanımlanmasında bir karmaşa söz konusudur. Özellikle Orta Anadolu’da, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan kazılarda bulunan bir grup seramiğin, doğrudan “Phryg Dönemi Seramiği” olarak adlandırıldığı¹⁴¹, günümüzde ise bir grup seramiğin de, seramiklerin etnik kökenlerinin bir stratigrafiye bağlanamamasından dolayı genel bir tanımlama içerisinde “Demir Çağı Seramikleri” olarak adlandırıldığı görülür¹⁴². Bu tanımlamaların kesinlik kazanabilmesi, yapılacak kazı ve yüzey araştırmalarından elde edilen malzemelerin kapsamlı

için yakın çevrede aynı dönemlere tarihlenen yerleşimlerde bulunmuş tüm kap formlarının üzerinden çizilerek elde edilmiştir (Fig. 6).

139 Grave v.d. 2012, 377-406.

140 Henrickson 1994, 110, 111, 112. Son yıllarda yapılan araştırmalar ile Gordion yerleşmesinin kronolojisinde değişiklik yapılmış, tahrip tabakası MÖ 700 tarihinden, MÖ 800 tarihine çekilmiştir (Voigt 2012, 69). Midas Kale’deki seramikler tarihlendirilirken bu kronolojik değişim göz önünde bulundurulmuştur.

141 Arık 1994, 32; Dolunay 1995, 265.

142 Seeher 2000, 22; Genz 2004, 50.

değerlendirmeleri ve tabakalar arası bağlantıların sorgulanması ile sağlanacaktır.

Phryg başkenti olarak bilinen Gordion dışında, Phryg kült anıtları ile donatılmış bir Phryg dini merkezi görünümündeki Midas Kale'de yüzey araştırmalarında bulunan Phryg seramikleri, M 9. yy'dan- M 6. yy'a kadar tarihlenmekle birlikte, seramik grupları içerisinde özellikle M 8. yy'a tarihlenen seramikler daha yoğundur. Bulunan seramikler yüzey buluntusu olduğundan, stratigrafik bir değerlendirme yapılamamaktadır. İleride Midas Kale'de yapılacak sistemli arkeolojik kazılar ile bu yerleşimdeki seramiklerin stratigrafik değerlendirmeleri, hem yerleşim içinde hem de bölgede Phryg seramik geleneğinin algılanmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Katalog

Katalogda, aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır.

A: Ağız apı, AR: Astar Rengi, HR: Hamur Rengi, Y: Yükseklik

Kraterler

1. Midas Kale; Krater 1, ağız parçası (Fig. 3.1)

Y: 7,6 cm; A: 36,6 cm

HR: 10 YR very pale brown 8/2; AR: 10 YR very pale brown 8/3

ok soluk kahverengi hamuru; iri taşçık, saman, kuvars ve gmş mika katkılı, kt pişmiş. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 132, Lev. 22/6 (Yazılıkaya/Midas Kale, P3 Alanı M 8.-7. yy); Henrickson 2005, Lev. 10-3/2 (Gordion, YHSS 6A, M 9.-6. yy); Kızıltepe-Bilgin, 2018, 120, Lev. 10/71 (Afyonkarahisar- Seki Tarla, M 9.-8. yy).

Tarih: M 9.-6.yy

2. Midas Kale; Krater 2, ağız parçası (Fig. 3.2)

Y: 4,3 cm; A: 51,8 cm

HR: 10 YR gray 5/1; AR: 10 YR light brownish gray 6/2

Gri renk hamuru; taşçık, bol kireç, saman ve ince gümüş mika katkılı, orta pişmiş. Astarı açık kahverengimsi gri renk, i yüzey aşınmış. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 132, Lev. 22/10; (Yazılıkaya/Midas Kale R3 Alanı); Sams 1994, 228, Lev. 35/310, (Gordion Teras 9, M 8.

yy); Bossert 2000, 38, Lev. 21/194 (Boğazköy-Büyükkale II, M 8 yy); Durgu

2013, 57, Lev. 15/22 (Seyitömer Höyük, M 5. yy); Kızıltepe-Bilgin 2018, 122, Lev. 11/80

(Afyonkarahisar-Sinanpaşa İlçesi-Küçük Höyük).

Tarih: M 8. yy

3. Midas Kale; Krater 3, ağız parçası (Fig. 3.3)

Y: 4,1 cm; A: 34,6 cm

HR: 10 YR light brownish gray 6/2; AR: 10 YR light brownish gray 6/2

Açık kahverengimsi gri renk hamuru; iri taşçık, kum, kireç, saman ve ince bol gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı açık kahverengimsi gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 132, Lev. 22/17, (Yazılıkaya/Midas Kale, P4 Alanı); Sams 1994, 230, Lev. 53/ 327, (Gordion Teras 1, M 8. yy); Bossert 2000, 38, Lev. 21/187 (Boğazköy-Büyükkale, M 8 yy); Henrickson 2005, 126, Lev. 10-2/1 (Gordion, YHSS 6A, M 9. yy); Sivas 2018, 202, Lev. 44/7 (Eskişehir/Tepecik); Kızıltepe-Bilgin 2018, 120-121, Lev. 10/72 (Afyonkarahisar- Kılıçlar, M 9.-6. yy).

Tarih: M 9.-8. yy

4. Midas Kale; Krater 4, ağız parçası (Fig. 3.4)

Y: 8,9 cm; A: 34 cm

HR: 7,5 YR light brown 6/3; AR: 5 YR light gray 7/1

Açık kahverengi hamuru; iri taşçık, kum, kireç ve gmş mika katkılı. İyi pişmiş. Astar aık gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 126, 21/11 (Yazılıkaya/ Midas Kale, P4 Alanı); Özgüç 1982, 54, Lev. J/2 (Maşat Höyük, MÖ 8. yy); Summers 1994, 244, Lev. 23.3/12, (Niğde/Çardak Höyük); 244, Lev. 23.3/12, (Niğde/Sungurlu Höyük); Sams 1994, 213, Lev. 52/149 (Gordion EPB V, MÖ 8. yy); Bossert 2000, 39, Lev. 25/231 (Boğazköy/ Büyükkale II, MÖ 8. yy); Omura 2008, 106, Lev. 43/6 (Kırşehir/Yassihöyük, MÖ 7. yy); Ergürer 2016, 468, 54/516 (Niğde/Kınık Höyük, MÖ 8.-6. yy); Kızıltepe-Bilgin 2018, 125, Lev. 12/94 (Afyonkarahisar- İsmail Höyük, MÖ 9.-8. yy).

Tarih: MÖ 8.-7. yy

5. Midas Kale; Krater 5, ağız parçası (Fig. 3.5)

Y: 5,4 cm; AÇ: 28 cm

HR: 10 YR light gray 7/1; AR: 10 YR very pale brown 8/2

Açık gri renk hamuru; iri taşçık, ince mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı çok soluk kahverengi. İyi perdahlı.

Benzerleri: Özgüç 1982, 55, Lev. J/5 (Maşat Höyük, MÖ 7. yy); Omura 1988, 365, Lev. 8/5 (Kaman-Kalehöyük, MÖ 7. yy); Sams 1994, 287, Lev. 40/918, Res. 120/ 918, (Gordion, Megaron 4, MÖ 8. yy); Bossert 2000, 38, Lev. 24/207, (Boğazköy-Büyükkale, MÖ 8. yy); Omura 2008, 106, Lev. 44/1 (Kırşehir/Yassihöyük, MÖ 7. yy); Ergürer 2016, 469, 54/518 (Niğde/Kınık Höyük, MÖ 8.-6. yy); Sivas 2018, 171-172, 202, Lev. 44/4 (Eskişehir/Tepecik, Phryg).

Tarih: MÖ 8. yy

6. Midas Kale; Krater 6, ağız parçası (Fig. 3.6)

Y: 4,1 cm; AÇ: 31 cm

HR: 10 YR gray 5/1; AR: 7,5 YR gray 6/1

Gri renk hamuru; kalın taşçık, kum, kireç, kuvars ve gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 127, Lev. 21/8 (Yazılıkaya/Midas Kale, F4 Alanı); Sams 1994, 228, Lev. 34/306 (Gordion, Megaron 7-8, MÖ 8. yy); Bossert 2000, 33, Lev. 6/45 (Boğazköy/ Büyükkaya, MÖ 9. yy); Sarı 2017, 502, Lev. 6/9 (Eskişehir/Aktepe).

Tarih: MÖ 9.-8. yy

Dinoslar

7. Midas Kale; Dinos 1, ağız parçası (Fig. 3.7)

Y: 16,2 cm; AÇ: 36 cm

HR: 5 YR dark gray 4/1; AR: 2,5 YR light reddish gray 7/1

Koyu gri renk hamuru; iri taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı açık kırmızımsı gri renk, dış yüzeyi aşınmış. İyi perdahlı.

Benzerleri: Özgüç 1982, 63, Lev. M/17 (Maşat Höyük, MÖ 6. yy); Polat 1996, 23, Lev. 21/86 (Daskyleion); Genz 2004, 77, Lev. 69/2 (Boğazköy/Büyükkale, 9.-7. yy); Omura 2008, 106, Lev. 35/4 (Kırşehir/Yassihöyük, MÖ 7. yy).

Tarih: MÖ 9.-7. yy.

8. Midas Kale; Dinos 2, ağız parçası (Fig. 3.8)

Y: 3,8 cm; AÇ: 25 cm

HR: 2,5 YR reddish gray 6/1; AR: 2,5 YR dark reddish gray 4/1

Kırmızımsı gri renk hamuru; iri taşçık, kireç ve ince gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı kırmızımsı gri renk. İyi perdahlı. Dudak kısmı aşınmış.

Benzerleri: Haspels 1951, 131, Lev. 21/3 (Yazılıkaya/Midas Kale, P3 Alanı); Sams 1994, 212, Lev. 48/136, (Gordion EPBV, MÖ 8. yy); Summers 1994, 243, Lev. 23.3/10 (Niğde/Büyük Bezirci Höyük MÖ 8.-7. yy); Bossert 2000, 54, Lev. 32/300 (Boğazköy/Büyükkale I, MÖ 7. yy); Omura 2008, 106, Lev. 36/3 (Kırşehir/Yassihöyük, MÖ 7. yy).

Tarih: MÖ 8. yy.

Pithoslar

9. Midas Kale; Pithos 1, ağız parçası (Fig. 3.9)

Y: 3,5 cm; AÇ: 35 cm

HR: 5 YR reddish yellow 6/6; AR: 2,5 YR reddish gray 6/1

Kırmızımsı sarı renk hamuru; ince taşçık, kireç ve bol gümüş mika katkılı, orta pişmiş. Astarı kırmızımsı gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 131, Pl. 21/5 (Yazılıkaya/Midas Kale, U1 Alanı); Bossert 2000, 132, Lev. 97/1123 (Boğazköy/Büyükkale I, MÖ

7. yy); Genz 2004, 57, Lev. 15/1 (Boğazköy/ Büyükkaya, MÖ 9.-7. yy); Ergürer 2016, 472, Lev. 56/536 (Niğde/Kınık Höyük, MÖ 6.-4. yy); Sivas 2018, 200, Lev. 42/5 (Eskişehir/Zey Kale).

Tarih: MÖ 8.-6. yy

10. Midas Kale; Pithos 2, ağız parçası (Fig. 3.10)

Y: 6,6 cm; AÇ: 28 cm

HR: 7,5 YR reddish yellow 7/6; AR: 7,5 YR pinkish gray 7/2

Kırmızımsı sarı renk hamuru; ince taşçık, kum ve kireç katkılı, kötü pişmiş. Astarı gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 131, Lev. 21/7 (Yazılıkaya/Midas Kale, P2 Alanı); Bossert 2000, 132, Lev. 97/1123 (Boğazköy/Büyükkale I, MÖ 7. yy); Genz 2004, 57, Lev. 15/1 (Boğazköy/ Büyükkaya, MÖ 9.-7. yy); Ergürer 2016, 472, Lev. 56/536 (Niğde/Kınık Höyük, MÖ 6.-4. yy); Sivas 2018, 201, Lev. 43/6 (Eskişehir/Tepecik).

Tarih: MÖ 8.-6. yy

Amphoralar

11. Midas Kale; Amphora 1, ağız parçası (Fig. 3.11)

Y: 3,3 cm; AÇ: 16 cm

HR: 2,5 YR reddish gray 5/1; AR: 5 YR pinkish gray 6/2

Kırmızımsı gri renk hamuru; iri taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı pembemsi gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 132, Lev. 21/14 (Yazılıkaya, P4 Alanı, MÖ 8. yy); Bossert 2000, 30, Lev. 102/29 (Boğazköy/Büyükkale I, MÖ 7. yy); Omura 2008, 106, Lev. 47/9 (Kırşehir/ Yassihöyük MÖ 7. yy).

Tarih: MÖ 8. yy

12. Midas Kale; Amphora 2, ağız parçası (Fig. 3.12)

Y: 2,9 cm; AÇ: 15 cm

HR 5 YR gray 5/1; AR 5 YR dark gray 4/1

Gri renk hamuru; iri taşçık, kum ve bol gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı koyu gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 124, Lev. 12 /d (Yazılıkaya, B2 Alanı MÖ 8 yy); Bossert 2000, 29, Lev. 4/24 (Boğazköy)

Tarih: MÖ 8. yy

Çömlekler

13. Midas Kale; Çömlek 1, ağız parçası (Fig. 4.13)

Y: 14 cm; AÇ: 23 cm

HR: 10 YR grayish brown 5/2; AR: 10 YR very dark gray 3/1

Grimsi kahverengi hamuru; iri taşçık, kum, kireç ve bol ince gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı çok koyu gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 132, Lev. 23/1, 3 (Yazılıkaya, P3 Alanı MÖ 8. yy); Bossert 2000, 94, Lev. 54/572 (Boğazköy/Büyükkale II, MÖ 8. yy); Genz 2004, 56, Lev. 13/6 (Boğazköy/Büyükkaya, MÖ 9.-6. yy); Omura 2008, 106, Lev. 38/5 (Kırşehir/Yassihöyük, MÖ 7. yy); Yılmaz 2015, 431, Lev. 69/2 (Samsun/Vezirköprü-Oymaağaç Höyük, MÖ 9.-5. yy).

Tarih: MÖ 8.-6. yy

14. Midas Kale; Çömlek 2, ağız parçası (Fig. 4.14)

Y: 11, 4 cm; AÇ: 24 cm

HR: 7,5 YR gray 5/1; AR: 10 YR dark gray 4/1

Gri renk hamuru; iri taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı koyu gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 132, Lev. 23/1, 3 (Yazılıkaya P3 Alanı); Bossert 2000, 94, Lev. 54/573 (Boğazköy /Büyükkale II, MÖ 8. yy); Genz 2004, 56, Lev. 12/7-9 (Boğazköy/Büyükkaya MÖ 9.-6. yy); Omura 2008, 106, Lev. 38/8 (Kırşehir/ Yassihöyük, MÖ 7. yy); Yılmaz 2015, 407, Lev. 57/6 (Samsun/Vezirköprü-Oymaağaç Höyük, MÖ 7.-6. yy); Ergürer 2016, 472, Lev. 44/423 (Niğde/ Kınık Höyük, MÖ 8.-6. yy).

Tarih: MÖ 8.-6. yy

15. Midas Kale; Çömlek 3, ağız parçası (Fig. 4.15)

Y: 7,7 cm; AÇ: 18 cm

HR: 5 YR gray 6/1; AR: 5 YR gray 6/1

Gri renk hamuru; iri taşçık ve ince gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Sams 1994, 204, Lev. 31/49 (Gordion EPB III, MÖ 10.-9. yy); Bossert 2000, 92, Lev.122/530 (Boğazköy/Büyükale I, MÖ 7. yy); Toteva 2007, 99, Lev. 9/78 (Gordion MÖ 9.-8. yy); Sarı 2017, 501, Lev. 6/7 (Eskişehir/Aktepe EDÇ).

Tarih: MÖ 9-8. yy

16. Midas Kale; Çömlek 4, ağız parçası (Fig. 4.16)

Y: 5,6 cm; AÇ: 13 cm

HR: 7,5 YR brown 4/4; AR: 10 YR grayish brown 5/2

Kahverengi hamuru; iri taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı grimsi kahverengi, dış yüzeyi aşınmış. İyi perdahlı.

Benzerleri: Kohler 1995, 137, Lev. 54/I- a (Gordion, Tümülüs S-1, MÖ 7. yy); Omura 2008, 106, Lev. 33/1 (Kırşehir/Yassihöyük, MÖ 8. yy).

Tarih: MÖ 8-7. yy

17. Midas Kale; Çömlek 5, ağız parçası (Fig. 4.17)

Y: 5,6 cm; AÇ: 19 cm

HR: 7,5 YR very dark gray 3/1; AR: 10 YR very dark gray 3/1

Çok koyu gri renk hamuru; iri taşçık, kum, kireç ve ince gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı çok koyu gri renk. İyi perdahlı. Dış yüzeyde kulp yeri kırık ve eksik.

Benzerleri: Omura 2006, 31, Fig. 51 (Kırşehir/Kaman-Kalehöyük MÖ 7. yy) Toteva 2007, 101, Lev. 9/85 (Gordion); Omura 2008, 106, Lev. 35/3 (Kırşehir/Yassihöyük MÖ 8. yy); Sivas 2018, 171-172, 201, Lev. 43/5 (Eskişehir/Tepecik, Phryg); Kızıltepe-Bilgin, 2018, 139, Lev. 20/158 (Afyonkarahisar/Sıram-Topraktepe, MÖ 8. yy).

Tarih: 8. yy

18. Midas Kale; Çömlek 6, ağız parçası (Fig. 4.18)

Y: 3,4 cm; AÇ: 24 cm

HR: 10 YR very pale brown 7/3; AR: 10 YR very pale brown 7/3

Çok soluk kahverengi hamuru; ince taşçık, kireç, saman ve ince mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı çok soluk kahverengi. İyi perdahlı.

Benzerleri: Henrickson 1994, 106-107, Lev.

10.4/g. (Gordion, MÖ 9-8 yy); Kohler 1995, 137, Lev. 54/I-i (Gordion, Tümülüs S-1, MÖ 7. yy).

Tarih: MÖ 9.-7. yy

Kâseler

19. Midas Kale; Kâse 1, ağız parçası (Fig. 4.19)

Y: 3cm; AÇ: 30 cm

HR: 10 YR gray 5/1; AR: 10 YR dark gray 4/1

Gri renk hamuru; ince taşçık, kum ve çok ince gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı koyu gri renk. İyi perdahlı

Benzerleri: Haspels 1951, 135, Lev. 28/5

(Yazılıkaya); Bossert 2000, 110, Lev. 70/789; Kohler 1995, 27, Lev. 12/G (Gordion, Tümülüs C, MÖ 6. yy); (Boğazköy/Büyükale II, MÖ 8. yy) Omura 2008, 106, Lev. 24/3 (Kırşehir/Yassihöyük, MÖ 7. yy); Çakalgöz 2011, 133, Lev. 12/1 (Seyitömer Höyük, MÖ 8. yy) Kızıltepe-Bilgin, 2018, 112, Lev. 5/33 (Afyonkarahisar- Sinanpaşa İlçesi-Küçükhöyük, MÖ 8.-6. yy).

Tarih: MÖ 8. yy

20. Midas Kale; Kâse 2, ağız parçası (Fig. 4.20)

Y: 5,5 cm; AÇ: 24 cm

HR: 7,5 YR brown 5/3; AR: 10 YR gray 5/1

Kahverengi hamuru; iri taşçık, kum ve kireç katkılı, kötü pişmiş. Astarı gri renk, iç yüzeyi kalker kaplı. İyi perdahlı.

Benzerleri: Bossert 2000, 110, Lev. 70/801

(Boğazköy/Büyükale IIB, MÖ 8. yy); Omura 2008, 106, Lev. 25/2 (Kırşehir/Yassihöyük MÖ 7. yy); Çakalgöz 2011, 129, Lev. 10/2 Seyitömer Höyük, MÖ 8. yy); Sivas 2018, 171-172, 201, Lev. 43/2 (Eskişehir/Tepecik, Phryg).

Tarih: MÖ 8. yy

21. Midas Kale; Kâse 3, ağız parçası (Fig. 4.21)

Y: 4 cm; AÇ: 22 cm;

H: 7,5 YR light brown 5/3; AR: 5 YR dark gray 4/1

Açık kahverengi hamuru; ince taşçık, kireç ve çok ince gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı koyu gri renk, iç ve dış yüzeyde astarı sabunsu. İyi perdahlı.

Benzerleri: Çakalgöz 2011, 135, Lev. 13/2

(Seyitömer Höyük, MÖ 8. yy); Sivas 2018, 171-172, 199, Lev. 41/1 (Eskişehir/Zey Kale, Phryg).
Tarih: MÖ 8. yy

22. Midas Kale; Kâse 4, ağız parçası (Fig. 4.22)
Y: 3,3 cm; AÇ: 19 cm

HR: 5 YR gray 5/1; AR: 5 YR gray 5/1

Gri renk hamuru, ince taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, orta pişmiş. Astarı koyu gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 137, Lev. 30/b. 10-11 (Yazılıkaya/Midas Kale); Çakalgöz 2011, 142, Lev. 18/4 (Seyitömer Höyük MÖ 7. yy); Ergürer 2018, 70, Lev. 9/i (Karaman/Gövezli Tepesi Höyük, MÖ 7-5. yy)

Tarih: MÖ 8.yy

23. Midas Kale; Kâse 5, ağız parçası (Fig. 4.23)
Y: 5,8 cm; AÇ: 17 cm

HR 5 YR dark reddish gray 4/2; AR 5 YR dark gray 4/1

Koyu kırmızımsı gri renk hamuru; ince taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı koyu gri renk İyi perdahlı.

Benzerleri: Sams 1994, 202, Lev. 16/19 (Gordion, EPB IIb, MÖ 10.-9. yy); Bossert 2000, 110, Lev. 70/790 (Boğazköy/Büyükale MÖ 8. yy); Çakalgöz 2011, 134, Lev. 12/8 (Seyitömer Höyük, MÖ 8. yy).

Tarih: MÖ 9-8. yy

24. Midas Kale; Kâse 6, ağız parçası (Fig. 4.24)
Y: 5,6 cm; AÇ: 14 cm

HR: 7,5 YR pinkish gray 6/2; AR: 7,5 YR pinkish gray 7/2

Pembemsi gri renk hamuru; orta boy taşçık, kireç, saman ve gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı pembemsi gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 135, Lev. 28/9 (Yazılıkaya/Midas Kale); Bossert 2000, 112, Lev. 74/861 (Boğazköy/Büyükale Ia, MÖ 7. yy).

Tarih: MÖ 8.-7. yy

25. Midas Kale; Kâse 7, ağız parçası (Fig. 4.25)

Y: 4,3 cm; AÇ: 23 cm

HR: 2,5 YR dark reddish gray 4/1; AR: 5 YR pinkish gray 6/2

Koyu kırmızımsı gri renk hamuru; ince taşçık, kum, kireç, kuvars ve gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı pembemsi gri renk. İyi perdahlı.
Benzerleri: Sams 1994, 242, Lev. 15/481 (Gordion, MÖ 8. yy).

Tarih: MÖ 8. yy

26. Midas Kale; Kâse 8, ağız parçası (Fig. 4.26)

Y: 3,4 cm; AÇ: 17 cm

HR: 7,5 YR brown 4/2; AR: 5 YR dark gray 4/1

Kahverengi hamuru; iri taşçık, kum ve kireç katkılı, iyi pişmiş. Astarı koyu gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Bossert 2000, 116, Lev. 82/974 (Boğazköy/Büyükale, MÖ 8. yy) Omura 2008, 106, Lev. 29/8 (Kırşehir/Yassıhöyük, MÖ 8. yy); Çakalgöz 2011, 146, Lev. 20/8 (Seyitömer Höyük, MÖ 8. yy).

Tarih: MÖ 8. yy

Sürahiler

27. Midas Kale; Sürahi 1, ağız parçası (Fig. 5.27)

Y: 6,3 cm; AÇ: 8 cm

HR: 10 YR dark gray 4/1; AR: 10 YR gray 6/1

Koyu gri renk hamuru; ince taşçık, kireç ve gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 133, Lev. 25/3 (Yazılıkaya/Midas Kale, B2 Alanı); Genz 2004, 75-76, Lev. 64/4 (Boğazköy/Büyükale, MÖ 8.-6. yy);

Tarih: MÖ 8. yy

28. Midas Kale; Sürahi 2, ağız parçası (Fig. 5.28)

Y: 5,3 cm; AÇ: 6 cm

HR: 5 YR gray 6/1; AR: 2,5 YR reddish gray 6/1

Gri renk hamuru, iri taşçık, kum ve ince mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı kırmızımsı gri renk, dış yüzeyi aşınmış. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 133, Lev. 25/ 3-5 (Yazılıkaya/Midas Kale, B2-C2 Alanı); Genz 2004, 63, Lev. 30/1 (Boğazköy/Büyükale, MÖ

9.- 8. yy); Omura 2008, 106, Lev. 46/8 (Kırşehir/ Yassıhöyük MÖ 7. yy).

Tarih: MÖ 8. yy

29. Midas Kale; Sürahi 3, ağız parçası (Fig. 5.29)

Y: 3,3 cm

HR: 7,5 YR gray 5/1; AR: 7,5 YR gray 5/1

Gri renk hamuru; iri taşçık, kireç ve bol ince mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 124, Lev. 24/5 (Yazılıkaya, P3 Alanı); Sams 1994, 210, Lev. 26/123; 204, Lev. 26/48 (Gordion MÖ 9.-8. yy); Henrickson 1994, 111-112, Lev. 10.7/c. (Gordion, MÖ 9.-6. yy); Bossert 2000, 73, Lev. 40/382 (Boğazköy/Büyükale, MÖ 8. yy); Genz, 2004, 74, Lev. 60/7 (Boğazköy/Büyükale, MÖ 9.-6. yy); Çakalgöz 2011, 156, Lev. 29/1 (Seyitömer Höyük, MÖ 8. yy).

Tarih: MÖ 9.-8. yy

Maşrapalar

30. Midas Kale; Maşrapa 1, ağız parçası (Fig. 5.30)

Y: 9,4 cm; AÇ: 8,7 cm

HR: 2,5 YR dark reddish gray 3/1; AR: 2,5 YR reddish gray 5/1

Koyu kırmızımsı gri hamuru, mika ve kireç katkılı, iyi pişmiş. Astarı kırmızımsı gri renk. Ağız kısmında kırık ve eksik parçalar bulunmakta. Dış yüzeyde yoğun kireç tabakası.

Körte–Körte 1904, 65, Res. 39/30 (Gordion, Tümülüs III); Benzerleri: Haspels, 1951, 124, Lev. 13/e; 125, Lev. 14/d (Yazılıkaya/Midas Kale, MÖ 8. yy); Sams 1994, 278, Lev. 101/838 (Gordion, Megaron 4, MÖ 8. yy); Bossert 2000, 91, Lev. 47/481 (Boğazköy/Büyükale II, MÖ 8. yy); Çakalgöz 2011, 183, Lev. 63/1 (Seyitömer Höyük, MÖ 8. yy).

Tarih: MÖ 8. yy

31. Midas Kale; Maşrapa 2, ağız parçası (Fig. 5.31)

Y: 3,3 cm; AÇ: 12 cm

HR: 7,5 YR dark gray 4/1; AR: 7,5 YR brown 5/2

Koyu gri renk hamuru, iri taşçık, kum, kireç,

kuvars ve gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı kahverengi. İyi perdahlı.

Benzerleri: Haspels 1951, 124, Lev. 13/e (Yazılıkaya/Midas Kale, P4 Alanı); Omura 2006, 30, fig. 50 (Kırşehir/Kaman-Kalehöyük MÖ 7. yy) Bossert 2000, 90, Lev. 47/491 (Boğazköy/Büyükale I a, MÖ 7. yy).

Tarih: MÖ 8.-6. yy

32. Midas Kale; Maşrapa 3, ağız parçası (Fig. 5.32)

Y: 4 cm; AÇ: 12cm

HR 10 YR dark gray 4/1; AR 10 YR gray 5/1

Koyu gri gri hamuru; iri taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı gri renk. İyi perdahlı.

Benzerleri: Körte–Körte 1904, 65, Res. 39/30 (Gordion, Tümülüs III); Omura 1988, 365, Lev. 8/7. (Kırşehir/Kaman-Kalehöyük MÖ 7. yy) Bossert 2000, 91, Lev. 47/497 (Boğazköy/Büyükale MÖ 8.-6. yy).

Tarih: MÖ 8.-6. yy

Bezemeli Gövde Parçaları

33. Midas Kale; Bezemeli Gövde Parçası 1 (Fig. 5.33)

Y: 6,1 cm

HR: 7,5 brown 5/2; AR: (dış) 10 YR light brownish gray 6/2, (iç)10 YR bale brown 6/3

Kahverengi hamuru; iri taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, kötü pişmiş. Astarı dış yüzeyde açık kahverengimsi gri, iç yüzeyde soluk kahverengi. İyi perdahlı, Dış yüzeyde; yatay ve paralel ince çizgi bezeme.

Benzerleri: Haspels 1951, 142, Lev. 34/a. 12 (Yazılıkaya/Midas Kale, P3 Alanı, MÖ 8. yy); Sams, 1994, 235, Lev. 153/405 (Gordion Megaron 4, MÖ 8. yy); Bossert 2000, 141, Lev. 141/1304 (Boğazköy/Büyükale MÖ 8.-7. yy).

Tarih: MÖ 8. yy

34. Midas Kale; Bezemeli Gövde Parçası 2 (Fig. 5.34)

Y: 5,2 cm

HR: 2,5 Y very dark gray 3/1; AR: (dış) 10 YR

light brownish gray 6/2, (iç)10 YR dark gray 4/1

Çok koyu gri renk hamuru; ince taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı dış yüzeyde açık kahverengimsi gri, iç yüzeyde koyu gri renk. Sıkı dokulu. İyi perdahlı. Dış yüzeyde kazıma biçimde birbirine paralel çizgi (ağ motif).

Benzerleri: Haspels 1951, 143, Lev. 34/a. 13 (Yazılıkaya/Midas Kale, U3 Alanı MÖ 8.-7.yy).

Tarih: MÖ 8.-7. yy

35. Midas Kale; Bezemeli Gövde Parçası 3 (Fig. 5.35)

Y: 2,6 cm

HR: 10 YR light brownish gray 6/2; AR: 10 YR light brownish gray 6/2

Açık kahverengimsi gri renk hamuru; ince taşçık, kum ve gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı kahverengimsi gri renk. İyi perdahlı. Dış yüzeyde üstte birbirine paralel kazıma, ortada ağ motifine benzer kazıma bezeme.

Benzerleri: Haspels 1951, 143, Lev. 34/a. 13 (Yazılıkaya/Midas Kale, U3 Alanı MÖ 8.-7.yy).

Tarih: MÖ 8.-7. yy

36. Midas Kale; Bezemeli Gövde Parçası 4 (Fig. 5.36)

Y: 5,3 cm

HR: 5 YR dark gray 4/1; AR: 5 YR very dark gray 3/1

Koyu gri renk hamuru; ince taşçık, kireç ve bol ince gümüş mika katkılı, orta pişmiş. Astarı çok koyu gri renk. İyi perdahlı. Dış yüzeyde üst kısımda yatay, şerit biçimde çıkıntı kabartma, alt kısımda ise yatay oluk bezeme. Ortada “V” şeklinde kazıma bezeme.

Benzerleri: Haspels 1951, 142-143, Lev. 34/ a-7; b 9-10 (Yazılıkaya/Midas Kale U2 Alanı MÖ 8.-7. yy); Bossert 2000, 141, Lev. 141/1304 (Boğazköy/ Büyükkale MÖ 8.-6. yy).

Tarih: MÖ 8. yy

37. Midas Kale; Bezemeli Gövde Parçası 5 (Fig. 5. 37)

Y: 2,7 cm

HR: 10 YR very pale brown 7/3; AR: (dış) 2,5 YR

pale yellow 7/4, (iç) 10 YR gray 6/1 (yer yer)

Çok soluk kahverengi hamuru; ince kum ve çok ince gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı dış yüzeyde soluk sarı, iç yüzeyde ise gri renk. Sıkı dokulu. İyi perdahlı. Dış yüzeyde yatay biçimde kare paneller içine “X” şeklinde kabartma bezeme.

Benzerleri: Haspels 1951, 140, Lev. 33/a. 10-13 (Yazılıkaya/Midas Kale U1-P3 Alanı MÖ 8.-7. yy); Çakalgöz 2011, 267, Lev. 146/1 (Yazılıkaya/ Midas Kale).

Tarih: MÖ 8.-7. yy

38. Midas Kale; Bezemeli Gövde Parçası 6 (Fig. 5.38)

Y: 4,7 cm

HR: 5 YR reddish yellow 6/8; AR: 2,5 YR light red 6/6, Bezeme renk 5 YR dark reddish gray 4/2

Kırmızimsı sarı renk hamuru; ince taşçık, kum, kireç ve gümüş mika katkılı, iyi pişmiş. Astarı açık kırmızı renk, sıkı dokulu. İyi perdahlı. Dış yüzeyde yarım daire biçiminde üçü ince biri kalın olmak üzere koyu kırmızimsı gri renk boya bezeme. İç yüzeyde ise üç sıra halinde daire boya bezeme, dikey kısa çizgiler daha ince yapılmış üç sıra yarım daire biçiminde boya bezeme.

Benzerleri: Haspels 1951, 119, Lev. 7/e. 5 (Yazılıkaya/Midas Kale, B5 Alanı MÖ 8.-7. yy); Henrickson 1994, 111-112, Lev. 10.8/1 (Gordion, MÖ 9.-6. yy).

Tarih: MÖ 8.-6. yy

39. Midas Kale; Bezemeli Gövde Parçası 7 (Fig. 5.39)

Y: 2,5 cm

HR: 2,5 YR light red 6/8; AR: (dış)10 YR light brownish 6/2, (iç) 2,5 YR light red 6/8

Açık kırmızı renk hamuru; ince taşçık, kireç ve bol altın renkte mika katkılı, orta pişmiş. Astarı dış yüzeyde açık kahverengi, iç yüzeyde ise açık kırmızı renk. Dış yüzeyde yatay biçimde yan yana üç adet kabartma yuvarlak bezeme.

Benzerleri: Haspels 1951, 138, Lev. 31/b. 8 (Yazılıkaya/Midas P3 Alanı MÖ 8.-7. yy); Sams 1994, 288, Lev. 121/920 (Gordion, MÖ 8. yy).

Tarih: MÖ 8.-7. yy

Bibliyografya ve Kısaltmalar

Antik Kaynaklar

- Herodotos Herodotus (çev. A. D. Godley), ed. P. E. Legrand – W. G. Waddell – A. B. Lloyd, The Loeb Classical, Londra: Harvard University Press (1996).
- Plinius Naturalis Historia (çev. H. Rackham), ed. T. E. Page – E. Capps – W. H. D. Rouse –L. A. Post – E. H. Warmington),The Loeb Classical Library Londra, William Heinemann Ltd. (1961).
- Strabon The Geography XII-XIII-XIV (çev. H. L. Jones), ed. T. E. Page – E. Capps – W. H. D. Rouse), The Loeb Classical Library Londra, William Heinemann Ltd. (1961).

Modern Kaynaklar

- Amxy 1958 Amxy, D. A., “The Attic Stelai, Part III, Vases and Other Containers”, *Hesperia* 27, 164-310.
- Arık 1994 Arık, R. O., “Anadolu’nun En Garp Eti İstasyonu Karaoğlan Höyüğü”, *Belleten* III/ 9, 27-60.
- Barnett 1967 Barnett, R. D., Phrygia and The Peoples of Anatolia in The Iron Age, *CAH* II, XXX, London, 1-33.
- Barth 1860 Barth, H., Reise von Trebezunt: ein Durch die Nördliche Hälfte Klein-Asiens nach Scutari im Herbst 1858. Mit einer Karte von A. Petermann, Gotha, Justus Perthes, 91-92.
- Bossert 2000 Bossert, E. M., Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy: Funde aus den Grabungskampagnen 1906, 1907, 1911, 1912, 1931-1939 und 1952-1960, Mainz am Rhein.
- Carrington 1977 Carrington, P., “The Heroic Age of Phrygia in Ancient Literature and Art”, *AS* 27, 117-126.
- Chaput 1941 Chaput, E., Phrygie, Exploration Archeologique I, Geologie et Geographie Physique, Paris.
- Cook 1997 Cook, R. M., Greek Painted Pottery, New York.
- Çakalgöz 2011 Çakalgöz, S., Seyitömer Höyüğü Kazıları Işığında Eskişehir, Afyon, Kütahya Çevresinde Bulunan Frig Keramiği, , Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Çambel 1948 Çambel, H., “Frikya’da Midas Şehri Yakınında Bulunan Prehistorik Mezar”, *TTK* IV, 228-229.
- de Laborde 1938 L. de Laborde, Voyage de l’Asie Mineure par Mrs. Alexandere de Laborde, Becker, Hall et Leon de Laborde, Paris.
- Delemen – Kepçe 2009 Delemen, İ. – S. Ç. Kepçe, Yunan ve Roma Kap Formları Sözlüğü, İstanbul.
- Dolunay 1995 Dolunay, N., “Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan ÇankırıKapı Hafriyatı”, *Belleten* V/19, 261-275.

- Durgu 2013 Durgu, F., Seyitömer Höyük MÖ I. Bin Gri Monokrom Seramikleri. Dumlupınar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Ergürer 2016 Ergürer, H., Niğde Kınık Höyük Demir Çağı Seramikleri, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Ergürer 2018 Ergürer, H., “Gövezli Tepesi Höyük Demir Çağı Seramikleri”, TÜBAR 22, 63-93.
- Erikan 2019 Erikan, F., “Yeni Buluntularla Yazılıkaya/Midas Vadisinde Yontmataş Buluntulara Dair İlk Gözlemler”, Arkeoloji Dergisi XXIV, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 23-34.
- Forbes 1911 Forbes, W. T. M., “A Geological Route through Central Asia Minor: from Afium Kara Hissar via Sivri Hissar Angora, Sungurlu, and the Malya Tchöl to Caesarea”, The Journal of Geology 19/1, 61-82.
- Gabriel 1948 Gabriel, A., “Frikya’da Midas Şehri Kazıları”, TTK IV, 225-227.
- Gabriel 1952 Gabriel, A., Phrygie, Exploration Archéologique II, la Cite de Midas Topographie, Le Site et les Faille, Paris.
- Gabriel 1965 Gabriel, A., Pyrygie, Exploration Archéologique, Tome IV La Cite de Midas Architecture, Paris.
- Genz 2004 Genz, H., Büyükkaya, I. Die Keramik der Eisenzeit. Funde aus den Grabungskampagnen, Mainz am Rhein.
- Grave v.d. 2012 Grave, P.–L. Kealhofer–B. Marsh–T. Sivas–H. Sivas, “Reconstructing Iron Age Community Dynamics in Eskişehir Province, Central Turkey”, Journal of Archaeological Method Theory 19, 377-406.
- Haspels 1943 Haspels, C. H. E., “Frigya’da Midas’ın Şehrinde Yapılan Kazılar”, TTK III, 535-537.
- Haspels 1951 Haspels, C. H. E., Phrygie, Exploration Archeologique III, La Cite de Midas, Ceramique et Trouvailles Diverses, Paris.
- Haspels 1971 Haspels, C. H. E., The Highlands of Phrygia, Sites And Monuments, Vol. I-II, Princeton.
- Haspels 1981 Haspels, C. H. E., “Midas Şehri Kazısı”, Belleten XLV/2-178, 1-3.
- Henrickson 1994 Henrickson, R. C., “Continuity and Discontinuity in The Ceramic Tradition of Gordion During The Iron Age”, Anatolian Iron Ages 3 (ed. A. Çilingiroğlu – D. French), Ankara, 95-131.
- Henrickson 2005 Henrickson, R. C., “The Local Potter’s Craft at Phrygian Gordion”, The Archaeology of Midas and the Phrygians Recent Work at Gordion (ed. L. Kealhofer), Philadelphia, 124-135.
- Kanbur 2019 Kanbur, N., Yeni Araştırmalarla Yazılıkaya/Midas Vadisi Seramiklerinin Değerlendirilmesi, Anadolu Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Kızıltepe-Bilgin 2018 Kızıltepe-Bilgin, P., Afyonkarahisar Yüzey Araştırmaları Işığında İçbatı Anadolu’da Demir Çağı Seramiği, Pamukkale Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Kohler 1995 Kohler, E. H., The Lesser Phrygian Tumuli. Part 1-The Inhumations. The Gordion Excavations (1950-1973) Final Reports, Vol. II (ed. G. K.

- Sams), Philadelphia.
- Kortanoğlu 2008 Kortanoğlu, R. E., Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları, Eskişehir.
- Körte – Körte 1904 Körte, A. – G. Körte, Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900, Berlin.
- Leake 1824 Leake, W. M., Journal of a Tour in Asia Minor: With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country, London.
- Olshausen 1996 Olshausen, E., “Phryges, Phrygia”, Der Neue Pauly IX, 965-967.
- Omura 1988 Omura, S., “1987 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları”, KST X/I, 353-368.
- Omura 2006 Omura, S., “Preliminary Report on the 20th Excavation Season at Kaman- Kalehöyük (2005)”, AAS, XV, JIAA, 1-61.
- Omura 2008 Omura, M., “Archaeological Surveys at Yassihöyük”, AAS, XVII, JIAA, 97-169.
- Özçatal 1992 Özçatal, M. F., “Yazılıkaya, Uluçayır ve Karasakaltekke Kazı, Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, MKKS II, 209-232.
- Özçatal 1993 Özçatal, M. F., “Gerdekkaya ve Yazılıkaya’da 1991 Yılı Çalışmaları”, MKKS III, 419-439.
- Özgüç 1982 Özgüç, T., Maşat Höyük II, Boğazköy’ün Kuzeyinde Bir Hitit Merkezi, Ankara.
- Ökse 1999 Ökse, A. T., Önyasa Arkeolojisi Seramik Terimleri, İstanbul.
- Pehlivaner – Özçatal 1995 Pehlivaner, M. – M. F. Özçatal, “Han ve Yazılıkaya’da Temizlik Çalışmaları”, MKKS V, 67-91.
- Polat 1996 Polat, Y., Daskyleion’da Ele Geçen Gri Tek Renkli Seramiklerin Form Kataloğu, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Polat – Altan 2012 Polat, Y. – M. Altan, “Yazılıkaya-Midas Vadi’sinde Yer Alan Kalelerin Konumsal İlişkilerinin 2 ve 3 Boyutlu Modellenmesi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 12/1, 131-142.
- Radet 1895 Radet, M. G., “En Phrygie, Rapport Sur Une Mission Scientifique En Asie Mineure”, Nouvelles Archives Des Missions Scientifiques Et Littéraires VI, 425-594.
- Ramsay 1888 Ramsay, W. M., “A Study of Phrygian Art I”, JHS IX, 350-382.
- Sams 1994 Sams, G. K., The Gordion Excavation, 1950- 1973: Final Report, IV: The Early Phrygian Pottery, Philadelphia.
- Sarı 2017 Sarı, D., “Frigya’nın Doğusunda, Antik Germia ve Civarında Yer Alan Tunç ve Demir Çağı Yerleşimlerinden Toplanan Çanak Çömleğin Genel Bir Değerlendirilmesi”, ASOS Journal 42, 488- 508.
- Seeher 2000 Seeher, J., “Hattuşa/Boğazköy’ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarına Toplu Bir Bakış”, TÜBA-AR III, 15-34.
- Sivas 2018 Sivas, H., “Phrygian Occupation at The Village of Zey in The Sivrihisar Region Eskişehir”, Pessinus and Its Regional Setting Vol 1 (ed. G. R.

- Tsetsckhladze), Paris, 163-203.
- Sparkes 1962 Sparkes, B. A., "The Greek Kitchen", JHS 82, 121-137.
- Steuart 1842 Steuart, J. R., A Description of Some Ancient Monument With Inscriptions Still Existing in Lydia and Phrygia Several of Which are Supposed to be Tombs of the Early Kings, London.
- Summers 1994 Summers, G. D., "Grey Ware and The Eastern Limits of Phrygia", Anatolian Iron Ages 3 (ed. A. Çilingiroĝlu – D. French), Ankara, 241-252.
- Tamsü-Polat 2008 Tamsü-Polat, R., "Observations On The Phrygian Rock-Cut Altars", SOMA 2005 Proceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology, Chieti, 24-26 February 2005, Bar International Series Vol: 1739, England, , 439-445.
- Tamsü-Polat 2018 Tamsü-Polat, R., "Yazılıkaya/Midas Vadisi Akpara Kale Mezarları", OLBA XXVI, 261-283.
- Tamsü-Polat v.d. 2018 Tamsü-Polat, R. – Y. Polat – H. Sancaktar, M. B. Yürük, "Eskişehir İli Yazılıkaya/Midas Vadisi Yüzey Araştırması 2017", AST 36/3, 261-278.
- Tamsü-Polat – Polat 2018 R. Tamsü-Polat – Y. Polat, "Eskişehir İli Yazılıkaya/Midas Vadisi Araştırmaları", Türk Eskiçaĝ Bilimleri Enstitüsü Haberler 44, 49-56.
- Tekocak –Yıldız 2015 Tekocak, M. – V. Yıldız, "Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnoĝrafya Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Pişmiş Toprak Vazo", Prof. Dr. Ömer Özyiĝit'e Armaĝan (ed. . C. Atıla – E. Okan), İstanbul, 413-432.
- Teslenko 2009 Teslenko, I. B., "Vessels for wine-storage from archeological Complexes of the 14th-15th centuries in the Crimea", Actas del VIII Congreso Internacional de Cerámica Medieval, Ciudad Real TOMO II, 869-880.
- Texier 1839 Texier, C., Description de l'Asie Mineure, Faite Par Ordre da Gouvernement Français, De 1833a-1837, I, Paris.
- Toteva 2007 G. D. Toteva, Local Cultures of Late Achaemenid Anatolia, Minnesota.
- Tüfekçi-Sivas 1999 Tüfekçi-Sivas, T., Eskişehir – Afyonkarahisar – Kütahya İl sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları, Eskişehir.
- Tüfekçi-Sivas 2003 Tüfekçi-Sivas, T., "Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri 2001 Yılı Yüzey Araştırması", AST 20/II, 285-298.
- Tüfekçi-Sivas – Sivas 2003 Tüfekçi-Sivas, T. – H. Sivas, "Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması, Arkeolojik Envanter Raporu", TÜBA- TÜKSEK 1, 2-32.
- Tüfekçi-Sivas 2012 Tüfekçi-Sivas, T., "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde (ed. T. T. Sivas – H. Sivas), İstanbul, 112-159.
- Voigt 2012 Voigt, M. M., "The Unfinished Project of the Gordion Early Phrygian Destruction Level", The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas (ed. C. Brian Rose), Philadelphia, , 67-300.

- von Diest 1898 von Diest, W., Von Tilsit nach Angora. Forschungsreise zweier preufsischen Staboffiziere im Frühjahr 1896, Gotha.
- von Reber 1897 von Reber, F., "Die Phrygischen Felsendenkmäler: Untersuchungen über Stil und Entstehungszeit," Abh bayer. A. fad., Hist. Classe, 21, Verlag der k. Akademie, 1897, 531-598.
- Yılmaz 2015 Yılmaz, M. A., Vezirköprü/Oymaağaç Höyük Demir Çağı Seramikleri, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Fig. 1 Midas Vadisini gösteren harita (www.mapmart.com uygulama).

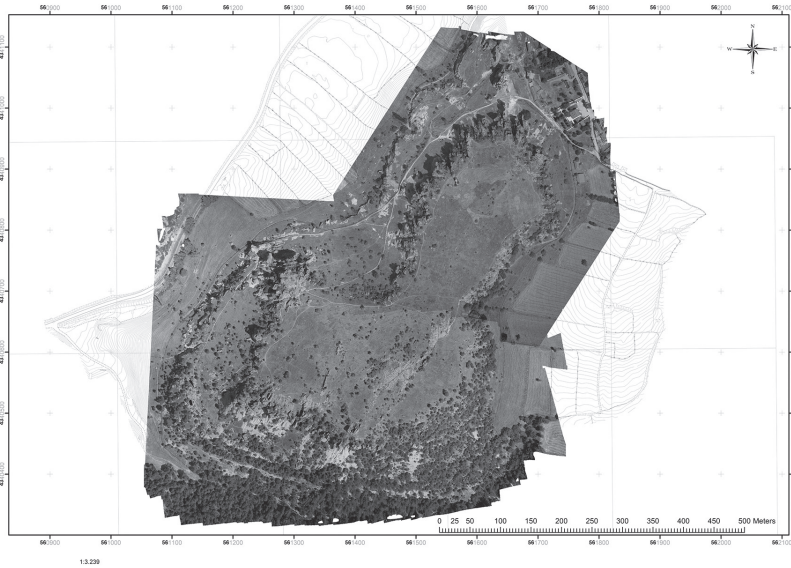

Fig. 2 Midas Kale ortofoto görüntüsü (Yazlıkaya/Midas Vadisi Yüzeý Arařtırması Arřivi).

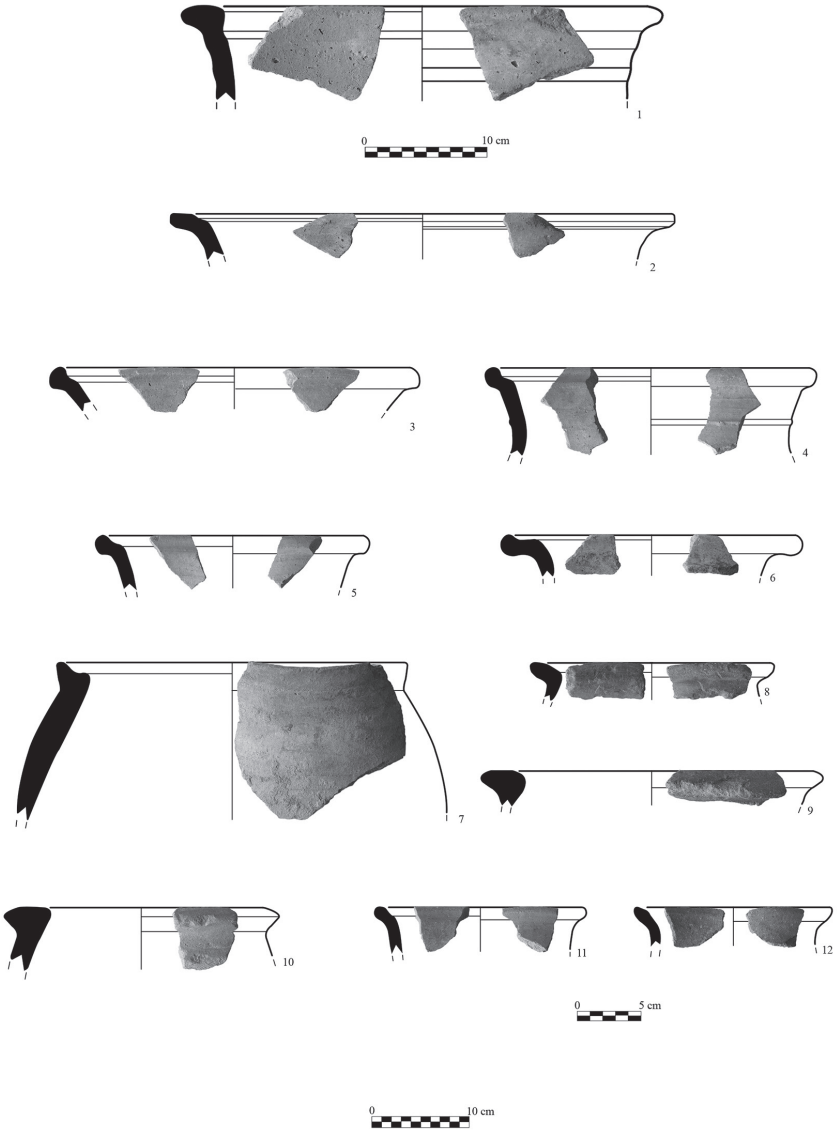

Fig. 3 Kraterler 1-6, Dinolar 7-8, Pithoslar 9-10, Amphoralar 11-12.

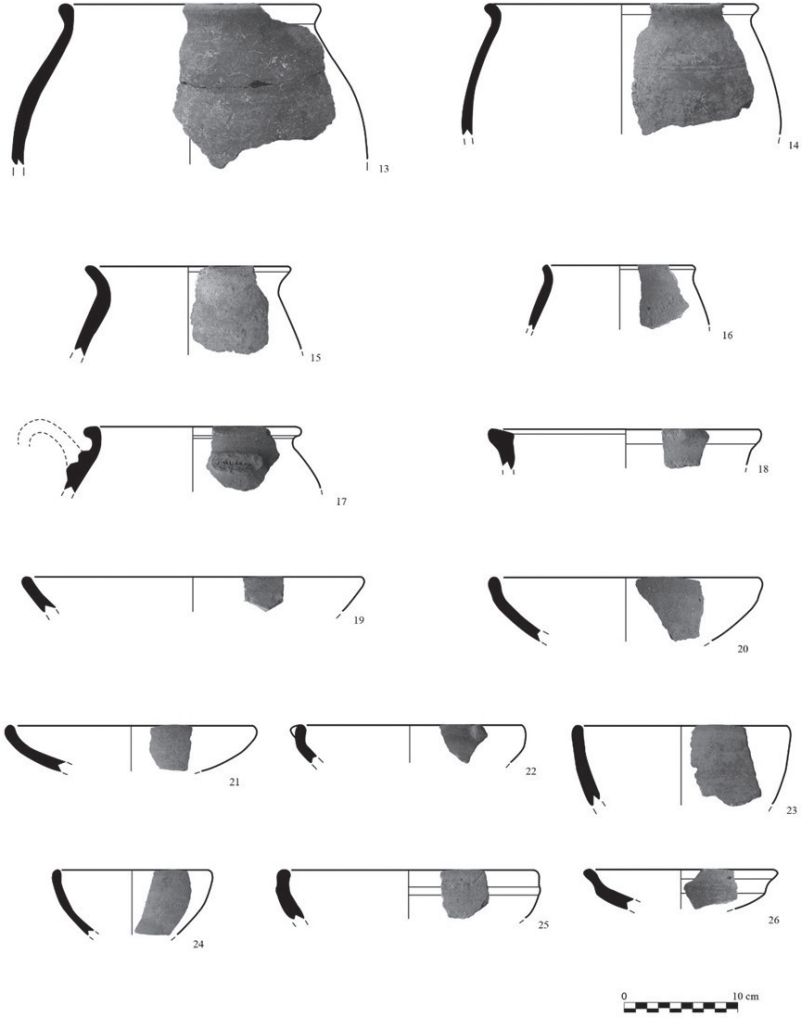

Fig. 4 ömlekler 13-18, Kâseler 19-26.

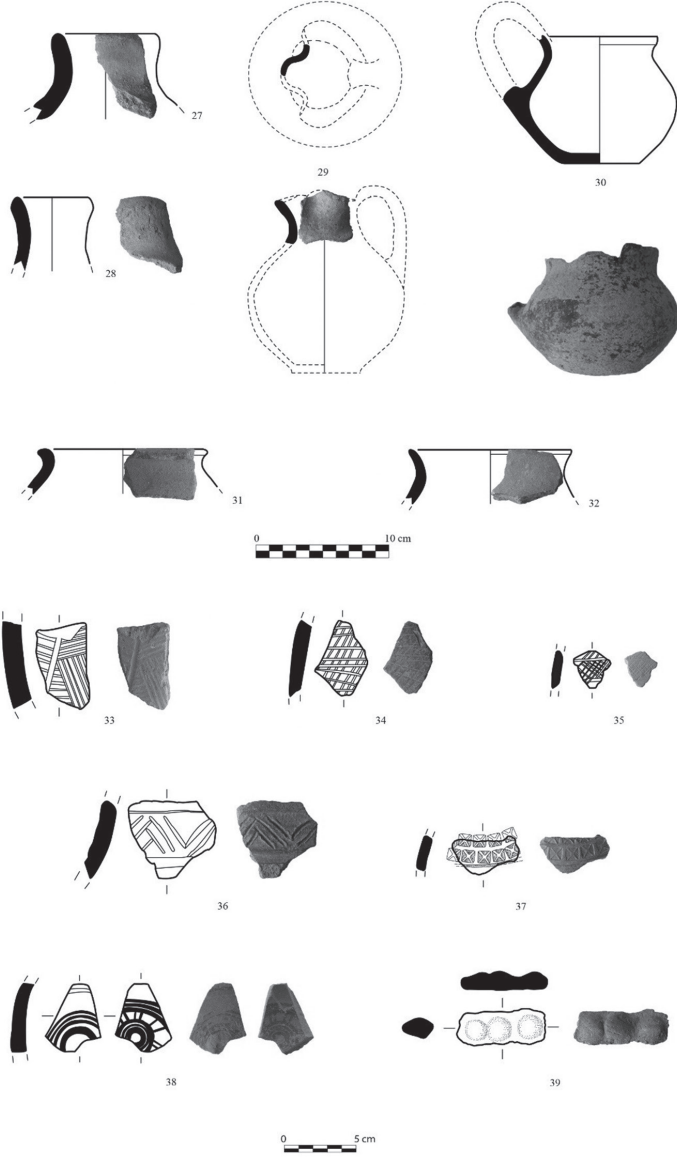

Fig. 5 Sürahiler 27-29, Maşrapalar 30-32, Bezemeli Gövde Parçaları 33-39.

FORMLAR	YÜZYILLAR							
	MÖ 9. yy		MÖ 8. yy		MÖ 7. yy		MÖ 6. yy	
Krater								
Dinos								
Pithos								
Amphora								
Çömlek								
Kâse								
Sûrahi								
Maşrapa								

Fig. 6 Midas Kale'de bulunan seramik formlarını gösteren tablo.

SİNABIÇ'TAN (DALİSANDOS?) HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ SERAMİKLERİ

Hatice KÖRSULU *

ABSTRACT

Hellenistic and Roman Period Pottery from Sinabiç (Dalisandos?)

Sinabiç (Dalisandos?) is located in the north of the district Mut within the province of Mersin. Some modern sources suggest that it is identical with the city of Dalisandos. The settlement is located on a high hill sheltered on three sides. Some structures were identified at the base level on the hill. Apart from this, there is a large *necropolis* with ornamented sarcophagi, *chamosoria*, and rock tombs belonging to the Roman Period. Pottery from the Hellenistic and Roman Periods were found during the surveys carried out in Sinabiç. Eastern Sigillata A, Cypriot Sigillata, and Lead-Glazed Ware, which constitute the imported examples, indicate the Late Hellenistic-Early Roman Period. The subject of this study is the local production pottery, which are imitations of Eastern Sigillata A and Cypriot Sigillata. Early examples of the pottery date back to the beginning of the 3rd century BC. The latest examples indicate the early 3rd century AD. No ceramic workshops or furnace for production in Sinabiç and its vicinity could be determined. However, among the pots, groups that are a direct imitation of Eastern Sigillata A and Cypriot Sigillata draw attention. It shows that there was an imitator pottery workshop in Sinabiç or its immediate surroundings, and that the pottery which has imported examples, was also produced locally in the settlement.

Keywords: Isauria, Sinabiç (Dalisandos?), Hellenistic and Roman Period, Pottery, Local Production.

ÖZ

Sinabiç (Dalisandos?), Mersin ili Mut ilçesinin kuzeyinde yer almaktadır. Modern bazı kaynaklarda Dalisandos kenti olduğu önerilmektedir. Yerleşim üç tarafı korunaklı yüksek bir tepe üzerinde yer almaktadır. Tepede temel seviyesinde bazı yapılar tespit edilmiştir. Bunun dışında Roma Dönemine ait süslemeli lahit mezarları, *khamosorium* ve kaya mezarlarının bulunduğu büyük bir *necropolis*i vardır. Sinabiç'ta yürütülen

* Dr. Öğr. Üyesi Hatice KÖRSULU, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karaman. E-posta: hkorsulu@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-0896-3210.

yüzey araştırmalarında Hellenistik ve Roma Dönemleri'ne ait seramikler tespit edilmiştir. Bunların ithal örneklerini oluşturan Doğu Sigillata A, Kıbrıs Sigillatası ve Kurşun Sırlı Seramikler Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemini göstermektedir. Bu çalışmanın konusu ise Doğu Sigillata A ve Kıbrıs Sigillataları'nın taklitleri olduğu anlaşılan yerel üretim seramiklerdir. Seramiklerin erken rnekleri, M 3. yüzyılın başına kadar geri gitmektedir. En geç örnekleri ise MS erken 3. yüzyılı göstermektedir. Sinabiç ve çevresinde üretime dair seramik atölyesi veya fırını tespit edilememiştir. Ancak kaplar arasında Doğu Sigillata A ve Kıbrıs Sigillataları'nın direkt taklidi olan gruplar dikkat çekicidir. Sinabiç veya yakını çevresinde taklitçi bir seramik atölyesinin olduğuna işaret etmektedir ve yerleşimde ithal örnekleri de bulunan seramiklerin yerel üretimlerinin de yapıldığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Isauria, Sinabiç (Dalisandos?), Hellenistik ve Roma Dönemi, Seramik, Yerel retim.

Sinabiç (Dalisandos?), Mersin ili Mut ilçesinin kuzeyinde yer almaktadır (fig. 1-2). Modern bazı kaynaklarda Dalisandos kenti olduğu önerilmektedir. Hierokles, Dalisandos'u Kladiupolis'den (Mut) sonra Isauria kentleri arasında saymaktadır¹. Konstantin Porphyrogennotes, Isauria dekapolisinin onuncu kenti olarak sıralamaktadır². French, Dalisandos antik kentini Lykaonia Bölgesi'ndeki Belören yerleşimine lokalize etmektedir³. Bean-Mitford⁴ ve Ramsay⁵ Mut yakınındaki Sinabiç'a vermiştir. Hild-Hellenkemper'da Dalisandos'un yeri için Sinabiç'ın daha uygun olduğunu nermektedir⁶.

Sinabiç (Dalisandos?), doğu tarafı dışında üç tarafı uçurum olan doğal korunaklı yüksek bir tepe üzerindedir. Tepe üzerinde temel seviyesinde çeşitli yapı kalıntıları görülmektedir. Doğu yamaçta surun dışında ve kuzey yamaçta kentin *nekropolisine* ait çeşitli mezarlar yer almaktadır (fig. 3). Doğu yamaçtaki *nekropolis* alanında yoğun olarak Roma Dönemi'ne ait yazıtlı ve kabartma süslemeli lahit mezarlar bulunmaktadır. Ayrıca *khamosorium*lar vardır. Kayalık bir alan oluşturan kuzey yamaçta ise kaya mezarları grlmektedir⁷. Mezarlar, kentin özellikle Roma Dönemi'nde parlak bir evre yaşadığına işaret etmektedir⁸. Sinabiç'ta yrtilen yüzey araştırmalarında yoğun Hellenistik ve Roma Dönemleri'ne ait seramikler tespit edilmiřtir⁹. Az miktarda ithal

1 Hierocles, 710. 2.

2 Konst. Porph. De them. 77.

3 French 1984, 87.

4 Bean – Mitford 1970, 224.

5 Ramsay 1890, 459.

6 Hild – Hellenkemper 1990, 233.

7 Aşkın 2017, 50-52.

8 Aşkın 2017, 53.

9 Aşkın 2014, 207-208; Aşkın 2016, 106; Aşkın – Kurt – Alkan vd., 2018, 414; Körsulu 2018, 291.

seramik grupları ele geçmiştir. Bunlar arasında Doğu Sigillata A, Kıbrıs Sigillatası ve Kurşun Sırlı Seramikler yer almaktadır. Bunlar genel olarak MÖ geç 2. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasını göstermektedir¹⁰.

Bu çalışmanın konusu, Sinabiç (Dalissandos?) antik yerleşim alanında yürütülen yüzey araştırmalarından ele geçen Hellenistik ve Roma Dönemi seramikleridir. Bunlar arasında çeşitli tipte kâseler, tabaklar ve fincanlar tespit edilmiştir. Kapların kili, Munsell renk kataloguna göre açık kırmızı, kırmızımsı sarı, kahverengi ve tonları, gri ve grinin kahverengi ve yeşile çalan tonlarındadır. Az sayıdaki parça ise pembe ve soluk sarı renktedir. İnce cidarlı kaplarda kil temiz, bazılarında ince kum, kireç ve taş katkısı vardır. Cidarın kalınlaştığı kısmen daha büyük boyutlu formlarda yoğun irili ufaklı kırmızı, gri, krem renkte taşve benzer şekilde irili ufaklı kalker tespit edilmiştir. Bazı parçalarda şamot da vardır. Kapların astarları kırmızı, kahverengi, siyah tonlardadır. Az sayıdaki parçada daldırma tekniği görülmektedir. Birkaç örnekte bant bezemesi bulunmaktadır. Çoğunluğu ise düz, basit astarlıdır.

İçe Çekik Ağızlı Kâseler (Kat. No: 1-10, Fig. 4)

Attika¹¹ ve Korinth¹² seramiğinde Klasik dönemden beri bilinmektedir. Hellenistik dönemde de bütün Akdeniz kıyılarında en çok rağbet gören formlardan biri olmuştur. Thompson Grup A, B ve D'den ele geçmiştir¹³. Rotroff, Atina Agorası'ndan içe çekik ağızlı kâselerin Klasik ve Hellenistik dönem tiplerini tanımlamıştır¹⁴. Her iki araştırmacı da bu kâseleri, genel olarak içe çekik dudaklı sığ ve derin kâseler olarak iki gruba ayırmışlardır. Özellikle Rotroff bu kâselerin sığ tiplerinin Klasik dönem, derin tiplerinin ise Hellenistik dönem tipleri olduğunu ve derin tiplerin MÖ 4. yüzyılda kesinlikle çok popüler olmadığını, MÖ 3. yüzyılda popüler olduğunu söylemiştir. MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında ise sığ tiplerin yerini aldığını belirtmiştir¹⁵. Korinth'te MÖ 5. yüzyılın 3. çeyreğinden MÖ 146'da şehrin yıkımına kadar çeşitli büyüklükte örnekleri tespit edilmiştir¹⁶.

Sinabiç buluntusu içe çekik ağızlı kâselerin Kat. No: 1-3 arasında tanımlanan örnekleri, ağız kenarı içe doğru belirgin bir şekilde dönük, konik gövdeli ve derin kaplardır. Kat. No: 4-8 arasındaki tipleri, ağız kenarı tepede hafif içe dönük, düz ve ince cidarlıdır. Kat. No: 9 ve 10 ise ağız kenarı hafif içe dönük ve gövdeye geçişte bir açığı yapan kâselerdir.

Kolonos Agoraio'sunda da derin profilli tek örneğin, geç olduğu ve benzerlerinin

10 Körsulu 2019a, 22.

11 Rotroff 1997, 161.

12 Edwards 1975, 29-30.

13 Thompson 1934, A 14-23, B 15, D 8-9.

14 Rotroff 1997, 161-164, Pl. 62-64, 964-1038.

15 Rotroff 1997, 161-164.

16 Edwards 1975, 29-30, Pl. 2, 15-71; Korinth örnekleri için ayrıca bakınız Romano 1994, fig. 3, 19.

Menon sarnıcında ve Grup A'da MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiği belirtilmiştir¹⁷. Kabirion'da MÖ geç 5. yüzyıldan MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına kadar örneklerine rastlanmıştır. Heimberg, burada nadir olarak temsil edilen en geç tiplerde, yalnız en dış tepenin içe doğru dönük olduğunu belirtmiştir¹⁸. Coldstream, Knossos'dan içe çekik ağızlı kâselerin Hellenistik Dönemin en erken tipinin derin, konveks cidarlı ve geniş ayaklı olduğunu; MÖ 2. yüzyıl varyasyonlarının profilinin dikleştiğini ve tipin MÖ 1. yüzyıl içlerinde de devam ettiğini söylemiştir¹⁹. Eretria'da MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıla ait bir Attika ithali tespit edilmiştir. Boeotia ithali örneklerinde bulunduğu diğertipleri MÖ 3. yüzyıla ait kaplardır²⁰. Eretria'da Klasik ve Hellenistik Dönem evlerinde de, MÖ 5. yüzyılın 2. yarısından MÖ 2. yüzyıla kadar tarihlenen örnekleri tespit edilmiştir²¹.

Ephesos'da Bazilika kontekstinde MÖ erken 3. yüzyıldan itibaren örneklerine rastlanmıştır. Bunların düz cidarlı ve ağız kenarı yukarıya doğru dik bir profil gösteren tipleri, MÖ 1. yüzyılın DSA kaplarına benzetilmiştir²². Ephesos'da kamu pazarındaki çeşmeden yuvarlak gövdeli ve ince cidarlı örnekler, Dolgu A (Geç Hellenistik-Augustus Dönemi) ve B1'den (M.S. 1. yüzyılın 1. Çeyreği) ele geçmiştir²³. Yamaç evlerden benzer profillikâseler de Geç Hellenistik ve Augustus Dönemi'ne tarihlenmiştir²⁴. Ephesos Lukas mezarından kalın cidarlı ve belirgin içe çekik ağızlı örnekleri hem de ince cidarlı örnekleri ele geçmiş ve bunlar genel olarak MÖ 2. yüzyıla verilmiştir²⁵.

Halikarnassos'da içe çekik ağızlı kâselerin Hellenistik Dönem'e ait tipik örnekleri ve bunun yanında bant örnekleri tespit edilmiştir²⁶. Konya-Karaman illerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında siyah, kahverengi, kırmızı-kahverengi veya gri renklerde bant bezemeli içe çekik ağızlı kâseler, MÖ 2. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir²⁷. Karaman İli'nden Süleymanhacı Höyük'te benzer şekilde bant bezemeli kâselere, MÖ 3. yüzyıldan itibaren rastlanmıştır. Bunların derin ve konik gövdeli ağız kenarı üstte içe doğru belirgin bir şekilde çekik olan tipleri MÖ 3.-1. yüzyıl, ince cidarlı tipleri Geç Hellenistik-Augustus Dönemi, örnekleri terra sigillata kaplarında görülen hafif içe çekik kenarı dik ve gövdeye keskin bir açı ile dönen tipleri Augustus Dönemi'ne verilmiştir²⁸. Bant bezemeli örneklerinin tespit

17 Rotroff 1983, 265, 265, Fig. 3, 33, fig. 5, 35.

18 Heimberg 1982, 42-43, Taf. 13, 241-258.

19 Coldstream 1999, 335, Fig. 4, S6, X 18-20, U1, W6.

20 Metzger 1969, 15, 49-51, Kat. No: 1-20.

21 Metzger 1998, Abb. 224, 46-47, Abb. 232, 227-231, Abb. 242, 367.

22 Mitsopoulos-Leon 1991, 18-19, Lev. 1-4, Fig. A1-A12.

23 Meriç 2002, 25-26, Taf. 1, K1-12.

24 Outschar 1996, 35-37, Taf. 1, 5, 9-10, 19-21, 26, Taf. 13, 47, Taf. 11, 41, 44.

25 Liko 2001, 84, Taf. 55, 3-5, 10-12.

26 Vaag - Norskov - Lund 2002, 161, Pl. 28, H2-3.

27 Bilgin 2004, Çiz. 9-14.

28 Körsulu 2019b, Kat. No: 3-11.

edildiği Kappadokia-Komanası'nda da MÖ 3. yüzyıldan Augustus Dönemi'ne kadar benzer kâseler ele geçmiştir²⁹. Diyarbakır/Üçtepe Höyüğü'nün Hellenistik Dönem tabakasından ele geçmiştir. Bunların ağız kenarında bant bezemesi bulunmaktadır³⁰. Boğazköy'de de bu tip kâseler bant bezemeli bir karakter göstermektedir³¹. Maier, Boğazköy'den bu kapları Galat seramiği olarak tanımlamıştır. Bu seramik grubu için yayılım alanlarından stratigrafik bir veri bulunmamakla birlikte yüzey karakteristiğinin başka seramik grupları ile karşılaştırmalar sonucu, MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı ile Augustus Dönemi arasına ait kaplar olduğunu önermiştir³². Tarsus-Gözlükule'de Orta Hellenistik (MÖ 3. yüzyıl-MÖ erken 2. yüzyıl), Geç Hellenistik (MÖ 2. yüzyılın 2. çeyreği) ve Hellenistik-Roma (MÖ 2. yüzyılın ortası-MÖ 1. yüzyılın ortası, olasılıkla da bu yüzyılın sonuna kadar) ünitelerinden içe çekik ağızlı kâselere rastlanmıştır³³. Samaria'da MÖ geç 4. yüzyıl ve MÖ erken 3. yüzyılda Attika ithalleriyle başlamıştır. MÖ 3. yüzyıla ait bazı ithal örnekleri de vardır. MÖ 2. yüzyılda ise tamamen yerel üretimi görülmektedir³⁴. Tel Dor'da MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı ve 3. yüzyılın başından itibaren bukâselere rastlanmıştır. Hellenistik Dönem kâseleri arasında en yoğun gruptur ve Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemine kadar da örnekleri ele geçmiştir. Hem Erken Hellenistik Dönem'a ait rulet bezemeli örnekleri hem de bu evrenin sonunda DSA-I üretimleritespit edilmiştir. Kentte derin ve konik gövdeli tipler yanında ince ve düz cidarlı içe çekik ağızlı kâseler ele geçmiştir³⁵. İçe çekik ağızlı benzer profilli kâselere Hellenistik Dönem boyunca, Akdeniz kıyılarındaki birçok yerleşimde de rastlanmıştır³⁶. Bütün bu verilerle Sinabiç'tan Kat. No: 1-3'de tanıtilan kâseler için

29 Körsulu 2011, 55-72, 296-306, Lev. XI-XV, 2-22; Körsulu 2014, 94-100, 118-120, Kat. No: 2-15.

30 Sevin 1990, Res. 16, 6.

31 Maier 1963, 228, Abb. 10, 1-9, Abb. 11, 2-8.

32 Maier 1963, 251-253.

33 Jones 1950, fig. 180, 51-80.

34 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 248-250, fig. 49, 1-15, Fig. 56, 9-11.

35 Guz-Zilberstein 1995, 290, fig. 6.1. 1-24, 26-27.

36 Postgate – Baker 1995, 160, fig. 7, 1-3; Nevett – Jackson 2007, 379-380, Fig. 410, 966-967(Kilisetepe); Wannagat 2006, Abb. 7 (Uzuncaburç-Diokaisareia); Körsulu 2006, 31-37, Kat. No: 45-54; Durukan – Körsulu 2007, 162-166, Kat. No: 45-54(Nagidos); Zoroğlu 2004, Lev. 110, 7-6 (Kelenderis); Waage 1948, 15, Pl. II-III, 70-80 (Antiochia); Kramer 2004, 126-127, Taf. 48, SGK 11-14 (Gindaros); Sams – Voigt 1990, 80, Fig. 6, a-e(Gordion); Weber-Hiden 2003, Taf. 1-4, A1, Taf. 17, A11(Tavium/Büyük Nefes); Lloyd 1954, Fig. 1, 30, 39, 41-42, 51(Sultantepe); French – Moore – Russel 1982, Fig. 12, 1, Fig. 13, 3(Tille Höyük); Derin 1995, Res. 34, 2(İmikuşağı Höyüğü); Mitchell 1980, Fig. 35, 398(Aşvan Kale); Jones 1971, 89, No. 18(Kululu); Rotroff – Oliver 2003, 21-22, Pl. 5, 14-15, 24, 26-28, Pl. 7, 32-47, 33-34, Pl. 15, 73-78(Sardes); Gürlür 2003, 10, Pl. IX, A1-9(Metropolis); Hellström 1965, 59, Pl. 33, 64(Labraunda); Civelek 2006, Fig. 1, g-j, l-m, Fig. 3, a-d(Phokaia); Pfrommer 1985, Abb. 46-47(Milethos); Wintermeyer 1984, 248, Abb. 10, 3; Wintermeyer 2004, 121-122(Didyma); Technue 1929, Abb. 32, 2-7; Isler – Kalpaxis 1978, Lev.8, Fig. 242(Samos); Schaefer 1968, Taf. 4, c13-c20; Ziegenaus – De Luca 1968, 97, Taf. 35, 2, Kat. No: 35, 9, 29, 39, 81-82, 119-120, 122-123, 149, 177, 239, 271, 276, 317, 323, 389, 391; Radt – De Luca 2003, PL. III(Pergamon); Tekkök-Biçken 1996, 20-22, A2-7; Berlin 1999, 94, Pl. 4, 51, 112-113(Troia); Berlin 1997, 74-75, Pl. 16, PW, 133-140(Tel Anafa); Cox 1949, 4-5, No. 18-19(Dura Europos); Stucky 1983, 129, 207-209(Ras Shamra); Riley 1975, 48-49, 120(Caessarea Hippodrom); Christensen – Johansen 1971, Fig. 4, 50, Fig. 6, 51-59(Hama); Vessberg – Westholm 1956, Lev. 21, Fig. 2-8(Kıbrıs araştırmaları); Berlin – Plackinski 2003, 201,

MÖ 3. – 1. yüzyıl arası, Kat. No: 4-8 için Geç Hellenistik-Augustus Dönemi, Kat. No: 9-10 için ise Augustus Dönemi önerilebilir.

Yivli Tabak (Kat. No: 11, Fig. 5)

Hellenistik Dönem’de Doğu Akdeniz’de Batı Yamacı bezemeli en popüler kap çeşitlerindendir. Hayes, bunları Tip I ve II olmak üzere iki grup altında ele almıştır. Tip I, kalın ve yuvarlatılmış dudaklı ve içte dudağı üzerinde derin bir yive sahip tabaklardır. Tip II tabakları ise sarkık dudağı ve sığ gövde profiliyle Tip I tabaklarından ayrılmaktadır³⁷. Rotroff ise bu kapları, yivli tabaklar olarak isimlendirmiştir. Bunların Hayes’in tanımlamasına göre Tip I örneklerinin Attika kökenli tabaklar olduğunu ancak Doğu Akdeniz kıyılarındaki merkezlerde önemli bir yoğunluk gösterdiğini söylemiştir³⁸.

Sinabıç’ta Tip I’e ait ağız ve gövdesinin az bir bölümü korunmuş tek örnek ele geçmiştir. Doğudaki merkezlerde görülen batı yamacı bezemesinin zemin rengini andıran mat siyah astarlı bu küçük parçanın üzerinde herhangi bir bezeme tespit edilememiştir.

Atina Agorası’nda Tip I tabaklarının en erken örneği, MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Rotroff, bu tipin Erken Hellenistik Dönem’in yuvarlatılmış ağız kenarlı tabaklarından geliştiğini söylemiştir³⁹. Ephesos’da bunlar, MÖ geç 3. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenmiştir. Rotroff gibi Mitsopoulos-Leon da, Tip I’in yuvarlatılmış ağız kenarlı tabaklardan gelişmiş olabileceğini önermiştir⁴⁰. Kelenderis’ten bir örnek, MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına ait mezar kontekstinden ele geçmiştir⁴¹. Silifke Müzesi’nden bir örnek için ise MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı veya erken 2. yüzyıl önerilmiştir. Zoroğlu, Tip I’in Kelenderis’te çok popüler olduğunu söylemiştir⁴². Nagidos’ta her iki tipe de ait örnekler ele geçmiş, ancak Tip I örnekleri önemli bir yoğunluk göstermektedir. MÖ 2. yüzyılın 2. çeyreği veya ortaları gibi terk edildiği anlaşılan kentte, bu tabaklar MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı ile MÖ 2. yüzyıl başlarına tarihlenmiştir⁴³. Kilisetepe’de MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlenmiştir⁴⁴. Nevett – Jackson, Kilisetepe’de yalnız Tip I örneklerinin ele geçtiğini ve bunların Atina Agorası örneklerinden daha geçe ait olduklarını söylemiştir⁴⁵. Tarsus-Gözlükule höyüğünde genel olarak Orta

fig. 3, 40–54(Kıbrıs Agios Georgios Höyüğü); Diederichs 1980, Pl. 7, 65–72(Salamis); Anderson-Stojanovic 1992, 16–17, Pl. 5, 14–15, 24, Pl. 12, 63(Stobi); Anderson 1954, 168, fig. 15, 115, 193, 220(Chios).

37 Hayes 1991, 6-7.

38 Rottrof 2002, 4, fig. 2-4.

39 Rottrof 1997, 153, fig. 56, 829.

40 Mitsopoulos-Leon 1991, 39, Taf. 47, B98-B99.

41 Zoroğlu 2004, 301-302, Kat. No. 5, Pl. 107, 4, Pl. 111d.

42 Zoroğlu 2004, 301-302, Kat. No. 4, Pl. 107, 3, Pl. 111c.

43 Durukan – Körsulu 2007, 171-175, Kat. No: 92-117.

44 Postgate – Baker 1995, fig. 8, 9-12.

45 Nevett – Jackson 2007, 380, Fig. 410, 968-969.

(MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyıl başı) ve Geç (MÖ 2. yüzyılın 2. çeyreği) Hellenistik Dönem ünitesinden ele geçmiştir⁴⁶. Antiocheia'da Erken Hellenistik Dönem kapları arasında yer almaktadır⁴⁷. Rosenthal-Heginbottom bu tabakların iki tipi arasında kesin tipolojik farklılıklar olsa da genel olarak bunların MÖ 3. ve 2. yüzyıl boyunca yaygın kaplar olduklarını söylemiştir⁴⁸. Samaria örnekleri, MÖ geç 3. yüzyıl – MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir⁴⁹. Paphos'ta MÖ geç 3. – erken 2. yüzyıl kontekstinden ele geçmiştir⁵⁰. Kıbrıs Agios Georgios höyüğü örnekleri, Erken ve Orta Hellenistik Dönem (MÖ erken 3. yüzyıl – MÖ 2. yüzyılın ortası) malzemeleri arasında ele alınmıştır⁵¹. Bu verilerle Sinabiç'tan tek örnek için genel olarak MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı ile MÖ 2. yüzyıl önerilebilir. Bununla birlikte Sinabiç buluntusu, formun Anadolu'nun iç kesimlerine doğru da yayılımını göstermesi açısından önemlidir.

Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Tabak (Kat. No: 12, Fig. 5)

Attika'da en erken örnekleri, MÖ erken 4. yy.a aittir. Hellenistik Dönem'de Attika'da en popüler tabaklar arasında yer almıştır. Attika örnekleri, Erken Hellenistik Dönem'den itibaren başka merkezlerde de yaygınlaşmıştır⁵². Sinobiç'te yuvarlatılmış ağız kenarlı tek tabak örneği tespit edilmiştir. Ağız ve gövde parçasından oluşan bu kabın yuvarlatılmış ağız kenarı dışta keskindir. Konik gövde profilli düz ve derindir. Yüzeyi kırmızımsı kahverengi astarlıdır.

Eretria'da sığ ve dışta gövdesi üzerinde yiv bulunan bir tipi, MÖ 3. yüzyıl tarihlidir⁵³. Schaefer, Bergama'dan bir örneği, MÖ 2. yy. başlarına vermiştir⁵⁴. Bergama Asklepieionu'dan bu tip bir tabak, MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yapı katından ele geçmiştir. Ziegenaus – De Luca, başka bir kap ile birlikte yuvarlatılmış kenarlı bu tabağın MÖ 1. yüzyılın ortasından önce başladıklarını ancak bu geç tarihinde bu parçalar için olası olduğunu önermişlerdir⁵⁵. Mitsopoulos-Leon Ephesos örneklerini, MÖ 3. yy. ortası-MÖ 2. yy. ortasına tarihlenmiştir⁵⁶. Liko, yuvarlatılmış ağız kenarlı tabakların uzun bir dönem kullanıldığını ve MÖ 2. yüzyılda da çok yaygın olduklarını söylemiştir. Formu, kısa-bodur ve ince-gergin tip olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Ancak bunun kronolojik bir bilgi vermediğini belirtmiştir⁵⁷. Tarsus-Gözlükule buluntuları, höyüğün Orta Hellenistik ünitesinden (MÖ geç 3. yy.-MÖ erken 2. yy.)

46 Jones 1950, 162, fig. 183, 133-139.

47 Waage 1948, Pl. 1, H7-H8, Fig. 3: 1.

48 Rosenthal-Heginbottom 1995, 225-228, fig. 5.9: 11-12, Fig. 5.10: 1-10.

49 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 243, fig. 47, 1-2.

50 Hayes 1991, 6-7, fig. 3, 8-10.

51 Berlin – Pilacinski 2003, fig. 1, 5-6; Bu tipin Rhodos örnekleri için bakınız Patsiada 1983, 142-143.

52 Rottrof 1997, 142.

53 Metzger 1998, Abb. 241, 340.

54 Schaefer 1968, Taf. 1, C2.

55 Ziegenaus – De Luca 1968, 163, Taf. 59, 66, 424.

56 Mitsopoulos-Leon 1991, Taf. 26, A55.

57 Liko 2001, 85, Taf. 56, 27.

ele geçmiştir⁵⁸. Kelenderis'ten içbükey gövde formlu bir parça, aşağı yukarı MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı-MÖ erken 2. yüzyıla tarihlenmiştir⁵⁹. Nagidos'ta yuvarlatılmış ağız kenarlı tabakların en erken örnekleri, MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başlarında Attika ithali örneklerle başlamıştır. Bunlar tipin MÖ 4. yüzyıla giden sığ gövde yapısına sahip örnekleridir. Nagidos'ta bu tabakların esas yoğunluğunu ise derin gövdeli tipler oluşturmaktadır. Bunlar ağız ve gövde yapısına göre iki tipe ayrılmıştır. İlk grup, dudak kenarı dış tarafında daha yuvarlak şekilli ve ikinci gruba göre sığ ve içbükey gövdeli örneklerdir. İkinci grup, dışta ağız kenarı keskin, konik gövde profilli derin tabaklardır. İlk grup, MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı ile erken 2. yüzyıl arasına, ikinci grup ise MÖ 2. yüzyıl ortalarında terk edildiği anlaşılan kentte MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir⁶⁰. Sinabiç örneği, keskin ağız yapısı ve konik gövde profiliyle Nagidos'un ikinci grup örnekleriyle karşılaştırılabilir. Samaria'da bu tabakların en erken örnekleri, MÖ 4. yüzyıl sonu-erken 3. yüzyıla aittir. Bunların olasılıkla Attika ithali olduğu önerilmiştir. Muhtemelen MÖ 3. yüzyıla ait olduğu önerilen bir örneğin ise Attika kaplarına benzemediği belirtilmiştir. MÖ 4.-3. yüzyıl örneklerinden türediği önerilen derin ve ince gövdeli tipleri en erken örnek denilen tipi MÖ geç 3. yüzyıla tarihlenmiştir. Bu örnekte gövde içbükey bir form göstermektedir. Düz ve konik bir gövde formuna sahip üç örnek ise MÖ 2. yüzyıla verilmiştir⁶¹. Sinabiç tabağı, ağız ve gövde formu ile Samaria'nın MÖ 2. yüzyıl tipleriyle benzerdir. Kıbrıs Agios Georgios höyüğünde MÖ erken 3. yüzyıl – MÖ 2. yüzyıl ortasına ait buluntular arasında ele geçmiştir⁶². Buna göre Snabiç'tan tek örnek için de özellikle Nagidos ve Samaria buluntularıyla MÖ 2. yüzyıl önerilebilir.

Küresel Gövdeli Kâseler (Kat. No: 13-15, Fig. 5)

Metalik siyah astarlı olan en erken örneği, Atina Agorası'nda MÖ 2. yüzyıl ortalarına aittir. Tondosunda ruletli dört palmet baskısı bulunmaktadır⁶³. Atina Agorası'ndan biri metalik siyah astarlı, diğeri ithal olduğu önerilen kırmızı astarlı örnekleri ise MÖ 2. yüzyıl sonu ve 1. yüzyılın ilk yılları arasına ait kontekstten ele geçmiştir⁶⁴. Thompson, Atina Agorası grubu içinde geç olduğunu belirttiği tipin, sigillata üretiminde devam ettiğini söylemiştir⁶⁵. Rotroff da bu kâselerin Samaria Form 16 ile paralel olduğunu eklemiştir. Tipin Atina'da Sulla yağmasına kadar devam ettiğini, MÖ 2. yüzyıl kontekstlerinde parlak astarlı olan kâselerin, Sulla yıkımıyla birlikte kalitesinin düştüğünü bildirmiştir⁶⁶. Atina Agorası'nda Grup F'de de DSA örnekleri ele

58 Jones 1950, fig.178, d-f, fig. 179, 34, 36, 38.

59 Zoroğlu 2004, 307, Pl. 110, 3.

60 Durukan – Körsulu 2007, 170-171, 202-205, Kat. No: 77-91.

61 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 252, fig. 51, 5, 7-8.

62 Berlin – Pilacinski 2003, fig. 3, 13-15.

63 Thompson 1934, 370, Fig. 55, D7; Rotroff 1997, 164.

64 Thompson 1934, 259, 394, 396, Fig. 84, 117, E 46-48; Rotroff 1997, 164.

65 Thompson 1934, 437.

66 Rotroff 1997, 164, Fig. 64, 1039-1044.

geçmiştir⁶⁷. Bunlar MÖ 15–1 arasını verilmiştir⁶⁸. MÖ geç 2. yüzyıl-erken 1. yüzyıl kontekstinde ele geçmiştir. MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyılın erken kontekstlerinde ise yoğundur. Bir parça için ise Nero Dönemi kontekstinden söz edilmiştir⁶⁹.

Sinabiç'ta küresel gövdeli kâselere ait ağız ve gövde bölümü korunmuş üç parça tespit edilmiştir. Bunlardan Kat. No: 13'de tanıtılan parçanın dış tarafında ince krem rengi astarı üzerine siyah-kırmızı-siyah şeklinde sıralanan kalın bir bant vardır. İç tarafı ise kırmızı-siyah ve gri renkte düzensiz astara sahiptir. Kat. No: 14'de kırmızı-siyah astar izleri vardır. 15 Nolu parça ise içi-dışı tamamen koyu kırmızı astarlı bir kâsedir.

Hayes Form 22B, bu tip Doğu Sigillata A kaplarını oluşturmaktadır. Hayes, bunların en erken örneklerinin, önemli kontekstlerde MÖ geç 2. yüzyılı gösterdiğini ve Geç Augustus Dönemi'nde de oldukça yaygın olduğunu belirtmiştir. MÖ geç 2. yüzyıl ile aşağı yukarı MS 10 yılı arasına tarihlenmiştir. MÖ 10–60/70 arasına tarihlenen Form 47 ile birlikte ele geçmediğini belirtmiştir⁷⁰. Samaria'da küresel gövdeli kâselerin, hem siyah hem de sigillata tipi kırmızı astarlı örnekleri tespit edilmiştir. Ancak bunlar bezemesiz basit kaplardır. Samaria örnekleri, MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıla tarihlenmiş ve sigillata kaplarının en erken formlarından biri olan tipin, MÖ geç 2. yüzyıldaki varlığının da olası olduğu belirtilmiştir⁷¹. Samaria gibi Tel Anafa'da da hem siyah hem kırmızı astarlı örnekleri ele geçmiştir. Ancak Doğu Sigillata A örnekleri çok büyük bir yoğunluk göstermektedir. Tell Anafa'da bu tiplerin siyah astarlı bir örneği, soru işareti ile birlikte Hell 1B (MÖ 198–125) veya Hell 2A (MÖ 125-?) kontekstine verilmiştir. Bunun dışında Hell 2 (MÖ 125–20) ve Rom 1 (MÖ geç 1. yüzyıl-MS erken-orta 1. yüzyıl) kontekstlerinde örneklerine rastlanmıştır⁷². Kappadokia Komanası'nda da küresel gövdeli kâselerin hem siyah hem kırmızı astarlı örnekleri tespit edilmiştir. Bunun yanında bant bezemeli örnekleri de vardır. Bunlar Genel olarak MÖ geç 2. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasına verilmiştir⁷³. Konya-Karaman illerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında genel olarak MÖ 2.-1. yüzyıla verilmiştir. Kırmızı ve kahverenginin farklı tonlarında, kiremit rengi, gri, bej, kahverengi siyah gibi farklı astar renklerine sahip olan tiplerin, içinde ve dışında bant bezemeli örnekleri mevcuttur⁷⁴. Karaman İli Süleymanhacı Höyük'te bant bezemeli, siyah, kırmızı, kahverengi astarlı tipleri yanında parlak kırmızı astarlı tipleri tespit edilmiş ve bunlar genel olarak MÖ geç 2. yüzyıl-MS 1. yüzyıl arasına tarihlenmiştir⁷⁵. Ephesos'dan gri üretim bir örneği, MÖ 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenmiştir. Kaide gövde parçası korunmuş DSA üretimleri,

67 Robinson 1959, 11, F 6–11, Pl. 60.

68 Hayes 2008, 133, Fig. 4, 95–100.

69 Hayes 2008, 132–133, Fig. 4, 87–116.

70 Hayes 1985a, 23, Tav. III, 12–13.

71 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 259, Fig. 53, 3, 306, 311, Fig. 65, 1–2, Fig. 67, 10, Fig. 68, 9, Fig. 80, 1–8.

72 Slane 1997, 279, Pl. 37, FW 25, Pl. 3, FW 26–28, 309–314, Pl. 17–20, FW 179– 215.

73 Körsulu 2013, 188–193, Kat. No: 2–18, Fig. 16–32.

74 Bilgin 2004, 50–61, Çiz. 3–5, 7–8.

75 Körsulu 2019b, Kat. No. 20–29.

MÖ 1. yüzyıl ve Augustus Dönemi'ne verilmiştir⁷⁶. Gunneweg, Doğu Sigillata A kaplarının bu tipinin, Tarsus'dan gelen en erken veri ve Jerusalem ve Masada'nın yıkım tabakalarından gelen en geç tarih ile MÖ 180-MS 70 yılları arasında gösterdiğini önermiştir⁷⁷. Küresel gövdeli kâselere siyah astarlı ve yoğunlukla da DSA tipleriyle aynı tarihlerde birçok Hellenistik merkezde bu kaplara rastlanmıştır⁷⁸. Bu verilerle bant bezemeli ve sigillata türü tamamen koyu kırmızı astarlı bir örneğinin de ele geçtiği Sinabiç buluntularını da genel olarak MÖ geç 2. yüzyıl – MS 1. yüzyıl arasına vermek mümkündür.

İçe Çekik Ağızlı, Geniş Tabak (Kat. No: 16, Fig. 5)

Sinabiç'ta kaide ve gövdesinin bir bölümü korunmuş olan tek örneği ele geçmiştir. Az bir bölümü korunmuş olması dolayısıyla çapı alınamamış olsa da geniş halka kaideli olduğu görülmektedir. Sığ gövde profilinin yumuşak bir dönüşle içe çekik olan ağız kenarına doğru dönüş yaptığı anlaşılmaktadır.

Kil ve astar özellikleriyle Doğu Sigillata A kaplarından ayrılan Sinabiç buluntusu, form tipiyle DSA'nın Hayes Form 4'ü ile benzerlik göstermektedir. Hayes, Form 4 ile 3'ün MÖ 1. yüzyılın çok yaygın tipleri olduğunu ve bu iki formun bir şekilde birbirleriyle ilgili, az ya da çok çağdaş olduğunu söylemiştir. Form 4'ü, MÖ 2. yüzyıl sonu ile aşağı yukarı MS 10/20 arasına tarihlenmiştir⁷⁹. Antiocheia 125 ve 126 ile benzerdir. Bunlar Antiocheia'da Geç Hellenistik dönem kırmızı astarlı kapları arasında yer alan birbirine yakın tiplerdir⁸⁰. Samaria Form I'dir. Samaria'da bunlar MÖ 1. yüzyıl – M.S. 1. yüzyıl arasına tarihlenmiştir. Ancak bunların MÖ geç 2. yüzyılda ortaya

76 Outschar 1996, Taf. 5, 102, Taf. 12, 117, Taf. 14, 119, 121; Mitsopoulos-Leon 1972/75, Fig. 3g.

77 Gunneweg – Perlman – Yellin 1983, 96.

78 Wannagat 2006, Abb. 7(Uzuncaburç-Diokaisereia); Williams 1989, 12, Fig. 4, 60–62(Anemurium); Jones 1950, 175, 233–234, Fig. 137, 188(Tarsus-Gözlükule); Waage 1948, 24, Fig. 6, 1–12(Antiocheia); Derin 1994, 152–153, Çiz. VI-VII, 68–89(Aşağı Fırat Havzası); Derin 1995, 77–78, Res. 39, 1–2, 14–15(İmikuşağı); Mitchell 1980, Fig. 31, 287, Fig. 32, 305, 331–332, Fig. 33, 346–347, Fig. 34, 370, Fig. 35, 393, 396, Fig. 41, 536–537, 539, 542(Aşvan Kale); Lloyd 1954, 102, Fig. 1, 15(Sultantepe); Abadie-Reynal 2003, 102–103, Pl. LXXI, 3; Abadie-Reynal 1990, 222, Fig. 4(Porsuk Tepe); Zoroğlu 1986, 82–83, Çiz. 6, 1–6(Samsat); Kramer 2004, Taf. 81, ESA 61–64(Gindaros); Hayes 1985b, 189, Fig. 52, 1–6(Jerusalem); Negev 1986, 24, 162(Nabate Oboda); Matthers 1978, Fig. 13, 28(Tell Rıfa'at); Dothan 1971, Fig. 78, 4(Ashdod); Christensen – Johansen 1971, Fig. 45, 16, 1–9(Hama); Cox 1949, 21, No. 120(Dura-Europos); Baly 1962, 283, Pl. XLIV, G 1–8(Nessana); Diederichs 1980, 33, Pl. 9, 102–105(Salamis); Hayes 1991, 34, Fig. XLVII, 27, Fig. LVIII, 3, Fig. LI, 5–6, II 5, 6, 8–9, Fig. LX, 2(Paphos); Zahn 1904, 437, Abb. 551, 160(Priene); Hellström 1965, 67, no. 204(Labraunda); Akyürek 1992, 130, Abb. 3, 8(Apollon Smintheion Kutsal Alanı); Zelle 1997, 32–33, Abb. 4, 1–3; Zelle 1990, Abb. 6, 8–9(Assos); Tekkök-Biçken 1996, 128, Fig. 73, G 6(Troia); Unterkirchner 1983, 182, Abb. 2, 9, 1–4; Technau 1929, 49, Abb. 39(Samos); Hayes 1971, 252–254, Fig. 3, 8–9, s. 257, Fig. 9, 3–6(Knosos); Hayes 1973, 451, 469, Pl. 85, 117–118; Slane Wright – Jones 1980, 150, Pl. 29, 47; Slane 1986, s. 278, Fig. 2, 6(Korinth); Adamsheck 1979, 56, Pl. 14, ER 20(Kenchreai); Anderson-Stojanovic 1992, 44–45, Pl. 27, 232, 106, Pl. 91, 776–777, s. 106, Pl. 91, 776–777(Stobi).

79 Hayes 1985a, Tav. 1, 9–12.

80 Waage 1948, 23, Pl. IV, 126k.

çıkan en erken gruplardan biri olduğu üzerinde de durulmuştur⁸¹. Tel AnafaTip 13c tabaklarıdır. Anafa'dan bu tiplerin birkaç örneği, Hell 2A ve B (MÖ 125-98), bunun dışında Hell 2C (MÖ 98-75), Hell 2C/Rom 1 (MÖ 75-20), Rom1A ve B (MÖ geç 1. Yüzyıl – M.S. erken 1. yüzyıl) kontekstlerinden ele geçmiştir⁸². Tarsus'ta bu tip içe çekik kenarlı ve geniş halka kaideli tabaklar, höyüğün aşağı yukarı MÖ 2. yüzyıl ortası ile muhtemelen MÖ 1. yüzyılın sonuna kadarda indiği düşünülen Hellenistik-Roma dönemi tabakası ile Erken İmparatorluk tabakasının MÖ geç 1. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kontekstlerinden ele geçmiştir⁸³. Ephesos'ta Devlet Agorası(Geç Hellenistik-Augustus Dönemi)⁸⁴, Tetragonos Agora(MÖ 1. yüzyıl)⁸⁵, yamaç evlerde(MÖ 1. yüzyıl ve Augustus Dönemi)⁸⁶ örnekleri ele geçmiştir. Robinson'nun Pergamon kapları olarak tanımladığı Atina Agorası'ndan tipler, MÖ 1. yüzyılın son üç çeyreğine tarihlenen Grup F'den ele geçmiştir⁸⁷. Knossos'dan örnekler, MÖ 1. yüzyıla olasılıkla ise Augustus Dönemi öncesine tarihlenen depozitten ele geçmiştir⁸⁸. Bu tip DSA örneklerine aynı tarih aralıklarında çok sayıda Hellenistik ve Roma merkezinde de rastlanmıştır⁸⁹.

DSA kaplarının bu tipinin bazı merkezlerde de taklit örnekleri tespit edilmiştir. Korinth'te Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan Samaria Form 1'in taklidi olduğu belirtilen bir parça, MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir⁹⁰. Kappadokia-Komanası'nda bu tip bir örnek için MÖ geç 2. yüzyıl-MS erken 1. yüzyıl arası önerilmiştir⁹¹. Ağız kenarı korunamamış olan Sinabiç örneği de DSA kaplarından Hayes Form 4'ün direkt taklidi olarak görünmektedir. Buna göre Sinabiç buluntuları da genel olarak MÖ geç 2. yüzyıl ile MS erken 1. yüzyıla tarihlenebilir.

81 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 306, 309, Fig. 73, 7, 9-11.

82 Slane 1997, 288-295, Pl. 7-11, FW67-113.

83 Jones 1950, 232, Fig. 188, 257-259, 265.

84 Meriç 2002, 42-43, 149, 155, Taf. 15, K131.

85 Gassner 1997, 121-123, Taf. 41, 471.

86 Outschar 1996, 45, Taf. 5, 100-101, 105.

87 Robinson 1959, 10, Pl. 60, F1-3.

88 Hayes 1971, 263, Fig. 14, 1.

89 Williams 1989, 10-11, Fig. 4, 44-50(Anemurium); Tekocak 2006, lev. 1, 6-7(Kelenderis); Körsulu 2015, 134-135, Fig. 6-13(Kanytellis); Lloyd 1954, Fig. 1, 20(Sultantepe); Abadie-Reynal 2003, Pl. LXXI, 5; Abadie-Reynal 1990, 225, Fig. 2(Porsuk Tepe); Zoroğlu 1986, 74-76, Çiz. 1(Samsat); Hellström 1965, Pl. 35, 198-201(Labraunda); Zelle 1990, Abb. 6, 17; Zelle 1997, Abb. 4, 8(Assos); Tekkök-Biçken 1996, Fig. 40, B11-14(Troia); Hayes 1985b, 189, Fig. 50, 10(Jerusalem); Hayes 1985b, 189, Fig. 50, 10(Jerusalem); Christensen – Johansen 1971, Hama Form I, Fig. 26, 1, 11-24, fig. 27, 1.26-36(Hama); Negew 1986, 21-22, Fig. 135-150(Nabate Oboda); Kramer 2004, 182, Fig. 76-77, ESA11-15(Gindaros); Baly 1962, 282, Pl. XLIII, A1-7(Nessana); Hayes 1991, 32-33, 35, 147, Fig. 17, 1-2, 4, Fig. 50, 2, 4-5, Fig. 61, 8(Paphos); Anderson-Stojanovic 1992, 44, pl. 27, 229, 234(Stobi);

90 Slane 1990, 61, Fig. 11, 124; Korinth örnekleri için ayrıca bakınız. Hayes 1973, Pl. 85, 123; Slane Wright – Jones 1980, Fig. 3, 18.

91 Körsulu 2011, Kat. No: 82; Körsulu 2013, 193-194, Kat. No: 19, Fig. 33.

Düz Dudak Tablalı Kâseler (Kat. No: 17-21, Fig. 5-6)

Kısa ve düz dudak tablalı kâselerdir. Gövdede belirgin bir açığı yapmaktadır. Bu keskin dönüşle birlikte cidar kalınlaşmaktadır. Sinabiç'ta bu tipe ait dikkat çekici örnekler tespit edilmiştir. Kat. No: 17 tam profili korunmuş, kısa ve düz kenarlı, keskin gövde geçişli ve cidarı kaideye doğru kalınlaşan geniş halka kaidesiyle formun tipik bir örneğidir. Kat. No: 18-21'de benzer şekilde ağız ve gövdelerinin bir bölümü korunmuş kâselerdir.

Sinabiç'tan bu kâseler ağız, gövde ve kaide profilleriyle Doğu Sigillata A kaplarından Hayes Form 7 ile birebir örtüşen kaplardır. Hayes, bunları aşağı yukarı MÖ 50-1 arasına tarihlemiştir⁹². Aynı tip, Samaria Form 5'dir. Burada MÖ 30 öncesi ile MS 1. yüzyıl arasına verilmiştir⁹³. Antiocheia Form 105'dir. Waage, bunları kısa ve düz ağız tablalı geniş tabaklar olarak tanımlamış ve Geç Hellenistik Dönem'e vermiştir⁹⁴. Sinabiç'tan 21 Nolu örnekte hafif sarkık tablası ve küçük boyutuyla Antiocheia Form 106 ile yakın görünmektedir. Antiocheia'dan bu tipler de Geç Hellenistik Dönem'e aittir⁹⁵. Tell Anafa Tip 18'dir. Augustus Dönemi'ne verilmiştir. Burada Hell 2C tabakasında hiç ele geçmemesi nedeniyle MÖ 75'de henüz üretilmediği önerilmiştir⁹⁶. Hama Form 5, bu tip kaplardır⁹⁷. Bu tipe ait DSA örneklerine aynı tarihlerde birçok merkezde de rastlanmıştır⁹⁸. DSA tipi düz dudak tablalı kaplar ile benzer yapıdaki bir örnek, Knossos'da yerel üretim kaplar arasında yer almaktadır. Knossos örneği burada, olasılıkla MÖ 1. yüzyılın ortası veya son yıllarında inşa edilen ve aşağı yukarı MS 50'ye kadar kullanıldığı belirtilen Roma yapısından ele geçmiştir⁹⁹. Kappadokia-Komanası'nda da bu tip DSA taklitleri ele geçmiştir. Komana örnekleri DSA tiplerine göre derin kaplardır. Ancak DSA formları ile paralel formlar olduğu önerilerek MÖ 1. yüzyıl ortaları – MS 1. yüzyıl sonları arasına tarihlenmiştir¹⁰⁰. Sinabiç'tan düz dudak tablalı bu kâseleri hem DSA üretimleri hem de bu türün taklidi merkezler dikkate alındığında genel olarak MÖ 1. yüzyıl ortaları-MS 1. yüzyıla tarihlenebilir.

92 Hayes 1985a, Tav. II, 5.

93 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 296-297, Fig. 68, 3, 326, fig. 77, 3-5.

94 Waage 1948, 22, Pl. III, 105f, 105k.

95 Waage 1948, 22, Pl. III, 106.

96 Slane 1997, 302, Pl. 15, FW 147-150.

97 Cristensen – Johansen 1971, Fig. 33, 5.

98 Hayes 1985b, 189, Fig. 51, 1-5(Jerusalem); Gassner 1977, 122, Taf. 41, 472; Meriç 2002, 43, Taf. 15, K 132; Mitsopoulos-Leon 1991, 88, Taf. 105, G3; Mitsopoulos-Leon 1972-75, 504, fig. 3b(Ephesos); Zelle 1997, 35, Abb. 5, 9(Assos); Unterkirchner 1983, 178, Form 3, Abb. 1(Samos); Hayes 1973, 447, 451, Pl. 85, 126; Slane 1986, 277, 317-318, Fig. 2, 3; Slane Wright – Jones 1980, 143-144, Fig. 3, 19(Korinth); Adamsheck 1979, 58, Fig. 9, ER 27(Kenchreai); Hayes 2008, Fig. 25, 3, 71-73(Atina Agorası).

99 Hayes 1971, 270, Fig. 18, 18.

100 Körsulu 2011, 211-216, 381-384, Kat. No: 171-177, Lev. XLIV-XLV; Körsulu 2013, 237-239, Kat. No: 76-80, Fig. 90-94.

Düz Dudak Tablalı Kâse/Tabaklar (Kat. No: 22-26, Fig. 6)

Bu grup altında tanıtılan Kat. No. 22-24 düz dudak tablalı kâselerdir. 23 ve 24 Nolu örneklerin düz dudak tablası üzerinde iki yiv bulunmaktadır. Kat. No: 25 ve 26'ın dudak tablası hafif aşağıya sarkıktır. Sinabiç'tan bu tiplerin düz dudak tablaları dışında karakteristik bir özelliği bulunmaması ve tam profili korunmuş bir örneğinin ele geçmemesi dolayısıyla tam bir karşılaştırma örneği tespit edilememiştir. Bununla birlikte Kıbrıs Sigillata kapları arasında Hayes Form P4 ve Hayes RCRF Form 3 ve 5 ile yakın görünmektedir. Hayes Form P4, dudak tablası üzeri rulet bezemeli küçük sığ tabaklardır. Çok yaygın olan bu tipler, MS 1. yüzyılın başından ortalarına kadar tarihlenmiştir¹⁰¹. Hayes RCRF Form 3, Hayes Form P3 ile aynıdır¹⁰². Hayes RCRF Form 5, düz dudak tablası hafif sarkık, dudağı üzerinde rulet bezemeli küresel gövdeli ve yüksek ayaklı küçük kâselerdir. Hayes Form 3'ün bir benzeri olduğunu söylediği tipi, Augustus Dönemi ve olasılıkla daha geçe vermiştir¹⁰³. Anemurium'dan düz dudak tablası üzeri yiv ve rulet bezemeli geniş Kıbrıs Sigillata tabakları da Hayes'in bu tiplerine verilmiştir¹⁰⁴.

Kıbrıs Sigillata Kapları dışında Sinabiç'tan bu kaplar, Doğu Sigillata A gruplarından Hayes Form 12 ile de karşılaştırılabilir. Hayes, düz dipli tabaklar olarak tanımladığı tipi MÖ 40 ile MS 10 arasına tarihlenmiştir¹⁰⁵. Anemurium'dan bir örneği, tam düz tabla şeklindeki örneğiyle dikkat çekmektedir¹⁰⁶. Sinabiç buluntuları Anemuriumdan bu parça ile benzer şekilde düz dudak tablalıdır. Doğu Sigillata A kaplarının yaygın formlarından biri olan bu tiplere Antiocheia¹⁰⁷, Samaria¹⁰⁸, Tarsus¹⁰⁹ yanında birçok merkezde rastlanmıştır.

Sinabiç kâse/tabakları, en yakın olarak Kıbrıs ve Doğu Sigillata A kaplarının söz konusu tipleriyle ilişkili gibidir. Bu çerçevede aşağı yukarı aynı tarihleri işaret eden bu gruplarla paralel olarak Sinabiç buluntuları için genel olarak Augustus Dönemi ile MS 1. yüzyılın ilk yarısı önerilebilir.

Dışa Çekik Ağız Kenarlı Tabaklar (Kat. No: 27-29, Fig. 6-7)

Dışa çekik ağız kenarlı tabaklarında bir oluk bulunmaktadır. Ağız kenarından keskin bir açı ile gövdeye bağlanmaktadır. Sinabiç'ta tam profili korunmuş örnekleri ele geçmemiştir. Bununla birlikte oluklu ağız kenarı ve keskin gövde geçişiyle en yakın paraleli DSA kapları arasında Hayes Form 28'dir. Hayes, bunları Erken Roma

101 Hayes 1985a, 81, Tav. XVIII, 8-9.

102 Hayes 1967, 68-69, Form 3.

103 Hayes 1967, 68, 70, Form 5.

104 Williams 1989, 4, Fig. 1, 9-12.

105 Hayes 1985a, 19-20, Tav. II, 10.

106 Williams 1989, 4, Fig. 4, 59.

107 Waage 1948, Pl. IV, 142-143.

108 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, Fig. 79, 1-4, 7.

109 Jones 1950, Fig. 188, C, 203, 769.

dönemi içinde muhtemelen MÖ 10/1 ile aşağı yukarı M.S. 15–30 arasına tarihlenmiştir¹¹⁰. Antiocheia'nın Geç Hellenistik Dönem (MÖ 2. yüzyıl ortası–1. yüzyıl sonu) kapları arasında yer almaktadır¹¹¹. Tarsus-Gözlükule'den bu tip bir tabak, MÖ geç 1. yüzyıl-MS 1. yüzyılın ilk yarısına ait depozitten ele geçmiştir. Jones, bu tipin örneklerinin Tarsus'da Erken İmparatorluk Dönemi'ne kadar bulunmadığını söylemiştir¹¹². Kenyon, Samaria'dan bu tipin bezemesizi örneklerinin erken olabileceğini, dış tarafı rulet bezemeli örneklerinin ise MS geç 2. yüzyıl ile 3. yüzyıla ait olduğunu söylemiştir¹¹³. Sinobiç tabakları, yivli ağız kenarları ve bezemesiz oluşuyla Crowfoot'un erkeni önerdiği Samaria örneğiyle benzerlik göstermektedir. Tel Anafa'da yoğun olarak Rom 1B (MS erken 1. yüzyıl) ve az miktarda Rom 1C (MS 1. yüzyılın başı ve ortası) kontekstlerinde ele geçmiştir¹¹⁴. Tell Anafa'da bu tipin imitasyonu olabileceği önerilen küçük bir parça da, Roma 1B veya 1C kontekstinden ele geçmiştir¹¹⁵. Atina Agorasında Grup F'den örneği¹¹⁶, aşağı yukarı MÖ 25–1 arasına verilmiştir¹¹⁷. Bunun dışında Agora'dan örnekleri, MS 1–50, MS 5–20 tarihlerine ait kontekstlerden ele geçmiştir. Bir örneğe ise Geç Roma Dönemi kontekstinde rastlanmıştır. Ancak bu parça için aşağı yukarı MÖ 30–15 arası önerilmiştir¹¹⁸. Bu tip DSA örneklerine Akdenis kıyılarındaki Hellenistik birçok merkezde de rastlanmıştır¹¹⁹.

Doğu Sigillata B kapları arasında da bu tip görülmektedir. Hayes Form 2 ve 3'dür. Hayes, Batı sigillatalarıyla bağlantılı olduklarından söz ettiği her iki DSB tipinin de muhtemelen Augustus Dönemi'ne ait olduğunu önermiştir¹²⁰. Bu tip dudak kenarlı tabaklar, Çandarlı Form 5'i oluşturmaktadır. Loeschcke'de bu tipi, Haltern Form 1 ile karşılaştırmış ve bunların Augustus Dönemi'ndeki varlığından söz etmiştir¹²¹.

Kappadokia Komanası'nda yerel olduğu önerilen kaplar arasında bu tip tabaklara rastlanmıştır. DSA ve DSB tipleri ile benzer profilleriyle MÖ 1. yüzyıl sonları ve

110 Hayes 1985a, 27, Tav. IV, 10-12.

111 Waage 1948, 22–23, Pl. III, 113f, 113k.

112 Jones 1950, 181, Fig. 192, A.

113 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 310, Fig. 79, 8.

114 Slane 1997, 306, Pl. 16, FW 165–171.

115 Slane 1997, 382, Pl. 35, FW 605.

116 Robinson 1959, 11, Pl. 60, F 4.

117 Hayes 2008, 136, Pl. 6, 136.

118 Hayes 2008, 136, Pl. 6, 135–139.

119 Zoroğlu 1986, 79–80, Çiz. 4, Form 13(Samsat); Hellström 1965, Pl. 35, 202(Labraunda); Mitsopoulos-Leon 1991, 88, Taf. 110; G 19(Ephesos); Technau 1929, 49, Abb. 38(Samos); Cristensen – Johansen 1971, Hama Form 13, fig. 39(Hama); Cox 1949, 10, No. 58–60(Dura-Europos); Baly 1962, 282, Pl. XLIII, C.1(Nessana); Riley 1975, 51, 138(Caiseria).

120 Hayes 1985a, 53, Tav. XI, 10–11; Ayrıca bu tip DSB örnekleri için bakınız: Meriç 2002, 49, 56, Taf. 20, K173–174; Mitsopoulos-Leon 1991, 100, H13-H22; Outschar 1996, 50, Taf. 5, 143; Heberdey 1906, 171, 28; Mitsopoulos-Leon 1972–75, 33, 5H; Zelle 1997, 48, Abb. 9, 65–66; Zahn 1904, Abb. 550, 132; Hayes 2008, 141, fig. 7, 187.

121 Loeschcke 1912, 363, Taf. XXVII, 5; Çandarlı örnekleri için ayrıca bakınız: Hayes 1991, 181, Fig. LXI, 16.

MS 1. yüzyıl ortaları bu kaplar için önerilmiştir¹²². Benzer profil özellikleri gösteren Sinabiç buluntusu tabaklar için de aynı tarihi önermek mümkündür.

Yüksek Profilli Bardak/Fincanlar (Kat. No: 30-31, Fig. 7)

Sinabiç'ta ağız ve gövde bölümü korunmuş iki örnek tespit edilmiştir. Kat. No: 30, yüksek profili ve gövdeden kaideye geçişiyle karakteristiktir. Kat. No: 31, sadece ağız kenarı korunmuş küçük bir parçadır. Sinabiç'ta tam profili korunmuş örnekleri ele geçmeyen bu kaplar, dışa doğru açılan gövde yapısı ve kaideye geçişteki profiliyle Hayes'in DSA sınıflandırmasında Form 42 ile ilişkili görünmektedir. Hayes bu tipi, aşağı yukarı MÖ 10 ile MS 20/30 arasına vermiş ve daha geç olabileceğini de söylemiştir¹²³. Samaria'da tarihlenebilir bir örneği MS 1. yüzyıla verilmiştir¹²⁴. Batıda MS 1.ve 2. yüzyılda çok popüler olan bu tiplerin Samaria'dan örneklerinin bu tarihten daha erkeni gösterebileceği ancak bunun belirsiz olduğu söylenmiştir¹²⁵. Antiocheia'da bu tipler, Erken Roma Dönemi'nin ilk iki evresine (MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyılın ilk yarısı) yerleştirilmiştir¹²⁶. Tarsus-Gözlükule buluntusu, MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyılın ilk yarısına ait kontekstten ele geçmiştir¹²⁷. Tel Anafa'da da benzer şekilde MÖ geç 1. yüzyıl – MS erken 1. yüzyıl kontekstlerinde tespit edilmiştir. Slane, Tel Anafa buluntularının hem stratigrafik kontekstlerinin hem de kapların dekoratif detaylarının Hayes'in verdiği tarihi doğruladığını söylemiştir¹²⁸. Atina Agorası'nda Grup F'de (MÖ 75-1) ve daha sonra aşağı yukarı MS 20-40 arasına verilen kontekstten gelmiştir¹²⁹. Bu kaplara az sayıdaki kentte de benzer örneklerine rastlanmıştır¹³⁰. Sinabiç'tan örnekler, DSA kaplarının fincan veya bardak olarak tanımlanan bu tiplerinin taklidi olmalıdır ve bu kaplarla paralel olarak MÖ 1. yüzyılın sonlarıyla MS 1. yüzyılın ilk yarısına verilebilir.

Yüksek Profilli Fincanlar (Kat. No: 32-35, Fig. 7)

Sinabiç'te iyi korunmuş durumda üç ağız-gövde ile bir adet kaide-gövde parçası ele geçmiştir. Bunun yanında bu tipe ait olabilecek küçük parçalar tespit edilmiştir. Çok az bir bölümleri korunmuş olan ağız-gövde parçalarının kısa kenarları "S" profilidir. Ağızdan gövdeye keskin birer dönüş yapmaktadırlar. Gövdeleri ise koniktir. Dış yüzeylerinde dudak kenarı ve gövdeye geçişlerinde ince yivler bulunmaktadır. Kat. No: 34'in dışında gövde geçişi altında iki sıra rulet bezemesi vardır. Kaide ve gövde

122 Körsulu 2013, 245-248, Fig. 96-100.

123 Hayes 1985a, 32-33, Tav. VI, 4-7.

124 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 312, Fig. 70, 1.

125 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 336, Fig. 81, 3-4.

126 Waage 1948, 38, Pl. V, 445-446.

127 Jones 1950, 249, Fig. 194, 500.

128 Slane 1997, 323, Pl. 23, FW 258-259.

129 Robinson 1959, 12, Pl. 60, F12, F14; Hayes 2008, 27, 134-135, Fig. 5, 117-121.

130 Christensen – Johansen, 1971, Fig. 64, 22. 1-3(Hama); Riley 1975, 44-45, Fig. 75(Caesarea); Kenrick 1985, 237, Fi. 43, 333. 1-2(Berenike); Adamsheck 1979, 57, Pl. 24c-d(Kenchreai).

parçasından oluşan Kat. No: 35 ise yüksek halka kaideli ve kaideden gövdeye keskin bir açılı ile geçmektedir. Kaide tabanı ile kaide halkası geçişinde de profillidir.

Sinabiç'ten bu kaplar profilleri ve dış yüzeylerindeki yivler ve rulet bezemeli örneği ile Doğu Sigillata A serisinde Hayes Form 47'nin taklidi olarak görünmektedir. Hayes bunları Arretine'de Haltern Form 8 ile karşılaştırmıştır. Aşağı yukarı MS 10–60/70 arasına tarihlemiştir¹³¹. Samaria Form 23 bu tip fincanlardır. Crowfoot, bunların Batı'da Dragendorff Form 26 ile eşdeğer olduğunu ve bazen "calathus cup" olarak tanımlandığını söylemiştir. Samaria'daki en erken örneğini Batı'da da ilk ortaya çıkışına denk gelen Augustus Dönemi'ne vermiş ve MS 1. yüzyılın karakteristik formlarından biri olduğunu belirtmiştir¹³². Sinobiç örnekleri, Samaria'da Augustus Dönemi'ne verilen tiplerden değildir. Tam olmasa da ağız kenarındaki yivler, konik gövde profili ve bu tipe ait olması muhtemel kaide örneği ile (Kat. No: 35) Antiocheia Form 453, 455 ve 460 ile ilişkili olmalıdır. Bunlar Antiocheia'da Erken Roma Pergamon kapları arasında geçmektedir¹³³. Tel Anafa Tip 34'dür. Tel Anafa örnekleri, burada Roma 1A-C (MÖ geç 1. yüzyıl – MS erken-orta 1. yüzyıl) kontekstlerinden ele geçmiştir¹³⁴. Tarsus'da Roma Pergamon kapları arasında değerlendirilen tipler, MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Roma dolgusundan ele geçmiştir¹³⁵. Atina Agoras'ında MS 1. yüzyıl içinde farklı kontekstlerden ele geçmiştir¹³⁶. Hayes, bu formun prototipinin Conspectus 22'nin (ve 17) Arretine kaplarında yer aldığını, aynı zamanda DSB kaplarında taklit edildiğini söylemiştir. DSA kalathos fincanlarının kronolojik dizisinin, Augustus Dönemi'nden MS 1. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini belirtmiştir¹³⁷. Bu tip DSA örneklerine aynı tarihlerde birçok Hellenistik merkezde de rastlanmıştır¹³⁸.

Batı sigillatalarında yaygın olan yüksek profilli bu fincanlar, Doğu Sigillata B serisi içinde de üretilmiştir. Hayes Form 30'dur. MS 1. yüzyılın ilk yılları ve sonrasına tarihlenmiştir¹³⁹. Hayes'in DSB kapları arasında Form 32'de bu tipler ile uzak olmayan kaplardır. Hayes, Form 32'nin özellikle MS 1. yüzyılın 2. çeyreği veya

131 Hayes 1985a, 35, Tav. VI, 15.

132 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 338, Fig. 68, 8, Fig. 81, 5–10.

133 Waage 1948, 34, Pl. V, 453, 455, 457, 460.

134 Slane 1997, 324–328, Pl. 24, FW 265–279.

135 Jones 1950, 244, Fig. 193- 194, 412-413, 417-418.

136 Hayes 2008, 138, Fig. 6, 154–160.

137 Hayes 2008, 29.

138 Wannagat 2006, Abb. 8(Uzuncaburç-Diakaisereia); Lloyd 1954, 101–102, Fig. 1, 1–7(Sultantepe); Zoroğlu 1986, Çiz. 10-11(Samsat); Doksanaltı 2006, 455, K164-165(Knidos); Mitsopoulos-Leon 1972–75, Fig. 3h(Ephesos); Unterkichner 1983, 182, Abb. 2, 10(Samos); Hayes 1973, 451, Pl. 85, 119-120; Adamscheck 1979, 57, Pl. 15, ER 24a-c, ER 25a-c; Slane Wright – Jones 1980, 145, Fig. 3, 23(Korinth); Hayes 1985b, Fig. 53-54, 16–20, 1-11(Jerusalem); Negew 1986, 24-25, Fig. 164-175(Nabate Oboda); Crithensen – Johansen 1971, 164, Form 23, Fig. 64, 23(Hama); Matthers 1978, Fig. 13, 33, 35(Tell Rifa'at); Hayes 1991, Fig. LX, 10, LXI, 1-2, 10-11, Fig. XVII, 18, 20(Paphos); Kenrick 1985, 237–238, Fig. 43, 334–1–2(Berenike).

139 Hayes 1985a, 53–54, 59, Tav. XII, 28.

yarısına ait olduğunu, ancak Atina Agorası'ndan gelen örneklerinin daha erkeni (MS 1–25) gösterdiğini söylemiştir¹⁴⁰. Bu tip DSB fincanlarına Batı Anadolu kıyı kentleri boyunca yaygın olarak rastlanmıştır¹⁴¹. Benzer fincanlar, Pergamon Sigillata kapları arasında da görülmektedir. Pergamon fincanları dört farklı varyasyon göstermektedir. Meyer-Schlichtmann, bunların Pergamon'daki başlangıcının MÖ 1. yüzyılın ortalarını gösterdiğini ve esas yoğunluğunun ise MS 1. yüzyılın ilk yarısında olduğunu söylemiştir. Formun en geç tarihinin ise MS 1. yüzyılın ortası veya 3. çeyreğine ait olduğunu belirtmiştir¹⁴². Korinth'te Demeter kutsal alanından iki örnek ise Samaria Form 23'ün taklidi olarak tanımlanmış ve MS 1. yüzyılın 2. veya 3. çeyreğine tarihlenmiştir¹⁴³. Kappadokia-Komanası'ndan yerel örnekler de özellikle DSA tipleriyle karşılaştırılarak MÖ geç 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıla verilmiştir¹⁴⁴. Genel olarak Batı Sigillataları etkisiyle MÖ geç 1. yüzyılda Doğu Sigillata gruplarına giren bu fincanların MS 1. yüzyılda da popüler olduğu anlaşılmaktadır. Bu gruplardan özellikle DSA tiplerine yakın görünen Sinabiç buluntuları içinde aynı tarihleri önermek mümkündür.

Dikey Kenarlı Fincanlar (Kat. No: 36-37, Fig. 7)

Sinabiç'ta ithal örnekleri de ele geçen bu tipler, dikey ağız kenarı profillendirilmiş, gövdeye geçişte küçük bir çıkıntısı olan konik ve yüksek gövde yapısına sahip fincanlardır. Sinabiç'ta ağız ve gövdelerinin az bir bölümü korunmuş iki örneği tespit edilmiştir.

Sinabiç fincanları, Hayes'in DSA serisinde Form 50 tipi ile paraleldir. Hayes bu fincanları, aşağı yukarı MS 60/70 ile 100 arasına vermiştir¹⁴⁵. Antiocheia Form 465 tipidir. Antiocheia'da bunlar, Erken Roma Dönemi'nin MS 1. yüzyılın 2. yarısına girdiği anlaşılan IV. ve en geç safhasını oluşturan V. safhalarından ele geçmiştir¹⁴⁶. Samaria'da Form 24a ve b olarak iki tipe ayrılmıştır. Sinabiç örnekleri, 24a tipidir. Ancak her iki tip de MS 1. yüzyıla tarihlenmiştir¹⁴⁷. Tel Anafa'da bu tipe ait bir gövde parçası, MS 1. yüzyılın erken ve orta evresine ait kontekste tespit edilmiştir¹⁴⁸. Tarsus'ta bu tipe girebilecek kalınlaştırılmış kenarlı bir örnek, höyükte stratigrafi

140 Hayes 1985a, 59–60, Tav. XIII, 3.

141 Robinson 1959, Pl. 61, G 18, Pl. 62, M 33, J 29, G 28, PL. 66, G 70 (DSB?), H 7 (DSB?); Slane 1990, Fig. 6, 95; Hellström 1965, 66–67, PL. 35, 221–224; Anderson-Stojanovic 1992, 52, Pl. 38, 321–325; Gassner 1997, 133, Taf. 43, 514; Meriç 2002, 4, 62–63, Taf. 26, K 270–278; Beyll 1993, Taf. 2–3, 28–33; Outschar 1996, Taf. 6, 133; Zelle, 1997: 43–45, Abb. 7–8, 43–46, Pülz, 1985: Abb. 2, 9–11; Doksanaltı 2006, 466, K175, 468–469, K178; Hayes 2008, Fig. 13, 377–398.

142 Meyer-Schlichtmann 1988, 112–113, Taf. 13, 182–183, 185–186, Taf. 34, 185.

143 Slane 1990, 61, Fig. 11, 126–127.

144 Körsulu 2011, 160-166, Kat. No: 118-120, Körsulu 2013, 215-218, Kat. No: 44-46.

145 Hayes 1985a, 36-37, Tav. VI, 18.

146 Waage 1948, 33-34, 38, Pl. V, 465.

147 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 312, 338-339, Fig. 81, 17-18, 22.

148 Slane 1997, 328, Pl. 25, FW 284.

dışından ele gemiřtir¹⁴⁹. Zoroğlu, bu fincanların Augustus dönemiyle birlikte başladığını nermiřtir¹⁵⁰. Atina Agorası'ndan bir kaide rneği, aşağı yukarı MS 120-150 kontekstinden ele gemiřtir¹⁵¹. Bu tip DSA rneklelerine yakın tarih aralığında birçok merkezde rastlamıřtır¹⁵². Samsat ve Tel Anafa buluntularını da dikkate alarak Sinabiç'tan bu fincanlar için M geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl önerilebilir.

Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kıbrıs Sigillatası Tipi Kâseler (Kat. No: 38-42, Fig. 8)

Ağız kenarı dışta yuvarlatılmış, içe doğru meyilli cidara sahip kâselerdir. Sinabiç'ta bu tipe ait çok sayıda ağız ve gövde parçası korunmuş nek tespit edilmiştir. Bunlar birebir olmasa da Kıbrıs sigillatalarının tipik formlarından yuvarlatılmış ağız kenarlı kâseleri ile benzerdir. Hayes, bu kâseleri ‘‘Cypriot Sigillata’’ ve Atlante yayınında ele almıştır. Bu formun erken rneklelerinin gövde profilinin kavisli, geç rneklelerinin ise keskin, omurga şeklinde olduğunu aktarmıştır. İlk rnekleleri MS 1. yüzyıl ortasına aittir. Keskin kenarlı rnekleleri MS 79 civarında vardır. İkinci rneği olasılıkla MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir¹⁵³. Hayes Atlante Form P 22'dir. P 22A ve B olmak üzere aynı şekilde iki varyasyona ayrılmıştır. Form 22A, M geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl başlarında çok yaygın, en geç tarihi ise aşağı yukarı MS 1. yüzyıl ortalarındır. Form 22B, MS geç 1. yüzyıl ile Traianus Dönemi'ne kadarki evreyi işaret eder. Hayes, bu tipin Hadrianus Dönemi'nde ise sona erdiğini bildirmiřtir¹⁵⁴.

Paphos'da da bunların tipik rnekleleri tespit edilmiştir. Hayes, bunlar içinde benzer tanımlama ve tarihlemeleri vermiřtir¹⁵⁵. Tel Anafa'dan bir rneği, MS erken 1. yüzyıl kontekstinden ele gemiřtir¹⁵⁶. Tarsus'dan bir rneği, M geç 1. yüzyıl–MS 1. yüzyılın ilk yarısına ait depozitten ele gemiřtir¹⁵⁷. Perge'den rnekleleri, Hayes ile paralel olarak MS geç 1. yüzyıl ile Hadrianus Dönemi arasına verilmiřtir¹⁵⁸. Atina Agorası'nda benzer kenarlı Kıbrıs Sigillatası parçası, aşağı yukarı MS 120–150 arasına tarihlenen kontekstten ele geçmiştir. Ancak Hayes, bu örneğin kontekstten

149 Jones 1950, 248, Fig. 194, 499.

150 Zoroğlu 1986, 91-93, iz. 12, 1.

151 Hayes 2008, 138, Fig. 6, 161.

152 Tekocak 2006, 41, Lev. 3, 27(Kelenderis); Williams 1989, 13, Fig. 5, 69(Anemurium); Yıldız 2006, 104-105, Lev. 64-66, 459-488(Tarsus Cumhuriyet Alanı); Adak 1997, 55-57, Fig. 12, 24. 7(Zeugma); Kramer 2004, 194, Taf. 87, ESA168-170(Gindaros); Hayes 1985b, 190, Fig. 54, 17(Jerusalem); Christensen – Johansen 1971, Fig. 69, 24. 1-2(Hama); Dothan 1971, 56, Fig. 16. 22(Ashdod); Negew 1986, 24-25, Fig. 166-168, 171(Nabate Oboda); Riley 1975,44-45, 73-75, 78(Caesarea Hipodrumu); Kenrick 1985, 238-239, Fig. 43, 336(Berenike); Adamsheck1979, 56-57, Pl. 15, ER 23a, b, d, e(Kenchreai).

153 Hayes 1967, 68, 70, Form 7A-B.

154 Hayes 1985a, 84, Tav. XIX, 14–15.

155 Hayes 1991, 42–43, Fig. XIX, P 22, Fig. LII, 19, Fig. LXI, 21–22, Fig. LX, 12, Fig. LXVI, 26; Ayrıca bu tipin Salamis'ten bir rneği için bakınız: Diederichs 1980, Pl. 13–14, 145.

156 Slane 1997, 337, Pl. 36, FW 579.

157 Jones 1950, 250, Fig. 195, 524.

158 Fırat 1999, Lev. 32, 67.

daha erken bir tarihe ait olabileceğini önermiştir¹⁵⁹. Nessana'da benzer kenarlı tipler sigillata dışı kaplar arasındadır. Baly, bunların muhtemelen Roma tipleri olduğunu söylemiştir. Bunlar Nessana'da Roma Dönemi tabakası olduğu önerilen dolgudan ele geçmiştir¹⁶⁰. Aynı tip kaseler, seramik atölyesi de tespit edilen Nabatea sigillata tiplerinde tespit edilmiştir. Ancak Erken Roma Dönemi seramikleri başlığı altında ele alınan bu tipler için detaylı bir tarihmeden söz edilmemiştir¹⁶¹. Samaria'da benzer tipler, diğer kırmızı astarlı kaplar olarak ele alınmıştır ve bunlar için Augustus Dönemi ve sonrasında söz edilmiştir¹⁶². Perge Güney Hamamı'ndan bu tip iki örnek, lokalize edilemeyen Doğu Sigillata kâseleri olarak tanımlanmıştır¹⁶³. Porsuk Tepe'de de benzer tipler tespit edilmiştir. Abadie-Reynal, Porsuk örneklerinin Kıbrıs sigillatalarına oldukça yakın olduğunu, olasılıkla bölgesel üretim tipi olarak görünmediğini, sigillata tipinden etkilendiğini söylemiştir¹⁶⁴. Stobi'de bu tip iki örnek, kent in yerel/bölgesel renkli astarlı kapları arasındadır. Erken Roma Dönemi'ne ait tipleridir¹⁶⁵. Kappadokia-Komanası'dan yerel tipler, özellikle Kıbrıs Sigillata kaplarıyla ilişkilendirilerek genel olarak MÖ geç 1. yüzyıl ile Traianus Dönemi'ne verilmiştir¹⁶⁶.

Sinabiç buluntularını tam olarak Hayes'in sınıflandırmasına göre ayırmak mümkün değildir. Ancak Kıbrıs'ın ithal sigillata örneklerinin de ele geçtiği Sinabiç'tan kâseler, Kıbrıs kaplarının etkisinde üretilmiş olmalıdır. Buna göre genel olarak MÖ geç 1. yüzyıl ile Hadrianus Dönemi'ne tarihlenebilir.

Dikey Kenarlı Küçük Tabaklar (Kat. No: 43-44, Fig. 8)

Hem Doğu hem de Batı sigillatalarında görülen bu tabaklar, kenarı altında dışa doğru uzanan çıkıntısı ile karakteristiktir. Bu çıkıntıdan direkt gövdeye bağlanır. Genellikle halka kaidelidir. Sinabiç'ta bu tipe ait ağız ve gövde bölümü korunmuş iki örnek tespit edilmiştir.

Sinabiç'tan bu tabaklar da, DSA kapları arasında Hayes Form 34-37 arasındaki kaplarla benzer tiplerdir. Hayes, Form 34'ü MS 1. yüzyılın 2. çeyreği ile ortalarına, Form 35'i MS 40-70, Form 36 ve 37'yi MS 60-100 arasına vermiştir¹⁶⁷. Antiocheia Form 415, 417, 420, 422, 425, 426, 428, 430, 432 tiplerindedir. Antiocheia örnekleri, kent in Erken Roma Dönemi'nde MS 1. yüzyılın ilk çeyreği ile 2. çeyreği içlerine kadar sürdüğü önerilen ikinci tabakasından geçe ait olan III-V tabakalara tarihlenmiştir¹⁶⁸.

159 Hayes 2008, 202, Fig. 26, 820.

160 Baly 1962, 289, Pl. XLVIII, 15. 1-6.

161 Negew 1986, 30-33, 218-241.

162 Crowfoot - Crowfoot - Kenyon 1957, 344, Fig. 83, 8, 10.

163 Atik 1995, 76, Abb. 29, 120-121.

164 Abadie-Reynal 2003, 103, Pl. LXXI, 6.

165 Anderson-Stojanovic 1992, 110, Pl. 96, 826-827.

166 Körsulu 2011, 136-139, Kat. No: 96-98; Körsulu 2013, 206-207, Kat. No: 33-35.

167 Hayes 1985a, 29-31, Tav. 5, 6-13.

168 Waage 1948, 33, Pl. V, 425-426.

Samaria Form 14 ile ilişkilidir. Samaria örnekleri, ağız ve kaide yapısına göre 14a, b ve c olmak üzere üç tipe ayrılmıştır. Crowfoot, geçmişte bu tipin Doğu örnekleri için dikey dudak kenarlı Arretine formlarından türediğinin önerildiğini, ancak Samaria'dan gelen verilerin burada MÖ 30'dan önceki varlığını gösterdiğini söylemiştir. Bununla birlikte Augustus Dönemi'ne kadar yaygın olmadıklarını aktarmıştır¹⁶⁹. Tarsus'ta çok sayıda örneği, MÖ geç 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyılın ilk yarısına verilen kontekstlerden, bir parça ise MS 2. yüzyıl ile olasılıkla erken 3. yüzyıla tarihlenen kontekstten gelmiştir¹⁷⁰. Tell Anafa Tip 23'dür. Bunlar Anafa'da yoğun olarak Roma 1C tabakasında (MS erken-orta 1. yüzyıl) tespit edilmiştir. Slane, buna göre Tell Anafa'da tabakaların Cladius-Nero Dönemi formu olduğunu önermiştir¹⁷¹. Jerusalem'da, Geç Hellenistik ve Erken Roman tabakalarından ele geçmiştir¹⁷². Samsat'ta MS 1. yüzyılın ilk yarısına ait olabilecekleri önerilmiştir¹⁷³. Atina Agorası'ndan tipleri, Grup G'de MS 1. yüzyılın ilk yarısına verilmiş olan tabaka II'den gelmektedir¹⁷⁴. Hayes'in yayınında Atina Agorası'ndan örnekleri, MS 20–50 arasındaki kontekstten ele geçmiştir. Agora'da MS erken 2. yüzyıla kadar farklı kontekstlerden örnekleri ele geçmiştir. Bir örneği ise Geç Roma Dönemi malzemesi ile karışık kontekste tespit edilmiştir¹⁷⁵. Bu tip DSA kapları, Akdeniz kıyılarında birçok merkezde de ele geçmiştir¹⁷⁶.

Doğu Sigillata A kaplarının bu yaygın formu DSB, Kıbrıs sigillataları, Çandarlı ve Pegamon kaplarında da üretilmiştir. DSB tipi Hayes'in sınıflandırmasında Form 6-8'i oluşturmaktadır. Hayes, Form 6 ve 7'nin muhtemelen Augustus Dönemi sonrasına, özellikle MS 1. yüzyılın 2. çeyreğine ait olduğunu önermiştir. Form 8'i ise MS 1. yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir¹⁷⁷. Hayes, Arretine üretimlerinden Goudineau 39c'nin kopyası olduğunu söylediği Kıbrıs sigillatalarının muhtemelen MS 1. yüzyılın ortasına ait olduğunu önermiştir¹⁷⁸. Çandarlı üretiminde Loeschcke 1 tipidir. Bunlar Augustus Dönemi sonrasınadır¹⁷⁹. Meyer-Schlichtmann, Pergamon tiplerini Arretine benzeri tabaklar olarak tanımlanmış ve MÖ 1. yüzyıl ortası ile MS 1. yüzyılın

169 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 310–311, 332, Fig. 79, 14–22.

170 Jones 1950, 241–242, Fig. 192, 372–394.

171 Slane 1997, 307–308, Pl. 16, FW 172–175.

172 Hayes 1985b, 189–190, Fig. 52, 22–27, Fig. 53, 1–7.

173 Zoroğlu 1986, 81–82, Çiz. 5, 1–12.

174 Robinson 1959, 24, Pl. 60, G 10–11.

175 Hayes 2008, 136–137, Fig. 6, 140–147.

176 Williams 1989, 12–13, Fig. 5, 63–65 (Anemurium); Atik 1995, 70, Abb. 28, 104 (Perge); Zelle 1990, 103, Abb. 6, 13–14; Zelle 1997, 35–36, Abb. 5, 11–15 (Assos); Hayes 1973, 451, Pl. 85, 127–128; Slane 1990, 48, Fig. 5, 90 (Korinth); Christensen – Johansen 1971, Form 14, Fig. 39–40 (Hama); Cox 1949, 12, no. 65–67 (Dura Europos); Negew 1986, 24, 159–160 (Nabate Oboda).

177 Hayes 1985a, 54–55, Tav. XI, 15–19; DSB kapları için ayrıca bkz: Gassner 1997, Taf. 42, 492–494; Meriç 2002, Taf. 20–21, K184–199; Tekkök-Bicken 1996, 54, Fig. 20, A106; Hayes 2008, 141, Fig. 6, 191–192.

178 Hayes 1985, 82, Tav. XVIII, 15; Hayes 1991, 40, Fig. XVIII, 8–9.

179 Loeschcke 1912, 360–362, Taf. XXVIII, 1.

3. çeyreği arasına tarihlemiştir¹⁸⁰. Samos'da bu tipe ait DSA, DSB ve DSC örnekleri tespit edilmiştir¹⁸¹. Bu verilerle Sinabiç buluntuları da genel olarak MS 1. yüzyıla tarihlenebilir.

Gövdesi Profilli, Geniş Tabaklar (Kat. No: 45-49, Fig. 8)

Yuvarlatılmış ağız kenarından sonra profilli gövde yapısına sahip tabaklardır. Sinabiç'ta ağız ve gövde parçaları korunmuş olan örnekleri ele geçen tipler, geniş ağız ve profilli gövde yapısıyla Hayes'in DSA sınıflandırmasında Form 54 ile paralel görünmektedir. Hayes bu tiplerin Flaviuslar Dönemi'nin başında Vespasianus dönemi ile üretiminin başladığını; daha sonra Antiocheia'da MS 2. yüzyıl başına ait kontekstlerde ve Paphos'ta Hadrianus Dönemi kontekstlerinde yoğun ele geçtiğini söylemiştir. Buna göre aşağı yukarı MS 75/80 ile 130/150 arasına tarihlemiştir¹⁸². Sinabiç'tan Kat. No: 45-46, daha dar olan içe dönük kenarı ve dik yapısıyla Hayes'in bu tipe ait 4 Nolu örneğiyle(Paphos); Kat. No: 47-49 arasında tanıtılan tipler ise daha geniş ve içe dönük geniş ağız kenarları, gövdedeki kademeli geçişleri ve daha ağır yapılarıyla Hayes'in 5 Nolu örneği olan Samaria buluntusuyla yakındır.

Formun, Samaria'da tek örneği bulunmuştur ve bunun olasılıkla MS 1.-2. yüzyıl tipi olduğu önerilmiştir¹⁸³. Antiocheia'dan Form 615 ve 618 bu tip tabaklardır. Birbirine yakın iki tip olduğundan söz edilen bu kapların her ikisi de kentte Orta İmparatorluk Dönemi buluntuları arasındadır¹⁸⁴. Sinabiç'tan Kat. No: 45-46, Antiocheia Form 615 tipiyle; Kat. No: 47-49 ise 618 tipi ile benzerlik göstermektedir. Tarsus-Gözlükule buluntuları da Orta İmparatorluk Dönemi malzemeleri arasındadır¹⁸⁵. Bu tip DSA kapları, benzer tarihlerde başka merkezlerde de tespit edilmiştir¹⁸⁶. DSA kaplarının kademeli gövde yapısına sahip geniş tabaklarının taklidi olduğu anlaşılan Sinabiç buluntuları, Hayes'e göre genel olarak MS 1. yüzyılın sonları ile 2. yüzyılın ilk yarısına verilebilir.

Dikey Kenarlı Küçük Fincan/Bardaklar (Kat. No: 50-52, Fig. 9)

Dudağı yuvarlatılmış dikey kenarlı fincanlardır. Ağız kenarından gövdeye geçişte bir dirsek yapmaktadır. Gövde koniktir. Kat. No: 50 ve 51'de dudak kenarı altında derin yivler vardır.

180 Meyer-Schlichtmann 1988, 151-153, Taf. 19, 34, Kat. No: 318-325; Çandarlı ve Pergamon tabakları için ayrıca bkz: Hayes 1985a, 75, Tav. XVI, 16; Zelle 1997, Abb. 23, 432-443; Bailey 1993, 239, Fig. 12, 154.

181 Unterkircher 1983, 180, Abb. 2, 8.

182 Hayes 1985, 38, Tav. VIII, 4-5.

183 Crowfoot - Crowfoot - Kenyon 1957, 309, 326, Fig. 77, 2.

184 Waage 1948, 39-40, Pl. VI, 615a, f, 618k.

185 Jones 1950, 270, Fig. 202, 738-740.

186 Yıldız 2006, Le. 26, 182-183(Tarsus); Christensen - Johansen, 1971, Fig. 33, 4. 2(Hama); Negew 1986, 158, Fig. 151-153(Nabate Oboda); Baly 1962, Pl. XLIII, D1-4(Nessana).

Sinabıç'tan bu fincanlar, yuvarlatılmış ağız kenarı, gövdeye geçişte yer alan dirseği ve konik gövde yapısıyla Kıbrıs Sigillata kaplarının Hayes Atlante Form P27 ve P28 tiplerini hatırlatmaktadır. Hayes, P27'nin P28'in eski bir varyasyonu olduğunu, P28'in ise gövdeye geçişteki dirseği dışında P22 ile benzer olduğunu söylemiştir. P28'i MS 1. yüzyıla tarihlenmiş be bu yüzyılın başında sonuna kadar var olduğunu eklemiştir¹⁸⁷. Bunlar Hayes Cyriot Sigillata" serisinde ise Form 6 ve 8 tipleridir¹⁸⁸. Atina Agorası'nda P28 tipi bir örnek, yaklaşık MS 50 kontekstinden ele geçmiş ve olasılıkla MS geç 1. yüzyıla ait olabileceği önerilmiştir¹⁸⁹. Bu tipe ait örnekler, Paphos¹⁹⁰, Kıbrıs Araştırmaları'nda¹⁹¹ ele geçmiştir. Bu verilerle Kıbrıs Sigillataları'nın bu tipe ilişkili olduğu anlaşılan Sinabıç örneklerini MS 1. yüzyıla vermek mümkündür.

Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Geniş Tabaklar (Kat. No: 53-54, Fig. 9)

Sinabıç'ta bu tipe ait ağız ve gövdelerinin bir bölümü korunmuş birkaç parça tespit edilmiştir. Ağız kenarları dışta yuvarlatılmıştır. Gövdede bir açığı yapmaktadır. Kalın cidarlı örneklerdir. Bu tipler, yuvarlatılmış ağız kenarları ve geniş yapılarıyla Kıbrıs Sigillataları ve Geç Roma Dönemi Afrika Kırmızı Astarlı Kapları'nın popüler formlarını hatırlatmaktadır. Kıbrıs örnekleri, Hayes RCRF Form 9-10¹⁹² ve Hayes Atlante Form P10-11¹⁹³ kaplarıdır. Afrika Kırmızı Astarlı Kapları ise Hayes Form 99'dur¹⁹⁴. Afrika Kırmızı Astarlı örnekleri, yayvan gövde profiline sahip ve derin kaplardır. Sinabıç buluntuları, gövdedeki keskin açılı ve tam profili korunmuş örnekleri ele geçmemekle birlikte genel görünüşüyle büyük olasılıkla sığ bir gövde profiline sahip olmasıyla Kıbrıs Sigillata tiplerine daha yakın görünmektedir. Kentte ithal Kıbrıs Sigillata örneklerinin ele geçmesi ve Kıbrıs Sigillatalarıyla ilişkili olduğu anlaşılan başka gruplarında bulunması da bunu desteklemektedir.

Hayes Atlante Form P10, MS 1. yüzyıla; P11, MS 1. yüzyılın ikinci yarısı ile 2. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenmiştir¹⁹⁵. Hayes, bu tiplerin Paphos örneklerini de ele almıştır. Burada çok yaygın olmadığını belirttiği Form P10 için MS 1. yüzyılın erken yıllarından ortasına kadar devam ettiğini; P11 için ise Atlante ile aynı tarihi önermiştir¹⁹⁶. Tarsus-Gözlükule örnekleri, MÖ geç 1. yüzyıl ile MS erken 3. yüzyıla kadar uzanan kontekstlerde tespit edilmiştir¹⁹⁷. Atina Agorası'nda MS 1. yüzyıl ile

187 Hayes 1985a, 85-86, Tav. XX, 5-7.

188 Hayes 1967, 68, 70, Form 6 ve 8.

189 Hayes 2008, 830, Fig. 26, 821.

190 Hayes 1991, 43, Fig. XIX, 28.

191 Vessberg – Westholm 1956, Fig. 30, 4.

192 Hayes 1967, 71, Form 9-10.

193 Hayes 1985a, Tav. XIX, 1-3.

194 Hayes 1972, Fig. 28, Form 99.

195 Hayes 1985a, 82.

196 Hayes 1991, 40, Fig. XVIII, 11. 2-3, LXV, 20-22.

197 Jones 1950, 272, Fig. 203, 768, 770-772.

MS erken 2. yüzyıl tabakasından ele geçmiştir¹⁹⁸. Atina Agorsın'ndan bir diğer örnek, MS 140-170 kontekstinden ele geçmiştir. Fakat bu kabin daha erken olabileceği önerilmiştir¹⁹⁹. Bu verilerle Kıbrıs Sigillata tiplerinin taklidi olduğu anlaşılan Sinabiç tabakları için de genel olarak MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyılın ilk yarısı önerilebilir.

Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâseler (Kat. No: 55-57, Fig. 9)

Yuvarlatılmış ağız kenarı altında iki yiv bulunan kâselerdir. Gövde küreseldir. Kat. No: 55 ve 56, bu tip kâselerdir. Kat. No: 57'de yuvarlatılmış ağız kenarı altında yiv bulunmamaktadır. Ancak yuvarlatılmış ağız kenarı, gövde profili ve cidar kalınlığı bu örneğin de aynı tipte kâseler olduğuna işaret etmektedir.

Sinabiç'tan kâselerin tam profili korunmuş örnekleri tespit edilememiştir. Bununla birlikte bu kaplar yuvarlatılmış ağız kenarı, dudağı altındaki yivleri ve gövde profiliyle Hayes'in DSA sınıflandırmasında Form Geç B tipini hatırlatmaktadır. Hayes, geniş kâseler olduğunu söylediği grubu, MS 2. yüzyıl sonlarına tarihlemiştir²⁰⁰. Antiocheia'dan örneği de Orta Roma Dönemi kapları arasındadır²⁰¹. Benzer şekilde yuvarlatılmış ağız kenarı altında iki yiv bulunan kâseler, Afrika Kırmızı Astarlı Kapları arasında da görülmektedir. Hayes Form 9 tipini oluşturan kâseler, Sinabiç kâseleriyle oldukça yakındır. Formun, A tipinde yivler arasında rulet bezemesi bulunmaktadır. B tipi ise bezemesiz kaplardır. Hayes, bunları genel olarak MS 2. yüzyıla tarihlemiştir²⁰². Antiocheia'dan tipleri, Geç Roma Dönemi kapları arasındadır²⁰³. Sinabiç kâseleri, genel olarak her iki grubun kâseleriyle de benzerlikler taşımaktadır ve olasılıkla bu kaplarla ilişkilidir. Bununla birlikte her iki grubun kâseleri de aynı tarihleri işaret etmektedir. Buna göre Sinabiç buluntularını da bunlarla paralel olarak MS 2. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Düz Kenarlı Tabaklar (Kat. No: 58-59, Fig. 9)

Sinabiç'ta yalnız ağız ve gövde bölümleri korunmuş iki örnek tespit edilmiştir. Düz kenarlıdır. Gövdede keskin bir aç yapılmaktadır. Kentte tam profili korunmuş örneği ele geçmeyen bu tabaklar, düz kenarı ve açılı gövde yapısıyla Hayes'in Doğu Sigillata A serisinde Form 52'yi hatırlatmaktadır. Hayes nadir olduğunu söylediği bu tabak formunun Paphos'tan verdiği tek örneğinin Hadrianus Dönemi kontekstinden geldiğini söylemiştir²⁰⁴. Hayes, aynı parçayı Paphos yayınında tekrar ele almış ve soru işaretiyle birlikte MS erken 2. yüzyıla tarihlemiştir²⁰⁵. Sinabiç'tan bu tabaklar, DSA

198 Robinson 1959, 41, Pl. 67, G174.

199 Hayes 2008, 202, Fig. 26, 817.

200 Hayes 1985a, 42, Tav. VIII, 5.

201 Waage 1948, 40-41, Pl. VII, 677, Fig. 23,13.

202 Hayes 1972, 35-37, Fig. 4, Form 9.

203 Waage 1948, 50, Pl. 10, 888, 897.

204 Hayes 1985a, 38, Tav. VI, 21.

205 Hayes 1991, 36, Fig. XVII, 17.

kapları yanında düz kenarı ve açılı gövde profiliyle Afrika Kırmızı Astarlı Kapları'nın Hayes Form 16 ve 18 ait tabaklarını da hatırlatmaktadır. Hayes, Form 16'nın MS 2. yüzyılın erken kontektlerinde ele geçmediğini söyleyerek yaklaşık MS 150-200 arasına tarihlemiştir²⁰⁶. Form 18'i ise MS erken 3. yüzyıla vermiştir²⁰⁷. Kappadokia Komanası'nda da Sinabıç'tan bu tabaklarla paralel tipler, yerel üretim kaplar arasındadır. Bunlar Afrika Kırmızı Astarlı Kapları karşılaştırılarak MS 2. yüzyılın 2 yarısı ve erken 3. yüzyıla yerleştirilmiştir²⁰⁸.

Sinabıç buluntusu iki tabak, bu üretim gruplarının örneklerine göre daha kalın cidarlı birer kaptır. Ancak genel karakteriyle ise tiplerin her biriyle yakındır ve olasılıkla bu üretim gruplarıyla ilişkili olarak MS 2. yüzyıl ile erken 3. yüzyıl üretimi olmalıdır.

Değerlendirme ve Sonuç

Sinabıç (Dalisandos?) antik yerleşim alanının tarihsel gelişimi üzerine çok fazla veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte zengin süslemeli lahitler ve kaya mezarlarıyla süslü Roma Dönemi Nekropolisi önemlidir. Bunun dışında seramikler kentin kronolojisi üzerine bilgiler vermektedir. Yerleşimde tespit edilen ithal Doğu Sigillata A, Kıbrıs Sigillatası ve Kurşun Sırlı Seramikler genel olarak Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemleri'ni vermiştir. Bu çalışmaya konu olan seramik buluntular da bu tarihsel sürece önemli katkılar sunmaktadır. Hellenistik Dönemin popüler kâseleri olan içe çekik ağızlı kâselerle seramiklerin en erken örnekleri MÖ 3. yüzyıla geri gitmektedir. Yivli tabak ve yuvarlatılmış ağız kenarlı tabaklar da içe çekik ağızlı tabaklarla birlikte MÖ 3.-1. yüzyılları vermektedir. MÖ 2. yüzyılın ortasından itibaren ve özellikle MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyılda buluntuların yoğunlaştığı görülmektedir. MS 2. yüzyıl ile birlikte en geç tarihli parça ise MS erken 3. yüzyılı göstermektedir.

İçe çekik ağızlı kâseler, yivli tabak ve yuvarlatılmış ağız kenarlı tabaklar, Hellenistik Dönem'in karakteristik gruplarıdır. Bunlardan Yivli tabak örneği oldukça küçük bir parçadır ve iyi durumda da olmaması nedeniyle bununla ilgili çok fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak yuvarlatılmış ağız kenarlı tabak astar kalitesi ve tekniği ile diğer parçalardan farklılık göstermektedir. Astar rengi ve daldırma astar özelliği, bu parçanın yaygın olarak bulunduğu Kilikia kıyılarının mallarını hatırlatmaktadır. İçe çekik ağızlı kaseler, Hellenistik Dönemin bütün yerleşimlerinde yaygın formlardan biridir. MÖ 2. yüzyılın ortalarından MS erken 3. yüzyıla kadar tespit edilen kaplar ise yerleşimde ithal örnekleri de bulunan Doğu Sigillatalarından DSA ve Kıbrıs Sigillatalarının (DSD) tipik formlarıyla paralel kaplardır. DSA kaplarının ilk örnekleriyle başlayan bu kap grupları, MÖ 1. yüzyıl sonları/Augustus Dönemi ile MS 1. yüzyılda Batı Sigillataları etkisiyle Doğu Sigillataları'na giren tipik fincan ve tabaklarla devam etmektedir. Bu tipler DSA, DSB ve Kıbrıs Sigillatalarında (DSD) da üretilmiştir. Sinabıç buluntusu benzer fincan ve tabaklar da özellikle DSA tipleriyle oldukça yakındır. Bunun yanında Kıbrıs Sigillatasının tipik formlarıyla

206 Hayes 1972, 41-42, Fig. 6, Form 16.

207 Hayes 1972, 43, Fig. 6, Form 18.

208 Körsulu 2011, 246-247, Lev. LIII, 206-207; Körsulu 2016, 533, 541, Kat. No: 13-14.

ilişkili örnekleri vardır. Bu kapların bazılarının kil renkleri, DSA kaplarının hamur renklerini hatırlatsa da içeriğindeki yoğun irili ufaklı kalker parçaları ve kırmızı, gri, beyaz renklerdeki taş parçaları bunları DSA kaplarından ayırıcı önemli bir kriterdir. Bunun yanında astar özellikleri de daha düşük kalitede bazen alacalı kırmızı, kahverengi, siyah tonlarıyla farklılık göstermektedir. Buna göre Sinabiç'tan bu kapların, yerleşimde ithal örnekleri de ele geçen DSA ve Kıbrıs Sigillatalarının yerel taklitleri oldukları görünmektedir. Bununla birlikte Sinabiç ve çevresinde seramik üretimine dair herhangi bir veri tespit edilememiştir. Yalnız bölgede Konya'da bulunan Astra (Bolat Yaylası) antik kentinde yapılan kurtarma kazılarında bir seramik fırını tespit edilmiştir²⁰⁹. Ayrıca yakın geçmişte Ermenek'te kil yataklarının bulunduğu ve seramik üretildiğinden söz edilmektedir. Üretimin antik dönemde de söz konusu olması muhtemeldir. Bölgede yürütülen yüzey araştırmalarında farklı yerleşimlerde görülen seramiklerin kap grupları, kil yapıları ve astar-bezeme özelliklerinin yakın olduğu görülmektedir. Benzer kap tipleri ve bezemeli örneklere farklı kentlerde rastlanmaktadır. Böylece bölgenin ortak bir seramik kültürünün olduğu görünmektedir. Sinabiç veya çevresinde yerleşime ithal örnekleri de giren grupların yerel taklitlerini yapan bir atölyenin olduğu düşünülebilir.

Katalog

1. İçe Çekik Ağzılı Kâse

Fig. 1.

Bulutnu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: 8,8 cm. Y: 3,3 cm. HR: Gley 1 4/10Y dark greenish gray. KM: çok ince kum. Kil sıkı, iyi pişmiş, çok az ince gözeneklidir. Ağzı ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. İçe çekik ağız kenarlıdır. Konik gövdelidir. İnce cidarlıdır. İçte ve dışta kırmızı, mat siyah astar izleri vardır.

MÖ 3.-1. yüzyıl.

2. İçe Çekik Ağzılı Kâse

Fig. 4.

Bulutnu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: alınmadı. Y: 3,0 cm. HR: 7,5YR 5/3 brown. KM: çok ince kum, az ince kalker. Kil sıkı, iyi pişmiş, çok az ince gözeneklidir. Ağzı ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. İçe çekik ağız kenarlıdır. Konik gövdelidir. İnce cidarlıdır. İç-dışı mat siyah astarlıdır.

MÖ 3.-1. yüzyıl.

3. İçe Çekik Ağzılı Kâse

Fig. 4.

Bulutnu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: 12,6 cm. Y: 4,2 cm. HR: 10YR 7/4 very pale brown. KM: İrili ufaklı yoğun taş. Kil dalgalı bir kesit göstermekte, iyi pişmiş, gözeneklidir. Ağzı ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. İçe çekik ağız kenarlıdır. Gövde ağız kenarından sonra kalınlaşarak devam etmektedir. Kalın cidarlıdır. Yüzey aşırı derecede kalker kaplıdır. Bu yüzden astarı belirlenememiştir.

MÖ 3.-1. yüzyıl.

4. İçe Çekik Ağzılı Kâse

Fig. 4.

Bulutnu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: 11,8 cm. Y: 2,2 cm. HR: 2,5YR 6/8 light red. KM: çok az ince kalker. Kil sıkı, iyi pişmiş, çok az ince gözeneklidir. Ağzı ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. İçe çekik ağız kenarlıdır. Konik gövdelidir. İnce cidarlıdır. İç-dışı kırmızı astarlıdır.

Geç Hellenistik-Augustus Dönemi.

5. İçe Çekik Ağzılı Kâse

Fig. 4.

Bulutnu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: alınmadı. Y: 4,1 cm. HR: Gley 1 5/ 10Y greenish gray (iç), 2,5YR

6/8 light red(dış). KM: yoğun kalker parçaları. Kil sıkı, iyi pişmiş, gözeneksizdir. Ağzı ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. İçe çekik ağız kenarlıdır. Cidar düz bir profil göstermektedir. İnce cidarlıdır. İçte astar tahrip olmuş ancak ince kırmızı bant izleri vardır. Dışta ise ince kırmızı astar üzerine ağız kenarında kalın beyaz-krem rengi bir bant vardır.

Geç Hellenistik-Augustus Dönemi.

6. İçe Çekik Ağzılı Kâse

Fig. 4.

Bulutnu Yeri: Sinobiç-yüzey-doğu tepe. AÇ: 10,0 cm. Y: 4,0 cm. HR: 2,5YR 7/4 pale yellow. KM: çok ince kalker(?). Kil sıkı, iyi pişmiş, gözeneksizdir. Ağzı ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. İçe çekik ağız kenarlıdır. Gövde düzdür. İnce cidarlıdır. İç-dış sarımsı kırmızı renkte astarlıdır.

Geç Hellenistik-Augustus Dönemi.

7. İçe Çekik Ağzılı Kâse

Fig. 4.

Bulutnu Yeri: Sinobiç-yüzey-doğu tepe. AÇ: alınmadı. Y: 3,9 cm. HR: 2,5Y 6/2 light brownish gray. KM: ince kum ve kalker(?). Kil sıkı, iyi pişmiş, çok az ince gözeneklidir. Ağzı ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. İçe çekik ağız kenarlıdır. Gövde düzdür. İnce cidarlıdır. İç kahverengi, dış mat siyah renkte astarlıdır.

Geç Hellenistik-Augustus Dönemi.

8. İçe Çekik Ağzılı Kâse

Fig. 4.

Bulutnu Yeri: Sinobiç-yüzey-doğu tepe. AÇ: 8,0 cm. Y: 3,7 cm. KÇ: 3,8 cm. HR: Gley 1 6/10Y greenish gray. KM: irili ufaklı az taş, az kalker(?). Kil sıkı, iyi pişmiş, az ince gözeneklidir. Ağzı, gövde ve kaidesinin bir bölümü korunmuştur. İçe çekik ağız kenarlıdır. Cidar düz bir şekilde kaideye bağlanmaktadır. İnce cidarlıdır. İç-dış yeşilimsi gri renkte astarlıdır.

Geç Hellenistik-Augustus Dönemi.

9. İçe Çekik Ağzılı Kâse

Fig. 4.

Bulutnu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: 18,0 cm. Y: 3,1 cm. HR: 2,5YR 6/6lightred.KM: Belirgin bir katkı yoktur. Yalnız çok ince kalker görünmektedir. Kil sıkı, iyi pişmiş, az ince gözeneklidir. Ağzı ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. İçe çekik ağız

kenarlıdır. Gövde ağız kenarından sonra bir açılı ile gövdeye bağlanmaktadır. Ağız kenarı kalın, gövde ince cidarlıdır. İçte ve dışta açık kırmızı astar izleri vardır.

Augustus Dönemi.

10. İç Çekik Ağızlı Kâse

Fig. 4.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: 14,6 cm. Y: 3,3 cm. HR: 7,5 YR 7/6 reddish yellow. KM: az kalker. Kil sıkı, iyi pişmiş, az ince gözeneklidir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. İç çekik ağız kenarlıdır. Cidar yumuşak bir geçişle ağızdan gövdeye bağlanmaktadır. İnce cidarlıdır. İç-dışı kırmızı renkte astarlıdır.

Augustus Dönemi.

11. Yivli Tabak

Fig. 5.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: alınamadı. Y: 1,7 cm. HR: 5YR 5/4reddishbrown. KM: ince kalker ve kum. Kil sıkı, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış dudak tablası içte yivlidir. Çok az bir bölümü korunmuş olan gövde düzdür. İç-dışı mat siyah astarlıdır.

MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı – MÖ 2. yüzyıl.

12. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Tabak

Fig. 5.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: 15,0 cm. Y: 3,0 cm. HR: 2,5YR 6/6 light red. KM: yoğun ince kalker, ince kum. Kil sıkı, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Konik gövdelidir. İç ve dışta ağız kenarı daldırma tekniğinde kırmızımsı kahverengi astarlıdır.

MÖ 2. yüzyıl.

13. Küresel Gövdeli Kâse

Fig. 5.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: alınamadı. Y: 3,3 cm. HR: 2,5YR 6/8 light red. KM: çok ince kum ve kalker. Kil sıkı, iyi pişmiş, çok az ince gözeneklidir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz ağız kenarlıdır. Küresel gövdelidir. İnce cidarlıdır. Dışta krem rengi-açık kırmızı astar üzerine ağız kenarında siyah-kırmızı-siyah renkte kalın bir bant vardır. İç kırmızı-siyah renkte düzensiz astarlıdır.

MÖ geç 2. yüzyıl – MS 1. yüzyıl.

14. Küresel Gövdeli Kâse

Fig. 5.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: alınamadı. Y: 3,0 cm. HR: 2,5YR 6/8 light red. KM: çok ince kum ve kalker. Kil sıkı, iyi pişmiş, çok az ince gözeneklidir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz ağız kenarlıdır. Küresel gövdelidir. İnce cidarlıdır. İçinde ve dışında kırmızı astar izleri vardır.

MÖ geç 2. yüzyıl – MS 1. yüzyıl.

15. Küresel Gövdeli Kâse

Fig. 5.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: 15,0 cm. Y: 2,8 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: az ince kalker. Kil sıkı, iyi pişmiş, çok az ince gözeneklidir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz ağız kenarlıdır. Küresel gövdelidir. İnce cidarlıdır. İç-dışı koyu kırmızı astarlıdır.

MÖ geç 2. yüzyıl – MS 1. yüzyıl.

16. İç Çekik Ağızlı Geniş Tabak

Fig. 5.

Buluntu Yeri: Sinobiç-Akropol-yüzey. (Körsulu 2018, Fig. 8) KÇ: alınamadı. Y: 2,3 cm. HR: 10YR 6/3 pale brown. KM: az kalker, taş ve şamot. Kil sıkı, az gözenekli, dalgalı kırık verir, sert, iyi pişmiştir. Kaide ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Alçak halka kaidelidir. Gövde sığdır. Gövdeden yukarıya doğru yumuşak bir dönüşle ağız kenarına bağlandıği anlaşılmaktadır. İç-dışı kırmızı (2,5YR 5/8 red) renkte astarlıdır.

MÖ geç 2. yüzyıl–M.S. erken 1. yüzyıl.

17. Düz Dudak Tablalı Kâse

Fig. 5.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. (Körsulu 2018, Fig. 9) AÇ: 24,0 cm. Y: 5,5 cm. KÇ: 9,4 cm. HR: 7,5YR 7/6 reddish yellow. KM: irili ufaklı yoğun kırmızı, siyah taş, kalker. Yüzeyde kalker patlakları vardır. Kil sıkı, iri-ufak az gözenekli, iyi pişmiş, serttir. Ağız, gövde ve kaidesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablalıdır. Gövde, ağız kenarından sonra bir açılı ile gövdeye bağlanmaktadır. Cidar ağızda ince, gövdeden kaideye doğru kalınlaşmaktadır. İç-dışı koyu kırmızı astarlıdır.

MÖ 1. yüzyıl ortaları–MS 1. yüzyıl.

18. Düz Dudak Tablalı Kâse

Fig. 5.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. (Körsulu 2018, Fig. 10) AÇ: 27,6 cm. Y: 4,2 cm. HR: 7,5YR 7/4 pink.

KM: az ince taş, az kalker, az şamot. Yüzeyde kalk-er patlakları vardır. Kil sıkı, az gözenekli, iyi pişmiş, serttir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablalıdır. Gövde, ağız kenarından sonra bir açılı ile gövdeye bağlanmaktadır. Cidar ağızda ince, gövde de kalındır. Dış kırmızı kahverengi astarlıdır. İçte ise kırmızı astar izleri görülmektedir. MÖ 1. yüzyıl ortaları–MS 1. yüzyıl.

19. Düz Dudak Tablalı Kâse

Fig. 5.

Buluntu Yeri: Sinabiç-yüzey. AÇ: alınmadı. Y: 3,2 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: az ince taş, az kalker, yoğun şamot. Kil sıkı, az gözenekli, iyi pişmiş, serttir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablalıdır. Gövde, ağız kenarından sonra bir açılı ile gövdeye bağlanmaktadır. Cidar ağızda ince, gövde de kalındır. İç ve dış yüzey deforme olmuştur. Ancak kırmızı-kahverengi astar izleri vardır.

MÖ 1. yüzyıl ortaları–MS 1. yüzyıl.

20. Düz Dudak Tablalı Kâse

Fig. 6.

Buluntu Yeri: Sinabiç-yüzey. AÇ: 22,8 cm. Y: 2,1 cm. HR: 7,5YR 6/6 reddish yellow. KM: az ince taş ve kalker. Yüzeyde kalk-er patlakları vardır. Kil dalgalı bir kırık verir, az gözenekli, iyi pişmiş, serttir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablalıdır. Gövde, ağız kenarından sonra bir açılı ile gövdeye bağlanmaktadır. Cidar ağızda ince, gövde de kalındır. İçte ve dışta kahverengi-siyah astar izleri vardır.

MÖ 1. yüzyıl ortaları–MS 1. yüzyıl.

21. Düz Dudak Tablalı Kâse

Fig. 6.

Buluntu Yeri: Sinabiç-yüzey. (Körsulu 2018, Fig. 10) AÇ: 8,6 cm. Y: 2,3 cm. KÇ: 4,0 cm. HR: 2,5Y 7/4 pale yellow. KM: yoğun irili ufaklı taş ve kalker. Yüzeyde iri kalk-er patlakları vardır. Kil sıkı, az ince gözenekli, iyi pişmiştir. Ağız, gövde ve kaidesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablalıdır. Gövde, merkezinde hafif dışbükey kavislidir. Cidar ağız kenarından kaideye doğru kalınlaşmaktadır. Halka kaidelidir. İç-dış siyah-kahverengi astarlıdır.

MÖ 1. yüzyıl ortaları–MS 1. yüzyıl.

22. Düz Dudak Tablalı Kâse/Tabak

Fig. 6.

Buluntu Yeri: Sinabiç-yüzey-Doğu Tepe. AÇ: 21,8 cm. Y: 4,0 cm. HR: 10YR 7/4 very pale brown. KM: irili ufaklı taş, az kireç, az şamot. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablalıdır. Gövde, dışbükey kavislidir. İnce cidarlıdır. İçte ve dışta kırmızı-kahverengi astar kalıntıları vardır.

23. Düz Dudak Tablalı Kâse/Tabak

Fig. 6.

Buluntu Yeri: Sinabiç-yüzey-Doğu Tepe. AÇ: 25,4 cm. Y: 3,1 cm. HR: 2,5Y 6/3 light yellowish brown. KM: irili ufaklı yoğun taş ve kireç. Kil sıkı, engibeli kırık verir, az iri gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablalıdır. Gövde, diktir. Kalın cidarlıdır. Dudak tablası üzerinde iki yiv vardır. İçte ve dışta kırmızı-kahverengi astar kalıntıları vardır.

24. Düz Dudak Tablalı Kâse/Tabak

Fig. 6.

Buluntu Yeri: Sinabiç-yüzey. AÇ: alınmadı. Y: 2,3 cm. HR: 2,5YR 6/6 light red. KM: az ince taş ve kireç, yoğun ince şamot. Kil sıkı, engibeli kırık verir, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablalıdır. Gövde, dışbükeydir. İnce cidarlıdır. Dudak tablası üzerinde iki yiv vardır. Dış kırmızı astarlıdır. İçinde kırmızı astar kalıntıları vardır.

25. Düz Dudak Tablalı Kâse/Tabak

Fig. 6.

Buluntu Yeri: Sinabiç-yüzey-Doğu Tepe. AÇ: 14,6 cm. Y: 3,6 cm. HR: yanık. KM: irili ufaklı taş. Kil engibeli bir kırık verir, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablası aşağıya sarkıktır. Gövde, dışbükey kavislidir. Kalın cidarlıdır. İç-dış kahverengi tonda astarlıdır.

26. Düz Dudak Tablalı Kâse/Tabak

Fig. 6.

Buluntu Yeri: Sinabiç-yüzey-Doğu Tepe. AÇ: 19,6 cm. Y: 4,1 cm. HR: yanık. KM: irili ufaklı taş. Kil engibeli bir kırık verir, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz dudak tablası aşağıya sarkıktır. Gövde, dışbükey kavislidir. Kalın cidarlıdır. İç-dış kırmızı-kahverengi tonda astarlıdır.

27. Dışa Çekik Ağız Kenarlı Tabak Fig. 6.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. AÇ: alınmadı. Y: 3,3 cm. HR: 7,5YR 5/4 brown. KM: az ince taş, kireç, az şamot. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dışa çekik ağızlıdır. Ağız kenarı üzerinde ince bir yiv vardır. Gövde kavislidir. İnce cidarlıdır. İç-dış kırmızı-kahverengi astar izleri vardır.

MÖ 1. yüzyıl sonları – MS 1. yüzyıl ortaları.

28. Dışa Çekik Ağız Kenarlı Tabak Fig. 6.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Akropol. AÇ: 19,4 cm. Y: 3,0 cm. HR: 7,5YR 6/6 reddish yellow. KM: az ince taş, kireç ve şamot. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dışa çekik ağızlıdır. Ağız kenarı üzerinde ince bir yiv vardır. Gövde kavislidir. İnce cidarlıdır. İç-dış kırmızı astarlıdır.

MÖ 1. yüzyıl sonları – MS 1. yüzyıl ortaları.

29. Dışa Çekik Ağız Kenarlı Tabak Fig. 7.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. (Körsulu 2018, Fig. 11) AÇ: alınmadı. Y: 2,9 cm. HR: 5Y 4/1 dark gray. KM: az ince taş, kireç. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dışa çekik ağızlıdır. Ağız kenarı üzerinde ince bir yiv vardır. Gövde kavislidir. İnce cidarlıdır. İç-dış kırmızı astarlıdır.

MÖ 1. yüzyıl sonları – MS 1. yüzyıl ortaları.

30. Yüksek Profilli Bardak/Fincan Fig. 7.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Akropol. (Körsulu 2018, Fig. 12) AÇ: alınmadı. Y: 5,8 cm. HR: 7,5YR 6/6 reddish yellow. KM: az irili ufaklı taş ve kireç, az şamot. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dışa çekik ağızlıdır. Gövde kavislidir. Kalın cidarlıdır. İç mat siyah, dış kırmızı-kahverengi astarlıdır.

MÖ 1. yüzyılın sonu – MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

31. Yüksek Profilli Bardak/Fincan Fig. 7.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. (Körsulu

2018, Fig. 12) AÇ: alınmadı. Y: 1,9 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: az irili ufaklı beyaz, siyah taş, az şamot, az mika. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dışa çekik ağızlıdır. Gövde kavislidir. Kalın cidarlıdır. İç-dış kırmızı astarlıdır.

MÖ 1. yüzyılın sonu – MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

32. Yüksek Profilli Fincan Fig. 7.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. AÇ: alınmadı. Y: 3,4 cm. HR: 2,5Y 6/2 light brownish gray. KM: Gözle görülebilir katkı içermez. Kil sıkı düzgün kırıklı, gözeneksiz, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Kısa ağız kenarı "S" profillidir. Ağız kenarında keskin bir açılı ile gövdeye geçmektedir. Gövde koniktir. Cidar gövdede kalınlaşmamaktadır. Dışta ağız kenarında gövdeye geçişte ince yivler vardır. İç kırmızı-kahverengi astarlıdır. Dış ise aynı renklerde astar kalıntıları vardır.

MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl.

33. Yüksek Profilli Fincan Fig. 7.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. (Körsulu 2018, Fig. 14) AÇ: 11,0 cm. Y: 2,1 cm. HR: 2,5Y 4/2 dark grayish brown. KM: Gözle görülebilir katkı içermez. Kil sıkı, düzgün kırıklı, gözeneksiz, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Kısa ağız kenarı "S" profillidir. Ağız kenarında keskin bir açılı ile gövdeye geçmektedir. Gövde koniktir. İnce cidarlıdır. İç-dış kırmızı-kahverengi astarlıdır.

MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl.

34. Yüksek Profilli Fincan Fig. 7.

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. (Körsulu 2018, Fig. 14) AÇ: 10,4 cm. Y: 1,8 cm. HR: 2,5Y 5/2 grayish brown. KM: Gözle görülebilir katkı içermez. Kil sıkı, düzgün kırıklı, gözeneksiz, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Kısa ağız kenarı "S" profillidir. Ağız kenarında keskin bir açılı ile gövdeye geçmektedir. Gövde koniktir. İnce cidarlıdır. Dışta ağız kenarında ve gövdede ince yivler, gövde geçişi ile gövdedeki yivler arasında ise rulet bezemezi vardır. Dış mat siyah astarlıdır. İçte ve dışta kırmızı-kahverengi astar

kalıntıları vardır.

MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl.

35. Yüksek Profilli Fincan

Fig. 7.

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. (Körsulu 2018, Fig. 14) KÇ: 5,0 cm. Y: 1,7 cm. HR: 2,5Y 6/2 light brownish gray. KM: Gözle görülebilir katkı içermez. Kıl sıkı, düzgün kırıklı, gözeneksiz, sert, iyi pişmiştir. Kaide ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yüksek halka kaidelidir. Kaideden sonra gövdede keskin bir açığı yapmaktadır. İnce cidarlıdır. İç-dışı kırmızı-kahverengi astarlıdır.

MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl.

36. Dikey Kenarlı Fincan

Fig. 7.

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. AÇ: 12,0 cm. Y: 2,8 cm. HR: 2,5Y 7/2 light gray. KM: Gözle görülebilir katkı içermez. Kıl sıkı, düzgün kırıklı, gözeneksiz, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dudağı profillendirilmiş dikey kenarlıdır. Gövdeye geçişte küçük bir çıkıntı vardır. İnce cidarlıdır. İç-dış mat siyah astarlıdır.

MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl.

37. Dikey Kenarlı Fincan

Fig. 7.

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. AÇ: 11,4 cm. Y: 2,2 cm. HR: 2,5Y 8/2 pale yellow. KM: Gözle görülebilir katkı içermez. Kıl sıkı, düzgün kırıklı, gözeneksiz, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dudağı profillendirilmiş dikey kenarlıdır. Gövdeye geçişte küçük bir çıkıntı vardır. İnce cidarlıdır. İç-dış koyu kırmızı astarlıdır.

MÖ geç 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl.

38. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâse

Fig. 8.

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: 24,2 cm. Y: 5,1 cm. HR: 7,5YR 6/6 reddish yellow. KM: Yoğun irili ufaklı kırmızı, gri, beyaz taş, çok az kalker. Kıl sıkı, düzgün kırıklı, ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Gövde küreseldir. Kalın cidarlıdır. İç koyu kırmızı-siyah astarlıdır. Dışta aynı renk astar kalıntıları vardır.

MÖ geç 1. yüzyıl ile Hadrianus Dönemi.

39. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâse

Fig. 8.

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: 24,6 cm. Y: 3,5 cm. HR: 7,5YR 7/6 reddish yellow. KM: Yoğun irili ufaklı kırmızı, gri, beyaz taş, az kalker. Kıl sıkı, engebeli kırıklı, ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Gövde küreseldir. Kalın cidarlıdır. İç-dışı koyu kırmızı-siyah astarlıdır.

MÖ geç 1. yüzyıl ile Hadrianus Dönemi.

40. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâse

Fig. 8.

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: alınamadı. Y: 3,0 cm. HR: 7,5YR 7/6 reddish yellow. KM: Yoğun irili ufaklı kırmızı, gri, beyaz taş, az iri kalker. Kıl sıkı, engebeli kırıklı, ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Gövde küreseldir. Kalın cidarlıdır. dışı koyu kırmızı-kahverengi astarlıdır. İçte astar deforme olmuştur.

MÖ geç 1. yüzyıl ile Hadrianus Dönemi.

41. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâse

Fig. 8.

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Akropol. AÇ: 19,0 cm. Y: 3,3 cm. HR: 2,5YR 6/8 light red. KM: az ince taş, kalker. Kıl sıkı, engebeli kırıklı, ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Ağız kenarından bir kavisle gövdeye dönmektedir. Kalın cidarlıdır. İç-dışı koyu kırmızı astarlıdır.

MÖ geç 1. yüzyıl ile Hadrianus Dönemi.

42. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâse

Fig. 8.

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Akropol. AÇ: 27,4 cm. Y: 2,8 cm. HR: 7,5YR 6/6 reddish yellow. KM: az irili ufaklı taş, şamot. Kıl sıkı, engebeli kırıklı, ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Ağız kenarından bir kavisle gövdeye dönmektedir. Kalın cidarlıdır. İç-dışı kahverengi-siyah astarlıdır.

MÖ geç 1. yüzyıl ile Hadrianus Dönemi.

43. Dikey Kenarlı Küçük Tabak

Fig. 8.

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. AÇ: 16,8 cm. Y: 2,2 cm. HR: yanık. KM: Gözle görülebilir katkı içermez. Kıl sıkı, düzgün kırıklı, gözeneksiz,

sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dikey kenarlıdır. Gövdeye geçişte küçük bir çıkıntı vardır. İnce cidarlıdır. İç-dış mat siyah astarlıdır.

MS 1. yüzyıl.

44. Dikey Kenarlı Küçük Tabak **Fig. 8.**

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepe. (Körsulu 2018, Fig. 13) AÇ: 15,4 cm. Y: 2,0 cm. HR: yanık. KM: Gözle görülebilir katkı içermez. Kıl sıkı, düzgün kırıklı, gözeneksiz, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dikey kenarlıdır. Gövdeye geçişte küçük bir çıkıntı vardır. İnce cidarlıdır. İç-dış mat siyah astarlıdır.

MS 1. yüzyıl.

45. Gövdesi Profilli, Geniş Tabak **Fig. 8.**

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: 23,2 cm. Y: 4,0 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: az irili ufaklı taş ve kalker, yoğun ince şamot. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Ağız kenarı üzerinde geniş bir oluk vardır. Gövde dikeydir. Kalın cidarlıdır. İçte açık krem rengi, dışta kırmızı astar izleri vardır.

MS 1. yüzyılın sonları – 2. yüzyılın ilk yarısı.

46. Gövdesi Profilli, Geniş Tabak **Fig. 8.**

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: alınmadı. Y: 4,0 cm. HR: 7,5YR 7/4 pink. KM: az irili ufaklı kırmızı, gri renkte taş, az kalker, az şamot. Kil sıkı, engebeli kırık verir, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Ağız kenarı üzerinde geniş bir oluk vardır. Gövde dikeydir. Kalın cidarlıdır. İç-dış kırmızı-kahverengi astarlıdır.

MS 1. yüzyılın sonları – 2. yüzyılın ilk yarısı.

47. Gövdesi Profilli, Geniş Tabak **Fig. 8.**

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey. AÇ: 26,4 cm. Y: 3,8 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: az irili ufaklı kırmızı, gri renkte taş, kalker ve şamot. Kil sıkı, engebeli kırık verir, az iri gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Sığ gövdesi kademelidir. Kalın cidarlıdır. İçte-dışta

kahverengi astar kalıntıları vardır.

MS 1. yüzyılın sonları – 2. yüzyılın ilk yarısı.

48. Gövdesi Profilli, Geniş Tabak **Fig. 8.**

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepesi. AÇ: 24,4 cm. Y: 3,4 cm. HR: 2,5Y 6/2 light brownish gray. KM: az irili ufaklı kırmızı, gri renkte taş, az kalker, az şamot. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Sığ gövdesi kademelidir. Kalın cidarlıdır. İç mat siyah astarlı, dışta ise aynı renkte kalıntıları vardır.

MS 1. yüzyılın sonları – 2. yüzyılın ilk yarısı.

49. Gövdesi Profilli, Geniş Tabak **Fig. 8.**

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Doğu Tepesi. AÇ: 24,4 cm. Y: 3,2 cm. HR: 10YR 7/4 very pale brown. KM: az irili ufaklı kırmızı, gri renkte taş. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Sığ gövdesi kademelidir. Kalın cidarlıdır. İç-dış mat siyah astarlıdır.

MS 1. yüzyılın sonları – 2. yüzyılın ilk yarısı.

50. Dikey Kenarlı Fincan/Bardak **Fig. 9.**

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: alınmadı. Y: 4,0 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: az ince kırmızı, gri, krem renkte taş, çok az iri kalker. Kil sıkı, engebeli kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dikey kenarlıdır. Dışta ağız kenarında ince yivler vardır. Gövdeye geçişte bir çıkıntı yapmaktadır. Gövde koniktir. İnce cidarlıdır. İçte kırmızı astar izleri vardır. Dışta ince kırmızı astarlıdır.

MS 1. yüzyıl.

51. Dikey Kenarlı Fincan/Bardak **Fig. 9.**

Buluntu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: 15,6 cm. Y: 3,8 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: az irili ufaklı kırmızı, gri, krem renkte taş, çok az iri kalker. Kil sıkı, engebeli kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dikey kenarlıdır. Dışta ağız kenarında ince yivler vardır. Gövdeye geçişte bir çıkıntı yapmaktadır. Gövde koniktir. İnce cidarlıdır. İç

ince krem rengi astarlıdır. Dışı mat siyah astarlıdır. MS 1. yüzyıl.

52. Dikey Kenarlı Fincan/Bardak **Fig. 9.**

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: 16,6 cm. Y: 2,6 cm. HR: 2,5YR 6/6 light red. KM: yoğun irili ufaklı kırmızı, gri, krem renkte taş, çok az iri kalker. Kil sıkı, engebeli kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dikey kenarlıdır. Dışta ağız kenarında ince yivler vardır. Gövdeye geçişte bir çıkıntı yapmaktadır. Gövde koniktir. İnce cidarlıdır. İçi-dışı kırmızı astarlıdır.

MS 1. yüzyıl.

53. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Geniş Tabak **Fig. 9.**

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: alınmadı. Y: 3,9 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: yoğun irili ufaklı kırmızı, gri renkte taş, kalker. Kil sıkı, engebeli kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Gövdede bir aç yapılmaktadır. Kalın cidarlıdır. İçi kırmızı-kahverengi astarlıdır. Dışta aynı renk astar izleri vardır.

MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyılın ilk yarısı.

54. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Geniş Tabak **Fig. 9.**

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: 28,0 cm. Y: 3,4 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: yoğun ince gri, kırmızı taş, az irili ufaklı kalker. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Gövdede bir aç yapılmaktadır. Kalın cidarlıdır. İçi-dışı siyah-kahverengi astarlıdır. MS 1. yüzyıl ile 2. yüzyılın ilk yarısı.

55. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâse **Fig. 9.**

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: 22,0 cm. Y: 4,9 cm. HR: 7,5YR 6/6 reddish yellow. KM: az ince kum ve kalker. Kil sıkı, engebeli kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarının alt yivlidir. Küresel gövdelidir. Kalın cidarlıdır. İçi-dışı kırmızı-kahverengi astarlıdır.

MS 2. yüzyıl.

56. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâse **Fig. 9.**

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: alınmadı. Y: 4,9 cm. HR: 7,5YR 6/6 reddish yellow. KM: yoğun irili ufaklı taş, kalker, az şamot. Kil sıkı, engebeli kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarının alt yivlidir. Küresel gövdelidir. Kalın cidarlıdır. İçi-dışı koyu kırmızı astarlıdır.

MS 2. yüzyıl.

57. Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâse **Fig. 9.**

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: alınmadı. Y: 4,4 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: yoğun irili ufaklı taş, kalker, az şamot. Kil sıkı, engebeli kırıklı, az iri gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Yuvarlatılmış ağız kenarlıdır. Küresel gövdelidir. Kalın cidarlıdır. İçi koyu kırmızı astarlıdır. Dışta astar deforme olmuştur.

MS 2. yüzyıl.

58. Düz Kenarlı Tabak **Fig. 9.**

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: alınmadı. Y: 6,1 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: yoğun irili ufaklı kırmızı, gri, krem renkte taş, kalker. Kil sıkı, engebeli kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz kenarlıdır. Gövdede bir aç yapılmaktadır. Kalın cidarlıdır. Dışı kırmızı astarlıdır. İçte mat siyah astar izleri vardır.

MS 2. yüzyıl – erken 3. yüzyıl.

59. Düz Kenarlı Tabak **Fig. 9.**

Bulutlu Yeri: Sinobiç-yüzey-Genel. AÇ: alınmadı. Y: 4,3 cm. HR: 5YR 6/6 reddish yellow. KM: az ince taş, kalker, şamot. Kil sıkı, düzgün kırıklı, az ince gözenekli, sert, iyi pişmiştir. Ağız ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz kenarlıdır. Kalın cidarlıdır. İçi-dışı kırmızı-kahverengi astarlıdır.

MS 2. yüzyıl – erken 3. yüzyıl.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Abadie-Reynal 1990 Abadie-Reynal, C., "La ceramique Romaine de Porsuk", KST XI/I, 221–228.
- Abadie-Reynal 2003 Abadie-Reynal, C., "La ceramique du Haut-Empire a Porsuk (Pl. LXXI)" C. Abadie-Reynal (Ed.), Les ceramiques en Anatolie Aux epoques Hellenistique et Romaine İçinde (ss. 101–109), Varia Anatolica XV, Paris.
- Adak 1997 Adak, I., Zeugma Sigillatları, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Adamsheck 1979 Adamsheck, B., Kenchreai Eastern Port of Corinth, IV. The pottery, Leiden.
- Akyürek 1992 Akyürek, N. E., "Terra Sigillata aus dem heiligtum des Apollon Smintheios". Studien zum antiken Kleinasien II, 125–167.
- Anderson 1954 Anderson, J. K., "Excavations at the ridge of Kofina in Chios", BSA 49, 129–187.
- Anderson-Stojanovic 1992 Anderson-Stojanovic, V. R., Stobi: The Hellenistic and Roman pottery. Stobi Results of the joint American-Yugoslav arc. investigations 1970–1981, Vol. I, Princeton, New Jersey.
- Aşkın 2014 Aşkın, E., "Karaman İli ve Mersin İli Mut İlçesi Antik Dönem Yerleşimleri ve Yerleşim Düzenlemesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları", AST 32/1, 201-214.
- Aşkın 2016 Aşkın, E., "Karaman İli ve Mersin İli Mut İlçesi Antik Dönem Yerleşimleri ve Yerleşim Düzenlemesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2014 Yılı Çalışmaları", AST 33/2, 101-114.
- Aşkın 2017 Aşkın, E., "Isauria'daki Yerleşim Düzenlemesine Bir Kent Örneği: Sinabiç (Dalisandos?)", Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri (ed. Ü. Aydınoglu – A. Mörel), Mersin, 49-60.
- Aşkın – Kurt – Alkan vd., 2018 Aşkın, E. – Kurt, M. – Alkan, M. – Körsulu, H. – Ergürer, H. E. – Ergürer, H., "Karaman İli ve Mersin İli Mut İlçesi Antik Dönem Yerleşimleri ve Yerleşim Düzenlemesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2016 Yılı Çalışmaları", AST 35/1, 411-423.
- Atik 1995 Atik, N., Die Keramik aus den Südthermen von Perge, IstMitt. Beih. 40, Tübingen.
- Bailey 1993 Bailey, D. M., "Excavations at Sparta Roman stoa: The Roman Stoa, 1988–91, Preliminary Report", BSA 88, London, 221–249.
- Baly 1962 Baly, T. J. C., "The Pottery", Excavations at Nessana I (ed. H. I. Dunscombe), 270-311.
- Bean – Mitford 1970 Bean, G. E. – Mitford, T. B., Journey In Rough Cilicia 1964-1968, Wien.

- Beyll 1993 Beyll, D., "Terra Sigillata aus der Marienkirche in Ephesos erste Zwischenbilanz", Österreichisches Archeologisches Institut, Berichte und Materialien, Heft 5, 1-45.
- Berlin 1997 Berlin, A., "The Plain Ware" S. C. Herbert (Ed.), The Hellenistic and Roman Pottery İçinde (ss. IX-XIV, 1-246), Tel Anafa II. 1, Ann Arbor.
- Berlin 1999 Berlin, A.M., "Studies in Hellenistic Ilion: The lower city. Stratified Assemblages and Chronology", Studio Troica 9, 73-157.
- Berlin – Plackinski 2003 Berlin, A. – Pilacinski J., "The pottery of the early and middle Hellenistic period", RDAC, 201-236.
- Bilgin 2004 Bilgin, M., Konya-Karaman İleri Hellenistik ve Roma Çağı Keramikleri, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Civelek 2006 Civelek, A., "Phokaia 2004: Hellenistik Dönem Seramiği Üzerine Gözlemler", Olba XIII, 179-198.
- Christensen – Johansen 1971 Christensen, A. P. – Johansen, C. F., Les Potteries Hellenistiques et les Terres Sigillees Orientales. Hama: Fouilles et Recherches 1931-1938, III. 2, Copenhagen.
- Coldstream 1999 Coldstream, J. N., "Knossos 1951-61: Classical and Hellenistic Pottery", The Annual of the British School at Athens 94, 189-349.
- Cox 1949 Cox, D.H., The Greek and Roman pottery, The Excavations at Dura-Europos, Final Report IV, Part I. Fascile 2, M. I. Rostovtzeff, New Haven.
- Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957 Crowfoot, J. W. – Crowfoot, G. M. – Kenyon, M., The Objects from Samaria, Samaria-Sebaste III, Reports of the Work of the joint Expedition in 1931-1933 and of the British Expedition in 1935, London.
- Derin 1994 Derin, Z., "Aşağı Fırat Havzasındaki (Elazığ-Malatya Bölgesi) Yerleşim Merkezlerinde Ele Geçen Doğu Sigillatısı A Türü Seramikler", Arkeoloji Dergisi II, 149-172.
- Derin 1995 Derin, Z., "B- Çanak-çömlek", İmikuşağı I (6.-1. Yapı Katları), 74-101.
- Diederichs 1980 Diederichs, C., Ceramiques Hellenistiques, Romaines et Byzantines. Salamine De Chypre IX.
- Doksanaltı 2006 Doksanaltı, E.M., Knidos Kap-Krio Kazı Alanı, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Dothan 1971 Dothan, D., The Second and Third Seasons of the Excavations. 1963, 1965, Soundings in 1967, Ashdod II-III, Atigot English series 9-10, Jerusalem.
- Durukan – Körsulu 2007 Durukan, M. – Körsulu, H., "IV. 3. Hellenistik Dönem Seramikleri", Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagidos (Ed:

- S. Durugönül, Adalya Ekyayın Dizisi 6, Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 155-228.
- Edwards 1975 Edwards, G. R., *Corinthian Hellenistic Pottery*, Corinth VII. III, Princeton.
- Fırat 1999 Fırat, N., *Perge Konut Alanı Keramigi*. İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- French – Moore – Russel 1982 French, D. – Moore, J. – Russel, H. F., “Excavation at Tille 1979–1982: an interim report”, *AnatSt.* 32, 161–187.
- French 1984 French, D. H., “The site of Dalisandos”, *Epigraphica Anatolia* 4, 85-97.
- Gassner 1997 Gassner, V., *Das Südtor der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleinfunde*. FiE XIII/1/1, Wien.
- Gunneweg – Perlman – Yellin 1983 Gunneweg, J. – Perlman, I. – Yellin, J., *The provenience, typology and chronology of eastern Terra Sigillata*. QEDEM 17, Jerusalem.
- Guz-Zilberstein 1995 Guz-Zilberstein, B., “The typology of the Hellenistic coarse ware and selected loci of the Hellenistic and Roman periods”, *Area A ve C. the finds, excavations at Dor, Final Raport I B*, Jerusalem, 289–433.
- Gürler 2003 Gürler, B., “Hellenistic ceramic of Metropolis in Ionia (Pl. IX-XVI)”, *Varia Anatolica* XV, 9-16.
- Hayes 1967 Hayes, J. W., “Cypriote Sigillata”, *RDAC*, 65–77.
- Hayes 1971 Hayes, J. W., “Four early Roman Groups from Knossos”, *BSA* 66, 249–75.
- Hayes 1972 Hayes, J. W., *Late Roman pottery*, Londra.
- Hayes 1973 Hayes, J. W., “Roman pottery from the South stoa at Corinth”, *Hesperia* 42/4, 416–470.
- Hayes 1985a Hayes, J. W., “Sigillate orientali”, *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramiche Fine Romana nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e Primo İmpero) Enciclopedia dell’Arte Antica Classica e Orientale içinde* (Supp. 2, ss. 1–96), Roma.
- Hayes 1985b Hayes, J. W., “Hellenistic to Byzantine fine wares and derivativeives in Jerusalem corpus”, *A Excavations in Jerusalem 1961–1967* (ed. D. Tushingam), 179–194.
- Hayes 1991 Hayes, J.W., *The Hellenistic and Roman pottery*. Paphos III, Nicosia.
- Hayes 2008 Hayes J. W., *Roman Pottery: Fine-Ware İmports. The Athenian Agora XXXII*, Princeton, New Jersey.
- Heberdey 1906 Heberdey, R., “Die Kleinfunde”, *FiE I*, Wien, 167–180.
- Heimberg 1982 Heimberg, U., *Die Keramik des Kabirions. Das Kabirenheiligtum bei Theben III*, Berlin.
- Hellström 1965 Hellström, P., *Pottery of classical and later date. terracotta lamps and glass*. Labraunda II 1.

- Hierocles Hierokles Synekdemus, G. Parthey. (ed.) Hieroclis synecdemus et notitiae Graecae episcopatum: Accedunt Nili Doxapatrii notitia patri-archatum et locorum numina immutata. Berolini. 1866.
- Hild – Hellenkemper 1990 Hild, F. – Hellenkemper, H., Kilikien und Isaurien, TIB 5, Viyana.
- Isler – Kalpaxis 1978 Isler, H. P. – Kalpaxis, T. E., Das archaische Nordtor und seine Umgebung im Heraion von Samos. Samos IV.
- Jones 1950 Jones, F. F., “The Pottery”, Excavations at Gözlükule (ed. H. Goldman), 149-296.
- Jones 1971 Jones, F., “Sherds from Kululu”, Anadolu (Anatolia) XIII, 89-96.
- Kenrick 1985 Kenrick, P.M., The Fine Pottery. Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice), vol III.1, Tripoli.
- Konst. Porph. Konst. Porph. Constantinus Porphyrogenitus. De Thematis et de Administrando Imperio. (ed. I. Bekkerus) Bonn, 1840 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 14).
- Körsulu 2006 Körsulu, H., Nagidos Hellenistik Dönem Seramikleri, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Körsulu 2011 Körsulu, H., Kappadokia-Komana’sı Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin.
- Körsulu 2013 Körsulu, H., “Kappadokia Komanası Sigillatları”, Olba XXI, 181-313.
- Körsulu 2014 Körsulu, H., “Kappadokia Komanası Hellenistik Dönem Seramikleri”, Cedrus II, 89-133.
- Körsulu 2015 Körsulu, H., “Kanytellis Atölye Kazısı Seramik Buluntuları”, Kanytellis Kanlıdivane: Dağlık Kilikia’da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi (ed. Ü. Aydınöglü), İstanbul, 131-148.
- Körsulu 2018 Körsulu, H., “Isauria’daki Sinabiç’tan (Dalisandos?) Doğu Sigillata A (DSA) Seramikleri ve Taklitleri”, I. Uluslararası Mersin Sempozyumu Bildiri Kitabı (ed. A. Arslan), 290-298.
- Körsulu 2019a Körsulu, H., “Sinabiç’tan (Dalisandos?) İthal Seramikler: Doğu Sigillata A, Kıbrıs Sigillatası, Kurşun Sırlı Seramik”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 2/1, 15-31.
- Körsulu 2019b Körsulu, H., "Süleymanhacı Höyüğü Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri", Karaman Araştırmaları I (Editörler: Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL, Dr. Öğr. Ü. Erol YÜKSEL, Dr. Öğr. Ü. Mehmet Ali KAPAR), Palet Yayınları, Konya, 53-77.
- Kramer 2004 Kramer, N., Gindaros: Geschichte und Archaeologie einer Siedlung im nordwestlichen Syrien von hellenistischer bis in frühbyzantinische Zeit. Internationale Archeologie, Band 14, München.
- Liko 2001 Liko H., “Hellenistische Keramik aus der Grabung beim sogenannten Lukasgrab”, Studien zur hellenistischen Keramik in Ephesos, 83–181.
- Lloyd 1954 Lloyd, S., “Post-Assyrian Pottery and Small Objects Found by the Anglo Turkish Joint Expedition in 1952”, Anatolian Studies 4, 101–110.

- Loeschcke 1912 Loeschcke, S., "Die Arbeiten zu Pergamon 1910–1911. V. Sigillata-Töpfereien in Tschandarlı", AA 37, 344–407.
- Maier 1963 Maier, F., "Bemerkungen zur Sogenannten Galatischen Keramik von Boğazköy", JdI 78, 218–255.
- Matthers 1978 Matthers, J., "Tell Rifa'at 1977: Preliminary Report of an Archaeological Survey", Iraq XL 2, 119–162.
- Meriç 2002 Meriç, R., Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos. FiE IX/3, Wien.
- Metzger 1969 Metzger, I. R., Die hellenistische Keramik in Eretria, Eretria II, Ausgrabungen und Forschungen. Switzerland.
- Metzger 1998 Metzger, I. R., "Keramik und Lampen", Eretria X. Die klassischen und hellenistischen Wohnhäuser im Westquartier (ed. P. Lausanne), 173–227.
- Meyer-Schlichtmann 1988 Meyer-Schlichtmann, C., Die pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon, Mitte 2. Jh. V. Chr.-Mitte 2. Jh. N. Chr. PF 6, Berlin.
- Mitchell 1980 Mitchell, S., Aşvan Kale: Keban rescue excavations, Eastern Anatolia. Bar International Series 80, Ankara.
- Mitsopoulos-Leon 1972/75 Mitsopoulos-Leon, V., "Keramik aus Basilika und Prytaneion- ein Überblick", ÖJhBeibl 50, 495-524.
- Mitsopoulos-Leon 1991 Mitsopoulos-Leon, V., Die Basilika am Staatmarkin Ephesos. Kleinfunde I, Keramik hellenistischer und römischer Zeit. Forschungen in Ephesos IX, 212, Vienna.
- Negev 1986 Negev, A., The Late Hellenistic and Early Roman Pottery of Nabataean Oboda. Final Report, QEDEM 22, Jerusalem.
- Nevett – Jackson 2007 Newett, L. – Jackson, M. P. C., "Hellenistic ceramics and lamps", Excavations at Kilisetepe 1994–98, from Bronze age to Byzantine in western Cilicia, London, 379–430).
- Patsiada 1983 Patsiada, V., "Κεραμίκες του τύπου της "Δυτικής κλιτύος από τη Ρόδο", ArchDelt 38, 105- 210.
- Pfrommer 1985 Pfrommer, M., "Klassische und Hellenistische Keramik aus dem Heroon III", IstMitt 35, 39–76.
- Postgate – Baker 1995 Postgate, J. N. – Baker, H. D., "Kilisetepe 1994", AnatSt 65, 139–191.
- Pülz 1985 Pülz, S., "Kaiserzeitliche Keramik aus dem Heroon III", IstMitt 35, 77- 99.
- Ramsay 1890 Ramsay, W. M., Historical Geography of Asia Minor. Royal Geographical Society, Supplementary Papers IV, London.
- Radt – De Luca 2003 Radt, W. – De Luca, G., Grabungen im Fundament des Pergamonaltars. Grobe Keramik-Graue Sondergruppe-Lampen (Pl. I-VIII), Varia

- Anatolica XV, 3-8.
- Riley 1975 Riley, J. A., "The Pottery From the First Session of Excavation in the Caesarea Hippodrome", *BASOR*, No. 218, 25–63.
- Robinson 1959 Robinson, H. S., *Pottery of The Roman period. The Athenian Agora V*, Princeton, New Jersey.
- Romano 1994 Romano, I. B., "A Hellenistic deposit from Corinth: evidence for interim period activity(146- 44 B.C.)", *Hesperia* 63, 57-104.
- Rosenthal-Heginbottom 1995
Rosenthal-Heginbottom, R., "Imported Hellenistic and Roman pottery", *Excavations at Dor, Final Report I B, Area A ve C. The finds* (ed. E. Stern), Jerusalem, 183–288.
- Rotroff 1983 Rotroff, S. I., "Three cistern systems on the Kolonos Agoraios", *Hesperia* 52, 257-297.
- Rotroff 1997 Rotroff, S. I., *Hellenistic pottery, Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, The Athenian Agora XXIX*, Princeton, New Jersey.
- Rottrof 2002 Rotroff, S. I., "West Slope in the East", *Ceramiques helleniques et romaines. Productions et diffusion en Mediterranee orientale (Chybre, Egypte et cote syropalestinienne)*, Lyon 2-4 Mars 2000, TMO 35 (ed. F. Blonde, P. Ballet, J. Francois-Salles), Lyon, 97-115.
- Rotroff – Oliver 2003 Rotroff, S. I. – Oliver Jr, A., *The Hellenistic Pottery From Sardis: The Finds Through 1994*, London.
- Sams – Voigt 1990 Sams, G. K. – Voigt, M. M., "Work at Gordion in 1988", *KST XI/2*, 77–105.
- Schaefer 1968 Schäfer, J., *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, PF 2, Berlin.
- Sevin 1990 Sevin, V., "1988 yılı Diyarbakır/Üçtepe Kazısı", *KST XI/1*, 103–124.
- Slane 1986 Slane, K. W., "Two Deposit from the early Roman Cellar Building, Corinth", *Hesperia* 55, 271-318.
- Slane 1990 Slane, K. W., *The Sanctuary of Demeter and Kore the Roman Pottery and Lamps, Corinth XVIII /II*, Princeton.
- Slane 1997 Slane, K. W., "The Fine Ware", *Anafa II. 1, The Hellenistic and Roman Pottery* (ed. S. C. Herbert), Ann Arbor, 247–406.
- Slane Wright – Jones 1980
Slane Wright, K. – Jones, R. E., "A Tiberian deposit from Corinth", *Hesperia* 49-2, 135-177.
- Stucky 1983 Stucky, R. A., *Ras Shamra Leukos Limen. Die Nach-Ugaritische Besiedlung von Ras Shamra*, Mission Archeologique De Ras Shamra 1, Paris.
- Technue 1929 Technau, W., "Griechische Keramik im Samischen Heraion", *AM* 54, 6–64.
- Tekkök-Biçken 1996 Tekkök-Biçken, B., *The Hellenistic and Roman pottery from Troia: second century b.c. to sixth century A.D. A Dissertation Presented to the*

- Fakulty of Graduate School Üiversity of Missouri-Colombia İn Partial Fulfillment of the Requirement fort he Degree Doctor of Philosophy. Ann Arbor.
- Tekocak 2006 Tekocak, M., Kelenderis Roma Çağı Seramiği, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Thompson 1934 Thompson, H. A., “Two centuries of Hellenistic pottery”, *Hesperia* 3, 311–476.
- Otschar 1996 Otschar, U.,Dokümentation exemplarisch ausgewhlter Keramik Fundkomplexe, Hanghaus I in Ephesos, der Baubefunf. C. Lang-Auinger (Ed.), *FiE VII.3*.
- Unterkirchner 1983 Unterkirchner, E., “Terra Sigillata aus dem Heraion von Samos”, *AA* 98, 173–214.
- Vaag – Norskov – Lund 2002
Vaag, E. – Norskov – Lund, J.,The pottery. Ceramic Material and Other Find from Selected Contexts. The Maussolleion at Halikarnassos 7, Aarhus.
- Vessberg – Westholm 1956
Vessberg, O. – Westholm, A.,The Hellenistic and Roman period in Cybrus. The Swedish Cybrus Expedition, Vol. IV, Part. 3, Stockholm.
- Yıldız 2006 Yıldız, V.,Tarsus Cumhuriyet Alanı Kazılarında Bulunan Doğu Sigillataları A Grubu Seramikleri, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Konya.
- Zahn 1904 Zahn, R., “Thongeschirr”, Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895–1898 (ed. T. Wiegand – H. Schrader), Berlin, 394-468.
- Zelle 1990 Zelle, M., “Terra Sigillata”, Ausgrabung in Assos, Bonn, 97–137.
- Zelle 1997 Zelle, M., “Die Terra Sigillata aus der Westtor-Nekropole in Assos”, *Asia Minor Studien* 27, Bonn.
- Ziegenaus – De Luca 1968
Ziegenaus, O. – De Luca, G.,Das Asklepieion, *AvP XI* 1, Berlin.
- Zoroğlu 1986 Zoroğlu, L., “Samsat'ta Bulunan Doğu Sigillataları İlk Rapor”. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi 3, 61–100.
- Zoroğlu 2000 Zoroğlu, L.,“A Roman potter's workshop at Astra in Rough Cilicia”, *Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta* 36, 31-34.
- Zoroğlu 2004 Zoroğlu L.,“Doğu Sigillataların İmalat Yerleri ve Dağılımı Sorunu”, *Varia Anatolica XV*, 121-123.
- Waage 1948 Waagé, F. O.,“Hellenistic and Roman Tableware of Nort Syria”, *Ceramics and İslamic Coins*, 1–60, Princeton.
- Wannagat 2006 Wannagat, D.,“Neue Forschungen in Uzuncaburç 2001–2004”, *AA* 2005/1, 117–165.
- Weber-Hiden 2003 Weber-Hidden, I.,“Keramik aus hellenistischer bis frühbyzantinischer Zeit aus Tavium/Büyük Nefer: Bemerkungen und Übersicht über das

- Begehungsmaterial der Kampagnen 1998-2000 aus drei ausgewählten Bereichen des Stadtgebietes”, *Anatolia Antiqua/ Eski Anadolu* XI, 253–322.
- Williams 1989 Williams, C., *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*, Wetteren, Belgium.
- Wintermeyer 1984 Wintermeyer, U. “Bemerkungen Zur Typologie und Chronologie der hellenistisch-kaiserzeitlichen Gebrauchskeramik”, *IstMitt* 34, 241–259.
- Wintermeyer 2004 Wintermeyer, U., *Die Hellenistische und Frühkaiserzeitliche Gebrauchskeramik*, *Didyma* 2, Mainz.

Fig. 1 Harita (Hild – Hellenkemper 1990, Tabula Imperii Byzantini 5).

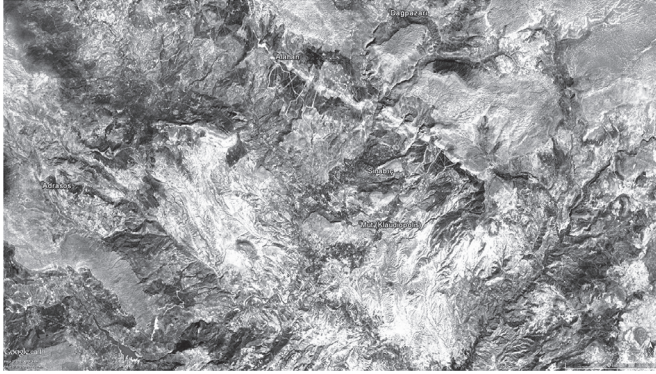

Fig. 2 Harita (Aşkın, 2017, 55, Fig. 1).

Fig. 3 Sinabiç Genel Görünüm.

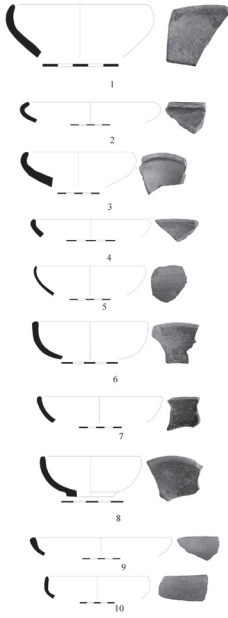

Fig. 4 İçe çekik Ağızlı Kaseler.

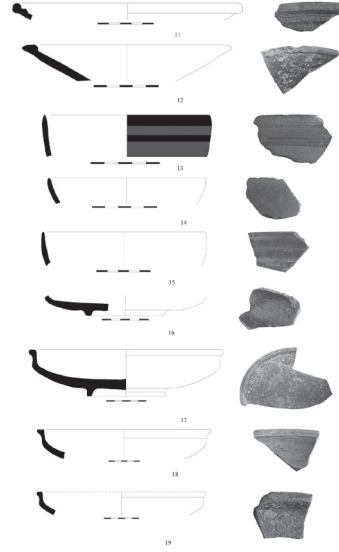

Fig. 5 Yıvli Tabak, Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Tabak, Küresel Gövdeli Kâseler, İçe Çekik Ağızlı Geniş Tabak, Düz Dudak Tablalı Kâseler.

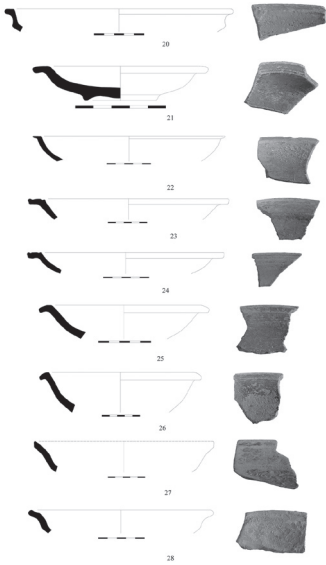

Fig. 6 Düz Dudak Tablalı Kâseler, Düz Dudak Tablalı Kâse/Tabaklar, Dışa Çekik Ağız Kenarlı Tabaklar.

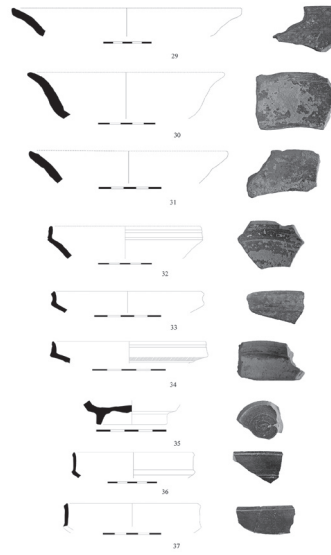

Fig. 7 Dışa Çekik Ağız Kenarlı Tabak, Yüksek Profilli Bardak/Fincanlar, Yüksek Profilli Fincanlar, Dikey Kenarlı Fincanlar.

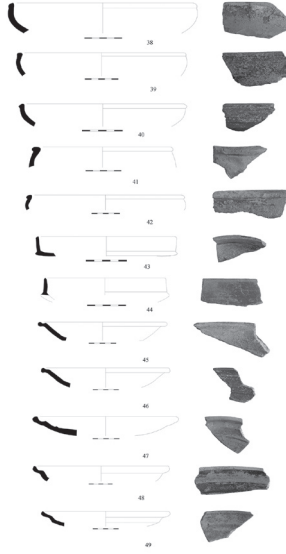

Fig. 8 Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâseler, Dikey Kenarlı Küçük Tabaklar, Gövdesi Profilli, Geniş Tabaklar.

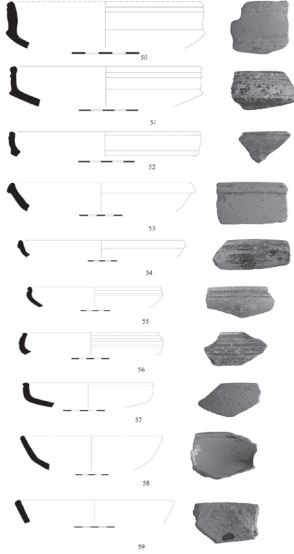

Fig. 9 Dikey Kenarlı Fincan/Bardaklar, Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Geniş Tabaklar, Yuvarlatılmış Ağız Kenarlı Kâseler, Düz Kenarlı Tabaklar.

PHILADELPHIA'DAN (ISAURIA) NADİR BİR BULUNTU: SİLİNDİRİK ASMA KİLİT

Handegül CANLI *

ABSTRACT

A Rare Find From Philadelphia: Cylindrical Padlock

Numerous archaeological finds were recovered from a pit in the necropolis of the ancient city of Philadelphia. Studies show that the context is a votive pit consisting of finds showing a planned sequence. The cylindrical padlock, which is one of many metal finds in this pit is a rare type of lock which is similar to the ones found in European contexts. Other examples have missing fragments and therefore can not be evaluated in detail. The Philadelphia find is a cylindrical padlock and it was recovered as a whole with its key on it. In this study, the cylindrical padlock which is the context find will be evaluated, based on similar examples.

Keywords: Isauria, Philadelphia, Roman Empire Period, metal finds, lock parts, cylindrical lock, key.

ÖZ

Philadelphia antik kenti nekropolisinde, bir çukur içerisinde sayısız arkeolojik buluntu ele geçmiştir. Yapılan çalışmalar kontekstin planlı bir dizilim gösteren buluntulardan oluşan bir adak çukuru olduğunu gösterir. Bu çukur içerisindeki çok sayıda metal buluntudan biri olan ve bu çalışmanın konusunu oluşturan silindirik asma kilit, nadir bir kilit türü olup, benzerlerine Avrupa kontekstlerinde rastlanır. Küçük Asya sınırlarında bugüne kadar yalnızca Sardeis ve Zeugma'dan ele geçer. Diğer örneklerin parçaları eksiktir ve bu nedenle detaylı değerlendirmeleri yapılamamıştır. Philadelphia buluntusu silindirik asma kilit kontekst buluntusu olup, üzerindeki anahtar ile bir bütün olarak ele geçmiştir. Bu çalışma kapsamında benzer örneklerinden yola çıkılarak kontekst buluntusu olan silindirik asma kilit değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Isauria, Philadelphia, Roma İmparatorluk Dönemi, metal buluntu, kilit aksamı, silindirik kilit, anahtar.

* Dr. Handegül CANLI, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Çiftlikköy Kampüsü, Yenişehir/MERSİN. E-posta: handegulcanli@gmail.com. Orcid No: 0000-0003-4455-3961
Bu eseri yayınlamam için şahsıma vermiş olan Dr. Öğr. Üyesi Ercan Aşkın'a ve bu çalışmanın oluşmasında destek olan sayın hocam Prof. Dr. Serra Durugönül'e teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışma kapsamında Isauria Bölgesi'nde bulunan Philadelphia'nın (Ermenek/Gökçeseki)¹ nekropolisinde yürütülen kazı çalışmaları sırasında bir çukur içerisinde (fig. 1) gelen silindir formlu asma kilidin tipolojisi ve Küçük Asya'da bugüne kadar yalnızca iki örneği olan nadir bir buluntu olmasının anlamı üzerinde durulacaktır.

Gökçeseki köyü sınırları içerisinde yer alan kalıntı sahasında 2015 yılında yürütülen kazı çalışmaları sırasında yan yana iki podyum ortaya çıkarılmıştır. Üç basamaklı olan bu podyumların bir tanesinde dört adet, bir tanesinde de üç adet olan lahit sırası bulunmaktadır. Bu podyumların arka tarafında da ayrı bir podyum üzerinde bağımsız duran bir adet lahit vardır. Basamaklı podyumun batı kenarına yaslanmış bir şekilde 10,50 x13,70 m boyutlarında, 80 cm derinliğindeki çukur içerisinde çok sayıda seramik, heykel parçası, figürin, sikke, metal ve kemik obje, cam kap parçaları gibi farklı çeşitlilikteki ve çok sayıdaki arkeolojik buluntu ortaya çıkarılmıştır². Bu çalışmada değerlendirilecek olan silindirik kilit de bu buluntuların olduğu çukurdan ele geçmiştir.

Roma İmparatorluk Dönemi'nden yüzyıllar önce dahi, nesnelere ve belgeleri korumak için mühürler kullanılmaktaydı³. Ne kil ne de balmumu mühür baskılar, tek başlarına yeterli gelmemiş olacaktır ki⁴, Roma İmparatorluk Dönemi'nde bunlara bir de mühür kutuları eklenmiş⁵, hatta devam eden güvenlik ihtiyacı nedeniyle bunların yanı sıra asma kilidin icadı ile, taşınabilir güvenlik kavramı ortaya çıkmıştır.

Latince, anahtar sözcüğü için *clavis* kullanılırken, *sera* veya *claustrum* bir kilidi ifade eder. Benzer şekilde, modern Yunanca'da bir anahtar için *κλεις* kelimesi kullanılır, ancak kilit için birkaç kelime vardır: *μοχλός*, *θύρας*, *όχεύς*. Kilit ve anahtar ifadeleri antik metinlerde çoğunlukla bir metafor veya alegori olarak da kullanılır. Örneğin Ovidius, gelecek bir ifadeyi vurgulamak için düzyazısında "*clavigerum verbis adloquor ipse deum*" yani "tanrıların anahtar kelimeleri" ifadesini kullanmaktadır⁶.

Antik metinlerde kilit aksamlarıyla ilgili bilgiler sınırlı olsa da kazılarda farklı tip-
te kilit ve anahtarlar bulunmuştur. Çoğunlukla kilit mekanizmasının parçaları dağınık halde veya yalnızca anahtar olarak ele geçer ve bu buluntu grubu çoğunlukla göz ardı edilir. Oysaki önemli bir gruptur ve sahibinin adının bulunduğu bazı yazıtlı anahtar örnekleri dahi ele geçmiştir⁷. Kilit aksamı ve anahtarlar, sivil ve askeri yerleşimlerin arkeolojik kazılarında konut kapıları ya da kutu ve sandıklarla ilişkili olarak sıklıkla

1 Philadelphia adı IV. Antiochos ile bağlantılıdır. İS 38 yılında Caligula, Cilicia Tracheia ile Lycaonia'nın bir kısmını Kommagene kralı IV. Antiochos'a verir. Sonrasında IV. Antiochos kenti kurarak eşi (ve/veya) kızkardeşi Iotape Philadelphos'un adını verir (Ramsay 1960, 414; Hild – Hellenkemper 1990, 378; Ruge 1938, 2093, RE19/2; Magie 1950, 550).

2 Aşkın v.d. 2016, 357.

3 Still 1995, 26-27.

4 Lucianus mühürün ısıtılarak iğne ile kırılmadan açılabilirdiğini aktarmıştır. Bk. Lucianus, Alexandros, Yeudomautiox, 21.

5 Canlı 2019, 67-68.

6 Pace 2014, 28.

7 Pace 2014, 52, Fig. 7.

karşılaşılan buluntular arasındadır. Kilit aksamaları metal malzemeden üretildiğinden, korozyon nedeniyle aşınmış olarak ele geçmektedirler ve bu durum mekanizmanın anlaşılmasını güçleştirmektedir. Birbirine kaynayarak bağlanan buluntunun mekanizması çoğu durumda x-ray görüntüleme ile anlaşılmaktadır.

Tüm olarak ele geçmeseler de, kilitler hakkında temel bilgiyi, bulunan parçalardan elde etmek mümkündür. Tipoloji, biçim ve işlevde bir birlik takip edilemese de kilidin işlevi tamamen anahtarın formuna bağlı olduğu için bu konuda anahtarlar yardımcı olabilmektedirler. Bir anahtar sadece belirli bir kilit için hazırlanmıştır. Kilit aynası, pimi, kancası, dış kilit veya iç kilit parçaları, farklı boyut ve formda anahtarlar Antik Dönem'de, günümüzde de olduğu gibi ahşaba yerleştirilerek kullanılmışlardır. Bu nedenle elimize yalnızca metal olan mekanizma geçmektedir.

Asma kilitler, tasarımları için standart bir form izlemez ve ısmarlama nesnelere olarak yapılmış gibi görünür. Asma kilidin gövdesi (kilit kutusu) genellikle silindirik veya dörtgen şeklindedir. Antropomorfik ve zoomorfik formlara sahip örnekler de vardır ki, bu tasarımlara sahip olanlar kesinlikle sosyal bir alandaki işlevlerinin ayırt edici kalitesini gösterir. Bunlar halka açık yerlerde kullanılmış olması muhtemel asma kilitlerdir. Bu tür kilitler, dekoratif bir kilitleme mekanizması sağlayacak kadar zengin kişiler tarafından yaptırılan ısmarlama nesnelere. Bir zincir ile ele geçen örneklerden de yola çıkılarak asma kilitlerin büyük boyutlu olanlarının Roma İmparatorluk Dönemi'nde suçluların ve kölelerin bağlandığı prangalara ait olabileceği ile ilgili öneriler bulunmaktadır⁸. Kilit ve anahtarlar, dini ritüelin bir parçası olarak da değerlendirilir⁹.

Sayırsız Roma İmparatorluk Dönemi anahtarı, ait oldukları kilitlerinden bağımsız olarak ele geçmektedir. Kilit aksamalarında kilit ile birlikte ele geçen anahtarlar önemlidir, çünkü bunların kullanımı hakkında fikir vermektedirler¹⁰. Anahtarın shaft ve ucu kilit mekanizmasının şekline ve yapısına uygun olmalıdır; anahtarın doğrudan işlevsel kullanımını bize göstermesi açısından önem taşır. Genellikle anahtarın kasmağının hemen altında bulunan kavrama ve boyun, kullanım sırasında tutulan sap alanı olarak tanımlanır. Kavrama adı, tutulan anahtarın noktası olarak işlevini ve kavramanın anahtarın ucuyla bulunduğu sonlandırma noktasını gösterir. Kavrama özellikleri genellikle ergonomiktir, ancak dekoratif olabilir. Philadelphia örneğinde anahtarın kavrama kısmı oldukça ince ve hassas yapılı kıvrık sonlanan süslemelidir. Anahtarın narinliği kilit mekanizmasının işlevselliğinden çok görseelliğine önem verilen bir amaçla kullanıldığını düşündürür. Muhtemelen özel bir bakım kutusunun kilidi olarak işlev görmüş

8 Fishbourne ve Silchester'dan ele geçen buluntulardan yola çıkılarak bu öneride bulunulmuştur. Bk. Pace 2014, 87.

9 Roma tanrılarından Portunus, güvenlik ve geçiş yolları ile ilişkili bir tanrı olarak görünür. Cumhuriyetin ilk günlerinde Portunus onuruna düzenlenen Portunalia festivallerin özel bir yer tuttuğu ve bu festivalde bir sonraki yıl için güvenlik ve iyi şans dileklerinin sunulduğu bilinmektedir. Kült ile ilişkili bilgiler sınırlı olsa da Portunalia festivalinde ateşe anahtar atıldığı bilinir. Burada ateşe atılan kilit ve anahtarlar bronz veya demirden olduklarından Portunalia sona erdiğinde, bunlar tapınağın finansmanı için dökme metal olarak yeniden satılmak üzere toplanmış olabilir. Bk. Pace 2014, 25-27.

10 Thouvenin 1977, 371.

olabilir. Dolayısıyla, güvenlik aracı olmaktan ziyade, lüks kullanımı ifade eden bir buluntudur.

Philadelphia silindir formlu asma kilit, üzerinde küçük anahtarıyla birlikte ele geçen nadir buluntulardandır (fig. 2-3). Bronzdan üretilen Philadelphia buluntusu, dört parça halinde ele geçmiştir¹¹. Kilit kutusu ile menteşenin birleştiği pim demirdendir (fig. 3a). Yüzey korozyonludur. Silindir formlu küçük dairesel kilit gövdesinin ön yüzünde dört çivi deliği bulunur. Bu çivi deliklerinin çevresinde iç içe geçmiş iki daire bezemesi vardır. Ön yüz çarkla iç içe geçmiş iki adet konsantrik daire ile bezenmiştir. Kilidin arka yüzünde içinden çivilerin çıktığı delikli kısım vardır. Bu dört adet çivi deliğinin olduğu yüzde T şeklinde açıklık bulunur (fig. 3g) . Bu açıklık anahtar deliğidir. Yine aynı ön yüzde her kilitte rastlanmayan dikdörtgen şeklinde bir açıklık daha görülür. Kilitlerde bu açıklığın, tam karşısında kilit köprüsünün sürgü bölümünün geçmesi için oluşturulan bir alan olduğu önerilmektedir¹². Arka yüz ile ön yüzü birbirine bağlayan silindir formlu levha parçası eğilmiştir (fig. 3b-f). Arka yüzde hareketli bir menteşe ve pimi bulunur. Bu kısımdan dışarı doğru uzanan iki parça vardır. Küçük boyutlu uca doğru sivrilen üçgen gövdeli küçük anahtarın sapı spiral şeklinde kıvrık süslemelidir (fig. 3d-h). Silindirik gövdenin içinde anahtar ile hareket edecek olan kilit köprüsü ve mekanizma eksiktir. Zaten benzer örneklerin de iç kısmı ahşaptır. Buluntu, silindir kısmın üzerinde bulunan süslemesi ve anahtarına kadar tüm detayları ile tipik bir Roma İmparatorluk Dönemi silindirik asma kilididir.

Asma kilitler “manivelalı mekanizma”ya sahip olanlar ve “zembekli mekanizma”ya sahip olanlar olarak iki farklı tip gösterir. Zembekli olanlar daha büyük boyutludur. Kilit mekanizması, kilit kutusunun iki ucunda hareketli zembeklerin bulunduğu kilit diline geçirilerek, içeri itilmesi ve kilidin sabitlenmesi prensibi ile çalışır¹³. Bu tipin benzer örnekleri geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Philadelphia örneği, daha küçük boyutlu olan ve içinde daha komplike bir mekanizmaya sahip “manivelalı mekanizmalı” bir kilittir. Bu kilitler, kilit içinde bulunan dişlilerin anahtar ile kaydırılarak kilidin sabitlenmesi prensibi ile çalışır. Kilit içinde bulunan bu dişli çarkların hareketi, günümüzde bisiklet kilidi olarak kullanılan asma kilit formunun öncülü olarak düşünülebilecek bir mekanizmaya sahiptir. Çoğu örnekte bu iç kısmı tespit etmek oldukça güçtür çünkü birbirine kaynamış parçaların x-ray görüntülemeleri dışında tespiti zordur ve birçok örnekte de bu iç kısım ahşaptır. Philadelphia örneğinin iç mekanizması da, buluntu toprak altından dağınık halde ele geçtiği için tespit edilememiştir.

X-ray görüntülemesi yapılan örnekler bu tip kilitlerin çalışma prensibini açıklamamıza yardım etmesi açısından önemlidir. Radyografi ile elde edilen bilgilere göre manivelalı mekanizmanın civatasını, yayını ve koruyucusu gibi metal parçalar

11 Buluntunun ölçüleri: Levha (Fig. 2d) Uz.: 6,5 cm Gen.: 1,1 cm Ağırlık: 0,84 gr Ön çap (Fig. 2e):1,9 cm Ağırlık: 2,17 gr ; Arka çap (Fig. 2c): 1,9 cm Ağırlık: 5,02 gr ; Anahtar (Fig. 2f) Uz.: 2,2 cm Gen.: 1,1 cm Ağırlık: 0,90 gr Toplam Ağırlık: 8,89 gr.

12 Waldbaum 1983, 70.

13 Manning 1985, 95-96.

görüntülenebilir. Asma kilidi kapatmak için, zincirdeki son bağlantı asma kilidin dairesel kapaklarına açılan deliklere birbirine bakacak şekilde yerleştirilir. Anahtarın dönüşü, bağlantıya geçen cıvata hareket ettirir ve kilitler. Yay, cıvata kapalı konumda tutar. Anahtar perçinlerin konumu nedeniyle tamamen dönmeyebilir ve açık konumdaysa asma kilitten çıkarılamaz. Asma kilit açıldığında, anahtarın dişleri cıvataadaki açıklıklardan geçer ve yayı bir kenara iter. Anahtarın daha fazla döndürülmesi, zincir halkasını serbest bırakan cıvata geri iterek açar¹⁴.

Görüldüğü üzere, kazılarda ele edilen silindirik asma kilitlerin tanımı ve değerlendirmesi, gerek malzemenin metal olması gerekse mekanizmasının karmaşıklığı nedeniyle oldukça güçtür. Silindirik asma kilitlerin, görsel olarak betimlenmesi bu anlamda bizim için önem taşır: Metz (Fransa)'de bulunan ve İS 2. yüzyıla tarihlenen "Caratillus'un mezar steli" (fig. 4) üzerinde yer alan silindirik kilit betimleri, silindirik asma kilidin bir plastik eser üzerinde betimlendiği nadir bir örnektir ve aksamın anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Sahnedeki silindirik kilitlerin üçünde de, kilit kutusuna bağlı olarak iki ucunda birer halka ve bu halkalardan birisine bağlı uzun bir zincir bulunmaktadır. Bu eser ayrıca Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu tip kilitlerin üretimini ve bunu bilen ustalara önem verildiğini göstermesi açısından da oldukça ilginçtir. Alınlık kısmı kırık mezar stelinde alınlık altında bir de yazıt bulunmaktadır ve yazıttan anlaşıldığı üzere bu mezar steli kilit üretiminde uzmanlaşmış bir satıcıya aittir¹⁵.

Analoji

Silindirik asma kilitler, kilit mekanizmasında gelinen belli bir gelişmişliğin göstergesi olan özel buluntulardır. Asma kilitler Roma İmparatorluk Dönemi'nde icat edilmiştir. İS 1. yüzyıl içerisinde Roma'nın doğusunda da örnekleri görülmeye başlandığından, formda farklılık gösteren ancak mekanizma prensibi aynı olan bu kilitlerin en erken nerede ortaya çıktığının tespiti şimdilik güçtür.

Manivelalı mekanizma için tasarlanmış silindirik asma kilitler Küçük Asya'da bugüne kadar yalnızca iki kentte ele geçmiştir: Sardeis ve Zeugma. Bunlardan Sardeis buluntusu olan beş örneğin üçü form olarak silindirik asma kilit olsa da, gövde kısmı "varil formu" olarak adlandırılan kilidin ön ve arka yüzünün aradaki gövde ile bir bütün olarak üretilmiş olanlardandır. Bunlar kabaca Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir¹⁶. Diğer iki örneğin ise kondisyonu kötü durumdadır ve yuvarlak formu ile mekanizmaya ait çok az bulgu dışında değerlendirilmesi güçtür¹⁷. Bu buluntular

14 Dieudonné-Glad, v.d. 2013, 131.

15 Elsen - Paulke 2014, 612. Abb 2: Merkezde yer alan erkek figürün elinde bulunan bir asma kilit ve bir çekiç, sol kolu tarafından vücuda bastırılır. Figürün her iki yanında birer silindirik asma kilit kabartması bulunur. Yazıtı: "CARATULLIO CINTUSSI FILIO / NEG(otiatori) ARTIS CLOSTRARIAE H(eres) / P(onendum) C(uravit)", Çilingir satıcısı Cintussus'un oğlu Caratillius için, onun mirası bu anıtın yapılmasını sağlamıştır.

16 Waldbum 1983, 70, Plate 23, 365-367; Crawford 1990, 70-73.

17 Waldbaum 1983, Plate 24, 376.378.

da yine kabaca Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Bilindiği üzere Sardeis'te "Kilitçi Dükkanı" veya "Hırdavat Dükkanı" olarak adlandırılan alandan yüzlerce kilit aksanı ve anahtar ele geçmiştir¹⁸. Bu bağlamda Bizans Dönemi tabakasında yer alan bu dükkanlardan Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanımı olduğu bilinen silindir formu asma kilitlerin de gelmesi şaşırtıcı değildir. Ancak bunların hiçbiri, üzerinde anahtarı ile bulunmamıştır. Restorasyon ve konservasyonu yapılmayan bu kilitlerin detayları hakkında çok az bulguya ulaşılmıştır.

Küçük Asya'dan bir diğer silindirik asma kilit ele geçen merkez ise Zeugma'dır. Zeugma'dan yedi silindirik asma kilit ele geçmiştir ve bunlardan üçü Philadelphia örneğinde olduğu gibi anahtar döndürülerek çalıştırılmak üzere tasarlanmıştır¹⁹. Bunlar, İS 2. yüzyılın ikinci yarısındaki yangın seviyelerinden gelir. Demir asma kilitler, birinci halkası bir yuva yoluyla asma kilit yuvasına sokulan kısmen korunmuş bir zincir ile donatılmıştır²⁰. Aralarında Philadelphia buluntusuna oldukça benzer olan buluntu, içindeki mekanizma ile kaynamış olarak ele geçmiştir ve x-ray görüntüleme yapılmamıştır²¹. X-ray görüntülemesi yapılan örnekte ise silindirik gövdenin içinde bulunan kilit mekanizması detaylı olarak görüntülenmektedir²². Zeugma örneklerinin tamamı anahtarsız olarak ele geçmiştir²³. Bu silindirik asma kilitlerden ikisinin ele geçtiği yangın tabakası Sasani saldırısı ile ilişki kurularak İS 252-253'e verilmiştir²⁴.

Asma kilitlerin Küçük Asya'daki nadir örnekleri dışındakiler ağırlıklı olarak Britannia, Germania ve Gallia'da bulunur. Asma kilitlerin bu bölgedeki yaygınlığı, Roma'nın batı sınırında taşınabilir güvenliğin gerekliliği ile açıklanabilir²⁵. Tekil buluntular dışında en kapsamlı buluntu grubu Augusta Raurica'dandır. Kentin farklı noktalarından 15 adet silindir formu asma kilit ele geçmiştir²⁶. Ele geçen örneklerin çoğunda kilit bir zincire bağlıdır. Philadelphia örneğinde hareketli bir çift çubuğa ekli- dir. Bu durum diğer benzer örneklerinde tespit edilmemiştir. Buradan gelen ilk buluntu, kontekste göre İS 3. yüzyılın üçüncü çeyreğine²⁷, aynı alandan ele geçen bir başka

18 Bunlardan "Kilitçi Dükkanı" veya "Hırdavat Dükkanı" olarak adlandırılan E10'un kilit satışında ve belkide tamirinde uzmanlaşan bir dükkan olduğu önerilmektedir. Buradan ele geçen seramik potalarının da metal eritme/de/ısıtmada kullanılmış olduğu aktarılmaktadır. Bk. Crawford 1990, 73.

19 Dieudonné-Glad v.d. 2013, Planche 22, 683-685.

20 Dieudonné-Glad v.d. 2013, 131.

21 Khamis 2013, 93.127, Fig. 64.

22 Dieudonné-Glad v.d. 2013, 131 Planche 22, 684.

23 Dieudonné-Glad v.d. 2013, 130.

24 Khamis 2013, 93.127, Fig. 64; Dieudonné-Glad v.d. 2013, 130. Alliano yerleşiminden bir adet demir silindirik asma kilit bulunmuştur. Henüz yayın aşamasında olan bu buluntunun bir arada geldiği eserler İS 3.-4. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Buluntunun bilgilerini şahsımla paylaşan Prof. Dr. Daniş Baykan'a teşekkürlerimi sunarım.

25 Pace 2014, 84.

26 Bu tip kilitlerin çalışma prensibi ile rekonstrüksiyonunun detaylı çizim ve fotoğrafları içeren çalışma için bk. Furger v.d. 1990, 161-163.

27 Furger v.d. 1990, 153. Abb. 2, Nr. 1.

silindirik asma kilidin bulunduğu kontekst İS 1.-3. yüzyıllara²⁸, bir başka örnek ahşap koru ile ele geçerek İS 2.-3. yüzyıllara²⁹, diğer benzer örnek İS 2. yüzyılın ikinci yarısı ile İS 3. yüzyılın üçüncü çeyreği arasında tarihlenmektedir³⁰. Antoninus Pius zamanına, İS 156/157 yıllarına ait bir sikke ile bulunan bir başka benzer örnek de İS 2. yüzyılın ikinci yarısı ile İS 3. yüzyılın ilk yarısına verilmektedir³¹. İS 3. yüzyıl kompleksinden gelen buluntu da benzer bir örnektir³². Aynı alandan gelen bir örnek İS 3.-4. yüzyıla³³, diğer iki örnek ise İS 3. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenmektedir³⁴. Saalburg'daki Roma Kalesi'nden ele geçen çok sayıda kilit arasında iki adet silindirik kilit örneği de vardır³⁵. Vicus von Mamer / Bartringen'den ele geçen korunmuş bir silindirik asma kilit bulunmaktadır ve bu buluntu demirdendir³⁶. Anahtarsız olarak ele geçen bu örnek yoğun korozyona uğramıştır ve sürgülü cıvatalara sahip döner kilitli iç mekanizması x-ray görüntüleme ile elde edilmiştir³⁷. İS 3. yüzyıla tarihlenen oldukça büyük boyutlu olan bu örnek hem kullanılan malzemesi hem de boyutu nedeniyle Philadelphia buluntusuna göre farklı amaçlarla kullanılmış olmalıdır. Demirden yapılmış silindirik asma kilitlerin benzer bir örneği Gallia'dandır. Bu örnek kilidin yalnızca iç mekanizmasını göstermektedir ve İS 2.-3. yüzyıllara tarihlenen askeri konteksten ele geçmiştir³⁸. Benzer örnekler arasında bugüne kadarki belki de en iyi korunmuş örnek Fransa'nın kuzeydoğusundan, Horbourg-Wihr'den ele geçen silindirik asma kilittir. Demirden üretilerek bronz perçinlerle dekore edilmiş asma kilit, üzerine bir zincirin sabitlendiği kapalı silindirik bir kutudan oluşur³⁹. Anahtarı içinde kaynamış halde bulunan örnek x-ray görüntülemesi yapılarak kilit mekanizması hakkında bilgi elde edilmiştir⁴⁰. Bu buluntu da İS 2.-3. yüzyıllara tarihlendirilmiştir⁴¹.

Furger, Werner ve Silvio tarafından hazırlanan silindir asma kilitlerin yayılım haritasına bakıldığında, benzer buluntuların Avrupa'daki kontekstlerden ele geçtiği ve bunlardan tarihlenebilenlerin İS 1. yüzyıldan başlayarak 3. yüzyılın sonuna kadar dağılım gösterdiği anlaşılmıştır⁴². Bu yayılım haritasından yirmi yıl sonra elde edilen

28 Furger v.d. 1990, 154. Abb. 2, Nr. 3.

29 Furger v.d. 1990, 155. Abb. 3, Nr. 5.

30 Furger v.d. 1990, 156. Abb. 8, Nr. 7.

31 Furger v.d. 1990, 156. Abb. 9, Nr. 8.

32 Furger v.d. 1990, 158. Abb. 10, Nr. 9.

33 Furger v.d. 1990, 159. Abb. 13, Nr. 12.

34 Furger v.d. 1990, 159. Nr. 13.-14.

35 Jacobi 1897, Fig. 76, 22-23.

36 Elsen – Paulke 2014, Abb 2.

37 Elsen – Paulke 2014, 615.

38 Higelin – Schnitzler 2017, 164, Fig. 36, Inv. 6108-MFE-1074-3.

39 Higelin 2016, Fig.1.

40 Higelin 2016, Fig.2-3.

41 Higelin 2016, 11.

42 Yayılım haritası ve tarihleme önerileri ile buluntuların referansları için bk. Furger v.d. 1990, 166-168, Abb. 23.

yeni buluntu ve bulgulara göre güncellenmiş yeni haritada da Avrupa'da çeşitli noktalarda 83 silindirik asma kilit bulunmaktadır ve bunlar İS 2.-3. yüzyıllara tarihlenir⁴³. Manivelalı asma kilitlerin köşeli formluları sayıca çoktur⁴⁴, silindirik olanlar ise yukarıda anılan örneklerle sınırlıdır. Analogik karşılaştırmaların Roma İmparatorluk Dönemi askeri kontekstlerinde yoğunluk göstermesi ise dikkat çekicidir.

Kontekst ve Tarihleme

Analoji göz önüne alındığında silindirik asma kilitlerin İS 2. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı⁴⁵ ve İS 4. yüzyıla kadar kullanımının devam ettiği, yoğun olarak ise İS 3. yüzyılda kullanıldığı görülür. Philadelphia'nın nekropol alanındaki çukurdan birçok farklı mazleme ile birarada gelen⁴⁶ ve bu çalışmanın konusunu oluşturan buluntunun da, İS 1. yüzyılın ilk yarısından İS 3. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan buluntular arasından geldiği anlaşılmaktadır. Buluntuların çukura planlı dizilimi ve ardından çukurun kapatılması İS 3. yüzyılın ortalarında bölgede büyük bir yıkıma sebep olan Şapur'un seferi (İS 260) ile bağlantılı olmalıdır⁴⁷. Çukur kapatıldıktan sonra alanın nekropol olarak kullanımı ise uzun bir dönem devam etmiştir. Çevredeki kaya mezarları bunu göstermektedir.

Bu bağlamda makalenin de konusunu oluşturan silindirik asma kilidin geldiği alan, kentin tarihsel gelişimi ile birlikte değerlendirildiğinde, Antoninus Pius Dönemi'nde (İS 138-161) Philadelphia'nın içinde bulunduğu bölge olan Isauria'nın, Lykaonia ile birlikte Cilicia Eyaleti'ne devredilmesi süreci ön plana çıkar⁴⁸. Nitekim Cilicia Eyaleti genişleyerek özellikle İS 2. yüzyılın ortalarında ve ikinci yarısında önemi artar ve imparatorluk sınırlarında görülen refah dönemi bu bölge için de etkili olur⁴⁹. Bölgede yıkımın başlaması ise Şapur'un seferiyle ilişkili olarak İS 3. yüzyılın ikinci yarısıdır.

Sonuç olarak hem yukarıda yapılan analogik karşılaştırmalar hem de kontekst değerlendirmesi ile Philadelphia buluntusu silindirik asma kilidin İS 2.-3. yüzyıllara verilmesi mümkündür. Küçük Asya'dan bugüne kadar yalnızca Zeugma ve Sardeis'ten ele geçen bu tip silindirik asma kilitler Roma İmparatorluk kilit ustalığında önemli bir yeri olan nadir buluntulardandır.

Philadelphia'dan üzerinde anahtar ile birlikte ele geçen silindir formlu manivelalı

43 Güncellenen yayılım haritası ve tarihleme önerileri ile buluntuların referansları için bk. Elsen – Paulke 2014, Tafel 2.

44 Fishbourne'ın ele geçen bir adet dörtgen asma kilit demirdendir ve x-ray görüntülemesi yapılan buluntunun iç kısmındaki korunan manivela mekanizmasını göstermesi açısından önemli bir örnektir. Bk. Manning 1971, 140-142, Fig. 65.

45 Konteksti belli olan buluntular arasında İS 2. yüzyıl öncesine tarihlenen bir örnek bulunmamaktadır. Bk. Higelin 2016, 10.

46 Başka yayınların konusu olan bu buluntular farklı seramik formları, sikkeler, cam ve kemik buluntular ile büstlerden oluşmaktadır.

47 Dodgeon – Lieu 1994, 49-50.

48 Ramsay 1960, 418.

49 Ergin 2009, 21-22.

kilit, sofistike yapısı ve çok sayıda ayrı parçanın karmaşık bir şekilde bir araya gelecek oluşturduğu bütün ile Roma kilit işçiliğinin ulaştığı aşamaya bir kez daha dikkat çeken bir buluntudur. Oluşturulan tipolojiye, burada ele alınan üzerinde anahtar ile ele geçmiş olan nadir buluntunun eklenmesi de, koleksiyonlardaki kilitlerin sınıflandırılmasına ve alan metodolojisinin oluşturulmasına katkıda bulunabilir.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

Antik Kaynaklar

Lucianus, Alexandros, Yeudomautiox

The Works of Lucian of Samosata (çev. H. W Fowler – F. G. Fowler), Oxford.

Modern Kaynaklar

- Aşkın v.d. 2016 Aşkın, E. – Yıldız, A. – Ergürer, H. E. – Körsulu, H. – Kurt, M. – Alkan, M., “Philadelphia (Ermenek/Gökçeseki) Kazısı 2015”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 14, 357-361.
- Canlı 2019 Canlı H., Isauria'daki Philadelphia (Gökçeseki) Metal Buluntuları. Mersin Üniversitesi Yayınlanmış Doktora Tezi, Mersin.
- Crawford 1990 Crawford, J. S., *The Byzantine Shops at Sardis, Archaeological Exploration of Sardis Monograph 9* (ed. G. M. A. Hanfmann – J. A. Scott), London.
- Dieudonné-Glad v.d. 2013 Dieudonné-Glad, N. – Feugère M. – Önal, M., “Zeugma V Les Objets”, *Travaux De La Maison De L'orient Et De La Méditerranée N° 64 Série Recherches Archéologiques*, Paris.
- Dodgeon – Lieu 1991 Dodgeon, M. H. – Lieu, S. N. C., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (AD 226-363)*, London/Newyork.
- Elsen – Paulke 2014 Elsen, J. M. – Paulke, M. “Zwei römische Dosenschlösser aus dem Vicus von Mamer/Bartringen (Luxemburg)”, *Archaeologia Mosellana Tome 9*, 611-626.
- Ergin 2009 Ergin, G., Anadolu'da Roma hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asia Eyaleti'nin Kuruluşundan (MÖ 129) Iustinianus Dönemi'nin Sonuna Kadar (MS 565), İstanbul Üniversitesi Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Furger v.d. 1990 Furger, A. R. – Werner, H. – Silvio, F., “Eiserne Vorhängeschlösser aus Augusta Raurica: Untersuchungen zu ihrem Aufbau und ein Rekonstruktionsversuch”, *Jahresberichte aus Augst und Kaiseraugst* 11, 153-170.

- Higelin 2016 Higelin, M., “Un Remarquable Cadenas Découvert Dans un Dépôt du 3e siècle à Horbourg-Wihr”, *Bulletin de la Société d’histoire et d’archéologie de Colmar* 52, 7-13.
- Higelin – Schnitzler 2017 Higelin, M. – Schnitzler, B., “Les multiples facettes de la vie quotidienne gallo-romaine. In *Vivre à Koenigshoffen à l’époque romaine*”, Un quartier civil de Strasbourg-Argentorate du Ier – IVE siècle après J.-C. Catalogue d’exposition, 142-167.
- Hild – Hellenkemper 1990 Hild, F. – Hellenkemper, H., *Kilikien und Isaurien*, TIB 5, Wien.
- Jacobi 1897 Jacobi, L., *Das Römerkastell Saalburg bei Homburg vor der Höhe: Homburg vor der Höhe, Homburg*.
- Khamis 2013 Khamis, E., “Copper Alloy Objects”, *Excavations at Zeugma* (ed. W. Aylward), California, 93-166.
- Magie 1950 Magie, D., *Roman rule in Asia Minor: To the end of the third century after Christ*, Princeton.
- Manning 1971 Manning, W. H., “Iron Padlock”, *Excavations at Fishbourne 1961-1969* (ed. B. Cunliffe), 140-143.
- Manning 1985 Manning, W. H., *Catalogue of the Romano-British iron tools, fittings and weapons in the British Museum*, London: British Museum.
- Pace 2014 Pace, T., “A Typology of Roman Locks and Keys. Southwestern Baptist Theological Seminary”, Unpublished PhD Thesis, Texas.
- Ramsay 1960 Ramsay, W. M., *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası* (çev. , İstanbul.
- Ruge 1938 Ruge, W., “Phladelphia (2)”. *RE* XIX/2, 2093-2094.
- Still 1995 Still, M. C. W., *Roman Lead Sealings Vol. I*, University College London Institute of Archaeology Published PhD Thesis, London.
- Thouvenin 1977 Thouvenin, A., “Éléments de serrurerie romaine. La serrure de Grand et les clefs à pannetons coudés à l’équerre”, *Revue archéologique de l’Est et du Centre-Est*, t. 28, fasc. 3-4, 371-375.
- Waldbaum 1983 Waldbaum, J. C., *Metalwork from Sardis: The Finds Through 1974*, Cambridge.

Fig. 1 Philadelphia kazı alanı.

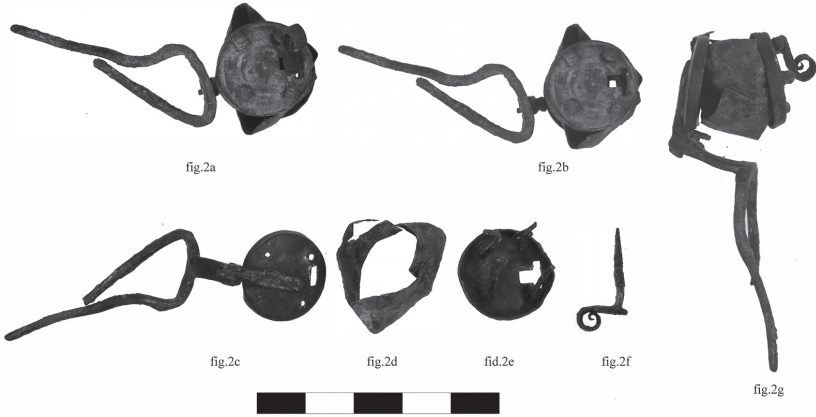

Fig. 2 a. Silindirik asma kilidin anahtarı yuvasında olarak bir araya getirilmiş halinin profilden görseli. b. Silindirik asma kilidin anahtarsız olarak bir araya getirilmiş hali c. Kilit arka yüz ve menteşesi d. Kilit ön yüz ve arka yüzü birleştiren silindirik formlu levha e. Kilit ön yüzünün çivilerinin de görüldüğü iç cephesinden görseli f. Kilde ait anahtarın profilden görseli g. Silindirik asma kilidin anahtarı yuvasında olarak bir araya getirilmiş halinin profilden görseli.

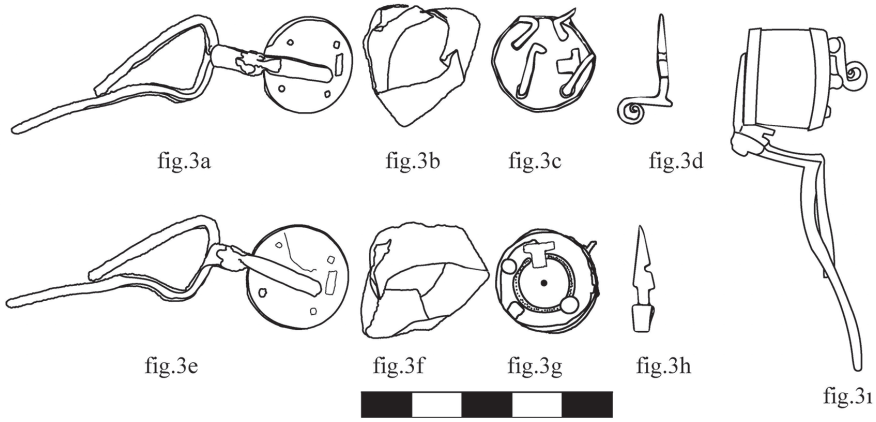

Fig. 3 Kilit arka yüz ve menteşesi çizimi b. Kilit ön yüz ve arka yüzü birleştiren silindirik formlu levhanın çizimi c. Kilit ön yüzünün çivilerinin de görüldüğü iç cephesinden çizimi d. Kilide ait anahtarın profilden çizimi e. Kilit arka yüz ve menteşesinin önden çizimi f. Kilit ön yüz ve arka yüzü birleştiren silindirik formlu levhanın çizimi g. Kilit ön yüzünün çizimi h. Kilide ait anahtarın cepheden çizimi ı. Silindirik asma kilidin anahtarı yuvasında olarak bir araya getirilmiş halinin profilden çizimi.

Fig. 4 Caratillus'un mezar steli, La Cour d'Or: Metz Müzesi, Env. No.: 75-38-68. Higelin 2016, Abb. 1.

KORASION: EINE UNSICHTBAR GEWORDENE KILIKISCHE KLEINSTADT

Jon C. CUBAS DÍAZ *

ÖZ

Korasion: Görünmez Hale Gelen Bir Kilikia Kasabası

Geç Antik Çağ'da (yeniden?) kurulmuş ve 7. yüzyılda terk edilmiş olan Korasion, Seleukeia a.K. ve Korykos arasında bulunan bir kıyı yerleşimidir. Buradaki anıtlar, 20. yüzyılın başlarında dikkate değer derecede iyi korunmuşken, daha sonraki dönemde yaşanan yoğun iskân sadece birçok yapıya zarar vermekle kalmamış, kalanları da görünmez kılarak, arkeolojik arazi çalışmalarını imkânsız hale getirmiştir. Erken arkeolojik ve epigrafik çalışmaların net bir biçimde ortaya koyduğu yerleşimin tahmin edilebilir öneminden ötürü, var olan buluntuları özetlemek, yeniden değerlendirmek, bir bağlam içerisine yerleştirmek ve bu Geç Antik Çağ yerleşiminin muhtelif yönlerine işaret etmek elzemdir. Bahsedildiği üzere hâlihazırda ve ileride Korasion'da arazi çalışması yürütmenin olanaksız olmasından ötürü, bu makalede 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarına tarihlenen veri, çizim ve görüntülerin analizine dayanan bir yaklaşım izlenmektedir. Bunu yaparken, ağırlıklı olarak yerleşimin bilinen yapıları olan, aralarında yalnızca iki bazilika değil, yeniden çizilmiş planları ve kısmen yenilenmiş rekonstrüksiyon ve analizleri ile birlikte sunulan bazı sivil mimari örneklerine de odaklanılmıştır. Ayrıca, çoğunlukla mezar anıtlarına ait olan epigrafik veriler –ilk kez- sistematik olarak değerlendirilmiş ve bir bağlam içerisine oturtulmuşlardır. J. Keil ve A. Wilhelm tarafından belgelenen, sayısı 80'i aşan yazıtlar, mezar anıtlarının dekorasyonu ve geniş mekânsal düzenlemesi ile bir araya getirildiğinde, saf bir Geç Antik Çağ kıyı yerleşiminin toplumsal yapı ve alışkanlıklarına dair ilginç bir bakış açısı sunmaktadır. Son olarak, hem yukarıda bahsi geçen erken çalışmaların yazılı, çizili ve fotoğrafı çekilmiş malzemelerine hem de bu makalenin sonuçlarına dayanan yerleşimin plan rekonstrüksiyonunun büyük ölçüde güncellenmiş bir versiyonu metne dâhil edilmiştir. Bu suretle, bu makale bundan sonraki karşılaştırmalı çalışmalar için uygun bir zemin sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kilikia, Korasion, Erken Bizans Dönemi, Geç Antik, Kasaba, Epigrafik veri.

* Jon C. CUBAS DÍAZ, Georg-August-Universität Göttingen, Chr. Archäologie und Byzantinische Kunstgeschichte, Nikolausberger Weg 15, 37073 Göttingen, E-posta: jon.cubas.diaz@gmail.com. Orcid No: 0000-0003-3818-8021

ABSTRACT

Korasion, a coastal settlement between Seleukeia a.K. and Korykos, was (re?) founded in Late Antiquity and abandoned in the seventh century. While its monuments still maintained a remarkable state of preservation in the early 20th century, the intensive resettlement thereafter has not only destroyed most structures, but also made the remaining ones invisible, making archaeological fieldwork impossible. Due to the presumable importance of the settlement, strongly suggested by early archaeological and epigraphic studies, it is nevertheless necessary to sum up, reevaluate and contextualize the evidence and address several aspects of this late antique settlement. Because of the mentioned current and prospective impossibility to carry out fieldwork at Korasion, I pursue an approach based on the analysis of data, drawings and images dating back to the 19th and early 20th century. While doing so, I mainly focus on the various known buildings of the settlement including not only the two basilicas but also several civil buildings, which are presented with redrawn plans and partially new reconstructions and analyses. Moreover, the epigraphic data, mainly related to grave monuments, is – for the first time - systematically evaluated and contextualized. The more than 80 inscriptions documented by J. Keil and A. Wilhelm, combined with the decoration and the broad spatial setting of the funerary monuments, offer an interesting insight into the habits and social structures of a genuinely late antique coastal settlement. Finally, a largely updated version of the settlement's plan-reconstruction, based on written, drawn and photographed material of those above-mentioned early studies, as well as on this paper's results, is included. This way, this article attempts to offer a suitable base for further comparative studies.

Keywords: Cilicia, Korasion, Early Byzantine, Late Antique, Settlement, Epigraphic habit.

Einleitung

In den letzten zwei Jahrzehnten sind viele der Siedlungen des Gebietes zwischen Lamos und Kalykadnos intensiv erforscht worden, Gegenstand grundlegender Publikationen gewesen und vereinzelt anspruchsvoll musealisiert worden¹.

Die heute beinahe komplett überbaute Siedlung Korasion wird in Zukunft weder einen archäologischen Park beherbergen noch Gegenstand eingehender Feldforschungen sein, denn der aktuelle Zustand der unsichtbar gewordenen archäologischen Hinterlassenschaften lässt beinahe jeglichen feldarchäologischen Zugang mit einem zeitgemäßen archäologischen Anspruch nicht zu. Und doch ist die Bedeutung dieser Siedlung in mehrerer Hinsicht unbestreitbar. So lässt sich ihre

¹ Beispielhaft sei auf die Arbeiten des italienischen Forschungsteams in Elaiussa Sebaste (Equini-Schneider 1999; Equini-Schneider 2003; Equini-Schneider 2010), diejenigen der Mersin Üniversitesi in Kanytelleis (Aydinoğlu 2015), sowie die Arbeiten von Günder Varinlioglu zu den ländlichen Siedlungen dieses Gebietes (Varinlioglu 2007; Varinlioglu 2011) verwiesen.

Gründung chronologisch genau in der Zeit zwischen 367 und 375 n.Chr. einordnen – ein glücklicher Umstand, der eine weitreichende Bedeutung hat, nicht zuletzt weil die dortigen öffentlichen und sakralen Bauten sowie die urbanen Strukturen und funeren Räume als Vergleiche bei der Untersuchung anderer archäologischer Stätten dienen können. Darüber hinaus stellen die zeitlich einordbaren epigraphischen, insbesondere funerepigraphischen, Befunde das beste Vergleichsmaterial zu Korykos dar, leisten einen wichtigen Beitrag zum *epigraphic habit* der Region und ermöglichen einen Einblick in gesellschaftliche Strukturen einer Kleinstadt des spätantiken Kleinasien.

In diesem Beitrag sollen nicht nur die archäologischen und epigraphischen Informationen, die zu dieser Siedlung vorliegen und meist auf über 100 Jahre alte Berichte zurückgehen, zusammengetragen und aufs Neue geprüft werden, sondern darüber hinaus im nun besser bekannten regionalen Rahmen kontextualisiert und ihre Stellung und Bedeutung für das Raue Kilikien herausgearbeitet werden, um diese Siedlung für den gegenwärtigen Forschungsdiskurs neu zu entdecken und sie für die aktuelle Wissenschaft nutzbar zu machen. Dabei wird nicht nur die Rekonstruktion einzelner Bauten durch neue Beobachtungen verbessert und stark aktualisiertes Planmaterial geboten, sondern es werden auch erstmalig die Inschriften einer systematischen Analyse unterzogen, die die dazugehörigen Textträger, ihre Dekoration und ihre räumliche Verteilung berücksichtigt.

Lage und Forschungsstand

Korasion (Κοράσιον), das heutige Susanoğlu (ehemals/zuvor Çökören), befindet sich 16 km ostnordöstlich von Seleukeia a.K. am östlichen Ende des Kalykadnosdeltas und wurde um eine tief einschneidende, heute versandete Bucht erbaut.

Eine entscheidende Information bzgl. ihrer Geschichte bietet uns eine Bauinschrift, die im beginnenden 19. Jh. noch über dem östlichen Tor der Stadtmauer, 1914 noch im Konak von Silifke, zu sehen war, und spätestens 1925 spurlos verschwunden war². Sie schildert die Siedlungsgründung durch den isaurischen Provinzstatthalter Flavius Uranios während der Regierungszeit der Augusti Valentinian I., Valens, und Gratian zwischen 367 und 375 n. Chr. Gemäß der Inschrift ist zu diesem Zeitpunkt die Bucht unbesiedelt oder öde gewesen (fig. 5)³. Da solche Angaben jedoch nicht unbedingt wörtlich zu nehmen sind, sondern Teil des gängigen Stifterdiskurses darstellen, gilt es sie unter Heranziehung des archäologischen Befundes zu prüfen. Sollte der Ort als das von Artemidoros beschriebene Pseudokorasion zu identifizieren sein, so müsste

2 Beaufort 1817, 230; Keil Wilhelm 1931, 102. J. Bent nennt dagegen als ursprünglichen Anbringungsort die Außenwand einer der korasischen Kirchen. Eine irrtümliche Angabe, die bedauerlicherweise von S. Hill übernommen wurde. Bent 1891, 207; Hill 1996, 243.

3 Inschriftentext: „Ἐπὶ τῆς Βασιλείας τῶν δεσποτῶν ἡμῶν | Οὐ ἀλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος καὶ Γρατιανοῦ | τῶν αἰωνίων Αὐγούστων | Φλ(αούιος) Οὐράνιος ὁ λαμπρότατος ἄρχων | τῆς Ἰσαύρων ἐπαρχίας τὸν τόπον | τοῦ Κορασίου πρότερον ἀγροοῦμενον καὶ ἔρημον ὄντα ἐξ οἰκίων ἐπινοίων | εἰς τοῦτο τὸ σχῆμα ἤγαγεν ἐκ θεμελιῶν ἅπαν τὸ ἔργον κατασκευάσας.“ Vgl. Beaufort 1817, 230; Keil – Wilhelm 1915, 21-22. Abb. 7. Keil – Wilhelm 1931, 102 inkl. Anm. 1.

die Bucht bereits in der frühen Kaiserzeit teilweise besiedelt gewesen sein⁴. Darüber hinaus ist lediglich eine weitere Nennung der Siedlung in den apokryphen Akten des Barnabas bekannt⁵.

Korasion erlangte nie den Status einer Polis, sondern bestand als *κόμη* im Gebiet von Seleukeia a. K., an der Nahtstelle der Provinzen Cilicia I und Isauria. Die Gründung von Korasion dürfte darüber hinaus eine große wirtschaftliche Bedeutung für die Siedlungen entlang der westlichen Yenibahçe-Schluchtseite gehabt haben⁶. Im 9. Jh. war sie bereits verlassen, als Ibn Chordadbeh die Siedlung unter dem Namen Q-rās-yah als Ruinenort beschreibt⁷. Anzunehmen ist, dass Korasion bereits im ausgehenden 7. Jahrhundert verlassen worden war⁸. Das legt die politische Konjunktur der Region nahe, die zu dieser Zeit zum umkämpften Grenzgebiet zwischen Byzantinischem Reich und Arabischem Kalifat wurde. Auf archäologischer Ebene scheint dieser Annahme bislang kein Widerspruch entgegen zu stehen.

Korasion stellt mit einem Stadtgebiet von 400 x 300 m eine nicht allzu große Siedlung dar, die allerdings einen deutlichen städtischen Charakter aufweist (fig. 3). Die aus dicht vermörtelten Bruchsteinen bestehende Befestigungsmauer, die offensichtlich so eng wie möglich gehalten wurde, umschließt die sich nach Südosten öffnende Hafengebucht und wird durch vierzehn Wehrtürme ergänzt (fig. 4a. 6). Der Wehrgang der 85 cm starken Mauer bestand wohl aus einer Holzkonstruktion, die die nach außen ragenden Wehrtürme verband. Ihr fortifikatorischer Wert ist allerdings recht fraglich, zum einen aufgrund ihrer Beschaffenheit, zum anderen aufgrund ihrer ungünstigen Platzierung in den Hängen, wo das Gelände *extra muros* die Mauerhöhe teilweise übersteigt. Immerhin wurde der Verlauf so konzipiert, dass trotz der möglichst geringen Ausdehnung ihr Verteidigungscharakter nicht völlig in Frage gestellt werden konnte⁹. Zwei Eingänge im Südosten und Nordwesten der Mauer dienten der Verbindung mit Korykos im Osten und Diokaisareia und der westlichen Yenibahçe-Schluchtseite im Norden. Das Vorhandensein eines weiteren Tores im Südwesten wurde vorgeschlagen und ist durchaus vorstellbar – allerdings liegen hier m.W. keine entsprechenden Befunde vor¹⁰. Die Konzeption dieser Verteidigungsstruktur insgesamt, sowie die Platzierung und Form der Wehrtürme, die verwendete Mauertechnik und -stärke, führen unausweichlich zu einem Vergleich mit der Stadtmauer von Korykos, die sehr ähnliche Charakteristiken aufweist.

4 Von Leutsch 1856, 229. *Steph. B.* 701

5 Im kurzen Abschnitt erfahren wir lediglich, dass am Ufer ein Brunnen gestanden haben soll. *Acta Barnabae II*. Textedition: Bonnet – Lipsius 1903, 296.

6 Zur Bedeutung s.u. die zusammenfassenden Überlegungen dieses Aufsatzes. Zuvor sprachen I. Eichner und G. Varinlioğlu einige Aspekte an: Varinlioğlu 2007, 294-295; Eichner 2011, 285-286.

7 Ibn Chordadbeh 117.

8 Vgl. Hellenkemper – Hild 1990, 311-12.

9 Keil – Wilhelm 1931, 103.

10 Argumentiert wird, dass dieses Tor als Verbindung mit der Kalykadnosebene gedient habe. Keil – Wilhelm 1931, 104.

J. Keil und A. Wilhelm unterstrichen noch die „*verhältnismäßig gute Erhaltung*“, welche die „*bauliche Anlage mit großer Deutlichkeit erkennen ließ*“¹¹. Bedauerlicherweise haben sich diese idealen Voraussetzungen in den letzten Jahrzehnten durch die intensiven Bautätigkeiten ohne archäologische Begleitung im beinahe gesamten ehemaligen Siedlungsgebiet denkbar verschlechtert. So haben Keil und Wilhelm bereits während ihres zweiten Besuches 1925 deutliche Unterschiede zu 1914 erkennen können. Auch wenn damals noch keine neue Siedlung an dieser Stelle entstand, beobachteten sie den Transport zahlreicher Baumaterialien über See, welcher sich beispielsweise in dem vollständigen Abbau einer 1914 noch emporstehenden Peristylkonstruktion ausdrückte¹².

Die Bedeutung der Siedlung für das Verständnis der Region im untersuchten Zeitraum des 3. bis 7. Jh. ist dennoch zentral. Denn als Neugründung des späten 4. Jh. bietet die Siedlung, die kaum 300 Jahre später verlassen wurde, einen engen zeitlichen Rahmen, der sich für die Untersuchung der regionalen, insbesondere der korykischen Inschriften, als äußerst behilflich erweisen dürfte. Der aktuelle Zustand der Siedlungsruinen erfordert allerdings einen Zugang, der beinahe ausschließlich von den Berichten, Beschreibungen, Photographien und Zeichnungen früherer Forscher ausgeht¹³.

Beschreibung und Analyse

Westlich an die Bucht angrenzend war zu Beginn des 20. Jh. noch ein fast 50 m langer Hafenspeicher zu sehen. Das am Westkai des Hafens errichtete langrechteckige, 50 m lange Gebäude wird durch eine mittige, Nord-Süd verlaufende Arkadenreihe in zwei Bereiche gegliedert (fig. 4b). Die Räume waren nach Osten geöffnet und ihre West- und Nordwände vorwiegend aus dem anstehenden Fels herausgearbeitet¹⁴. Zentral an der östlichen Buchtseite befand sich eine weitere Anlage, die von Keil und Wilhelm als *Peristylhaus* bezeichnet wurde (fig. 7). Sie konnte noch von ihnen photographiert werden, leider wurde sie jedoch vor der geplanten Aufnahme, die während der zweiten Reise hätte stattfinden sollen, komplett abgebaut, um das Material wiederzuverwenden. Ihre Interpretation dieser Ruinen als Peristylhaus beruht

11 Keil – Wilhelm 1931, 102.

12 Keil – Wilhelm 1931, 104.

13 Ausschlaggebend hierfür ist die von J. Keil und A. Wilhelm vorgenommene Dokumentation, die insbesondere hinsichtlich der Aufnahme der Inschriften gemeinsam mit dem Schrifträger und ihrer ansatzweisen- räumlichen Verortung der Befunde methodisch ihrer Zeit weit voraus war und die Grundlage für viele der nachfolgenden Beschreibungen und Überlegungen darstellt. Für den Zugang zu den Archivalien sowie für die Ermöglichung der Veröffentlichung der photographischen Aufnahmen bin ich dem Österreichischen Archäologischen Institut zum Dank verpflichtet.

14 Keil – Wilhelm 1931, 104-105. Abb. 137. Am Ufer stand gemäß der Barnabasakten auch ein Brunnen. Der Wahrheitsgehalt der Angabe ist freilich nicht mehr zu prüfen. Anzumerken ist an dieser Stelle, dass die *Acta Barnabae* im 5. Jh. verfasst wurden und somit nur den Zustand der Siedlung zu dieser Zeit beschreiben dürften – sofern die Angabe nicht gänzlich erfunden ist. *Acta Barnabae* 11. Textedition: Bonnet – Lipsius 1903, 296.

auf dem Vorhandensein eines Peristylhofes. Beide Forscher konnten sich aber ebenso eine Funktion des Komplexes als „Regierungsgebäude“ vorstellen. Die genaue Form und Funktion des Baus werden sich allerdings nicht mehr klären lassen, aber die in Archiven vorhandenen Photographien können dabei, wenn auch nicht entscheidend, helfen. Neben dem beschriebenen Peristylhof sind auf den Bildern nämlich Apsidialkonstruktionen, Gurtbögen und weitere Arkaden zu erkennen, die einen viel größeren und differenzierteren Gebäudekomplex bilden, als die Skizze von J. Keil und A. Wilhelm vermuten ließ. Festzuhalten gilt, dass es sich bei einem Bereich des Gebäudes aller Wahrscheinlichkeit nach um eine Anlage handelte, die neben Wohn- auch repräsentative Räume umfasste¹⁵.

Am nordöstlichen Ende der Bucht, direkt an die Stadtmauer angrenzend, wurden die Reste eines mutmaßlichen *Thermenkomplexes* gefunden, welcher eine Fläche von mindestens 22 x 17 m einnahm (fig. 4c. 8). Der Bau entstand in mindestens zwei Bauphasen. Während die meisten Strukturen wohl der ersten zugeordnet werden können, sind in einer zweiten Phase mehrere Apsiden hinzugefügt worden. Die Gliederung des westlichen Drittels des Gebäudekomplexes war bereits Anfang des 20. Jh. kaum noch nachvollziehbar¹⁶. Unglücklicherweise teilen Keil und Wilhelm nicht mit worauf ihre – mit einem Fragezeichen versehene – Interpretation der Anlage als Badegebäude fußt. Liegt es nur an der Raumgliederung oder sind etwa entsprechende hydraulische Mörtelreste oder Teile eines Heizungssystems sichtbar gewesen? Auch an dieser Stelle liefert die erhaltene photographische Dokumentation leider keine Antworten.

Lediglich ein Sakralbau wurde innerhalb des ummauerten Siedlungsgebietes dokumentiert: die sog. Stadtkirche (fig. 4d). Sie befindet sich an der westlichen Buchtseite, beinahe direkt an die Stadtmauer angrenzend¹⁷. Es handelt sich um eine ca. 14 x 29 m große, dreischiffige Basilika. Nur wenige Informationen und eine Skizze, jedoch leider keine Photographien, können bei der Rekonstruktion ihrer Innenraumgliederung weiterhelfen. Im Rahmen dieses Aufsatzes kann dennoch eine neue, deutlich detailreichere Rekonstruktion – auch zeichnerisch – angeboten werden. Aufgrund ihrer Lage am steilen Felshang ist im Westen kein zentraler Eingang vorhanden gewesen. Stattdessen konnte der Kirchenraum durch eine Tür im westlichen Drittel der Nordmauer, sowie einem gegenüberliegenden Eingang an der Südmauer, betreten werden. Diese Zugänge führen in die Seitenschiffe. Ferner lässt ein in der Skizze angedeuteter Mauerzug vermuten, dass der südliche Eingang den Kirchenraum mit einem Vorhof verbunden haben könnte. Die drei Schiffe wurden durch Arkaden getrennt, die möglicherweise von Säulen getragen wurden. Im Westen wurde ein vier Meter tiefer Abschnitt des Kirchenraumes, wie eine Wandvorlage an der Südmauer

15 Auf eine zeichnerische Rekonstruktion eines möglichen Grundrisses wird an dieser Stelle verzichtet, da die spärliche vorhandene Dokumentation kaum eine in Ansätzen zuverlässige Wiedergabe der vorhandenen Strukturen erlaubt hätte.

16 Keil – Wilhelm 1931, 105. Taf. 43 Abb. 139.

17 Keil – Wilhelm 1931, 1205. Sie findet darüber hinaus Erwähnung in: Feld 1963, 94; Hellenkemper – Hellenkemper-Salies – Hild 1984, 239-240; Hild – Hellenkemper 1990, 313; Hill 1996, 241-242.

vermuten lässt, durch Arkaden abgetrennt und bildete vermutlich einen Narthex. Dies ist insofern erstaunlich, als ein Narthex, der nur vom Kircheninneren aus zugänglich war, seiner eigentlichen Funktion als Vorhalle beraubt wurde. Eine halbrunde Nische, welche sich in der Westseite der Mittelschiff und Narthex trennenden Arkadenreihe befindet, mag eine kultische Funktion gehabt haben. Möglicherweise stand beim Entwurf des Baus auch der Wille im Vordergrund, der normativen Form der frühbyzantinischen Basilika zu entsprechen, so dass ein Narthex - trotz fehlender Funktionalität - erbaut wurde. Diese Frage muss an dieser Stelle offen bleiben.

Die Apsisnebenräume scheinen aus rechteckigen Strukturen zu bestehen. Zwei im Ansatz erhaltene, an der Apsis verankerte Gurtbögen haben die Apsisnebenräume wohl durch ihren Ost-West-Verlauf geschlossen; somit wurde eine für Kilikien typische Dreiraumgruppe mit zugänglichem Bereich direkt hinter der Apsis gebildet¹⁸. Die vorliegenden Informationen erlauben keine genaue Einschränkung der Datierung des Baus, welcher im 5.-6. Jh. entstanden sein dürfte.

Darüber hinaus erwähnt Beaufort Tempel in seiner Aufzählung der dort gesehenen Ruinen. Damit bleibt er allerdings der einzige unter den Reisenden, die Korasion im 19. oder 20. Jh. besuchten, welcher von Strukturen berichtet, die auf eine Nutzung in Verbindung mit griechisch-römischen Kulturen schließen ließen. Da Kirchenbauten in dieser Aufzählung keinen gesonderten Platz finden, ist nicht auszuschließen, dass selbige hiermit gemeint wurden, auch wenn die Wortwahl dies m.E. nicht unbedingt naheliegend erscheinen lässt¹⁹. Das Fehlen von Tempeln mag auch nochmals bestätigen, dass es vor der inschriftlich erwähnten Gründung Korasions keine intensive Siedlungstätigkeit am Ort gegeben hat.

Die Grabdenkmäler Korasions verteilen sich hauptsächlich auf zwei Nekropolen, die sich *extra muros* im Nordosten und Südwesten der Siedlung befinden. Die seltene Mehrfachverwendung von Grabdenkmälern, welche sich epigraphisch fassen lässt, unterstützt die Annahme einer recht kurzen Siedlungsgeschichte.

Die Westnekropole erstreckt sich über den südwestlichen Bereich außerhalb der Stadtmauer. Die Skizze von Keil und Wilhelm, die zugleich den einzigen Plan mit einem gewissen Vollständigkeitsanspruch darstellt, lässt eine Gruppe von sarkophagartigen Grabdenkmälern erkennen²⁰. Aufgrund von aktuellen photographischen Aufnahmen kann festgehalten werden, dass darunter auch mindestens zwei freistehende Sarkophage waren. Die genaue Zusammensetzung der Grabdenkmäler dieser Nekropole ist bedauerlicherweise nicht mehr genau auszumachen. Die inschriftlichen Befunde können immerhin das Vorhandensein von mindestens 42 sarkophagartigen

18 Eine ausführliche Analyse der Apsisnebenräume im Rauhen Kilikien nahm S. Westphalen in seiner Habilitationsschrift vor. Westphalen 2008.

19 Beaufort 1817, 229-230: „...we found the extensive ruins of a walled town, with temples, arcades, aqueducts, and tombs.“.

20 Unter dieser Bezeichnung werden sowohl freistehende und ortsfeste Sarkophage als auch Chamosorien zusammengefasst.

Grabdenkmälern belegen.

Die Friedhofskirche befindet sich *extra muros* an der westlichen Seite der Bucht, südlich der Stadtmauer und unweit des damaligen Küstenverlaufs, und nimmt eine Fläche von ca. 24 x 18 m ein (fig. 4e. 9)²¹. Die im Südosten direkt an die Nekropole angrenzende Kirche stellt ebenfalls eine dreischiffige Basilika dar, deren Innengliederung allerdings deutlich besser nachvollziehbar ist. Der Naos besteht aus einem quadratischen Raum, der durch Säulenreihen in drei Schiffe geteilt wurde. Bemerkenswert ist das Vorhandensein einer Apsis an der Nordwand, die eine liturgische Funktion vermuten lässt, möglicherweise in Verbindung mit einem Märtyrerkult²². Westlich des Kirchenraumes schloss sich ein ebenso breiter Narthex an, der über jeweils einen Zugang zu jedem der drei Schiffe verfügte. An der Ostwand des Narthex befand sich unmittelbar nördlich des zentralen Eingangs ein Wasserspeier in Form eines Löwenkopfes²³. Dieser wurde aus einem zu dem Mauerverbund gehörigen Quader ausgearbeitet und ragte über einem Auffangbecken heraus, welches im Zusammenhang mit Weihwasser stehen dürfte. Die vielen vorhandenen Dübellöcher bezeugen die Verkleidung der Hauptapsis, die durch Steinplatten erfolgt sein dürfte. Mittig wurde zudem eine einfache Fensteröffnung ausgespart. Im Osten schloss sich an den Naos eine Dreiraumgruppe an, die aus zwei rechteckigen Apsisnebenräumen und einem Mittelraum bestand, welcher durch an der Apsis verankerte Gurtbögen gebildet wurde und erstere miteinander verband. Dadurch weist die Gliederung der Ostteile mit derjenigen der Stadtkirche eine große Ähnlichkeit auf.

Im Süden schloss sich auf voller Länge eine 2 m breite Halle an die Kirche an. Im Osten bestand ein Zugang zum südlichen Apsisnebenraum oder einem direkt angrenzenden Raum. Über die Funktion dieses zusätzlichen Zugangs kann nur spekuliert werden. Wenn sein Vorhandensein tatsächlich durch seine Funktionalität erklärt wird, so bestünde die Möglichkeit, eine Taufeinrichtung zu rekonstruieren; dafür sprechen zwar keine tatsächlichen Befunde, wohl aber zahlreiche Vergleiche aus der Region. Die Nutzung von Apsisnebenräumen als Baptisterien lässt sich für mehrere Kirchen

21 Keil – Wilhelm 1931, 106-107. Abb. 141. Sie findet darüber hinaus Erwähnung in: Bent 1891, 207; Feld 1963, 94; Hellenkemper – Hellenkemper-Salies – Hild 1984, 240. Hellenkemper – Hild 1990, 313; Hill 1996, 243.

22 Vergleichbare Exedren im Norden des Naos weist die sog. Umgangs-Kuppelkirche in Dağ Pazari auf. Die sog. Grabeskirche in Korykos, die sich ebenfalls bei einer Nekropole befindet, verfügt über eine entsprechende Struktur – allerdings an der Südmauer des Atriums. In der Friedhofskirche der Nordnekropole Diokaisareias findet sich eine ähnliche, aus dem Felsen gehauene und durch einen Bogen aus Quadern gefasste Nische am westlichen Ende des Naos. Zum Kirchenbau in Dağ Pazari siehe: Hill 1996, 155-160; Hill 1981, 32; Forsyth 1957, 233-236; Gough 1972, 203-208. Zur korykischen Grabeskirche siehe: Bell 1907, 10-16. Abb. 8-14; Forsyth 1957, 225-228. Abb. 5-7; Hellenkemper 1994, Abb. 6-7; Guyer – Herzfeld 1930, 126-150. Abb. 130-158; Hill 1981, 33; Hill 1994, 140; Hill 1996, 131-136. Zur Friedhofskirche in Diokaisareia siehe: Keil – Wilhelm 1931, 60-61. Abb. 92. Taf. 31. 93. Westphalen 2005, 151. Abb. 51. Hill 1996, 255-256; Linnemann 2013, 10. Vgl. Feld 1963, 98.

23 Hinsichtlich der Nutzung und Bedeutung des Löwen als Dekorationsmotiv, insbesondere auf Sarkophagdeckeln, siehe: Pilhofer 2018b, 168-197.

Kilikien nachweisen, oft auch bei solchen, die in Nekropolen errichtet wurden²⁴. Mauerzüge im Süden zeugen von weiteren Strukturen, die sich dort befunden haben müssen und einen Teil des Komplexes darstellten, in ihrer genauen Form und Funktion aber nicht mehr zu rekonstruieren sind. Das Vorhandensein weiterer Strukturen nördlich des Kirchenraumes kann zwar nicht vollkommen ausgeschlossen werden, scheint allerdings recht unwahrscheinlich, da die während Keil und Wilhelms Besuch noch erhaltenen und dokumentierten Reste der nördlichen Mauer des Kirchenraumes keine Anschlüsse für weitere Mauerzüge aufwiesen.

Die Frage nach der genauen Datierung des Baus wird, wie auch im Falle der Stadtkirche, kaum beantwortet werden können. In beiden Fällen ist über Weihe und Kult der Kirche nichts weiteres bekannt und es sind keine weiteren Elemente einer liturgischen Einrichtung erhalten.

Im Umfeld der Nordnekropole scheint kein Sakralbau errichtet worden zu sein. Im Rahmen meiner Forschungsreisen 2016 und 2017 konnte im Stadtgebiet Susanoğlus ein Teil der Nordnekropole aufgenommen werden. Sie bestand aus 12 sarkophagartigen Denkmälern, bei denen es sich um Chamosorien handelte, sowie einem Grabbau, der heutzutage Verwendung als Hauswirtschaftsraum erfährt (fig. 10). Wie im Falle der Westnekropole lassen sich aufgrund der dokumentierten Inschriften, sowie der Angaben im Publikationstext und der Abbildung im Planmaterial, ungefähre quantitative Aussagen bzgl. der Zusammensetzung der Nekropole treffen. Gemeinsam mit den eigens aufgenommenen Daten lassen sie darauf schließen, dass die Nekropole aus mindestens 29 sarkophagartigen Denkmälern, einem Grabhaus und drei Felsgräbern bestand.

Ein Dutzend Grabdenkmäler befindet sich außerhalb der beiden Nekropolen. Ein weiteres Felsgrab war im südöstlichen Stadtgebiet zu finden. Außerhalb der Stadtmauer, ebenfalls im Südosten, befanden sich wohl 3 sarkophagartige Denkmäler. Weiter außerhalb der Siedlung ist im Norden und im Westen jeweils ein Grabbau zu finden. Die absolute Mehrheit der genannten Grabdenkmäler kann mit Gewissheit der Spätantike zugeordnet werden. Allerdings müssen an dieser Stelle drei Grabbauten,

24 Beispiele von funerar genutzten Kirchen oder solchen in oder bei Nekropolen im untersuchten Landstrich: die sog. Querschiffbasilika in Korykos, die Agorakirche in Elaiussa Sebaste und die ebenfalls elaiussische Thermenkirche, wo die Taufeinrichtung gar durch eine vergleichbare längliche Halle zugänglich war. Ferner weist die Kirche in İşıkkale, in deren Umfeld Sarkophage aufgestellt wurden, ebenfalls eine Taufanlage auf. In aller Regel befinden sich die Taufbecken allerdings im nördlichen Apsisnebenraum.

Im Falle der sog. Querschiffbasilika verweist S. Westphalen (Westphalen 2015, 544 Anm. 51) auf das Vorhandensein einer unpublizierten *piscina*. S. Westphalen hat den Bau darüber hinaus eingehend beschrieben und analysiert: Westphalen 2008, 80-89. Siehe ferner: Bell 1907, 3-10. Abb. 1-7; Forsyth 1961, 136; Herzfeld 1943, 55f. Abb. 25; Guyer – Herzfeld 1930, 111-124. Abb. 109-127; Hill 1981, 33; Hill 1996, 124-131. Zur Agorakirche Elaiussa Sebastes siehe insbesondere: Equini Schneider 2010, 54-89. Hinsichtlich der zurzeit erforschten Thermenkirche ebenda siehe: Equini Schneider 2013, 415-16. Abb. 1-4; Equini Schneider 2014, 561-64. Abb. 1-5; Equini Schneider 2015, 479-481. Abb. 1-9; Borgia 2014, 59-69. Zur Kirche in İşıkkale siehe: Westphalen 2015, 535-552.

die aus der mittleren Kaiserzeit stammen dürften, sowie vier Felsgräber, die vielleicht schon vor der Provinzeinrichtung fertiggestellt wurden, erwähnt werden²⁵. Der spätere Siedlungsplatz dürfte daher bereits vor dem 4. Jh. Grabdenkmäler beherbergt haben. Dies bedeutet allerdings nicht zwingend, dass hier eine Siedlung bestand, wie die Gegenüberstellung mit anderen Nekropolen dieses Landstrichs bezeugt²⁶, auch wenn dies plausibel scheint.

Aus Korasion sind 87 Grabinschriften bekannt, die allesamt aus dem ausgehenden 4. bis 6. Jahrhundert nach Christus stammen²⁷. Die Mehrheit ist dabei ins 5. Jh. einzuordnen. Als Inschriftenträger dienen 82 beschriftete Grabdenkmäler: Ein Felsgrab, ein Sarkophagkasten und 80 Sarkophagdeckel. 29 Sarkophagdeckel befinden sich in der Nordnekropole und 47 weitere Inschriften, allesamt auf Sarkophagdeckeln mit der Ausnahme eines Sarkophagkastens - in der Westnekropole. Dort sind fünf der genannten sarkophagartigen Denkmäler Träger zweier Inschriften und erfuhren somit eine mehrfache Beschriftung. Insgesamt werden 47 der Inschriften durch *tabulae ansatae* gerahmt (fig. 1)²⁸. Wenn die unverkennbaren Gemeinsamkeiten des Sepulkralwesens Korasions mit demjenigen in Korykos auch in der Beschriftung beinahe aller Grabdenkmäler Ausdruck finden, so darf man davon ausgehen, dass die o.g. Anzahl beschrifteter Grabdenkmäler in etwa der der insgesamt vorhandenen Grabdenkmäler entspricht.

Die paläographische Einordnung der spätantik-frühbyzantinischen Befunde gestaltet sich aufgrund des heterogenen Schriftbildes durchaus mühsam (fig. 11). Immerhin können die meisten Inschriften zwei übergeordneten Schriftartengruppen zugeordnet werden. Während die Inschriften der ersten aus meist rundlich gestalteten, zum Teil geschwungen wirkenden Buchstaben bestehen²⁹, wurden diejenigen der zweiten Gruppe deutlich eckiger gestaltet³⁰, was unter anderem bei den Omegas und den ab der Kaiserzeit typischen halbkreisförmigen Sigmas deutlich zur Geltung kommt. Beide Schriftgruppen wurden bei der Anfertigung von Inschriften unterschiedlicher Qualität verwendet. Die Gestaltung von Laufweite und Schriftgröße ist nicht von der

25 Zur Datierung der Grabbauten: Deniz Kaplan hat sich jüngst in seiner noch unpublizierten Dissertationsschrift (Kaplan 2013) mit den kilikischen Befunden systematisch auseinandergesetzt und diese überzeugend ausgewertet. Einblicke in seine Arbeit bietet u.a.: Kaplan 2015. Zuvor hatte Durukan einige von D. Kaplan aufgegriffene Aspekte bereits thematisiert (Durukan 2005; 2006; 2009).

26 Beispiele von Felsgräbernekropolen aus der Zeit vor der Provinzeinrichtung (etwa Adamkayalar) sowie von mittelkaiserzeitlichen Grabbauten (etwa zwischen Elaiussa Sebaste und Korykos) ohne direkten Siedlungsbezug sind in der Region nicht selten.

27 Im Wesentlichen stützt sich diese Analyse auf die Arbeiten von J. Keil und A. Wilhelm (Keil – Wilhelm 1931), da die von ihnen vorgenommene Dokumentation neben den Texten selbst u.a. auch Umzeichnungen, die summarische Beschreibung der Inschriftenträger und ihre grobe räumliche Lokalisierung beinhaltet. An dieser Stelle sei dennoch auf das neuere, äußerst verdienstvolle Repertorium kilikischer Inschriften von S. Hagel und K. Tomaschitz verwiesen: Hagel – Tomaschitz 1998.

28 Kora 1b, 2, 7, 9, 10, 11, 16a, 16b, 17, 19, 21, 22, 23, 24a, 24b, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 42, 44, 45, 47, 48, 51a, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 65, 66, 71, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 81, 82.

29 So etwa in: Kora 20, 22, 58.

30 So etwa in: Kora 7, 73.

genutzten Schriftgruppe abhängig, sondern erfolgte ohne ein erkennbares Muster. Bemerkenswert ist ferner die Tatsache, dass einzelne Buchstabenformen innerhalb einer Inschrift in vielen Fällen überraschend unbeständig eingesetzt wurden; so kamen etwa bei ein und derselben Inschrift unterschiedliche Alpha-Formen zum Einsatz³¹. Darüber hinaus werden Monogramme, die nicht mehr zu entziffern sind, in vier Fällen zur Gestaltung eines wesentlichen Teiles oder der gesamten Inschrift verwendet³². Erwähnenswert ist in diesem Zusammenhang die Tatsache, dass bei einer Inschrift zu Beginn des 20. Jh. Reste roter Farbe festgestellt wurden³³, die offensichtlich ursprünglich den gesamten Schriftzug hervorhoben. Dieser Befund ist keineswegs überraschend, sondern findet Parallelen in zahlreichen Siedlungen der Region³⁴ und lässt somit vermuten, dass weitere Grabdenkmäler eine vergleichbare Gestaltung erfuhren.

Der Verlust der Vokallänge, der im vierten nachchristlichen Jahrhundert bereits weit verbreitet war, ist sicherlich als Grund für einige dieser Abweichungen von der normierten Schreibweise zu nennen³⁵. In den Grabinschriften Korasions, wie auch in denjenigen der Region allgemein, ist dieses Phänomen in eindrucksvollem Maß fassbar; es hat in Korasion für sechs (!) unterschiedliche Schreibweisen für Σωματοθήκη gesorgt³⁶ – ein Befund, der sich bei der Analyse anderer Termini, wie etwa Θήκη, auch in vergleichbarer Form feststellen lässt. Von der Norm abweichende Schreibweisen scheinen sich allerdings vereinzelt etabliert zu haben. So ist erwähnenswert, wie konsequent im Wort Olivenöhländler (έλαιοπώλης) αι durch ε ersetzt wird, wodurch die größte inschriftlich fassbare Berufsgruppe auch ihre Zusammengehörigkeit zum Ausdruck brachte³⁷.

Die mit Abstand meistverwendete Grabbezeichnung ist Θήκη. Sie wird in 44 Grabdenkmälern eingesetzt und beschriftet somit über die Hälfte von ihnen³⁸. Die in Korykos äußerst präzente Bezeichnung σωματοθήκη wird in immerhin 18 Fällen

31 So in etwa: Kora 11, 13.

32 Kora 67a-b, 77-78.

33 Kora 22.

34 In Korykos haben Keil und Wilhelm vergleichbare Befunde dokumentiert. So etwa links von der Eingangstür einer korykischen Grabkammer (Keil – Wilhelm 1931, Nr. 767). Darüber hinaus wurde in Diokaisareia eine mit roter Farbe gemalte Menorah innerhalb eines Felsgrabes gefunden (Linnemann 2013, Grab West L69), wodurch auch die farbliche Gestaltung von Dekorationsmotiven für die Region belegt ist.

35 Allen 1987, 94. Nach Gignac ist diese „Konfusion“ in Attika und Asia Minor teilweise bereits zuvor eingetreten. Vgl. Gignac 1976, 242.

36 An dieser Stelle werden nur repräsentative Beispiele genannt. Der Norm entsprechende Schreibweise: Σωματοθήκη (Kora 11); Alternative Varianten: Σωματοθήκη (Kora 13); Σωματοθήκη (Kora 35); Σωματωθήκη (Kora 19); Σωματοθήκη (Kora 44); Σωματωθήκη (Kora 73). Neben den o.g. Schreibweisen wurden in nahegelegenen Siedlungen vier weitere verwendet: Σωματοθήκη (Keil – Wilhelm 1931, Nr. 214a); Σωματοθήκη (Keil – Wilhelm 1931, Nr. 237); Σωματοθήκη (Keil – Wilhelm 1931, Nr. 249); Σωματοθήκη (Keil – Wilhelm 1931, Nr. 207).

37 Kora 2, 26, 27, 49, 59.

38 53,6%; Kora 1b, 4, 6, 8-10, 12, 14, 15, 17, 18 ,21, 26-34, 37, 38, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 51b, 52, 53, 57-61, 63, 64, 66, 69, 70, 71.

verwendet³⁹. Zusätzlich wurde in Korasion die lokale Variante Σωμάτων θήκη entwickelt, die nur in dieser Siedlung zum Einsatz kam⁴⁰. Jeweils eine Verwendung erfahren Τόπιν⁴¹ und Μνήμα⁴². Im Falle von Ουρνα ist unklar, ob diese Lesung in den beiden Fällen belastbar ist, weswegen ihr Einsatz mit einem Fragezeichen versehen werden muss⁴³. Funerärspezifische Formeln werden nicht verwendet. 15 Grabinschriften und 13 Textträger sehen vom Einsatz von Grabbezeichnungen gänzlich ab⁴⁴.

In Korasion wurden 19 Artefakte mit Berufsbezeichnungen beschriftet⁴⁵. Damit sind 21,8 % der 87 Grabinschriften bzw. 23,1 % der beschrifteten Grabdenkmäler (82) mit einer solchen Angabe versehen worden. Zehn der Inschriften geben Tätigkeiten wieder, die mit dem Handel in Verbindung stehen, während fünf im Bereich der Dienstleistung anzusiedeln sind und vier weitere handwerksbezogene Berufe darstellen. Unter den Händlern waren neben zwei Kleinhändlern acht in der Nahrungsmittelbranche tätig. Davon waren sechs Ölhändler und zwei Garküchenbetreiber⁴⁶. Die dienstleistenden Tätigkeiten erfolgten in zwei Fällen im Bereich des Rechtswesens und in je einem Fall im Gesundheits-, Pflege- und Schifffahrtbereich. Die vier inschriftlich überlieferten Handwerker fallen unter vier unterschiedliche Tätigkeitsbereiche: Nahrungsmittel (Bäcker), Leder (Schuhmacher), Textilien (Hosenmacher) und Schmuckherstellung (Gemmenschneider)⁴⁷. Die unter Dienstleistung bereits aufgeführte Tätigkeit eines Gerichts- und Gemeinbeschreibers (ταβουλαρίος) kann gewiss auch als öffentliches Amt angesehen werden⁴⁸. Auch in einem öffentlichen Kontext ist die Rolle eines Wächters (φύλαξ) zu sehen⁴⁹. Eine Erwähnung erfahren auch die Verwaltungseinheiten der Gemeinden durch die

39 Kora 2(?), 11, 13, 16a, 19, 23, 35, 36, 39-41, 44, 47, 48, 54, 68, 73, 75.

40 Σωμάτων θήκη (Kora 3, 7, 62); Σωμάτων θήκη (Kora 20); Σωμάτων θ(ή)κ(η) (Kora 65); Δύω σωμάτων θηκε (Kora 1a). Letztere gibt eine Anzahl an, die sich auf die Körper bezieht. Kurioserweise wurden gemäß dieser und der zweiten Inschrift, die sich auf diesem Textträger befindet, hier zwei Menschen bestattet. Zwei Variationen dieser Bezeichnung kommen in Korykos zum Einsatz: Keil – Wilhelm 1931, Nr. 537, 753.

41 Kora 55.

42 Μνήμα (Kora 22).

43 Kora 80, 81.

44 Kora 5, 16b, 24a-b, 25, 51a, 67a-b, 72, 74, 76-79, 82. Vier dieser Inschriften bestanden teilweise oder ausschließlich aus Monogrammen (67a-b, 77-78). In zwei Fällen war auf dem Grabdenkmal eine andere Inschrift mit einer Bezeichnung angebracht (16a, 51b). In zwei weiteren ist das Fehlen dieser Angabe möglicherweise durch den schlechten Erhaltungszustand zu erklären (24b, 79).

45 Kora 2, 5, 18, 23, 26, 27, 42, 48, 49, 51a, 52, 54, 55, 57, 59, 64, 66, 71, 79.

46 Der von J. Keil und A. Wilhelm lediglich auf einer Siedlungsskizze dokumentierte Fund einer Ölpresse muss in diesem Zusammenhang Erwähnung finden.

47 Die Kategorien handwerklicher und merkantiler Berufe folgen weitgehend K. Ruffings Kategorisierung. Vgl. Ruffing 2008, 111-146.

48 Ταβουλαρίου (Kora 48). Hingegen kann dem in Kora 23 genannten Anwalt (νομικός) keine öffentliche Funktion zugeordnet werden. νομικοῦ (Kora 23).

49 Korasion: φύλακος (Kora 13).

Nennung einer κόμη⁵⁰.

In Korasions Grabinschriften sind keine Angaben zu finden, die in Bezug zum paganen Glauben stehen. Anders verhält es sich mit dem Christentum; in beinahe drei Viertel der Inschriften Korasions wurden buchstabengroße Kreuze zur Interpunktion verwendet⁵¹. In mindestens sechzehn Grabdenkmäler wurden darüber hinaus dekorative Kreuze eingemeißelt, die, im Gegensatz zu den eben genannten, keine Funktion als Satzzeichen übernehmen⁵². Während die zur Interpunktion verwendeten Kreuze eine einheitliche Gestaltung aufweisen, wurden die rein dekorativen Kreuze, sowie die *tabulae ansatae*, die 30 Inschriften rahmen⁵³, ausgesprochen heterogen gestaltet (fig. 2; fig. 12).

Mehrfach werden kirchliche Ämter genannt, wie etwa das des Diakons/der Diakonin (διάκονος). Aus Korasion sind immerhin vier Menschen bekannt, die dieser Tätigkeit nachgingen⁵⁴, sowie zwei Archidiacone (ἀρχidiaκονος), die ihnen übergeordnet waren⁵⁵. Ferner wird das Amt des Presbyters (Πρεσβύτερος) in vier Inschriften erwähnt⁵⁶. Bemerkenswert ist die Tatsache, dass ein Psalmzitat (...τοῦ κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς...) in drei korasische Inschriften gemeißelt wurde⁵⁷. Dagegen findet das in Korykos gängige Gebet Δόξα σοι ὁ θεὸς ὁ μόνος ἀθανάτος in Korasion lediglich einmal Verwendung⁵⁸. Nennungen von Heiligen oder kirchlichen Institutionen fehlen genauso wie grabrechtliche Inhalte und – mit Ausnahme der eingangs besprochenen Inschrift – Datumsangaben⁵⁹. Dabei stellt die durch die Grabinschriften zur Schau gestellte Vielfalt, sowohl bei der Gestaltung dekorativer Motive als auch

50 κόμηξ Καπροισαρον|ότους κειβιδαρίου (Kora 5).

51 Dies ist bei 60 Inschriften der Fall: Kora 3, 7, 8, 9, 11, 13, 15, 16a, 17, 18, 19, 20, 23, 24a, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 48, 49, 50, 51b, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 82.

52 Kora 4, 6, 12, 16, 18, 19, 21, 24b, 33, 40, 47, 49, 57, 61, 69, 76. Des Weiteren wurden Staurogramme angebracht: Kora 6, 16a, 45, 327. Da die unbeschrifteten Artefakte nicht untersucht wurden und eine Aufnahme nun nicht mehr möglich ist, kann nicht ausgeschlossen werden, dass weitere Grabdenkmäler eine solche Gestaltung mit christlichen Motiven erfuhren.

53 Kora 1b, 2, 7, 10, 16a, 16b, 17, 19, 21, 24a, 24b, 26, 32, 35, 42, 45, 47, 48, 51a, 53, 57, 60, 65, 66, 72, 73, 75, 77, 78, 81.

54 διακόνου (Kora 6, 59); διακ(όνου) (Kora 34, 70).

55 ἀρχidiaκ(όνου) (Kora 54); ἀρχιδ[ιακόνου] (Kora 64; schwierige unsichere Lesung).

56 πρεσβύτερου (Kora 22); πρεσβυτέρου) (Kora 29); πρεσβυτ(έρου) (Kora 61); πρε(σβυτέρου), πρε(σβυτέρου) (Kora 74).

57 Gr. Psalm 23 (Heb. 24), 1: ...τοῦ κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς... . Τοῦ Κυρ(ίου) ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα | αὐτῆς. (Kora 12), Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ | καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. (Kora 77), Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ | καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. (Kora 82). Beaufort verweist hingegen auf den 1. Korintherbrief (1 Kor, 10,26). Dort wird aber der angegebene Psalm zitiert. Beaufort 1817, 231.

58 [Δό]ξα σοι ὁ θεὸς ὁ μόνος ἀθανάτος (Kora 6).

59 Eine Inschrift, die von Keil und Wilhelm aufgenommen und unter Korasion veröffentlicht wurde, beinhaltet eine christliche Verfluchung. Sie befindet sich allerdings nicht in Korasion, sondern zwischen Korasion und Silifke in der Gegend um Bunar – wie schon die Autoren erwähnten. Ἐχὶ πρὸς [θ](εὸν), [ἴ] τις θ[ί]σι ἐπάνω μου | τινα + (Keil – Wilhelm 1931, Nr. 196).

die Paläographie und Orthographie betreffend, einen spannenden Befund dar; offensichtlich ist die Darstellung bestimmter ikonographischer und textueller Inhalte von zentraler Bedeutung gewesen. Die Wiedergabe der ausgeübten Tätigkeit und die damit verbundene Zurschaustellung der Zugehörigkeit zu einer Berufsgruppe ist dabei, neben den christlichen Motiven, zentraler Bestandteil der Gestaltung der Grabdenkmäler. Ob die in Korasion feststellbare, heterogene Ausführung eine bewusste Entscheidung für eine *varietas* ist, oder die konkrete Form der Wiedergabe nicht für wichtig erachtet wurde – darüber lässt sich freilich nur noch spekulieren. Festzuhalten gilt jedenfalls das auffällige Spannungsverhältnis zwischen dieser Heterogenität und den einheitlich wirkenden Textinhalten und verwendeten Grabdenkmälertypen, die in der Spätantike fast ausschließlich sarkophagartig gestaltet waren.

Fazit

Die archäologischen und epigraphischen Zeugnisse Korasions scheinen die Angaben zur Chronologie aus den literarischen Quellen und der Gründungsinschrift weitgehend zu bestätigen: Die Siedlung wurde im ausgehenden 4. Jh. neugegründet, ob eine einfache Siedlung zuvor bestanden haben könnte ist unklar – es sind jedenfalls keine entsprechenden Befunde dokumentiert worden. Die wenigen, teils dennoch monumentalen Grabdenkmäler, die vor dem 4. Jh. hier geschaffen wurden, belegen immerhin die Nutzung einiger Bereiche als funerären Raum. Die Siedlung wurde im 7. Jahrhundert verlassen und erst im ausgehenden neunzehnten Jahrhundert erneut besiedelt.

Die untersuchten Bauten innerhalb der Stadtmauer können gemäß der Dokumentation bemerkenswerterweise – mit Ausnahme des sog. Bades – jeweils nur eine Bauphase vorweisen. Diejenigen, die aufgrund einer umfassenderen Dokumentation eine genauere Analyse zulassen, scheinen mit spätantiken Beispielen der Region passend verglichen werden zu können.

Die Westnekropole mag einen größeren Stellenwert gehabt haben als diejenige im Norden; die Einbindung eines Sakralbaus spricht jedenfalls dafür. Ob wie in vielen weiteren Fällen aus dem Rauen Kilikien diese Friedhofskirche ebenfalls die Möglichkeit einer Taufe geboten hat, muss freilich offen bleiben. Für den großen Stellenwert dieser Nekropole sprechen darüber hinaus die höhere Anzahl an freistehenden Sarkophagen und Inschriften, aber auch die Tatsache, dass Grabdenkmäler mehrfach beschriftet wurden und daher wiederholt und mutmaßlich bevorzugt Verwendung fanden. Ebenso spricht dafür die Tatsache, dass sich die inschriftlich bezeugten kirchlichen Amtsträger sowie die Mitglieder der mutmaßlich bedeutenden Berufsgruppe der Ölhändler in aller Regel auch hier bestatten ließen. Die Inschriften legen ferner die Vermutung nahe, dass der Ölhandel in der spätantiken Siedlung eine bedeutende Rolle spielte. Ob Grabdenkmäler, -inschriften und ihre räumliche Positionierung, Verteidigungsanlagen oder Sakralarchitektur: die Befunde Korasions finden im Gebiet zwischen Lamos und Kalykadnos zahlreiche Parallelen – insbesondere in Korykos.

Als unbestritten darf darüber hinaus gelten, dass die (Neu-)Gründung Korasions

nicht nur eine (Neu-)Gestaltung der Siedlung zur Folge hatte, sondern für ihr Hinterland von großer Bedeutung war. Die Tatsache, dass Korasion als *κώμη* zu Seleukeia a.K. gehört, mag schließlich auch die Gründung durch den isaurischen Statthalter erklären; Seleukeia a.K. war Teil der Provinz Isauria, die im Rahmen der diokletianischen Reformen zu einer Cilicia gleichwertigen Provinz der Dioecesis Orientis geworden war⁶⁰. Die neue Provinz umfasste weite Teile des Rauen Kilikien, wie etwa Olba, und ihr Umland; allerdings nur etwa das westliche Drittel der Küste zwischen Kalykadnos und Lamos, nämlich jenen Teil, der zur Chora von Seleukeia a.K. gehörte⁶¹ - und auf dem sich keine bedeutenden Hafenanlagen befanden, da Korykos und Elaiussa Sebaste weiterhin einen Teil der Provinz Cilicia darstellten. Dies ist insbesondere deswegen von Bedeutung, da die Region ab dem 4. Jh. eine Blüte erlebt, die von einer archäologisch und epigraphisch fassbaren wirtschaftlichen Prosperität geprägt wird und sich u.a. in einer erhöhten Bautätigkeit äußert.

Die (Neu-)Gründung Korasions bot daher der Provinz Isauria allgemein und Seleukeia insbesondere die Möglichkeit, an den regen Handelstätigkeiten des Landstrichs zwischen Kalykadnos und Lamos teilzuhaben und ist im Zusammenhang mit dem Ausbau der nach Diokaisareia führenden Straße zu verstehen⁶². Die Tatsache, dass der Statthalter als Stifter agiert, unterstreicht die strategische Bedeutung der Neugründung für die Provinz.

Konkordanztabelle der Inschriften

Kora 1a	Keil – Wilhelm Nr. 113	Kora 10	Keil – Wilhelm Nr. 123
Kora 1b	Keil – Wilhelm Nr. 116	Kora 11	Keil – Wilhelm Nr. 124
Kora 2	Keil – Wilhelm Nr. 114	Kora 12	Keil – Wilhelm Nr. 125
Kora 3	Keil – Wilhelm Nr. 115	Kora 13	Keil – Wilhelm Nr. 126
Kora 4	Keil – Wilhelm Nr. 117	Kora 14	Keil – Wilhelm Nr. 127
Kora 5	Keil – Wilhelm Nr. 118	Kora 15	Keil – Wilhelm Nr. 128
Kora 6	Keil – Wilhelm Nr. 119	Kora 16a	Keil – Wilhelm Nr. 129a
Kora 7	Keil – Wilhelm Nr. 120	Kora 16b	Keil – Wilhelm Nr. 129b
Kora 8	Keil – Wilhelm Nr. 121	Kora 17	Keil – Wilhelm Nr. 130
Kora 9	Keil – Wilhelm Nr. 122	Kora 18	Keil – Wilhelm Nr. 131

⁶⁰ Quelle: *Laterculus Veronensis*. Übergreifend zur Reichsreform siehe: Barnes 1975, 275-278; Barnes 1982, 201-208.

⁶¹ Dies ist der Teilnehmerliste des Konzils von Nikaia zu entnehmen. Vgl. Pilhofer 2018a, 157-169.

⁶² Der Straßenabschnitt zwischen Karakabaklı und Işikkale, welcher teils eindrucksvoll monumentalisiert wurde und durch Siedlungen führt, welche in spätantik-frühbyzantinischer Zeit eine reiche Bautätigkeit aufweisen, mag diese Interpretation weiter untermauern.

Kora 19	Keil – Wilhelm Nr. 132	Kora 57	Keil – Wilhelm Nr. 170
Kora 20	Keil – Wilhelm Nr. 133	Kora 58	Keil – Wilhelm Nr. 171
Kora 21	Keil – Wilhelm Nr. 134	Kora 59	Keil – Wilhelm Nr. 172
Kora 22	Keil – Wilhelm Nr. 135	Kora 60	Keil – Wilhelm Nr. 173
Kora 23	Keil – Wilhelm Nr. 136	Kora 61	Keil – Wilhelm Nr. 174
Kora 24a	Keil – Wilhelm Nr. 137a	Kora 62	Keil – Wilhelm Nr. 175
Kora 24b	Keil – Wilhelm Nr. 137b	Kora 63	Keil – Wilhelm Nr. 176
Kora 25	Keil – Wilhelm Nr. 138	Kora 64	Keil – Wilhelm Nr. 177
Kora 26	Keil – Wilhelm Nr. 139	Kora 65	Keil – Wilhelm Nr. 178
Kora 27	Keil – Wilhelm Nr. 140	Kora 66	Keil – Wilhelm Nr. 179
Kora 28	Keil – Wilhelm Nr. 141	Kora 67a	Keil – Wilhelm Nr. 180a
Kora 29	Keil – Wilhelm Nr. 142	Kora 67b	Keil – Wilhelm Nr. 180b
Kora 30	Keil – Wilhelm Nr. 143	Kora 68	Keil – Wilhelm Nr. 181
Kora 31	Keil – Wilhelm Nr. 144	Kora 69	Keil – Wilhelm Nr. 182
Kora 32	Keil – Wilhelm Nr. 145	Kora 70	Keil – Wilhelm Nr. 183
Kora 33	Keil – Wilhelm Nr. 146	Kora 71	Keil – Wilhelm Nr. 184
Kora 34	Keil – Wilhelm Nr. 147	Kora 72	Keil – Wilhelm Nr. 185
Kora 35	Keil – Wilhelm Nr. 148	Kora 73	Keil – Wilhelm Nr. 186
Kora 36	Keil – Wilhelm Nr. 149	Kora 74	Keil – Wilhelm Nr. 187
Kora 37	Keil – Wilhelm Nr. 150	Kora 75	Keil – Wilhelm Nr. 188
Kora 38	Keil – Wilhelm Nr. 151	Kora 76	Keil – Wilhelm Nr. 189
Kora 39	Keil – Wilhelm Nr. 152	Kora 77	Keil – Wilhelm Nr. 190
Kora 40	Keil – Wilhelm Nr. 153	Kora 78	Keil – Wilhelm Nr. 191
Kora 41	Keil – Wilhelm Nr. 154	Kora 79	Keil – Wilhelm Nr. 192
Kora 42	Keil – Wilhelm Nr. 155	Kora 80	Keil – Wilhelm Nr. 193
Kora 43	Keil – Wilhelm Nr. 156	Kora 81	Keil – Wilhelm Nr. 194
Kora 44	Keil – Wilhelm Nr. 157	Kora 82	Keil – Wilhelm Nr. 195
Kora 45	Keil – Wilhelm Nr. 158		
Kora 46	Keil – Wilhelm Nr. 159		
Kora 47	Keil – Wilhelm Nr. 160		
Kora 48	Keil – Wilhelm Nr. 161		
Kora 49	Keil – Wilhelm Nr. 162		
Kora 50	Keil – Wilhelm Nr. 163		
Kora 51a	Keil – Wilhelm Nr. 164a		
Kora 51b	Keil – Wilhelm Nr. 164b		
Kora 52	Keil – Wilhelm Nr. 165		
Kora 53	Keil – Wilhelm Nr. 166		
Kora 54	Keil – Wilhelm Nr. 167		
Kora 55	Keil – Wilhelm Nr. 168		
Kora 56	Keil – Wilhelm Nr. 169		

Bibliographie und Abkürzungen

- Allen 1987 Allen, W.S., *Vox Graeca: a guide to the pronunciation of classical Greek*, Cambridge – New York.
- Aydınoğlu 2015 Aydınoğlu, Ü., *Kanytellis (Kanlıdivane): Dağlık Kilikya'da Bir Kırsal Yerleşimin Arkeolojisi, Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları 4*, Istanbul.
- Barnes 1975 Barnes, T. D., “The Unity of the Verona List.”, *ZPE* 16, 275-278.
- Barnes 1982 Barnes, T. D., *The new empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge/MA, 201-208.
- Beaufort 1817 Beaufort, F., *Karamania, or, A brief description of the south coast of Asia-Minor and of the remains of antiquity: With plans, views, &c. collected during a survey of that coast, under the orders of the Lords commissioners of the Admiralty, in the years 1811-1812*, London.
- Bell 1907 Bell, G. L., *Notes on a Journey through Cilicia and Lycaonia*, *Revue Archéologique*⁴, 9, 18-30.
- Bent 1891 Bent, J. T., “A Journey in Cilicia Tracheia”, *JHS* 12, 206-224.
- Bonnet – Lipsius 1903 Bonnet, M. – Lipsius, R.A. (Hrsg.), *Acta Apostolorum Apocrypha, Acta Philippi et Acta Thomae. Accedunt Acta Barnabae*, Leipzig.
- Borgia 2014 E. Borgia, “Elaiussa Sebaste: Note su un’iscrizione funeraria dalla basilica bizantina delle grandi terme”, *ScAnt* 20, 59-69.
- Durukan 2005 Durukan, M., *Monumental Tomb Forms in the Olba Region*, *AnatSt* 55, 107-126.
- Durukan 2006 Durukan, M., “Doğu Dağlık Kilikya’da (Olba Gölgesinde) Bulunan İki Yeni Mezar Anıtı”, *Tüba-Ar* IX, 125-138.
- Durukan 2009 Durukan, M., “Chronology of the Tempel tombs in Rough Cilicia”, *BYZAS* 9, 343-370.
- Eichner 2011 I. Eichner, *Frühbyzantinische Wohnhäuser in Kilikien. Baugeschichtliche Untersuchung zu den Wohnformen in der Region um Seleukeia am Kalykadnos*, *IF* 52, Tübingen.
- Equini-Schneider 1999 Equini-Schneider, E., *Campagne di scavo 1995 - 1997. Elaiussa Sebaste I*, Rom.
- Equini-Schneider 2003 Equini-Schneider, E., *Un porto tra Oriente e Occidente, Elaiussa Sebaste II*, *BAr* 37, Rom.
- Equini-Schneider 2010 Equini-Schneider, E., *Elaiussa Sebaste III. L’agora romana*, Istanbul.
- Equini Schneider 2013 Equini Schneider, E., “Elaiussa Sebaste: 2011-2012 Excavation and Conservation Work”, *KST* 35, 415-427.
- Equini Schneider 2014 Equini Schneider, E., “Elaiussa Sebaste: 2013 Excavation and Conservation Work”, *KST* 36, 561-574.
- Equini Schneider 2015 Equini Schneider, E., “Elaiussa Sebaste: 2014 Excavation and Conservation Work”, *KST* 37, 479-492.

- Feld 1963 Feld, O., "Bericht über eine Reise durch Kilikien", *IstMitt* 13/14, 88-107.
- Forsyth 1957 Forsyth, G. H., "Architectural Notes on a Journey through Cilicia", *DOP* 11, 223-236.
- Gignac 1976 Gignac, T., *A grammar of the Greek papyri of the Roman and Byzantine periods, Testi e documenti per lo studio dell'antichità* 55, Mailand.
- Gough 1972 Gough, M. R. E., "The Emperor Zeno and some Cilician Churches", *AnatSt* 22, 199-212
- Hagel – Tomaschitz 1998
 Hagel, S. – Tomaschitz, K., *Repertorium der westkilikischen Inschriften. Nach den Scheden der kleinasiatischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, *ETAM* 22, Wien.
- Hellenkemper – Hellenkemper-Salies – Hild 1984
 Hellenkemper, H. – Hellenkemper-Salies, G. – Hild, F., *Kommagene – Kilikien – Isaurien. Reallexikon zur Byzantinischen Kunst* 4, 182-356.
- Hellenkemper – Hild 1990
 Hellenkemper, H. – Hild, F., *Kilikien und Isaurien. Tabula Imperii Byzantini*, 5, Wien.
- Hill 1981 Hill, S., "Early Church Planning in Rough Cilicia", in: Hornus, J.-M. (Hrsg.), *Architecture of the Eastern Churches*, Birmingham, 27-37.
- Hill 1994 Hill, S., "When is a Monastery not a Monastery?", in: Kirby, A. – Mullet, M. (Hrsg.), *The Theotokos Evergetis and Eleventh-century Monasticism*, Belfast, 137-145.
- Hill 1996 Hill, S., *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, Birmingham.
- Kaplan 2013 Kaplan, D., *Kilikia Bölgesi Roma İmparatorluk Dönemi Mimari Süslemeleri*, Diss., Mersin.
- Kaplan 2015 Kaplan, D., "Kanytellis'in Roma Dönemi Mimari Süslemeleri", in: Aydınoğlu, Ü., (Hrsg.), *Kanytellis (Kanlıdivane): Dağlık Kilikya'da bir kırsal yerleşimin arkeolojisi*, *Kilikia arkeolojisini araştırma merkezi yayınları* 4, Istanbul, 89-99.
- Keil – Wilhelm 1915 Keil, J. – Wilhelm, A., *Vorläufiger Bericht über eine Reise in Kilikien*, *JÖAI* 18, 19-34.
- Keil – Wilhelm 1931 Keil, J. – Wilhelm, A., *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, *MAMA* III, Manchester.
- von Leutsch 1856 von Leutsch, E., *Der Geograph Artemidoros von Ephesos*, Leipzig.
- Linnemann 2013 Linnemann, J., *Die Nekropolen von Diokaisareia. Diokaisareia in Kilikien - Ergebnisse des Surveys 2001-2006*, III, Berlin.
- Pilhofer 2018a Pilhofer, P., *Das frühe Christentum im kilikisch-isaurischen Bergland. Die Christen der Kalykadnos-Region in den ersten fünf Jahrhunderten*, Berlin.
- Pilhofer 2018b Pilhofer, P., *Die Löwen der Berge. Lebendige, steinerne und literarische*

- Löwen im Rauhen Kilikien, in: C. Breytenbach – J. Ogereau (Hrsg.), *Identity and Authority in Emerging Christianities in Asia Minor and Greece*, ECAM 2, Leiden, 168-197.
- Ruffing 2008 Ruffing, K., *Die berufliche Spezialisierung in Handel und Handwerk, Rahden*.
- Varinlioğlu 2007 Varinlioğlu, G., “Living in a Marginal Environment: Rural Habitat and Landscape in Southeastern Isauria”, *DOP* 61, 287-317.
- Varinlioğlu 2013 Varinlioğlu, G., *Rural Habitat in the Hinterland of Seleucia ad Calycadnum During Late Antiquity*, in: M.C. Hoff – R.F. Townsend, *Rough Cilicia. New Historical and Archaeological Approaches. Proceedings of an International Conference held at Lincoln, Nebraska, October 2007*, Oxford, 199-209.
- Westphalen 2008 Westphalen, S., *Liturgie oder Gestaltung? Form und Funktion von Apsisnebenräumen im kilikischen Kirchenbau des 5. und 6. Jahrhunderts*, Habil. Göttingen.
- Westphalen 2015 Westphalen, S., *Die Kirche von Işıkkale, Olba* 23, 535-552.

B1α	C1α	C1β	C1γ	C2α	C2ε	D1α	D1β	D2α	E1α	E1β	E1γ	F1α	G1γ
Kora 16b	Kora 1b	Kora 60	Kora 65	Kora 73	Kora 66	Kora 2	Kora 23	Kora 9	Kora 22	Kora 11	Kora 31	Kora 33	Kora 28
Kora 42	Kora 10					Kora 7	Kora 44		Kora 30			Kora 58	
Kora 47	Kora 24b					Kora 16a			Kora 36			Kora 62	
Kora 75	Kora 45					Kora 17			Kora 55				
	Kora 48					Kora 19			Kora 56				
	Kora 53					Kora 21			Kora 71				
	Kora 72					Kora 24a			Kora 79				
	Kora 81					Kora 26			Kora 82				
						Kora 32							
						Kora 35							
						Kora 51a							
						Kora 57							
						Kora 77							
						Kora 78							

Proportionen der *tabulae*: A = 1x1,5, B = 1x1, C = 1,5x1, D = 2x1, E = 2,5/3x1, F = 4x1, G = 5x1.

Form der *ansae*: 1 = Raute, 2 = Dreieck.

Proportionen der *ansae*: α = der Norm entsprechend, β = überproportional breit, γ = überproportional hoch, δ-ε = Sonstige.

Fig. 1 *tabulae ansatae* (Abbildungsnachweis: Cubas Díaz).

A1α	A1β1	A2β1	A2β2	C1α	F1α1	F1α2	H1β1	H2β
Kora 16a	Kora 61	Kora 61	Kora 6	Kora 4	Kora 24b	Kora 76	Kora 12	Kora 49
Kora 19			Kora 40					
Kora 21								
Kora 33								
Kora 47								
Kora 57								

Gemeine (A und C) und Lateinischen Kreuzen (F und H).

Armform und -abschluss: A = glatt, C = glatt und abgeschlossen durch eine Gabelung, F = glatt und abgeschlossen durch einen Querbalken, H = geschwungen.

Rahmung: 1 = keine, 2 = Kreis.

Gestaltung: α = einfache Linien, β = breitere, teils plastisch gestaltete Balken.

Fig. 2 Dekorative Kreuzformen (Abbildungsnachweis: Cubas Díaz).

**KORASION
SIEDLUNGSPLAN**

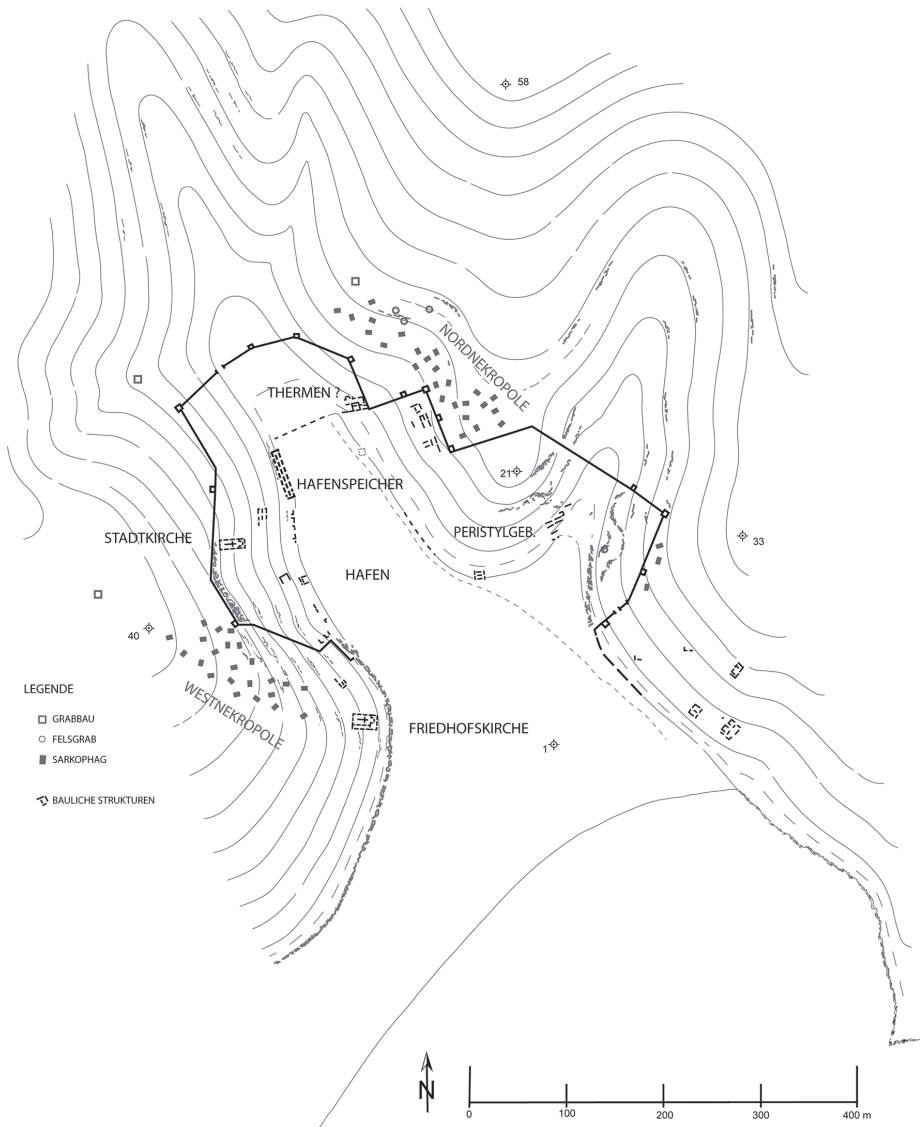

Fig. 3 Korasion: Rekonstruktion des Siedlungsplanes (Abbildungsnachweis: Cubas Diaz nach diversen Angaben und Vorlagen - insbesondere von J. Keil – A. Wilhelm).

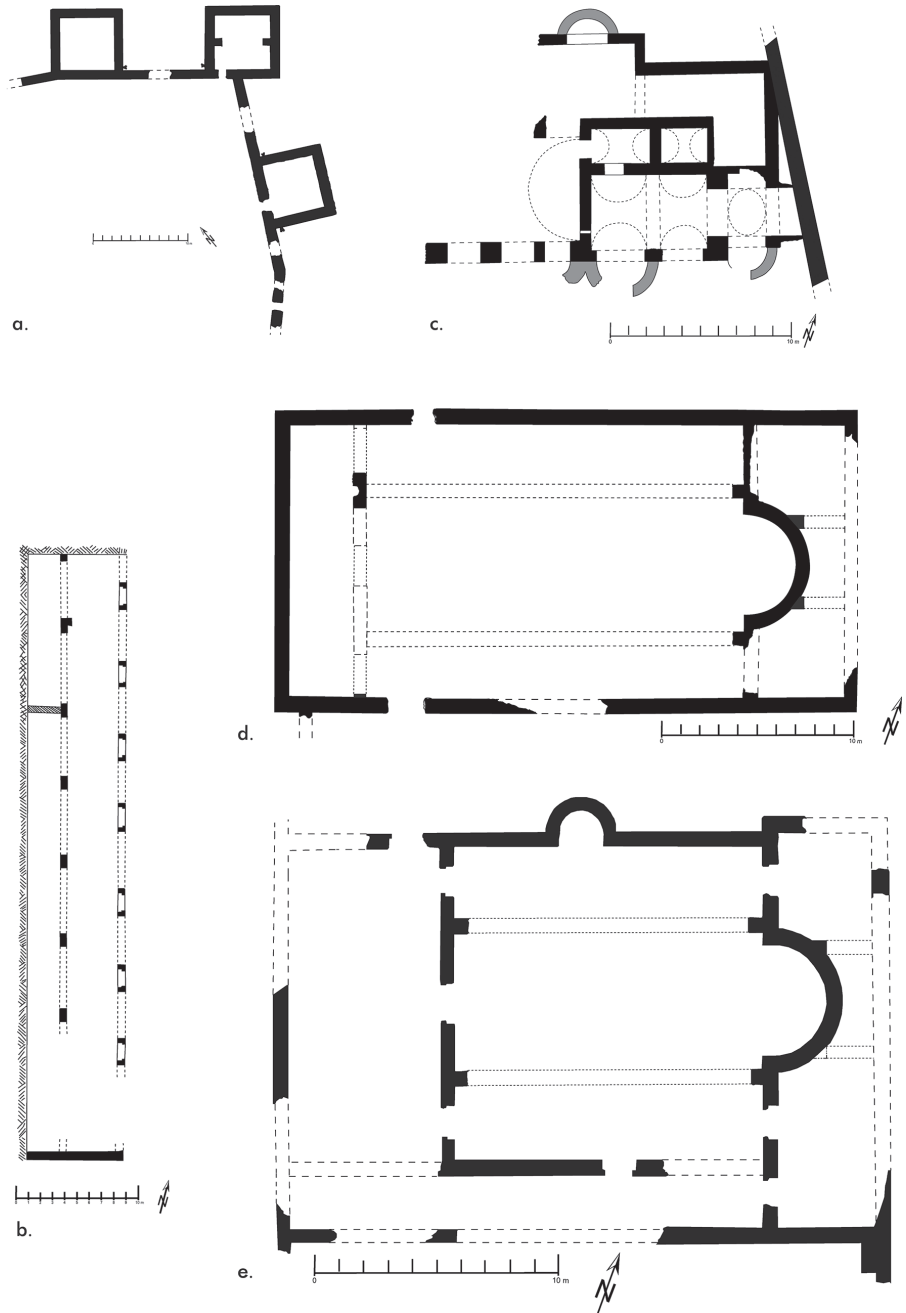

Fig. 4 Grundrisse bekannter Bauten: a. Abschnitt der Stadtmauer, b. Hafenspeicher, c. Thermen (?), d. Stadtkirche, e. Friedhofskirche (Abbildungsnachweis: Cubas Díaz nach diversen Angaben und Vorlagen insbesondere von J. Keil – A. Wilhelm).

Fig. 5 Gründunginschrift (Abbildungsnachweis: ÖAW-ÖAI).

Fig. 6 Abschnitt der Stadtmauer (Abbildungsnachweis: ÖAW-ÖAI).

Fig. 7 Gebäudekomplex mit Peristylanlage (Abbildungsnachweis: ÖAW-ÖAI).

Fig. 8 Thermenanlage (?) (Abbildungsnachweis: ÖAW-ÖAI).

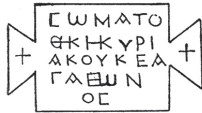

Fig. 9 Friedhofskirche (Abbildungsnachweis: ÖAW-ÖAI).

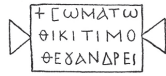

Fig. 10 Grabbau, Nordnekropole (Abbildungsnachweis: Cubas Díaz).

TABULAE ANSATAE

Kora 47

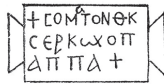
Kora 73

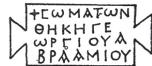
Kora 53

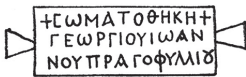
Kora 66

Kora 65

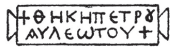
Kora 7

Kora 11

Kora 28

Kora 58

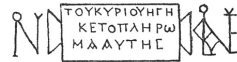
MONOGRAMME

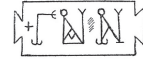
Kora 67a

Kora 67b

Kora 77

Kora 78

Fig. 11 a.Repräsentative Beispiele von *tabulae ansatae*, b. Bekannte Monogramme (Abbildungsnachweis: Cubas Díaz nach diversen Angaben und Vorlagen - insbesondere von J. Keil – A. Wilhelm).

DEKORATIVE KREUZFORMEN

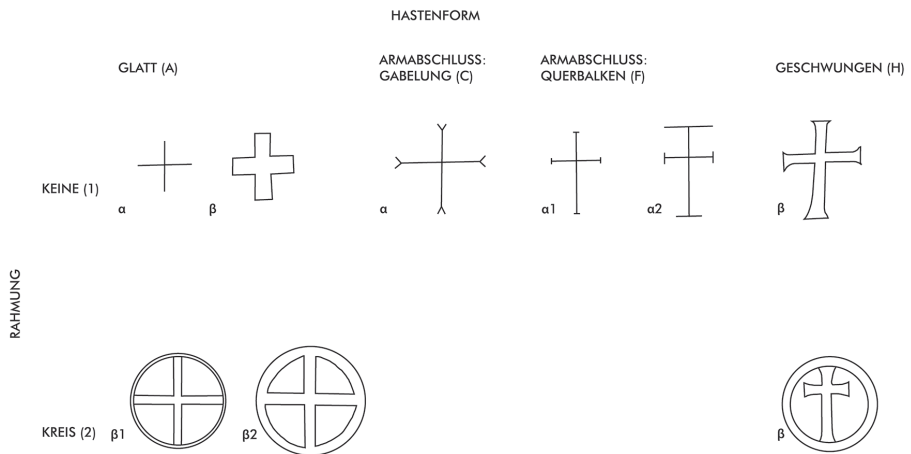

Fig. 12 Dekorative Kreuzformen (Abbildungsnachweis: Cubas Díaz).

KNIDOS ‘LİMAN CADDESİ’ GEÇ ANTİK DÖNEM ATÖLYE/ DÜKKÂN ve BULUNTULARI

Ertekin M. DOKSANALTI *

ABSTRACT

Late Antiquity Workshop/Shop and Findings from Knidos’ “Harbor Street”

Knidos, situated at the southwestern tip of Asia Minor is a city with double-view and a grid (*hippodamic*) plan, located on two harbors. A building complex has been discovered in the south of the city consisting of seven juxtaposed quadrilateral Rooms and 4 sub-places belonging to the first three of these rooms at a distance of 45 meters from the starting point of the street which is called “Harbor Street”. This complex, which was constructed as part of a major renovation in the second quarter of the fourth century BC, was used for a row of shops in line. The changes in the plan and architectural factors detected on the site indicate that the building called “Room 4,” which is the main focus of this study, had a different function during the Roman Imperial period. This structure, which had been used as a modest shop during the late Classical and Hellenistic periods, became a splendid *heroon* with Corinthian *distyle in antis* during the late Antonine period. The *heroon* consisted of two sections, a rectangular planned Room, and a platform where the tomb of the *heroon*’s owner was located as well as a rectangular niche. “Room 4” was later turned into a workshop and/or shop with some changes during Late Antiquity. Although the current data show that the *heroon* was turned into a workshop, archaeological excavations could not identify what kind of a workshop or shop it was. However, the duct system, amphorae placed in it, the high-temperature furnace in the corner of the structure, heavy iron dross, a depot and containers for storage, and *spatheia* amphorae containing yellow paint indicate manufacturing activities based on a heating and cooling system. The transformation of the structure from *heroon* to workshop/shop is traced by the archaeological data, particularly coins found there, which show that this change took place around the first quarter of the fifth century AD. The data regarding the use of the workshop/shop are verified as reliable, again thanks to the coins. Bronze

* Prof. Dr. Ertekin M. DOKSANALTI, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Konya/ TÜRKİYE. E-posta: ertekin96@selcuk.edu.tr. Orcid No: 0000-0003-3625-7812

Söz konusu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimi, 19401094 numaralı ‘Knidos II.Teras’ın Batısı Kazı ve Araştırması’ ve 18701491 numaralı ‘The Roman and late Roman Ceramic from the Heroon of Harbor Street at Knidos’ başlıklı projelerin konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

Bu çalışma, 30.09.2013 tarih ve 2013/5387 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Selçuk Üniversitesi adına sürdürülen Knidos Kazı ve Araştırmaları kapsamında hazırlanmıştır.

coins found in amphora nests and on the ground provide information about the last use of the structure. Based on these and extensive ceramic findings, the workshop/shop was used during the sixth century AD and abandoned in the mid-seventh century. Ceramic findings are directly connected to the last use of the structure, dated to the seventh century AD, are divided into four groups: fine ware (26%), cooking ware (12%), plain ware (26%), and amphorae (36%). The densest group that was brought to light was amphorae with 36%. This ratio should be deemed normal considering the storage, production, and commercial functions of the structure. This study offers new suggestions for the compromised dating of some forms found in the structure (African Red-Slip Hayes Form 109). The idea that *spatheia* amphorae, directly related to the original use phase of the workshop/shop in Late Antiquity, could have also been used for the transport of paint (sulfur or perite) can be discussed. This study provides some evaluations made based on daily usage types or secondary uses of some amphorae (*spatheion*) in antiquity. In this study, new suggestions about usage and contents of *spatheion* amphorae were given in the light of chemical analyzes. According to chemical analysis, three amphoras contain sulfur or perite. Similarly, the study focuses on secondary-use stoppers/*pessoi* samples formed by using pieces of terracotta pots or amphorae.

Keywords: Knidos, Late Roman Period, *Heroon*, Roman Fine Wares, Roman Cooking Wares, Late Roman Red Slipwares, Late Roman Amphorae, *Spatheion* Amphorae, *Pessoï*.

ÖZ

Anadolu'nun güneybatı uç noktasında yer alan Knidos karşılıklı iki yamaca yerleştirilmiş, iki limanı olan, ızgara plana sahip çift görümlü bir kenttir. Konumu itibarıyla 'Liman Caddesi' olarak adlandırılan caddenin güneyde, başlangıç noktasına 45 metre mesafede, yan yana sıralanmış dörtgen planlı yedi ve bu mekanların ilk üçüne ait dört yan mekandan ibaret bir yapı kompleksi açığa çıkartılmıştır. Kentin M.Ö. 4.yüzyılın ikinci çeyreğindeki büyük plan değişikliği programında düzenlendiği anlaşılan bu kompleks, konumuna da uygun olacak şekilde dükkan sırası olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın konusunu meydana getiren ve 'Mekan 4' diye adlandırılan odanın, Roma İmparatorluk Döneminde kompleks içinde farklı bir fonksiyona sahip olduğu plan değişikliğinden ve mekan içinde tespit edilen mimari unsurlardan anlaşılmaktadır. Geç Klasik ve Helenistik Dönem boyunca mütevazı bir dükkan olan bu mekan Geç Antoninler Döneminde *distyle in-antis* planlı ve Korinth cephe mimarisine sahip görkemli bir *heroon* çevrilmiştir. Heroon dörtgen planlı bir mekan ve heroonun sahibine ait olduğu anlaşılan bir lahdin yerleştirildiği podyum ve dörtgen bir niş olmak üzere iki bölümden oluşturulmuştur. Geç Klasik- Helenistik Dönem boyunca, dörtgen planlı mütevazı bir dükkan ve Roma İmparatorluk Döneminde görkemli bir *heroon* olarak kullanılan 'Mekan 4', Geç Antik Dönemde bazı plan değişiklikleri ile atölye ve/veya dükkana dönüştürülmüştür. Mevcut veriler *heroonun* bir atölyeye çevrildiğini gösterse de arkeolojik kazılar sırasında bu mekanın, ne tip bir atölye ya da dükkan olarak kullanıldığı kesin olarak belirlenememiştir. Ancak burada zemin altında tespit edilen kanal sistemi, kanal sistemin üzerine yerleştirilmiş amphoralar, mekanın köşesindeki yüksek ısı dereceli ocak, yoğun demir cürufu, depo ile depolama kapları ve içinde sarı boya bulunan *spatheia* amphoraları, burada ısıtma ve soğutma sistemine dayalı bir üretim faaliyetinin sürdürüldüğünü göstermektedir. Mekanın *heroon*dan bir atölye/dükkana dönüştürülmesi süreci arkeolojik veriler sayesinde takip edilebilmektedir. Özellikle

sikke buluntuları ışığında bu değişimin MS 5.yüzyılın ilk çeyreği içinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Atölye/dükkanın kullanım aşaması ile ilgili veriler yine sikkeler aracılığıyla güvenilir olarak tespit edilebilmektedir. Kazılar sırasında mekanın zemininde, kanal sistemi üzerindeki amphora yuvaları içinde ve podyum zemininde bulunan bronz sikkeler, Mekanın son kullanım aşaması ile ilgili verileri oluşturmaktadır. Sikke ve seramik buluntularına göre MS 6.yüzyıl boyunca kullanılan atölye/dükkan MS 7.yüzyılın ortalarında terk edilmiştir. Atölye/dükkanın son kullanım aşaması ile alakalı seramik buluntular büyük ölçüde tespit edilebilmiştir. Yapının son kullanım aşaması ile direkt bağlantılı ve MS 7.yüzyıla tarihlendirilen seramik buluntular dört ana gruba bölünmektedir: ince seramik/*fine wares* (%26), pişirme kapları/*cooking wares* (%12), düz kaplar/*plain wares* (%26) ve amphora (%36). Mekan içinde ortaya çıkartılan, istatistiksel olarak en yoğun grubu %36'lık pay ile amphoralar meydana getirmektedir. Mekanın depolama, üretim ve ticari işlevi düşünüldüğünde bu oranlama normal olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada, mekanda bulunan bazı formların (Afrika Kırmızı Astarlı Hayes Form 109) kabul görmüş tarihlendirmeleri için yeni öneriler sunulmuştur. Bu çalışmada sunulan diğer bir yeni öneri de atölye/dükkanın geç antik çağdaki orijinal kullanım aşaması ile direkt alakalı *Spatheion* amphoralarının boya (demir sülfür ya da perit) transportu için de kullanılmış olabileceğini fikrinin tartışılmasıdır. Bu makalede bazı amphora tiplerinin (*spatheion*) antik dönem günlük kullanım şekilleri ya da ikinci kullanımları ile ilgili belirlenen bazı tespitler de sunulacaktır. Bu çalışmada, yapılan kimyasal analizler ışığında *Spatheion* amphoraların kullanım ve içerikleri ile ilgili yeni öneriler de aktarılacaktır. Kimyasal analizlere göre üç amphoranın içinde sülfür oksit ya da perit bulunmaktadır. Benzer şekilde amphora ya da benzer pişmiş toprak kapların parçalarından şekillendirilen ikinci kullanım *tapae/pessoi* örnekleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Knidos, Geç Roma Dönemi, *Heroon*, Roma İnce Seramiği, Roma Pişirme Kapları, Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramik, Geç Roma Amphoralar, *Spatheion* Amphoraları, *Pessoi*.

I. Giriş

Knidos, Karia bölgesinde ve Küçük Asya'nın güneybatı uç noktasında yer almaktadır. Knidos, biri anakarada diğeri anakaranın hemen önündeki küçük adada olmak üzere, karşılıklı iki yamaca yerleşmiş, Stabon'un (Strab. Geog. XIV. 2. 15, 656)¹ da bahsettiği üzere çift görünümlü bir kenttir. Kent ızgara (Hippodamik) planlıdır. Topografik yapısına ve ızgara planına bağlı olarak, kentin anakara bölümünde doğu-batı doğrultusunda 15 metre genişliğinde ve 800 metre uzunluğunda bir ana caddesi vardır. Bu ana caddeyi dik olarak kesen yedi adet kuzey-güney doğrultulu yokuş ve/veya merdivenli cadde mevcuttur. Birbirini dik kesen caddeler ile dörtgenin sulalar ve bunlara bağlı *Hippodamik* plan oluşturulmuştur.

1 Strabo, The Geography of Strabo, Published in Vol. V of The Loeb Classical Library edition, (İngilizce çeviri H.L. Jones) Harvard University Press, 1928; Doksanaltı vd. 2018a, 9, 15.

Knidos'un kuzey-güney doğrultulu yedi adet yokuş ve/veya merdivenli caddesinden, batıdan itibaren birincisine, 'Küçük/Trireme Limanı'ndan² başladığı için 'Liman Caddesi' adı verilmiştir.

'Liman Caddesi'nin 'Küçük/Trireme Limanı'ndaki güney başlangıç noktasından, 45 metre kuzeyde, caddenin doğu kenarında 7 adet ana mekandan ve bu mekanların ilk 3 mekanıyla direk bağlantılı 4 yan mekandan (Mekan 1A, 1B, 2A ve 3A) oluşan bir yapı kompleksi bulunmaktadır³. Bu mekanlar, güneyden kuzeye doğru birbiri yanı sıra sıralanmış ve dörtgen planlılardır. Her bir mekanın kapısı batı yüzlerinde olup, bu kapılar Liman Caddesi'ne açılmaktadırlar. Limanlara ve hemen güneyindeki *Stoa*'ya olan yakınlığı ile bu yapı kompleksi, Knidos'un ekonomik yaşantısının yoğun geçtiği bir bölgede konumlanmıştır (fig. 1).

Bu yapı kompleksi, MÖ 4. yüzyılın ortasında ya da ikinci yarısında Liman Caddesi'nin üzerindeki sade bir dükkan sırası olarak inşa edilmiştir. MÖ 4. yüzyıldan MS 7. yüzyıla dek devam eden uzun kullanım süreci içerisinde kompleksteki mekanlar bazı küçük plan değişikliklerini uğramışlardır. Ancak genel olarak, dükkan ya da üretim atölyesi ile alakalı fonksiyonlarında ve dörtgen planlarında büyük bir değişiklik olmamıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere kentin ekonomik, dolayısıyla sosyal yaşamının yoğun geçti bir noktada konumlanmış olması kompleksin, kentin tüm iskân süresi boyunca tercih edilmesine neden olmuştur. Knidos Kazı ve Araştırmaları kapsamında 2016-18 yılları arasında kompleksin kazısı büyük ölçüde tamamlanmış ve özellikle kentin Geç Antik Çağ sosyoekonomik yaşantısı ile ilgili değerli veriler elde edilmiştir.

II. Atölye/Dükkan (Mekan 4)

Kompleksin güneyden itibaren dördüncü sıradaki odası diğerlerinden farklı bir plan ve fonksiyona sahiptir. Bu mekan, orijinal kullanım aşamasında sade bir dükkan, Roma İmparatorluk Döneminde ise gösterişli bir *heroon* dönüştürülmüştür. Mimari blokların stilleri ile bu *heroon*, Severuslar Dönemine tarihlendirilmektedirler. Elde edilen veriler, Mekan 4'ün Roma İmparatorluk Döneminde *distyle in-antis* planlı ve Korinth cephe mimarisine sahip bir *heroon* olarak kullanıldığını göstermektedir⁴. 5,25 x 5,51 metre ölçülerinde bir mekan ve mekanın arkasında dörtgen planlı bir niş *heroonun* sahibine ait olduğu anlaşılan bir lahdin yerleştirildiği podyum ve olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Mekanın üç kenarında; kuzey ve güney duvarı ile nişin hemen önünde mermerden bank bulunmaktadır.

Niş, zeminden 0,95 m yükseklikte ve 2,47 x 1,14 m ölçülerinde dörtgen planlıdır. Nişin içinde 2,62 x 1,22 m ölçülerinde bir podyum vardır. Bu podyumun üzerindeki mermer lahde ait kapak ve heykeltıraşlık süslemelerinde ait az miktarda parça kazılar

2 Büyüközer 2013a, 140. Büyüközer 2013b, 11.

3 Doksanaltı v.d., 2018a, 34, res. 44, 49; Doksanaltı v.d., 2018b, 19- 35, çiz. 2, res. 5- 13; Doksanaltı v.d. 2019, 49- 2, res. 5-9.

4 Doksanaltı v.d., 2018a, 34- 37, res. 44- 49; Doksanaltı v.d., 2018b, 20- 24, res. 6- 9; Doksanaltı - Gider-Büyüközer 2019, 113- 114, 116- 126, fig. 12- 13.

sırasında bulunmuştur.

Geç Klasik- Helenistik Dönem boyunca, dörtgen planlı mütevazı bir dükkan ve Roma İmparatorluk Döneminde görkemli bir *heroon* olarak kullanılan Mekan 4, Geç Antik Dönemde bazı plan değişiklikleri ile Atölye ve/veya dükkana dönüştürülmüştür (fig. 2). Roma İmparatorluk Dönemi *Heroon*'unun cephe mimarisi değiştirilmeksizin, plasterlerin ve sütunların arası örülerek mekana giriş daraltılmış, *opus-sectile* mermer döşeme ve mermer oturma bankı kaldırılmıştır. Mevcut veriler *heroonun* atölyeye çevrildiğini gösterse de arkeolojik kazılar sırasında bu mekanın, ne tip bir atölye ya da dükkan olarak kullanıldığı kesin olarak belirlenememiştir.

Bununla birlikte mekanda tespit edilen bazı hususlar bu konuda kısmi ipuçları sağlamaktadır. Öncelikle mekanın güneybatı köşesine yapılan ve yüksek ısı verdiği anlaşılan ocak önemlidir (fig. 2, 3). Bu ocağın hemen yanına, duvara bitişik olarak bir tezgâh yapılmıştır. Bu tezgâhın içinde (fig. 3) bir amphora bulunmuştur (Nr. 62). Amphoranın içinde sarı boya (demir sülfür/perit ya da kükürt) olduğu tespit edilmiştir. Zemin üzerinde içinde sarı boya olduğu anlaşılan ikinci bir amphora (Nr. 64) ve mekanın batı duvarı çevresinde yine içinde sarı boya kalıntısı görülen üçüncü bir amphora (Nr. 65) daha bulunmuştur.

Mekanın zemini altına birbiri ile bağlantılı ızgara formunda bir kanal sistemi yapılmıştır. Kanal hattı üzerinde dört noktada, içine amphoraların yerleştirildiği dairesel formu çukur yuvalar hazırlanmıştır. Bu yuvalar kanalın içinde kalmaktadır. Kanal üzerindeki bu çukurlara yarıya ya da omuz hizalarına kadar gömülü oldukları anlaşılan amphoralar yerleştirilmiştir. Amphoraların omuz hizalarından itibaren zemin üstünde, alt kısımlarının ise kanalın içine yapılmış olan çukur yuvanın içinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu çukurlardan biri kuzeydoğu köşede diğeri kuzeybatı köşede, diğer ikisi ise tezgâhın hemen önünde birbiri ardı sıra yerleştirilmiştir. Kanal hattındaki bu çukur yuvalardan kuzeybatı köşedekinin içindeki amphora (Nr. 60) *in-situ* olarak bulunmuştur (fig. 2).

Mekan içinde yapılan kazı çalışmaları sırasında ocak ve tezgah çevresinde küçük parçalar halinde demir cürüfları bulunmuştur. Küçük parçaların yanı sıra mekanın zemini üzerinde bir de büyük demir cüruf bloğu tespit edilmiştir.

Yüksek ısı değerli ocak, kanal sistemi ve kanal hattı boyunca özel çukur yuvalara yerleştirilen amphoralar, burada soğutma ya da ısıtma ile ilgili bir uygulamanın yapıldığını açıkça göstermektedir. İçi sarı boya (demir sülfür/perit ya da kükürt)dolu olan amphoralar ve demir cürüfları burada üretim ile ilgili bir faaliyet gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca burada bulunan bronz hareketli bir kantara ait parçalar ve sikeler de ticari faaliyete işaret etmektedir. Bu veriler ışığında kompleks içindeki Mekan 4'ün Geç Antik Dönemde atölye ve/veya dükkana çevrildiği ifade edilebilir (fig. 4, 5).

III.Kontekstin Tarihlendirilmesi

Helenistik Dönemden itibaren, başlangıçta sade bir dükkan, sonrasında MS 2. yüzyılda görkemli bir *heroon*a dönüştürülen Mekan 4'ün, bu süreçlerdeki kullanımı ile ilgili küçük buluntu ya da seramik buluntu çok az sayıda tespit edilebilmiştir. Buna

karşın mekanın heroondan bir dükkan ya da atölyeye çevrilme süreci ve son kullanım aşaması ile ilgili bazı önemli ve net veriler açığa çıkartılabilmektedir (fig. 4).

Sikke, seramik ve amphora buluntuları, Mekan 4'ün MS 5.yüzyılın ilk yıllarında atölye/dükkanla çevrildiğini, mermer lahdin bulunduğu dörtgen nişin ise bu süreçte depo olarak kullanılmaya başlandığını göstermektedir.

*Heroonun*un kullanımı sırasında lahdin yerleştirildiği podyum ve nişin önüne, Geç Antik Dönemde bir duvar inşa edilmiş ve lahdin yerleştirildiği niş/podyum fonksiyonunu kaybetmiştir. Böylece Mekan 4'ün arkasında 2,47 x 1,14 metre ölçülerinde yeni bir alan/odacık meydana getirilmiştir. Kazılar sırasında bu yeni odanın güneydoğu köşesinde, duvara yakın olarak yerleştirilmiş olan bir amphora bulunmuştur. Podyumun köşesinde bulunan bu ampora ve yine burada bulunan diğer amphoralar, podyum ve nişin, Geç Antik Dönemde depo olarak kullanıldığını göstermektedir. Heroondan atölye/dükkanla dönüş süreci ile ilgili olarak bu yeni inşa edilen duvarın temeli altında bulunan ve MS 5. yüzyılın ilk yıllarına tarihlendirilen bronz sikke önemlidir. Deponun yeni oluşturulan harçlı zemini içinde ve yeni duvarının temeli altında iki adet (S3-S4) Theodosius (379-395), bir adet (S6) Arcadius (395-401) bronz sikkesi ve depo zemini üzerinde ölçülerine ve ağırlıklarına göre yine aynı döneme ait olduğu anlaşılan dört adet (S1-S2, S5) bronz sikke bulunmuştur. Podyum ve nişin bir duvarla kapatılarak depoya çevrilmesi sikke buluntularına göre 5. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleşmiş olmalıdır.

Mekanın ortasında yer alan ve içine amphora yerleştirilen çukurlardan birinin içinden çıkan ve ölçüleri, ağırlığı ve üzerindeki figürün karakteristik özelliklerine göre MS 5. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen bronz bir sikke (S9) mekanın değişim sürecini belirleyen önemli verilerdendir. Mekanın harçlı zemini içinden çıkan ve üzerindeki betimleme, yazıt ve ölçüleri ile MS 4. yüzyılın sonu 5. yüzyılın başına tarihlendirilen bronz sikke (S7) diğer bir veridir. Olasılıkla harçlı zemin içinden ve altından çıkan sikkeler ile bu tarihlendirilen *Heroon*'un tümüyle fonksiyonunu kaybettiği ve mekanın atölye/dükkanla çevrildiği süreci göstermektedir. Bu tarih podyum/nişin depoya çevrilmesi ile aynı döneme denk gelmektedir. Bu veriler *heroonun*, atölye/dükkanla çevrilmesi ve arkada bir depo yapılmasının aynı süreçte ve bir program dahilinde gerçekleştiğini işaret etmektedir.

Yeni atölye/dükkanın kullanım süreci ve kontekst ile ilgili veriler yine sikkeler aracılığıyla güvenilir olarak tespit edilebilmektedir. Kazılar sırasında mekanın zemininde, kanal sistemi üzerindeki çukurların içinde ve podyum zemininde bulunan bronz sikkeler, Mekanın son kullanım aşaması ile ilgili verileri oluşturmaktadır.

Mekanın kuzeydoğu köşesinde yer alan ve içine amphora yerleştirilen çukurlardan birinin içinde İmparator Anastasius (MS 498-518) *folles* (S10) bulunmuştur. Mekanın güney duvarına bitişik olarak yapılan ve içinden spatheia amphorası bulunan tezgahın üzerinde ise İmparator Mauricius Tiberius (MS 582-602) dönemine tarihlenen bir bronz sikke (S11) bulunmuştur. Aynı tezgâhın köşesine denk gelen bir noktada ancak mekan zemininde gün yüzüne çıkartılan bir diğer bronz sikke (S12) ise ölçüleri, ağırlığı ve bulunduğu kontekst dikkate alınarak MS 7.yüzyılın ilk yarısına

tarhlandırılmıştır.

Mekan 4'ün kuzey ve güneyinde yer alan diğer mekanlarda da yine benzer karakteristiğe sahip buluntular açığa çıkarılmış olup, en geç sikke buluntuları İmparator Phocas (MS 602-610) ve ardılı Heraklius (MS 610-641) dönemlerine tarihlenen *follis*leridir.

Özellikle sikke buluntuları bu mekanın MS 6. yüzyıl boyunca kullanıldığını ve MS 7. yüzyılın ilk yarısı ya da ortaları ile birlikte terk edildiği açıkça göstermektedir. Bu veriler, güvenli olarak seramik ve diğer buluntuların bir kontekst içinde MS 7. yüzyılın ilk yarısı içinde değerlendirilmesine olanak vermektedir.

IV.Seramik Buluntuları

MS 2. yüzyılda görkemli bir *heroon* olarak kullanılan yapının, bu dönemdeki kullanımına ait seramik ya da herhangi bir başka küçük buluntu kazılar sırasında tespit edilememiştir. Buna karşın MS 5. yüzyılda bir atölye/dükkanaya dönüştürülen mekanın son kullanım aşaması ile ilgili seramik buluntulara sahibiz.

Atölye/dükkanaya dönüştürülen mekanda depolama ve üretim ile günlük kullanıma yönelik seramik kaplara ait parçalar bulunmuştur. Bu seramik kapların büyük çoğunluğu, özellikle sikkeler aracılığıyla mekanın son kullanım süreci olan MS 7. yüzyılın ilk yarısına ya da ortasına tarihlandırılmaktadır.

Burada bulunan, yapının son kullanım aşaması ile direkt bağlantılı ve MS 7.yüzyıla tarihlandırılan seramik buluntular dört ana gruba bölünmektedir: ince seramik/*fine wares* (%26), pişirme kapları/*cooking wares* (%12), düz kaplar/*plain wares* (%26) ve amphora (%36). Mekan içinde ortaya çıkartılan, istatistiksel olarak en yoğun grubu %36'lık pay ile amphoralara meydana getirmektedir. Mekanın depolama ve ticari işlevi düşünüldüğünde bu oranlama normal olarak değerlendirilmelidir.

A.İnce Seramik/*Fine Wares* (Nr. 1-18)

Mekanın son kullanım aşaması ile alakalı olan ince seramik, Afrika Kırmızı Astarlıları (ARS/*African Red Slip*), Geç Roma C/ Foça Kırmızı Astarlıları (LRC/*Phocaian Red Slip*) ve Geç Roma D (*Late Roman D-LRD/Cypriot Red Slip*) olmak üzere üç farklı gruba aittir.

Her üç gruptan toplam on 18 tane geniş ve sığ tabak formlarına ait parçalar bulunmuştur. Tabakların büyük bir bölümü (15 adet) MS 6.yüzyılın sonu ve MS 7.yüzyılın ilk yarısına tarihlandırılırken, sadece üç örnek MS 5.- 6.yüzyıla aittir. Miktar olarak %56 oranla (10 adet) en çok Geç Roma C/Foça Kırmızı Astarlı (*Late Roman C-LRC/Phocaean Red Slip-PRS*) tabaklarıdır. Daha sonra bu grubu %33 oranla (6 adet) Afrika Kırmızı Astarlı (*African Red Slip/ARS*) ve en az %11 oranla (2 adet) Geç Roma D (*Late Roman D-LRD/Cypriot Red Slip*) tabakları oluşturur.

Geç Antik Dönem, ince seramikleri içindeki ithal Kırmızı Astarlı gruplarına ait bu oranlama Knidos'ta benzer kontekstlerde de yaklaşık olarak aynı istatistiksel oranlama sonuçlarını vermektedir.

a.Afrika Kırmızı Astarlı (*African Red Slip/ARS*) (Nr. 1-6) (fig. 6)

Mekanın son kullanım aşaması ile alakalı olarak üç farklı sığ tabak formuna ait kenar ve kaide parçaları bulunmuştur. Parçalar 6 farklı tabağa aittir.

Nr. 1 ve Nr. 2, Hayes Form 104B⁵ ya da Mackensen Form 33.1⁶ içinde, ağır topuz ya da yumru şeklinde ağız kenarlı, geniş sığ tabaklardır. J.W. Hayes bu form için MS 570-600 ve geç varyantları için MS 625+ tarihlerini önermektedir⁷. Knidos örnekleri MS 625-650 yıllarına kontekst aracılığıyla tarihlendirilmektedir.

Nr. 3, Hayes Form 105⁸ içinde, ağır topuz ya da yuvarlatılarak yumru şekline getirilmiş ağız kenarlı, geniş ve sığ bir tabaktır. J.W. Hayes, bu formu MS 600-660 yıllarına tarihlemektedir. Knidos tabağı ile benzer form özellikleri gösteren, Rafti Island ve Apollonia parçaları⁹ MS 640 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bu Knidos tabağı içinde uygun bir tarihlemidir.

Nr. 4 ve Nr. 5, Hayes Form 109¹⁰ ya da Bonifay Tip 60¹¹ içinde, düz ağız kenarlı, sığ tabaklardır. Ağız kenarının iç yüzeyinde, kenar boyunca devam eden kazıma bir yiv bulunur. Tabağın iç yüzeyi, tondodan ağız kenarına devam eden iç içe çember formulu bant ya da spiral bezemelidir. İç içe çember bantlar koyu ve açık olmak üzere astar ton farklılığı ile oluşturulmuştur.

Nr. 4, nispeten kalın cidarlıdır. Bu tabak kalın cidarı ve hafifçe kalınlaştırılmış dudak kenarı ile M. Bonifay tarafından, Hayes Form 109'un içinde Bonifay Tip 60 Varyant A¹² içinde değerlendirilir. Bu tabaklar için J. W. Hayes¹³ ve M. Bonifay¹⁴, MS geç 6. yüzyıl ile MS 7. yüzyılın ortalarını önermiştir. Knidos tabağı, benzer örneklerle¹⁵ ve kontekste göre MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmelidir.

Nr. 5, (fig. 11) nispeten daha ince cidarlıdır. Ayırt edici önemli bir özellik olarak bu form için nadir görülen alçak halka kaidelidir. M. Bonifay tarafından, Hayes Form 109'un içinde Bonifay Tip 60 Varyant C¹⁶ içinde değerlendirilir. İç yüzeyindeki iç içe çember ya da spiral bant bezemenin yanı sıra tondonun en altında rezerv bırakılmış olan dairenin içinde astar ton farklılığı tekniğinde yapılmış, zikzak, spiral ya da stilize

5 Hayes 1972, 160, 162, nr. 15, fig. 30.

6 Mackensen 1993, 346- 48, 611, Lev. 68.

7 Hayes 1972, 166.

8 Hayes 1972, 166- 69.

9 Hayes 1972, 169, nr. 8- 10, fig. 32.

10 Hayes 1972, 172, fig. 33

11 Bonifay 2004, 186- 187, 189, fig. 99.

12 Bonifay 2004, 187, nr. 8- 12.

13 Hayes 1972, 172; Harrison v.d., 1968: 208- 209, nr. 41- 43, fig. E.

14 Bonifay 2004, 189.

15 Reynolds 2011a, 107, fig. 10b, üst sol ve alt sol.

16 Bonifay 2004, 187, nr. 18- 21.

bitki bezemeleri vardır. Knidos tabağında tondo merkezindeki rezerv daire içinde üst üste üç sıra zikzak bezemesi görülür.

Roma-Crypta Balbi tabağı¹⁷ ve Kartaca örnekleri¹⁸, ince cidar ve kase benzeri gövde formu bakımından Knidos tabağı ile karşılaştırılabilir. M. Bonifay, bu varyantın genel karakteristiği olarak belirlediği kaide, Knidos tabağında da görülmektedir. Her ne kadar ince cidarı, kase benzeri gövde formu ve bezeme niteliği bakımından Crypta Balbi ve Kartaca örnekleriyle karşılaştırılsa da belirgin halka kaidesi ile Knidos tabağı kısmen bu gruptan ayrılır. Bu formun benzer örneklerine göre Knidos tabağı daha belirgin ve yüksekçe halka kaidelidir.

Crypta Balbi tabağı MS 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilir¹⁹. Knidos tabağı ise bulunduğu kontekste bağlı olarak 7.yüzyılın ilk yarısına ya da ortasına tarihlendirilmektedir. Belki de Knidos tabağı halka kaideli grubun erken formunu temsil etmektedir.

Nr. 6, sığ ve geniş bir tabağa ait tondo parçasıdır. Üzerinde iç içe daire ve palmye dalı baskısı bezemesi görülmektedir.

b.Geç Roma C/ Foça Kırmızı Astarlı (*Late Roman C- LRC/Phocaeen Red Slip-PRS*) (Nr. 7-16) (fig. 6)

Mekanın son kullanım aşaması ile alakalı olarak iki farklı derin ve geniş tabak formuna ait kenar ve kaide parçaları bulunmuştur. Parçalar on farklı tabağa aittir.

Nr. 7- 9, Hayes Form 3²⁰ içinde değerlendirilen geniş ve derin tabak/kasedir.

Nr. 7, Hayes Form 3E içinde derin tabak ya da kasedir. Uzun dikey kenar, dış yüzde kalınlaştırılmışken, üstte neredeyse tamamen düzdür. İnce cidarlı, hafifçe konkav ve kavisli gövdelidir. MS 5.- 6. yüzyıla tarihlenen örnekler²¹ Knidos tabağı ile benzerdir.

Nr. 8- 9, Hayes Form 3 grubu geniş ve derin tabaklara ait alt gövde ve kaide parçası olup, MS 5.- 6. yüzyıllara tarihlenmektedir.

Nr. 10-16, Hayes Form 10²² içinde çok alçak halka kaideli, neredeyse tamamen düz ve diyagonal profilli konik ya da hafif kavisli gövdeli, yuvarlatılarak yumru şekline getirilmiş veya iç yüzde düzleştirilmiş ağzı kenarlı derin tabak/kaselerdir.

Kenar şekillendirilmesine göre içte yuvarlatılarak yumrulaştırılmış kenarlılar Hayes Form 10A²³ ve içte genişçe düzleştirilmiş kenarlılar Hayes Form 10C²⁴

17 Saguì 1995, fig.3, nr. 2; Saguì 2002, 9- 13, fig. 2.4.

18 Hayes 1978,fig. 21, nr. B66.

19 Bonifay 2004, 189; Reynolds 2011a, 107.

20 Hayes 1972, 333, 337,

21 El-Khouri 2014, 125, 128, nr. 13- 14; S. Heat ve B. Tekkök, Greek, Roman and Byzantine Pottery at Ilion (Troia), Draft paper, nr.20- 21, <http://classics.uc.edu/troy/grbpottery/html/prs.html>,

22 Hayes 1972, 343- 346, fig. 71.

23 Hayes 1972, 343, fig 71. 1- 7.

24 Hayes 1972, 343- 345, fig. 71, 11- 15.

gruplarında değerlendirilmektedir. Mekan 4'ün son kullanım aşaması ile alakalı kontekste her iki gruba ait örnekler bulunmuştur.

Nr. 10-12, Hayes Form 10A. Dışta yuvarlatılmış ağız kenarının iç kısmında üst yüzeyinde düzleştirilmiş belli belirsiz dar bir bant vardır. Ağzın iç kısmı, belirgin bir açıyla gövde ile birleştirilmiştir. Ağzın dış kısmı ise gövde ile içbükey bir profille birleşir. Gövde hafifçe dışbükeydir. Bu derin tabak/kase yuvarlatılmış ve üstte düzleştirilmiş dar bantlı ağız kenarı ve kavisli dışbükey gövde formu ile Hayes Form 10A grubunda değerlendirilmiş ve J.W. Hayes tarafından form MS geç 6. yüzyıl ile erken 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁵. Bu tip, Form 10 grubunun erken örneklerini oluşturmaktadır. Knidos tabağı ile benzer form özelliklerine sahip Cyrenaica²⁶, Ephesos tabakları²⁷, Chersonese²⁸, Gadara²⁹ ve Smyrna³⁰ tabakları MS 6. yüzyılın sonu ve MS 7. yüzyılın başına tarihlenmektedir.

Özellikle Chersonese tabaklarını³¹ kenar ve gövde geçiş profili Knidos tabağı (Nr. 10) ile neredeyse tümüyle aynıdır. Profil olarak Knidos tabağı ile aynı olan diğer bir kırmızı astarlı tabak Antikythera³² yüzey araştırmalarında bulunmuş olup, MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Bu benzer örnekler ve kontekst verileri ile Knidos tabakları MS 7. yüzyılın ilk iki çeyreğine tarihlendirilmektedir.

Nr. 13-16, Hayes Form 10C. Dışta yuvarlatılmış ağız kenarının iç kısmı geniş düz bir bant görünümünde düzleştirilmiştir. Ağız kenarı içte düzleştirilmiş alandan belli belirsiz bir karina ya da çıkıntı ile gövdeye geçiş yapar. Ağız kenarının dış kısmı, gövdeye hafif bir içbükey profille birleşir. Dışta ağız kenarı yine bir çıkıntı ve yiv ile gövdeye geçer. Gövde, neredeyse tamamen düz ve diyagonal hat çizen konik bir profillidir. Ağız kenarının iç kısmında düzleştirilmesi ve konik gövde formu ile bu tabaklar, Hayes Form 10C grubunda değerlendirilmiş ve J.W. Hayes tarafından form MS erken 7. yüzyıl ile aynı yüzyılın ortasına tarihlendirilmiştir³³. Ağzın iç kısmının geniş bir bant şeklinde düzleştirilmiş olması ve konik gövde Hayes Form 10C'nin genel karakteristik özelliğini oluşturur ve bu tip Form 10 grubunun daha geç örneklerini meydana getirmektedir. Form 10C, J.W. Hayes tarafından MS 7. yüzyılın ilk yılları ile ortalarına tarihlendirilirken, birçok merkezde bu form MS geç 6. yüzyıldan MS erken 7. yüzyıla kadar uzanan kontekstlerde bulunmuştur³⁴. Knidos tabakları ile aynı

25 Hayes 1972, 346.

26 Hayes 1972, 343- 345, fig. 71,1.

27 Gassner 1997, 147.

28 Sazanov 2000, 136-137, nr. 42, fig. 5, 140, 143, nr. 15- 16, fig. 9.

29 El-Khoury 2014, 127, fig. 3.32.

30 Erol 2011, 151, 431-432, K333- K338.

31 Sazanov 2000, 140, 143, nr. 15- 16 fig. 9.

32 Quercia v.d., 2011, 24, nr. 28.

33 Hayes 1972, 344, 346.

34 Gassner 1997, nr. 585- 586, Lev. 48; Ladstätter – Sauer 2005, 151, 176, 193, nr. 90- 95, Lev. 7; Reynolds 2011b, 222, nr. 181-191, fig. 12; Tekocak 2013, 168, fig. 7, nr. 29- 30; Waldner 2016, K517- 519, Lev. 216; Gürbüz 2018, 144, 154- 155, nr. 49- 57.

form özelliklerini gösteren Ephesos³⁵, Eleutherna³⁶, Smyrna³⁷, Corinth ve Kenchreai³⁸ tabakları MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. İyice genişlemiş iç kenar düz bandı ve eş zamanlı kontekstlerdeki benzer örnekler ile Knidos tabakları MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

c.Geç Roma D (*Late Roman D-LRD/Cypriot Red Slip*) (Nr. 17-18) (fig. 6)

Mekanın son kullanım aşaması ile alakalı olarak bir derin ve geniş tabak/kase formuna ait kenar parçaları bulunmuş olup bunlar iki farklı tabağa aittir.

Nr. 17-18, Hayes Form 9³⁹ içinde geniş düz dipli, dikey ya da içe dönük kalınlaştırılmış kenarlı derin tabak/kaselerdir. Ağız kenarı dışta konveks profil çizer. Dışta ağız kenarının altında çukurluk vardır.

Knidos tabakları, kenar şekillendirilmesine göre kısa ve daha dikey, içte konveks kalınlaştırılmış kenarlı Hayes Form 9A⁴⁰ ve uzun, içte konkav, dışta hafifçe içe döndürülmüş, kalınlaştırılmış üçgen kenarlı Hayes Form 9B⁴¹ gruplarında değerlendirilmektedir. Mekan 4'ün son kullanım aşaması ile alakalı kontekstte Form 9A ve 9B olmak üzere her iki gruba ait birer tabak parçaları bulunmuştur.

Nr. 17, Hayes Form 9A. İçte konveks ve nispeten dikey olan kenar kalınlaştırılmıştır. Tabak derin, diyagonal olarak açılan gövde profiline sahiptir. Kenar belirgin olarak kısadır. Hayes, LRD 9A'yı kısa kenarına ve daha düz iç yüzüne göre daha sonraki varyantlardan (9B-C) ayırt eder⁴². Bu formun erken örnekleri olarak kabul edilen Form 9A, Hayes tarafından MS 550-600 yıllarına tarihlendirilmiştir⁴³. Knidos tabağı ile benzer profil özellikleri gösteren Gadara⁴⁴, Beyrut⁴⁵ ve Xanthos⁴⁶ örnekleri MS 550-600 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Bununla birlikte kontekst dikkate alındığında Knidos tabağı MS 7. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmelidir.

Nr. 18, Hayes Form 9B. İçte konkav ve belirgin içe döndürülmüş kenar kalınlaştırılmıştır. Tabak derin, dışta yivli, içte düz hafif kıvrımlı gövde profiline sahiptir. Kenar belirgin olarak uzundur. Hayes, LRD 9B'yi uzun kenarına ve konkav iç yüzüne göre daha geç olarak belirler ve MS 580-600 ve 7. yüzyılın sonuna dek tarihler⁴⁷.

35 Ladstätter – Sauer 2005, 151, 176, 193, nr. 95, Lev. 7.

36 Yangaki 2002, 119, fig. 12.e.

37 Erol 2011, 152, 433, K-340.

38 Williams – Zervos 1983, 29- 32; Slane – Sanders 2005, 273; Heath v.d., 2015, fig. 3.

39 Hayes 1972, 379-382.

40 Hayes 1972, 379-381, nr. 1- 4, fig. 81.

41 Hayes 1972, 379-381, nr. 5- 12, fig. 81- 82.

42 Hayes 1972, 381.

43 Hayes 1972, 382.

44 El-Khouri 2014, 129, table 2, nr. 8, fig. 5.8.

45 Reynolds 2011b, 218, nr. 140, fig. 9; Reynolds 2011c, 62, fig. 5, nr. 38- 39.

46 Reynolds 2011c, 64, fig. 6, nr. 52,

47 Hayes 1972, 382; Reynolds 2011c, 63.

Knidos tabağının uzun ve içe dönük kenarının en dikkat edici hususu içte, kenar ucunun kenardan ayırt edilerek içe biraz daha döndürülmesidir. Böylece kenar ile kenar ucu arasında belirgin bir hat oluşturulmuştur. Knidos tabağı ile özellikle kenar şekillendirilişi ile benzer profil gösteren Apollonia tabağı⁴⁸ MS 642- 660 yıllarına verilmiştir. Knidos tabağı, benzer örneklerle ve kontekste bağlı olarak 7.yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmelidir.

B-Pişirme Kapları/*Cooking Wares* (Nr. 19-26) (fig. 6)

Mekanın son kullanım aşaması ile alakalı olan pişirme kapları, tencere (Nr. 19-21), güveç (Nr. 22-23) ve tava (Nr. 24-26), olmak üzere üç farklı gruba aittir.

Her üç gruptan toplam 8 tane tencere, güveç ve tava formlarına ait parçalar bulunmuştur. Bunların tümü de Ege pişirme kapları serisinden olup, MS 6. yüzyılın sonu ve MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

a-Tencere (Nr. 19-21)

Mekan içinde üç farklı tencere herhangi bir gruplaşma olmaksızın parçalar halinde bulunmuştur. Parçalar kısmen birbiri ile birleşmekte olup, ancak profili belirlemeye yetecek ölçüde kısmen tamamlanabilmişlerdir.

Nr. 19, dışa ve yukarı diyagonal olarak yükselen kenarlı küresel gövdeli ve dikey bant kulpludur. Bu form Geç Antik Dönemde Ege merkezlerinde yayındır⁴⁹.

Nr. 20, yukarı yükseltilmiş hafifçe kavisli ağız kenarlı küresel gövdelidir. Ağız kenarı uçta sivriltilmiştir. MS 6.- 7.yüzyıl kontekstlerinde bulunmuştur⁵⁰.

Nr. 21, düz ve eğimli ağız kenarlı, iç kenar boşluğunda kapağın oturması için hazırlanmış çıkıntılı, kavisli gövdelidir. Ege mutfak kaplar olarak tanımlanan benzer tencereler Geç Antik Dönemde yaygındır⁵¹.

b-Güveç (Nr. 22-23)

Mekan içinde iki güvece ait parçalar herhangi bir gruplaşma olmaksızın bulunmuştur. Parçalar kısmen birbiri ile birleşmekte olup, ancak profili belirlemeye yetecek ölçüde kısmen tamamlanabilmişlerdir.

Nr. 22, dışa ve yukarı açılan ağız kenarlı, geniş gövdelidir. Ağız kenarı basamaklı görünüm sunan üç yiv ile belirlenirken, iç kenar boşluğunda kapağın oturması için hazırlanmış çıkıntı bulunmaktadır. Benzer güveçler Geç Antik Dönem içinde değerlendirilmiştir⁵².

Nr. 23, dikey yükselen, uç kısımda içeri döndürülmüş ağız kenarlı geniş kavisli

48 Reynolds 2011c, 63, nr. 63, fig. 6.

49 Hayes 2001, 440, nr. 41, fig. 5; Slane – Kiriati 2014, 917, fig. 8.

50 Bass, van Doornick 1982, 176- 177, P52- P53, fig. 8-15; Slane – Kiriati 2014, 909, fig. 6; Reynolds 2015, 184-185, fig. 11h.

51 Sagui v.d., 1997, 41, fig. 4.14; Pellegrino, 2011. 179, 181, nr. 24 fig. 6; Quercia v.d., 2011, 38, nr. 94.

52 Slane – Sanders 2005, 256, nr. 1-30, fig. 3; Waksman – Trégli 2007, 645- 646, fig. 1.

gövdelidir. Ağız kenarının gövdeye geçiş yaptığı noktada hafif bir çıkıntı kapak için oluşturulmuştur. Benzer güvçler Geç Antik Dönem içinde değerlendirilmiştir⁵³.

c-Tava (Nr. 24-26)

Mekan içinde üç tavaya ait parçalar herhangi bir gruplaşma olmaksızın bulunmuştur. Parçalar birbiri ile birleşmemekte olup, ancak profili belirlemeye yetecek ölçüde kısmen korunabilmişlerdir.

Nr. 24-25, yuvarlatılarak kalınlaştırılmış dudaklı-kenarlı, dışa genişleyen kısa konik gövdelidir. Ege kızartma tava serisi içindeki (Aegean Frying Pan Full ford Dish 35)⁵⁴ tavalara Geç Antik Döneme tarihlendirilmektedir.

Nr. 26, sığ ve yayvan gövdeli tavalara ait kulp, ortasında boşluk vardır. Geç Antik Dönem Ege kızartma tava serisi içindeki tava yine bu döneme tarihlendirilmektedir⁵⁵.

C- Düz Kaplar/*Plain Wares* (Nr. 27-44) (fig. 7)

Mekanın son kullanım aşaması ile alakalı olan düz kaplar, sürahi (Nr. 27-28), büyük kaseler (Nr. 29-35), büyük çanak/leğen-*situla* (Nr. 36-40) ile kapak ve tapa/*pessoi* (Nr. 41-44) olmak üzere dört farklı grubuna aittir.

a-Sürahi. Mika Kaplı Kaplar (*Mica-dusted Ware*) (Nr. 27-28) (fig. 7)

Mekanın son kullanım aşaması ile ilgili zemin seviyesinde iki farklı sürahiye ait parçalar bulunmuştur. Parçalar formun belirlenmesine olanak verecek şekilde kısmen birleşmektedir. Mevcut parçalar burada iki sürahinin varlığını gösterirken her iki kap da aynı form ve doku/*fabric* özellikleri göstermektedir. Doku/*fabric* sıkı, sert kum ve kireç tanecikli, bol gümüş mika içeren açık kahverengi killidir. Her iki kabın karakteristik özelliği, dış yüzeylerinin gümüş mika içeren, yoğun ışıltılı, açık gri ince bir astar ile kaplanmasıdır. Doku/*fabric* niteliğine göre ithal olan bu iki sürahinin doku/*fabric* nitelikleri İstanbul/Saraçhane buluntularını inceleyen J.W. Hayes tarafından *Mica-dusted Ware II*⁵⁶ grubunda değerlendirilmiştir.

Nr. 27-28, yüksek ve dar boyunlu, hafif yuvarlatılmış ve dışa açılan ağız kenarlı yuvarlak gövdeli, altta çok hafif içbükey/düz dipli sürahilerdir. Çok yaygın olmayan bu kap grubunun benzer sürahi formları İstanbul/Saraçhane kazılarında MS Geç 6. ve 7. yüzyıl tarihlendirilen depozitlerde bulunmuştur⁵⁷. Knidos sürahileri ile en yakın benzerlikleri gösteren İstanbul sürahileri MS 7. yüzyılın ortasına tarihlenen bir depozitte açığa çıkartılmıştır⁵⁸. Bu depozitte söz konusu forma ait çok sayıda birbiri ile birleşmeyen parçaların varlığından söz edilmektedir. İstanbul/Saraçhane sürahileri ile neredeyse aynı olan Knidos sürahileri kontekst aracılığıyla MS 7. yüzyılın ortalarına

53 Slane – Sanders 2005, 267, 272, nr. 3-30, fig. 8; Reynolds 2015, 198, fig. 19b.

54 Waksman – Trégliia 2007, 645-646, fig. 1.13; Reynolds 2015, 184-185, fig. 11.i.

55 Meriç 2002, 100, K 657-659, Lev. 55.

56 Hayes 1992, 49.

57 Hayes 1992, 99 nr. 25.5, 106, nr. 31.27, fig. 36, 51.

58 Harison v.d., 1968, 212, nr. 100-102, fig. G; Hayes 1992, 101, nr.30, 100-102, fig. 42.

tariflendirilmektedir (fig. 7, 11).

b-Büyük Kaseler (Nr. 29-35) (fig. 7)

Mekanın son kullanım aşaması ile alakalı ağız-kenar ve gövde şekillendirilmesine göre üç kase formunda ait yedi büyük kase bulunmuştur; yuvarlatılmış ve dışa-yukarı çekik ağız-kenarlı konik gövdeli kaseler (Nr. 29), yatay-dışa çekik ağız-kenarlı, kavisli gövdeli kaseler (Nr. 30-33) ve içe çıkıntılı üçgen ağız-kenarlı kaseler (Nr. 34-35). Kaseler zemin seviyesinde parçalar halinde dağınık olarak bulunmuştur. Çok sayıda gövde parçası ne yazık ki birleşmemektedir. Buna karşın mekanda son kullanım aşamasında en az 12 kaseenin bulunduğu tespit edilebilmiştir. Belirgin altın ve gümüş mika ile kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli kızıl-kahverengi kilden ve sarımsı kahverengi dış yüzey görünümünden oluşan doku/*fabric* niteliği ile bu kaseler yerel üretdir. Kaselere astar uygulaması yapılmamış olup, kil niteliğine ve fırınlamaya bağlı olarak sarımsı kızıl-kahverengi yüzey görünümüne sahiptir.

Nr. 29, yuvarlatılmış ve dışa-yukarı çekik ağız-kenarlı konik gövdeli kasedir. Dudaklık hafifçe şişkindir. İstanbul/Saraçhane MS 7. yüzyıl kontektlerinde bu forma ait benzer kaseler⁵⁹ bulunmuştur. Diğer bir yakın benzer formdaki büyük kase Korinth'de Akra Sophia'daki Erken Bizans Dönemi kompleksinde⁶⁰ bulunmuştur. Benzer formdaki başka bir büyük kase formu Patara'da⁶¹ bulunmuş ve MS 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Dışa-yukarı çekik ağız-kenarı ve konik gövde formu, kısmen MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen LRD büyük kase/leğen formlarını (LRD 11. 2-2)⁶² anımsatmaktadır. Knidos kasesi ile en yakın benzer diğer bir örnek Parion Tiyatro kazılarında bulunan ve MS 5.-7. yüzyıllara tarihlendirilen kasedir⁶³. Parion kaselerinin doku/*fabric* niteliği Knidos kaseleri (nr. 29-35) ile aynıdır. Knidos kasesi yerel üretim olarak değerlendirilirken MS 7. yüzyıla tarihlenmelidir.

Nr. 30-33, yuvarlatılmış, yatay-dışa çekik ağız-kenarlı, kavisli gövdeli kasedir. Dışta yuvarlatılmış ağız kenarının hemen altında belirgin bir yiv görülmektedir. Bu yiv ile dudak-kenar daha vurgulu hale getirilmiştir. Konik (Nr. 30-31), küresel (Nr. 32) ve karinalı (Nr. 33) olmak üzere üç farklı gövde profili vardır.

Nr. 30-31, gövde, aşağı daralan dışbükey kavisli bir profil çizer ve koniktir. Dudak-kenar altındaki oyuk belirgindir. İçte dudak-kenar belli belirsiz hafif bir çıkıntı yapar. Böylece iç kısımda kenar geçişinde içbükey bir profil meydana getirilmiştir. İçte ve geniş aralıklı sığ çark izleri görülür. Knidos kaselerinin benzerleri çok yaygın olmamakla birlikte Kıta Yunanistan'da Antikythera'da ve Batı Akdeniz'de bazı merkezlerde⁶⁴ yakın formda kaseler⁶⁵ bulunmuştur. Antikythera kasesi benzer form

59 Harison v.d., 1968, 204-205, nr. 14, fig. C.

60 Gregory 1985, 427, nr. 27, fig. 5.

61 Korkut 2007, 161, nr. 46, fig. 8.

62 Reynolds 2011b, 223, nr. 177, fig. 7.

63 Ergürer 2012, 234, 542, nr. 518, lev. 211-212.

64 Viegas 2012, 410- 411, fig. 5.4.

65 Quercia v.d., 2011, 36, nr. 85.

örnekleri ile MS 7. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğine tarihlendirilmiştir. Kontekste göre Knidos kaseleri için de MS 7. yüzyılın ikinci çeyreği önerilebilir.

Nr. 32, gövde, dudak-kenar genişliğinde dışbükey bir profil çizer ve küreseldir. Dudak-kenar altındaki oyuk daha sığ ve dardır. Dudak-kenar yuvarlaklığı kalındır. İçte dudak-kenar içe belirgin bir girinti yapar. Böylece iç kısımda kenar geçişinde belirgin bir içbükey profil meydana gelmiştir. Gövde cidarı nispeten kalındır. Günlük kullanım kapları olarak çok yaygın kullanımı olmayan bu formun yakın benzerleri farklı merkezlerdeki Geç Antik Dönem kontekst ve depozitlerinde tespit edilmiştir. Knidos kasesi ile benzer form niteliklerine sahip olan ve MS 6. yüzyıla tarihlenen bir kase Korinth'de bulunmuştur⁶⁶. Knidos kasesi ile yakın özelliklere sahip olan kaseler Roma Crypta Balbi'de⁶⁷ ve Batı Akdeniz merkezlerinde⁶⁸ MS 7. yüzyıl depozitinde bulunmuştur. Sadece form olarak değil doku/*fabric* niteliği ve özellikle tozumsu, pürüklü ve sarımsı kıvılcak-kahverengi dış yüzey dokusu bakımlarından da Knidos kasesi ile yakın benzerlik gösteren Parion örneği ise Geç Roma Dönemine tarihlendirilmiştir⁶⁹. Knidos kasesi benzer örnekler ve kontekste göre MS 7. yüzyılın ilk yarısına ait olmalıdır.

Nr. 33, gövde, dudak-kenarın biraz altından karina yaparak konik olarak devam eden bir profil çizer. Dudak-kenar altındaki oyuk belirgindir. Yuvarlatılmış dudak-kenar dışa daha çok açılır ve alt uçta hafifçe çıkıntı yapmaktadır. İç kısımda karina ile dudak-kenar arasında keskin geçişli bir profil meydana getirilmiştir. Nispeten kalın cidarlıdır. Benzer ancak küçük boyutlu bir örnek Karpathos'da bulunmuş olup Geç Roma ve Bizans Dönemine tarihlendirilmektedir⁷⁰. Knidos kasesi kontekste göre MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

Nr. 34-35, içe çıkıntılı üçgen ağız-kenarlı geniş küresel gövdeli, geniş ve derin kasedir. Ağız kenarı dışa ve belirgin olarak içe çekilmiş köşeli ya da üçgen (çekik başlı) görünümlüdür. Üçgenleştirilerek kalınlaştırılmış dudak-kenarın altında dışta ince bir yiv yapılışı ve vurgulanmıştır.

Nr. 34, içe belirgin çekik olan ağız-kenarın üst yüzeyi düzleştirilmiştir. Benzer büyük kase formları Kibyra'da yerel üretim kapları arasında bulunuş ve MS 5.- 6. yüzyıllar içinde değerlendirilmiştir⁷¹.

Nr. 35, içe belirgin çekik ağız-kenarın üst yüzeyinde sığ bir yiv vardır. Benzer kase formu Antikythera'da bulunmuş olup MS 6.- 7. yüzyıla tarihlendirilmekte olup form kısmen, Geç Roma D (*late Roman D-LRD/Cypriot Red Slip*) form 7 ve Kenkel Specieal Form C ile karşılaştırılabilir⁷².

66 Sanders 1999, 469, nr. 15-16, fig. 11.

67 Sagui v.d., 1997, 41, fig. 4.1- 2.

68 Reynolds 2010, 118, 187, fig. 19, h.

69 Ergürer 2012, 234, 543, nr. 519, Lev. 211-212.

70 Nelson v.d., 349, fig 28.

71 Japp 2009, 102, 111, 113, nr. 33, nr. 39, fig. 39, fig. 45.

72 Quercia v.d., 2011, 25, nr. 34; Kenkel 2007, 137, fig. 6, 141, fig. 10.

c-Büyük Çanak/Leğen-*Situla* (Nr. 36-40) (fig. 7)

Mekanın son kullanım aşaması ile alakalı gövde şekillendirilmesine göre iki büyük çanak/leğen-*situla* formunda en az beş büyük kase bulunmuştur; silindirik gövdeli büyük çanak/leğen-*situla* (Nr. 36), ve dışa açılan konik gövdeli çanak/leğen-*situla* (Nr. 37-40). Bu forma ait dip ve gövde zemin seviyesinde parçalar halinde dağınık olarak bulunmuştur. Çok sayıda gövde parçası ne yazık ki birleşmemektedir. Kapların üst gövde kenarları ile ilgili parçalar tespit edilememiştir. Belirgin altın ve gümüş mika ile kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli kızıl-kahverengi kilden ve sarımsı kahverengi dış yüzey görünümünden oluşan doku/*fabric* niteliği ile bu büyük çanak/leğen-*situlalar* yerel üretimdir. Bu forma da astar uygulaması yapılmamış olup, kil niteliğine ve fırınlamaya bağlı olarak sarımsı kızıl-kahverengi yüzey görünümüne sahiptir⁷³.

Nr. 36, silindirik gövdeli büyük çanak/leğen-*situladır*. Oturma yüzeyi/dip tamamen düz olup gövdeden ayırt edilmiş bir kaide uygulaması yapılmamıştır. Ancak gövdeden oturma yüzeyi/dibe geçiş hafifçe kavslendirilmiştir. Gövde, oturma yüzeyinden dikey olarak yükselen eşit ölçülü silindir görünümlüdür. İçte sıg ve aralıklı çark izleri görülür. Benzer *situlalar* MS 2. yüzyıldan 3. yüzyıla dek çeşitli merkezlerdeki kontekstlerde ve depozitlerde bulunmuştur⁷⁴. Ancak Knidos çanak/leğen-*situlası* doku/*fabric* niteliği ile MS 5- 7. yüzyıl kapları ile benzer yapıda olup, kontekst bağlamında MS 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

Nr. 37-40, dışa açılan konik gövdeli çanak/leğen-*situladır*. Oturma yüzeyi/dip, altta hafifçe içbükey olup, gövdeden kesin olarak ayırt edilmiş kaide uygulaması yapılmamıştır. Gövdeden oturma yüzeyi/dibe geçiş yumuşak ve hafifçe yuvarlatılmıştır. Gövde, oturma yüzeyinden dışa açılarak yükselmekte olup konik profil çizer. İçte ve dışta sıg ve aralıklı çark izleri görülür.

Nr. 37-38, gövde ve oturma yüzeyi/dip arası geçiş daha yumuşak olup geçiş tamamen yuvarlatılmıştır. Daha ince ince cidarlıdır.

Nr. 39-40, gövde ve oturma yüzeyi/dip arası geçiş daha köşelidir. Daha kalın cidarlıdır. Bu form ile benzer örnekler farklı merkezlerde MS 2.-3. yüzyıl kontekstlerinde ve depozitlerde bulunmuştur⁷⁵. Korinth⁷⁶, Roma Crypta Balbi⁷⁷ ve Ephesos'ta⁷⁸ olmak üzere Batı Akdeniz'de⁷⁹ MS 6.- 8. yüzyıllara tarihlenen çanak/leğen-*situlalar*

73 Büyük çanak/leğen-situlalar, doku/fabric niteliği ile büyük kaseler (nr. 29-35) ile alakalı gibi gözükmektedir. Ancak aradaki bağlantı parçalarının eksikliği nedeniyle bu konuda kesin yargıya varmak mümkün değildir.

74 Korkut 2007, 166, nr. 67, fig. 11.

75 Gassner 1997, 162, nr. 662-663, lev. 53; Meriç 2002, 109, 112, nr. 702-703, lev. 60; Korkut 2007, 161, nr. 47, fig. 8.

76 Williams – Zervos 1983, 138, nr. 71, Lev. 44; Slane – Sanders 2005, 260, 265, nr. 2-46, fig. 6.

77 Saguì v.d., 1997, 46, fig. 8.9-11.

78 Meriç 2002, 117, nr. 789, lev. 70.

79 Reynolds 2015, 186, fig. 12. k-l. MS 6-7. yy.

Knidos formları ile yakın özelliklere sahiptir. Knidos kapları kontekste göre MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

d-Kapak ve Tapalar/*Pesso* (Nr. 41-44) (fig. 7, 15)

Mekanın son kullanım aşaması ile alakalı bir adet kapak (Nr. 41) ile 14 adet tapa/*pesso* (Nr. 42-44) bulunmuştur. Kapak ve tapalar zemin seviyesinde herhangi bir gruplaşma olmaksızın amphora parçaları ile birlikte bulunmuştur.

Nr. 41, ölçüleri ve formu ile olasılıkla bir tencere ya da güvece ait kapak olmalıdır.

Nr. 42-44, bu tapalar, pişmiş toprak kaplara ait parçaların kenarlarının yongalanarak düzeltilmesi ile meydana getirilmiş, yuvarlak ya da oval formlu disklerdir. Dairesel ya da oval formlu diskler büyük ve küçük olarak iki grupta değerlendirilmektedir (büyüklükleri 9.1 cm - 2.7 cm arasındadır).

Pişmiş toprak kap parçalarından şekillendirilmiş bu tip diskler Geometrik Dönemden itibaren görülmekte olup, bu parçalar tapa, adak kapların tapaları, oyun taşı ve sayaç olarak kullanıldığı düşünülmektedir⁸⁰. Bu parçalar için antik masa oyunlarında kullanılan ve çakıl taşı anlamına gelen *pesso* terimi kullanılmaktadır⁸¹. Son yıllarda antik metinleri ve vazo resimlerini referans alan çalışmalar, bu parçaların tuvalet sonrası kişisel temizlik, hijyen için de kullanıldığını ifade etmektedir⁸².

Ancak seramik kaplardan şekillendirilerek ikinci kullanıma sahip olan bu diskler, Roma İmparatorluk ve Geç Antik Dönemlerde özellikle amphoraların ağızlarını kapatmak için kullanılmıştır. Yassıda MS 7.yüzyıl batığında bu parçalar LRA 1 ve LRA 2 amphoraların ağzında orijinal kullanımları ile birlikte bulunmuştur⁸³. Orijinal kullanımı gösteren, ağzında ikinci kullanım disk tapası ile birlikte bir LRA 2 amphorası 2019 yılında Knidos Kazı ve Araştırmaları sezonunda bu mekanın hemen güneyindeki bir başka mekanda (Mekan 3A) *in-situ* olarak ortaya çıkartılmıştır. Amphora tapası olarak kullanılmış örnekler Knidos'un komşusu Kos'ta da bulunmuştur⁸⁴.

Değişik kaplardan kesilerek şekillendirilen pişmiş toprak disklerin farklı fonksiyonları olmakla birlikte Knidos örnekleri Yassı Ada Batığı disklerindeki gibi direkt olarak amphoraların ağızlarını kapatmak üzere kullanılan tapalardır. Mekanın zemin seviyesinde ve direkt son kullanım aşaması ile alakalı olan 14 tapa ifade edildiği üzere herhangi bir buluntu grubu oluşturmaksızın açığa çıkartılmıştır. Bununla birlikte tapalar ve mekanda bulunan amphoraların, ağız genişlik ölçüleri karşılaştırıldığında tapalar ile amphoraların olası eşleşmeleri belirlenebilmiştir. Buna göre mekanda bulunan 12 amphora ile tapa ölçüleri bakımından birbiri ile eşleşmiştir.

80 Burr 1933, 603-604, fig. 71; Papadopoulos 2002, 423, fig. 5.

81 Papadopoulos 2002, 425-426.

82 Papadopoulos 2002, 425-427, fig. 7 (Ambrosios Ressamı Attik Kırmızı Figürlü Kylix).

83 Bass, van Doornick, 1982, 160-161, fig. 8-7; Alpözen v.d., 1995, 20-21, resim 3.

84 Poulou-Papadimitriou – Didioumi 2010, 742, 747, fig. 6. h.

D- Amphora (Nr. 45-69)

Mekanda dört farklı amphora tipine ait toplam 25 farklı amphora'ya ait olduğu anlaşılan parçalar bulunmuştur; LRA 1, LRA 2, LRA 3 ve *Spatheion*.

LRA 1B, LRA 2B ve 2C, LRA 3 ve *Spatheion*³ grubuna ait amphoralar, mekan içindeki buluntu yerleri ve buluntu şekilleri dikkate alındığında, bunların direkt olarak atölye/dükkanın son kullanım süreci ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle LRA 1B ve LRA 2B ve 2C amphoraları, mekanın kuzey duvarı çevresinde parçalar halinde ve birlikte bulunmuştur. Bu parçalar kısmen birleşmektedir. *Spatheion*³ grubu amphoraların bir kısmı mekanın batı duvarı çevresinde diğer iki tanesi ise özel kullanım alanlarında bulunmuşlardır. *Spatheion*³ amphoraları da parçalar halinde bulunmuş olup kısmen birleşmektedirler.

a-LRA 1 (Carthage Late Amphora 1)⁸⁵: LRA 1A ve 1B (Nr. 45-51) (fig. 8)

LRA 1 A (Nr. 45-47) (fig. 8) grubuna ait amphoralar sadece küçük parçalar halinde ve mekanda herhangi bir buluntu gruplaşması olmaksızın bulunmuştur. Buluntu durumlarına göre, bu parçalar olasılıkla dükkan ve atölye ile direkt alakalı değildir. Bu amphoralar MS 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

LRA1 B (Nr. 48-51) (fig. 8, 12) grubu amphoralarına ait ağız, boyun ve gövde parçaları mekanın kuzey duvarı çevresinde bulunmuştur. Parçaların tümü birbirleri ile birleşmemekle birlikte mekanın son kullanım aşaması ile alakalı en az dört LRA 1 B amphoranın burada bulunduğu anlaşılmaktadır. Dar ağız çapı, kalın ve yuvarlaklaştırılmış ağız kenarı ile ağız kenarını boyunda vurgulayan bant gibi form özellikleri ile LRA 1B grubunun geç örnekleri kabul edilen amphoralar, MS 6. yüzyılın sonu ve MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir⁸⁶. Gerek form özellikleri⁸⁷ gerekse kontekst aracılığıyla Knidos örnekleri MS 7. yüzyılın başına tarihlendirilmelidir.

b-LRA 2 (Carthage Late Amphora 2)⁸⁸: LRA 2B ve 2C (Nr. 52-59) (fig. 9)

LRA 2 grubu amphoralarına ait ağız, gövde ve dip parçaları mekanın kuzey duvarı çevresinde bulunmuştur. Parçalar kısmen birbirleri ile birleşmektedir. Arda kalan kırık gövde ve ağız parçalarına göre olasılıkla mekan içinde son kullanım aşamasında en az yedi adet LRA 2 amphorası bulunmaktaydı.

LRA 2B (Nr. 52-58) (fig. 9) grubuna ait altı amphora bulunmuştur (Nr. 58, diğer amphoralardan birinin kaidesi olmalıdır). Dışa açılan, huni ya da kupa formunda kısa ağızlı, uzun, aşağıya doğru genişleyen konik boyunlu, aşağı doğru hafif daralan ve

85 Riley 1979, 212-215; Riley 1981, 120.

86 Bass – van Doorninck 1982, 155- 158, CA1- CA7, fig. 8.1- 3; Peacock – Williams 1986, 187; Bonifay – Piéri 1995, 107- 108, fig. 6, nr.44- 46; van Alfen 1996, 192- 95; Sazanov 2000, 136- 138, fig. 6.4; Pieri 2007, 300- 303, 314, fig. 2 üst sağ, fig. 3-4; Reynolds 2011a, 109, nr. 105- 107, 115, fig. 6; Kızılaslanoğlu – AYTEK 2018, 26.

87 van Alfen 1996, 197, type V, fig. 7- 8; Pieri 1998, 99, fig. 2, LRA 1B1; Opait 2004, 9- 10, LRA 1D; Reynolds – Pavlidis 2014: 452, fig. 6. 2- 6.

88 Riley 1979, 217-219; Riley 1981, 122.

uzamış ovoid gövdelidir. Form, D. Pieri tarafından LRA 2B olarak sınıflandırılırken⁸⁹, MS 6-7. yüzyılın ortasına dek tarihlendirilir⁹⁰. Atölye/dükkan ile direkt bağlantılı olan amphoralar form özellikleri⁹¹ ve kontekste göre MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

LRA 2C (Nr. 59) grubuna ait bir amphora bulunuştur. Dışa çekik, yuvarlatılmış ağzılı, uzun boyunludur. Form D. Pieri tarafından LRA 2C⁹² olarak sınıflandırılırken, MS 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁹³. Knidos örneği kontekste göre MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

c-LRA 3 (*Carthage Late Amphora 3*)⁹⁴ ya da alakalı (Nr. 60) (fig. 9)

LRA 3 ya da bu form ile alakalı tek bir amphora, atölye/dükkanın zemininin altındaki kanal sistemi üzerine ve içine hazırlanan çukur yuvalardan, kuzeybatı köşedekinin içinde in-situ olarak, ancak parçalar halinde bulunmuştur. Amphoraya ait parçaların bir kısmı direkt olarak çukur yuvanın içinde bir kısmı da yuvanın çevresinden çıkmıştır. Amphoranın alt kısmına ait parçalar ve kaidesi çukurun içinde harçlı yuvanın içinde bulunmuştur (fig. 2, 12).

Amphora, iğ formu gövdeli, yüksek ve içi boş yüksek ayaklı ve yüzeyi sıg yatay yivlidir. Arda kalan izlere göre çift kulp, omuzdan boyuna dikey olarak bağlanır. Form ve mikalı fabrik özellikleri ile Knidos buluntusu, LRA 3 grubu içine dahil edilmelidir.

Amphora, omuz hizasına dek kuzeybatıdaki çukur yuvanın içine sabitlenmiştir. Böylece kullanımı sırasında amphoranın büyük bir bölümü çukurun içinde ve zemin seviyesinin altında kalmıştır. Omuz başlangıcından itibaren üst kısmı, zemin seviyesinin üstünde kalmıştır. Amphoraya ait alt kısım ve parçaları çukurun içinde, gövde parçaları ise çukurun çevresinde bulunmuştur. Amphora daha sonra parçalar halinde kısmen tamamlanmıştır.

Restorasyondan sonra parçalar incelendiğinde, omuz hizasına dek gömülmüş ve zemine sabitlenmiş olan amphoranın boyun seviyesinden itibaren özel olarak kesildiği görülmüştür. Böylece amphoranın ağız genişliği artırılmıştır.

LRA 3, mikalı fabrik özellikleri ile Batı Anadolu orijinli (Hermos ve Meander Vadisi) kabul edilmektedir⁹⁵. Küçük boyutlu ve düşük kapasiteli (6-8 litre) bu amphoralar, şarap dağıtımında kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁹⁶. Ancak Knidos amphorası zemine yerleştirilmiş pozisyonu ve ağzının kesilerek genişletilmiş olması

89 Pieri 1998, 100, fig. 3; Pieri 2005, 88, lev. 25-26.

90 Bonifay – Piéri 1995, 110, fig. 8, nr. 55; Pieri 1998, 100; Sazanov 2000, 138, fig.6. 7-8; Opait 2004, 11; Reynolds – Pavlidis 2014, 452, fig. 7- 8.

91 Bass – van Doornick 1982, 157- 160, CA13- CA21, fig.8. 4- 6; Opait 2004, 126, lev. 6.7.

92 Pieri 2005, 88, lev. 27.

93 Pieri 1998, 100, fig. 3; Pieri 2005, 88.

94 Riley 1981, 118.

95 Hayes 1992, 63, 434; Pieri 2005, 100.

96 Pieri 2005, 101.

nedeniyle ikinci bir kullanıma sahip olmalıdır.

Kullanım sürecinde zemindeki bir çukura sabitlenen bu amphoranın içinde, üretim ile alakalı boya ya da benzeri bir materyalin bulunuyor olma olasılığı akla gelmektedir. Bu amphoranın kanal hattı üzerindeki özel bir çukura yerleştirilmiş olması içindeki materyalin kullanım sırasında ısı ya da soğutmaya maruz bırakıldığını da düşündürmektedir. Bu olasılığı kısmen destekleyen diğer bir husus, atölye/dükkan zeminini üzerinde ve ocağın yanındaki tezgâhın içinde bulunan ve içinde sarı boya (demir sülfür/perit ya da kükürt) olan *spatheia* amphoralarıdır (Nr. 62, 64-65).

LRA 3 amphoraları, MS 3. yüzyıl örnekleri tek kulplu iken devam eden süreçte MS 4. yüzyılın sonuyla çift kulplu da olmaya başlamıştır⁹⁷. Geniş bir yayılım alanına sahip olan LRA 3 amphoraları, MS 5. yüzyılın sonunda ve 6.yüzyılın sonlarında popüler olmuş ve 7. yüzyılın sonu ile ortadan kalkmıştır⁹⁸. Knidos amphorası, LRA 3 amphoralarının erken örneklerine göre daha geniş ve dışa açılan ayak yapısına ve daha geniş boyna sahiptir. Bu form özellikleri, çift kulplu olması ve özellikle daha geniş küresel üst gövde yapısıyla LRA 3 amphoraların geç örnekleri⁹⁹ ile benzerdir. Knidos amphorasının geniş küresel gövde ve geniş ayak özellikleri Noviodunum örneği¹⁰⁰ ile benzerdir. Geniş gövde yapısı, geniş boyun başlangıcı ve dışa geniş açılan ayak formu ile Knidos Amphorasının diğer bir yakın benzeri, Yassı Ada Batığı'nda¹⁰¹ bulunmuştur. Daha kısa ve geniş boyun ve masif ayaklı örnekler, J.W. Hayes tarafından serinin en son örnekleri olarak değerlendirilmiş ve bir alt-tip (sub-type) olarak Type 3C olarak isimlendirilmiştir¹⁰². D. Pieri de geniş ayaklı örnekleri LRA 3B olarak gruplamıştır¹⁰³. Knidos amphorası geniş ayak, çift kulp ve küresel gövde gibi form özelliklerine ve benzer örneklerle göre MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmelidir.

d-Spatheion (Nr. 61-66) (fig. 10)

Spatheion grubu amphoralarına ait ağız gövde ve dip parçalarının bir bölümü mekandaki diğer amphora gruplarından farklı olarak batı duvarı çevresinde bulunmuştur. Parçalar kısmen birbirleri ile birleşmektedir.

Batı duvarı çevresinde üç ya da dört *Spatheion* amphoranın durduğu anlaşılmaktadır. Diğer iki *Spatheion* grubu amphoralarından biri (Nr. 62) mekandaki tezgâhın içinde (fig. 3), diğeri (Nr. 64) zeminde ocağa yakın bir noktada (fig. 4) parçalar halinde bulunmuştur. Arda kalan kırık gövde ve ağız parçalarına göre olasılıkla mekan içinde son kullanım aşamasında en az altı adet *Spatheion* tipi amphora bulunmaktaydı.

Mekanda bulunan spatheion amphoraların tümü, hesaplanan 40-50 cm

97 Peacock – Williams 1986, 189; Hayes 1992, 63.

98 Hayes 1992, 63.

99 Peacock – Williams 1986, fig. 107. B; Hayes 1992, 62- 63, fig. 22. 9.

100 Opait 2004, lev. 7.2.

101 Bassand – van Doornick 1982, 185- 186, nr. 81, fig. 8- 20.

102 Hayes 1992, 104, deposit 30, nr. 178, fig 48.

103 Pieri 2005, 97-98.

yükseklikleri ve 6-8.5 cm gövde çapları ile 'minyatür *Spatheia*'¹⁰⁴ olarak diye adlandırılan grup içinde değerlendirilmektedir. Kısa boylarının yanı sıra, dış yüzde konveks olan kalınlaştırılmış ağız kenar formu ile Knidos örneklerinin çoğu (Nr. 61-65), Bonifay, *Spathion* 3 Varyant C¹⁰⁵ grubu örnekleridir. Sadece bir örnek (Nr. 66) yivli gövde formu ile Bonifay *Spathion* 3 Varyant D¹⁰⁶ grubuna girer.

Bonifay tarafından *Spathion* 3 Varyant C grubu MS 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiş¹⁰⁷ olsa da kontekst aracılığıyla, Knidos amphoraları MS 7. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilmelidir.

Batı duvarı çevresinde duran üç ya da dört *Spathion* amphorası (Nr. 61, 63, 65-66) (fig. 4) yanı sıra, mekandaki diğer bir *Spathion* amphorası (Nr. 62), ocağın hemen yanındaki tezgâhın içinde parçalar halinde bulunmuştur. Bu amphoranın içinde kurumuş sarı toz boya (demir sülfür/perit ya da kükürt) tespit edilmiştir (fig. 3, 13).

Bir diğer *Spathion* amphorasına ait parçalar mekanın ortasına yakın bir noktada, ocağın çevresinde bulunmuştur. Bu *Spathion* amphorası (Nr. 64) parçalar halinde kısmen tamamlanabilmiştir. Amphora parçalarının iç yüzlerindeki izlere göre bu *Spathion* amphoranın içinde de sarı boya olduğu anlaşılmaktadır (fig. 4, 13- 14). Bu amphoranın gövdesinin üzerinde özel olarak açıldığı anlaşılan, düzgün olmayan dikdörtgen bir delik tespit edilmiştir. Deliğin kenarlarında ve dış yüzünün çevresinde de iç yüzde olduğu gibi sarı boya kalıntıları görülmektedir. Bu deliğin kenarlarından, amphoranın içindeki sarı boyanın, yer yer dışa aktığı görülmektedir.

İç yüzeydeki sarı boya izi, amphorayı dik kesecek şekilde düz bir hat oluşturmakta ve kabın sadece bir yarısını kaplamaktadır. Amphoranın iç yüzeyindeki sarı boya izi, bu amphoranın kullanım sırasında zemine alışıldık olduğu üzere dik değil, yatay pozisyonda yerleştirildiğini göstermektedir. Arda kalan izlerden, amphoranın gövdesindeki dörtgen delik üste bakacak şekilde yatay pozisyonda zeminde durduğu ve içinde yarıya kadar sıvı sarı boyanın bulunduğu anlaşılmaktadır (fig. 14). Kullanım sırasında amphora gövdesine sonradan açılan dörtgen delikten, sarı boyanın fırça, sünger ya da benzeri bir obje ile alındığı düşünülmektedir.

Spatheia amphoralarının temel olarak hangi materyalin transportunda kullanıldığı kesin olarak belirlenmemiştir¹⁰⁸. Bununla birlikte şarap ya da balık sosu taşınmasında kullanıldığı düşünülmektedir¹⁰⁹. Son zamanlarda bazı amphoraların içinde zeytin çekirdeği ve balık kalıntılara rastlanması, bu tipin farklı materyalin transportunda da kullanıldığını göstermektedir¹¹⁰. Classe (Ravenna- İtalya) liman alanında M.S. 490-

104 Riley 1979, 226-227, LR Amphora 8a, fig 92; Hayes 1992, 67, type 14; Bonifay 2004, 127, 'Spathion' 3, Amphore Type 33, fig. 69.

105 Bonifay 2004, 127, fig. 69 C.1, 4.

106 Bonifay 2004, 127, fig. 69 D.1-2.

107 Bonifay 2004, 129.

108 Peacock – Williams 1986, 203; Panella 1993, 674.

109 Reynolds 1995, 50; Bonifay 2004, 129; Bonifay – Garnier 2007, 24.

110 Keay 1984, 215; Bonifay 2004, 129, 474; Modrijan 2011, 143.

500 yıllarına tarihlenen bir depoda bulunan *Spatheia* amphoralarının içinde kimyasal analizlere göre hintyağı bulunmuştur¹¹¹.

Knidos'ta atölye/dükkanında bulunan *Spatheion* amphoraları ne yazık ki parçalar halinde bulunmuştur ve bu nedenle bir kısmının içeriği anlaşılamamıştır. Ancak batı duvarı çevresinde durduğu anlaşılan diğer bir *Spatheia* amphorası (Nr. 65) parçalarının da iç yüzlerinde sarı boya izi görülmektedir. Böylece atölye/dükkanındaki az üç amphoranın içinde sarı boya bulunduğu kesindir.

Bu amphoralar içinde tespit edilen sarı boya izlerinin şekli en azından zeminde yatay olan amphoranın (Nr. 64) içindekinin sıvı olduğunu göstermektedir. Ancak diğerlerinde bu sarı renkli materyal, amphoraların dip kısımlarında kurumuş toz halde bulunmuştur.

Bu amphoraların (Nr. 62, 64-65), ilk kullanım sırasında mı ya da orijinal içerikleri bittikten sonra ikinci kullanım sırasında mı içlerine sarı renki bu materyalin doldurulduğu konusu açık değildir. *Spatheion* amphoralarının ince uzun tüp benzeri gövde yapısı, bunların içindeki sarı boyanın gövdeye açılacak delikten kolaylıkla alınmasını sağlayacak nitelikte olup böylesi bir fonksiyon için bu amphoralar tercih nedeni olmalıdır. Bu nedenle söz konusu sarı boya amphoraların içine ikinci kullanım sırasında doldurulmuş olabilir.

Spatheion amphoralarının (Nr. 62, 64-65) içinde görülen ve orijinalinde sıvı veya toz halinde olduğu anlaşılan bu sarı boya kalıntısı ile ilgili olarak yaptırılan kimyasal analizler, söz konusu sarı renkli kalıntının içeriği ile ilgili bilgiyi sağlamıştır¹¹². Yapılan analizler sonucu, söz konusu toz kalıntının X ışınları Floresans spektrometresi analizlerine göre %52 kükürt, %46.5 demir elementi karışımı, X ışınları toz difraktometre ile yapılan analizlerine göre de pirit olduğu anlaşılmıştır. Pirit sarı metalik parlaklığa sahip bir demir sülfür olup, cevher ya da konsantre olarak bulunabilmektedir. Bu element yüksek ısı elde etme ya da ateş yakmada kullanılmakta olup, atölyede tespit edilen ocak ile doğrudan ilişkili olmalıdır. Pirit sanayi ve üretimde kullanılan bir elementtir. Bu da *spatheion* amphoraları içinde bulunan bu elementin ya da demir sülfürün, atölyede üretim ile alakalı bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir.

Atölye/dükkanın geç antik çağdaki orijinal kullanım aşaması ile direkt alakalı bu üç örnek (Nr. 62, 64-65), *Spatheion* amphoralarının pirit ya da demir sülfür transportu için de kullanılmış olabileceği fikrinin göz ardı edilmemesi gerekliliğini göstermektedir. *Spatheion* amphoralarının Kuzey Afrika- Tunus orijini¹¹³ göz önüne alınırsa, bu amphoraların içinde üretim ile alakalı hammaddenin Knidos'a getirildiği olasılığı düşünülebilir¹¹⁴.

111 Pecci v.d. 2010, 618.

112 Amphoraların dibinden alınan toz Türkiye Atom Enerjisi Kurumunda analiz ettirilmiştir. Numuneye, X ışınları Floresans spektrometresi ile elementel analiz yaptırılmıştır. Analizlerin yaptırılmasındaki desteklerinden dolayı Sayın Dr. Abdullah ZARARSIZ'a içten teşekkürlerimizi burada ifade ederiz.

113 Bonifay 2004, 129.

114 Yaşlı Plinius, sülfürün İtalya ve Sicilya arasındaki volkanik Aeol adalarında bulunduğunu ancak en kaliteli sülfürün Melos Adasından geldiğini belirtir (Plin. N.h. 35.50); Pliny, Natural History Libri

V.Sikke Buluntuları (fig. 5)

Mekanın son kullanım aşaması ile ilgili net veriler sunan materyal sikkelerdir. Sikkeler buluntu durumları ile daha önce ifade edildiği üzere mekanın *heroon*dan atölye/dükkanla çevrilmesi ile son kullanım süreçlerini takip etmeyi sağlayan verileri sunmuştur. Atölye/dükkanla bulunan bronz sikkeler, MS 4.- 5. yüzyıl ilk çeyreği ile MS 6.yüzyılın sonu ve 7.yüzyılın başına olmak üzere iki farklı dönemde incelenmektedirler. Mekanın harçlı zemin altında MÖ 190-167 yıllarına tarihlenen bir bronz sikke (S13) daha bulunmuş olup, bu sikke heroon sürecinin öncesindeki bir dönemi işaret etmektedir.

Sikkelerin tümü bronzdan olup mekan içindeki buluntu yerlerine bağlı olarak üç grupta incelenmişlerdir¹¹⁵.

a-Podyum Sikkeleri (S1- S2)

Roma İmparatorluk Dönemi heroonunun podyumu, MS 5. yüzyılın ilk çeyreğinde atölye/dükkan arkasındaki küçük bir depoya çevrilmesi sırasında, podyumun ucuna yeni bir duvar örüldüğü anlaşılmaktadır¹¹⁶. Bu yeni duvarın ancak ilk sırasının her iki uçtaki başlangıç blokları günümüze ulaşabilmiştir. Bununla birlikte duvarın harçla örülmüş olan ilk sırasının izleri podyumun mermer silmeli bloğunun ucunda halen görülmektedir. Mermer podyum bloğunun üzerinde bu duvardan arda kalan harç izinin üzerinde -duvarın altında- bronz bir sikke (S1) ile yeni deponun zemini üzerinde ikinci bir sikke (S2) daha bulunmuştur.

Bu sikkelerin ön yüzlerindeki büstlerde hangi imparatorun betimlendiği açık olarak anlaşılmasa da, *diademli* büstler algılanabilmektedir. Ön yüzlerdeki inci *diademli* imparator büstleri ve arka yüzlerdeki elinde çelenk ve palmye tutan sola yönelmiş Victoria (S1) ile kalkan ve mızraklı, Victoria tarafından taçlandırılan İmparator (S2) betimlemeleri, yazıtları ve ölçüleri ile bu sikkeler MS 4. yüzyılın sonu ve 5. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilir.

b-Podyum Harçlı Zemini İçinden Bulunan Sikkeler (S3- S6)

*Heroon*un podyum/nişi, MS 5.yüzyılın ilk yıllarında depoya çevrilirken, orijinaldeki mermer zemin kaplaması olasılıkla bu süreçte tahrip olduğu için yeni deponun zemini harç ile tekrar yapılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında bu harçlı zemin içinden dört adet bronz sikke bulunmuştur. Sikkelerden ikisi (S3-S4) İmparator Theodosius I'e aittir.

Diğer sikkenin (S5) ön yüzündeki büstte hangi imparatorun betimlendiği belli olmamakla birlikte İmparatorun inci *diademli* ve zırlı büstü anlaşılabilir. Arka yüzde ise atından düşen ve düşmana mızrağını saplayan figür görülmektedir.

XXXIII - XXXV, Vol. IX of The Loeb Classical Library Edition, (İngilizce çeviri H. Rackham) Harvard University Press, 1961

115 Sikke Buluntularının değerlendirilmesini yapan ve desteklerini esirgemeyen, Sayın Dr. Öğretim Üyesi Kasım OYARÇIN'e içten teşekkürlerimiz ifade ederiz.

116 Doksanaltı v.d., 2018, 30, fig. 8.

İnci *diademli* imparator başı ve arka yüz betimlemesi, yazıtları ve ölçüleri ile bu sikke MS 4. yüzyılın sonu ve 5. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen sikke ikonografisi ile uyumludur.

Podyumun harçlı zemini içinden çıkan son sikkenin (S6), İmparatorun inci *diademli*, giyimli ve zırlı büstü arka yüzde ise İmparator ayakta, sağa hamle yapar ve sol elinde *labarum*, sağ eliyle de arkasındaki esiri sürüklerken betimlenmiştir. İmparator tam olarak anlaşılammakla birlikte olasılıkla bu sikke Arcadius (395- 401) sikkesi olmalıdır.

c-Mekanda Bulunan Sikkeler (S7- S12)

Mekanın harçlı zemin tabakası altında (S7-S8), zemin seviyesinin altına inen çukurların içinde (S9-S10) ve mekandaki tezgah üzerinde (S11) ve zemin seviyesinde (S12) toplam yedi bronz sikke bulunmuştur.

Mekan *heroon*dan atölye/dükkanaya çevrildiği sırada, *heroonun opus-sectile* mermer zemin döşemesi büyük ölçüde olasılıkla tahrip olduğu için kaldırılmış ve harçlı yeni bir zemin meydana getirilmiştir. Harçlı zeminin içinde ve altında bulunan iki bronz sikke üzerindeki betimlemeler yoğun korozyondan dolayı tam olarak algılanamamaktadır. Bununla birlikte mekanın kuzeydoğu köşesindeki amphora çukuruna yakın bir noktada bulunan sikkenin (S7) arka yüzündeki çelenk ve çelenk içindeki yazılar okunabilmektedir. Harçlı zemin altında bulunan her iki bronz sikke ölçüleri MS 4. yüzyılın sonu ve 5. yüzyılın ilk çeyreğine ait sikkeler ile uyumludur.

Mekanın harçlı zemini altındaki ızgara planlı kanal sisteminin üzerindeki içlerine amphora yerleştirilen çukur yuvalardan birinin (Çukur 2) içinden bulunan sikkenin (S9) önyüzünde bir imparatorun inci *diademli*, giyimli ve zırlı büstü ve arka yüzde ayakta, sağa hamle yapar halde, sol elinde *labarum* tutan ve sağ eliyle esirini sürükleyen imparator betimlemesi görülmektedir. İmparator tespit edilememiş olsa da betimleme ve yazıtın karakteristiği bu sikkenin MS 4. yüzyılın sonu ve 5. yüzyılın ilk çeyreğine ait olduğunu göstermektedir.

Mekanın kuzeydoğu köşesindeki diğer bir amphora çukurunun içinde (Çukur 4), ön yüzde İmparator Anastasius I'in (MS 498-518) inci *diademli*, giyimli ve zırlı büstü, arka yüzde birim gösteren M (*follis*) harfi ile yıldız ve haç motifi görülen bir sikke (S10) bulunmuştur¹¹⁷.

Mekanın güney duvarına bitişik yapılmış ve bir tezgah olarak değerlendirilen düzenlemenin üzerinde, ön yüzde İmparator Marcius Tiberius'un (MS 582-602) zırlı, tüy sorguçlu miğferli, *diademli* ve *pendialli*, elinde haçlı *globus* tutar pozda büstü görülen bir sikke (S11) bulunmuştur. Bu sikkenin arka yüzünde birimini gösteren işaretler yoğun korozyondan dolayı anlaşılammasa de ölçüleri ile bu sikkenin birimi *follis*dir.

Mekanın zemini üzerinde önyüzde konsül giysili, haçlı taç takmış bir elinde *mappa* diğerinde haç tutan bir imparator büstü görülen sikke (S12) bulunmuştur. Bu sikkenin de arka yüzünde birimini gösteren işaretler yoğun korozyondan dolayı anlaşılammasa

117 Grierson 1982, 351, 72, Lev. 4.

de ölçüleri ile bu sikke birimi *follistir*.

Değerlendirme ve Sonuç

Konumu itibariyle 'Liman Caddesi' Knidos'ta ticari ve sosyal yaşamın yoğun olarak geçtiği bir alandır. Buna bağlı olarak Liman Caddesinin doğusundaki bu kompleks de kent içinde uzun bir kullanım sürecine dahil olmuştur. Geç Klasik Dönemde kent yeniden planlanırken şekillenen kompleks, şehrin ekonomik yaşamının önemli bir parçası olmuş ve son kullanım sürecine dek önemini korumuştur. Kompleks içindeki 'Mekan 4', Roma İmparatorluk -Geç Antoninuslar- Döneminde görkemli bir *heroon* yapısına çevrilmiştir. Arkeolojik kazı ve araştırmalarda elde edilen veriler bu *heroon* M.S. 5.yüzyılın ilk çeyreği içinde bir atölye/dükkana dönüştürüldüğünü ve M.S. 7.yüzyılın ortalarına ya da üçüncü çeyreğine dek kullanıldığını göstermektedir.

Katalog

Seramik Buluntuları

A-İnce Seramik/*Fine Wares* (Nr.1- 18)

a-Afrika Kırmızı Astarlı (*African Red Slip/ARS*) (Nr.1- 6)

Nr.1 Tabak; Hayes Form 104B ya da Mackensen Form 33.1. AR: 29 cm. H: 2 cm.; Hamur: Kireç, ince kum, altın mika içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 5/3, reddish brown); Astar: Dış ve iç yüzey (2.5 YR 5/3 reddish brown).; Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı.

Nr.2 Hayes Form 104B ya da Mackensen Form 33.1. AR: 38.8 cm. H: 2.7 cm.; Hamur: Bol kireç, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 5/3, weak red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 5/4 weak red); Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı.

Nr.3 Tabak; LR A Hayes Form 105, AR: 23.8 cm. H: 2.1 cm.; Hamur: Kireç, altın mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 YR 6/6, light red); Astar: Dış ve iç yüzey (7.5 YR, light red); Tarih: MS 7. yüzyılın ikinci yarısı.

Nr.4 Tabak; Hayes Form 109 type A. AR: 19.6 cm. H: 2.2 cm.; Hamur: Kireç, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 5/6, red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/8, light red); Boya Bezeme: İç yüzey boya bezeme (10 R 6/6, light red); Tarih: MS 7. yüzyıl ortası.

Nr.5 Tabak; Hayes Form 109; Bonifay Form 60 variant C. AR: 29.8 cm. H: 5 cm. KR: 7.8 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 5/6, red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/8, light red); dekore: İç yüzey boya bezeme (10 R 6/6, light red). 7.yüzyılın ilk yarısına ya da ortasına tarihlendirilmelidir.

Nr.6 Tabak; Uz.: 3.8 cm. Gen.: 5.4 cm.; Hamur: Kireç, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 R 5/8, light red); Astar: Dış ve iç yüzey (7.5 R 6/8 light red); Üzerinde iç içe daire ve palmiye dalı baskısı bezemesi görülmektedir. Tarih: MS Geç 5. yüzyıl-erken 6. yüzyıl.

b-Geç Roma C/Foça Kırmızı Astarlı (*Late Roman C- LRC/Phocaeen Red Slip-PRS*) (Nr.7- 16)

Nr.7 Tabak; Hayes Form 3B or 3E, AR: 21.2 cm. H: 3.5 cm.; Hamur: Bol kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 YR 5/8, red); Astar: Dış ve iç yüzey (7.5 R 5/8, red), Dış yüzey

dudak üstü (7.5 R 4/6, red) Tarih: MS geç 5.yüzyıl-erken 6.yüzyıl.

Nr.10 Tabak; Hayes Form 10A, AR: 19.8 cm. H: 3 cm.; Hamur: Bol kireç, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 R 7/6, light red); Astar: Dış ve iç yüzey (7.5 R 6/6, light red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk iki çeyreğine tarihlendirilmektedir.

Nr.11 Tabak; Hayes Form 10A, KR: 14.2 cm. H: 1.8 cm.; Hamur: Kireç, altın mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 R 6/6, light red); Astar: Dış ve iç yüzey, (7.5 R 6/6, light red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk iki çeyreğine tarihlendirilmektedir.

Nr.12 Tabak; Hayes Form 10A, KR: 11.4 cm. H: 1.3 cm.; Hamur: Kireç, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 R 6/6, light red); Astar: Dış ve iç yüzey (7.5 R 7/6, light red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk iki çeyreğine tarihlendirilmektedir.

Nr.13 Tabak; Hayes Form 10C, AR: 21.6 cm. H: 1.8 cm.; Hamur: Kireç, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 7/6, light red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/6, light red); Tarih: Knidos tabakları MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

Nr.14 Tabak; Hayes Form 10C, AR: 24 cm. H: 4 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika, az miktarda ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 6/6, light red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/6, light red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

Nr.15 Tabak; Hayes Form 10C, AR: 20.6 cm. H: 2.5 cm.; Hamur: Kireç, altın mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 6/4, pale red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/6, light red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

Nr.16 Tabak; Hayes Form 10C, KR: 8.4 cm. H: 2.2 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 R 5/4, red); Astar: Dış ve iç yüzey (7.5 R 5/4, red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

c-Geç Roma D (*Late Roman D-LRD/Cypriot Red Slip*) (Nr:17-18)

Nr.17 Tabak. Hayes Form 9A, AR: 24 cm. H: 4 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika, az miktarda ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 6/6, light red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/6, light red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmelidir.

Nr.18 Tabak; Hayes Form 9B, AR: 23.8 cm. H: 6.1 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 5/4, weak red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 4/4 weak red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmelidir.

B-Pişirme Kapları/*Cooking Wares* (Nr.19-26)

Nr.19 Tencere; AR: 17.4 cm. H: 2.3 cm.; Hamur: Bol gümüş mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 2.5/1, black); Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 2.5/1, black).

Nr.20 Tencere; AR: 13.6 cm. H: 4.5 cm.; Hamur: Bol gümüş mika, kireç, kum, taşcık içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 2.5/1, black); Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 2.5/1, black).

Nr.21 Tencere; AR: 11 cm. H: 2.9 cm.; Hamur: Bol gümüş ve altın mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 3/4, dark reddish brown); Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 2.5/1, black).

Nr.22 Güveç; AR: 18.8 cm. H: 3.1 cm.; Hamur: Bol gümüş ve altın mika, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 3/4, dark reddish brown); Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 3/3, dark reddish brown).

Nr.23 Güveç; AR: 17.4 cm. H: 3.3 cm.; Hamur: Bol gümüş ve altın mika, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 3/4, dark reddish brown); Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 3/3, dark reddish brown).

Nr.24 Cooking Pan; AR: 20.4 cm. H: 4.2 cm.; Hamur: Bol gümüş mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 2.5/1, black); Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 2.5/1, black).

Nr.25 Cooking Pan; Uz: 7.6 cm. Gen: 5.5 cm.; Hamur: Bol gümüş mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 4/2, olive gray); Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 3/2, dark olive gray).

Nr.26 Tava /Tagenon; Uz: 6.4 cm. Gen: 2.7 cm.; Hamur: Gümüş mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 4/2, olive gray); Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 2.5/1, black).

C-Düz Kaplar/*Plain Wares* (Nr.27- 44)

Nr.27 Jug; AR: 5.4 cm. H: 3.3 cm.; Hamur: Bol gümüş mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 YR 6/3, light brown); Astar: Dış yüzey (7.5 YR 6/3, light brown).

Nr.28 Jug; AR: 5.8 cm. KR: 8.8 cm. H: 24.5 cm.; Hamur: Bol gümüş mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 YR 6/3, light brown); Astar: Dış yüzey (7.5 YR 6/3, light brown). Harison et. al. 1968, 212, nr.100- 102, fig. G, 7. cent. Deposit.

Nr.29 Bowl AR: 25.2 cm. H: 5.1 cm.; Hamur: Bol gümüş ve altın mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 6/3, pale red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/2, pale red).

Nr.30 Bowl; AR: 20.6 cm. H: 6.9 cm.; Hamur: Bol gümüş ve altın mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 6/4, pale red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/2, pale red).

Nr.31 Bowl; AR: 41.2 cm. H: 9.1 cm.; Hamur: Bol gümüş ve altın mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 5/6, red); Astar: Dış ve iç yüzey (2.5 YR 6/4, light reddish brown).

Nr.32 Bowl; AR: 24.6 cm. H: 6.8 cm.; Hamur: Bol altın mika ve kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 6/4, pale red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/3, pale red). Williams 1989, 71, nr.415, fig.38.

Nr.33 Bowl; AR: 38.2 cm. H: 5.6 cm.; Hamur: Bol altın mika ve kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 6/3, light reddish brown); Astar: Dış ve iç yüzey (2.5 YR 5/3, reddish brown).

Nr.34 Bowl; AR: 38 cm. H: 2.9 cm.; Hamur: Bol altın mika ve kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 6/4, pale red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/3, pale red).

Nr.35 Çanak; AR: 31.6 cm. H: 3 cm.; Hamur: Bol altın mika ve kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 5/3, weak red); Astar: Dış ve iç yüzey (10 R 6/3, pale red).

Nr.36 Situla; KR: 17.8 cm. H: 6.1 cm.; Hamur: Bol gümüş ve altın mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 R 7/4, pale red); Astar: Dış yüzey (5 R 5/4, weak red).

Nr.37 Situla; KR: 14.2 cm. H: 6 cm.; Hamur: Bol gümüş ve altın mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 6/4, light reddish brown); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/4, light reddish brown).

Nr.38 Situla; KR: 26 cm. H: 5.5 cm.; Hamur: Gümüş mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 5/6, red); Astar: Dış yüzey (10 R 6/3, pale red).

Nr.39 Situla; KR: 14.6 cm. H: 2.6 cm.; Hamur: Bol gümüş ve altın mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 R 6/4, pale red); Astar: Dış yüzey (10 R 6/4, pale red).

Nr.40 Situla; KR: 12.4 cm. H: 2.8 cm.; Hamur: Bol gümüş mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5 YR 5/2, light gray); Astar: Dış yüzey (7.5 YR 5/1, light gray).

Nr.41 Kapak; Uz: 7.9 cm. Gen: 15.3 cm.; Hamur: Gümüş mika, kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 4/4, reddish brown); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 4/4, reddish brown).

Nr.42 Kapak; Uz: 5.7 cm. Gen: 5.5 cm.; Hamur: Kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 6/2, pale red); Astar: Dış yüzey (2.5 Y 5/1, gray).

Nr.43 Kapak; Uz: 5.3 cm. Gen: 5 cm.; Hamur: Kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 6/3, light reddish brown); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/3, light reddish brown).

Nr.44 Kapak; Uz: 7 cm. Gen: 7.5 cm.; Hamur: Kireç, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 6/3, light reddish brown); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/3, light reddish brown).

D- Amphora (Nr.45- 69)

a-LRA 1 (*Carthage Late Amphora 1*) : LRA 1A and 1B (nr.45-51)

Nr.45 Amphora; LRA 1A, AR: 9 cm. H: 6.4 cm.; Hamur: Kireç, altı mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 5/6 yellowish red); Astar: Dış yüzey (5 YR 7/8, reddish yellow); Tarih: MS geç 5. yüzyıl-erken 6. yüzyıl.

Nr.46 Amphora; LR 1A, AR: 9.2 cm. H: 7.2 cm.; Hamur: Kireç, altın mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2YR 8/4, pink); Astar: Dış yüzey (5 YR 6/8, reddish yellow); Tarih: MS geç 5. yüzyıl-erken 6. yüzyıl.

Nr.47 Amphora; LR 1A, AR: 7 cm. H: 5.8 cm.; Hamur: Kireç, altın mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 5/4, reddish brown); Astar: Dış yüzey (5 YR 5/4, reddish brown); Tarih: MS geç 5. yüzyıl-erken 6. yüzyıl.

Nr.48 Amphora; LR 1B, AR: 7.8 cm. H: 12.2 cm.; Hamur: Kireç, altın mika, az miktarda ince kum içerikli, orta sertlikte, seyrek gözenekli. (7.5 YR, 6/6, reddish yellow); Astar: Dış yüzey (7.5 YR, 6/6 reddish yellow); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısı.

Nr.49 Amphora; LR 1B, AR: 9.6 cm. H: 8.2 cm.; Hamur: Kireç, altı mika, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 7/6 reddish yellow); Astar: Dış yüzey (5 YR 7/6, reddish yellow); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısı.

Nr.50 Amphora; LR 1B, AR: 9.4 cm. H: 23.5 cm.; Hamur: Kireç, altı mika, az miktarda taşcık, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 5/8 red); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/8 light reddish brown); MS 7. yüzyılın ilk yarısı.

Nr.51 Amphora; LR 1B, AR: 9.8 cm. H: 7.5 cm.; Hamur: Kireç, altı mika, az miktarda taşcık, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 5/4 reddish brown); Astar: Dış yüzey (5 YR 5/4, reddish brown); MS 7. yüzyılın ilk yarısı.

b-LRA 2 (*Carthage Late Amphora 2*) : LRA 2B and 2C (Nr.52-59)

Nr.52 Amphora; LR 2B, AR: 11.2 cm. H: 3.6 cm.; Hamur: Kireç, altı mika, az miktarda taşcık, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 6/3, light reddish brown); Astar: Dış yüzey (5 YR 6/3, light reddish brown).

Nr.53 Amphora; LR 2B, AR: 10 cm. H: 6.9 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5YR 4/3 reddish brown); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 4/3 reddish brown); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Nr.54 Amphora; LR 2B, AR: 18.8 cm. H: 17.6 cm.; Hamur: Kireç, altın mika, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 6/8 light red); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/8 light reddish brown); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Nr.55 Amphora; LR 2B, AR: 8.4 cm. H: 41 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5YR 4/3 reddish brown); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 4/3 reddish brown); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Nr.56 Amphora; LR 2B, AR: 15.4 cm. H: 7.4 cm.; Hamur: Kireç, altın mika, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 6/8, light red); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 7/8 light red); Tarih: MS erken 6. yüzyıl.

Nr.57 Amphora; LR 2B, AR: 9.2 cm. H: 13.4 cm.; Hamur: Kireç, altın mika, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 5/6 red); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/6 light red); Tarih: MS 7.

yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Nr.58 Amphora; LR 2B, Gen: 9.4 cm. H: 6.6 cm.; Hamur: Kireç, bol gümüş mika, az miktarda taşcık, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 5/4, weak red); Astar: Dış yüzey (10 R 6/4 pale red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Nr.59 Amphora; LR 2C, AR: 7.8 cm. H: 13.2 cm.; Hamur: Kireç, az miktarda altı mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (7.5YR 4/6 strong brown); Astar: Dış yüzey (7.5 YR 8/3 pink); Tarih: MS 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

c-LRA 3 (*Carthage Late Amphora 3*) or related (Nr.60)

Nr.60 Amphora; LR 3, KR: 6.4 cm. H: 20.8 cm.; Hamur: Bol Kireç, gümüş mika, ince kum, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (10 R 7/4, pale red); Astar: Dış yüzey (10 R 6/4 pale red); Tarih: MS 7. yüzyılın ilk yarısı

d-Spatheion (Nr.61-66)

Nr.61 Amphora; Spatheion 2-Type 2B, Gen: 11.5 cm. H: 8.1 cm. Hamur: Kireç, altın mika, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 7/3, light reddish brown); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 8/4, pink); Tarih: MS 7. yüzyılın ikinci çeyreği

Nr.62 Amphora; Spatheion 3-Type 3C, AR: 4.5 cm.; H: 43 cm. KR: 1.2 cm.; Gövde Çapı: 6. 3 cm.; Hamur: Taşcık, kireç ve gümüş mika içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, (7.5 YR 7/3, pink); Astar: (7.5 YR 7/2, pinkish gray).

Nr.63 Amphora; Spatheion 3-Type 3B, AR: 5.6 cm. H: 38.8 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5 YR 7/2, pinkish gray); Astar: Dış yüzey (5 YR 7/3, pink); Tarih: MS 7. yüzyıl

Nr.64 Amphora; Spatheion 3-Type 3B, Gen: 5.6 cm. H: 7.8 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş sert (2.5 YR 5/3, reddish brown) kırmızımsı kahve renkte. Amphoranın iç kısmında sarı renkte boya kalıntısı mevcut; Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/3, light reddish brown); Tarih: MS 7. yüzyıl.

Nr.65 Amphora; Spatheion 3-Type 3B, Gen: 10.5 cm. H: 70.4 cm.;Hamur: Kireç, altın mika, ince kum, taşcık içerikli, iyi pişirilmiş sert (7.5 YR 7/4, pale red) Astar: Dış yüzey (7.5 YR 6/6, light red; Tarih: MS 7. yüzyıl.

Nr.66 Amphora; Spatheion 3- Type 3D, Gen: 8 cm. H: 19.5 cm.; Hamur: Bol kireç, gümüş mika, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 6/4, light reddish brown); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/4, light reddish brown); Tarih: MS 7. yüzyıl.

Diğer

No.67 Amphora; Uz: 11.9 cm. H: 6.8 cm.; Kireç, az miktarda altı mika, ince kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (5YR 5/4, reddish brown); Astar: Dış yüzey (5YR 5/4, reddish brown); Tarih: MS erken 6.yüzyıl. Benzer: Slane 1994, 136- 137, Nr.26, fig.6.

No.68 Amphora; Gen: 9.7 cm. H: 6.9 cm.; Hamur: Kireç, gümüş mika, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 5/8 red); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 5/8 red); Tarih: MS 7.yüzyılın ilk yarısı.

No.69 Amphora; Gen: 14.7 cm. H: 15 cm.; Hamur: Kireç, bol gümüş mika, az miktarda taşcık, kum içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. (2.5 YR 6/8 light red); Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/8 light red); Tarih: MS erken 7.yüzyıl

Sikke Buluntuları Katalogu

a-Liman Caddesi Heroon'u Podyum Sikkeleri

S1. Bronz Sikke (MS 4.- 5. yüzyıl) Öy.: İmparatorun diademli büstü sağa bakar halde. Ay.: [SECVRITAS REIPVBLICAE]. Victoria sola, elinde çelenk ve palmiye dalı tutar vaziyette, sağda ve solda haç ile betimlenmiştir. Sikke heroonun podyumunu kapatan geç dönem duvarına ait izlerin görüldüğü bölümde bulunmuştur. AE., 14 mm., 1.13 gr., K. Bul. No.: KD16.S.30.

S2. Bronz Sikke (MS 4. - 5. yüzyıl). Öy.: İmparatorun inci diademli büstü sağa bakar halde. Ay.: [VIRTVS EXERCITI]. İmparator ayakta, solda, cepheden verilmiş ve başı sağa dönük. Sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutmakta. Sağda Victoria bir eliyle imparatorun başına çelenk takıyor diğer eliyle de palmiye dalı tutuyor. AE., 15 mm, 0.67 gr., K. Bul. No.: KD16.S.31.

b-Liman Caddesi Heroon'u Podyumunda Harç Tabakası İçerisinde Bulunmuş Sikkeler

S3. Bronz Sikke Theodosius I (MS 383 - 395). Öy.: İmparatorun inci diademli, paluda mentumlu ve zırlı büstü sağa bakar halde. Ay.: [VIRTVS EXERCITI]. İmparator ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria bir eliyle imparatorun başına çelenk takıyor diğer eliyle de palmiye dalı tutar halde verilmiştir. AE., 13 mm, 1.30 gr., K. Bul. No.: KD16.S.32, Referans: RIC IX, 233, 83a.

S4. Bronz Sikke Theodosius I. (MS 379 - 395). Öy.: DN THEODO [SIVS PF AVG]. İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü sağa bakar halde. Ay.: [GLORI – AROMA- NORVM]. İki imparator ayakta, cepheden: bir elleriyle aralarında bulunan küreyi, diğer elleriyle ise mızrak tutuyorlar. AE., 14 mm, 0.57 gr., K. Bul. No.: KD16.S.36, Referans: RIC IX, 235,88a.

S5. Bronz Sikke (MS 4. yüzyıl). Öy.: İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü sağa bakar halde verilmiş. Ay.: [FEL TEMP REPARATIO]. Virtus, atından düşen düşmana mızrağını saplıyor. Sağ tarafta yerde kalkan görülmekte. AE., 19 mm, 0.95 gr., K. Bul. No.: KD16.S.34.

S6. Bronz Sikke (MS 4. - 5. yüzyıl). Öy.: İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü sağa bakar halde verilmiş. Ay.: GLORI – AROMA- NORVM. İmparator ayakta, sağa hamle yapar durumda, sol elinde labarum, sağ eliyle arkasındaki esiri sürüklüyor. AE., 17 mm, 1.14 gr., K. Bul. No.: KD16.S.35.

c-Mekan Sikkeleri

S7. Bronz Sikke (MS 4.-5. yüzyıl) Öy.: Korozyon sebebiyle herhangi bir betimleme görülememekte. Ay.: Çelenk içinde (VOT/X/MVLT/XX) AE., 12 mm., 0.65 gr., K. Bul. No.: KD16.S.33.

S8. Bronz Sikke (MS 4. - 5. yüzyıl). Öy.: - Ay.: Korozyon herhangi bir betimleme görülememekte. AE., 10 mm., 0.53 gr., K. Bul. No.: KD16.S.41.

S9. Bronz Sikke (MS 4. - 5. yüzyıl). Öy.: İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü sağa doğru verilmiş. Ay.: GLORİA RO-MANORVM. İmparator ayakta, sağa hamle yapar halde, sol elinde labarum tutmakta. Sağ eliyle esirini sürükler halde verilmiş Sikke heroon içerisinde yer alan Çukur 2'nin içerisinde mekan zeminden 2 cm aşağıda tespit edilmiştir. AE., 10 mm, 0.37 gr., K. Bul. No.: KD16.S.38.

S10. Bronz Sikke Anastasius I. (MS 498- 518) Öy.: [D N ANASTA-SIVS P P AVC]. İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü sağa doğru verilmiş. Ay.: Ortada M, solda ve sağda yıldız, üstte haç. Sikke heroon içerisinde bulunan Çukur 4'ün içerisinde mekan zemininden 17 cm aşağıda tespit edilmiştir. AE., Follis, 30 mm, 10.16 gr., K. Bul. No.: KD16.S.39. Referans: DOC I: 12, no.16a.1, Referans: DOC I: 12, no.16a.1; Grierson 1982: 351, 72, Pl.4; Sommer 2010: 31,1.11.

S11. Bronz Sikke Maricius Tiberius (MS 582 - 602). Öy.: Yazıt okunmuyor. İmparatorun büstü cepheden zırlı, tüy sorguçlu miğferli, diademli ve pendialli. Sağ elinde haçlı globus, sol omzunda atlı süvari betimli kalkanlı. Sikke Heroon içerisinde yer alan tezgâh düzenlemesinin üzerinde tespit edilmiştir. AE.,

Follis, 29 mm., 9.68 gr., K. Bul. No.: KD16.S.28, Referans: Sommer 2010: 126, 7.21.3.

S12. Bronz Sikke (MS 6. yüzyılın ikinci yarısı - MS 7. yüzyılın ilk yarısı). Öy.: İmparatorun büstü cepheden, konsül giysili, haçlı taç giyimli, sağ elinde mappa, sol elinde haç tutuyor. Ay.: Korozyon sebebi ile herhangi bir betimleme görülememekte. AE., 12 mm., 0.35 gr., K. Bul. No.: KD16.S.27.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- van Alfen 1996 van Alfen, P. G., "New Light on the 7th-c. Yassi Ada Ship Wreck: Capacities and Standard Sizes of LRA 1 Amphoras", *Journal of Roman Archaeology* 9, 210-213.
- Alpözen v.d. 1995 Alpözen, T. O. – Özdaş, A. H., Berkaya B., Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları. Eski Çağda Akdeniz Deniz Ticareti, Ankara.
- Bass – van Doorninck 1982 Bass, G. F. – van Doorninck H., Yassi Ada Volume I: A Seventh-Century Byzantine Ship Wreck, Texas.
- Bonifay – Piéri 1995 Bonifay, M. – Piéri D., "Amphores du ve au VIIe s. à Marseille: Nouvelles Données sur la Typologie et le Contenu", *Journal of Roman Archaeology* 8, 94-120.
- Bonifay – Garnier 2007 Bonifay, M. – Garnier N., Que transportaient donc les amphores africaines?, Supplying Rome and the Empire, Proceedings of an International Seminar (ed. E. Papi), Portsmouth, Rhode Island, 2007, 9-31.
- Bonifay 2004 Bonifay M., Etudes sur la Céramique Romaine et Africaine. BAR Int. Ser. 1301, Oxford.
- Büyüközer 2013a Büyüközer A., "Knidos'un Kent Planlamasında Limanların Yeri ve Kentle İlişkisi", K. Levent Zoroğlu'na Armağan, İstanbul, 139-154.
- Büyüközer 2013b Büyüközer A., Some Thoughts on the Military Harbour of Knidos. SOMA 2010. Proceedings of 14th Symposium on Mediterranean Archaeology (ed. Y. Mozorova – H. Öniz), BAR Int. Ser. 2555, Oxford, 2013, 11-16.
- Burr 1933 Burr D., "A Geometric House and a Proto-Attic Votive Deposit", *Hesperia* Vol. 2 No.4, 542-620.
- Doksanaltı v.d. 2018b Doksanaltı E.M. - Karaoğlan İ. - Tozluca, D.O., Knidos Denizlerin Buluştuğu Kent, Ankara.
- Doksanaltı v.d. 2018a Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Aslan, E. – Mirmiroğlu, İ. M. –

- Erdoğan, L. U. – Tozluca, D. O., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2016”, KST 39/2, 15-43.
- Doksanaltı v.d. 2019 Doksanaltı, E.M. - Karaoğlan, İ., Aslan E. - Mimirolu, İ.M. - Erdoğan L.U. - Tozluca, D.O. - Ünver, G., "Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2017", KST 40/2, 45-64.
- Doksanaltı, E. – Gider-Büyüközer 2019 Z., “The Harbor Street Heroon in Knidos”, *Anodos. Studies of Ancient World* 13/2013 Trnava, 2019, 109- 129.
- El-Khouri 2014 El-Khouri, L., “Late Roman Fine Pottery from Gadara (UmmQais), 2011 Season Of Excavation”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* Vol. 14, No 2,115-138.
- Erol 2011 Erol, D., Smyrna Agorasında Ele Geçen Terra Sigillata ve Geç Roma Seramiği, Dokuz Eylül üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Gassner 1997 Gassner, V., *Das Südtor der Tetragonos Agora. Keramik und Kleifunde, Forschungen in Ephesus XIII/1/1.* Wien.
- Grierson 1982 Grierson, P., *Byzantine Coins*, London.
- Gregory 1985 Gregory, T. E., “An Early Byzantine Complex at Akra Sophia Near Corinth”, *Hesperia* 54/4,411-428.
- Gürbüz 2018 Gürbüz, M., “Late Roman Pottery From a Building in Klazomenai”, *OLBA XXVI*, 135-176.
- Harrison v.d., 1968 Harrison, R. M. – Fıratlı N. – Hayes, J. W., “Excavations at Saraçhane in Istanbul: Fifth Preliminary Report, with a Contribution on a Seventh-Century Pottery Group”, *DOP* 22, 195-216.
- Hayes 1972 Hayes, J. W., *Late Roman Pottery*, London.
- Hayes 1978 Hayes, J. W., “Pottery Report-1976”, *Excavations at Cathage, 1976 Conducted by the University of Michigan IV* (ed. J. H. Humphrey), Ann Arbor, 23- 98.
- Hayes 2001 Hayes, J.W., ‘Early Christian Pottery From Knossos. The 1978-1981, Finds From the Knossos Medical Faculty Site’, *BSA* 96, 431-454.
- Heath v.d., 2015 Heath, S. – Rife, J. L. – Bravo, J. J. – Blasdel, G., *Preliminary Report on Early Byzantine Pottery from a Building Complex at Kenchreai (Greece)*. ISAW Papers, 10, <http://isaw.nyu.edu/publications/isaw-papers>.
- Japp 2009 Japp, S., “The Local Pottery Production of Kibyra”, *Anatolian Studies* 59, 95-128.
- Keay 1984 Keay, S. J., *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A Typology and Economic Study: the Catalan Evidence*. Oxford.
- Kenkel 2007 Kendel, F., “The Cypriot Red Slip Ware and its Derivatives From Pednelissos in Pisidia”, *Byzas* 7, 131-145.
- Kızırlanoğlu v.d. 2018 Kızırlanoğlu, H. A. – Aytek, A. İ., “Elaiussa Sebaste Üretimi

- 'Geç Roma I' Amforalarının Geleneksel Tipoloji ve Geometrik Morfometrik Analizlerle Değerlendirilmesi", MASROP E-Dergi 12/2, 16-44.
- Korkut 2007 Korkut, T., "Die spätantike und frühbyzantinische Kersamik aus Patara", *Byzas* 7, 147-168.
- Ladstätter – Sauer 2005 Ladstätter, S. – Sauer, R., "Late Roman C Ware und Lokale spätantike Fein Ware aus Ephesos", *Spätantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos* (ed. F. Krinzing), *Arc. Forsch. Band* 13, 143- 201,
- Meriç 2002 Meriç, R., *Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos. Forschungen in Ephesos IX/3*, Viyana.
- Modrijan 2011 Modrijan, Z., "Pottery", *Late Antique Fortified Settlement Tonovcov Grad Nar Kobarid* (ed. Z. Modrijan – T. Milavec), 121-221, Ljubljana.
- Nelson v.d., 2015 Nelson, M. C. – Kelly, A. – Begg, D. J. I. – Brenningmayer, T., "The Early Byzantine Settlement At Leukos, Karpathos", *The Annual of the British School at Athens* 110, 321-367.
- Opait 2004 Opait, A. *Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th- 6th centuries AD)*, Oxford.
- Papadopoulos 2002 Papadopoulos, J. K., "A Contextual Approach to Pessoi (Gaming Pieces, Counters or Convenient Wipes?)", *Hesperia* 71/4, 415-433.
- Panella 1993 *Merci e scambi nel Mediterraneo tardoantico, Storia di Roma, Vol. III., L'età tardoantica. II. I luoghi e le culture* (ed. A. Carandini – L. C. Ruggini – A. Giardina), Torino, 1993, 613-697.
- Poulou – Papadimitriou 2010 Poulou-Papadimitriou, N., Didioumi S., *Nouvelles Données Sur la Production de l'atelier Céramique Proto byzantin À Kardamaina (Cos – Grèce)*, *LRCW III.2*, Oxford, 741-749.
- Peacock – Williams 1986 Peacock, D. P. S. – Williams, D. F., *Amphorae and the Roman Economy: An Introductory Guide*, New York.
- Pecci v.d. 2010 Pecci, A. – Salvini, L. – Cirelli, E. – Augenti, A., *Castor Oil at Classe (Ravenna- Italy): Residue Analysis of some Late Roman Amphorae Coming from the Port, LRCW 3. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and archaeometry. Comparison between western and eastern Mediterranean. Vol. 3*, (ed. S. Menchelli – S. Santoro – M. Pasquinucci – G. Guiducci), *BAR Int. Ser* 22185 (II), 2010, Oxford, 617-622.
- Pellegrino 2011 Pellegrino, E., "Un Dépôt de Céramique Studéputdu (Ve s. apr. J.-C.) sur le Site de la Rue de la Douane à Porquerolles /Hyères", *LRFW I*, 175-182.
- Pieri 1998 Pieri, D., "Les Importations d'Amphores Orientales en Gaule

- Méridionale durant l'Antiquité Tardive et le Haut-Moyen Âge (IV-VII siècles après J.-C.)", Typologie, chronologie et contenu, SFECAG, Actes du Congrès d'Istres 21-24 Mai 1998, Maesille, 97-106.
- Pieri 2007 Pieri, D., "Béryte dans le Grand commerce méditerranéen. Production et importation d'amphores dans le Levant proto byzantin (Ve-VIIIe s. ap. J.-C.)", Productions et échanges dans la Syrie grecque et romaine. Actes du colloque de Tours, Juin 2003. Topoisupplément 8, Paris, 297-327.
- Querciaet v.d. 2011 Quercia, A. – Johnston, A. – Bevan, A. – Conolly, J. Ve Tsaravopoulos A. Roman Pottery from an Intensive Survey of Antikythera, Greece, Annual of the British School at Athens 105, 1-81.
- Reynolds 2010 Reynolds, P., Hispania and the Roman Mediterranean, AD 100-700. Ceramics and Trade, Dorchester.
- Reynolds 2011a Reynolds, P., "A 7th Century Pottery Deposit from Byzantine Carthago Spartaria (south-eastern Spain)", LRFW 1, 99-127.
- Reynolds 1995 Reynolds, P., Trades in the Western Mediterranean, A.D. 400- 700: the Ceramic Evidence, Oxford.
- Reynolds 2011b, Reynolds, P., "Fine Wares From Beirut Contexts, c. 450 to The Early 7th Century", LRFW 1, 207-230.
- Reynolds 2011c Reynolds, P., "A Note on The Development of Cypriot Late Roman D Forms 2 and 9", LRFW 1, 57-65.
- Reynolds 2015 Reynolds, P., "Material Culture and the Economy in the Age of Isidore of Seville (6th. and 7th. centuries)", Antiquité Tardive. Tome 23 (2015), 163- 210.
- Reynolds – Pavlidis 2014 Reynolds, P. – Pavlidis, E., "Nicopolis (Epirus Vetus): An Early 7th Century Pottery Assemblage from the 'Bishop's House' (Greece)", LRCW 4, 451-467.
- Riley 1979 Riley, J. A., "Typology of the Hellenistic and Roman Coarse Pottery of Berenice, Amphoras", Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice), Volume II, Suppl. to Libya Antiqua V, Vol. II, Tripoli 1979.
- Riley 1981 Riley, J. A., "The Pottery from the Cistern 1977ç1, 1977.2 and 1977.3", Excavations at Carthage 1977 (ed. J. H. Humphrey), Conducted by the University of Michigan VI, Ann Arbor.
- Sagui 1995 Sagui, L., L'esedradella Crypta Balbii e il Monastero di S. Lorenzo in Pallacinis, Quaderni di Archeologia Etrusco-Italica 23, 1995, 121-129.
- Sagui 2002 Sagui, L., "Roma, I Centri Privilegiati e la Lunga Durata della Tarda Antichità dati Archeologici dal Deposito di VII secolo nell' Esedradella Cyrpya Balbi", Archeologia Medievale XXIX, 7-42.
- Sagui et v.d. 1997 Sagui, L. – Ricci, M. – Diletta, R., "Nuovi Dati Ceramologici per la Storia Economica di Roma tra VII e VIII Secolo", La Céramique Médiévale en Méditerranée, Actes du VIe Congrès de l'AIECM2 Aix-

- en- Provence 13- 18 novembre 1995, 35-48.
- Sanders 1999 Sanders, G. D. R., "A Late Roman Bath at Corinth. Excavations in Panayia Field 1995- 1996", *Hesperia* 68/4, 441-480.
- Sazanov 2000 Sazanov, A., "Les Ensembles Clos de Chersonese de la fin du VIe-Troisiemequatu VIIe Siecles: La Chronologie de la Ceramique", *Les Sites Archéologiques en Crimée et au Caucase Durant l'Antiquite Tardive et le Haut Moyen-age* (ed. M. Kazanski – V. Soupault), Leiden- Boston- Köln, 123-149.
- Slane 1994 Slane, K. W., "Tetrarchic Recovery in Corinth. Pottery, Lamps, and other Finds from the Peribolos of Apollo", *Hesperia* 63/2, 127-168.
- Slane – Sanders 2005 Slane, K. W. – Sanders, G. D. R., "Corinth: Late Roman Horizons", *Hesperia* 74/2, 243-297.
- Slane – Kiriati 2014 Slane, K. W. – Kiriati, E., *Kythera Al Fresco: Middle and Late Roman Cooking Pots From The Aegean Region*, LRCW 4, 907-918.
- Sommer 2010 Sommer, A. U., *Die Münzen des Byzantischen Reiches 491-1453*, Battenberg.
- Tekocak 2013 Tekocak, M., "Late Roman C (Phocean Red Slip) Ware from the Lower City Sondage in Kelenderis", *SOMA 2010. Proceedings of 14th Symposium on Mediterranean Archaeology* (ed. Y. Mozorova – H. Öniz), *BAR Int. Ser.* 2555, Oxford, 2013, 161-169.
- Viegas 2012 Viegas C., "Importand Local Production: Common Ware from Urban Sites in Southern Lusitania (Algarve)", *Rei Cretariae Romanae Favtorum Acta* 42, 407-417.
- Waksman – Trégli 2007 Waksman, Y. – Trégli, J.-C., *Late Roman Coarse Wares Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean*, LRCW 2, Volume II, *BAR International Series* 1662 (II), Oxford.
- Waldner 2016 Waldner, A., *Keramik*. In: E. Rathmary (ed.), *Hanghaus 2 in Ephesos die Wohneinheit 7, Baubefund, Ausstattung, Funde*, *FiE VIII/10*, 311-424. Wien.
- Williams – Zervos 1983 Williams, C. K. – Zervos, O. H., "Corinth, 1982, East of the Theater", *Hesperia* 52, 1-47.
- Yangaki 2002 Yangaki, G. A., *La Ceramique des IVe- VIIIe Siécles ap. J.-C. D'Eleutherna: Sa place en Créte et dans le bassin Egéen*. Unpublished PhD thesis, Sourbone.

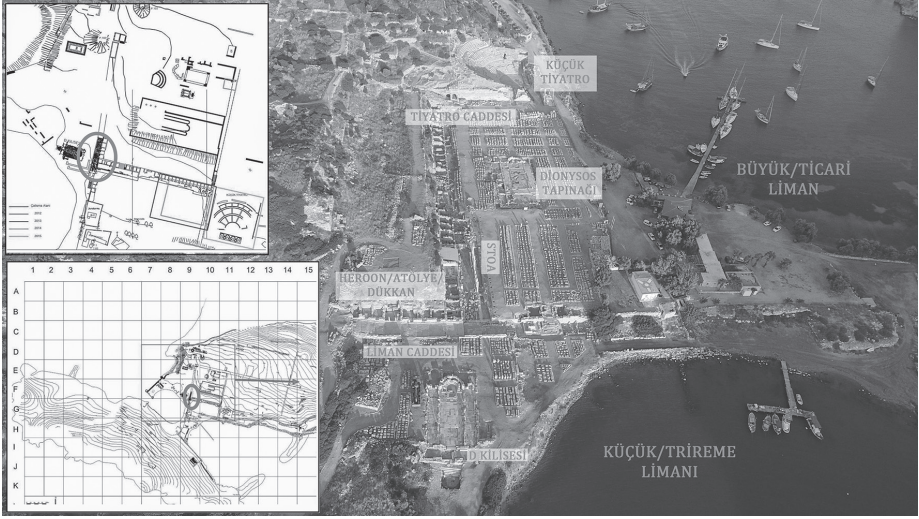

Fig. 1 Knidos, Liman Caddesi ve caddenin doğusundaki yapı kompleksi ile Atölye /Dükkan'ın konumu

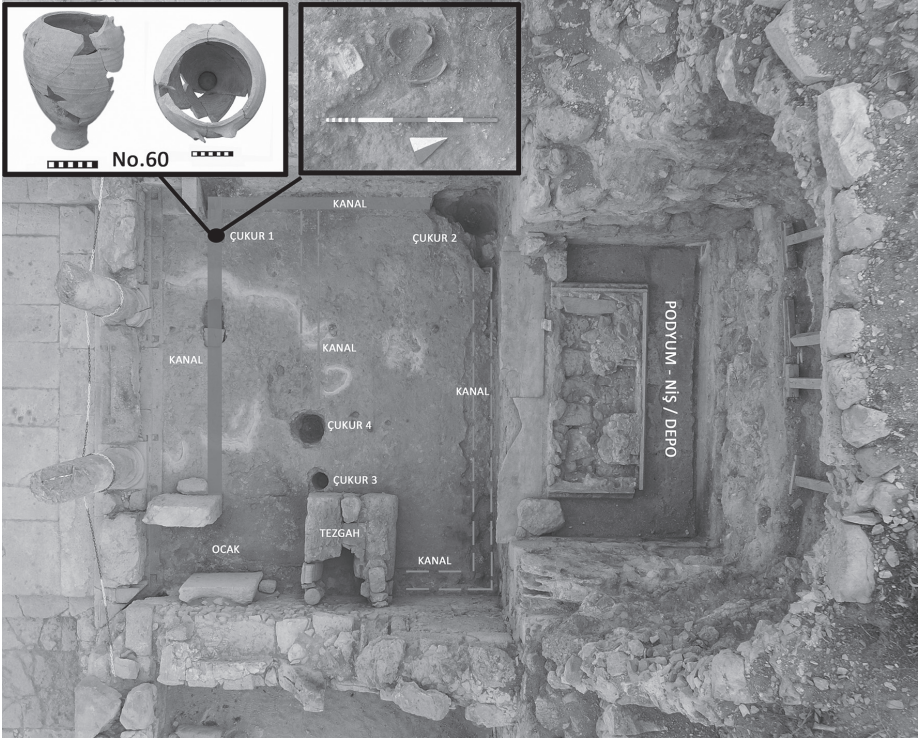

Fig. 2 Atölye/Dükkan, zemin altı kanal sistemi ve kanal üstündeki özel hazırlanmış çukura yerleştirilen amphora (nr. 60, in- situ)

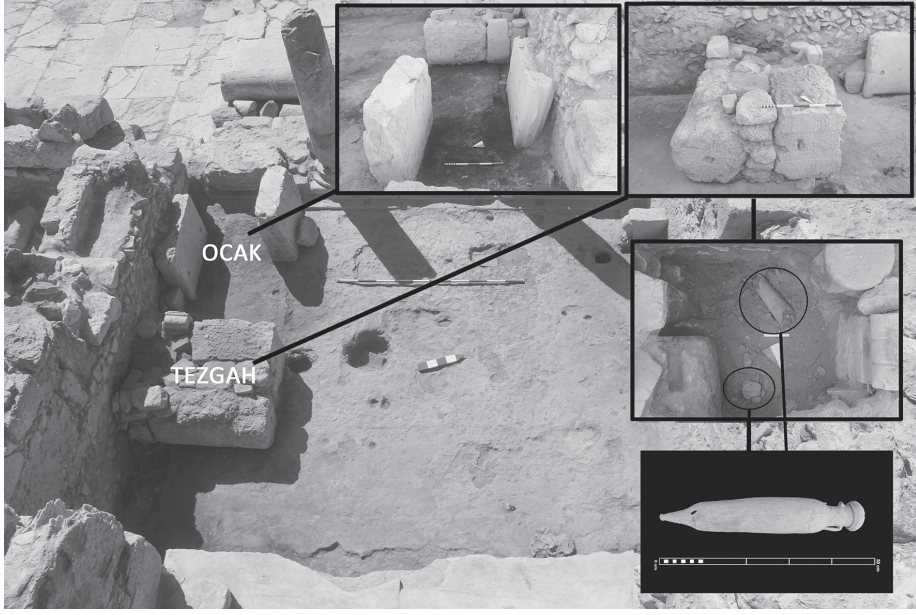

Fig. 3 Atölye/Dükkan, ocak, tezgaH ve tezgaHın içinde bulunan spatheia amphorası (nr. 62)

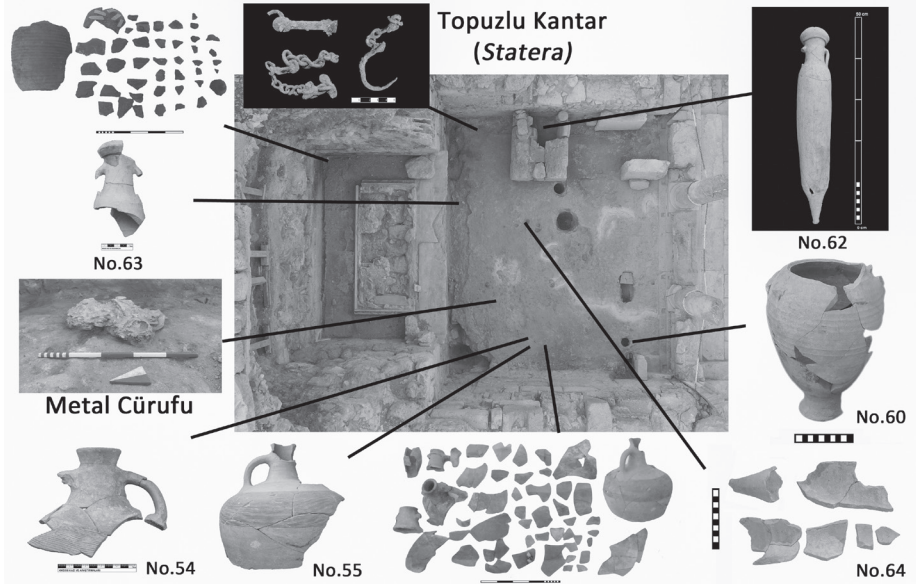

Fig. 4 Atölye/Dükkan, seramik ve diğer buluntuların buluntu noktaları.

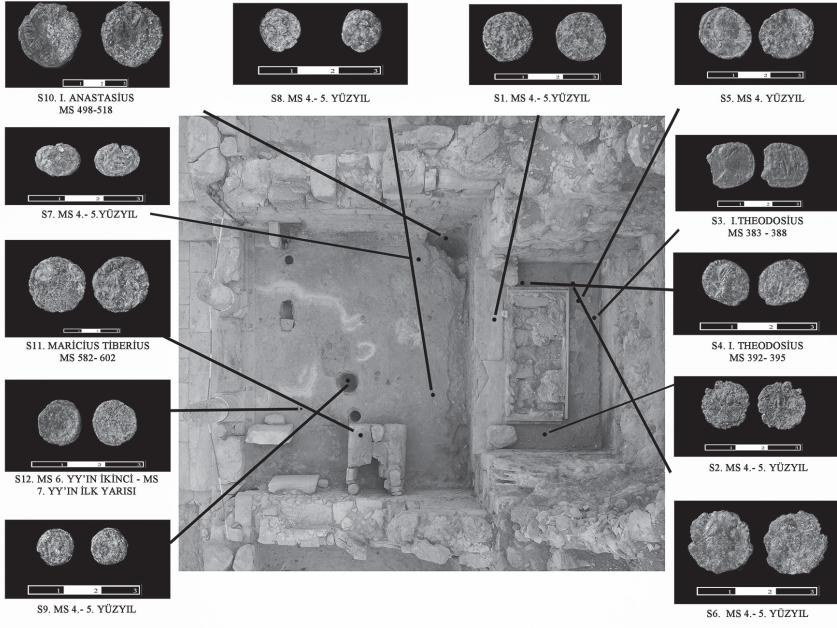

Fig. 5 Atölye/Dükkan, sikkelerin buluntu noktaları.

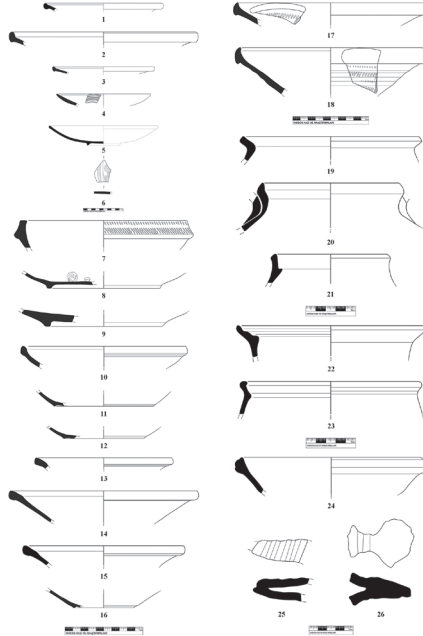

Fig. 6 Seramik buluntular kesit ve görünüm çizimler (nr. 1- 26).

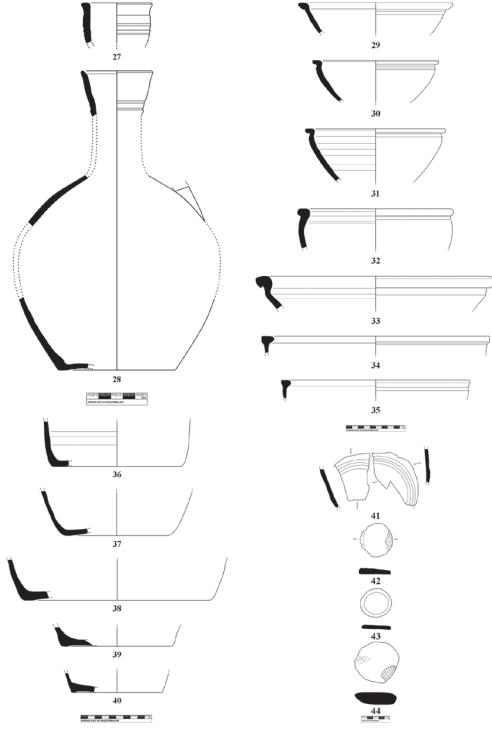

Fig. 7 Seramik buluntular kesit ve görünüm çizimler (nr. 27- 44).

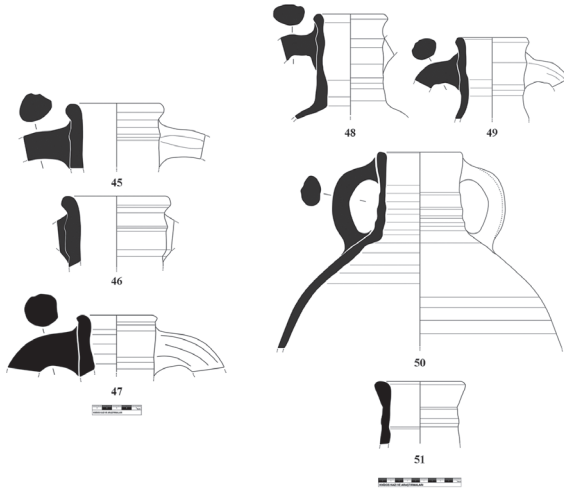

Fig. 8 Seramik buluntular kesit ve görünüm çizimler (nr. 45- 51).

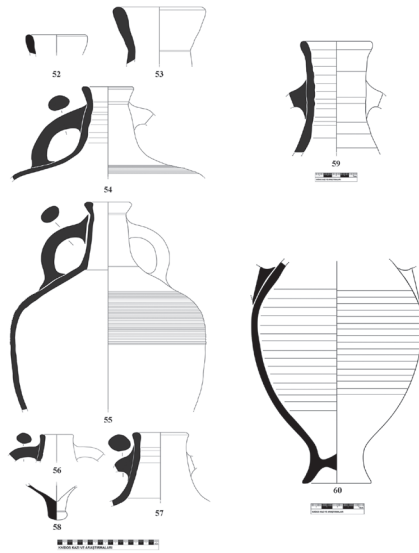

Fig. 9 Amphora buluntular (nr. 52- 60).

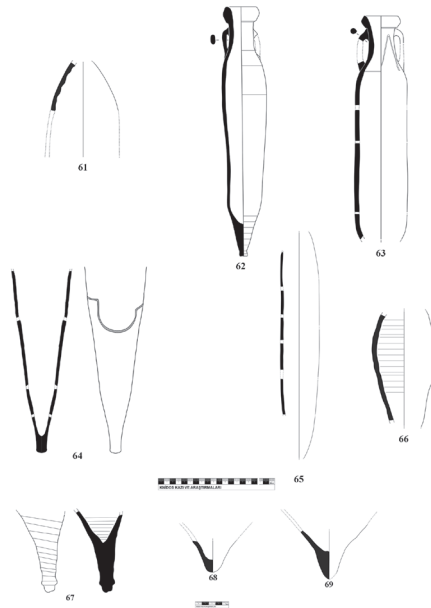

Fig. 10 Amphora buluntular (nr. 61- 69).

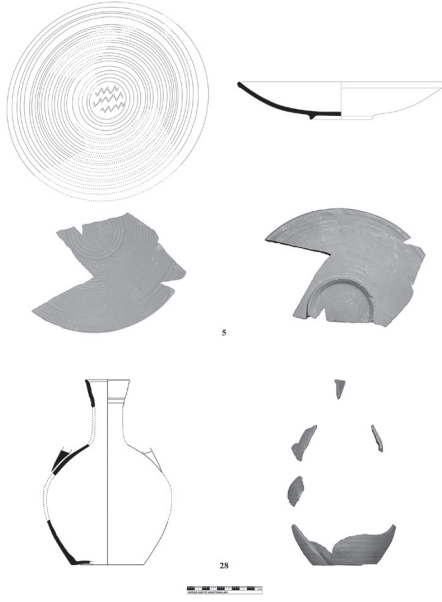

Fig. 11 Seramik buluntular kesit, çizim ve resim (nr. 5, nr. 28).

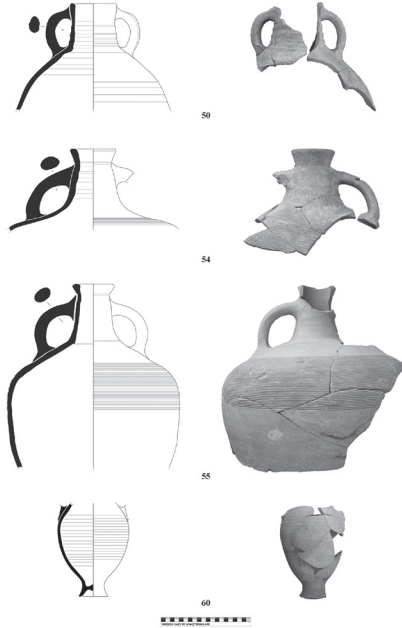

Fig. 12 Amphora buluntular kesit, çizim ve resim (nr. 50, nr. 54- 55, nr. 60).

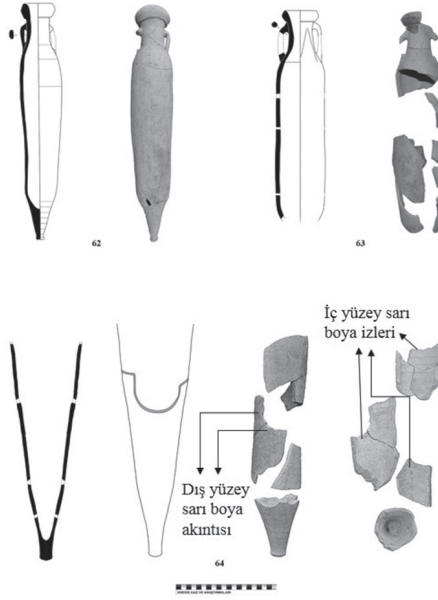
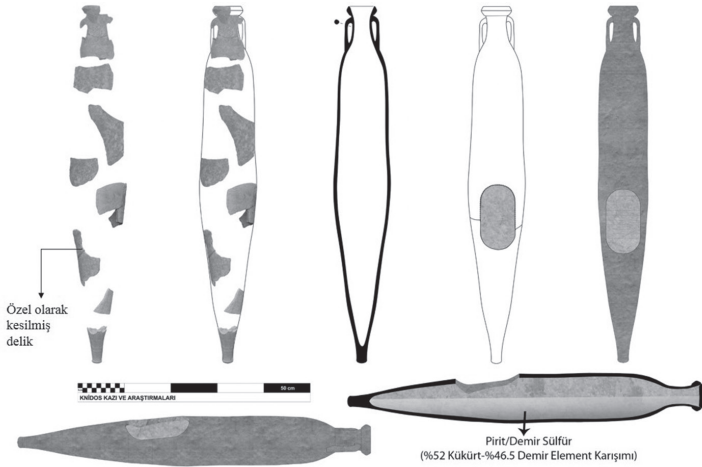
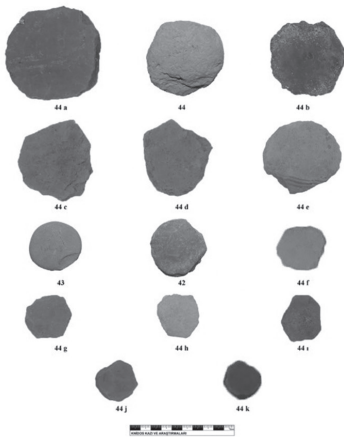

Fig. 13 Amphora buluntular kesit, çizim ve resim (nr. 62- 64)

Nr: 64 Spatheion Amphora'sı hipotetik kullanımı ile ilgili tamamlama

Fig. 14 Atölye/Dükkan zemini üzerinde Spatheion Amphorasının (nr. 64) hipotetik kullanımı ile ilgili tamamlama

Amphora ve Tapaların Karşılaştırılması

Amphora Kat. Nr.	Amphora Tipi	Amphora Ağız Çapı İç Ölçü	Olası Uyumlu Tapa Kat. Nr.	Tapa Çapı
45	LR 1A	7.2 cm.	44c	7.1 cm.
46	LR 1A	8 cm.	-	-
47	LR 1A	4.8 cm.	44f	4.6 cm.
48	LR 1B	8 cm.	-	-
49	LR 1B	7.6 cm.	44	7.5 cm.
50	LR 1B	8 cm.	-	-
51	LR 1B	7.6 cm.	44	7.5 cm.
52	LR 2B	9.2 cm.	44a	9.1 cm.
53	LR 2B	8 cm.	-	-
54	LR 2B	7.4 cm.	44b	7.3 cm.
55	LR 2B	6.4 cm.	44d	6.2 cm.
56	LR 2B	6.4 cm.	44d	6.2 cm.
57	LR 2B	7.4 cm.	44b	7.3 cm.
59	LR 2C	6.5 cm.	44d	6.2 cm.
62	Spatheion	3.4 cm.	44j	3.3 cm.
63	Spatheion	4.4 cm.	44h	4.3 cm.

Fig. 15 Tapalar (nr. 44, nr. 44a-k) ve olası ait oldukları amphoralar ile ilgili öneri tablosu.

A GROUP OF ONE-HANDLED “SARDIS TYPE” AMPHORAE FROM THE EXCAVATIONS AT KÜÇÜKÇEKMECE LAKE BASIN (BATHONEA ?)

Ülkü KARA *

ÖZ

Küçükçekmece Göl Havzası Arkeolojik Kazıları’ndan (Bathonea ?) “Sardis Tip” Olduğu Düşünülen Bir Grup Tek Kulplu Amphora

Antik Çağın sonunda, İstanbul’un Avcılar İlçesinde yer alan Küçükçekmece Gölü, önemli bir Geç Roma - Erken Bizans yerleşimine ev sahipliği yapmıştır. Küçükçekmece Gölünün batı kıyısında gerçekleştirilen Küçükçekmece Göl Havzası Arkeolojik Kazıları (Bathonea?), Constantinopolis’in hinterlandında konumlanmış bir liman yerleşimine dair önemli bulguların açığa çıkmasını sağlamaktadır. “8. Bölge” olarak adlandırılmış alanda, νοσοκομείον (*nosokomeion*) olduğu sanılan bir yapı tespit edilmiş ve yapıyla ilişkili olduğu düşünülen bir mekan açığa çıkarılmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda, söz konusu mekanın içindeki eşyalarla birlikte yıkıldığı ve kısmen de bir yangına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Mekanın içerisinde ele geçmiş çok sayıda amphora, toplu unguentarium grubu, mermer mortarium, havan eli, kemik ilaç kutusu ve spatula şu ana kadar tespit edilmiş buluntulardan bazılarıdır. Burada sunulan çalışmada, söz konusu yapıya ait bir mekan içerisinde, *insitu* halde tespit edilmiş bir grup tek kulplu “Sardis Tip” amphorası ele alınmıştır. Amphoralar, morfolojik ve anolojik biçimde incelenmiş ve taşıdığı ürün hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Küçükçekmece’de ele geçen altı amphoranın, morfolojik incelemesi sonucunda, aynı anda üretildikleri ve aynı yerden buraya geldikleri düşünülmektedir. Diğer taraftan, “Sardis Tip” amphora grubuna dahil edilen ve bu gruba ait olduğu düşünülen diğer merkezlerdeki (Pyrgouthi, Sucidava, Tomis, Histria, Capidava, Caesarea ve Sardis) buluntu örnekleri tespit edilmiştir. Bilinen ve tespit edilen amphora örneklerinin kil yapısı ve rengi karşılaştırma unsurlarından biridir. Caesarea örneği haricinde diğer örneklerin kil yapılarının çok benzer olduğu anlaşılmış ve burada incelenen tüm amphoraların hamur renklerinin de birbirine çok yakın oldukları tespit edilmiştir. Formları açısından ise, Küçükçekmece amphoralarına en yakın örnek Pyrgouthi amphorasıdır. Histria ve Tomis amphoralarının form yapısı ise oldukça benzerdir. İncelenen diğer örneklerin de, benzer ve karşılaştırılabilir formlar özellikleri mevcuttur. Güncel veriler ışığında henüz tespit edilmiş bir üretim atölyesi ya da merkezi mevcut değildir. Ancak, söz konusu “Sardis Tip” amphora grubunun üretim yerine dair önerilen ve kabul gören düşünce, Sardis çevresinde aranması gerektiği yönündedir. Sardis’te bilinen örnekler arasında Küçükçekmece amphoralarının net benzeri bulunmamasına karşın, Sardis’in

* Dr. Ülkü KARA, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Manisa/ Türkiye. E-posta: ulquba@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-4276-7205

kil yapısı ve buradaki tek kulplu amphora yapım geleneğinin bir ürünü olabileceği düşünülmüştür. İncelenen toplam on sekiz amphora örneğinin dönemi ve ürün içerikleri de diğer karşılaştırma unsurlarıdır. Tarihlendirmeler, genellikle yakın tarih aralığına aittir. Çalışmada yapılan değerlendirmeye göre, söz konusu amphoraların genel anlamda, 6. yüzyıl ve 7. yüzyıl başında üretildiği ve kullanıldığı sanılmaktadır. Amphoraların ne taşımak için kullanıldığı ise net biçimde aydınlatılabilmemiş değildir. Şarap taşıdığına dair düşünce genel anlamda benimsenmiş olsa da, bunu söylemek için, tüm gruba dair yeterli düzeyde kanıt bulunmamaktadır. Diğer taraftan, unguent/yağ taşıyor olma ihtimali de oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Küçükçekmece, Mika Killi Amphora, LRA 3, Tek Kulplu Amphora, “Sardis Tip”, Unguent.

ABSTRACT

Küçükçekmece Lake, located in Avcılar district of Istanbul, hosted an important Late Roman-Early Byzantine settlement. Archaeological excavations in the Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea ?) carried out on the west coast of Lake Küçükçekmece, have provided important discoveries of a harbor settlement located in the hinterland of Constantinople. In the "8th area", a structure which is thought to be a *νοσοκομειον* (*nosokomeion*) and a space, related to the structure came to light. It appears that the space was destroyed by fire and that, in particular, objects in the building were fired. Amphorae, marble mortars, pestles, bone medicine boxes, glasses, spatulas and a large number of unguentaria were recovered inside the space. This paper presents a group of one-handled “Sardis Type” amphorae which were discovered *in-situ* in the space related to the structure. Amphorae and their contents have been examined morphologically and analogically. According to a morphological examination of the six amphorae found in Küçükçekmece, it is thought that they were produced at the same time and were departed from the same center. On the other hand, samples from other centers (Pyrgouthi, Sucidava, Tomis, Histria, Capidava, Caesarea, and Sardis) classified as belonging to “Sardis Type” amphorae were detected and they are outlined in the paper. By comparison with the clay structure and colours of all amphora samples, It seems that the clay characteristics of the samples (except Caesarea amphora) are very similar, and the colours of all the amphorae are very close to each other. In terms of form, the closest example to the Küçükçekmece amphorae is the Pyrgouthi sample. Besides that, the form of the Histria and Tomis amphorae is very close to the Küçükçekmece amphorae, and; the other samples have similar and comparable formal properties. The production site of the “Sardis Type” group is not yet known by archaeologists. The accepted idea is that the origin of the “Sardis Type” amphora group is in the territory of Sardis because of the clay resemblance. In this paper, a total of eighteen amphora samples are compared according to date and content of the amphorae. All of these amphorae were likely produced and used in the middle of the 6th – beginning/middle of the 7th c. A.D. It is not clear which product these amphorae were used to transport, but the assumption is that they were transporting wine because of the traces of resin found in an amphora from a well at Sardis. On the other hand, the possibility of unguent/lipid transporting is also crucial.

Keywords: Küçükçekmece, Amphorae with micaceous clay, LRA 3, One-handled Amphora, “Sardis Type” Amphora, Unguent.

Archaeological excavations undertaken in the Lake of Küçükçekmece Basin (Bathonea ?) in Avcılar district of Istanbul were carried out in the western coast of Lake Küçükçekmece (fig. 1)¹. Lake Küçükçekmece, once a gulf accessible through the sea in antiquity, was transformed into a lagoon lake due to its connection becoming over time narrower between the lake and the sea. The archaeological excavations here, due to its vicinity to Constantinople and its ancient harbor, provides evidence for the understanding of the hinterland of Constantinople and its commercial life².

The so called (8th Area), identified during the excavations, revealed significant findings. *In-situ* findings were recently discovered in a space thought to belong to one of the structures which appears to have been demolished by fire. The archeological findings suggested it to be possibly considered a time capsule. Artifacts recovered include marble mortars (fig. 2), pestles, spatulas, bone medicine boxes, and glasses, as well as 386 unguentaria which were found together³. As a result of content analysis in one of the unguentaria "methanone" and "phenanthrene" were; detected, presumably used as medicine⁴. Analysis and archaeological evidence imply that the structure may have been a νοσοκομειον (*nosokomeion*), and this particular space may have served as a storeroom and/or medicine unit⁵.

The one-handled amphorae presented in this study were found in the abovementioned place. They are of the LRA 3 type. A part of these amphorae collection of amphorae was damaged by fire and demolition, as were many other items. These amphorae, which appear to have been placed together or close to one another, have been broken to pieces; while some pieces of amphorae had changed colour due to the fire, whilst others had not. Likely as a result of the collapse of the roof and walls of the structure in the fire, the amphorae were fragmented. Some pieces were exposed to direct fire while the others were just covered with plaster and the remnants of roof and walls. In this space, six amphorae of the so-called "Sardis Type"⁶ were found according to the current excavation data. Three of the amphorae were completely repaired through conservation (BA44, BA45 and BA46). The others are incomplete; one amphora consists of a rim, handle, and a part of the neck (BA47); one of them is a fragmented part of

1 I would like to thank Asst. Prof. Dr. Şengül Aydınğün, who is the head of the Excavations at Lake Küçükçekmece Basin (Bathonea ?) and a faculty member of the Kocaeli University Archaeology Department, Prof. Dr. Gonca Şenol, who is a faculty member of Ege University Archaeology Department and Prof. Dr. A. Kaan Şenol, who is the head of Ege University Archaeology Department and Classical Archaeology for their support. And thanks to my colleague Sezen Palamutçu for her valuable ideas.

2 For results of the Excavations at Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea ?) see also: Atik 2018, 229ff; Aydınğün et al. 2011, 437ff; Aydınğün 2013, 41ff; Aydınğün 2017a, 1ff.; Aydınğün 2017b, 69ff.; Stanislawski 2017, 445ff: See also www.bathonea.org for further publications on the excavations.

3 For findings in the space, see also; Atik – Özkılıç 2017, 319-20; Aydınğün 2017a, 3-5; Kara 2016, 48ff; Kara 2017, 277ff; Kaya 2017, 242ff.

4 They were interpreted as psychoactive tranquilizer, antiseptic, immune-enhancing, etc. substances, see Kaya 2017, 242-243.

5 Aydınğün 2017a, 4; Kaya 2017, 243.

6 Opait 2004, 18.

rim (BA48); and the last one is a base part (BA49). It is currently impossible to tell whether the base piece belongs to one of the two rim pieces⁷; thus, it is assumed that a total of six amphorae have been recovered.

Catalog

BA44: (fig. 3. BA44)

Diameter of rim: 3,8 cm; maximum diameter of body: 14 cm; height: 33,8 cm

Fabric: 5YR 7/8 reddish yellow

Slip: 5YR 7/8 reddish yellow

Inclusions: Intense dark particles, few lime and mica.

Volume: 2,85 litre⁸

Oval form-bodied one-handled amphora. Slightly flaring and rounded rim and slightly expanding neck with cylindrical rounded base. One handle is not preserved. Because of the fire, the colour of the surface is varies between light and dark grey.

BA45: (fig. 3. BA45)

Diameter of rim: 3,8 cm; maximum diameter of body: 12,8 cm; height: 30,7 cm

Fabric: 2.5YR 6/8 light red

Slip: 2.5YR 6/8 light red

Inclusions: Dark particles, few lime and mica.

Volume: 2,5 litre

One-handled amphora with oval body. Slightly flaring and rounded rim and slightly expanding neck with cylindrical rounded base. Handle oval in section. Body is partially broken and missing. Because of the fire, the colour of the surface varies between light and dark grey.

BA46: (fig. 3. BA46)

Diameter of rim: 4,1 cm; maximum diameter of body: 14 cm; height: 36,5 cm

Fabric: 2.5YR 7/8 light red

Slip: 5YR 7/6 reddish yellow

Inclusions: Dark particles, few lime and mica.

Volume: 2,9 litre

One-handled amphora with asymmetric oval body. Slightly flaring and rounded rim and slightly expanding neck with cylindrical rounded base. Handle oval in section. Body and shoulder are partially broken and missing. Because of the fire, the colour of the surface varies between light and dark grey.

7 Research is ongoing in the excavation area.

8 The volume calculations in this study are done according to the programme on <http://www.amphoralex.org> (20.02.2019) Rigor 1981, 193-194.

BA47: (fig. 3. BA47)

Diameter of rim: 4,1 cm; preserved height: 17,15 cm

Fabric: 2.5YR 7/8 light red

Slip: 2.5YR 7/6 light red

Inclusions: Dark particles, few lime and mica.

Slightly flaring and rounded rim, slightly expanding neck. Handle oval in section. Amphora is incomplete. Because of the fire, the colour of the surface varies between light and dark grey.

BA48: (fig. 3. BA48)

Preserved height: 4,9 cm

Fabric: 2.5YR 6/8 light red

Slip: 5YR 7/4 pink

Inclusions: Dark particles, few lime and mica.

Amphora with slightly flaring and rounded rim and cylindrical neck. Amphora is incomplete.

BA49: (fig. 3. BA49)

Preserved height: 2,4 cm

Fabric: 2.5YR 7/8 light red

Slip: 5YR 7/8 reddish yellow

Inclusions: Dark particles, few lime and mica.

Pointed and slightly rounded base.

All the one-handed Küçükçekmece amphorae mentioned above have the same structural features. They were made of similar pinkish red-coloured clay (2.5YR 6/8 – 2.5YR 7/8 – 5YR 7/8). The fabric was well fired and the fine and nonporous micaceous clay has black, and white inclusions. All of the amphora rims are slightly rounded, and only two different rim diameters (3,8 and 4,1 cm) have been ascertained. In general, the neck section follows the ridge located about 1,7 cm below the rim. The ridge is one of two morphological features that can be examined for differences among the current examples. The ridge on the BA44 amphora is a rounded swelling in form. Above the ridge, there is one concave groove made with a pointed tool (fig. 4. BA44). The form of the ridge structure in the BA45 and BA46 amphorae is just slightly pulled outside, and there is no groove (fig. 4. BA45-BA46). The ridge on the rim of BA47 has a relatively smooth transition, and the one on BA 48 consists of just a thin line (fig. 4. BA48).

Only three of the six amphorae have a preserved handle. The measured distance of the handles from the rim varies between 3 – 4,5 cm; and the height of the handles is in the range of 4,5 – 5,5 cm. The appliqué handle of BA46 is nearly a whole circle (fig. 5. BA46). The handles of BA45 and BA47 are positioned in a way that the upper parts are inclined below (fig. 5. BA45, BA47). The neck of the amphora form slightly expands towards the oval body, and the body narrows towards the base. The surface of

the base has shallow wheel lines, and its underside is rounded. The shallow grooves on the entire neck of the amphora deepen on the body and become shallow again towards the base. Grooves on the body were made with a thick pointed tool. The base height of the amphorae ranges between 2 – 2,4 cm.

The research into the distribution of the abovementioned one-handled amphorae showed that there are few published samples despite the spread of the amphorae to distant centers (fig. 6). In addition, some of the known examples are relatively different from the Küçükçekmece form. An amphora similar to the Küçükçekmece ones was found at Pyrgouthi (Greece) (fig. 7.1a-b) in a farmhouse dating to the second half of the 6th c. - middle of 7th c. A.D., and was involved in wine production. The fabric is fine and pink in colour, contains a lot of mica and fewer white inclusions (7.5 YR 7/4 pink). The rim is slightly pulled out, and just below the rim there is a ridge line which passes to the neck. The handle is roughly curved and appliquéd to the middle of the neck. The body is rounded and grooved, and ends with a small ridged bottom. The Pyrgouthi amphora is similar to the Küçükçekmece amphorae in dimensions⁹ as well as in form¹⁰.

Another example of a one-handled amphora is from Histria (Romania), which dates to the 5th - 6th c. A.D., and is quite similar to the Küçükçekmece amphorae in form. It has a pink - red fabric with mica inclusions and cream coloured slip¹¹ (fig. 7.2a-b). The one-handled amphora form is called the “Sardis Type” by A. Opaït; due both to its similarity to samples found in Sardis, and to its likely production in vicinity of Sardis¹² The Histria amphora is similar to the BA44, BA45 and BA46 amphorae, particularly concerning the rim. With respect to the distance of the handle from the rim, it seems to be parallel with the BA47 amphora.

Another one-handled “Sardis Type” amphora fairly similar to the Küçükçekmece amphorae has been found in Tomis (Romania) near the Black Sea (fig. 7.3). The amphora, dating to the second half of the 6th c. A.D., is complete¹³. It has a reddish brown clay with abundant mica and a slip of the same colour¹⁴.

An amphora found in Capidava (Romania) which is near Histria, has a partially different body form. The amphora, dating to the end of the 5th c. A.D. or later, has a thin enlarging neck, a biconical body, and a small base (fig. 7.4a-b). Shallow grooves are visible on the neck and the body. The fabric is fine and dark red-brown, and the slip is of the same colour. In addition to the rim and handle, there are also parts

9 Maximum diameter of body: 14,4 cm; height: 37 cm; Wall: 1 cm.

10 Hjøhlman 2005, 1, 32, 142-143, 159-160.

11 Maximum diameter of body: c.12 cm, Height: 28 cm.

12 Condurachi et al. 1960, 39-40; Popescu 1976, 171-72, no.154; Opaït 2004, 18.

13 Diameter of rim: 3,6 cm; maximum diameter of body: 14,8 cm; height: 40 cm.

14 Paraschiv 2006, 109-110. Another amphora rim in same clay and slip color dating the same period, was found in Tomis. Since it was incomplete and its form could not be distinguished properly, it was not classified as "Sardis Type". See also, Paraschiv 2006, 110, fig.18.22.

missing from the body of the amphora¹⁵, and flaking is visible on the surface. The volume of the amphora equals 1,47 liters according to calculation, but according to measure it equals 1,75 liters. Thus, the capacity of amphora is approximately equal to $\frac{1}{2}$ *congiusa*¹⁶.

A fifth example is an amphora discovered at Sucidava (Romania), which has been dated to the 5th – 6th c. A.D. (fig. 7.5)¹⁷. The amphora has a double ridge rim, a grooved and oval body, a short, concave base, and an appliqué handle. The Sucidava example is different than other “Sardis Type” amphorae in its mouth and base features. The double ridge rim and the concave and expanding base form make it the most different form of the “Sardis Type” amphorae.

Another example is a rim fragment found in Caesarea (Israel) (fig. 7.6a-b) in a context dating to 630-660 A.D. The amphora’s fabric lacks mica and has a wall thickness in the range of c.0,8-1 cm. The clay is “moderate yellowish pink” (5YR 7/6) and the slip is “pale orange yellow” (5YR 8/6 - 10YR 8/4). However, traces of “reddish brown” (10R 4/6) slip are still visible on the surface¹⁸. This amphora, which is proposed as a different form of LRA 3 type or imitation, is similar to BA47 and BA48 in rim shape. This one-handled amphora, however, differs from the Küçükçekmece examples because the fabric lacks mica, there is a sharp transition from the neck to the body, and the handle has a thin section. The amphora from Caesarea is more similar to the Capidava amphora based on abovementioned features.

The six amphorae that have similar features to the one-handled Küçükçekmece amphorae; were found in two areas in Sardis. The first four examples were found in the Byzantine Shops, which had been out of use since the early 7th c. A.D. Mica inclusions were found in the fabric of all four amphorae¹⁹. First, an amphora found in E 14, which was once used as dye shop²⁰ (fig. 8.1), is an oval body amphora with a small base, no handle, and no rim part²¹. Likewise, a second example has a missing rim and handle (fig. 8.2). An amphora found in the space E 16, which is thought to be a residence, is pyriform in body and has a small base²². Shallow grooves from the neck to the base are visible on the surface, and thin slip had been applied on the surface²³.

The third example, found in E 5, which is thought to be a jewelry workshop, is an amphora with a preserved body (fig. 8.3). A pyriform amphora does not have a handle

15 Maximum diameter of body: 13,6 cm; height: 35,6 cm.

16 Opriş 2003, 65.

17 Toropu – Tatulea 1987, 134-35.

18 Adan-Bayewitz 1986, 101-02, 121; See also for petrographical definition: Adan-Bayewitz 1986, 130; sample E.

19 Crawford 1990, 13.

20 Maximum diameter of body: 16 cm; preserved height: 30 cm.

21 Crawford 1990, 89, fig. 484.

22 Maximum diameter of body: 17,7 cm; preserved height: 34,5 cm

23 Crawford 1990, 94, fig. 532.

or a rim²⁴. The fabric is porous and pink-buff coloured, and it contains lime and mica inclusions. The cream coloured slip turned grey due to heat, as the amphora was found in a burned context. Cloth or sponge marks are visible on grooves on the surface. The fourth example from the Sardis shops is a neck of an amphora²⁵ from the E8 painting shop (fig. 8.4a-b). The neck part is grooved²⁶.

The Well layer dating end of the 6th c. A.D. is another location in Sardis where one-handed amphorae were detected. At this layer, two nearly complete amphorae which have identified as “Type B” were found (fig. 8.5a-b ve 8.6a-b)²⁷. Neither amphorae have a rim part. The surface colour of the first amphora has colour differs due to firing and is a mid-coarse grained, light red clay (10R 3/6-7.5R 3/4) (fig. 8.5a-b). The fabric contains many golden mica and less lime inclusions. It has a fusiform body, a small base, and one small appliqué handle²⁸. The amphora was roughly shaped, internal and external grooves are visible. The surface of the neck is smoother and the grooves on the body are deeper. Inside the amphora was found to be covered with thin resin or mastic²⁹.

The second sample from the well is an amphora with mid-coarse grained reddish-yellow clay (5YR 7/6-2.5YR 6/6); the colour of the surface varies between light red-pink and white-yellow due to firing (fig. 8.6a-b). Its fabric contains many mica and less lime inclusions. Similar to the other one from the well, this amphora has a slightly rounded rim, appliqué handle, a tall and thin neck, narrower fusiform body, and a small slightly pointed base³⁰. The neck and the upper part of the body have a relatively thin wall and grooves on the body are still visible on the neck. The outer part of the handle is concave. Cracks and splits due to drying are visible on the lower part of the body, and flaking can be detected on the surface³¹.

Few amphorae similar to the “Sardis Type” have been identified since the one-handed amphora found in Histria by Opait³². The other three amphorae found in Capidava, Sucidava, and Tomis near Histria have also been defined as “Sardis Type” and thought to have been made in a similar production convention despite the differences in form³³. The Caesarea amphora is suggested to be produced in Sardis even though its clay does not contain mica³⁴, and the amphora found in Pyrgouthi is thought

24 Maximum diameter of body: 17,5 cm; preserved height: 35 cm

25 Maximum diameter of body: 8 cm; preserved height: 9 cm

26 Crawford 1990, 70, fig.326.

27 For the account of “Type B” amphorae fragments found in the second level of the well, see Rautman 1995, 81, Table 2.

28 Maximum diameter of body: 17 cm; preserved height: 44 cm.

29 Rautman 1995, 51, 64, 66-67, 2.89.

30 Maximum diameter of body: 15,8 cm; height: 48 cm.

31 Rautman 1995, 64, 66-67, 2.90, fig.20/2.90-21/2.90.

32 Opait 2004, 18; Opait 2017, 597.

33 Opait 2017, 597.

34 Adan-Bayewitz 1986, 101-02.

to have been produced in *Hermos* (Ἑρμιος) or *Maiandros* (Μαίανδρος) valley due to the mica content of its fabric³⁵. While no production center for the one-handed amphorae could have been detected in Sardis or its vicinity, the assumptions that the amphorae found in the Sardis Byzantine Shops may be local and that two examples found in the Well may be the production of Sardis, are notably important. Considering all the above, it can be argued that all these amphorae contain a micaceous clay structure and also share LRA 3's general, small size form, with a narrow rim and toe structure, and groove features, and therefore that all samples may have the same origin. In this regard, although the one-handed amphorae discovered in the Excavations at Lake Küçükçekmece Basin (Bathonea ?) are exactly the same as the some forms presented here, and in this study it is suggested that the Küçükçekmece amphorae could have been produced in Sardis and/or its vicinity.

On the other hand, as in some of the above examples, there is no clear uniformity in the examples uncovered in Sardis. The examples identified as a result of the works carried out in the Well and the Shops have differences in their form. In particular, all of the examples found in the Shops are partially different in form. No typology was made for amphorae from the Shops but; in the study conducted in the Well, a form distinction was made and the two amphorae presented here were, included in a classification with the name “Type B”³⁶.

The amphora from Pyrgouthi (fig. 7.1a-b) is thought to have been produced at the same time or very close in time because of its similarity to the amphorae from Küçükçekmece. However, considering the fact that the amphorae found in Sardis were dated to the late 6th c. A.D. - the early of the 7th c. A.D., it may be suggested that all the amphorae were produced and used around close dates. Also, it may be asserted that all amphorae presented may have been produced in the same center or the same and/or the close workshops.

As mentioned above, it is thought that the space where the amphorae were found at Küçükçekmece was demolished in the first quarter of the 7th c. A.D. in light of current data. It is impossible to know “how long the amphorae were used and/or stored there”, but the archaeological evidence points out that these amphorae belongs to a date later than the end of the 6th c. A.D.

The product carried in the one-handed amphora is generally thought to be luxury or semi-luxury consumer goods due to the amphora's volume³⁷. The Capidava amphora is thought to have been used to transport a kind of sauce³⁸. Another opinion is that the four samples identified in Romania carried wine³⁹. Two examples found in the

35 Hjohlman 2005, 159.

36 The Well classification assumes that two amphorae which were found in the well and a similar form with one-handle dating to the end of the 5th c. A.D. are included in the same "Type B". See also for further information on “Type B”: Rautman 1995, 42, 80-81, fig.8/1.32, Table 2.

37 Opriş 2003, 64; Hjohlman 2005, 242.

38 It is described “salted sauce” by Opriş, see Opriş 2003, 64.

39 Opait 2017, 597.

well in Sardis are asserted to have been used for storage or transportation of wine due to the resin residue detected⁴⁰. In addition, it is also important to consider whether the one-handled “Sardis Type” may be “micaceous” amphorae that were used for expensive *Caroenum Maeonium* wine as suggested by Hayes⁴¹.

In the light of available data, there is no clear information about the content of the one-handled Küçükçekmece amphorae. However, the fact that these amphorae do not have a fermentation hole like other LR 3 amphorae found in the Excavations at Lake Küçükçekmece Basin (Bathonea ?); may indicate a different content than others. In addition to these, the one-handled amphorae may have been used to transport unguent/oil according to an analysis result from LRA 3⁴². The one-handled Küçükçekmece amphorae may also have been containers for an unguent or pharmacological product considering the possible function of the space in which they were found. However, there is no clear evidence that all amphorae presented here transported the same product.

On the other hand, an explanation is needed for why so few examples of “Sardis Type” amphorae have been found. The possibility of carrying a kind of unguent instead of a food product may clarify this situation a little, but can not explain it completely. Regardless of its content, examples of this amphora group can be expected to have been found in greater number in excavations. Accordingly, it is noteworthy that, in the case of a small number of identified samples, the known examples are complete or nearly complete in form. The amphora form can be identified in excavations, most easily if the body part is all or almost complete⁴³. Nevertheless, it is very difficult to know whether this amphora form was mass produced or not. If it is presumed that the content of this amphorae was wine, however, it is possible that the amphorae may have come to Constantinople as part of the organization of the food supply (*annona*) in the empire.

In general terms, two temporal intervals can be deduced regarding the production and use-by date of one-handled “Sardis Type” amphorae. Given the information above, the Capidava, Tomis, Sucidava, and Histria examples date to the 5th - 6th c. A.D. and the Sardis, Pyrgouthi, and Caesarea amphorae date to the 6th century-7th c. A.D. Therefore, it is important to note that they were produced and used in a narrow time interval. On the basis of the suggestion that the fire at Küçükçekmece occurred in the early 7th c. A.D.⁴⁴, and it follows that the one-handled Küçükçekmece amphorae also date to the end of the 6th c. – beginning of the 7th c. A.D. and that they are parallel with examples mentioned above.

Although one-handled amphorae are generally claimed to have been produced in

40 Rautman 1995, 42.

41 Hjohlman 2005, 160; Hayes 1992, 63, n.6.

42 Hjohlman 2005, 160; Rothschild-Boros 1981, 83-86.

43 For instance, a similar sample found in the vicinity of Caesarea is not included to this group since it is not described as an amphora. See ‘Ad 2000, 31, fig.59.7.

44 Aydingün 2017a, 4.

the vicinity of Sardis, there is no general typology for the evaluation of them within or outside of the LRA 3⁴⁵ group. As a result of the evaluation of the Küçükçekmece amphorae, these one-handed amphorae can be classified as a sub-type of LRA 3, which itself has not yet been fully studied regarding its typology or production centers. After detailed typological and production investigations on the LRA 3 type are made, the typology, chronology and production characteristics of the one-handed “Sardis Type” amphorae should be clarified. It is hoped that the ongoing studies in the Excavations at Lake Küçükçekmece Basin (Bathonea ?) will eventually provide more clear-cut information regarding usage customs and the content of these amphorae.

45 As is known, LRA 3 involves many groups and expanded into the Black Sea, Aegean and Mediterranean countries. It is accepted that the LRA 3 versions were produced by more than one production center. And it is thought they should be found in the Hermos and Maiandros valleys. See also for more detailed information on LRA 3: Bezeczky et al. 2013, 164-67, Type 55; Peacock – Williams 1991, 188-190; Pieri 2005, 94-101, class 45; Şenol 2009, 250-51.

Bibliography and Abbreviations

- ‘Ad 2000 ’Ad, U., “Nahal Tanninim”, *Hadashot Arkheologiyot: Excavations and Surveys in Israel* 111, 39-41.
- Adan-Bayewitz 1986 Adan-Bayewitz, D., “The Pottery from the Late Byzantine Building and its Implications”, *Excavations at Caesarea Maritima: 1975, 1976, 1979: Final Report* (ed. L. I. Levine – E. Netzer), Jerusalem, 90-131.
- Atik – Özkılıç 2017 Atik, Ş. – Özkılıç, M., “Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları Geç Antik Dönem Cam Buluntuları”, *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea)*, İstanbul, 317-341.
- Atik 2018 Atik, Ş., *Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) Buluntuları Işığında Sosyal Yaşam Kurguları, Bütün Yollar Avcılardan Geçer*, 229-242.
- Aydingün et al. 2011 Aydingün, Ş. – Aydingün, H. – Öniz, H., “Küçükçekmece Lake’s Basin Antique Harbors”, *Harbors and Harbor Cities in Eastern Mediterranean*, *BYZAS* 19, 437-443.
- Aydingün 2013 Aydingün, Ş., “Küçükçekmece Gölü Havzası (Bathonea?) Kazıları (2009-2012)”, *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 2, 41-53.
- Aydingün 2017a Aydingün, Ş., “Nehir-Göl-Deniz Birleşiminde Bir Kazı Yeri (İlk Beş Yıllık Çalışma)”, *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea)*, İstanbul, 1-12.
- Aydingün 2017b Aydingün, Ş., “Bathonea İsmi Üzerine Veriler ve Yorumlar”, *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea)*, İstanbul, 69-74.
- Bezczky et al. 2013 Bezczky, T. – Sauer, R. – Scherrer, P., *The amphorae of Roman Ephesus*, Wien.
- Condurachi et al. 1960 Condurachi, E. – Pippidi, D. M. – Bordenache, G. – Stoian, I. – Dimitriu, S. – Coja, M. – Alexandrescu, P. – Petre, A. – Popescu, E. – Eftimie, V. – Hampaşumian, N. – Radu, C., “Şantierul Arheologic Histria”, *Materiale şi Cercetări Arheologice* 7, 227-271.
- Crawford 1990 Crawford, J. S., *The Byzantine Shops at Sardis*, Cambridge.
- Hayes 1992 Hayes, J. W., *Excavations at Saraçhane in Istanbul. Vol.II: The Pottery*, Princeton.
- Hjohlman 2005 Hjohlman, J., “Pyrgouthi in Late Antiquity”, *Pyrgouthi: a Rural Site in the Berbatı Valley from the Early Iron Age to Late Antiquity: Excavations by the Swedish Institute at Athens, 1995 and 1997*. Stockholm, 127-266.
- Kara 2016 Kara, Ü., “Küçükçekmece Göl Havzası Arkeolojik Kazılarında Yürütülen Amphora Çalışmaları”, *TINA: Denizcilik Arkeolojisi Dergisi* 6, 48-62.
- Kara 2017 Kara, Ü., “Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazılarında Ele Geçen Dipintolu LR 2 ve Damgalı LR 13 Amphoraları”, *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea)*, İstanbul, 277-285.
- Kaya 2017 Kaya, D., “Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea ?) Kazıları Geç Antik Çağ Unguentariumları 2013”, *İstanbul Küçükçekmece Göl*

- Havzası Kazıları (Bathonea), İstanbul, 239-257.
- Opait 2004 Opait, A., *Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th-6th Centuries AD): Aspects of Economic Life in the Province of Scythia*, BAR international series 1274, Oxford.
- Opait 2017 Opait, A., "On the local production and imports of wine in the Pontic and Lower Danube regions (1st century Bc to 7th century AD). An overview", *LRCW* 5, vol.II, 579-612.
- Opriş 2003 Opriş, I. C., *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos: (sec. IV-VI p. Chr.)*, București.
- Paraschiv 2006 Paraschiv, D., *Amfore romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I-VII p. Chr.)*, Iași.
- Peacock – Williams 1991 Peacock, D. P. S. – Williams, D. F., *Amphorae and the Roman economy: An introductory guide*, London.
- Pieri 2005 Pieri, D., *Le commerce du vin oriental à l'époque byzantine (Ve-VIIIe siècles): Le témoignage des amphores en Gaule, Beyrouth*.
- Popescu 1976 Popescu, E., *Inscriptiile grecesti si latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucarest.
- Rautman 1995 Rautman, M. L., "Two late Roman wells at Sardis", *ASOR* 53, 37-84.
- Rigoir 1981 Rigoir, Y., "Méthode géométrique simple de calcul du volume des contenants céramiques", *Documents d'Archéologie Méridionale* 1981/4, 193-194.
- Rothschild-Boros 1981 Rothschild-Boros, M. C., "The determination of amphora contents", in *Archaeology and Italian Society: Prehistoric, Roman and Medieval Studies* (ed. G. Barker – R. Hodges), BAR 102, 79-89.
- Stanislawski 2017 Stanislawski, B., "Project: 'Constantinople/Istanbul-Küçükçekmece, The Destination Port of the Way from the Varangians to the Greeks, a Centre of 'Byzantinization' of the Rus' Community – Aims, Sources and Objectives Constantinople, İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea), İstanbul, 445-464.
- Şenol 2009 Şenol, A. K., *Taşucu Arslan Eyce Amphora Müzesi*, Mersin.
- Toropu – Tatulea 1987 Toropu, O. – Tatulea, C. M., *Sucidava Celei*, Bucharest.

Fig. 1 Localisation of the Excavations at Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea ?) (KARA 2016, fig.1).

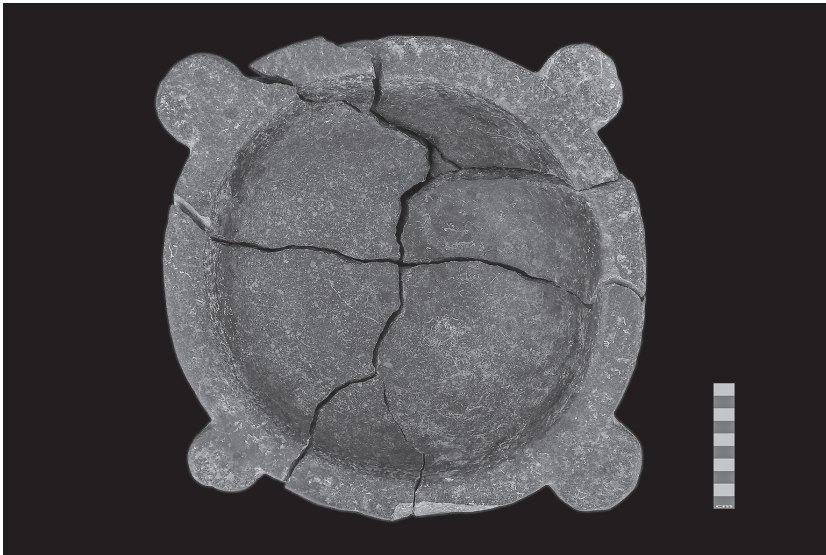

Fig. 2 Porphyry mortarium from the space (Photograph: A.ENEZ)

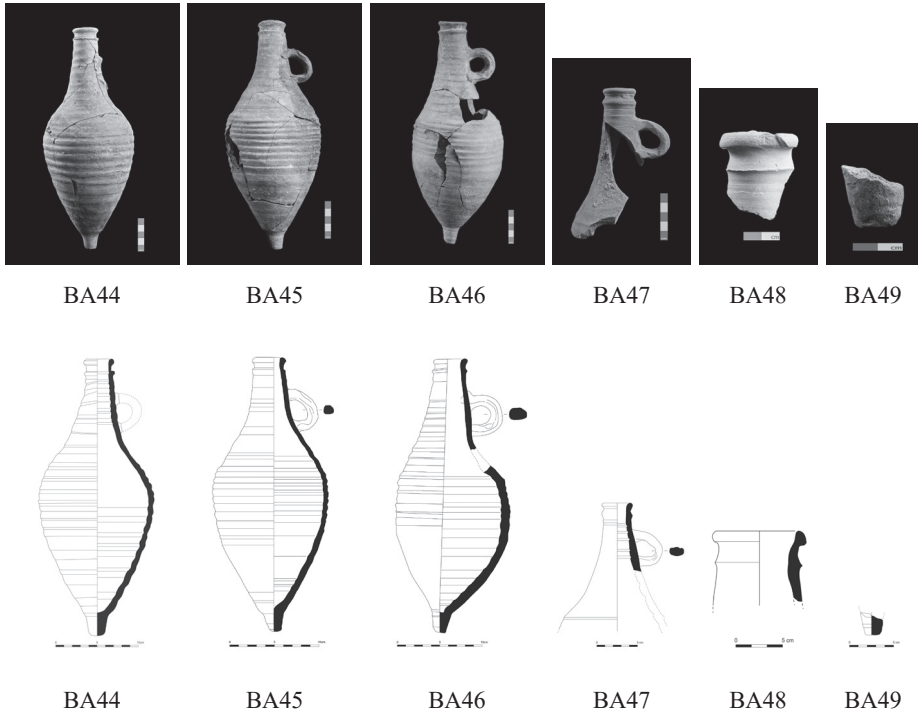

Fig. 3 Photographs and drawings of BA44, BA45, BA46, BA47, BA48 ve BA49 (Photograph: S.KARA - Drawing: B.GÜLKAN)

Fig. 4 The rim details of BA44, BA45, BA46, BA47, BA48 and BA49 amphorae (Photograph: S.KARA)

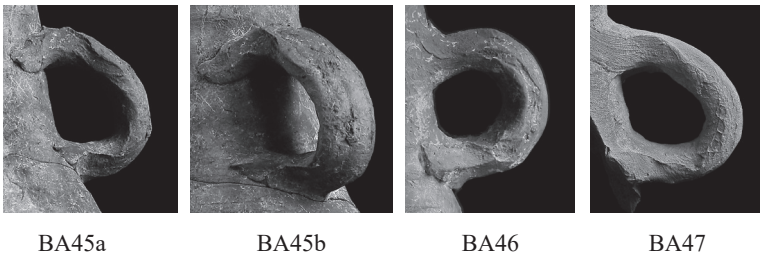

Fig. 5 The handle details of BA45, BA46 ve BA47 amphorae (Photograph: S.KARA)

Fig. 6 Distribution of one-handed "Sardis Type" amphorae (Drawing: M.ÇETİN).

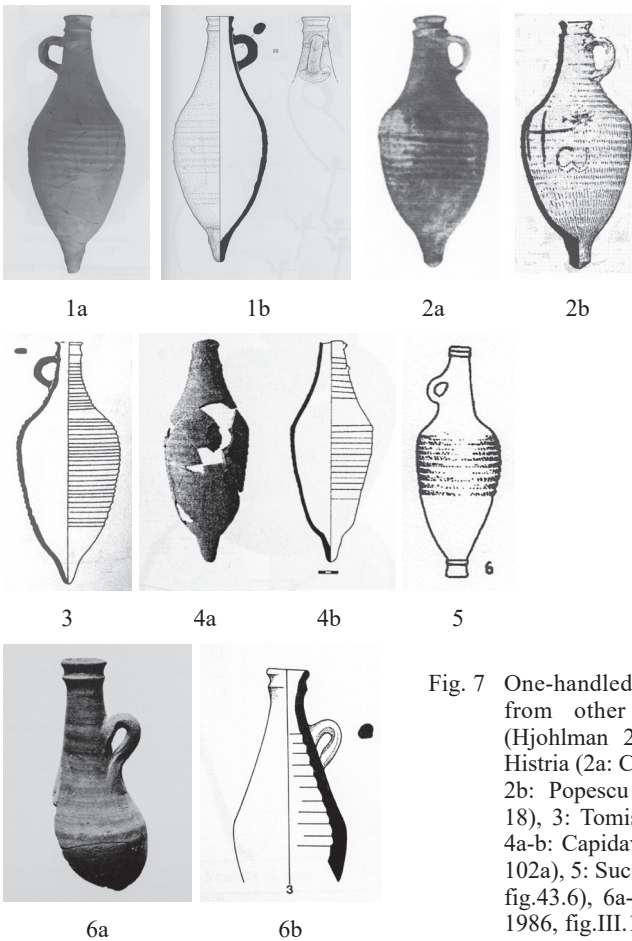

Fig. 7 One-handed "Sardis Type" amphorae from other centers: 1a-b: Pyrgouthi (Hjohlman 2005, fig. 16.28; 32), 2a-b: Histria (2a: Condurachi et alii 1960, fig.11; 2b: Popescu 1976, no.154; Opait 2004, 18), 3: Tomis (Paraschiv 2006, Pl.18.21), 4a-b: Capidava (Opriş 2003, Pl.XXII.102-102a), 5: Sucidava (Toropu – Tatulea 1987, fig.43.6), 6a-b: Caesarea (Adan-Bayewitz 1986, fig.III.102, 2.3).

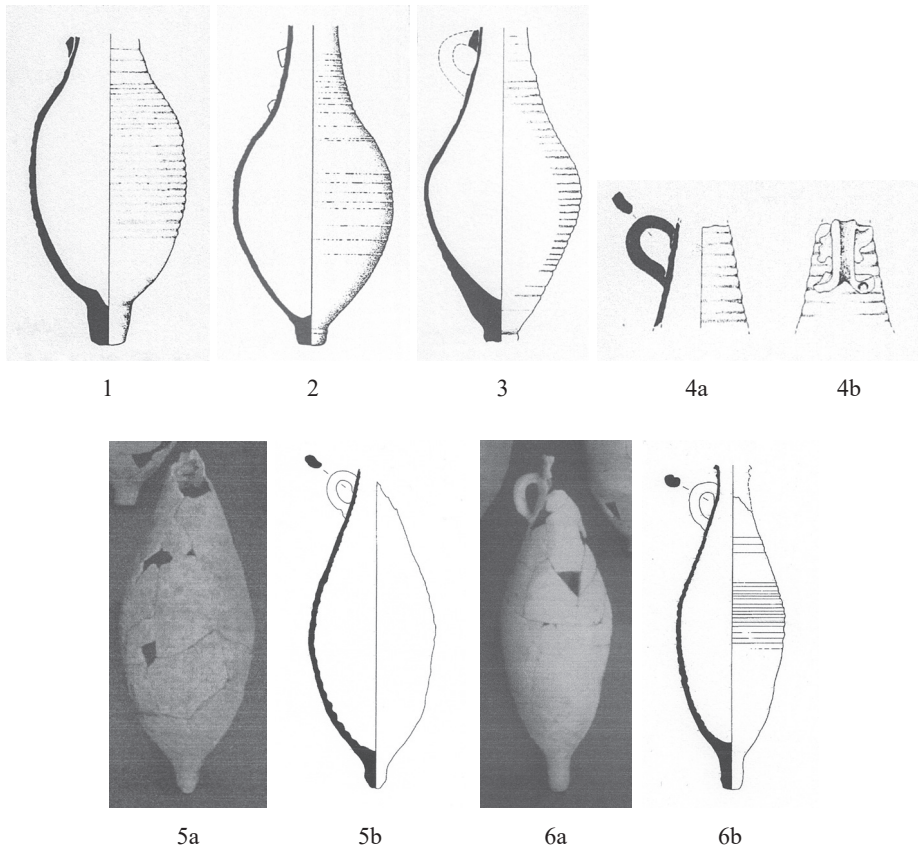

Fig. 8 One-handed "Sardis Type" amphorae from Sardis: 1: From Shop E 14 (Crawford 1990, 89, Fig.484), 2: From Shop E 16 (Crawford 1990, 94, Fig.532), 3: From Shop E 5 (Crawford 1990, 58, Fig.245), 4a-b: From Shop E 8 (Crawford 1990, 70, Fig.326), 5a-b: From Hilltop Well, upper levels (Rautman 1995, fig.20/2.89-21/2.89), 6a-b: From Hilltop Well, upper levels (Rautman 1995, fig.20/2.90-21/2.90).

SİDE MÜZESİ'NDEN CHAMPLEVÉ TEKNİĞİNDE BEZENMİŞ ERKEN BİZANS DÖNEMİ LEVHALARI

Şener YILDIRIM *

ABSTRACT

Early Byzantine Plates Decorated with Champlévé Technique in the Side Museum

The Champlévé technique is a decoration technique which is made by engraving the perimeter of the motif in a non-deep manner and by filling a colored paste into the engraved area. Champlévé technique is also defined as when only the motif is made with the technique of scraping and colored paste fills in so that the motif is highlighted. The using of colored paste in the decoration results in the emerging of a multicolored composition. There are only few examples from the Late Antiquity, whilst examples of the Middle Byzantine Period are known from the Phrygian Region. In this study, slabs from the Side Museum decorated in champlévé technique are examined. All date to Late Antiquity. Cyprus is the region that has the most intense group of champlévé findings in the Late Antiquity and therefore this region is considered as a place of production. The composition and style seen in the samples of Side show very similar features with the examples of Cyprus. Because of the geographical proximity of Cyprus with Side, some examples are thought to be imported from Cyprus.

Keywords: Champlévé technique, Byzantine Art , Architectural Sculpture, Side, Late Antiquity.

ÖZ

Champlévé tekniği, motifin çevresinin derin olmayacak biçimde oyulması ve oyulan alana renkli macun doldurularak yapılan bir bezeme tekniğidir. Aynı zamanda yalnızca motifin kazıma tekniği ile yapıldığı ve renkli macun dolgusu ile motifin ön plana

* Dr. Öğr. Üyesi Şener Yıldırım, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, Yenişehir/Mersin-Türkiye, E-posta: seneryildirim@mersin.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-9476-6431

Bu çalışmada konu edilen parçalar Mersin Üniversitesi tarafından desteklenen 2016-2-AP3-1821 numaralı BAP projesi kapsamında çalışılmıştır. Antik kent içindeki ve müzedeki malzemenin çalışılması konusunda izinleri ve destekleri nedeniyle, Side Kazıları başkanı Sayın Prof. Dr. Feriştah S. Alanyalı, Sayın Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı'ya ve Side Müzesi müdürü Sayın Güner Kozdere'ye teşekkür ederim. Ayrıca, müze ve alandaki tespit ve belgeleme çalışmalarını sırasındaki yardımlarından dolayı da Side Kazıları ekibine ve Side Müzesi araştırmacılarına, özellikle arkeolog Özey Özgür Ağar'a çok teşekkür ederim.

çıkarıldığı örnekler de champlévé olarak nitelendirilir. Bezemede renkli macun kullanımı ile ortaya çok renkli bir kompozisyon çıkar. Geç Antik Dönemde Anadolu'da da sayıda örneği bilinen bu tekniğin, Orta Bizans Dönemi örnekleri Phrygia Bölgesi'nden tanınmaktadır. Bu çalışmada, Side Müzesi'nde tespit edilmiş olan champlévé tekniği ile bezenmiş levhalar konu edilmiştir. İncelenen Side örneklerinin tamamı Geç Antik Dönem içine tarihlendirilmektedir. Kıbrıs, Geç Antik Dönemde en yoğun buluntu grubuna sahip olan ve bu nedenle üretim yeri olarak değerlendirilen bölgedir. Side örneklerinde görülen kompozisyon ve üslup da Kıbrıs örnekleri ile çok yakın benzerlikler göstermektedir. Side'nin Kıbrıs ile olan coğrafi yakınlığı nedeniyle de bazı örneklerin Kıbrıs'tan ithal edildiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Champlévé Tekniği, Bizans Sanatı, Mimari Heykeltıraşlık, Side, Geç Antik.

Giriş

Anadolu'nun Akdeniz'deki önemli liman kentlerinden biri ve Pamphylia Prima'nın metropolisi olan Side'nin Bizans Dönemi mimarisi, A.M. Mansel ve S. Eyice'nin yayınlarıyla bilim dünyasına tanıtılmış ve kentin mimarlık tarihi içindeki yeri ve önemi ortaya konmuştur. Mimari zenginliğinin ve öneminin bilinmesine karşın Side'nin Bizans Dönemi mimari süslemesi neredeyse hiç tanınmamaktadır.

Side Kazılarının 2009 yılında başkanlığının değişmesinden bu yana, Side Müzesi'nde ve antik kent içinde oldukça çok sayıda Bizans Dönemine ait mimari plastik ve litürjik eleman tespit edilmiştir. Bu çalışmada, bezeme tekniği nedeniyle özel bir yeri olan ve sınırlı sayıda örnekle temsil edilen champlévé tekniği ile bezenmiş mimari süsleme elemanları konu edilmiştir. Side Müzesinde bulunan oniki mimari plastik ve litürjik elemanın 3 tanesi parapet levhası, 7 tanesi kaplama levhasıdır. Bir örnek ambon merdiven yan levhası ya da katedra yan levhası diğeri ise altar tablasıdır¹.

Özellikle Anadolu örneklerinin çok az biliniyor olması nedeniyle, Side malzemesinin tanıtılması, etkileşim alanının belirlenmesi ve atölye probleminin tartışılması amaçlanmaktadır.

Champlévé Tekniği ve Doğu Akdeniz'deki Yayılımı

Champlévé tekniği, motifin çevresinin derin olmayacak biçimde kazınıp yüzeyden alçaltılması ve kazınan alana motifle hem yüz olacak biçimde renkli macun doldurularak yapılan bir bezeme tekniğidir. Bununla birlikte, motif ince bir kazıma

1 Side Müzesi'nde daha fazla sayıda champlévé tekniğinde bezenmiş mimari plastik vardır. Tarafımızca 2013 yılında tamamlanan "Side'nin Bizans Dönemi Dini Mimarisi" başlıklı doktora tezinde, Side AA Kilisesine ait olduğu tespit edilen bir grup malzeme çalışılmış olduğu için, söz konusu parçalar bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu çalışmada, doktora tezinden sonra tespit edilen parçalar konu edilmiştir.

şeklinde oluşturulup, kazıma alanına renkli macun doldurularak da yapılabilir. Motif yüzeyde bırakılarak da yapılırsa, motifin kendisinin kazınmasıyla da yapılırsa, ortaya çıkan durum, renk karşıtlığının oluşturduğu görsel açıdan oldukça zengin bir süsleme kompozisyonudur.

Çoğunlukla seramik ve maden eserler üzerinde görülen bu tekniğin, çok yaygın olmamakla birlikte mermer ya da kireç taşı üzerinde de uygulandığı bilinmektedir. Anadolu'da görülen en erken örnekler ise Aizanoi Zeus Tapınağı'nda tespit edilen duvar kaplama levhalarıdır ve M.S. 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir². Geç Antik ya da sonrasına tarihlendirilen örnekler ise oldukça sınırlı sayıda yayınlara ve yine oldukça az sayıda örnekle tanıtılmıştır³. Doğu Akdeniz ve Anadolu coğrafyası için bilinen örneklerin önemli bir bölümü, kazı buluntusu olmaları nedeniyle özellikle tarihlendirme ve kullanım yerleri konusunda en önemli karşılaştırma örnekleri olarak öne çıkarlar. Müze malzemesi olan daha az sayıdaki örnek ise ait oldukları yapılar konusunda belirsizlikler taşımaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzesi envanterinde yer alan ve N. Fıratlı tarafından tanıtılan beş adet parça, işçiliğinin görece zorluğu ve sonuçları itibariyle de oldukça gösterişli olan bu tekniğin, başkentte daha fazla örneğinin olması gerektiği düşüncesiyle çelişmektedir ve başkent örneklerinin hiçbirinin ait olduğu yapı belli değildir. Bununla birlikte, başkent örneklerinden yalnızca iki tanesi 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilmekte, diğerleri ise 10 ve 11. yüzyıllar içinde değerlendirilmektedir⁴.

Phrygia Bölgesi müzelerinden de az sayıda champlevé tekniğinde bezenmiş örnek yayımlanmıştır. Bu örnekler Uşak ve Afyonkarahisar Müzelerinde yer almaktadır ve Uşak Müzesi'nde sergilenen Sebaste buluntuları dışındakilerin yine ait oldukları yapılar ve hatta kentler de belli değildir. Uşak Müzesi örnekleri, bu tekniğin Anadolu'daki en kalabalık buluntu gruplarından birini oluşturur. Selçukliler'de yapılan kazılarda bulunan templon elemanları dışında, çevre köylerde yapılan yüzey araştırmalarında da champlevé tekniğinde bezenmiş örnekler tespit edilmiştir. Uşak Müzesi'ndeki örneklerin tamamı templon parçaları olup, çoğunlukla balüster ve arşitravlardan oluşmakta ve grup az sayıda templon levhası barındırmaktadır. Bununla birlikte, Uşak Müzesi örneklerinin tamamı Orta Bizans Dönemine tarihlendirilmektedir⁵.

Phrygia Bölgesinden diğer örnekleri barındıran Afyonkarahisar Müzesi'nde toplam beş eser sergilenmektedir. Bu örneklerin tamamı da Uşak Müzesi'ndekiler gibi

2 Pedone 2016, 501.

3 Anadolu'da özellikle Geç Antik Dönemi hayli güçlü olan kent kazılarında, champlevé tekniğinde yapılmış levhalar ya da levha parçalarının bulunmuş olması olasıdır. Ancak, Türk araştırmacıların kazı çalışması yaptıkları yerleşimlerden, bu konuda bir yayına henüz rastlanamamıştır.

4 Fıratlı 1990, 129, 135, 171-172. 5 ve 6. yüzyıllara tarihlendirilen parçalar (Kat. No: 249 ve 265). Araştırmacının champlevé tekniği ile yapıldıklarını belirttiği ve Fenari İsa Camii'nde bulunan, içlerinde Azize Eudoxia'nın da ünlü bir ikonası olan bir grup örneğin kakma tekniği ile bezenmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ek olarak, daha geç tarihli olmakla birlikte, Pammakaristos ve Khora örnekleri göz ardı edilmemelidir.

5 Fıratlı 1970, 109-120; Parman 2002, 115, 128-130, 171, 199.

10. ve 11. yüzyıllara tarihlendirilmektedir⁶.

Phrygia Bölgesi'nde tespit edebildiğimiz örneklerin, Hierapolis kazılarında bulunanların dışındakiler Orta Bizans Dönemine tarihlendirilmektedir. Ancak, Hierapolis kazılarında, özellikle Aziz Philippus Kilisesinde kaplama levhası olarak kullanılmış olan, oldukça yoğun bir buluntu grubu Hierapolis'in, Doğu Akdeniz coğrafyasının Geç Antik Dönem champlévé örneklerinin iyi bir temsilcisi olduğunu göstermektedir.⁷ Bitkisel ve geometrik bezemeli levhalar motif ve üslup açısından, Side örnekleri için iyi bir karşılaştırma grubu olmaları itibarıyla ayrıca önemlidir.

Lykia Bölgesi kentlerinden Arykanda da, az sayıda örneğe sahip olmakla birlikte, champlévé tekniğinde yapılmış levhaların olduğu, literatürden bildiğimiz ender Anadolu kentlerinden biridir⁸.

Champlévé tekniğinde bezenmiş mimari plastiklerinin sayısal olarak çokluğu ve kazı buluntusu olmasından dolayı oldukça önemli yerleşimlerden bir diğeri Kıbrıs'taki Kourion kentidir. Kentin Piskoposluk Sarayının kazısında bulunmuş olan levhalar⁹, Side malzemesi için en yakın karşılaştırma örnekleri olarak öne çıkmaktadır.

Doğu Akdeniz'deki en zengin buluntu gruplarından birini Antakya yakınlarındaki Seleucia Pieria Kilisesi buluntuları oluşturur. 1930'lu yıllarda kazılan ve İmparator Zeno dönemine tarihlendirilen¹⁰ tetrakonkhos planlı ve merkezi mekanlı kilisenin içinde, duvar kaplaması olarak kullanılmış olan levhalar, literatürdeki en tanınmış ve kalabalık buluntu grubunu oluşturur¹¹.

Bitkisel ve figüratif bezemenin yoğun olarak yer aldığı kompozisyonlarda champlévé tekniğini, özellikle macun kaplanacak yüzeylerin görece geniş olduğu örneklerde, tespit etmek kolaydır. Ancak, salt kazıma tekniği ile formun belirlendiği örneklerde, eğer macun ya da dolgu kalıntısı bugüne ulaşmamışsa, champlévé tekniğinin varlığını ileri sürmek çok kolay olmayabilir. Sadece kazıma alanı görülen örneklerde, kazıma zemininin düzgün ya da macunun tutunabilmesi için bozuk bırakılmış olup olmadığı, tekniğin tespitindeki en önemli unsurdur. Bununla birlikte, malzemenin kalitesi, ait olduğu yapının dekorasyon niteliği, kullanıldığı yer ya da işlev gibi veriler, öneri ileri sürerken yardımcı olabilecek verilerdir. Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi'ne ait bir grup silme üzerinde yer alan, ilk bakışta son derece basit kazıma tekniği gibi görülen bezemenin, champlévé tekniğinde yapılmış olduğu

6 Parman 2002, 102, 103, 106, 163, 164. Uşak ve Afyonkarahisar Müzeleri koleksiyonları dışında, Eskişehir'in Han ilçesine bağlı Başara Köyü yakınlarında gerçekleştirilen kazılarda bulunan bir levha da, Orta Bizans Dönemi Phrygia Bölgesi örneklerinin sayısına eklenmelidir. Bk. Alp – Işık 2012, 36, Resim 7.

7 Pedone 2016, 501-510.

8 Tekinalp 2006, 789-800.

9 Boyd 2007, 235-320.

10 Campbell, 1941, 54.

11 Stillwell 1941, 116-134.

belirtilmektedir¹². Benzer şekilde, Atina Bizans Müzesi koleksiyonundaki altar tablaları da ilk bakışta basit kazıma tekniği gibi görünmektedir¹³.

İleride değinilecek Side Müzesi'ndeki altar tablası gibi, aslında champlevé tekniğinde yapılmış olan, ancak sadece kazıma tekniği olarak nitelendirilmiş örnekler de literatürden tespit edilebilmektedir. Andriake Sinagogu'nda bulunmuş olan ve kazıma tekniğinde yapılmış olduğu belirtilen bir levhanın champlevé tekniğinde yapılmış olduğu açıkça anlaşılmaktadır¹⁴. Arykanda Nekropol Kilisesi'nde bulunan bir kaplama levhası da kazıma ve matkap işçiliği barındırmakta ve özellikle kazıma alanlarının renkli macunlarla doldurulmuş olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Olympos Piskoposluk Sarayı Kilisesi ve vaftizhanesine ait bir grup levhanın da kazıma tekniği ile bezenmiş olduğu ve kazıma alanlarında yüzeyin bozuk bırakıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle Olympos örneklerinin de champlevé tekniğinde bezenmiş olduklarını söylemek gerekir¹⁶.

Kazıma tekniği ile champlevé karmaşasının çözümü için iyi bir örnek Side AA Kilisesi'ne ait bir levha parçasında izlenebilir. Daha önce değerlendirilmiş olan levha üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış, kantharostan çıkan asma dalları vardır. Son derece kaliteli bir malzeme üzerinde, yine kaliteli bir işçilik sergileyen bezeme kompozisyonunda, kazıma alanını dolduran macun halen görülebilmektedir (fig. 1).

Erken Bizans Dönemi içinde oldukça az sayıda örneğini tespit edebildiğimiz champlevé tekniğinde bezenmiş taş eserlerin, aslında bilinenden daha fazla sayıda olduğunu tahmin etmek güç değildir. Tespitinin ve ayrımının kolay olmadığı bu teknikteki örneklerin sayısının çoğaltılabilmesi için, yeni örneklerin bulunması dışında, daha önce çalışılmış olan ve özellikle kazıma tekniği olarak değerlendirilmiş olan malzemenin de yeniden gözden geçirilmesinde fayda vardır.

Side Müzesi'ndeki Champlevé Tekniği ile Bezenmiş Levhalar

Side Müzesi'nde tespit edilen champlevé tekniği ile bezenmiş levhaların nitelik ve nicelik olarak durumları, Geç Antik Dönemde bu tekniğin Side'de –görece- yaygın bir kullanım gösterdiğine işaret etmektedir.

1 numaralı parapet levhası parçası, levhanın yalnızca dış bordür kısmından oluşmaktadır (fig. 2)¹⁷. Kıvrık dalların arasında görülen sarmaşık yaprağı ve çiçek motifleri ile boşluklarda yer alan inci motiflerinde oluşan bordürün bezeme kompozisyonu, genişliği ve parçanın kalınlığı Side AA Kilisesine ait olan ve daha önce çalışılan bir

12 Pedone 2016, 502, Fig. 1-2.

13 Μαυροειδη 1999, 32-37, Fig. 19, 22-26.

14 Çevik v.d. 2010, Fig. 44.

15 Tekinalp 2006, Res. 5-6.

16 Sertel 2019, Resim 2, 4-5, 9-10. Makalenin yazarı genç meslektaşımız Sinan Sertel, kısa süre önce elim bir olay sonucunda yaşama gözlerini yummuştur. Bu vesileyle, parlak bir akademik gelecek vaat eden genç arkadaşımızı saygıyla anıyorum.

17 Ölçü: E: 12 cm. (k) Y: 8 cm. (k) K: 5 cm.

levha ile uyumludur¹⁸. Parçanın en yakın karşılaştırma örnekleri Kıbrıs'ta tespit edilmiştir. Kourion'da asma dalları, yaprakları ve üzüm salkımları şeklinde işlenmiş olan bir grup friz parçası oldukça yakın bir kompozisyon olarak ele alınabilir¹⁹. Bir diğer çok benzer örnek Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi kazısından bulunmuştur. Örnek üzerinde kıvrık dal, sarmaşık yaprağı ve yuvarlak yapraklı çiçekler görülmektedir ve aralarda kalan boşluklar da inci motifleri ile doldurulmuştur²⁰.

2 numaralı parapet levhasının her iki yüzünde de bordürler aynı teknikte ancak, farklı kompozisyonlarda bezenmiştir²¹. Bir yüzünde (a) daha dar bir bordür vardır (fig. 3). Mevcut durumda bir meander motifi bir kıvrık dalla birleşmektedir. Bu yüzün bordüründe birbirlerine kıvrık dallarla birleşen bir meander dizisi düşünülebilir. Formu itibarıyla meander ve "S" biçimli kıvrık dallar, iki yandan sınırlandırılmış dar alanların bezenmesinde oldukça uygun motiflerdir ve sıklıkla tercih edilmişlerdir. Side örneği için önerdiğimiz kıvrık dal+meander birlikteliği için bir benzer örnek henüz tespit edilememiş olsa da, özellikle Seleucia Pieria'da meander en sık karşılaşılan motiflerden biridir²². Levha parçasının b yüzünde ise biraz daha geniş olan bordür içinde stilize bir lotus çiçeği vardır (fig. 4-5). Sivri bir orta yaprağın iki yanında ikişer yan yaprak yer almaktadır. Yan yaprakların uçları, bordür sınırında kesilmiş gibi, düz bir şekilde sonlandırılmıştır. Lotus çiçeğinin iki yanında ise kıvrık dal parçaları görülmektedir ve arada kalan boşluklar irili ufaklı inci taneleri ile doldurulmuştur. Çok küçük bir parça halinde bugüne ulaşmasından dolayı ve motiflerin birbirleriyle bağlantılarının net bir şekilde görülememesinden dolayı, levhanın bordüründeki kompozisyonun bütüncül halini anlamak mümkün değildir. Lotus çiçeği Kourion²³ örneklerindeki gibi, dalların organik bir parçası olarak kıvrılan bir biçimde değil, düz ve olasılıkla tekil bir motif olarak betimlenmiştir. Bordürde boşlukların inci taneleri ile doldurulmuş olması, daha önce Side AA Kilisesine ait oldukları tespit edilmiş olan bir grup levha ile hem biçimsel, hem de üslup olarak ilişkili olabileceğini göstermektedir²⁴.

3 numaralı parapet levha parçası bir tarafından kırıktır, diğer üç tarafından ise düzgün biçimde kesilmiştir (fig. 6)²⁵. Üstte bezeme alanını çevreleyen, hafif iç bükey profilli çerçeve kısmen görülebilmektedir. Levhanın ortasındaki bezeme alanını ise net olarak tanımlanamayan bitkisel bir bezeme kompozisyonunun doldurduğu anlaşılmaktadır. Bugüne ulaşan parçanın çok küçük olması, görülebilen bezeme alanının bir bordüre mi ait olduğu, yoksa levhanın ortasında yer alan ana bezeme kompozisyonunun bir parçası mı olduğu sorusunu cevaplamayı güçleştirmektedir.

4 numaralı levha birleşebilen iki parça ve birleşmeyen bir parçadan oluşmaktadır

18 Yıldırım 2013, Resim 155, Kat. No. AA21b.

19 Boyd 2007, Pl. 6.8-6.9.

20 Pedone 2016, Fig. 11.

21 Ölçü: E: 20 cm. (k) Y: 15 cm. (k) K: 4 cm.

22 Stillwell 1941, Plate 20-395, 397, Plate 21-401-405, 411.

23 Boyd 2007, Pl. 6.9 84-87, Pl. 6.10 89-91.

24 Yıldırım 2013, Resim 154-158.

25 Ölçü: E: 13.5 cm. (k) Y: 13 cm. (k) K: 3.5 cm

ancak, büyük oranda eksiktir (fig. 7)²⁶. Motifleri kazıma ve alçak kabartma tekniğinde yapılmış olan levhanın birleşebilen iki parçasının dış kenarları bugüne ulaşmamıştır ve içte yaklaşık 57 derecelik bir açı yapan silindirik bir profil (dikeyde A parçası ve diyagonal olarak B parçası) ve dışta da kademeli, ince üç profilden oluşan bir hat görülebilmektedir. Dikey uzanan profilin altında, levhanın iç bölümünde alçak kabartma tekniğinde ana hatları ve baş detayları ile yeleleri kazıma tekniğinde işlenmiş bir aslan görülmektedir. Aslanın arka ayakları diyagonal olarak inen silindirik profile kadar uzanmış ve önündeki bir başka hayvana saldırırken betimlenmiştir. Aslanın önündeki hayvanın yalnızca arka bölümü ve yukarı kalkmış tüylü kuyruğu görülmektedir ve tanımlanabilir durumda değildir. Dışta, diyagonal inen silindirik profil ile en dıştaki kademeli üçlü profil arasında, yatar pozisyonda, ağzı yarım açık şekilde bir yırtıcı hayvan yer almaktadır. Hayvanın omuzlarından sırtına ve karnına doğru uzanan yeleleri görülebilmektedir. Bir ön bacağı başının altına doğru uzanan hayvanın arka bacakları ise yoktur ve gövdesinin arka bölümü kıvrımlı bir şekilde betimlenmiştir ve bundan dolayı da karışık, hayali bir yaratık olduğu anlaşılmaktadır. Bu hayali yaratık, aslan başlı, yılan gövdeli ve balık kuyruklu bir hayvan olarak tanımlanabilir. Levhanın kırık olan üst bölümünde de bir balığın başı ve gövdesinin bir kısmı görülebilmektedir.

Levhanın birleşmeyen diğer parçası (C) üç tarafından kırıktır (fig. 8). Levhanın yan tarafı kısmen ve üstte diyagonal şekilde yükselen bir köşesi bugüne ulaşmıştır. İçteki bezeme alanı, üç ince profille sınırlandırılmıştır. Levhanın iç kısmında alçak kabartma ve kazıma tekniğinde yapılmış ve her ikisinin de yarısı görülebilen bir balık ve arkasında bir ahtapot figürü görülmektedir. Levhanın iç tarafında yer alan ince üçlü profil düzenlemesi diğer levha parçasındaki ince profillerle uyum göstermektedir. Birleşebilen parçalarda görülen ve dar açılı bir köşe yapmasından dolayı diyagonal olarak bir çerçeveye işaret eden silindirik profil ve üçüncü parçanın üst köşesinden diyagonal yükselen kenar hattı, levhanın genel formu ve işlevi hakkında fikir vermektedir. Mevcut verilere göre, yukarı doğru diyagonal olarak yükselen bir levhanın sağ üst köşesi ile bezemeli bordür ve bezemeli bir iç alana sahip, silindirik profillerle çerçevelenmiş levhanın sol üst iç köşesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu türden bir levha formu bir ambon merdiven yan levhası ya da bir katedranın yan levhası olabileceğini göstermektedir. Ancak levhanın kalınlığı dikkate alındığında, bir katedraya ait olabileceği daha makul görünmektedir. Parçalar üzerinden getirilebilecek bir restitüsyon önerisine göre, en dışta boş geniş bir bordürle sınırlandırılmış olan levha, ince ve kademeli profillerle içe doğru incelmekte ve içteki silindirik profille arasındaki bordür champlévé tekniğinde yapılmış, bir kısmı hayali olan deniz yaratıklarıyla doldurulmuştur. Silindirik profilin iç tarafında da aynı teknikte yapılmış hayvan figürlerinin biçimleri, yine bir çerçeve ile sınırlandırılmış bir bezemeli bordür alanının olabileceğini düşündürmektedir (fig. 9)²⁷.

26 Ölçü: A Parçası: E: 27 cm. (k) Y: 11 cm. (k) K: 5.5-3 cm.
B Parçası: E: 26 cm. (k) Y: 23 cm. (k) K: 5.5-3 cm.
C Parçası: E: 33 cm. (k) Y: 13 cm. (k) K: 5.5-3 cm.

27 Levhanın bugüne ulaşan parçaları, levhanın gerçek boyutlarının önerilebilmesi için yeterli değildir. Burada yapılan restitüsyon önerisinde yalnızca, levhanın sahip olabileceği formun gösterilmesi

Levhanın bordürlerinde yer alan champlévé tekniğinde yapılmış bezeme kompozisyonunu oluşturan hayali hayvanlar, deniz yaratıkları ve memeliler pek çok farklı tür ve malzeme üzerinde uygulanan bezeme unsurlarıdır. Özellikle denizle ilişkili yerleşimlerde ve Side’de de çok sayıda örneğini tespit etmek mümkündür. 12 numaralı altar tablası deniz yaratıklarının kullanım yoğunluğu konusunda iyi bir örnek teşkil eder. Bununla birlikte, yayınlanmamış olan bir masa tablasının kenarında da aslan başlı, yılan gövdeli ve balık kuyruklu hayali bir yaratık -kabartma tekniğinde yapılmış olmakla birlikte- Side’deki en yakın karşılaştırma örneği olarak sayılabilir. Hayali yaratıkların ve figürlü bezemenin champlévé tekniğinde yapılmış en yakın karşılaştırma örnekleri de Seleucia Pieria koleksiyonunda tespit edilebilmektedir. Kilisenin kaplama levhaları arasında yer alan ve her ikisi de yarım olarak bulunmuş iki levha parçasında kıvrımlı bir gövdeye sahip, ince uzun yılan kuyrukları olan, kuyruğun ucu balık kuyruğu şeklinde sonlanmış iki hayali deniz yaratığı vardır²⁸. Bununla birlikte, balık figürleri, başta aslan olmak üzere çeşitli hayvan figürleri yine Seleucia Pieria buluntuları arasında aynı teknik ve benzer bir üslupla karşımıza çıkmaktadır²⁹. Kıbrıs Campanopetra Kilisesi’ne ait bir altar tablasının da kenar bordürlerinde tavşan vb. hayvanlar ve peşlerinde koşan köpeklerin çok benzer bir üslupta yer aldığı champlévé tekniği ile yapılmış sahneler, yakın karşılaştırma örneği olarak belirtmektedir³⁰. Yine Kıbrıs’ta Kourion buluntuları arasında ele geçen iki kaplama levhası fragmanında, koşar durumda bir tavşan ve ancak yarısı görülebilen bir aslan, yine bir doğal ortam içinde görünmektedir³¹.

Gri damarlı beyaz mermerden yapılmış 5 numaralı levha üç parça halinde bugüne ulaşmıştır (fig. 10)³². Bir parçada (A) yalnızca bir daire içinde alçak kabartma tekniğinde yapılmış, kesişen dairelerin oluşturduğu altı sivri yapraklı çiçek motifleri vardır. İkinci parçada (B) madalyon yarısından kırık durumdadır. Daha büyük olan diğer parçada ise (C) aynı çiçek motiflerinden oluşan iki daire parçası görülmektedir³³. Bununla birlikte bezemenin sağ tarafında Yunanca bir yazıt parçası görülmektedir. Yazıt tam olarak çözülememekle birlikte “Petrus” adı okunabilmektedir³⁴. Kesişen dairelerle oluşturulmuş ve geometrik esaslı çiçek motiflerini, Bizans sanatının her döneminde motif repertuarı içinde görmek mümkündür. Altı yaprak yerine dört yapraklı çiçeklerin oluşturulduğu örnekler, bu türün varyasyonu olarak değerlendirilebilir ve

amaçlanmıştır.

28 Campbell 1941, Plate 19, 385-386.

29 Campbell 1941, Plate 21-23, Plate 27-28.

30 Roux 1973, Fig. 70, 73.

31 Boyd 2007, Pl. 6.3 12-14.

32 Ölçü: A Parçası: E: 19 cm. (k) Y: 10 cm. (k) K: 3 cm.
B Parçası: E: 15 cm. (k) Y: 5.5 cm. (k) K: 3 cm.
C Parçası: E: 51 cm. (k) Y: 22 cm. (k) K: 3 cm.

33 1457-646 envanter numarası ile kayıtlı olan yazıtlı parçanın bezemeli iki parçası daha müze depolarında bulunmuş ve bu çalışmaya dahil edilmiştir.

34 Nollé 2001, 504.

Side'deki levha için karşılaştırma örnekleri olarak ele alınabilirler. Seleucia Pieria'da küçük bir fragmanda³⁵, Arykanda'da aynı kaplama levhasına ait bir grup levha parçasında³⁶, Hierapolis'te bir grup kaplama levhası üzerinde, Mesembria'da, Ravenna St. Apollinare in Classe'de ve Aphrodisias'ta kesişen dairelerin oluşturduğu çiçek ya da benzeri motifler champlevé tekniğinde karşımıza çıkmaktadır³⁷.

6 numaralı levha parçası dört tarafından kırıktır ve bir kaplama levhası olmalıdır³⁸. Champlevé tekniğinde yapılmış levhanın bugüne ulaşan kısmında alttan ve üstten düz birer profille sınırlandırılmış bezeme şeridinde bir ion kymationu yer almaktadır (fig. 11). Yumurta kılıfları kalın ve yumurtadan uzak şekilde işlenmiştir. Kılıfların arasındaki okucu biçimli ara yapraklar yukarıya dönük şekilde yerleştirilmiştir. Geç Antik Dönemde ion kymationunun bezeme programı içinde yeri giderek azalmaktadır. Bizans bezeme dilinin artık kendi karakteristik özelliklerine sahip olmaya başladığı ve Antik Dönem motif ya da üslubundan yavaş yavaş vazgeçmeye başladığı 6. yüzyıldan sonra ise neredeyse görülmez olur. Champlevé tekniğinde ise tek bir benzer örnek tespit edilebilmiştir. Seleucia Pieria buluntuları içinde yer alan küçük bir levha parçasında, üstten ve alttan iki düz profille sınırlandırılmış bezeme bordüründe yumurta ve bir tarafından onu saran kılıf görülebilmektedir. Kılıfın yanında ise ucu aşağıya dönük olarak işlenmiş ok ucu biçimli ara yaprak vardır. Yaprığın diğer yanında da bir kılıf görülmekte ancak, bu kılıf bir yumurtayı değil, bir volütü sarmaktadır. Bordürün altında ise hayli yayvanlaşmış bir astragal bezemesinin parçası vardır³⁹. Levhanın eksik olan bölümünde ion kymationunun devam ettiği varsayılsa bile, sağlam kalmış bölümde görülen ve kanonik örneklerde yeri olmayan volüt, motifin uygulandığında gelenekten bir hayli uzaklaşıldığını göstermektedir. Benzer şekilde, Side örneğindeki üslup ve astragalın olmayışı, Side için de benzer bir değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

7 numaralı levha üç parçadan oluşmaktadır ve eksik parçalar nedeniyle birbirleriyle birleşmemektedir (fig. 12)⁴⁰. Levhanın üzerinde, düzgün bir işçilikle açılmış dikey kanallar, aşağıda diyagonal olarak levhanın kenarına kadar devam ederek sonlanmaktadır. Kanalların içlerinde görülen tırtıklı yüzey, levhanın champlevé tekniği ile bezendiğini göstermektedir. Salt geometrik motiflerle bezenmiş olan örneklerin çoğunlukla üçgenlerden, üçgen+daire+kare kombinasyonlarından oluştuğu gözlenmektedir. Hierapolis kazılarında bulunmuş bir levhanın dış bordüründe yer alan üçgen bezemeler, birbirini takip edecek şekilde yerleştirilmiştir ve oldukça basit geometrik bir bezeme örneğidir⁴¹. Kıbrıs Campanopetra Kilisesi'nde iki ince profil

35 Campbell 1941, Plate 24, 447.

36 Tekinalp 2006, Res. 10.

37 Pedone 2016, Fig. 1-4, 5,7.

38 Ölçü: E: 15.5 cm. (k) Y: 13 cm. (k) K: 3 cm.

39 Campbell 1941, Plate 43, 221.

40 Ölçü: A Parçası: E: 12 cm. (k) Y: 8 cm. (k) K: 4.5 cm.

B Parçası: E: 8.5 cm. (k) Y: 8cm. (k) K: 4.5 cm.

C Parçası: E: 23.5 cm. (k) Y: 8 cm. (k) K: 4.5 cm.

41 D'Andria 2018, Fig. 10.

ile sınırlandırılmış bir bordür üzerinde alçak kabartma tekniğinde yapılmış üçgenlerin arasında kalan yine üçgen boşlukların renkli macunlarla doldurulduğu çok basit örnekler bilinmektedir⁴². Yine Kıbrıs'ta Kourion Piskoposluk Kilisesi kazılarında bulunmuş olan bir kemer kaplama levhasında da aynı basit üçgenler yer almaktadır⁴³. Kourion'da küçük parçalar halinde bulunmuş olan bir grup levha parçası üzerinde ise Side'deki örneğe çok benzer bir bezeme vardır. Kourion örneğinde, dik inen kanalların diagonal şekilde dönmeyip, bordürle birleşecek biçimde dik olarak döndüğü ve kabaca bir "L" formunda işlendikleri görülür⁴⁴. Champlevé tekniğinde olmamakla birlikte, Aziz Polyeyktos Kilisesi'nde bulunan "boyunduruk" motifli bir friz, form olarak yakınlık göstermektedir⁴⁵.

8 numaralı levha iki tarafından kırık, ince uzun, dikdörtgen bir kaplama levhasıdır⁴⁶. Mevcut durumda ön yüzde levhanın alttan ve üstten düz birer bordürle sınırlandırıldığı görülmektedir (fig. 13-14). Bordürlerin arasında ince ve düz profillerle sınırlandırılmış dört kare çerçeve içinde alçak kabartma tekniğinde yapılmış geometrik bezeme kompozisyonları yer almaktadır. Solda ve üçüncü sırada aynı kompozisyon vardır. Kare çerçevenin içinde birbiri içine yapılmış eşkenar dörtgen ve kareler, merkeze doğru küçültülerek iki kez tekrarlanmıştır. Kare ve eşkenarların kesişim alanları boşaltılmış ve üçgen motifler kabartma olarak kalmıştır. İkinci çerçevenin içinde ikili bir örgü motifi, örgü motifinin içinde bir kare çerçeve daha vardır. İçteki kare çerçevenin içinde, bir eşkenar dörtgen olan bir kare dolgu alanı görülmektedir. En içteki eşkenar dörtgenin içinde yine minik bir kare vardır ve kare ile eşkenar dörtgenin arasında kalan köşe alanlar kazanmıştır. Dördüncü kare çerçevenin içinde, düz profilli iç içe iki dairesel madalyon görülmektedir. Madalyonun içinde içbükey kenarlara sahip bir eşkenar dörtgen yapılmıştır. Eşkenar dörtgenin içinde ise yine dairesel bir madalyon ve merkezde de küçük bir haç motifi yer almaktadır. Dıştaki büyük madalyon ile kare çerçeve arasında kalan köşe alanları, birer küçük yaprak motifi ile doldurulmuştur. En sağda, levhanın kırık olan bölümünde görülen üçgen parçalar, birinci ve üçüncü bezeme kompozisyonunun tekrarlandığını göstermektedir. Alçak kabartma tekniğinde işlenmiş olan levhanın, alçak kalan bölümlerinde görülen zemin bozukluğundan dolayı, bu alanların renkli macunla doldurulmuş olması gerektiği ve champlevé tekniğinde bezendiği anlaşılmaktadır.

İkinci çerçevenin içindeki örgü motifi dışında tamamen kare, daire ve üçgenlerin bir arada varyasyonlu bir şekilde kullanılmasıyla bezenmiş olan levhanın, çok yakın bir benzeri tespit edilememiştir. Ancak, kompozisyonu oluşturan geometrik formların uygulandığı örnekler yukarıda değinilmiştir. Bununla birlikte, birinci, üçüncü ve kırık olduğu için kısmen görülebilen en sağdaki çerçevede yer alan kare+eşkenar dörtgen+üçgen varyasyonunun aynısı, daha önceki yıllarda Side AA Bazilikası'na ait

42 Roux 1998, Figure 273-274.

43 Boyd 2007, Pl. 6.8, 61-65.

44 Boyd 2007, Pl. 6.18, 165-173.

45 Harrison 1986, Fig. 189.

46 Ölçü: E: 67 cm. (k) Y: 20 cm. K: 5 cm.

ve aynı teknikte işlenmiş bir levhanın köşesinde yer almaktadır. Söz konusu levhanın kenar bordürünün de birbirini takip eden üçgenler ile doldurulduğu görülmektedir⁴⁷.

9 numaralı levha sekiz büyük kırık parça halinde ve birleştirilmiştir (fig. 15-16)⁴⁸. Ortasında birkaç küçük eksik parçası olmakla birlikte, bezeme kompozisyonu bir bütün olarak algılanabilir durumdadır. Birleştirilmesinden sonra mevcut durumda, üç tarafı sağlam olan levhanın bir uzun kenarının, dıştaki bezemesiz bordür boyunca kısmen düzgün şekilde kesilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Levhanın çerçevesini oluşturan dıştaki bordürün içinde ince ve düz bir bordür merkezdeki bezeme alanını çevrelemektedir. Champlévé tekniğindeki levhanın dış ve iç bordür arasını diyagonal olarak yerleştirilmiş yaprak motifleri doldurmaktadır. Yaprakların aralarında kalan boşluklar ise birer küçük üçgen motifi ile doldurulmuştur. İçteki ana kompozisyon, birbirini tekrarlayan geometriye edilmiş çiçek motiflerinden oluşmaktadır. Sekiz yapraklı dairesel çiçeklerin merkezini hafif dışbükey kenarlı kareler oluşturmaktadır. Çiçeklerin arasında kalan boşluklar da yine dışbükey kenarlı karelerle doldurulmuştur. Kenarlarda kalan çiçeklerin çerçeve ile aralarında kalan boşluklara da üçgen motifler yerleştirilmiştir.

Bezeme kompozisyonunu oluşturan çiçek motiflerinin, kesişen yaylar ve daireler ile oluşturulduğu görülmektedir. Bu durum, yukarıda tanıtılan geometrik esaslı bezeme kompozisyonlu parçalar ile birlikte ele alınabileceğini göstermektedir. Side'de daha önceki yıllarda, Piskoposluk Sarayı vaftizhanesinde bulunmuş olan bir levha parçasında, kesişen yaylardan ve karelerden oluşan bütün bir kompozisyon yer almaktadır. Her ne kadar geometrik esaslı bir bitkisel bezeme olmasa da, aynı geometrik şekillerin benzer biçimde kullanıldığı görülmektedir⁴⁹.

Bitkisel bezemeli iki levha grubu champlévé tekniği ile bezenmiş taş eserler içinde ayrı bir grubu oluşturmaktadır. Bitkisel bezemeli levhalardan ilki 10 numaralı levhadır (fig. 17). Üç parça halinde bugüne ulaşmış olan levha parçaları eksiklerden dolayı tamamlanabilir durumda değildir⁵⁰. Parçalardan daha büyük olan B diğerlerinden daha kalındır ve içe doğru incelmektedir. En küçük parça olan C en ince olandır ve levhanın iç kısmına ait bir parça olmalıdır. Mevcut durumda levhanın üzerinde karmaşık bir bitkisel bezeme kompozisyonunun olduğu görülmektedir. Sivri yapraklı bir çiçeğin merkezinden çıkan uzun ve geniş yapraklar kompozisyonun önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Bunun dışında yuvarlak ya da katmerli yaprakları olan çiçeklere ait parçalarda kompozisyonun içinde yer almaktadır. Düzgün perdahlanmış alçak kabartma tekniğindeki bitkisel bezemenin aralarında kalan boşlukların zemini bozuk bir şekilde bırakılmıştır.

Bu grubun diğer örneği ise 11 numaralı levhadır (fig. 18). Beş parça halinde

47 Yıldırım 2013, Resim 158.

48 Ölçü: E: 74 cm. Y: 39 cm. (k) K: 2 cm.

49 Pedone 2016, Fig. 6.

50 Ölçü: A Parçası: E: 15 cm. (k) Y: 14 cm. (k) K: 3 cm.
B Parçası: E: 20 cm. (k) Y: 26 cm. (k) K: 4 cm.
C Parçası: E: 10 cm. (k) Y: 11 cm. (k) K: 2 cm.

bugüne ulaşmış olan levhalardan yalnızca iki parça (D) birleşmektedir⁵¹. Ancak, levha eksiklerden dolayı tamamlanabilir durumda değildir. Mevcut durumda levhanın üzerinde genişlikleri daralan eğrisel bantlar, kıvrık dallar ve filizler ve sarmaşık yapraklarının oluşturduğu bitkisel bir kompozisyon vardır. Sağ üstteki parça üzerinde (B) belki de bir haç motifinin bir kolunu oluşturabilecek bir bezemenin parçası görülebilmektedir. Düzgün perdahlanmış alçak kabartma tekniğindeki bitkisel bezemenin aralarında kalan boşlukların zemini tırtıklı bir şekilde bırakılmıştır. Her iki levhanın da arka yüzlerinde görülen harç kalıntıları ve levhaların inceliği ise kaplama levhası olmaları gerektiğini düşündürür.

Bitkisel bezemenin kompozisyonun önemli bir kısmını oluşturduğu, özellikle naturel olarak nitelendirilebilecek, geometrik düzenlemenin söz konusu olmadığı kompozisyonların, *champlevé* tekniğinde sıklıkla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Seleucia Pieria, Kıbrıs Kourion ve Saraya'daki frizler üzerinde benzer yaprak işlenişinde bitkisel bezemeler bilinmektedir⁵². Ancak belli bir hat boyunca ilerleyen friz dışında, tek başına bir sahne içeren ve tekil bir bezeme alanı olarak kabul edilebilecek levha örnekleri asıl karşılaştırma ve değerlendirme unsuru olmalıdır. Seleucia Pieria örnekleri arasından bir grup levha üzerinde görülen bitkisel motifler, teknik anlamdaki aynılığın ötesinde, çok yakın bir forma sahiptirler. Bir çiçeğin merkezinden çıkarak levha yüzeyine yayılan kalın, stilize *akanthus* yaprakları, kompozisyonların tasarımındaki yakınlığı ortaya koymaktadır⁵³. Kourion'da asma dalları ve filizleri ile bezeli bir levha, Side'deki sarmaşık yapraklı levha ile oldukça yakın bir üslup sergilemektedir⁵⁴. Yine Kıbrıs'ta Amathous'da bulunan bir levhanın yüzeyini geniş, stilize *akanthus* yapraklarının doldurduğu görülmektedir⁵⁵. Sardis Sinagogu'nda *in situ* durumdaki duvar kaplamalarında da yine çok benzer kompozisyonlar vardır⁵⁶. Friz ve levhalar dışında plaster başlıklarında da tüm yüzeyin stilize *akanthus* yapraklarıyla doldurulması da, bu teknikte sıklıkla tercih edilen uygulamalardan biri olduğu anlaşılmaktadır⁵⁷.

Side Müzesi envanterinde bulunan *champlevé* tekniği ile bezemiş örneklerin en ilginç bir altar tablasıdır (fig. 19)⁵⁸. 12 numaralı parça olan sigma formu altar tablası,

51 Ölçü:	A Parçası: E: 17 cm. (k)	Y: 13 cm. (k)	K: 3 cm.
	B Parçası: E: 14 cm. (k)	Y: 8.3 cm. (k)	K: 3.5 cm.
	C Parçası: E: 21 cm. (k)	Y: 25 cm. (k)	K: 3.5 cm.
	D Parçası: E: 21 cm. (k)	Y: 15 cm. (k)	K: 3.5 cm.

52 Campbell 1941, Plate 43, 220, 228, 229, 237, 238; Boyd 2007, Pl. 6.4, 30-38, Pl. 6.7, Pedone 2016, Fig. 12. Atina Müzesi'nden iki epistil üzerinde de çok benzer bir kompozisyon aynı teknikte işlenmiştir, bk. Μαυροειδη 1999, 46, Fig. 41

53 Campbell 1941, Plate 43, 217, 218, 223-235.

54 Boyd 2007, Pl. 6.1-6.2.

55 Aupert – Hermary 1980, 807, Fig. 4.

56 Pedone 2016, 510, Pl. 38-1.

57 Seleucia Pieria örnekleri için Campbell 1941, Plate 34, 34, 45, 48, 49; Kıbrıs Kourion örnekleri için Boyd 2007, Pl.6.5, 39-46 ve Paphos örnekleri için Pl.6.5, j-k.; Kıbrıs Campanopetra örnekleri için Roux 1998, Figure 266-268; Kudüs örneği için Metzger 1980, 552, Fig. 10.

58 Ölçü: E: 123 cm. Y: 82 cm. (k) K: 4 cm.

daha önce Prof. Dr. Ayşe Aydın tarafından yayınlanmış ve oldukça detaylı bir şekilde tanıtılmıştır⁵⁹. Kırık parçalar halindeki tablanın büyük bölümü bugüne ulaşmış olmakla birlikte, köşeli düz kenarı ile orta bölümünün bir kısmı eksiktir. Orta bölümden biraz daha yüksek tutulmuş olan bordür, tablanın asıl bezeme alanını oluşturmaktadır. Bu bölümde kazıma tekniği ile işlenmiş balıklar, su kuşları, deniz kabukluları ve su bitkilerinden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Bu kompozisyonun içinde, ikisi yanlarda biri yayın merkezinde olacak şekilde yerleştirilmiş Poseidon'un üç dişli yabası görülür. Her yabanın iki yanında da simetrik olarak yerleştirilmiş karşılıklı iki balık, kompozisyonun baskın figürleri olarak öne çıkmaktadır (fig. 20).

Tablanın ortasındaki bölümde ise yine kazıma tekniği ile işlenmiş olduğu görülen bir haç motifinin yan kolları ile üst kolu sağlam durumdadır. Alt kol ise kısmen bugüne ulaşmıştır. Haç kolunun içinde de Yunanca bir yazıt yer almaktadır. Yazıtın üst haç kolundan aşağıya doğru olan bölümünde ΑΡΓΥΡΟΚΟ kısmı okunabilmektedir. Eksik olan bu kelime ΑΡΓΥΡΟΚΟ[ΠΙΟΥ] (αργυροκοπου) ya da ΑΡΓΥΡΟΚΟ[ΠΙΩΝ] (αργυροκοπων) şeklinde tamamlanmıştır. Haçın yatay kolları içinde ise ΚΟΜΗΤΑ (κομητα) yazmaktadır. Dikey olarak yazılmış kelime “kuyumcunun” ya da “kuyumcuların”, yataydaki kelime ise “yoldaş” olarak çevrilmiştir⁶⁰.

Side Müzesi'nde sergilenmekte olan altar tablasının bezeme tekniği Aydın tarafından yalnızca kazıma olarak nitelendirilmiş ve kuyumcuların bir kiliseye armağanı olabilecek bu tablanın bezeme tekniğinden dolayı yerel ustalarca yapılmış olabileceği ileri sürülmüştür⁶¹. Kuyumculuk her dönemde ekonomik olarak rahat iş kollarından birini oluşturur. Geç Antik Dönem'de Side ekonomik olarak oldukça iyi bir konumdayken, kent in de en zengin iş kollarından birinin üyelerinin, üstelik de oldukça kaliteli bir mermerden yapılmış ve basit bir kazıma tekniği ile bezenmiş bir liturjik elemanı, bir kiliseye armağan etmelerini kabul etmek için yeterli neden yoktur. Yine kazıma tekniği ile yapılmış figür ve motiflerin renkli macunlarla doldurularak, gösterişli birer liturjik eleman olarak kullanıldığı altar tablaları örnekleri literatürden ve müzelerden tanınmaktadır. Atina Bizans Müzesi koleksiyonunda bulunan bir grup altar tablası üzerinde de basit haç motifleri, asma dalları ya da figüratif kompozisyonların kazıma tekniği ile işlendikleri, ancak kazıma alanlarının dolgu barındırdığı anlaşılmaktadır⁶². Kıbrıs Salamis'te bulunmuş olan sigma formulu bir altar tablasının bordürünün yine champlevé tekniğinde bezendiği bir örnek de bilinmektedir⁶³.

Atölye Sorunu

Bu çalışmada tanıtılmaya ve değerlendirilmeye çalışılan champlevé tekniğinde bezenmiş toplam on iki taş eser ile birlikte, 2013 yılında tamamlanan çalışmada yer alan

59 Aydın 2011, 315-326.

60 Aydın 2011, 316.

61 Aydın 2011, 322.

62 Μαυροειδη 1999, 32-37, Fig. 19, 22-26.

63 Roux 1973, 153, Fig. 70.

örneklerle birlikte, Side’de dikkate değer sayıda örneğin bulunduğu anlaşılmaktadır⁶⁴. Genel olarak az sayıda örneği bilinen teknik, üretim yeri konusunda soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Orta Bizans Dönemi’nde Sebaste ve yakın çevresinde bulunan örneklerin sayıca çokluğu, Phrygia Bölgesi atölyelerinin üretim yerleri olmaları konusunda bir veri olarak kabul edilebilir. Ancak, Geç Antik Dönem için Phrygia Bölgesinin tek temsilcisi –şimdilik- Hierapolis olarak görünmektedir. Bununla birlikte, Doğu Akdeniz kıyılarına bakıldığında Seleucia Pieria, Kıbrıs, Side ve Atina (müze malzemesinin geliş yeri belli değildir) öne çıkmaktadır.

Champlevé bezemenin en yoğun olduğu bölgelerden biri olan Kıbrıs, bu yoğunluk nedeniyle araştırmacılar tarafından bir üretim yeri olarak nitelendirilmektedir. Başta Prokonnesos mermeri olmakla birlikte, ithal malzeme üzerine yerel atölyeler tarafından tekniğin uygulandığı belirtilmektedir⁶⁵.

Side örneklerinden parapet levhaları, ambon merdiven yan levhası (ya da kathedra yan levhası) ve özellikle bitkisel kompozisyonlu kaplama levhaları işçilik ve üslup olarak özellikle Kıbrıs örnekleri ile çok büyük yakınlık göstermektedir. Bu parçaların, Kıbrıs merkezli bir atölyeden ithal edilmiş olabilecekleri ya da Kıbrıs atölyelerinden ustaların Side’de çalışmış olabilecekleri düşünülebilir. Ancak, özellikle geometrik kompozisyonlu parçalar ve altar tablası farklılık göstermektedir. Geometrik bezemeli parçalar kompozisyonları itibarıyla, altar tablası ise tekniği itibarıyla Kıbrıs ve Seleucia Pieria örneklerinden farklılaşmaktadır. Bu parçaların Side’de yerleşik olan bir atölye tarafından üretilmiş oldukları düşünülebilir. Altar tablasının bezemesi konusunda daha önce ileri sürülen yerel işçilik önerisi, bu noktada kabul edilebilir görünmektedir⁶⁶. Nitekim içi renkli macunla doldurulacak olsa da basit bir kazıma tekniği için yerel ustaların –ki Side taş ustalarının işçilik kalitesinin oldukça yüksek olduğu özellikle sütun başlıklarından dolayı bilinmektedir- çalışmış olması makul bir öneridir.

Sonuç

Side Müzesi’nde tespit edilen 12 adet champlevé tekniğinde bezenmiş taş eserin üçü parapet levhası, biri ambon merdiven yan levhası ya da kathedra yan levhası, yedi tanesi kaplama levhası ve biri de altar tablasıdır. Parapet levhaları, kalınlık ve üslup olarak, daha önce çalışılmış olan ve Side AA Kilisesi’ne ait olan bir grup levha

64 2013 yılında tamamlanan doktora tezinde altı levha çalışılmıştır. Bu çalışmayla birlikte Side’de toplam on sekiz parça tespit edilmiştir. İlerleyen yıllarda, kazıların devam etmesiyle birlikte bu sayının daha da artması olasıdır.

65 Megaw 1974, 60; Boyd 2007, 296; Baldini 2013, 37; Nicolaou 2013, 167. Tekniğin Kıbrıs merkezli olması gerektiğini ileri süren araştırmacılardan Pralong, İznik Böcek Ayazma’da yer alan ve üzerinde daire şeklindeki bir madalyon içinde ışınal olarak yerleştirilmiş üçgenlerin oluşturduğu kompozisyona sahip bir parçanın Kıbrıs kökenli olduğunu ve 7. yüzyılda Arap akınları döneminde bölgeye gelen Kıbrıslı göçmenler tarafından yapıldığını ileri sürmektedir. Tekniğin uygulanmasındaki bozukluğu ve kullanımı yerindeki farklılığı da, asıl yaygın olduğu 5. ve 6. yüzyıllardan neredeyse bir yüzyıl sonra yapılmış olmasına bağlamaktadır, bk. Pralong 2016.

66 Aydın 2011, 322.

ile yakınlık göstermektedir. Burada sözü edilen levha parçalarının geliş yerleri belli olmamakla birlikte, Side AA Kilisesi'ne ait oldukları düşünülmektedir.

Mevcut durumda tamamen bitkisel bezeme ile oluşturulmuş gibi görünen ve çok parçadan oluşan iki levha ise (fig. 17-18) ayrı bir grubu oluşturur. Bu örneklerde, hem alçak kabartma olarak bırakılmış olan motif grubunda, hem de macunla doldurulan boşluklarda dengeli bir tasarımın varlığı sezilir. Kıvrık dallar, stilize yumuşak dişli *acanthus* yaprakları, sarmaşık yaprakları ve dairesel yapraklardan oluşan çiçek motifleri ile oluşturulmuş bitkisel kompozisyonlarda, oldukça geniş tutulmuş macun kaplama alanları, özellikle Kourion ve Seleucia Pieria yerleşimlerindeki örneklere referans vermektedir. Bu iki parçanın stilistik açıdan çok yakın bir başka örneği ise yine Side AA Kilisesi'ne ait olan bir levhadır. Side AA Kilisesi örneğinde bir kant-harostan su içmekte olan bir çift tavus kuşu, bitkisel kompozisyonun bir parçasını oluşturmaktadır⁶⁷.

Seleucia Pieria ve Kourion örneklerine bakıldığında, champlevé tekniğinin iç mekan dekorasyonunda oldukça önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Champlevé tekniğinin çok renkli doğası, iç mekanda -özellikle duvar kaplamaları söz konusu olduğunda- oldukça canlı ve renkli bir atmosfer sağlamaktadır⁶⁸. Literatürdeki en yoğun buluntu grubuna sahip olan Seleucia Pieria'da, özellikle aziz figürlerinin olduğu kaplama levhaları, yapının iç duvarlarının ikonalarla bezenmiş olduğu izlenimini uyandırmış olmalıdır⁶⁹. Ancak, Side buluntuları bu iki kentin örnekleri kadar çok olmadığı gibi, üslup ve kompozisyon bütünlüğü de göstermez. Bu nedenle, iç mekan dekorasyonunda kapladıkları alan daha az olmalı ve çok renkli bir iç mekan tasarımdan ziyade, daha seyrek ve dağınık bir bezeme anlayışı ile kullanılmış olmalıdır.

Sonuç olarak, champlevé tekniği Geç Antik Dönemde oldukça sınırlı sayıda örnekle ve oldukça az sayıda yerleşimde tanınmaktadır. Ancak, bu sayıca azlığın nedeni, tekniğin yeterince bilinmemesi ve ayırt edilememesi ve bulunan örneklerin de henüz yayınlanmamış olmasıdır. Side'nin sayı ve nitelik olarak yine de azımsanmayacak örneklere sahip olması, Geç Antik Dönemde, dönemi için büyük ve zengin bir kent olması ve belki de Kıbrıs ile olan coğrafi yakınlığı ile açıklanabilir. Genel olarak Side'nin 4. ve 6. yüzyılları arasına tarihlendirilebilecek champlevé tekniğindeki dekorasyon ve liturjik elemanlarının, kentin üretim ve estetik dünyasının algılanabilmesinin dışında, Anadolu'nun Erken Bizans Dönemi mimari süslemesine dair araştırmalarda yardımcı olması bakımından önemlidir.

67 Yıldırım 2013, Resim 154.

68 Bu çalışmada sözü edilen Side örnekleri dışında, başlıca karşılaştırma merkezleri olan Seleucia Pieria ve Kourion malzemelerinde de levhaların nasıl ve ne oranda renklendirildiğine dair net bir veri yoktur. Ancak, Sebaste'de bulunan bir templon arşitravı üzerinde yer alan yazıt bu konuda fikir verebilir. Yazıtta "*Piskopos Eustathius eski arşitravı kaldırarak onun yerine altın, mermer ve diğer şahane parıltılı malzeme ile süslü yenisini kiliseye koymuştur.*" denmektedir. Bu yazıtta geçen altın ve diğer parıltılı malzeme ibaresi, başta altın rengi olmak üzere başka renklerde macunların kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Yazıt için bk. Fıratlı 1970, 114.

69 Pedone, taşın doğal hali ve renklendirilmiş alanların oluşturduğu renk paletlerinin izleyici üzerindeki etkisinden söz eder, bk. Pedone 2016, 509.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Alp – Işık 2012 Alp, A. O. – Işık, G. Başaran, “Kuzey Kilise” Mimari ve Liturjik Elemanları, XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 23-36.
- Aupert – Hermary 1980 Aupert, P. – Hermary, “A Rapport sur les travaux de l'École française à Amathonte en 1979”, Bulletin de correspondance hellénique 1980/104, 805-822
- Aydın 2011 Aydın, A., “Side Müzesi’ndeki Sigma Formlu Tabla”, Adalya XIV, 315-326.
- Baldini 2013 Baldini, I., Early Byzantine Churches in Crete and Cyprus, Between Local Identity and Homologation, Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes, 31-49.
- Boyd 1989 Boyd, S., The decorative program of the champlévé revetment from the Episcopal Basilica at Kourion in Cyprus. Actes du XIe congr s international d'archéologie chrétienne, Rome: Ecole Française de Rome, 1821-1840.
- Boyd 2007 Boyd, S., “The Champlévé Revetments”, Kourion, excavation in the Episcopal precinct (ed. A. H. S Megaw), Dumbarton Oaks Studies XXXVIII, 235-320.
- Campbell 1941 Campbell, W. A., “Martyrion of Seleucia Pieria”, Atniocn on the Orontes III, The Excavation 1937-1939 (ed. R. Stillwell), 35-54.
- Çevik v.d. 2010 Çevik, N. – Çömezoğlu, Ö. – Öztürk, H. S. – Türkoğlu, İ., “A Unique Discovery in Lycia: The Ancient Synagogue at Andriake, Port of Myra”, Adalya XIII, 335-366.
- D’Andria 2018 D’Andria, F., “Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi’nde Phrygia Hierapolis’i”, Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi (ed. C. Şimşek – T. Kaçar), İstanbul, 235-247.
- Fıratlı 1970 Fıratlı, N., “Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları”, Türk Arkeoloji Dergisi XIX-II, 109-160.
- Fıratlı 1990 Fıratlı, N., La Sculpture Byzantine Figurée au Musée Archéologique d’Istanbul, Paris.
- Harrison 1986 Harrison, R. M., Excavation at Saraçhane in İstanbul I, Princeton.
- Μαυροειδη 1999 Μαυροειδη, Μ. Ε., Γλυπτα Του Βυζαντινου Μουσείου Αθηνων Καταογος.
- Megaw 1974 Megaw, A. H. S., “Byzantine Architecture and Decoration in Cyprus: Metropolitan or Provincial?”, DOP 28, 57-88.
- Metzger 1980 Metzger, C., “Exemples d'iconographie de mosaïque appliquée à la sculpture. [À propos de deux plaques à décor «champlévé» du Musée du Louvre] À propos de deux plaques à décor «champlévé» du Musée du Louvre”, Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité, 545-561.
- Nicolaou 2013 Nicolaou, D., Liturgical Furnishings from Early Christian Basilicas

- of Cyprus (4th-7th Century), Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes, 155-174.
- Nollé 2001 Nollé, J., Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse II, Bonn.
- Parman 2002 Parman, E., Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri, Eskişehir.
- Pedone 2016 Pedone, S., "Byzantine Sculpture in Hierapolis: Engraving Techniques and Colour Finishes", Ancient Quarries and Building Sites in Asia Minor (ed. T. İsmaili – G. Scardozzi), Bari, 501-510.
- Pralong 2016 Pralong, A., À propos d'un bloc de marbre d'Iznik, Ερμυχία. Mélanges Offerts À Hélène Ahrweiler, Openedition Books, 603-618. <https://books.openedition.org/psorbonne/4303#text> (Erişim Tarihi 23.03.2019)
- Roux 1973 Roux, G., Tables chrétiennes en marbre découvertes à Salamine. In: IV. Anthologie salaminienne. Paris : de Boccard, 133-196.
- Roux 1998 Roux, G., Salamine de Chypre XV, La Basilique de la Campanopetra, Paris.
- Sertel 2019 Sertel, S., "Olympos Piskoposluk Kilisesi ve Vaftizhanesi Erken Bizans Dönemi Levha Örnekleri", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9/1, 189-213.
- Stillwell 1941 Stillwell, R., "Catalogue Sculpture, Atnioch on the Orontes III", The Excavation 1937-1939 (ed. R. Stillwell), 116-134.
- Tekinalp 2006 Tekinalp, V. M., "Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Liturjik Taş Eserleri", III. Uluslararası Likya Sempozyumu, Cilt II, İstanbul, 789-800.
- Yıldırım 2013 Yıldırım, Ş., Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.

Fig. 1 AA Kilisesi levha detayı, Kat. No. AA20a (Yıldırım 2013).

Fig. 2 1 numaralı parapet levhası parçası.

Fig. 3 2 numaralı parapet levhası a yüzü.

Fig. 4 2 numaralı parapet levhası b yüzü.

Fig. 5 2 numaralı parapet levhası b yüzü.

Fig. 6 3 numaralı parapegma levhası parçası.

Fig. 7 4 numaralı levha parçaları (A ve B).

Fig. 8 4 numaralı levha parçası (C).

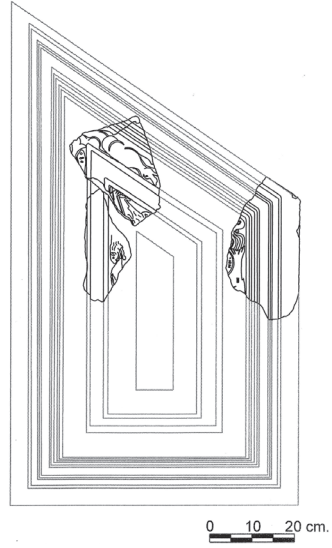

Fig. 9 4 numaralı levha restitüsyonu.

Fig. 10 5 numaralı kaplama levhası parçası

Fig. 11 6 numaralı kaplama levha parçası

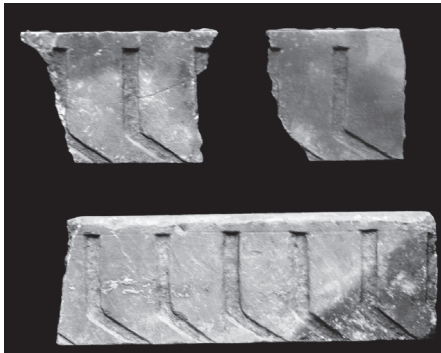

Fig. 12 7 numaralı kaplama levhası parçası

Fig. 13 8 numaralı kaplama levhası parçası

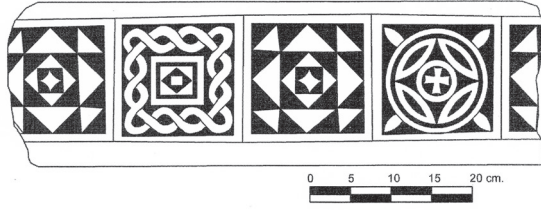

Fig. 14 8 numaralı kaplama levhası parçası

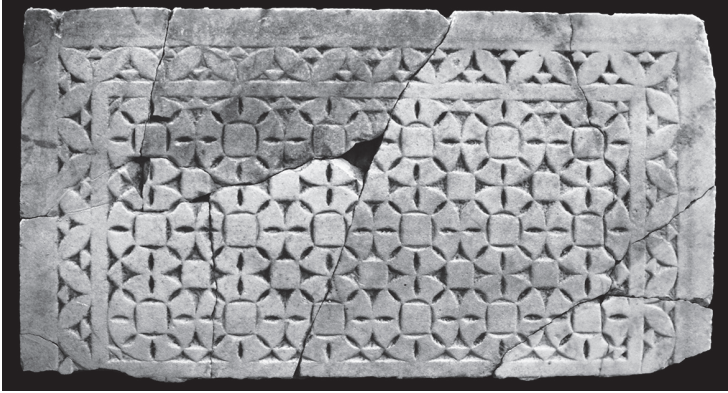

Fig. 15 9 numaralı kaplama levhası

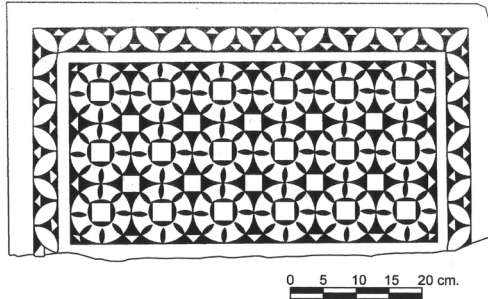

Fig. 16 9 numaralı kaplama levhası

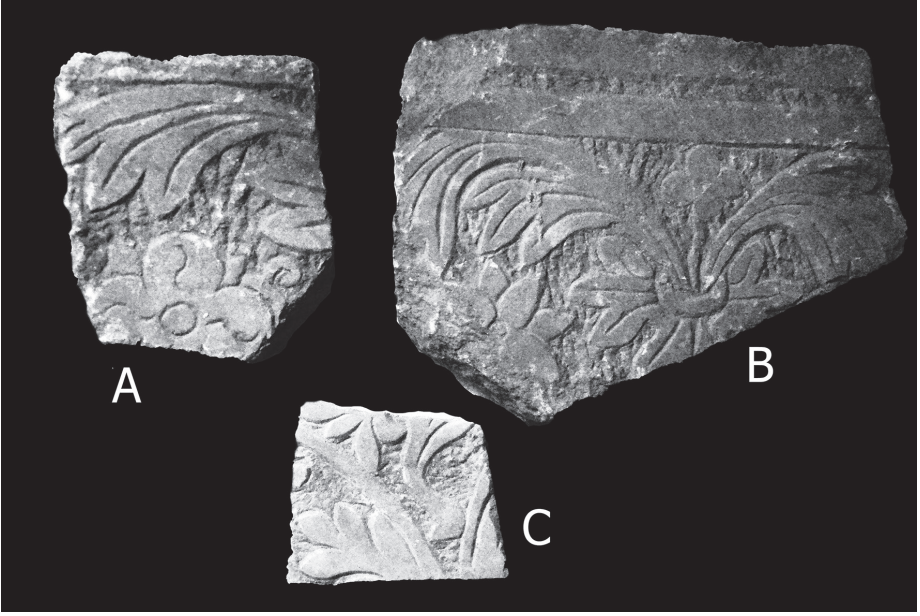

Fig. 17 10 numaralı kaplama levhası

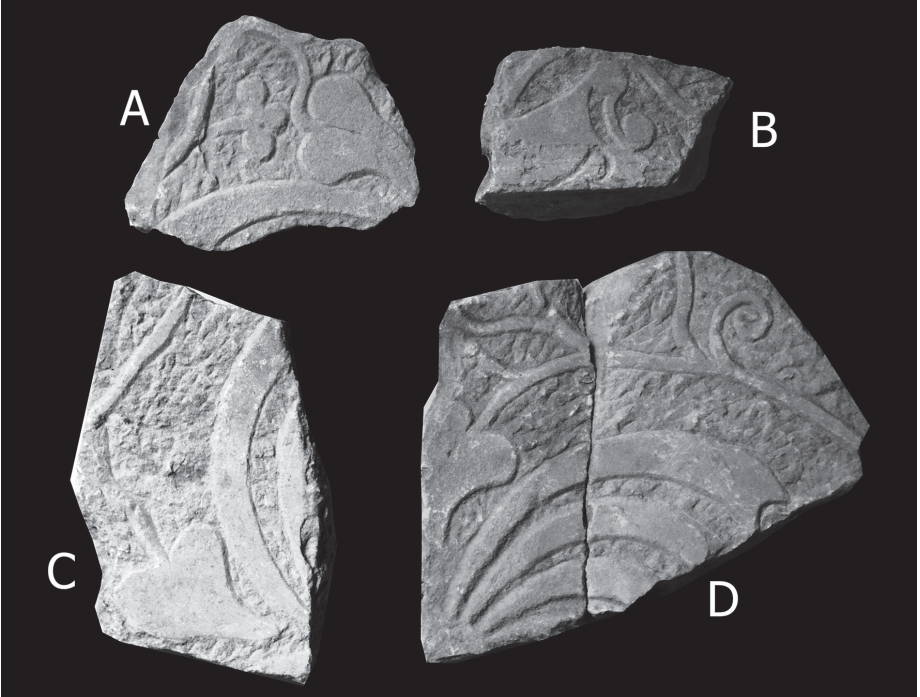

Fig. 18 11 numaralı kaplama levhası

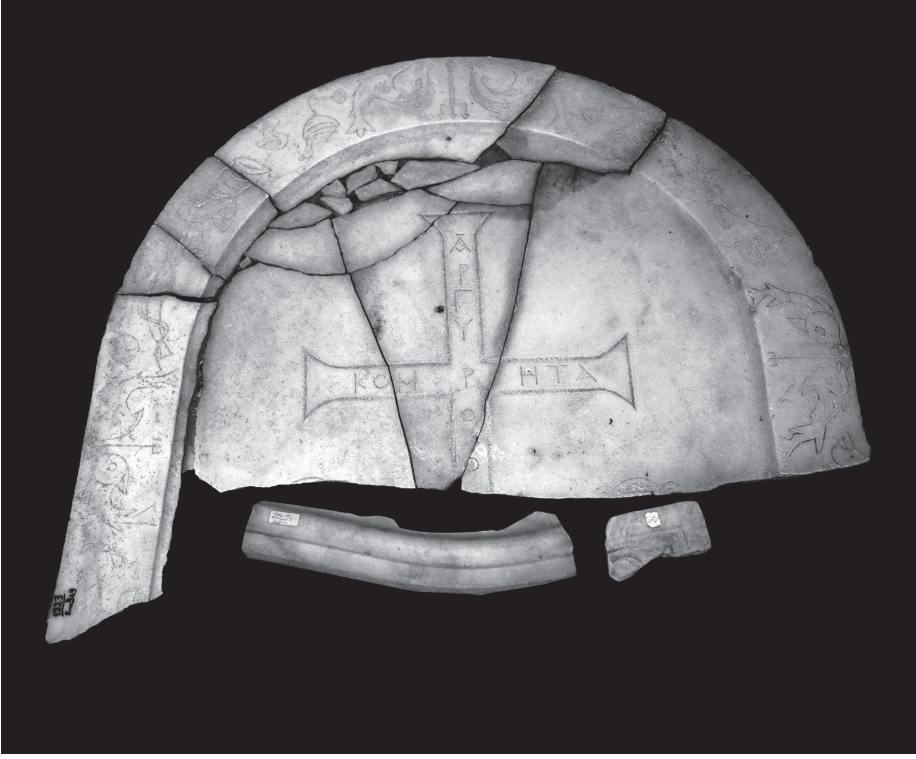

Fig. 19 12 numaralı altın tablası

Fig. 20 Altın tablası detay

A NEW HONORARY INSCRIPTION FROM KNIDOS

Güray ÜNVER *

ÖZ

Knidos'tan Yeni Bir Onurlandırma Yazıtı

Bu makalede Tiberius Claudius Politas'ın oğlu Tiberius Claudius Euaratos'un *khora* ve Stadia'da ikamet edenler tarafından onurlandırılmasını içeren yazıt sunulmaktadır. MS I. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen yazıt, Tiberius Claudius Euaratos'un kariyeri hakkında bazı önemli detaylar sunmaktadır; Yazıtta, Euaratos'un Apollon Karneios onuruna düzenlenen Karneia şenliklerindeki bir ritüel kapsamında koşucu (*karneadromos*) olarak hizmet ettiğine, *damiourgia* memuriyeti üstlendiğine, masraflarını kendisi karşılamak suretiyle elçi olarak Roma'ya gittiğine değinilmektedir. Yazıtta ayrıca Potidan (Poseidon) Tainarios ve Potidan (Poseidon) Asphalios'un ömür boyu rahibi olarak, onurlandırılan şahsın dinsel memuriyetlerinden de bahsedilmektedir.

Bir yer ismi olan ve olasılıkla modern Datça isminin kökenini oluşturan Stadia, yazıtlarda ilk kez belgelenmiştir, bununla birlikte Yaşlı Plinius'dan bilinmektedir. Ayrıca Poseidon Tainarios ve Poseidon Asphalios kültleri de Knidos yazıtlarında ilk kez belgelenmiştir. Tainarios, Poseidon'un, tanrının bir tapınağının da bulunduğu Tainaron'a (Lakonia) özgü bir *epithet*'idir. Asphaleios ise Poseidon'un, Akdeniz ve Ege çevresinde bulunan ve aralarında tanrının agora yakınlarında bir tapınağına sahip olan Sparta'nın da bulunduğu çok sayıda kent yazıtlarında yaygın olarak belgelenmiş bir *epithet*'idir. Bu şekilde Karneia şenliklerinden ve özellikle Poseidon'un Dor lehçesindeki formu Potidan'dan Tainarios ve Asphalios *epithet*'leri ile bahseden yazıt, Knidos'un MS I. yüzyılda halen sahip olduğu Dor kimliğini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Onurlandırma yazıtı, Knidos, Stadia, khora, Karneia, Karneadromos, Potidan, Poseidon, Tainarios, Asphalios.

ABSTRACT

This paper presents the honorary inscription by the inhabitants of Stadia and *khora* for Tiberius Claudius Euaratos, the son of Tiberius Claudius Politas. The inscription, dated to the 2nd half of the 1st century AD, provides some important details of the career of Tiberius Claudius Euaratos. The inscription mentions his service as a runner in a ritual at Karneia (*karneadromos*) the festival held for Apollon Karneios, his holding the

* Assist. Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters and Humanities, Department of Archaeology, Muğla. E-posta: gunver@mu.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-9397-7712

office of *damiourgia* and his carrying out an embassy to Rome as a gift. The inscription also mentions the religious offices held by the honorand; priesthood of both Poseidon Tainarios and Poseidon Asphalios for life.

The toponym Stadia, which is probably preserved in modern Datça, appears for the first time in inscriptions but is known from Pliny the Elder. The cults of Potidan (Poseidon) Tainarios and Potidan (Poseidon) Asphalios are also attested for the first time in inscriptions from Knidos. Tainarios is an *epithet* of Poseidon indigenous to Tainaron (Lakonia), where the god has a temple. Asphalios is an *epithet* of Poseidon widely referenced in inscriptions from many cities around the Mediterranean, including Sparta, where the god has a temple near the agora. Thus the inscription reflects the Doric character of Knidos in the 1st century AD, by mentioning Karneia and particularly by mentioning Potidan, the Doric form of Poseidon with the *epithets* Tainarios and Asphaleios.

Keywords: Honorary inscription, Knidos, Stadia, khora, Karneia, Karneadromos, Potidan, Poseidon, Tainarios, Asphalios.

White marble rectangular statue base. Well preserved with the exception of a slightly broken upper edge of the inscribed surface. There are two clamp holes and *anathyrosis* on the top. Possibly there was another piece with moulding on the base which was carrying the statue. Left, right and back smoothed. Original location of the base is unknown, found at the east of harbour street¹, to the south of fountain monument of Boulakrates², as reused in the front wall of a Byzantine building, during the excavations carried out under the direction of Prof. Dr. M. Ertekin Doksanaltı³.

A summary of the inscription was presented within the speech "New Inscriptions from Knidos" in: 3rd Greek-Turkish Epigraphy Symposium, 29 June- July 2, 2017 Thessaloniki, Greece.

Date: 2nd half of 1st century AD.

Dimensions: H: 0.63 m; W: 0.69 m; D: 0.43 m; LH: 0.025 m.

1 Bruns-Özgan 2013, 237-244; Doksanaltı et al. 2017, 19-35; Doksanaltı et al. 2018a, 49-52, also see: Doksanaltı et al. 2018b, 32.

2 Bruns-Özgan 2013, 215-236.

3 The study is performed within the scope of the Knidos Excavations and Researches and by the permission of the directory of Knidos Excavations, which have been undertaken on behalf of the Ministry of Culture and Tourism and Selçuk University by the decision of the Council of Ministers dated 30.09.2013 and numbered 2013/5387. I would like to thank Prof. Dr. M. Ertekin Doksanaltı, the director of Knidos Excavations, for permission to study the inscription. Additionally, I'm indebted to MA İbrahim Karaoğlan and MA K. Merve Selek for their assistance during my studies.

- ὕ Τιβέριον Κλαύδ[ιον, Τι]βερί-
 2 ου Κλαυδίου Πολεΐτα υἰόν
 Εὐάρατον ὕ καρνεαδρομή- ὕ
 4 σαντα ὕ καὶ δαμιουργήσαν-
 [τ]α μεγαλομερῶς καὶ πρῆσ-
 6 βεύσαντα δωρεὰν ἰς Ῥώ- ὕ ὕ
 μαν, ἱερέα διὰ βίου Ποτιδᾶ-
 8 νος Ταιναρίου καὶ Ποτιδᾶ- ὕ
 νος Ἀσφαλίου, ὕ τοὶ κατοι-
 10 κῆντες ὕ Σταδῖαν τε καὶ ὕ
 τὰν χώραν, εὐσεβείας μὲν
 12 χάριν τᾶς ποτὶ τὸ θεῖον ἀ- ὕ
 ρετᾶς δ' ἔνεκα καὶ εὐνοίας ὕ
 14 ᾗς ἔχων ἀεὶ ποτὶ πάντας ὕ
 vac. διατελεῖ vac.

The inhabitants of Stadia and khora (honoured) Tiberius Claudius Euaratos, the son of Tiberius Claudius Politas, he was a karneadromos, was damiourgos magnificently and carried out an embassy to Rome as a gift, priest of Potidan Tainarios and Potidan Asphalios for life, for his piety towards divinity, because of his virtue and goodwill that he always has towards everyone.

L. 3: καρνεαδρομήσαντα is known from an inscription dated to 180 – 170 BC, see: *I.Knidos*, nr. 165 (l. 6) Tiberius Claudius Euaratos, possibly entered a sacred footrace as a *Karneatas* during the *Karneia* festival in his youth, see; *I.Knidos*, 108, no. 165 app. cr. 6 (“... hat in seiner frühen Jugend als Karneatas die Hauptrolle in einem sakralen Lauf an den *Karneia* gespielt.” Blümel), also see: Burkert 1996, 235. *Karneadromoi* possibly have a similar function to *staphylodromoi* (grape runners) in Sparta. *Staphylodromoi* are a number⁴ of young unmarried men chosen from among the *Karneatai*⁵ who enter a sacred footrace⁶ as a ritual of *Karneia*⁷. They pursued a

4 Possibly five men, see: Hesych. s.v. Καρνεάται.

5 Hesych. s.v. σταφυλοδρόμοι.

6 For another footrace for Apollon Karneios at Thera (4th century BC) see: *IG XII*, 3, nr. 1324; *IG XII*, 3, nr. 425; also see: *IG XII* suppl. 86, cf. Nilsson 1906, 125; Burkert 1996, 235 and 440 n. 2.

7 The cult of Apollon Karneios is attested in many Doric cities, for the establishment of the cult among the Dorians, see: Paus. III, 13, 4, for the month of the festival see: Thuk. V, 54, 2-4, also see: *I.Peraia*, nr. 292; *I.Pér.Rhod.* nr. 65. For *Karneia* see: Nilsson 1906, 118-129; Otto 1959, 25-29; Pettersson 1992, 57-72; Burkert 1996, 234-236; Malkin 2003, 143-158; Scullion 2007, 193-196; Richer 2009; Papadopoulos 2014, 404-412. For the relation between Dorian ethnicity and *Karneia*, see: Robertson 2002.

man draped with fillets of wool and if they caught him this was considered a good omen for the city, and if not, the opposite⁸.

L. 6: For *ις* instead of *εις* in inscriptions of Knidos, see; *I.Knidos*, no. 71 (l. 9); no. 87 (l. 5).

L. 7-8: Ποτιδάν, ἄνος; Doric form of Poseidon⁹, for the cults of Potidan Gilaios and Potidan Hippios at Rhodos see; *IG XII,1* nr. 786 (ll. 11-12); *Tit.Cam.* nr. 38, cf. *Lindos II*, nr. 378 (B, l. 48). For an archaic dedication for Potidan from Thessalia, see; Milošević 1974, 74, a (l. 1), for dedications from Boiotia see; Lauffer 1980, 162, nr. 2; *SEG XXX* (1980) nr. 442 (5th century BC); *SEG XXXVI* (1986) nr. 434 (500 – 480 BC); *SEG XXVII* (1977) nr. 62 (late 5th - early 4th century BC), also see; Schachter 1986, 216, n. 5-6.

L. 9-11: τοὶ κατοικεῦντες (...) refers to a non-citizen group who inhabits the territory (Knidia). For τοὶ κατοικ[εῦντες ἐν τῷ]λεῖ Ῥωμαῖοι, see; *I.Knidos*, nr. 701 (ll. 2-3).

Prosopography

The honorand Tiberius Claudius Euaratos is unknown. He was a member of a wealthy family who gained Roman citizenship, possibly during the reign of Claudius. The inscription provides some details of the career of Tiberius Claudius Euaratos; the first step of his career seems to have been his service as a runner at Karneia; he was a *karneadromos* in his youth at the Karneia festival held for Apollon Karneios¹⁰, he held the office of *damiourgia* magnificently, and he carried out an embassy to Rome of which he covered the expenses out of his own resources, he also held religious offices, he served as a priest of both Poseidon Tainarios and Poseidon Asphalios for life. In return for the above-mentioned services he was honoured by the ones who inhabit the *khora* and the settlement called Stadia.

Tiberius Claudius Politas, the father of honorand Tiberius Claudius Euaratos is possibly Claudius Politas, husband of Iulia Hamilla¹¹, known from a funerary inscription¹² from Knidos. The inscriptions do not provide information about the career or services of Tiberius Claudius Politas.

8 Pettersson 1992, 68-71; Burkert 1996, 234-235; Malkin 2003, 152, for *staphylodromoi* also see: Nilsson 1906, 121; Otto 1959, 25; Scullion 2007, 193-194; Richer 2007, 247; Richer 2009; 214-215; Papadopoulou 2014, 411. For dedications of *staphylodromoi* at Sparta, see: *IG V*, 1 nr. 650 - 651.

9 Choerob. in *Theod.* 283, 9-11, οἱ μὲν γὰρ Δωριεῖς Ποτιδάν λέγουσιν ὄξυτόνωος, οἱ δὲ Αἰολεῖς Ποτειδαν καὶ Ποσειδαν λέγουσι βαρυτόνωος•

10 For dedications to Apollon Karneios at Knidos, see: *I.Knidos*, nr. 57 (l. 5), nr. 164 (l. 4), nr. 165 (l. 7), nr. 701 (l. 5; found at Emecik), for a dedication to Apollon Karneios at Thyssanos (Rhodian Peraia), see: *I.Pér. Rhod.* nr. 127, cf. *I.Peraia*, nr. 203.

11 For the name Hamilla (Hammila on the inscription), see: *LGPN V*, B, s.v. Ἄμιλλα.

12 *I.Knidos*, nr. 400.

The Toponyms

The toponym Stadia¹³, which is probably preserved in modern Datça¹⁴, appears for the first time in inscriptions but is known from Pliny the Elder. Pliny mentions Stadia in the sentence¹⁵ “*est in promunturio Cnidos libera, Triopia, dein Pegusa et Stadia appellata.*” G. E. Bean and J. M. Cook suggested that the Latin adverb “dein” in Pliny’s text has its temporal meaning; so they commented that Triopia, Pegusa and Stadia were mentioned as names borne at different times by Knidos itself. According to Bean and Cook, Stadia is the name borne by the old site at Burgaz which is not deserted after the hypothetical move to Tekir¹⁶. On the other hand N. Demand who rejects the move theory of Bean and Cook, suggests that “dein” in Pliny’s text should be translated with its common spatial meaning “next” or more common in Pliny’s text “next along the coast¹⁷, therefore Pliny’s text doesn’t refer to the renaming the city Knidos at different times. It’s more possible that Stadia is the other name of Pegusa as suggested in the translation by H. Rackham¹⁸, or the other possibility is the existence of another settlement called Stadia¹⁹. The new inscription does not bring a solution for this discussion but gives the clearest evidence of the existence of both Knidos and Stadia in the 1st century AD.

The accusative singular Σταδίαν implies that Σταδία is the nominative singular in feminine gender.

The Cults

Surprisingly the cult of Poseidon is attested for the first time in inscriptions from Knidos, a city with two harbours. Poseidon is the god who grants safety to ports and to navigation in general, but he is also the god of earthquake²⁰, and if the cult of Poseidon was neglected in a city, it was an important reason for punishment by an earthquake²¹. The inscription mentions the priesthood of Potidan (Poseidon) Ταυάρτιος (l. 8) and

13 Stadia is originated from Greek adjective στάδιος, α, ον which means “standing fast and firm”, see: Liddell - Scott 1996, 1631-1632, s.v. στάδιος.

14 Dümmler 1896, 229-230 n. 2; Hasluck 1911/1912, 211-212; Chaviaras 1912, 529; Bean – Cook 1952, 204, n. 11; Cook 1955, 41; Demand 1989, 227, cf. Büchner 1929.

15 Plin. *nat.* V, 104.

16 Bean – Cook 1952, 204.

17 Demand 1989, 233.

18 *Pliny. Natural History*, Volume II, Books 3-7. Translated by H. Rackham (Loeb Classical Library No. 352) London 1961, 299. “*On a promontory stand the free city of Cnidus, Triopia, and then Pegusa, also called Stadia*”, cf. *The Natural History of Pliny the Elder*. Volume I, Books 1-5. Translated by J. Bostock & H.T. Riley. London 1855, 460. “*We then come to Cnidos, a free town, situate on a promontory, Triopia, and after that the towns of Pegusa and Stadia.*”

19 Then the text would be translated as “*On a promontory situated Knidos a free town, Triopia, and then Pegusa and the one called Stadia*”.

20 Burkert 1996, 137-138, also see: Mylonopoulos 1998; Güney 2015, for correlation between the earthquakes and the appearance of Poseidon on the coins of Asia Minor, see: Güney 2015, 297-306.

21 Mylonopoulos 1998, 82; Güney 2015, 296.

the priesthood of Potidan (Poseidon) Ἀσφάλιος (l. 9); the honorand Tiberius Claudius Euaratos is priest of both cults for life, however there is no evidence for the existence of a temple or a sanctuary. Also the place or places where the rituals of Poseidon Tainarios and Poseidon Asphalios were held, remains unclear; Stadia or *khora* seems to be more likely than the city itself, in connection with Tiberius Claudius Euaratos' being honoured by the inhabitants of Stadia and *khora*.

Ταινάριος (of Tainaron) / ἐπὶ Ταινάρῳ (at Tainaron) is an *epithet* of Poseidon indigenous to Lakonia. Tainaron is a settlement²² at the southern tip of the Peloponnesos (cape Taianaron or Matapan), and the god has a temple here, as known from archaeological²³, epigraphical²⁴ and literary sources²⁵. Strabon²⁶ tells us that Taianaron was a headland that projected into the sea with the temple (*hieron*) of Poseidon situated in a holy grove. Pausanias²⁷ tells us that the temple (*naos*) on the promontory of Taianaron was like a cave²⁸, with a statue of Poseidon in front of it. Pausanias²⁹ also mentions a spring on Tainaron which in his time possessed nothing marvellous. The marvel of the spring was – as inhabitants said - to show harbours and ships to those who looked into. The sights in the water ended because of a woman washing dirty clothes in it.

22 Steph.Byz., s.v. Ταίναρος. For establishment of the city by Tettix the Cretan, see: Plut. *de sera*, 17 (560 E), also see: Sergent 1986, 9-10.

23 Cummer 1978.

24 The inscriptions also mention the temple as τὸ ἱερόν τοῦ Ποσειδάωνος τοῦ ἐπὶ Ταινάρῳ, see: *IG* V,1 nr. 1226 (ll. 20-21); nr. 1227 (ll. 6-7).

25 Mylonopoulos 2006, 140-142, for Tainaron and the temple of Poseidon, also see: Schumacher 1993, 58-60; Mylonopoulos 2003, 229-240; Larson 2007, 62-63; Richer 2007, 243-245.

26 Strab. VIII, 5, 1, also see: Skyl. 46.

27 Paus. III, 25, 4. Pausanias also mentions a *temenos* of Poseidon Tainaros and nearby an image of Athena, which is said to have been dedicated by the colonists who left for Tarentum in Italy, see: Paus. III, 12, 5.

28 Pindaros also mentions an entrance to Hades (mouth of Hades) at holy Tainaron, see: Pind. *Pyth.* IV, 42-44, also see: Malkin 2003, 175-176. The cave is associated with oracle of the dead by D. Ogden, for the νεκυομαντεῖον (oracle of the dead, where ghosts were called up) at Tainaron, see: Ogden 2001, 34-42.

29 Paus. III, 25, 8.

The god was known to be the creator of earthquakes (the earthshaker), so Dikaiopolis, the protagonist of Aristophanes, with his hate for Lakedaimonians, wished the god to cause an earthquake and overturn their dwellings³⁰. Pausanias³¹ tells us that once the Lakedaimonians put to death men who had taken refuge in the sanctuary of Poseidon at Tainaron³². As the Spartans paid no heed to their being suppliants, the wrath of Poseidon came upon them and their city was shaken by a continuous and violent earthquake.

Ἀσφάλιος / Ἀσφάλειος (the Steadfast) is a widespread epithet of Poseidon emphasizing his power to still earthquakes, as a euphemism, rather than his power to cause them³³. The god was invoked as *asphaleios* to guarantee security in the face of earthquakes³⁴. The *epithet* is widely referenced in inscriptions from many cities around the Mediterranean, including Sparta³⁵, where the god had a temple. Except for Sparta, the cult of Poseidon Asphaleios is documented in Troizen³⁶, Epidauros³⁷, Megalopolis³⁸ (Arkadia), Delphoi³⁹, Kallatis⁴⁰ (Skythia), Delos⁴¹, Rhodos⁴², Kameiros⁴³ (Rhodos),

30 Aristoph. *Ach.* 509-511. Sparta had been destroyed by an earthquake in 464 BC, see: Sealey 1957.

31 Paus. IV, 24, 5-6; VII, 25, 3.

32 For *asylia* of the temple see: Pol. IX, 34, 8-9; Plut. *Pomp.* XXIV, 5.

33 Larson 2007, 57, cf. Liddell - Scott 1996, 266, s.v. Ἀσφάλειος (the securer).

34 Burkert 1996, 184; Güney 2015, 295-296.

35 Pausanias mentions a temple of Poseidon Asphalios at Sparta, near *agorai*, see: Paus. III, 11, 9. For priesthood of Poseidon Asphalios at Sparta (late 2nd – 3rd century AD) see: IG V,1 nr. 559 (ll. 14-15): ἱερέα κατὰ γένος Ποσειδῶνος Ἀσφα[λ]ίου. Xenophon describes how the Spartans on campaign, shaken by an earthquake, spontaneously began to sing a paean to Poseidon, see: Xen. *Hell.* IV, 7, 4. For the temples of Poseidon important for Spartans, see: Mylonopoulos 1998, 85-86.

36 Meiggs - Lewis 1969, no. 23; *SEG* XXII (1967) nr. 274 (ll. 39-40) τῶι Ποσειδῶνι τῶι Ἀσφα[λ]εῖωι (300-265 BC).

37 *IG* IV²,1 nr. 411; *IAE*, nr. 166 (ll. 6-7) Ποσειδῶνος Ἀσφαλείωι (before 231 AD), also see: *IAE*, nr. 333; *SEG* XI (1954) nr. 439.

38 *IG* V, 2 nr. 454 (l. 1) Ποσειδῶνι Ἀσφαλείωι (2nd c. BC).

39 *FD* III, 3: nr. 343; *GDI*, nr. 2970 (ll. 4-5) [Ποτειδᾶνι] Ἀσφαλείωι, (2nd c. BC).

40 *I.Callatis*, nr. 48,B — *SEG* XLV (1995), nr. 911,B (B sat. 6-7) [Ποσειδῶ]νι Ἀσφαλεῖ, (2nd c. BC); *I.Callatis*, nr. 49; *SEG* XXIV (1969), nr. 1031; *SEG* XLV (1995) nr. 912; (ll. 10-11) [Ποσειδῶνι] Ἀσφαλεῖ (2nd c. BC).

41 *I.Délos*, nr. 406 (B. l. 69) [Ποσειδῶνι Ἀσφαλείωι] (ca. 190 BC); *I.Délos*, nr. 440; *SEG* 35 (1985) nr. 881(l. 61) Ποσειδῶνι Ἀσφαλείωι (198-180 BC); *I.Délos*, nr. 445 (l. 2) Ποσειδῶνι Ἀσφαλείωι (178 BC); *I.Délos*, nr. 464 (l. 2) [Ποσειδῶνι Ἀσφαλείωι] (ca. 170 BC?); Pariente et al. 1988, 765; *SEG* XXXVIII (1988) nr. 777 (ll. 2-3) Ποσειδῶνι Ἀσφαλείωι (before 69 BC).

42 Konstantinopoulos 1968, 445-446 (sat. 7) Ποτειδᾶνι Ἀσφαλείωι (undated). After an igneous island emerged between Thera and Therasia, Rhodians sailed to the island and built there a temple of Poseidon Asphalios, see: Strab. I, 3, 16.

43 *Tit.Cam.* nr. 129, Ποσειδῶνος Ἀσφαλείωι (undated).

Kos⁴⁴, Halasarna⁴⁵ (Kos), Paros⁴⁶, Syros⁴⁷, Tenos⁴⁸, Mytilene⁴⁹ (Lesbos), Kisamos⁵⁰ (Krete), Kaunos⁵¹, Didyma⁵², Erythrai⁵³, Kolophon⁵⁴, Miletos⁵⁵, Pergamon⁵⁶, Side⁵⁷, Anazarbos⁵⁸, Aigeai⁵⁹ (Kilikia) and even in Ikaros Island⁶⁰ (Failaka) in the Persian Gulf, and Velia⁶¹ in Italia.

The inscription reflects the Doric character of Knidos in the 1st century AD, by mentioning Karneia and particularly by mentioning Potidas, the Doric form of Poseidon with the *epithets* Tainarios and Asphalios.

-
- 44 *IG XII,4*, 2 nr. 622; *I.Cos EV* 154 (ll. 1-2) Ποσειδ[ῶνι] Ἀσφαλείῳ (Rom. Imp.); *IG XII,4*, 2 nr. 544; *I.Cos EV* 199; *Tit.Cal.*, Test. 31-32, nr. XXXIII (ll. 2-3) Ποσει[δ]ῶνι Ἀσφαλείῳ (2nd c. AD).
- 45 Emperor Claudius was identified with Poseidon Asphaleios at Kos, see: *IG XII,4*, 1, nr. 417; *SEG XLVI* (1996) nr. 1089; Berges 1996, 115, 154 nr. 24 (ll 4-5) Ποσειδῶνος Ἀσφα[λεί]ου (ca. AD 41-54).
- 46 *SEG XV* (1958) nr. 517; *SEG XXXV* (1985) nr. 916 (A, col. II, sat. 6) Ποσειδῶνι Ἀσφαλείῳ (ca. mid-3rd c. BC).
- 47 *IG XII,5* nr. 671 (l. 1) Ποσειδῶνος Ἀσφαλείου (3rd c. BC).
- 48 *IG XII,5* nr. 913 (l. 10) Ποσειδῶνι Ἀσφαλείῳ (2nd c. BC).
- 49 *IG XII Suppl.* nr. 30 (ll. 1-2) Πλούτωνι ἠδὲ Ποσειδάωνι πανασφαλίῳ[ς] (1st - 2nd c. AD).
- 50 *I.Creticae* II, 97-98 (VIII) nr. 1; *SEG XIII* (1968) nr. 569 (ll. 4-5) [Ποσειδῶνι Ἀσ]φαλείῳ (2nd c. AD).
- 51 *I.Kaunos*, nr. 31 (l. 41) [— Ποσειδῶ]νι Ἀσφαλείῳ (Hellenistic).
- 52 *I.Didyma*, nr. 132; Fontenrose 1988, 189-191 nr. 14, (l. 2) Ἀσφάλειον θυσιάσι Πολεϊδάωνα, (l. 14) Ἀσφαλείῳ Σωτήρι Ποσιδάωνι μεγίστωι (2nd c. BC).
- 53 *I.Erythrai*, no. 207; Varinlioglu 1980, 149-153; *SEG XXX* (1980) nr. 1327 (ll. 5-6) Ποσειδῶνι Ἀσφαλείῳ, (ll. 40-41) [Ποσειδῶνι Ἀσφα]λείῳ, (ll. 42-43) Ποσειδῶνι Ἀσ[φα]λείῳ, (l. 58) [Ποσειδῶνι Ἀσφαλείῳ] (ll. 83-84) Ποσειδῶνι Ἀσ[φα]λείῳ] (after 189 BC).
- 54 Meritt 1935, 359-72, no. I (l. 17) τῶι Ποσειδῶνι τῶι Ἀσφαλείῳ (311 -306 BC).
- 55 *I.Milet VI*, 3, nr. 1294 (ll. 1-2) Ποσειδῶνος Ἀσφαλίῳ (later Rom. Imp.); *I.Milet VI*, 3 nr. 1317 (sat. 2-4) Πο[σει]δῶνι Ἀσ[φα]λίῳ] (undated). Oracle of Apollon Didymeus advised the citizens of Miletos, who consulted after an earthquake, to establish a new cult to “Asphaleos Soter Poseidon greatest” in order to avoid earthquakes, see: *I.Didyma*, nr. 132; Fontenrose 1988, 189-191 nr. 14, (l. 2) Ἀσφάλειον θυσιάσι Πολεϊδάωνα, (l. 14) Ἀσφαλείῳ Σωτήρι Ποσιδάωνι μεγίστωι (2nd c. BC), also see: Mylonopoulos 1998, 86; Güney 2015, 301.
- 56 *SEG XLI* (1991) nr. 1089 (l. 1) Ποσειδῶνι Αἰγαίῳ Ἀσφαλεί[ῳ?] (Rom. Imp.).
- 57 *I.Side*, nr. 15 (ll. 1-2) Ποσει[δ]ῶνι Ἀσφαλείῳ (Rom. Imp.); *I.Side*, nr. 71 (ll. 4-5) ἱε[ρεὺς Ποσ]ειδῶνος [Ἀσφαλείου] (early Rom. Imp.).
- 58 Gough 1952, 148 nr. 36; *SEG XII* (1955) nr. 513 (sat. 2) Ποσιδῶνος Ἀσφαλείῳ (late 1st c. AD?).
- 59 *IGR III*, nr.921; *IGLS III*,1 nr. 715 (sat. 2) Ποσειδῶνι Ἀσφαλείῳ (early Rom. Imp.).
- 60 *I.Estremo oriente*, nr. 418 (ll. 3-5) [Πο]ειδῶ[νι Ἀσ]φαλ[είῳ] (4th - 3rd c. BC).
- 61 Boundary stone for a temenos of Poseidon Asphaleios, *I.Velia*, nr. 7 (I, l. 1-10; II, l. 1-9) Ποσειδῶνος Ἀσφαλείου (ca. 400-350 BC).

Bibliography and Abbreviations

- Bean – Cook 1952 Bean, G. E. – Cook, J. M., “The Cnidia”, *ABSA* 47, 171-212.
- Berges 1996 Berges, D., *Rundaltäre aus Kos und Rhodos*. Berlin.
- Bruns-Özgan 2013 Bruns-Özgan, Chr., *Knidos: Ergebnisse der Ausgrabungen von 1996-2006, Knidos-Studien, 4*, İstanbul.
- Burkert 1996 Burkert, W., *Greek Religion*, Oxford.
- Bürchner 1929 Bürchner, L., *RE, Zweite Reihe, Band III A,2 (Sparta–Stluppi)*, 1930 s.v. *Σταδία*.
- Chaviaras 1912 Chaviaras N., “*Epigraphai Knidias Chersonisou*”, *BCH* 36, 529-533.
- Cook 1955 Cook, J. M., “The Palai-Names”, *Historia* 4/1, 39-45.
- Cummer 1978 Cummer, W., “The sanctuary of Poseidon at Tainaron, Lakonia”, *MDAI(A)* 93, 35-43.
- Demand 1989 Demand, N., “Did Knidos Really Move? The Literary and Epigraphical Evidence”, *Classical Antiquity* 8/2, 224-237.
- Doksanaltı et al. 2017 Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Aslan, E. – Mimirolu, İ. M. – Erdoğan, L. U. – Tozluca, D. O., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2016”, *KST* 39/2, 15-43.
- Doksanaltı et al. 2018a Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Aslan, E. – Mimirolu, İ. M. – Erdoğan, L. U. – Tozluca, D. O. – Ünver, G., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2017”, *KST* 40/2, 45-64.
- Doksanaltı et al. 2018b Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Tozluca, D. O., *Knidos Denizlerin Buluştuğu Kent*, Ankara.
- Dümmler 1896 Dümmler, G. F., “Pithosfragmente aus Datscha”, *AM* 21, 229-236.
- FD III, 3 Fouilles de Delphes, III. *Épigraphie*. Fasc. 3, *Inscriptions depuis le trésor des Athéniens jusqu'aux bases de Gélon*. 2 vols. Paris 1932-1943. Vol. 1, ed. Georges Daux and Antoine Salać (1932); vol. 2, Georges Daux (1943).
- Fontenrose 1988 Fontenrose, J., *Didyma: Apollo's oracle, cult and companions*, Berkeley.
- GDI Collitz, H., Bechtel, F. et al., *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften, I-IV, Göttingen 1884-1915 [Liechtenstein 1973-83]*.
- Gough 1952 Gough, M., “Anazarbus”, *AnatSt* 2, 85-150
- Güney 2015 Güney, H., “Poseidon as a God of Earthquake in Roman Asia Minor”, *Revue Numismatique* 172, 293-315.
- Hasluck 1911/1912 Hasluck, F. W., “Datcha, Stadia, Halikarnassos”, *ABSA* 18, 211-216.
- I.Callatis Avram, A., *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae*. Vol. 3. *Callatis et territorium*. Bucharest 1999.
- I.Cos Segre, M., *Iscrizioni di Cos. Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente*, 6. Rome 1993.
- I.Creticae Guarducci, M., *Inscriptiones Creticae opera et consilio Friederici*

- Halbherr collectae, vol. I-IV, Roma 1935-1950.
- I.Délos Durrbach, F., Roussel, P., Launey, M., Couptry, J., Plassart A., *Inscriptions de Délos*, vol. I-VII, Paris 1926-1972.
- I.Didyma Rehm, A., *Didyma, II, Die Inschriften*, Berlin 1958.
- I.Erythrai Engelmann, H. – Merkelbach, R., *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai*, IGSK 1-2, Bonn 1972-1973.
- I.Estremo oriente Canali De Rossi, F., *Iscrizioni dello Estremo Oriente Greco. Un repertorio*, IGSK 65, Bonn 2004.
- I.Kaunos Marek, Chr., *Die Inschriften von Kaunos*, München 2006.
- I.Knidos Blümel, W., *Die Inschriften von Knidos, I*, IGSK 41, Bonn 1992.
- I.Peraia Blümel, W., *Die Inschriften der Rhodischen Peraia*, IGSK 38, Bonn 1991.
- I.Pér. Rhod. Bresson, A., *Recueil des Inscriptions de la Péree Rhodienne (Péree intégrée)*, *Annales Littéraires de l'Université de Besançon* 445, Paris 1991.
- I.Side Nollé, J., *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse*, 2 vols. IGSK 43-44, Bonn 1993; 2001.
- I.Velia Vecchio, L., *Le iscrizioni greche di Velia*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften [DAW], 316. Vienna 2003.
- IAE Peek, W., *Inschriften aus dem Asklepieion von Epidauros*, *Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig., Philologisch-historische Klasse*; 60, 2, Berlin, 1969.
- IG V, 1 Kolbe, W., *Inscriptiones Graecae, V.1. Inscriptiones Laconiae et Messeniae*, Berlin 1913.
- IG XII,1 von Gaertringen, F. H., *Inscriptiones Graecae, XII. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum, 1. Inscriptiones Rhodi, Chalces, Carpathi cum Saro, Casi*. Berlin 1895.
- IG XII, 3 von Gaertringen, F. H., *Inscriptiones Graecae, XII. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum, 3. Inscriptiones Symes, Teutlussae, Teli, Nisyri, Astypalaeae, Anaphes, Therae et Therasiae, Pholegandri, Meli, Cimoli*, Berlin 1898. *Inscriptiones Graecae, XII,3. Supplementum*, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. Berlin 1904.
- IG XII,4 Bosnakis, D. – Hallof, K. – Rigsby, K., *Inscriptiones Graecae, XII. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum, 4. Inscriptiones Coi, Calymnae, Insularum Milesiarum. Pars I. Inscriptiones Coi insulae: decreta, epistulae, edicta, tituli sacri (nos. 1-423)*, Berlin and New York 2010. D. Bosnakis, K. Hallof, *Pars II. Inscriptiones Coi insulae: catalogi, dedicationes, tituli honorarii, termini (nos. 424-1239)* Berlin and New York 2012.
- IG XII,5 von Gaertringen, F. H., *Inscriptiones Graecae XII, Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum, 5. Inscriptiones Cycladum, pars. I, Inscriptiones Cycladum praeter Tenum*, Berlin 1903; *pars II,*

- Inscriptiones Teni insulae, Berlin 1909.
- IG XII suppl. von Gaertringen, F. H., *Inscriptiones Graecae XII, Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum, Supplementum* 1939.
- IGLS III Jalabert, L. – Mouterde, R., *Inscriptions grecques et latines de la Syrie, III, Région de l'Amanus. Antioche*, 2 fasc. Paris 1950; 1953.
- IGR III Cagnat, R. – Toutain, J. F. – Jouguet, P. – Lafaye G., *Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes*, Vol. 3, fasc. 1-6, Paris 1902-1906.
- Konstantinopoulos 1968
Konstantinopoulos, G., “*Archaïotetes kai mnemeia Dodekanesou*”, *Archaiologikon Deltion* 23/2, 432-449.
- Larson 2007
Larson, J., *Ancient Greek cults: a guide*, New York.
- Lauffer 1980
Lauffer, S., “*Inschriften aus Boiotien (II)*”, *Chiron* 10, 161-182.
- Liddell – Scott 1996
Liddell, H. G. – R. Scott, *A Greek-English Lexicon, Ninth Edition with a Revised Supplement by R. McKenzie, H. G. Liddell, R. Scott and H. S. Jones*, Oxford.
- Lindos II
Blinkenberg, Chr., *Lindos. Fouilles et recherches, 1902-1914. Vol. II, Inscriptions*. 2 vols. Copenhagen and Berlin 1941.
- LGPN V, B
Balzat, J.-S. – Catling, R. W. V. – Chiricat, É. – Marchand, F. – Corsten, T., *A Lexicon of Greek Personal Names, VB: Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia*, Oxford, 2013.
- Malkin 2003
Malkin, I., *Myth and territory in the Spartan Mediterranean*, Cambridge.
- Meiggs – Lewis 1969
Meiggs, R. – Lewis, D. M., *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century BC*. Oxford.
- Meritt 1935
Meritt, B. D., “*Inscriptions of Colophon*”, *AJPh* 56/4, 358-397.
- Milet VI,3
Herrmann, P. – Wolfgang, G. – Norbert, E., *Inschriften von Milet. Teil 3, Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899, VI, 3*. Berlin, New York 2006.
- Milojčić 1974
Milojčić, V., “*Bericht über die deutschen archäologischen Ausgrabungen in Thessalien 1973*” *Archaiologiká análekta eξ Athinón* 7, 43-75.
- Mylonopoulos 1998
Mylonopoulos, J., “*Poseidon, der Erderschütterer. Religiöse Interpretationen von Erd- und Seebeben*”, *Naturkatastrophen in der Antiken Welt* (ed. E. Olshausen – H. Sonnabend), *Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums*, 6, 1996, Stuttgart, 82-89.
- Mylonopoulos 2003
Mylonopoulos, J., *Heiligtümer und Kulte des Poseidon auf der Peloponnes, Kernos. Supplement 13*, Liege.
- Mylonopoulos 2006
Mylonopoulos, J., “*Von Helike nach Tainaron und von Kalaureia nach Samikon: Amphiktyonische Heiligtümer des Poseidon auf der Peloponnes*”, *Kult - Politik- Ethnos. Überregionale Heiligtümer im Spannungsfeld von Kult und Politik Kolloquium* (ed. K. Freitag – P. Funke – M. Haake), *Munster*, 23.-24. November 2001, 121-155.
- Nilsson 1906
Nilsson, M. P. *Griechische Feste von religiöser Bedeutung, mit Ausschluss der attischen*, Leipzig.

- Ogden 2001 Ogden, D., *Greek and Roman Necromancy*. Princeton.
- Otto 1959 Otto, W. F., "Apollon", *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde* 7/1, 19-34.
- Papadopoulos 2014 Papadopoulos, J. K., "The Motya Youth: Apollo Karneios, Art, and Tyranny in the Greek West", *The Art Bulletin* 96/4, 395-423.
- Pariante et al. 1988 Pariante, A. – Aupert P. – Moretti, J.-C. – Pentazos, E. – Déroche, V. – Queyrel, F. – Sève, M. – Péristeri, K. – Treuil, R. – Perreault, J.-Y. – Empereur, J.-Y. – Simossi, A. – Grandjean, Y. – Koukouli-Chryssantakhi, H. – Kozeli, T. – Salviat, F. – Brunet, M. - Étienne, R. – Farnoux, A. – Fraisse, P. – Siebert, G. – Alabe, F. – Duchêne H., "Rapport sur les travaux de l'école française en Grèce en 1987", *BCH* 112/2, 697-791.
- Pettersson 1992 Pettersson, M., *Cults of Apollo at Sparta: the Hyakinthia, the Gymnopaïdiai and the Karneia*, *Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen, Series 2 in 8°*, 12. Stockholm.
- Richer 2007 Richer, N., "Local Religious Systems: The Religious System at Sparta" in: Ogden, D., *A Companion to Greek Religion*, Malden, MA 2007, 236-252.
- Richer 2009 Richer, N., "Les Karneia de Sparte (et la date de la bataille de Salamine)", *Sparta and Laconia: From Prehistory to Pre-Modern* Cavanagh (ed. C. W. G. Gallou – M. Georgiadi), *Proceedings of the Conference held in Sparta, organised by the British School at Athens, the University of Nottingham, the 5th Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities and the 5th Ephoreia of Byzantine Antiquities 17–20 March 2005*, *British School at Athens Studies*, Vol. 16, 2009, 213-223.
- Robertson 2002 Robertson, N., "The Religious Criterion in Greek Ethnicity: The Dorians and the festival Carneia", *American Journal of Ancient History* 1, 5-74.
- Schachter 1986 Schachter, A., *Cults of Boiotia*, vol. 2. *Herakles to Poseidon* (BICS suppl., 38:2). London.
- Schumacher 1993 Schumacher, R. W. M. "Three related sanctuaries of Poseidon: Geraistos, Kalaureia and Tainaron", *Greek Sanctuaries, New Approaches* (ed. N. Marinatos – R. Hägg), London, 51-69.
- Scullion 2007 Scullion, S., "From Sacred Space to Sacred Time: Festivals", *A Companion to Greek Religion* (ed. D. Ogden), Malden, MA 2007, 190-203.
- Sealey 1957 Sealey, R., "The Great Earthquake in Lacedaemon", *Historia* 6/3, 368-371.
- SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Hondius, J. J. E. – Woodhead, A.G. et al., I-XXV, Leiden 1923-1971; Pleket, H.W., Stroud, R.S. et al., XXVI-XXVII, Alphen 1978-1979; XXVIII-LI, Amsterdam 1980-2005; Chaniotis, A., Corsten, T., et al., LII-LXI, Leiden - Boston 2006-2015.
- Sergent 1986 Sergent, B., "Pylos et les Enfers". *Revue de l'histoire des religions*, 203,1, 5-39.

- Tit.Cal. Segre, M., "Tituli Calymnii", ASAtene 12-13 (Nuova Serie 6-7: 1944-1945) 1952.
- Tit.Cam. Segre, M., Pugliese Carratelli G., "Tituli Camirenses", ASAtene 27-29 (Nuova Serie 11-13: 1949-1951) 1952, 141-318.
- Varinlioglu 1980 Varinlioglu, E., "Inscriptions from Erythrae", ZPE 38, 149-156.

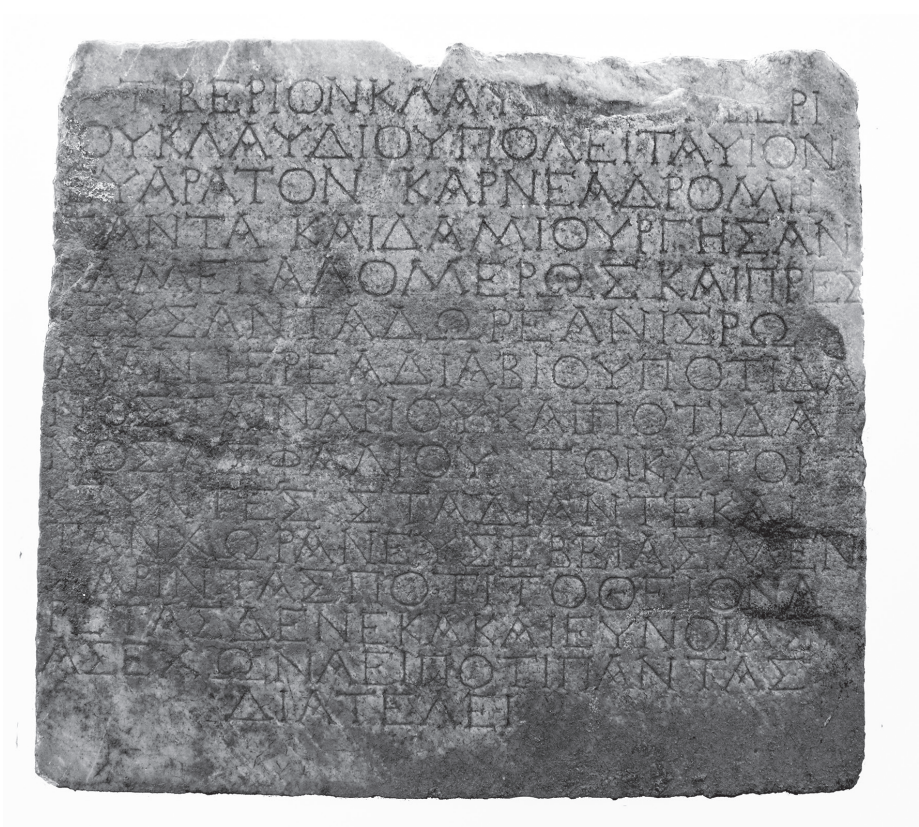

Fig. 1

ANTİK VE ORTA ÇAĞ KAYNAKLARINDA, YAZITLARDA VE SİKKE BASIMLARI İLE PODALIA

Ahmet Tolga TEK *

ABSTRACT

Podalia in Ancient and Medieval Sources, Inscriptions and its Coinage

The city of Podalia was situated in North Lycia in the Elmalı Plain, close to the village of Karamık at Buralye Hill. This area was in early antiquity originally part of Milyas which seems to have been invaded by Lycians from the south and Pisidians from the east. The city was rarely mentioned in ancient or medieval texts and although there are no inscriptions known from the site known yet, a few inscriptions from elsewhere mention the city name. For very brief periods, the city produced Hellenistic and Roman Provincial coinage. Its Hellenistic coinage is only known from 8 examples all belonging to the same type that has a head of Artemis on the obverses and a half figure of a Zebu bull shown butting on the reverses with an abbreviated form of the city name. These coins cannot be later than 81 or 75 BC when Podalia, together with Arykanda seems to have been added to the Lycian League. The types' similarity to the Royal Seleucid and Seleucid influenced autonomous civic coinage suggest that they may have been minted around 188-160s BC. Podalia's only Roman Provincial Coinage belongs to the Lycian series minted for Gordian III and Tranquillina. 14 examples (6 for Gordian, 8 for Tranquillina) have been collected from museum collections and auction data vastly increasing examples hitherto known for this city. Although number is still too low, the existing dies suggest that more coins were produced for Gordian than Tranquillina. The reverses feature Apollon Kitharadeus and Ares. 5 misattributions to this mint have also been catalogued. For historical perspective of the North Lycia, Milyas area, one should especially be aware of the misattributed bronzes to Podalia under the Lycian League; Podalia was not a League mint.

Keywords: Podalia, Lycia, Milyas, Gordian III, Tranquillina .

ÖZ

Podalia antik şehri, Kuzey Lykia'da, Elmalı Ovası'nda, Karamık Köyü'nün yakınında bulunan Buralye Tepesi'nde kuruluydu. Bu bölge erken antik dönemde Milyas Bölgesinin bir parçasıydı, ama Milyas güneyden Lykialılar, doğudan ise Pisidialılar

* Doç. Dr. Ahmet Tolga Tek, Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Eskişehir-TR.
E-posta:attek@anadolu.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-3893-6256

tarafından ele geçirilmiştir. Şehirde çok nadiren antik ve orta çağ metinlerinde bahsedilir ve yerleşim alanından henüz hiçbir yazıt bilinmemektedir, ama buna karşılık başka yerlerde bulunan az sayıda yazıtta şehir anılmaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk döneminde şehir çok kısa sürelerle sikke bastırmıştır. Podalia'nın sadece 8 örnekle bilinen Hellenistik sikkelerinin tamamı ön yüzlerinde Artemis başı, arka yüzlerinde tosan atan protom bir Zebu boğası ve şehir isminin kısaltması bulunan tek bir tipe aittirler. Bu sikkeler Podalia'nın Arykanda ile beraber Lykia Birliği'ne katıldığı MÖ 81 veya 75'den sonraya ait olamazlar. Tiplerin Seleukos Kraliyet veya Seleukos etkili otonom şehir sikkelerine benzerliği, bunların MÖ 188-160'larda basıldıklarına işaret etmektedir. Podalia'nın Roma dönemi şehir sikkeleri ise III. Gordianus ve Tranquillina adına bastırılan Lykia serilerine aittirler. Kataloglanan 14 örnek (6 Gordianus, 8 Tranquillina), daha önce bu şehirde bilinen örnek sayısını ciddi bir şekilde arttırmaktadır. Sayıların hala az olmasına rağmen, mevcut kalıplar, Gordianus adına bastırılan örneklerin Tranquillina için basılanlardan daha fazla olduğuna işaret eder. Bunların arka yüzlerinde Apollon Kitharadeus ve Ares tipleri bulunmaktadır. Bu darphaneye yanlış olarak atfedilmiş 5 örnek daha kataloglanmıştır. Kuzey Lykia ve Milyas'ın tarihsel perspektifi açısından Podalia'ya yanlış atfedilmiş sikkeler arasında Lykia Birliği örneklerinin olmasına dikkate dilmelidir. Podalia bir Lykia Birliği darphanesi değildir.

Anahtar Kelimeler: Podalia, Lykia, Milyas, III. Gordianus, Tranquillina.

Giriş

Podalia antik kenti az sayıda antik veya orta çağ kaynağında¹ ismi geçen küçük bir Lykia kentidir. Kentin lokasyonu uzun yıllar tartışma konusu olup, ancak yakın zamanlarda kesinleştirilebilmiştir. Kent alanı ve yakın çevresinden hiçbir yazıt bilinmemekte; kentin ismi ancak başka Lykia kentlerinde ele geçen çok az sayıda yazıtta yer almaktadır. Buna rağmen Podalia 17 - 18. yüzyıldan başlayarak özellikle nümizmatik alanında, Limyra ve Myra gibi çok daha önemli Lykia kentlerinden önce, ismi geçen bir yerleşim olmuştur. Bu durum, Floransa'nın ünlü Medici Ailesinin koleksiyonunda bulunan ve defalarca yayınlanan bir sikke sayesinde gerçekleşmiştir. 1957 yılında kent territoriumundan ele geçen ve "Podalia Definesi" olarak adlandırılan bir define de, sonrasında, literatürde kentin anılmasına neden olmuştur. Halbuki kentin kendisine ait henüz çok az sayıda sikke tipi ve örneği bilinmektedir. Çoğu dağınık bir şekilde muhtelif yayınlarda ve özellikle, müze ve müzayede kataloglarında yer almış veya bazıları henüz yayınlanmamış bu sikkelerin bir araya getirilmesi, Lykia Bölgesi'nin bu çok tanınmayan kenti hakkında yeni bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır².

1 Plinius NH, V.101; Ptolemaios V.4.7; Herodianus, 279.33; Hierokles 683,8; Stephanos Byz. 530.10; Konst. Porph. De Them. 79 (I, P16.15).

2 Bu makalenin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Ömer Can Taşpınar, Prof. Dr. Pedar W. Foss, Dr. Jennifer Gloede, Dr. Christian Cloke, Dr. Andrew Burnett, Dr. Hacer Sancaktar, Doç. Dr. Dinçer Savaş Lenger, Doç. Dr. Aliye Erol Özdizbay, Gültekin Teoman, Dr. Daniela Williams, Dr. Marguerite

Antik Kaynaklarda Podalia

Kentten bahseden günümüze ulaşmış en erken antik kaynak Yaşlı Plinius'dur. Plinius, *Naturalis Historia*'sında ülkelerin coğrafyasından bahsederken Lykia bahsinin sonunda şunları yazmıştır: “*Lycia'da eskiden 70 kent vardı, ama artık 36 tane bulunmaktadır. Bunlardan en tanınanları, zaten bahsedilenler dışında, Canas, Eunias Korusu ile tanınan Candyba, Podalia, yanından Aedesa Irmağı'nın aktığı Choma, Cyanaeae, Ascandiandalis, Amelas, Noscopium, Tlos ve Telandrus'dur. Ayrıca içerde Cabalia Bölgesini içerir ki buranın üç kenti Oenianda, Balbura ve Bubon'dur*”³. Plinius coğrafi sıralama anlamında biraz karışık yazmış olsa da, bu tanımdan, Podalia'nın Kandyba ile Khoma'nın yakınında yer aldığı düşünülebilir. MS 2. yy. da bir dünya haritası hazırlayan Klaudios Ptolemaios, haritasına eşlik eden ve yaklaşık 8000 yer ismi ve bunların koordinatlarından oluşan bir liste yayınlamıştır. Bu listede “*Lykia'da kalan Milyas*”⁴ içinde, Podalia, Nisa, Khoma ve Kandyba kentlerini saymıştır⁵. Bir başka MS 2. yy. yazarı olan Herodianus, Podalia için

Spoerri-Butcher, Dr. Alexander Sokolicek ve Prof. Dr. Serra Durugönül'e teşekkürlerimi borç bilirim.

- 3 Şehir isimleri düzeltilmeden, Plinius'un metnindeki gibi verilmiştir: Plinius NH, V.101: “*Lycia LXX quondam oppida habuit, nunc XXXVI habet. ex his celeberrima praeter supra dicta Canas, Candyba, ubi laudatur Eunias nemus, Podalia, Choma praefluente Aedesa, Cyanaeae, Ascandiandalis, Amelas, Noscopium, Tlos, Telandrus. comprehendit in mediterraneis et Cabaliam, cuius tres urbes Oenianda, Balbura, Bubon.*” Enteresan bir şekilde, Plinius, Podalia'nın yakın komşusu ve tarihsel bağları olduğu Arykanda'dan, Lykia'dan bahsettiği kısımda bahsetmemiştir. Arykanda, daha önce, Galatia ve Lykaonia'yı anlattığı paragrafta bir “Milyas” kenti olarak anılmıştır: Plinius NH, V.95: “*a latere autem eius super Pamphyliam veniunt Thracum suboles Milyae, quorum Arycanda oppidum*” “*Pamphylia'nın ötesinde Thrak halkından olan Milyaslılar vardır ve bunların şehri Arycanda'dır.*” Bu ayrımın Plinius'un bilgilerini, farklı tarihlerde yazılmış birbirlerinden farklı kaynaklardan derlemiş olması ile açıklanması mümkündür. Bu nedenle de büyük ihtimale Lykia'yı anlattığı bölümde Roma İmparatorluk dönemindeki durumdan bahsederken, Arykanda bilgisi daha erken bir kaynaktan alınarak, kentin bağımsız bir Milyas kenti olduğu ve henüz Lykia'nın bir parçası olarak görülmediği bir dönemi anlatmaktadır.
- 4 Ptolemaios'un listelediği Podalia, Nisa, Khoma ve Kandyba ile “Lykia Milyası” olarak tanımlanan bölgenin önemli kentleri sıralanmıştır. Bu listeye Plinius'un yukarıda bahsedilen “Milyas kenti Arykanda” cümlesi ile, Arykanda'yı ve Patara'da bulunan Stadiasmus yazıtında “Milyas'daki Kodopa” satırı ile, Kodopa'yı, ve gene Stadiasmus yazıtında bu bölgede isimleri geçen komşu yerleşimler, Akarassos ve Soklai de eklenirse, Lykia Milyası sınırları içindeki kentler ve büyük yerleşimler tamamlanmış olmaktadır. Podalia'nın da içerisinde yer aldığı Lykia'daki Milyas Bölgesi, Elmalı Ovası (Elmalı Karstik Ovası veya Elmalı Polyesi) ve yakın çevresindeki vadilerde yer alan bir dizi kenti ve daha ufak yerleşimi içermiştir. Milyas Bölgesi ve halkının yayılım alanı Lykia'daki Toros Dağlarından başlayarak Burdur-Isparta hattına, yani Batı Pisidia'ya dek uzanmaktadır. Ama Milyas, klasik dönemden başlayarak güneyden Lykialılar, Doğudan ise Pisidialılar tarafından işgal edilmiştir. Belki de bu nedenle Lykia ve Pisidia Milyası şeklinde bir ayırım yapılmaktaydı.
- 5 Listede Lykia kentleri, “Kragos Dağı çevresindekiler; Masikytos Dağı çevresindekiler; Milyas; Kabalia ve Lykia'daki adalar” şeklinde coğrafi bölümler içinde sıralanmıştır. Ptolemaios'un dayandığı kaynakları bilmemekle birlikte, kullanılan bu ayırım, Lykia'nın o dönemdeki veya daha eski bir resmi idari taksimat listesi olabilir. Ptolemaios V.4.7; “*Ποδαλαία Podalaia 60.00 37.30, Νύσα (=Nisa/Neisa) 60.00 37.15, Χόμα 60.20 37.20, Κονδύκα (Kandyba? Kodopa?) 60.40 37.10*”; rakamlar bu şehirlerin enlem ve boylam olarak Ptolemaios'un verdiği koordinatları belirtmektedir. Şehir isimlerindeki yazım hataları, Ptolemaios'un listesinin bilinen bütün örneklerinin geç orta çağ ve sonrasında ait kopyalar olmasından kaynaklanmış olabilir. Ptolemaios, Lykia bahsinde, tıpkı Plinius gibi, Podalia'nın yakın komşusu Arykanda'ya yer vermemiştir.

“*Limyra yakınlarındaki bir Lykia kentidir*”, yazmıştır⁶. Bu cümle aynı şekilde MS 6. Yy. yazarı Byzantiumlu Stephanos’da da bulunmaktadır. Ancak Stephanos, cümleye devam ederek, kent halkının etnik kökenini Trakya’ya bağlamıştır: “*Podalia, Limyra yakınlarındaki bir Lykia kentidir; ve halkı Trakyalı Podargeslerdir.*”⁷ İmp. Justinianus döneminde yaşamış olan Hierokles’in günümüze ulaşan “Synekdemos” isimli eserinde Bizans İmparatorluğu’nun MS 535 yılı veya az öncesine ait eyaletlerini ve bu eyaletlerdeki kentler listelenmektedir. Hierokles listesini derlerken bir haritaya veya yol istasyonları listesine danışmış olabilir; çünkü kentler coğrafi bir dizilimle verilmiş gibi görünmektedir. Bu listeye göre Doğu Lykia’da: “*Phasydes (Phaselis), Ounapos (Olympos), Gaga (Gagai), Korydalla, Akalisos (Akalissos), Elebesos (İdebessos), Limyra, Arykanda, Podalia, Khoma, Rekulias (?)*” kentleri bulunmaktadır⁸. Bu listeden, Podalia’nın Limyra-Arykanda-Khoma hattında, Arykanda ile Khoma arasında yer aldığı görülebilmektedir. Podalia’nın ismi “Notitia Gracae Episcopatum” listelerinde Myra Metropolitliği’ne bağlı bir Lykia kilisesi olarak anılmaktadır⁹. MS 458 yılında, İmp. I. Leo’ya yazan Myra Metropoliti Petrus’un mektubunda Podalia’lı Piskopos Aquilinus’un ismi anılmaktadır¹⁰. Kent, Konstantinopolis’de yapılan MS 536 ve MS 879 konsüllerinde aynı ismi taşıyan iki ayrı Piskopos Ioannes tarafından temsil edilmiştir¹¹. Podalia’dan bahseden son kaynağımız olan, İmp. VII. Konstantin Porphyrogennetos’un (MS 913-959) yazdığı “De Thematibus (Περὶ θεμάτων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως) adlı eserde, Kibyrraioton Themasının sınırlarının Batı Toroslardaki hattı belirtilirken “*Tlo (Tlos), Oiniada (Oinoanda), Phileta ve Podalia*” şeklinde buradaki kent ve savunma noktaları listelenmiştir¹². Böylelikle kentin Orta

6 “Ποδάλεια, πόλις Λυκίας πλησίον Λιμύρων.” Herodianus, 279.33

7 “Ποδάλεια, πόλις Λυκίας πλησίον Λιμύρων. ὁ πολίτης Ποδαλεώτης. ἔστι δὲ καὶ Ποδάργης ἔθνος Θράκης.” Stephanos Byz. 530.10; Herodianus ve Stephanos’un Podalia için, günümüze ulaşmamış ortak bir kaynaktan alıntı yaptıklarını ve bu kaynağın da en azından Herodianus’un zamanından daha eski olduğu, yani MS 2. Yüzyıl veya öncesine ait olduğu düşünülmelidir.

8 Hierokles 683.1-9; satır 8: Ποδάλεια. Elebesos, Hierokles’in 19. yüzyıl edisyonlarında, bu coğrafi dizilimden dolayı İdebessos olarak düzeltilmiştir; ancak Lykia’da Elbessos isminde de bir yerleşim bulunmaktaydı, Mitchell 2005, 176, 216. Hierokles’in 1939’da E. Hönigmann tarafından yapılan daha yeni edisyonunda, bu kısmın İdebessos şeklinde düzeltilmesi yerine Elebesos şeklinde bırakılması tercih etmiş, ama listenin yanına İdebessos’un yakınında bulunan modern yerleşim Kozağacı belirtilmiştir. Hönigmann, Rekulias’ı “Regeon Milyas” diye düzeltmektedir. Eğer bu tanım doğruysa, kastedilenler, Soklai gibi, Podalia ve Khoma dışında kalan diğer Lykia Milyası yerleşimleri olmalıdır.

9 Not. I, 252 (7 yy. başı, Heraclius dönemi); Not. II, 314 (9. Yy. başı); Not. III.364 (9. Yy. ortası-sonu); Not. IV, 269 (869 yılı); Not. VII, 330 (901-907 arası); Not. IX, 212 Ποδαλείας (10. Yy.); Not. X.260 Ποδαλείας (997-1030? arası); Not. XIII.264 (12. Yy.), Hild 2004. Podalia bu listelerde, önce Aperlai’dan, sonra Araksa’dan sonra ve Arykanda’dan önce yer almıştır; yani listeler alfabetik veya coğrafi bir sıralamayı izlememektedirler.

10 ACO II, 5, 63 “*Aquilinus episcopus Padullenus similiter*”; TIB 8.2, 816; Bennett 2015, 17.

11 TIB 8.2, 816. Pek çok yayında Podalia’nın, MS 381 Konstantinopolis Konsülünde Piskopos Kallinikos tarafından temsil edildiği yer olsa da, örneğin Bennett 2015, 14, bu kişi aslında Pisidia’daki Tymandos kentini temsil etmekteydi; TIB 7, 408-409.

12 “...συνάπτει δὲ πρὸς τὴν Τλω καὶ Οἰνιάδα, εἶτα παρέρχεται Φίλητα καὶ αὐτὴν τὴν Ποδάλειαν...”, Konst. Porph. De Them. 79 (I, P16.15). Podalia’nın yakın komşusu Phileta, MS 1160 yılında Selçuklular tarafından alınmıştır, Kinnamos IV.24; TIB 8.2, 804; bu durumda Elmalı çevresinin Podalia dahil,

Bizans döneminde varlığının sürdüğünü ve artık askeri bir merkez olarak Phileta ile beraber Elmalı civarında thema sınırını oluşturduğunu görmekteyiz.

Yazıtlarda Podalia

Podalia'nın yerleşim alanından veya yakın çevresinden ele geçmiş ve yayınlanmış herhangi bir yazıt bilinmemektedir. Podalia, sadece başka Lykia kentlerinde ele geçmiş bir dizi onurlandırma yazıtında ve Patara'daki Stadiasmus yazıtında anılmaktadır. Bu yazıtlardan en uzun süredir bilineni, Arykanda kentinden ele geçen ve "Arykanda ve Podalia" vatandaşı olan İmparatorluk kültü rahibesi Apollodote'nin onurlandırıldığı bir yazıttır¹³. Patara'dan yayınlanan bir başka yazıtta, hem "Podalia hem de Arneai" vatandaşı olan, Teimarkhos oğlu Arkhepolis onurlandırılmaktadır¹⁴. Patara'da bulunan diğer bir yazıtta ise, gene "Podalia ve Arneai" vatandaşı olan ikinci Arkhepolis'in oğlu dördüncü Teimarkhos onurlandırılmıştır¹⁵.

Rhodiapolis kentinde, Opramoas'a ait Heroonun duvarlarında yer alan yazıttan, Podalia'nın da MS 141/2 depremi sonrasında Opramoas tarafından yardım edilen kentlerden biri olduğu görülmektedir. Ancak yazıtta Podalia'da hangi yapıların tekrar inşaatına yardım edildiği ve yapılan yardım miktarını belirten kısım kayıptır¹⁶. Aynı

Selçuklu egemenliğine geçmesi için bu tarih baz alınabilir. Yüzey araştırmalarında Podalia'da Bizans ve Selçuklu izleri bulunmuştur, Foss 2005, 16-17.

- 13 TAM II.3, 790; Şahin 1994, 62-68, no. 50-51. Prof. Dr. Sencer Şahin'in oldukça mantıklı görünen, muhtelif yazıt parçalarını birleştirerek önerdiği düzeltmesi dikkate alınırsa, Apollodote, MS 138 yılı civarında Lykiarkhlik görevini yürüten Arykandalı Sarpedon'un eşidir ve onurlandırma heykelleri muhtemelen çocukları tarafından diktirilmiştir. Apollodote'nin, hem Arykanda, hem de Podalia vatandaşı olması, Podalia'dan Arykanda'nın elit bir ailesine gelin geldiği şeklinde veya belki de, yürütmekte olduğu imparatorluk kültü rahibeliği görevi ile bağlantılı olarak, veya bilmediğimiz başka bir nedenle Podalialılar tarafından verilmiş bir onursal vatandaşlık aldığı şeklinde yorumlanabilir. Lykia'nın muhtelif kentlerinde yer alan elit ailelerin bazı fertlerinin iki ayrı kentten vatandaşlık almış olması çok sık rastlanılan bir durumdur.
- 14 Anılan yazıt Patara'da Bouleterion binasının kazıları sırasında ele geçmiştir: Korkut 2006, 97, dn. 12; Şahin 2006, 35-36, no. 3; Korkut 2007, 79, dn. 102; Engelmann 2007, 137. Prof. Dr. Sencer Şahin'e göre Teimarkhos ve Arkhepolis'in ailesi aslında Arneai kentinden gelmektedir ve dede ve baba isimlerinin çocuklara verilmesi nedeniyle, bu ailenin aynı isimleri taşıyan çok sayıda ferdi bulunmaktadır. Bu yüzden Patara'da onurlandırılan Arkhepolis bu ailede bu ismi taşıyan ikinci, babası Teimarkhos ise üçüncü kişi olup, yazıt yaklaşık MS 198-209 arasına, yani İmp. Septimius Severus devrine konmalıdır, Şahin 2013, 44, no 5.
- 15 Şahin 2006, 36-37, no. 4. Yazıt, Prof. Dr. Şahin'e göre aynı yıllardanır; çünkü her iki yazıt da bu yıllarda Lykiarkhlik yapan Neisa'lı Dionysos'un ismini taşımaktadır. Şahin 2013, 45, no 6. Bu ailenin çeşitli fertlerinin Hellenistik çağdan itibaren Arneai'de muhtelif yazıtlarda sadece bu kentten vatandaşı olarak anılmaları nedeniyle, aynı zamanda Podalia vatandaşı olan ve bu vatandaşlığı daha önde yazılan son iki ferдинin belki de bu komşu kente taşındıklarını ve bu kentten de bilinmeyen bir nedenle vatandaşlık hakkı kazandıklarını düşünebilir.
- 16 TAM II.3, no. 905; Kokkinia 2000, 103, no. XIX C 3-6: "Arneai 6000, Khoma'da bir stoa ve İmparatorluk Tapınağı için 7000, Podalia [...], Arykanda 10000..", D'Hautcourt 2003, 47. Rhodiapolis'de Opramoas Heroonu'nda yapılan kazılar sırasında, Heroon duvarlarındaki yazıtlara ait daha önce yayınlanmamış yeni parçalar ele geçmiştir. Bu parçalar sayesinde yazıtın pek çok eksik kısmı tamamlanmış olmalıdır. Ancak bunlar henüz yayınlanmadıkları için Podalia'nın ne kadar yardım

deprem sonrası Lykia kentlerine yardım eden Kyaneai'deki İason'un mezarında bulunan yazıtta, İason'u onurlandıran kentler arasında Podalia da yer almaktadır¹⁷.

Podalia son olarak Patara'da bulunan Stadiasmus yazıtında bir yol istasyonu olarak anılmaktadır. İmp. Claudius döneminde Lykia Eyaleti'nin oluşturulması sırasında eyalet sınırlarını ve aralarındaki yol hattını listeleyen bu önemli yazıt, Podalia kentinin lokalizasyonunun kesinleştirilmesini sağlamıştır.

Podalia'nın Lokalizasyonu

Kentin, Lykia'nın kuzey batısında, bugünkü Elmalı düzlüğünde bir noktada olduğuna dair hiçbir şüphe olmasa da, çeşitli araştırmacılar tarafından kentin lokasyonu için birkaç farklı yer önerilmiştir¹⁸. Avlan Gölü'nün kuzey kıyısında, Elmalı Ovasını Arykanda'ya bağlayan vadinin girişinde yer alan ve Karamık Köyü'nün hemen doğusunda yer alan Buralye Tepesi, isim olarak da benzerliği ile, Podalia için en kabul gören lokasyon olmuştur. Podalia'nın burada aranması gerektiğini ilk öneren Petersen ve von Luschan'dır. Burada gördükleri kalıntıları kısaca tanıttıktan sonra, Elmalı'da yerli halk tarafından bu noktanın "Podamia" ismiyle kendilerine tarif edildiğini ve bu isim benzerliği nedeniyle Podalia'nın burası olması gerektiğini yazmışlardır¹⁹.

Podalia'nın konumu konusundaki tartışmalar Patara'da bulunan Stadiasmus yazıtı

aldığını ve buradaki herhangi bir yapının özellikle anılıp anılmadığını bilemiyoruz. Genellikle MS 141 yılında olduğu düşünülen depremin yeniden tarihlendirilmesi için bk. Ambraseys 2009, 128-131.

17 IGR III, no. 704

18 Charles Fellows, Podalia'nın lokasyonu için kyklopedik duvar kalıntıları ve yazısız kaya mezarları gördüğü Elmalı'nın kuzeybatısındaki Eskihisar'ı önermiştir, Fellows 1841, 232. Daha sonra Eskihisar'da konaklayarak buradaki kalıntıları daha detaylı inceleyen T. A. B. Spratt ve E. Forbes, C. Fellows'un önerisini reddederler, Spratt – Forbes 1847, 283. Onlara göre Podalia, hemen yakınında bir surlarla çevrili yerleşim, çeşitli yazısız kaya mezarları ve lahitler gördükleri ve Elmalı Ovasının güney batısında, Gömbe'ye doğru giden vadinin girişinde bulunan Armutlu Köyü'nde aranmalıdır, Spratt – Forbes 1847, 290. Yıllar sonra aynı yeri ziyaret eden George E. Bean, Armutlu'daki yerleşimin Eskihisar'a göre Podalia'nın lokalizasyonu için daha güçlü bir aday olduğunu kabul etse de, bu yerleşimin bir kent için oldukça küçük olduğunu gözlemlemiştir, Bean 1968, 159. Bean, çeşitli yazıtlar kaydettiği Söğle Köyü'nün Podalia için daha güçlü bir aday olduğunu savunmuştur. Gene de haritalarda "Buralye" olarak işlenmiş tepenin, hemen yakınındaki Karamık Köyü'nde de "Budalye" olarak tanındığını ve bu durumun Podalia için Söğle'deki yerleşimin tanımlanmasında bir kuşku oluşturduğunu kabul etmektedir, Bean 1968, 161-162. 1971'deki yayınında Podalia'nın lokalizasyonu için Söğle Köyü önerisini tekrarlamıştır, Bean 1971, 28-32. Stadiasmus yazıtı ile Söğle Köyü'nün antik çağdaki isminin Soklai olduğu keşfedilmiştir, Adak – Şahin 2004, 69, 75; Şahin – Adak 2007, 198-199. George E. Bean'e Karamık Köyü'nde doğru bir bilgi verilmiştir. Karamık'ın doğusunda, "Bodalye" Tepe'nin kuzeyinde yer alan ve antik ismini neredeyse koruyan "Budalya Köyü" 1455, 1530 ve 1568 yılı Elmalı Kazası tahrir defterlerinde ve 1530 yılı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteri'nde yer almaktadır, ancak yerleşim sonrasında bilinmeyen bir nedenle terk edilmiştir, Koday ve Aydın, 2019, 82.

19 Petersen ve von Luschan 1889, 161-162. 1965 ve 1966'da bu lokasyonu ziyaret eden George E. Bean, burada gördüğü çeşitli kaya mezarlarını ve sur kalıntılarını tarif etmiş, ancak yerleşimde hiçbir yazıt veya mimari blok göremediği için bu noktanın bir şehir değil, sadece askeri bir yerleşim / kale olduğunu öne sürmüştür, Bean 1968, 159-160. Bölgeyi beraber ziyaret ettiği Martin Harrison ise buna karşı çıkarak, Buralye'nin daha güçlü bir aday olduğunu savunur, Harrison 2001, 50-51.

ile sona ermiştir. MS 43 yılında, İmp. I. Claudius döneminde, Lykia Birliği'nin Roma İmparatorluğu içine ilhak edilmesi sonrası Lykia'da tamir ve inşa edilen yol ağlarını, istasyonlar ve aralarındaki mesafelere göre listeleyen bu yazıt, Podalia ve Elmalı Ovası çevresindeki diğer kentlerin birbirlerine olan mesafelerini de vermektedir. Yazıtta Podalia ve çevresindeki yollar, Prof. Dr. Sencer Şahin ve Prof. Dr. Mustafa Adak tarafından eksik kısımları tamamlanarak şöyle sıralanmıştır:

<i>“Satır 36 Rota 28</i>	<i>Khoma'dan Podalia'ya 4[8] stad</i>
<i>Satır 37 Rota 29</i>	<i>Khoma'dan Milyas'daki Kodopa'ya 3(2) stad</i>
<i>Satır 38 Rota 30</i>	<i>Kodopa'dan (Akarassos'a ... stad)</i>
<i>Satır 39 Rota 31</i>	<i>Akarassos'dan (Soklai'ye ... stad)</i>
<i>Satır 40 Rota 32</i>	<i>Soklai'den (Podalia'ya ... stad)</i>
<i>Satır 41 Rota 33</i>	<i>Podali(a'dan Arneai'ye) 10(4 St)ad</i>
<i>Satır 42 Rota 34</i>	<i>Pod(alia'dan Arykanda'ya ... Stad) ”²⁰</i>

Yazıtta ismi geçen Khoma, Hacimusalar Höyüğü ve civarında lokalize edilmiştir²¹. 48 stad, yaklaşık 8.9 km.ye eşittir. Bu durumda, diğer bütün önerilen yerlerin tersine, sadece Karamık Köyü'nün yanındaki Buralye Tepesi, Khoma'dan bu mesafeye denk gelmektedir²². Stadiasmus yazıtı, Elmalı düzlüğünde göllerin etrafında bir daire çizerek kentleri birbirine bağlayan ve bazı yol parçaları ve mil taşları günümüze ulaşmış bir yol ağı olduğunu göstermektedir. Bu yol ağının dört rotası Podalia'ya bağlanmaktadır. Yol hattı Khoma'dan kuzey doğuya ilerleyerek Kodopa'ya ulaşmakta, buradan doğuya dönerek Kodopa'yı Akarassos'a bağlamakta, Akarassos'dan güney doğuya inerek Soklai'ye ulaşmakta ve buradan güney batıya dönerek Podalia'ya gelmektedir²³. Podalia, ayrıca kuzey yönünde doğrudan Khoma'ya; güney batıda Susuz Dağı'nın eteklerini takip ederek Arneai'ye²⁴ ve güneyde Arykanda'ya bağlanmaktadır. Kent, Elmalı düzlüğünün güney girişinde, Elmalı'nın Lykia'ya bağlandığı ana geçitlerden birini kontrol eden stratejik bir noktada konumlandırılmıştır. Buradan geçen ve Arykanda'ya ulaşan yol hattı, hala kullanılan modern yol ile aynıdır, yani Podalia modern Elmalı-Finike karayoluna yakın bir noktada, bu hattı kontrol edecek şekilde kurulmuştur²⁵.

20 Adak – Şahin 2004, 70; Şahin – Adak 2007, 39.

21 Bean – Harrison 1967.

22 Adak – Şahin 2004, 71; Şahin – Adak 2007, 186; TIB 8.2, 815; yolun bazı kalıntıları bugün hala mevcuttur; Adak – Şahin 2004, 72. Khoma ve Podalia arasında, Tekkeköy'de ele geçen bir mil taşı, iki kent arasındaki yolun MS 333-337 yılları arasında Lykia'da valilik yapan Aurelius Fabius Faustinus tarafından onarıldığını bildirmektedir. Yazıtta yolun başlangıç veya son noktası belirtilmese de, vermekte olduğu mesafe olan “4” rakamı, yani dördüncü mil, yol başlangıcı olarak, tıpkı Stadiasmus yazıtındaki gibi, Khoma'nın dikkate alındığını işaret etmektedir; Bean – Harrison 1967, 44; Adak – Şahin 2004, 71; Şahin – Adak 2007, 186.

23 Adak – Şahin 2004, 73-76.

24 Takmer – Alkan 2013, 107-110.

25 Podalia kentinde herhangi bir detaylı çalışma yapılmadığı için kent tarihçesi ancak Elmalı Ovası'nın

Podalia Definesi (IGCH 1262)

Podalia Definesi, 1957 yılında Avlan Gölü'nün doğu kıyısında Podalia kentine oldukça yakın bir noktada ele geçmiştir. Pişmiş toprak bir kap içinde ele geçtiği ve ilk bulunduğu 1600 civarında gümüş sikke içerdiği söylenen bu definenin büyük kısmı tarihi eser pazarına dağılmış, ancak 510 adeti güvenlik güçleri tarafından ele geçirilerek İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne teslim edilmiştir. Defineyi çalışan Nekriman Olcay ve Otto Mørkholm, bu örnekler dışında müzayede kataloglarında yayınlanan ve defineden gittiğini tespit edebildikleri örnekleri de ekleyerek 730 sikkeyi yayınlamışlardır. Bu sikkelerden 488'i muhtelif Lykia dinastlarına, 242 adeti ise Aspendos kentine aittir²⁶. Define, yaklaşık MÖ 375-370²⁷ yılları civarına, yani definede temsil edilen en yeni kişi olan Zemuri Dynasti Perikle'nin egemenlik yıllarına tarihlendirilmektedir. Definenin buluntu yerinin Podalia territorysı içinde olmasına rağmen, bu sikkelerin, defineyi oluşturan kişi tarafından nereden ve ne şekilde toplanarak bir araya getirildiklerini ve hangi nedenle gömüldüğünü bilmemiz mümkün olamayacağı için, bu define, Podalia'nın tarihi ve ekonomisi için tek başına bir veri olamaz²⁸. Diğer yandan Elmalı Ovasının klasik çağda Lykia egemenliğine girdiğini gösteren daha önemli bir delil aslında Khoma kentinin hemen kuzeyindeki Kızılcıca'da bulunan bir kaya mezarında yer alan Likçe yazıttır. Bu yazıt Zemuri/Limyra dynasti ve sonrasında Satrap İsyanları döneminde bütün Lykia'yı yönetimi altında birleştirmeyi başaran Perikle'nin ismini içermektedir²⁹. Bu nedenle Perikle'nin egemenlik alanının Elmalı civarını da içerdiği rahatlıkla söylenebilir ve bu durumda Podalia kenti de Perikle'ye

genel tarihçesi üzerinden kısmen kurgulanabilir. Elmalı çevresinde bulunan Semahöyük, Karataş, Hacimusalar (Khoma) gibi höyüklerde, neolitik çağa kadar inen yerleşim izleri ve zengin bronz çağı buluntuları saptanmış olsa da, Pedar W. Foss ve ekibinin Elmalı Bölgesinde yaptıkları yüzey araştırmalarının sonuçlarına göre sur duvarlarının dışında, Buralye Tepesinin hemen aşağısında ve bir zamanlar Avlan Gölü'nün kıyısında yer alan Buralye Höyük'de bulunan seramikler, höyüğün ancak Geç Demir Çağında, MÖ 8. yy.dan itibaren iskan edildiğini göstermektedir, Foss 2005, 4. Demir Çağında Elmalı Ovası ve çevresindeki yerleşimler, Herodotos'da da kendilerinden bahsedilen, Milyas halkı tarafından iskan edilmişti. Herodotos I.173; III.90; VII.77. Bugün tarihi coğrafyanın klasik dönemi için Batı Pisidia ve Kuzey Doğu Lykia olarak tanımlanan, yani yaklaşık Burdur-Isparta'dan başlayarak, Elmalı düzlüğüne inen bölge, Milyaslıların olası yayılma alanını göstermektedir. Hall 1986; Keen 1998, 18-20. Bu bölge klasik çağda güneyden Lykialılar, Hellenistik dönemde de doğudan Pisidialılar tarafından işgal edilmiştir.

26 Olcay – Mørkholm 1971.

27 IGCH 1262, definenin buluntu yerini “Bucak” olarak vermektedir. Bucak Köyü, Avlan Gölü'nün doğusunda, Kapaklı Deresi'nin göle birleştiği noktada bulunmaktadır ve 1925 tarihli haritalara “Bucak Çiftliği” olarak işlenmiştir, Koday – Aydın 2019, 81. Bu durumda definenin buluntu yeri Podalia'nın hemen doğusunda, yaklaşık 2 km. mesafede, bugünkü Elmalı-Finike karayolunun (ve antik yolun) hattına oldukça yakın bir noktadaydı.

28 Coulton 1993, 82; Keen 1998, 162-163; Buna karşılık Coulton ve Keen tarafından bu define “resmi bir amaçla bir araya getirilmiş” ve Podalia civarında “bir askeri aktiviteye” işaret etmekte gibi de yorumlanmıştır. Sadece bir defineden hareketle yapılmış bu tarz iddialar aslında ispatlanması zor şeylerdir.

29 Bean 1971, 22-23; Neumann 1979, 36-38, no. 314; Perikle'nin ismi aynı zamanda Arneai'de de bir yazıtta geçmektedir. Perikle'nin kariyeri için bk. Keen 1998, 148-170.

ait topraklar içindedir³⁰.

Arrianos, Makedonia Kralı III. Aleksandros'un Asia seferi sırasında, MÖ 334-333 yıllarında Lykia'ya geldiğinde, Telmessos, Ksanthos, Pınara, Patara ve bundan başka 30 kadar yerleşimi savaşımadan ele geçirdikten sonra, kış aylarında Milyas'a sefer düzenlediğini ve bu bölgenin vaktiyle Büyük Phrygia'ya aitken, Pers Kralının bir emriyle Lykia vergi bölgesine katıldığı anlatmıştır³¹. Arrianos'un III. Aleksandros'un saldırdığı Milyas derken tam olarak hangi bölgeyi kastettiği belli değildir, ama belli ki, Lykia kentlerinden kuzeye dönerek bu bölgeye ulaşmıştır. Yani Pisidia'daki Milyas'dan çok, burada kastedilenin Lykia'da kalan Milyas olması beklenmelidir³².

Podalia'nın Hellenistik Dönem Sikkeleri (fig. 1-8)

Podalia'nın Hellenistik dönem sikkeleri - yanlış tanımlananlar hariç tutulduğunda - günümüze sadece 8 adet örnekle ulaşmıştır (Kat. No. 1-8). Bunlar ön yüzlerinde Artemis başı, arka yüzlerinde protom bir Zebu bulunan, tek bir tipe aittirler. Bu durumda bu kent için uzun süren bir sikke basımından çok, belki de çok kısa süren tek bir basım evresinin düşünülmesi gerekmektedir. Stilistik açıdan sikke geneline bakıldığında ve kullanılan arka yüz tipi ile, Podalia sikkeleri, MÖ 1. yy. başından çok daha erken gibi görünmektedir. Sikke tipinin arka yüzünü oluşturan saldıran "Zebu" (*Bos indicus*), yani hörgüçlü boğa, Seleukoslar ile bağlantılı bir semboldür ve Seleukos I

30 P. W. Foss, Buralye'de tepe üzerinde bulunan ve erken görünüşlü kyklopedik duvarlara sahip surlarla çevrili yerleşimin klasik çağda veya belki de Perikle'nin bölgedeki egemenliği ile ilişkili olarak inşa edildiğini öne sürmüştür, Foss 2005, 11, 17, dn. 17. Buralye Tepesinin Elmalı düzlüğünden Arykanda'ya ve sonrasında Limyra'ya inen yolu kontrol eden önemli bir savunma noktası olması nedeniyle bu tespit oldukça mantıklıdır. Surlar dışında tepenin yamaçlarında bulunan yazıtsız Lykia tipi kaya mezarları gene buradaki yerleşimin klasik dönemine işaret eder.

31 Arrianos, Anabasis I,24,4-5. Bu düzenlemenin tarihini tespit etmek mümkün değildir, ama belki de Perikle İsyanı'nın MÖ 360 yılı civarında bastırılması ve Lykia'nın önce Pers satrapı Autophradates, sonra da Mausollos'un kontrolüne girmesine tarihlenebilir. Bu durumda Perikle'nin Milyas'da ele geçirdiği bölge, sonrasında da Lykia'nın resmi taksimat ve vergi bölgesine bağlı olarak kalmıştır. Strabon da Termessos'dan bahsederken, III. Aleksandros'un Milyas seferine değinir: "(Phaselis'in) Üzerinde Solyma Dağı ve bir Pisidia şehri olan Termessos yer alır; (burası) bir tanesi dağ üzerinden Milyas'a geçen geçitlerin yakınına kurulmuştur. Aleksandros, bu geçitleri açmak için Milyas'ı tahrip etmiştir." Strabon, Geographika, 14.3

32 Stephen Mitchell da burada kastedilen Milyas'ın Elmalı Ovası olduğu görüşündedir, Mitchell 2005, 225. Freya Stark, III. Aleksandros'un aslında Phrygia'da kışlayan generali Parmenion'un ordusu ile tekrar bağlantı sağlamak ve ikmal yollarını açık tutmak için bir hat oluşturmak üzere bu saldırıyı yaptığını tahmin ederek, kralın, belki de Ksanthos'dan yola çıkarak Bubon, Balbura ve Oineoanda üzerinden Kibyra civarına ulaşarak bu hattı açmayı planladığını düşünmüştür, Stark 1958, 108-112. Ama Lykia'dan kuzeye çıkılabilecek başka rotalar da bulunmaktadır. Kral ve ordusu Myra ve Arneai üzerinden; Antiphellos'dan Kasaba yolu ile veya Limyra'dan, Arykandos Vadisini izleyerek de Milyas'a çıkmış olabilir. Arrianos, bu sefer sırasında Kralın yanına Phaselis ve diğer Lykia kentlerinden elçiler geldiğini yazmıştır, Arrianos, Anabasis, I,24,5. Bu durumda Kralın, Phaselis'e daha yakın olan ihtimalleri kullanarak, hatta Podalia üzerinden geçmeyi amaçlayarak, Elmalı Ovası'na ulaşması mümkündür. Kral, muhtemelen Phaselis'lilerden aldığı yeni bilgiler sonucu Milyas'a düzenlediği bu seferi sona erdirmiştir. Ardından ordusu ile, muhtemelen Arykanda üzerinden kara yolunu izleyerek, kışlayacağı Phaselis'e geçmiş ve sonrasında kıyıdan Pamphylia'ya yönelmiştir.

Nikator (MÖ 312-281) sikkelerinden başlayarak Krallık sikkelerinde kullanılmıştır (Fig. 9)³³. MÖ 190-188 sonrasında ise bu sembolün kullanımı, tamamı Seleukoslar ile bağlantılı bir dizi kent tarafından devam ettirilmiştir³⁴. Bu örneklerin çoğunda,

33 SC I, no. 8, lev. 65 (MÖ 282-281). Zebu (*Bos indicus*), köken olarak Hindistan'dan çıkmıştır. Bronz çağında Doğu İran'da üretilmiş sanat eserlerinde görülmeye başlayan Zebular, Hazar Denizi'nin güney doğusunda Alborz Dağları'nın doğusunda bulunan örnekler ile demir çağında bu bölgeye de getirilmiş olmalıdır. Mısır sanatında ise bazı duvar resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, belki de doğrudan Hindistan'dan ithal edilmiş olarak bronz çağında ortaya çıkmışlardır. Anadolu'da ise Tarsus'da Satrap Mazaïos (MÖ 361-334) döneminde basılan sikkelerde Zebu figürü ilk defa karşımıza çıkmaktadır. İonia'da Magnesia kenti de en erken örnekleri MÖ 350'lere tarihlendirilmiş bazı sikkelerinde, düz sırtlı boğalar yerine Zebuyu tasvir etmeye başlamıştır (Fig. 10). Dolayısıyla Pers döneminin sonlarında Zebuların Anadolu'da da yetiştirilmeye başlandığı düşünülebilir. Anadolu'da bu hayvan türünün Hellenistik dönemde Seleukoslar tarafından yayıldığı, diğer kentlerin sikke tasvirlerinde de kullanılmaya başlanması ile tahmin edilebilir. Anadolu'da Hitit döneminden beri tasvir edilmekte olan boğalar "Anadolu Yerli Karası" adı verilen türe ait ve orijini Anadolu olan düz sırtlı, hörgücsüz boğalardır. Özellikle büyükbaş hayvanların yaşamakta zorlandığı Batı Toroslar gibi sıcak iklimli, kayalık, taşlık arazilere uygun ve inek-boğalara göre daha az besinle yaşayabilen Zebular, zaten benzer koşullarda bir bölgede evrimleşmiş oldukları için rahatlıkla adapte olmuş olmalıdırlar.

34 Zebu motifinin Anadolu'nun Hellenistik ve Roma dönemi sikkelerinde yer alması, Robert – Robert 1954, 135-136'da ele alınmış olsa da bu liste çok eksik ve tarihsel olarak iki dönemi beraber incelediği için yanıltıcıdır. Her ne kadar belirtilen yayında motifin coğrafi dağılımın yoğunluğunun aslında Maian-dros civarındaki kentlerden başlayarak Karya içlerinden Toroslara uzanan belirgin bir coğrafi bölgede toplanmış olduğu fark edilmiş olsa da bunun nedeni sadece kült boyutunda incelenmiş ama arka planında tarihsel bir neden aranmamıştır. Halbuki anılan bölge aslında Seleukosların Batı Anadolu'daki en etkin oldukları idari sınırları göstermektedir. Motifin sonrasında Roma döneminde de var olması, Hellenistik dönemde başlangıcında belki anlamsal olarak politik yönü ağır basan bu sembolün, sonrasında bu şehirlerde politik anlamını yitirmiş olarak, artık muhtelif kültürlerin parçası olarak devam ettirildiğini göstermektedir. Hellenistik dönem sikkelerinde Zebu, Seleukos'ların resmi kraliyet darpları dışında İonia'da Magnesia ad Maeandrum (Fig. 10); Lydia'da Seleukia/Tralles'de (Fig. 11); Karia'da Antiokhia/Alabanda, Antiokhia ad Maeandrum (Fig. 12), Tabai'de; Lykia'da Podalia'da; Pisidia Bölgesinde Pisidia Antiokhiasi, Ariassos, Konana, Pednelissos, Prostanna, Sagalassos, Termessos (Fig. 13-14) ve Timbriada'da; Phrygia'da Kibyra'da; Lykaonia'da Tyana'da; Kilikia'da Tarsus ve Hierapolis / Kastabala'da Kral Philopator sikkelerinde; Phoenikia'da Arados, Sidon ve Marathus'da; İran'da Parthia Krallığında ve Baktria-Hindistan sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yerlerin tamamı Seleukoslar ile ilişkilidir (Hindistan ise Zebu'nun ana vatanıdır). Roma İmparatorluk döneminde ise yukarıda belirtilen kentler dışında Kyklad Adalarından Melos'da; Pontus'da Sebaste'de; Mysia'da Hadrianotherai ve Pergamon'da (sadece 1 sikke tipinde, diğerlerinde hep düz sırtlı boğalar bulunmakta); İonia'da Ephesos (sadece Aleksandria ile olan Homonoia sikkelerinde Apis kastedilerek, ama ilginç bir şekilde Aleksandria'nın kendisi düz sırtlı boğa kullanırken); Lydia'da Hierokaisarea, Magnesia ad Sipyllum, Bagis, Eumeneia, Mastaura ve Thyatera'da; Phrygia'da Eumeneia ve Temenothyrae'de; Galatia'da Tavium'da; Karia'da Stratonikeia ve Trapezopolis'de; Kilikia'da Augusta, Olba ve Seleukia ad Kalykadnum'da; Suriye'de Damaskus ve Hierapolis'de; Phoenikia'da Tyre'de sikkelerde bazen Zebu görülmektedir. Melos, Sebaste, Tavium gibi örneklerin istisna olarak Seleukosların bir zamanlar yönettiği topraklar dışında kaldığını kabul etmekle beraber, diğer örneklerin hepsi hala Seleukosların bir zamanlardaki egemenlik alanı içindedir. Hellenistik ve Roma dönemlerinde Akdeniz ve ötesinde basılan sikkelerde boğa motifi yüzlerce kent tarafından kullanılmışken Zebu'nun sadece bu dar alanda sınırlı kullanılmış olması tesadüf olamaz. Özellikle Toroslar civarındaki kentlerin bu boğa tipini, bronz çağından beri bu bölgede tapınılan ve kutsal hayvanı boğa olan gök/fırtına tanrıları (Taru/Hatti, Tarhunt/Luvi, Teshup/Hurri ve diğerleri), Savaş 2002, 109, ve sonrasında döndüştüğü Toros Dağları'na da adını veren Zeus ve kutsal hayvanı (ya da boğa şeklinde kendisi) ile ilişkili bir dinsel figür olarak algılanması olmaları düşünülmelidir. Spratt ve Forbes'in Elmalı düzlüğünde, Eskihisar yakınlarında Kuyu mevki-

Podalia örneklerinde olduğu gibi tam veya protom Zebu, saldırı pozisyonunda gösterilmiştir (Fig. 9-14). Bu nedenle belki de Podalia sikkeleri, Seleukoslar ile bir ilişkiye işaret etmektedirler.

III. Aleksandros'un ölümünden Roma egemenliğine kadar, Elmalı düzlüğü ve çevresindeki kentlerin politik tarihlerini takip etmek pek kolay değildir. Ptolemaiosların, Lykia kıyılarını kontrol ederken, egemenlik alanlarının Podalia'nın da içinde bulunduğu, Elmalı düzlüğüne kadar yayılıp yayılmadığı bilinmemektedir. Bu bölge, belki de bu dönemde Seleukoslara aitti. Podalia halkı için Stephanos'un Thrakialı tanımlaması, bölgedeki diğer yerlerdeki ipuçları ile birleştiğinde, burada Seleukos yönetimini olası kılar. Seleukosların sınırdaki Milyas kentlerinin güvenliğini arttırmak için, bu bölgeye, Thrak paralı askerlerini toprak vererek yerleştirmiş olabilecekları düşünülebilir³⁵.

Seleukos'ların MÖ 190'da Magnesia savaşında yenilmeleri ve MÖ 188'de yapılan Apameia Barışı sonrası bütün bu bölge Seleukosların kontrolünden çıktığında, bu çevrede bir otorite boşluğu oluşmuş gibi görünmektedir³⁶. Muhtemelen bu yıllarda bölgede oluşan otorite boşluğunu değerlendiren Termessos'un başını çektiği Pisidialılar,

inde kaydettikleri bir kaya kabartmasında (Kapıtaş) tıpkı sikkelerdeki gibi, başını öne eğmiş tos atmak üzere saldırmakta olan bir Zebu tasvir edilmiştir. Spratt – Forbes 1847, 285. Bu eser günümüzde ne yazık ki kısmen tahrip edilmiş bir haldedir.

- 35 Plinius'un yukarıda ele alınan "Thrak halkından Milyas ve şehirleri Arykanda'dır" cümlesi de bu bağlamda ele alınmalıdır. Thrakialılara Milyas'ın Pisidia içinde kalan bölümlerinde de rastlanılmaktadır. Pisidia'daki Apollonia kenti Roma dönemi sikkelerinde, kendisini, "Lykialıların ve Thrakialıların kolonisi Apollonia" şeklinde tanımlamaktadır. Genellikle bu ifade, "Seleukoslar döneminde şehre yerleştirilmiş iki etnik kökenden askerleri ifade etmektedir" şeklinde yorumlanmıştır, Levick 1967, 16, dn. 6; Hall 1986, 153. Burdur'un Boğaziçi Köyü'nde ele geçen ve MÖ 5/4 yılına tarihlenen bir yazıtta adakta bulunanlar "Milyaslılar, aralarında yaşayan Romalı işadamları ve aralarına yerleşen Thrakialılar" şeklinde ifade edilmiştir, Hall 1986, 139. Milyas bölgesindeki çeşitli Thrakia kökenli şahıs isimleri, Thrak tanrılarına adaklar ve diğer ipuçları için bk. Hall 1986, 152-154. Thrak ve Makedon paralı askerlerin bölgeye gelişine dair Pergamon Krallığı dönemi de önerilmiştir, Vanhaverbeke – Waelkens 2005, 56. Ancak Lykia Milyasında, özellikle uzun yıllardır arkeolojik kazıları yapılmakta olan Arykanda'da, Pergamon Krallığı yönetim evresine işaret eden herhangi bir buluntu henüz ele geçmemiştir.
- 36 Polybios XXI, 45.10; Pergamon Krallığına bırakılan yerler: "Asia'da Hellespontos Phrygiası, Büyük Phrygia, Prusias'ın daha Eumenes'den aldığı Mysialılar, Lykaonia, Milyas, Lydia, Tralles, Ephesos ve Termessos". Pergamonluların Milyas'ın hangi kısımlarını kontrol altına aldıkları ve ne kadar etkili oldukları belli değildir. Pergamon egemenliği daha çok Pisidia'da kalan Milyas'da etkili olmuş gibi görünmektedir. Pergamon Krallığı'nın ana amacı, daha sonra Attaleia şehrini kuracakları Pamphylia'ya inen ana yolun güvenliğini sağlamak olmalıdır. Pergamon Kralları tarafından Termessos'da inşa ettirilmiş bir stoa, bu rotayı kontrol eden en güçlü kent olan Termessos Major ile iyi ilişkilere işaret eder, TAM III,1, no. 9; Mitchell 1991, 129. Buna karşılık, Pisidia'nın geri kalanında Pergamon egemenliği tam olarak oturmamış ve pek çok kent bağımsızlıkları için Pergamon ile çatışmıştır, Vanhaverbeke – Waelkens 2005, 51, 56-57. Olbasa'dan bulunan bir yazıtta, Kral II. Attalos döneminde bu şehirde Pisidialılar ile gerçekleşen bir savaş ve Kralın kent halkından bazılarını savaşta yararlılıklarından dolayı onurlandırmasından bahsedilmektedir, Kearsley 1994. Rodos kontrolündeki Lykia'nın kuzeyine denk gelen ve Toroslarda Termessos'un batısında yer alan yaylalar ve dağ sıralarından oluşan Lykia Milyası ve Kabalia Bölgelerinin egemenliği- Termessos (Fethiye) limanı da onlara bırakılmış olsa da -, Pisidia'daki daha ciddi sorunlar yüzünden, Pergamon Krallığı'nın öncelikleri arasında olmamış gibi görünmektedir.

batıya doğru yayılarak Boubon, Balbura ve Oinoanda'yı ele geçirerek, Oinoanda'da veya hemen yakınında Küçük Termessos'u kurmuşlar ve muhtemelen daha kuzeydeki Kıbyra'yı ele geçirmişlerdir³⁷. Bu territoryanın Termessos Major ile doğrudan bağlantısını oluşturan Elmalı düzlüğü kısmen veya tamamen Termessos'un muhtemel egemenliğine girmiş olmalıdır. Ancak bu durumun ne kadar sürdüğünü veya boyutlarını bilemiyoruz³⁸. En azından, Termessosla ilişkili pek çok kent (Kıbyra, Bubon, Balbura, Oinoanda, Kitanaura) kendi otonom sikkelerinin olması, bunları ana kent zaten oldukça geniş olan territoryasına dahil edilmediklerini ve bağımsız polisler olduklarını gösterir³⁹. Kıbyra'nın önderliğinde Boubon, Balbura ve Oinoanda'nın birleşerek bir tetrapolis oluşturması, yine Termessos Major'ün dışında kaldığı bir

37 Mitchell 2005, 228-230; Bubon'da Termessos kökenli Pisidialıların varlığını beklemek mümkündür; çünkü kent en azından bir tiranı Termessos Major ile kan bağıni içeren bir ilişki içindeydi, Hall – Coulton, 149, dn. 161; Balbura'dan yayınlanan Hellenistik döneme ait bir arazi veya arsa dağıtım listesine göre Balbura'nın kuruluşunda (veya yeniden kuruluşunda) yer alan göçmenlerin önemli bir kısmı Termessos'lu Pisidialılardı, Hall – Coulton 1990; Termessos Minor için bk. Coulton 1982. Kıbyra'nın kuruluşu, kent MÖ 189'da Manlius Vulso tarafından cezalandırıldığına göre daha eskidir. Kent muhtemelen Hellenistik dönem başlarında yeni ve korunaklı bir yerde yeniden kurulmuş olmalıydı ve halkı farklı etnik kökenlerden oluşmuş olsa da (ki Strabon 13.4.17'de şehirde dört farklı dil konuşulduğunu anlatılır) bunların bir kısmı ve belki de itici güç Pisidialılardı. Pisidialılar ayrıca Doğu Karia'da Tabai ve Kıdrama kentinde de görülmektedirler, Hall ve Coulton 1990, 149.

38 Korkuteli, Kızılcaadağ ve Söğüt üzerinden geçen ve bugün de yoğun olarak kullanılan hat, Termessos Major kentini Kıbyratıs bölgesine doğrudan bağlasa da daha güneyden geçen ikinci bir hat, Korkuteli, Elmalı, Seki üzerinden Termessos Major ile Termessos Minor arasında daha kısa ve doğrudan bir bağlantıyı oluşturmaktadır. Bu nedenle Termessos'un önderlik ettiği Pisidialıların Batıya doğru yayılış hareketinden Elmalı civarındaki antik yerleşimlerin etkilenmemiş olması beklenemez. Termessos'luları MÖ 189 yılında İsinde kentini kuşatmış halde iken görmekteyiz. Manlius Vulso'nun Apameia Barışı öncesi Seleukosların Toroslardaki aktivitelerini denetleme ve Seleukos bağışıklarını cezalandırma seferi sırasında, Kıbyra'yı cezalandırarak buradan yüklü bir miktar haraç almasından sonra, Polybios 21.34; Kokkinia 2008, 16, kendisinden yardım isteyen İsinde kentine ulaşarak şehri kuşatan Termessos'lulardan tazminat olarak 50 talent almıştır, Livius XXXVIII.14.3-15.6; Grainger 1995, 34-35. Bazı yazıtlar ve tarihi veriler, Termessos'lular ve kurdukları veya ele geçirdikleri kentler ile Lykia Birliği üyeleri arasındaki çeşitli sorunlara da işaret eder. Araksa'da bulunan ve MÖ 167 öncesine tarihlenen Orthagoras yazıtına göre Orthagoras, Bubon'lularla ve sonrasında Kıbyra'lularla savaşmış; Lykia Birliği'nin Termessos Major ile girdiği bir başka savaşa katılmıştır, Bean 1948, 46-56; Garbrah 1993, 194-197; Coulton 1982, 120; Kokkinia 2008, 20-22; Rousset 2010, 96-98; 127-132. Bu savaşın nedeni ve yeri, yazıttan belirlenmemektedir. Letoon'dan bulunan ve MÖ 167-150 arasında tarihlendirilen bir yazıtta Termessos (Minor?) ile Kadyanda ve Tlos kentleri arasında Masa Dağı diye adlandırılan bir noktadaki sınır anlaşmazlığı ve belki de bunun sonucu çıkan bir çatışmanın cezası olarak Lykialıların Termessos'a (Minor?) ceza olarak 25 talent Rhodos plinthophorosu ödemeleri gerektiği yazmaktadır, Rousset 2010, 5-77, 171-175. Elmalı'nın 12 km kuzey doğusundaki Müğren/Müren (Gölova) Köyünde bulunan ve İmparator I. Claudius dönemine tarihlenen bir yazıt, Elmalı Ovası'nın arazi kullanımı ve egemenlik haklarının daha sonraki yıllarda hala Termessos ile Lykia Birliği arasında tartışma konusu olduğunu göstermektedir. Yazıtta Augustus döneminde Milyas'daki bir anlaşmazlığın dönemin Asia Valisi'nin müdahale ettiği anlatılmakta ve bu yeni yazıtla durum karara bağlanmaktadır, İplikçioğlu 2007. Bu yazıtın geniş bir tartışması için bk. Rousset 2010, 145-152.

39 Lykia Bölgesi'nin otonom sikkelerinin genel bir değerlendirmesi için bk. Tek 2006; Kitanaura'nın otonom sikkeleri için bk. Nollé 1996; Kitanaura, İmp. Claudius dönemine tarihlendirilen Patara'daki Stadiasmos yazıtında "Termessos'luların" olarak anılmaktadır, Şahin ve Adak 2007, 214-217. Oinoanda'nın otonom sikkeleri için bk. Ashton 2005.

duruma işaret eder⁴⁰.

Podalia'nın Hellenistik dönem sikkelerinin basımının başlangıcı için ilk ve en güçlü olasılık olarak Seleukos yönetimi sonrasında, yani MÖ 188 sonrasında bir tarih düşünülmelidir. Sikkelerin özellikle hafif konkav yapıları ve Seleukos sikkelerine benzeyen tiplmeleri bu döneme ait olduklarına işaret etmektedir. Belki de kısa bir basım evresinden sonra, Pisidia'lılar ile ilişkili bilinmeyen bir nedenle, Podalia'da sikke basımı sona ermiştir. Özellikle MÖ 167'de Rodos'lulara isyan eden Lykia'lıların Lykia Birliğini kurması; gene MÖ 160'larda Pergamon egemenliğine karşı Pisidia'da yaşanan isyanlar sırasında Termessos'un Pergamon ile ittifak yapması, yani MÖ 160'lar içinde veya yakınında bir tarih, Podalia sikkelerinin basımı için en uygun dönemi oluşturmaktadır.

İkinci bir olasılıkta ise, Podalia'nın Pisidialıların Batı'ya ilerleyişi sırasında ele geçirildiğini ve sikke basımının Pisidia etkili olarak belki biraz daha geç bir tarihte, ama gene MÖ 2. Yy. içinde gerçekleştiği düşünülebilir. Ancak bu tarih ilk olasılık ile yakın veya aynı olabilir. Podalia'daki Artemis / Zebu tipinin aynı şekilde Termessos sikkelerinde de (Fig. 14) görülmesi, bu etkileşimin önemli bir ip ucu.

Sikkelerin tipleri açısından en zayıf üçüncü bir olasılık olarak da, kentin Lykia Birliği'ne katılımının hemen öncesinde, yani MÖ 90-80'lerde, bu sikkelerin basıldığı düşünülebilir ve kentin Lykia Birliği'ne girişiyle sikke basımı sona ermiştir. Podalia'nın kuzey komşusu Khoma, Lykia Birliği'nin sınırlarını düzenleyen Julius Caesar dönemi antlaşmasına göre, Lykia Birliği'ne MÖ 46 yılında katılmıştır⁴¹. Bu durumda sınır hattının detaylı bir şekilde belirtildiği bu antlaşmada ismi geçmeyen Podalia, zaten Lykia Birliği'nin içinde daha önceden yer alıyordu. Podalia, belki de Arykanda ile beraber, MÖ 81 veya 75 arasında Lykia Birliği'ne girmişti⁴². Sonuç

40 Bu tetrapolis muhtemelen MÖ 167 civarında kurulmuştur, Milner 2007, 161-162; Kokkinia 2008, 15; Vitale 2012, 553.

41 MÖ 46'da Lykia Birliği sınırlarının Julius Caesar tarafından tekrar düzenlenmesini belirten müttefiklik yazıtı Khoma kentini ve Elmalı civarındaki Philetta'yı (Elmalı Dağı yamaçları); Akarassos'u (Elmalı?), Terponella ve Terpis'i (ikisi de Bayındır Köyü civarında lokalize edilmiştir, İplikçiöğlü – Çelgin 1992, 16-18; ve Kodopa'yı (Mürseller Köyü civarı), Şahin – Adak 2007, 187-188, Lykia Birliği'ne vermektedir, Mitchell 2005, 219-222.

42 Mithridates Savaşları sonrasında, galip gelen Sulla, savaş sırasında Mithridates ile iş birliği yapan şehir ve toplulukları cezalandırırken, Romalıların yanında savaşan kent ve topluluklarla yeni müttefiklik antlaşmaları yaparak bazen territoryalarını genişleten bir dizi imtiyaz vermiştir. Sulla'nın Anadolu'da bıraktığı ve MÖ 84-82 arasında burada görev yapan komutanı L. Licinius Murena, belki de Kıbrıs ve kurduğu tetrapolisin Mithridates'e yardım etmiş olması nedeniyle, buraya saldırarak Kıbrıs'ı Asia Eyaletine bağlar, Balbura ve Bubon kentlerini ise Lykia Birliğine verir, Strabon 13.4.17; Magie 1950, 241-242; Mitchell 2005, 229; Kokkinia 2008, 18. Strabon, Lykia Birliği'ne sadece Balbura ve Bubon'un verildiğini yazsa da, bahsetmediği Oinoanda-Termessos Minor de aynı kaderi izlemiş olmalıdır. MÖ 81 yılında Lykia Birliği, Sulla tarafından Mithridates Savaşlarında Romalıların yanında olmaları nedeniyle, İlion, Khios, Rodos, Stratonikeia, Magnesia ve diğer yerlerle beraber ödüllendirilmiştir; Mitchell 2005, 231-232; Santangelo 2007, 122, dn. 62. Lykia'da Arykanda'nın doğusunda bulunan Korma'dan ele geçen bir yazıt parçası, TAM II,3, no. 899, MÖ 81 yılına tarihlendirilen ve Sulla'nın da isminin geçtiği bir *Senatus Consultum* metni içermektedir. Yazıt sağlam olsaydı, büyük ihtimale Lykia Birliği'nin Sulla tarafından ne şekilde ödüllendirildiğini ve bu ödülün Birliğe

olarak, bu ihtimaller dikkate alındığında, Podalia'nın Hellenistik dönem sikkelerinin, MÖ 188 ile MÖ 81 veya 75 arasında, büyük ihtimalle MÖ 188-160'lar aralığında ve başka sikke tipi olmamasından dolayı, kısa süren bir süreçte basıldıkları düşünülmelidir. Bu aralığın üstteki olasılıklardan bir tanesi içinde daha da daraltılabilmesi için yeni verilere ihtiyaç bulunmaktadır.

Sikkelerde yer alan sırtında sadak görülen Artemis başı, Lykia, Milyas, Kabalia ve Pisidia'da farklı epitetler ile çok yaygın olan tanrıçanın şehirde bu dönemde ana kült olduğunu göstermektedir. Tasvir tipi, yerli bir ana tanrıça veya daha özel bir yerel ikonografi yerine, bu dönemde pek çok yerde olduğu gibi, Hellenize olmuş tarzda, Avcı Artemis'i kullanmıştır. Arka yüzdeki protom Zebu figürü, hem kentin öncesinde Seleukoslar ile olan muhtemel bağlantısına, hem de burada olması muhtemel bir Zeus kültüne işaret etmektedir. Komşu kentler olan Khoma'da sikkelerde Zeus ana tipi oluşturmaktadır, Arykanda'da ise Seleukoslar etkili bir Zeus Nikator kültü bulunmaktadır. Zebu, diğer Lykia Milyası kentlerinin sikkelerinde karşımıza çıkmamaktadır. Tam aksine, Termessos sikkelerinde (Fig. 13-14) ve daha geniş bir bakışla, çok sayıda diğer Pisidia kentinde ve Pisidialıların etkili oldukları Kibyra gibi yerlerde görülmektedir. Bu, Podalia için politik ve etnik açıdan özel bir duruma ve güçlü bir Pisidia etkisine işaret ediyor olabilir. Buna karşılık, Artemis, Zebu veya Zeus, Podalia'nın Roma sikkelerinde yer almamaktadır.

Hepsi bronz olan Podalia'nın mevcut Hellenistik dönem sikkeleri, dört farklı önyüz kalıbı (kalıp AI-A4) ve üç arka yüz kalıbından (kalıp ZI-ZIII) üretilmiştir. Elimizdeki örneklerin oldukça az olmasına rağmen mevcut kalıplardaki bu çeşitlilik, sikkelerin bir yıldan daha fazla süre boyunca basıldıklarına işaret eder (örneğin 5-10 yıl boyunca?). Kalıp yönleri, sikkelerin 7'sinde 12h/1h olsa da 1 örnekte 6h'dir. Bütün örnekler, ortalama 20/22 mm. çapına sahiptirler. Ağırlıkları ise ortalama 4.73 g.'dir (5 örnek) ve ağırlık frekansı 5.96 g. ile 3.57 g. arasında değişmektedir. Katalog no. 2 ve 5 başka sikkelerin üzerine basılmıştır, ancak alt tipleri tanımlamak mümkün değildir.

yeni toprakların verilmesini içerip içermediğini öğrenebilecektik. Muhtemelen Kabalia kentleri bu metinle Lykia Birliği'ne veriliyordu ve Birliğin kuzey sınırı genişletiliyordu. Lykia Birliği'nin sikke basımlarında ilk başta Arykanda'nın eksikliği ve sonrasında varlığı düşünüldüğünde ve Korma'dan bulunan yazıtın metninin muhtemelen bu kenti de ilgilendirdiği için orada taş kaydedildiği de hesaba katılırsa, Arykanda ve Podalia'nın ve muhtemelen İdebessos, Akalissos ve Korma'nın, MÖ 81 yılında Lykia Birliği'ne aynı antlaşmanın içerisinde katıldığını düşünebiliriz. Ayrıca Servilius Isauricus'un korsan seferi sonrasında da Doğu Lykia sınırlarında yeni bir düzenleme yapılmış olmalıdır. Yani MÖ 81 veya 75 yılları Podalia ve Arykanda'nın otonom sikke basımlarının sona erişini için muhtemel bir tarihtir, Tek 2006, 777-779. Milyas kentlerinden sadece Arykanda adına Lykia Birliği III Periyot sikkeleri basılmıştır. Bu sikkelerin genelinde Apollon'un iki farklı baş tipi bulunmaktadır. Bu stilistik fark, çok büyük ihtimalle kronolojik bir değişimi göstermektedir. Bu durumda her iki baş tipinin de temsil edildiği Arykanda, Lykia Birliği III. Periyot sikke basımının başından beri Lykia Birliği'nin üyesidir. Hyla A. Troxell, III. Periyotu tarihlendirirken Phaselis ve Olympos'un bu tip sikkeleri olmaması nedeniyle periyotun başlangıcını bu kentlerin birlikten ayrıldığı MÖ 100 öncesine veya civarına koymaktadır, Troxell 1982, 108, ancak Arykanda'nın mevcudiyeti, bu sikkelerin Mithridates Savaşları'nın sonrasında basılmaya başlandığını işaret eder.

Podalia'nın Roma Dönemi Sikkeleri (fig. 15-29)

Podalia ve 19 diğer Lykia kenti, Roma döneminde sadece İmparator III. Gordianus döneminde, MS 242-244 yılları arasında sikke bastırılmışlardır. Bu sikkelerde ön yüzlerde imparator (kat. 9-14) ve eşi Tranquillina'nın (kat. 15-22) portreleri bulunmaktadır. Lykia kentlerinin MS 43 yılında sikke basımlarının sona erişini ve niye sadece III. Gordianus döneminde sikke bastırdıkları daha önce çeşitli yayınlarda tartışılmıştı. Konu hakkında diğer teoriler bir yana bırakılırsa, Arykanda'da kazı buluntuları, MS 240 yılında Lykia'da gerçekleşen güçlü bir depremi işaret etmektedir. Bu depremin sonucunda zarar gören kentlerin tekrar inşaatı için, normalde, Lykia'nın para ihtiyacını karşılayan Roma Darphanesi'nden para göndermeyi azaltacak, yerel basımlara izin verilmiş olunmalıdır⁴³.

Bu basımlarda sikkelerin arka yüzlerinde Lykia kentlerinin tamamı, şehirlerinde önemli gördükleri kültlere yer vermiştir. Bu 20 kent için basılan sikkelerin tamamı, muhtemelen sadece iki merkezi darphanede basılmıştır. Bu nedenle de sikke kalıplarının hazırlanmasında stilleri çok belirgin az sayıda usta çalışmış ve özellikle ön yüzlerde farklı kentler için ortak kalıplar kullanılmıştır. *As* veya *semise* karşılık gelen ve çok nadir olan alt birimler dışında, bu sikkelerin büyük bir çoğunluğu *sestertiusa* karşılık gelen ebat ve ağırlıklardadır. Lykia geneli için sikke pulları muhtemelen aceleyle hazırlandığı için (veya eski pullar veya elde hazır ne varsa kullanıldığından), ebatlar birbirlerine çok yakın olsa da (genellikle 30 mm. civarında), ağırlıklar değişken olabilmektedir (15-30 g. civarında).

Podalia'nın Roma dönemi sikkeleri sadece tek bir birimdedir. III. Gordianus sikkelerinin ön yüzleri aynı usta tarafından üretilmiş üç ayrı kalıpta (kalıplar GI-III) basılmıştır. Elbise detayları ve göz yapımından dolayı çok kolaylıkla tanımlanabilen bu kalıbı hazırlayan usta, Arykanda ve Akalissos, Arneai, Kandyba, Myra⁴⁴ gibi kentler için de kalıplar hazırlamıştır. Ustanın stili, Pisidia Antiokhiası için hazırlanmış bazı kalıpları andırmaktadır. Tranquillina sikkelerinin de bütün ön yüzleri aynı kalıptan (kalıp TI) çıkmıştır.

Arka yüz kalıplarında Apollon tipi iki kalıpta üretilmiş (kalıp KI ve KII) ve hem Gordianus, hem de Tranquillina sikkelerinde bu tip kullanılmıştır. Ares tipi de aynı şekilde ikisi için kullanılmış ve tek bir kalıpta (kalıp SI) üretilmiştir. Kalıp sayıları, III. Gordianus ve Apollon tipinin daha fazla adet basıldığına, Tranquillina ve Ares tipinin daha az adet basıldığına işaret etmektedir. Kalıp yönleri, bu bilgiye ulaşabildiğimiz 6 örneğin tamamında 12h/1h arasındadır. Örneklerin tamamı 29-36 mm arasında değişen çaplara sahiptirler. Sikkelerin ağırlıkları ortalama 29,02g.'dır (13 örnek). Ağırlık frekansı 16.95g. ile 30.74g. arasında değişmektedir.

Podalia'nın Roma dönemi sikkelerinde sadece iki tip temsil edilmiştir: bunlar Apollon ve Ares'tir. Podalia için Hellenistik dönem sikkelerinde temsil edilen kültür açısından bu çok ciddi bir değişime işaret etse de, benzer durum bazı diğer komşu

43 Bk. von Aulock 1974, 19-22; Johnston 1980, 207-211; Tek 2001; Tek 2017 ve özellikle Tek 2005.

44 Von Aulock 1974, Akalissos, no. 1-4, Arykanda, no. 33, Myra, no. 151, 156.

kentlerde de görülmektedir. Bu durum basitçe aradan geçen uzun süreçte şehirdeki kültürde önem derecesinin değişmesi veya etnik açıdan bir değişime işaret ediyor olabilir.

Sikkelerde yer alan tanrı imgelerinin bu sikkelerin adına basıldığı kentlerde gerçekten mevcut olan kült imgelerini, özellikle heykelleri, tasvir edip etmedikleri tartışmalı bir konudur. Tapınak içinde veya kaideleri gösterilen örneklerde doğrudan mevcut bir heykel tipine gönderme yapılıyor olmalıdır. Ama bu belirteçlerin olmadığı çoğu sikke tipi için, ne kadar az heykelin günümüze ulaştığı düşünüldüğünde, bunu iddia etmek ve ispatlamak bugün için oldukça zordur. Bazı sikkeler, kült imgesinden çok tanrının mythoslarına gönderme yapıyor olmalıdır. Gene de şehirlerin, sikke tiplerini sipariş verirken, kentlerde mevcut resmi ikonografiye mümkün olduğunca uymaya çalıştıklarını tahmin edebiliriz.

Podalia sikkelerinde ağırlıklı olarak III. Gordianus için kullanılan Apollon, tanrının en yaygın tiplmelerinden olan Kitharadeus tipine girmektedir. Yarı giyinik olan Apollon, bel hizasında ve plektron tutarak gösterilmiş sağ eliyle, solunda bir sütünce üzerinde sol eliyle sabitlediği kitharaya sanki çalmak üzere uzanırken tasvir edilmiştir. Bu duruş ve tiplemenin heykeltıraşlık eserlerinde veya başka kent sikkelerinde tam bir benzerini bulmak mümkün olmamıştır. Bu tipleme için ayakta Apollon'un ağırlık yapacak kitharasının altına bir sütünce yerleştirmek, taş heykel sanatında mantıklı görünse de, sikkelerde yer alan tasvirlerde bu eklemenin yapılmasına gerek yoktur. Pek çok kent, sikkelerinde, bu tarz bir desteğe yer vermemiştir. Yer veren örneklerde ise Apollon'un duruş ve hareketi farklıdır. Lykia'da bu dönem sikkelerinde sadece komşu kent Kandyba'da (Fig. 30) Apollon Kitharadeus'a yer vermiştir, ama her iki imgenin farklılık gösterdiği rahatlıkla görülebilir. Dolayısıyla Podalia'nın Apollon Kitharadeus için belki de mevcut kült heykeline yakın bir tasvir tipini kullandığı düşünülebilir. Podalia'da Apollon kültü için özel bir epitet kullanılıp kullanılmadığı ise, adak yazıtları olmadığı için bilinmemektedir.

Podalia'da kullanılan Ares tiplemesi ise tamamen aynı şekilde Lykia kentleri Arykanda (Fig. 31) ve Kyaneai'de (Fig. 32)⁴⁵ de karşımıza çıkmaktadır⁴⁶. Bu örnekte, mevcut bir kült imgesinin işaret edilip edilmediğini tahmin etme olasılığı bulunmamaktadır. MS 1150'de derlenen bir sözlük olan Etymologicon Magnum, Termessos'da yaşayan Solymoi halkının atası kahraman Solymos'un Ares'in oğlu olduğunu belirtir⁴⁷. Ares kültü Termessos'un yönetim ve etki alanında ve özellikle Milyas ve Kabalia'da oldukça yaygındır⁴⁸. Elmalı'nın batısında yer alan Seki'den ele geçen gümüş eserler Ares kültüne bölgede verilen önemi göstermektedir⁴⁹.

45 Von Aulock 1974, Arykanda, no. 43-46; Kyaneai, no. 91; LIMC II, Ares, no. 13.

46 Benzer tipleme ayrıca Side, Sillyon, Syedra, Laerte ve Lyrbe'de görülmektedir. Ayrıca bk. Ashton 2005, 76-77.

47 Etym. Magn. 721.40, Σολυμοι.

48 Gonzales 2005, 281.

49 Jacopsthal ve Jones 1940; Gonzales 2005, 274-277.

Katalog

MÖ 188-82/75

Ön: Artemis başı sağa dönük; saçları arkada toplanmış, sırtında sadağının ucu görünüyor. Noktalı bordür. (Kalıplar AI-AIV)

Arka: ΠΟΔ/ΑΑ; saldıran protom Zebu sola. Noktalı bordür. (Kalıplar ZI-ZIII)

- 1 (fig. 1) AI/ZI; 5.96g.; 20 mm.; Washington, National Numismatic Collection, Smithsonian Institution⁵⁰.
- 2 (fig. 2) AI/ZII; 4.74g; 12h; Londra, British Museum (env. 1995,0605.1) internet kataloğu⁵¹, (yanlışlıkla Magnesia ad Maeandrum sikkesi olarak kaydedilmiştir) = Paul Thackray Koleksiyonu ve kendisi tarafından müzeye bağışlanmıştır = Dublin Collector's Fair'den 24/5/1994 tarihinde satın alınmıştır.
- 3 (fig. 3) AII/ZI; 4.70g.; 20 mm.; 12h; New Haven; Yale Art Gallery (Env. 2004.6.3135)⁵² = Münih, Bankhaus Aufhäuser Auc. 131, lot 215 (7 Ekim 1997) = Prof. Dr. P. R. Franke ve Leonore Franke Koleksiyonu (1997-2004)
- 4 (fig. 4) AI/ZI; 4.70g.; 6h; Basel (?), Münzen und Medaillen AG, Auc. 13, lot 215 (7-8 Ekim 1997) = Tek 2006, 787, res. no. 34⁵³.
- 5 (fig. 5) AIII/ZIII; 3.57 g.; 20/21 mm.; 12h; Antalya Arkeoloji Müzesi (etütlük), Arykanda Kazıları (Kazı env. No. ARY 78-1) = Tek 2002, no. 86.
- 6 (fig. 6) AI/ZI; 3.05 g. kırık; 20/21 mm.; 12h; Oxford Ashmolean Müzesi; Robinson'dan 12 Mayıs 1960'da satın alınmıştır = Robinson Koleksiyonu, Elmalı'dan satın alınmıştır = Tek 2006, 779, dn. 60 = SNG Oxford XI, no. 1118.
- 7 (fig. 7) AIII/ZII; 22 mm.; Atina, Numismatic Museum (?), Mavromichaelis Koleksiyonu = Svoronos 1903, 192, no. 122, taf. XI, 25 = Tek 2006, 779, dn. 60.
- 8 (fig. 8) AIV/ZII; 4.41 g.; 20 mm.; 1h; Atina, KIKPE Koleksiyonu = SNG Greece 7, no. 958, lev. 93.

İmp. III. Gordianus

MS 242-244

Ön: ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB; defne çelenkli, zırlı ve drapeli büst sağa dönük. (Kalıplar GI-III)

Arka: ΠΟΔΑΛΙ-Ω-ΤΩΝ; belden yukarısı çıplak şekilde khalamys giyen Apollon ayakta cepheden, başı sağa dönük; sol eliyle yanında duran sütünce üzerine koyduğu kitharasını destekliyor, bir plektron tuttuğu sağ eli belinde. (Kalıplar KI-II)

50 Bu sikkeye dair bilgi ve fotoğrafları paylaşan Smithsonian Institute'den Dr. Jennifer Gloede'ye, Dr. Christian Cloke'ye ve bu sikkeleri kataloglamış olan British Museum'dan Dr. Andrew Burnett'e çok teşekkür ederim.

51 https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1348743&partId=1&searchText=artemis+magnesia&page=1 erişim 20.10.2019.

52 <https://artgallery.yale.edu/collections/objects/117311> erişim 20.10.2019.

53 Tek 2006'da res. 36 altındaki fotoğraf açıklamasında bir karışıklık nedeniyle, bu sikkenin değil, kat. No. 7'deki Svoronos'un yayınladığı örneğin referansı verilmiştir.

- 9 (fig. 15) GI/KI; 23.06 g.; 34 mm.; 12h; Bern, Jean-Pierre Righetti Koleksiyonu = Bernischen Historischen Museum = SNG Righetti, no 1241, taf. 84.
- 10 (fig. 16) G1/KI; 22.55 g.; Londra, British Museum, (Env. 1979,0101.2361), Hans von Aulock'dan satın alınmıştır = SNG v. Aul. Lykien, no 4448, taf. 145 = von Aulock 1974, no. 283 = İlsever 1999 : 127.
- 11 (fig. 17) GII/KII; 22.26 g.; Giessen (?), Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 176, lot 1707 (10 Mart 2009).
- 12 (fig. 18) GIII/KI; 18.43 g.; 31 mm; 1h; Londra (?), Classical Numismatic Group, Inc., Auction 85, lot 590 (15 Eylül 2010).
- 13 (fig. 19-20) GI/KI; 16.95 g.; 30 mm.; Berlin, Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett = Fox 1862, 20, no. 115, lev. 6 = von Aulock 1974, no. 282, lev. 15, = İlsever 1999 : 127.

Ön: ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC CEB; defne çelenkli, zırlı ve drapeli büst sağa dönük. (Kalıp GI)

Arka: ΠΟΔΑΛΙ-Ι-ΩΤΩΝ; miğfer ve zırh giyen Ares ayakta cepheden, sağ elinde mızrak tutuyor, sol eliyle yere dayadığı kalkanını destekliyor. (Kalıp SI)

- 14 (fig. 21) GI/SI; 18.90 g.; 28/29 mm.; Elmalı (?), Abdullah Ay Koleksiyonu = von Aulock 1974, no. 284, lev. 15 = İlsever 1999, 127.

Tranquillina (İmp. III. Gordianus'un eşi)

MS 242-244

Ön: CAB TPANKY-ΛΛΕΙΝΑ CE; başında stephane giyen drapeli büst sağa dönük. (Kalıp TI)

Arka: ΠΟΔΑΛΙ-Ω-ΤΩΝ; belden yukarısı çıplak şekilde khalamys giyen Apollon ayakta cepheden, başı sağa dönük; sol eliyle yanında duran sütünce üzerine koyduğu kitharasını destekliyor, bir plektron tuttuğu sağ eli belinde. (Kalıp KII)

- 15 (fig. 22) T1/KII; 30.74 g.; 35 mm.; Roma, Museo Nazionale = Angelo Signorelli Koleksiyonu = P. & P. Santamaria, Auction Signorelli Parte III, lot 1060, TAV. XX (1953) = Rosati 1954, 148, no. 11, tav. IX.6 = Von Aulock 1974, no. 285, lev. 15.

Ön: CAB TPANKY-ΛΛΕΙΝΑ CE; başında stephane giyen drapeli büst sağa dönük. (Kalıp TI)

Arka: ΠΟΔΑΛΙ-Ι-ΩΤΩΝ; miğfer ve zırh giyen Ares ayakta cepheden, sağ elinde mızrak tutuyor, sol eliyle yere dayadığı kalkanını destekliyor. (Kalıp SI)

- 16 (fig. 23) TI/SI; 27.80 g.; 35 mm.; 12h; Classical Numismatic Group, Inc. Auction 88, lot 916 (14 Eylül 2011)
- 17 (fig. 24) TI/SI; 26.54 g.; 36 mm; Numismatik Lanz München, Auction 117, lot 1078 (24 Kasım 2003)
- 18 (fig. 25) TI/SI; 22.13 g.; 31.8 mm; 12h; Arykanda Kazıları⁵⁴ (Antalya Arkeoloji Müzesi) ARY 2012 S 10677 (YHK 2 buluntusu – akropolis)
- 19 (fig. 26) T1/S1; 20.96 g.; Paris, Cabinet Medailles (env. 17-53-63)⁵⁵ = W. H. Waddington

54 Bu sikkenin fotoğraf ve bilgilerini bana ulaştıran Arykanda Kazıları Başkan Yardımcısı Dr. Hacer Sancaktar'a çok teşekkür ederim.

55 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8524195x.r=podalia?rk=21459;2> erişim: 20 Ekim 2019.

- Koleksiyonu = Babelon 1898, 175, no. 3175 = von Aulock 1974, no. 286.
- 20 (fig. 27) TI/SI; 20.88 g.; 34 mm.; 12h; Roma Numismatics Ltd., E-sale 8, lot 445 (31 Mayıs 2014).
- 21 (fig. 28-29) TI/SI; 19,60 g; 31 mm.; 12h; Floransa, Museo Archeologico Nazionale, env. 67620⁵⁶ = Museo Mediceo (Medici Müzesi), Eckhel 1775, 218, Tab. XIII.fig.2 = Sestini 1779, 102, no.1 = Eckhel 1794, 7 = Rasche 1795, 1453 = Caronno 1808, 29 = Mionnet 1808, 444, no. 75 = Sestini 1817, 89 = Blond 1823, 77 = Sestini 1828, 253, no. 2 = Hennin 1830, 219 = Butkovskii 1881, 1199.
- 22 ?; T?/S?; Museo Hedervarii, Macaristan, Wiczay 1814, 230, no. 5250 = Sestini 1828, 253, no. 2⁵⁷.

Yanlış Tanımlanan Sikkeler

Ön: ΔY; defne çelenkli Apollon başı sağa dönük.

Arka: ΠΟΔ; quadratum incusum içinde çapraz duran yay ve sadak.

- 23 (fig. 33) AE, Wiczay 1814, 335, no. 7178, lev. 29, fig. 640 = Sestini 1817, 89 = Sestini 1828, 253, no. 1 = Mionnet 1835, 22, no. 88 = Koner 1851, 100, 108 = Pinder ve Friedlander 1851, 108, no. 16 = von Aulock 1974, 34, 51. = Troxell 1982, 240⁵⁸.

Ön: ΔY; defne çelenkli Apollon başı sağa dönük.

Arka: ΠΙΟ-Δ; dikey duran sadak ve çapraz yay.

- 24 (fig. 34) AE, 0.50g. Paris, Cabinet Medailles⁵⁹ = Troxell 1982, 193, no. 1776⁰.

56 Institut für Kulturgeschichte der Antike der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Documenta Antiqua – Numismatik bölümünden Dr. Daniela Williams'a bu sikkenin bilgi ve fotoğraflarını bana sağladığı için teşekkür ederim.

57 Bu sikkenin bugün nerede olduğu veya üstte listelenen sikkelerden birisi ile aynı olup olmadığı belli değildir.

58 Podalia'nın Lykia Birliği, periyot III tiplerine giren hiçbir sikkesi bulunmamaktadır, Troxell 1982, 240. Periyot III tipi sikkelerden 500 civarında bulunan komşu kent Arykanda kazılarında da böyle bir sikke karşımıza çıkmadı. Sikkenin yayımlandığı ilk yer olan Wiczay 1814, 335, no. 7178, lev. 29, fig. 640'da tanım ve gravürde ön yüzde Herakles başı yer aldığı belirtilse de sikkenin kendisini inceleyen Domenico Sestini, ön yüzde Apollon başı olduğunu tarif ederek sikke tanımını düzeltmiştir ve arka yüzde ΠΟΔ lejandı okuduğunu söyleyerek sikkeyi Podalia'ya atfetmiştir. Bu yanlış daha sonra yapılan yayınlarda da sürdürülmüştür. Sikkenin tanımlanmasının şüpheli olduğu ilk defa G. F. Hill tarafından belirtilmiştir, BMC *Lykia*, lviii. H. A. Troxell, kitabında yanlış tanımlanan sikkelere değindiği kısımda bu sikkenin muhtemelen ΑΠΙΟ yazıtlı ve Lykia Birliği periyot V'de karşımıza çıkan tiplerde bir sikkenin yanlış okunması ile oluştuğunu yazmıştır, Troxell 1982, 240. Bu yanlış tanımlanan sikke pek çok çalışma tarafından Podalia'nın Lykia Birliğine üye olduğu ispatlamak için örnek verilmektedir: örneğin Waddington 1853, 113; TIB 8.2, 815; Camgöz 2010, 89.

59 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8524194h>, erişim: 20 Ekim 2019.

60 Katalog no 23 gibi, ΑΠΙΟ grubundaki bu sikke de H. A. Troxell'in bu yanlış düzeltmesine rağmen, Paris, Cabinet Medailles'in online kataloğunda Podalia altında sınıflandırılmıştır, halbuki Paris'deki bu aynı sikke Troxell'in çalışmasında Masikyots altında sınıflandırılmış bir şekilde yer almaktadır, Troxell 1982, 193, no. 177.

Ön: Başörtülü kadın başı sağa.

Arka: ΠΟ; çapraz duran yay ve sadak.

25 AE, Londra, H. P. Borrell Koleksiyonu = British Museum = Borrell 1848, 86, no. 1 = Koner 1851, 119 = BMC *Lycia* : lix⁶¹.

Ön: Defne çelenkli Apollon başı sağa dönük

Arka: MYP – ΠΟΔ; lir.

26 (fig. 35) AE, Atina, Prosokesch-Osten Koleksiyonu = Osann 1845, 113, no. 57, lev. XXXII = Cavedoni 1847, 125 = Koner 1851, 109, 118 = BMC *Ionia*, 244, no. 71 = BMC *Lycia*, lix = Coultou 1982, 121, dn. 43⁶².

Ön: İmp. Traianus, tip?.

Arka: ΠΟΔΑΛΕΩ ΤΩ Ν ΝΕΩ ΚΟΡΩ Ν; tip?.

27 AE?, Goltzius 1618, 226 = Harduini 1684, 407⁶³.

61 Belirtilen sikke H. P. Borrell tarafından Podalia'ya atfedilmiştir, Borrell 1848, 86 ancak tarif edilen sikkenin herhangi bir gravürü yayınlanmamıştır. British Museum'da bulunan sikkenin kendisini inceleyen G. F. Hill, sikke üzerinde ΠΟ değil HP yazdığını yazmış, ancak sikkeyi herhangi bir kente atfetmemiştir, BMC *Lycia*, lix. Ancak eğer Hill'in okuması doğru ise, sikke, büyük ihtimalle antik dünyada pek çok aynı ismi taşıyan Herakleia'lardan bir tanesine aittir veya yazıt bir magistrat isminin monogram hali olabilir. Bugün British Museum'un sikke koleksiyonunun büyük kısmı online olsa da bunların henüz çok azının fotoğraf ve tanımı mevcuttur. Bu nedenle Borrell koleksiyonundan British Museum'a ulaşan ve online katalogta listelenen 3116 adet sikke arasında özellikle bu sikkenin kendisini tespit etmek mümkün olmamıştır. Her halükârda Podalia'nın böyle bir sikkesinin olmadığını söyleyebiliriz.

62 Sikkeyi ilk yayımlayan F. Osann bu sikkeyi Myra kentine atfetmiştir, Osann 1845, 113, no. 57. C. Cavedoni tarafından tekrar ele alınmış ve sikke Myra ve Podalia'nın ortak sikkesi olarak yayımlanmıştır. Sikkeyi tekrar inceleyen B. V. Head, sikkenin okunuşunu düzelterek bu sikkenin aslında Ionia'daki Smyrna kentine ait olduğunu saptamıştır, BMC *Ionia*, 244, no. 71. Bu düzeltme G. F. Hill tarafından da Podalia sikkelerinden bahsederken tekrar belirtilmiştir, BMC *Lycia*, lix. Sikke üzerinde yer alan yazıtta ZMYP ΑΠΟΑ yazmaktadır ve bu sikke tipi Smyrna'dan başka magistrat isimleri de ile bilinen bir seriye aittir, BMC *Ionia*, 244, no. 71-78; Milne 1927, 68, no. 229; SNG Cop. *Ionia*, no. 1174-1182, lev. 26. Bu düzeltmelere rağmen, bu sikke Coultou 1982, 121, dn. 43'de mevcutmuş gibi bir sympoliteia sikke örneği olarak yanlış bir şekilde tekrar anılmıştır.

63 Her iki yayında da sikkenin tipi tarif edilmemiştir veya herhangi bir gravürü yer almamaktadır. Lykia'da hiçbir kent İmparator Traianus döneminde sikke bastırmamıştır. Ayrıca hiçbir Lykia kenti Roma İmparatorluk döneminde neokorluk unvanı almamıştır. Podalia'nın etnik isminin de yanlış yazılmasından görülebileceği gibi, bahsedilen sikke her ne idiyse, kesinlikle Podalia şehrine ait değildir. Büyük ihtimalle başka bir kentin sikkesinde şehir ismi yanlış okunmuştur.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- ACO II Acta Consiliorvm Oecvmenicorvm (ed. E. Schwart), Vol. II.5, Berlin ve Leipzig, 1936.
- Adak – Şahin 2004 Adak, M. – Şahin, S., “Das Römische Strassen – und siedlungssystem in der Lykischen Milyas (Elmalı-Hochebene), Gephyryra 1, 67-83.
- Ambraseys 2009 Ambraseys, N., Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East, A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900, Cambridge.
- Arrianos, Anabasis İskenderin Anabasisi, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΙΣ (çev. Hayrullah Örs), Maarif Matbaası, İstanbul, 1945.
- Ashton 2005 Ashton, R. H. J., “The Coinage of Oinoanda”, The Numismatic Chronicle 165, 65-84.
- Babelon 1898 Babelon, M. E., Inventaire Sommaire de la Collection Waddington, Paris.
- Bean 1948 Bean, G. E., “Notes and Inscriptions from Lycia”, The Journal of Hellenistic Studies 68, 40-58.
- Bean 1968 Bean, G. E., “The Site of Podalia”, Anzeiger der Akademie der Wissenschaften, Wien, 157-163, taf. I-II.
- Bean 1971 Bean, G. E., Journeys in Northern Lycia 1965-1967, Viyana.
- Bean – Harrison 1967 Bean, G. E. – Harrison, M., “Choma in Lycia”, The Journal of Roman Studies 57, 40-44.
- Bennett 2015 Bennett, J., “Christianity in Lycia: From its beginnings to the Triumph of Orthodoxy”, Adalya XVIII, 1-29.
- BMC Ionia Head, B. V., A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Catalogue of The Greek Coins of Ionia, Londra, 1892.
- BMC Lycia Hill, G. F., A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Catalogue of The Coins of Lycia, Pamphylia, and Pisidia, Londra, 1897.
- Blond 1823 Blond, A. L., Observations sur Quelques Médailles du Cabinet de M. Pellerin, Paris.
- Borrell 1848 Borrell, H. P., “Unedited Aeronomous and Imperial Greek Coins”, The Numismatic Chronicle X, 80-102.
- Boutkovski 1881 Boutkovski, A., Dictionnaire numismatique, Tome premier, Leipzig.
- Camgöz 2010 Camgöz, F., M.Ö. 2. – M.S. 1. Yüzyıllarda Lykia Tarihi: Roma İle İlişkileri, Eyalet Olma Süreci, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Caronno 1808 Caronno, F., Manuale Doctrinae Nvmorum Vetervm A Celeberr. Eckhelio Editae, Tom III, Roma.
- Cavedoni 1847 Cavedoni, C., “Zur Prokesch-Ostensen Sammlung”, Archäologische Zeitung, Neue Folge 8, 125-128.
- Coulton 1982 Coulton, J. J., “Termessians at Oinoanda”, Anatolian Studies 32, 115-131.
- Coulton 1993 Coulton, J. J., “North Lycia before the Romans”, Akten des II.

- Internationals Lykien-Symposions (ed. J. Borchhardt – G. Dobeisch), Wien, 6.–12. Mai 1990, 79–85, Viyana.
- D'Hautcourt 2003 D'Hautcourt, A., "Public finances and private generosity. The example of Opramoas in Roman Lycia", *Journal of Economics, Business and Law* 5, 39-62.
- Eckhel 1775 Eckhel, J., *Nvmi Veteres Anecdoti ex Museis Caesareo Vindobonensi*, Florentino Magni, Viyana.
- Eckhel 1794 Eckhel, J., *Doctrina Nvmorvm Vetervm*, Pars I, vol. III, Viyana.
- Engelmann 2007 Engelmann, H., "Die Inschriften von Patara, Eine Übersicht", *Griechische Epigraphik in Lykien* (ed. C. Schuler), 133-139, Viyana.
- Etym. Magn. Anonim, *Etymologicon Magnum*, ed. Thomas Gaisford, Oxford, 1848.
- Fellows 1841 Fellows, C., *An Account of Discoveries in Lycia*, Londra.
- Foss 2005 Foss, P. W., "The Hacimusalar Project Regional Survey: landscape and settlement investigations in the Elmalı Basin, The IIIrd Symposium on Lycia https://quemdixerechaos.files.wordpress.com/2012/11/3lykiatext_foss.pdf erişim: 201.0.2019.
- Fox 1862 Fox, C. R., *Engravings of Unpublished or Rare Greek Coins, Part II*, Londra.
- Garbrah 1993 Garbrah, K. A., "On The Enumerative Use of TE", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Band 96, 191-200.
- Goltzius 1618 Goltzius, H., *Thesavrus Rei Antiquariae Hvberimvs*, Antwerp.
- Gonzales 2005 Gonzales, M., "The Oracle and Cult of Ares in Asia Minor", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 45, 261-283.
- Grainger 1995 Grainger, J. D., "The Campaign of Cn. Manlius Vulso in Asia Minor", *Anatolian Studies* 45, 23-42.
- Hall 1986 Hall, A. S. F., "The Milyadeis and their Territory", *Anatolian Studies* 36, 137-157.
- Hall – Coulton 1990 Hall, A. S. F. – Coulton, J. J., "A Hellenistic Allotment List from Balboura in the Kibyrtis", *Chiron* 20, 109-150.
- Harrison 2001 Harrison, M., *Mountain and Plain, From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Byzantine Period*, Ann Arbor.
- Harduini 1684 Harduini, J., *Nummi Antiqui Populorum et Urbium Illustrati*, Paris.
- Herodianus Herodiani Technici, *Reliqviae*, Vol. I, *Grammatici Graeci III.1* (ed. August Lentz), Leipzig, 1867.
- Herodotos Herodotus I, Books I-II, çev. A. D. Godley, *The Loeb Classical Library*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1920.
- Herodotus II, Books III-IV, çev. A. D. Godley, William Heinemann, London, 1921.
- Herodotus III, Books V-VII, çev. A. D. Godley, *The Loeb Classical Library*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1922.
- Herodotus IV, Books VIII-IX, çev. A. D. Godley, *The Loeb Classical Library*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1925.

- Hennin 1830 Hennin, M., *Manuel de Numismatique Ancienne*, Paris.
- Hierokles Hieroclis *Synecdemvs et Notitiae Graecae Episcopatvvm* (ed. Gustavi Parthley), Berlin, 1866.
 Le *Synecdemus d'Hierocles et l'opuscule géographique de Georges de Chypre* (ed. E. Hönlmann), Brüksel, 1939.
- Hild 2004 Hild, F., "Lykien in den *Notitiae Episcopatum*", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 54, 1-17.
- IGCH Thompson, M. – Mørkholm, O. – Kraay, C. M., *An Inventory of Greek Coin Hoards*, The American Numismatic Society, New York, 1973.
- IGR III *Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes* (ed. R. Cagnat), *Tomvs tertivs*, Paris, 1906.
- İlsever 1999 İlsever, Y., *Elmalı Plain: A review of its environmental setting and archaeological settlements*, Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- İplikçioğlu – Çelgin 1992 İplikçioğlu, B. – Çelgin, V., *Neue Inschriften aus Nord-Lykien I*, Viyana.
- İplikçioğlu 2007 İplikçioğlu, B., "Entscheidung eines Statthalters von Lykien in einem Rechtsstreit zwischen Termessos und dem Koinon der Lykien", *Griechische Epigraphik in Lykien* (ed. C. Schuler), 81-83, lev. 3-4, Viyana.
- Jacobsthal – Jones 1940 Jacobsthal, P. – Jones, A. H. M., "A Silver Find from South-West Asia Minor", *The Journal of Roman Studies* 40/1, 16-31.
- Johnston 1980 Johnston, A., "The Intermittent Imperials: The Coinages of Lycia, Lycaonia, and Pisidia", *The Numismatic Chronicle* 20, 205-211.
- Kearsley 1994 Kearsley, R. A., "A Decree of the City of Olbasa and a New Royal Letter of the Second Century B.C.", *Anatolian Studies* 44, 47-57.
- Keen 1998 Keen, A. G., *Dynastic Lycia, A Political History of Lycians and their Relations with Foreign Powers c. 545-362 B.C.*, Brill, Leiden.
- Kinnamos John Kinnamos, *(Histories) Deeds of John and Manuel Comnenus*, çev. C. M. Brand, Columbia University Press, New York, 1976.
- Koday – Aydın 2019 Koday, Z. – Aydın, T., "İdari Coğrafya Özellikleri Açısından Elmalı (Antalya) İlçesi", *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29/1, 67-92.
- Kokkinia 2000 Kokkinia, C., *Die Opramoas-Inschrift von Rhodiapolis, Euergetismus und soziale Elite in Lykien*, Bonn.
- Konst. Porph. De Them. Konstantinos Porphyrogenetos, *De Thematis et de Administrando Imperio* (ed. Immanuel Bekker), Bonn, 1840.
- Korkut 2006 Korkut, T., "The Parliament Building of Patara", *Proceedings of the XVIth International Congress of Classical Archaeology Boston*, August 23-26, 2003, (ed. C. C. Mattusch), 93-97, Oxford.

- Korkut 2007 Korkut, T., Patara II.1 Das Bouleuterion von Patara, İstanbul.
- Kokkinia 2000 Kokkinia, C., Die Opramoas-Inschrift von Rhodiapolis, Bonn.
- Kokkinia 2008 Kokkinia, C., Boubon, The Inscriptions and Archaeological Remains, A Survey 2004-2006, Atina.
- Koner 1851 Koner, W., "Zur Münzkunde Lykiens", Beiträge zur Älteren Münzkunde (ed. M. Pinder – J. Friedlander), Band I, heft I.II, 93-122, Berlin.
- Levick 1967 Levick, B., Roman Colonies in Sothern Asia Minor, Clarendon Press, Oxford.
- LIMC II Lexicon iconographicum mythologiae classicae, LIMC. II. 1-2, Aphrodisias-Athens, Zürich, 1984.
- Livius XXXVIII Livy, vol. XI, Books XXXVIII-XXXIX (ed. E. T. Dage), 1936.
- Magie 1950 Magie, D., Roman rule in Asia Minor to the end of the 3. century after Christ, Princeton.
- Millner 2007 Milner, N. P., "A Hellenistic Treaty from Boubon", Griechische Epigraphik in Lykien. Eine Zwischenbilanz. Akten des Int. Kolloquiums, München 24-26 Februar 2005 (ed. C. Schuler), 157-164, Viyana.
- Milne 1927 Milne, J. G., "The Autonomous Coinage of Smyrna (continued)", Numismatic Chronicle 7, 1-107.
- Mionnet 1808 Mionnet, T. E., Description de Médailles Antiques, Grecques et Romaines, Tome III, Paris.
- Mionnet 1835 Mionnet, T. E., Description de Médailles Antiques, Grecques et Romaines, Supplement, Tome VII, Paris.
- Mitchell 1991 Mitchell, S., "The Hellenization of Pisidia", Mediterranean Archaeology 4, 119-145.
- Mitchell 2005 Mitchell, S., "The Treaty Between Rome and Lycia of 46 BC", Papyrologica Florentina no. XXXV, 163-258.
- Neumann 1979 Neumann, G., Neufunde lykischer Inschriften seit 1901, Viyana.
- Nollé 1996 Nollé, J., "Kitanaura, Münzen und Geschichte einer kleinen Stadt in den ostlykischen Bergen", Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 46, 7-29.
- Not. I-XIII Darrouzès, J., Géographie Ecclésiastique de L'Empire Byzantin I, Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris, 1981.
- Olçay – Mørkholm 1971
Olçay, N. – Mørkholm, O., "The Coin Hoard from Podalia", The Numismatic Chronicle 11, 1-29.
- Osann 1845 Osann, F., "Griechische Münzen aus der Sammlung S. E. Des Herrn von Prokesch-Osten zu Athen", Archäologische Zeitung, August, 113-123.
- Petersen – von Luschan 1889
Petersen, E. – von Luschan, F., Reisen in Lykien Milyas und Kibyris, vol. 2, Viyana.

- Pinder – Friedlander 1851
Finder, M. – Friedlander, J., “Münzen Kleinasiens”, Beiträge zur Älteren Münzkunde (ed. M. Pinder – J. Friedlander), Band I, heft I.II, 70-84, Berlin.
- Plinius, NH
Pliny, Natural History, Vol II, Libri III-VII, ed. H. Rackham, Harvard University Press, 1942.
- Polybios
Polybius, The Histories, Vol. V, çev. W. R. Paton, William Heinemann Ltd., Londra, 1978.
- Ptolemaios
Claudii Ptolemaei, Geographia, Tom. II, ed. C. F. A. Nobbe, Carolus Tauchnitius, Leipzig, 1845.
Geography of Claudius Ptolemy, çev. E. L. Stevenson, The New York Public Library, New York 1932. Cosimo Classics Reprint, 2011, New York.
- Rasche 1795
Rasche, C., Lexicon Vniversae Rei Nvmariae Vetervm et Praecipve Graecorum et Romanorum, Leipzig.
- Robert – Robert 1954
Robert, L. – Robert, J., La Carie II, Librairie D’Amérique et D’Orient, Paris.
- Rousset 2010
Rousset, D., De Lycie en Cabalide, La convention entre les Lyciens at Termessos pres d’Oinoanda, Fouilles de Xanthos X, Librairie Droz S.A., Cenevre.
- Rosati 1954
Rosati, F. P., “Recenti acquisti del Museo Nazionale Romano”, Annali dell’Istituto Italiano di Numismatica, vol. I, 145-148.
- Santangelo 2007
Santangelo, F., Sulla, The Elites and the Empire, Leiden.
- Savaş 2002
Savaş, S. Ö., “Hititlerde “Fırtına Tanrısı” ile “Boğa Kültü” Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar”, Archivum Anatolicum V, 97-170.
- SC I
Houghton, A. – Lorber, C., Seleucid Coins, Part 1, Seleucus I through Antiochus III, vol I ve vol II, The American Numismatic Society, New York, 2002.
- Sestini 1779
Sestini, D., Lettere e Dissertazioni Numismatiche Sopra Alcune Medaglie Rare Della Collezione Ainslieana, Tomo 3, Livorno.
- Sestini 1817
Sestini, D., Lettere e Dissertazioni Numismatiche, Tomo Terzo, Milano.
- Sestini 1828
Sestini, D., Descrizione Delle Medaglie Antiche Greche Del Mvseo Hedervariano, Parte Seconda, Floransa.
- SNG Cop. Ionia
Breitenstein, N., Sylloge Nummorum Graecorum The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum, Ionia Part II, Kopenhag, 1946.
- SNG Greece 7
Penna V. ve Stoyas, Y., Sylloge Nummorum Graecorum, Greece 7, The Kikre Collection of Bronze Coins, Vol. I, Academy of Athens, Atina, 2012.
- SNG Oxford XI
Ashton, R. H. J. ve Ireland S., Sylloge Nummorum Graecorum, Vol. V, Ashmolean Museum, Oxford, Part XI Asia Minor, Caria to Commagene, The British Academy, Oxford, 2013.

- SNG Righetti Kaposy, B., *Sylloge Nummorum Graecorum, Schweiz II, Münzen der Antike, Katalog der Sammlung Jean-Pierre Righetti im Bernischen Historischen Museum, Verlag Paul Haupt, Bern, 1993.*
- SNG v. Aul. Lykien von Aulock, H., *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung v. Aulock, Lykien, Heft. 10, Verlag Gebr. Mann, Berlin, 1964.*
- Spratt – Forbes 1847 Spratt, T. A. B. – Forbes, E., *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis, vol. 1, Londra.*
- Stark 1958 Stark, F., “Alexander’s march from Miletus to Phrygia”, *The Journal of Hellenic Studies, vol. 78, 102-120.*
- Stephanos Stephani Byzantii, *Ethnicorum Quae Supersunt, ed. Augustus Meineke, cilt I, Berlin 1849.*
- Strabon *Geographika (ed. A. Meineke), Leipzig, 1877.*
- Svoronos 1903 Svoronos, J. N. “Nomismatike Sylloge Demetriou P. Mavromihale”, *Journal D’Archéologie Numismatique 6, 12-268.*
- Şahin 1994 Şahin, S., *Die Inschriften von Arykanda, IK Band 48, Bonn.*
- Şahin 2006 Şahin, S., “Der Disput Der “Viri Docti” über die Lykiarchie gelöst? Dokumente von Lykiarchen aus der Familie der Dionysii aus Neisa”, *Gephyra 3, 29-47.*
- Şahin 2013 Şahin, S., “Parerga zum Stadiasmus Patarensis (10): Teimarchi aus Arneai”, *Gephyra 10, 38-49.*
- Şahin – Adak 2007 Şahin, S. – Adak, M., *Stadiasmus Patarensis, Itinera Romana Provinciae Lyciae, Gephyra Monografi Serisi, Ege Yayınları, İstanbul.*
- Takmer – Alkan 2013 Takmer, B. – Alkan M., “Parerga to the Stadiasmus Patarensis (13): The road system in the mountainous area of Alacadağ in central Lycia and the roads indicated in the Vita of Nicholas of Sion”, *Gephyra 10, 106-120.*
- TAM II.3 Kalinka, E., *Titvli Asia Minoris, Vol. II, Fas. III, Regiones Montanae, A Valle Xanthi Flvminis ad Oram Orientalem, Viyana, 1944.*
- TAM III.1 Heberdey, R., *Titvli Asia Minoris, Vol. III, Fas. I, Titvli Termessi at agri Termesensis, Viyana, 1941.*
- Tek 2001 Tek, A. T., “Arykanda Kazılarında Bulunan Bir Myra Sikkesi”, *Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar (ed. C. Özgünel), 238-243, İstanbul.*
- Tek 2002 Tek, A. T., *Arykanda Kazılarında Bulunan Antik Sikkeler Üzerinde Yeni İncelemeler: 1971-2002 Sezonları, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara.*
- Tek 2005 Tek, A. T., “The Coins of Gordianus III found at Arykanda. Evidence for an Earthquake Relief Fund in Lycia?”, *XIII. Congreso Internacional de Numismatica, Madrid 2003, Actas, Vol. 1 (ed. C. Alfaro – C. M. P. Otero), 947-957, Madrid.*
- Tek 2006 Tek, A. T., “Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemlerinde Likya’da Basılan Otonom Şehir Sikkeleri”, *The IIIrd Symposium on Lycia, Proceedings, 769-787, Antalya.*

- Tek 2017 Tek, A. T., "Lykia Bölgesi'nde Roma İmparatorluk Dönemi'nde Sikke Basımı", *Toplumsal Tarih* 277, 58-61.
- TIB 7 Belke, K. – N. Mersich, *Tabula Imperii Byzantini*, Band 7, Phrygien und Pisidien, Viyana, 1990.
- TIB 8.2 Hellenkemper, H. – Hild, F., *Tabula Imperii Byzantini* 8, Lykien und Pamphylien, Viyana, 2004.
- Troxell 1982 Troxell, H. A., *The Coinage of The Lycian League*, The American Numismatic Society, New York.
- Vanhaverbeke – Waelkens 2005
Vanhaverbeke, H. – Waelkens, M., "If you can't beat them, join them? The Hellenization of Pisidia", *Mediterranean Archaeology* 18, 49-65.
- Vitale 2012 Vitale, M., "Kibyra, die Tetrapolis und Murena: eine neue Freiheitsära in Boubon und Kibyra?", *Chiron* 42, 551-563.
- von Aulock 1974 von Aulock, H., *Die Münzprägung des Gordian III. und der Tranquillina in Lykien*, Tübingen
- Waddington 1853 Waddington, W. H., *Voyage en Asie-Mineure au point de vue Numismatique*, Paris.
- Wiczay 1814 Count Wiczay, M. A., *Mvsei Hedervarii in Hungaria Numos Antiquos Graecos et Latinos*, Vol. I, Viyana.

Fig. 1 Kat. No. 1; Smithsonian, National Numismatic Collection (fotoğraf: Dr. J. Gloede).

Fig. 2 Kat. No. 2; British Museum.

Fig. 3 Kat. No. 3; Yale Art Gallery.

Fig. 4 Kat. No. 4; Münzen und Medaillen AG., Auc. 13, lot 215, 07/08.09.1997.

Fig. 5 Kat. No. 5; Arykanda Kazıları (fotoğraf: Dr. A. T. Tek).

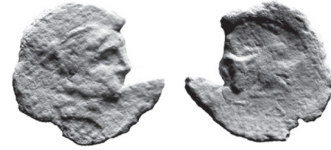

Fig. 6 Kat. No. 6; Ashmolean Museum (fotoğraf: Dr. A. T. Tek).

Fig. 7 Kat. No. 7; Svoronos 1903, lev. XI.25.

Fig. 8 Kat. No. 8; SNG Greece 7, no. 958, lev. 93.

Fig. 9 AE, Kral I. Seleukos, MÖ 282/281, Magnesia ad Maeandrum Darphanesi, 2.26g., American Numismatic Society (env. 1941.131.1086)

Fig. 10 AR, MÖ 150-140, Magnesia ad Maeandrum Darphanesi, 5.66g., Classical Numismatic Group, Inc., Auc. Triton XXII, lot 249, 08.01.2019.

Fig. 11 AE, MÖ 3. Yy. Seleukia/Tralleis Darphanesi, 2.15g., Numismatik Naumann, Auc. 52, lot 1328, 02.04.2017.

Fig. 12 AR, MÖ 85-80, Antiokhia ad Maeandrum Darphanesi, 16.29g., Leu Numismatik, Auc. 4, lot 280, 25.05.2019.

Fig. 13 AE, MÖ. 2. Yy., Termessos Major Darphanesi, 2.84g., Numismatik Naumann, Auc. 53, lot 351, 07.05.2017.

Fig. 14 AE, MÖ. 2. Yy., Termessos Major Darphanesi, 2.51g., Dr. Busso Peus Nachfolger, Auc. 407/8, lot 851, 07.11.2012.

Fig. 15 Kat. No. 9; SNG Righetti, no. 1241, lev. 84.

Fig. 16 Kat. No. 10; SNG v. Aul, Lykien, no. 4448, lev. 145.

Fig. 17 Kat. No. 11; Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auc. 176, lot 1707, 10.03.2009.

Fig. 18 Kat. No. 12; Classical Numismatic Group, Inc., Auc. 85, lot 590, 15.09.2010.

Fig. 19 Kat. No. 13; Fox 1862, no. 115, lev. 6.

Fig. 20 Kat. No. 13; "von Aulock 1974, no. 282, lev. 15.

Fig. 21 Kat. No. 14; von Aulock 1974, no. 284, lev. 15.

Fig. 22 Kat. No. 15; P. & P. Santamaria Auc. Signorelli Parte III, lot 1060, lev. XX, 1953.

Fig. 23 Kat. No. 16; Classical Numismatic Group, Inc., Auc. 88, lot 916, 14.09.2011.

Fig. 24 Kat. No. 17; Numismatik Lanz München, Auc. 117, lot 1078, 24.11.2003.

Fig. 25 Kat. No. 18; Arykanda Kazıları (fotoğraf: Dr. H. Sancaktar).

Fig. 26 Kat. No. 19; Cabinet Medailles.

Fig. 27 Kat. No. 20; Roma Numismatics Ltd., E-Sale 8, lot 445, 31.05.2014.

Fig. 28 Kat. No. 21; Eckhel 1775, lev. XIII, fig. 2.

Fig. 29 Kat. No. 21; Floransa, Museo Archeologico Nazionale (fotoğraf: Dr. D. Williams).

Fig. 30 AE, İmp. III. Gordianus, MS 242-244, Kandyba Darphanesi, 22.73g.; Classical Numismatic Group, Inc., Auc. Triton XVI, lot 708, 08.01.2013.

Fig. 31 AE, İmp. III. Gordianus, MS 242-244, Arykanda Darphanesi, 9.41g.; Kölner Münzkabinett Tyll Kroha Nachfolger UG, Auc. 107, lot 268, 07.10.2017.

Fig. 32 AE, İmp. III. Gordianus, MS 242-244, Kyaneai Darphanesi, 9.41g.; Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auc. 147, lot 1846, 07.03.2006.

Fig. 33 Kat. No. 23; Wiczay 1814, lev. 29, fig. 640.

Fig. 34 Kat. No. 24; Cabinet Medailles.

Fig. 35 Kat. No. 26; Osann 1845, lev. XXXII.

